

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. І.Ф. КУРАСА

**ПАРТІЙНА СИСТЕМА
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:**
*еволюція, тенденції
та перспективи розвитку*

(Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції)

Київ-2012

УДК 329.05(477) 1988-2011

П 18

Редакційна колегія:

Валерій Михайлович Гесць – академік НАН України, віце-президент НАН України

Олексій Семенович Онищенко – академік НАН України, академік-секретар відділення історії, філософії та права НАН України

Юрій Анатолійович Левенець – академік НАН України, директор ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України (*голова*)

Олександр Микитович Майборода – доктор історичних наук, заступник директора ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Марія Степанівна Кармазіна – доктор політичних наук, завідувач відділу соціально-політичної історії ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Тетяна Анатоліївна Бевз – доктор історичних наук, головний науковий співробітник ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України

В'ячеслав Дмитрович Яремчук – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса (*секретар*)

Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції
П 18 та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – 588 с.
ISBN 978-966-02-6496-0

У збірник увійшли тексти виступів учасників міжнародної науково-практичної конференції «Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку», в яких висвітлюються різноманітні питання теорії та практичної діяльності політичних партій в Україні. Зокрема, становлення й розвиток засад української багатопартійності, її функціонування, зв'язок з виборчою системою, аналіз участі політичних сил країни у виборчому і політичному процесах як на загальнонаціональному, так і регіональному рівні.

ISBN 978-966-02-6496-0

УДК 329.05(477) 1988-2011

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012

© Автори, 2012

ЗМІСТ

Передмова 7

I. СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРОГРАМНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Ротар Наталія Членство в партії як форма політичної участі в умовах незавершеності політичних трансформацій 8

Юрай Марушяк Система политических партий в Словакии и её развитие в контексте изменений политического дискурса в стране после 1989 г. 19

Мелешевич Андрій Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України 46

Коргунюк Юрій Партийная система России и избирательный цикл 2011–2012 гг.: точка бифуркации? 64

Кармазіна Марія Етапи розвитку багатопартійності в Україні (кінець 1988–2011 рр.). 75

Шведа Юрій Успіхи та проблеми формування української теорії політичних партій 107

Колодій Антоніна Багатопартійність і демократизація в Україні: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності 133

Колесніков Олексій Стан і перспективи розвитку партійної системи України крізь призму концепції кастомізації політичних партій 149

Бевз Тетяна Еволюція та особливості феномену назв сучасних політичних партій 163

Богашева Наталія Співвідношення законодавчого та статутного регулювання організаційної структури політичної партії 188

<i>Зеленько Галина</i> Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика	205
<i>Василевська Тетяна</i> Партійна дисципліна та парламентська етика: колізії між партикулярним і загальним	221
<i>Мороко Владислав</i> Основні тенденції розвитку партійної системи України (1990–2000-ні роки)	232
<i>Романюк Анатолій</i> Популізм і розвиток партійної системи в Україні	242
<i>Якименко Юрій</i> Особливості сприйняття політичних партій громадянами як чинник розвитку партійної системи України	258
<i>Чупрій Леонід</i> Історичні аспекти ідеології сучасних політичних партій	268
<i>Бурдяк Віра, Макар Юрій</i> Ідеологічна артикуляція в діяльності політичних партій України	280
<i>Примуш Микола</i> Соціополітичний поділ українського суспільства та його ідеологічний спектр	293
<i>Меркотан Катерина</i> Партії у пошуках дієвої ідеології	310
<i>Лисюк Анатолій</i> Развитие политических партий в постсоветской Беларуси: эволюция, типология, парадоксы	318

II. УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ, У РОБОТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

<i>Валевський Олексій</i> Динаміка змін виборчих систем в Україні у контексті конфлікту інтересів владних еліт	336
--	-----

<i>Висоцький Олександр</i> Легітимаційні технології Партії регіонів	347
<i>Рибій Олена</i> Особливості та перспективи використання сучасними українськими партіями засобів комунікації з виборцями: на прикладі партійної преси та інтернет-сайтів	360
<i>Зуйковська Аліна</i> Структурні виміри партійної участі громадян	372
<i>Козут Петро</i> Особливості персоніфікації політико- владних відносин в українському виборчому процесі: теоретико-методологічний аспект	381
<i>Яремчук В'ячеслав</i> Явище міжпартійних блоків у виборчій парламентській практиці України: реалії та перспективи	392
<i>Медвідь Федір, Баран Володимир</i> Вибори народних депутатів України 1994–2007 рр.: політико-правове поле партійної та виборчої систем	410
<i>Древаль Юрій</i> Партійний парламент	425
<i>Касап Євген</i> Інтеграційний потенціал Партії регіонів: досвід виборів Президента та Верховної Ради України	435
<i>Остапець Юрій</i> Місцеві вибори 2010 року в Закарпатській області: партійна складова	446

ІІІ. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

<i>Любовець Олена</i> Особливості формування української багатопартійності: історико-політологічний аналіз	461
--	-----

Рибачок Сергій Конституційно-правове регулювання порядку створення, діяльності та заборони політичних партій у державах посткомуністичного простору: критерії оцінки демократичності	483
Гонюкова Лілія Формування політичного ринку сучасної України	493
Дем'янчук Олександр Квазіпартійні учасники процесу ухвалення політичних рішень	505
Томахів Володимир Департизація як фактор оптимізації функціонування державної служби України	517
Нагорняк Михайло, Стефурак Михайло Аналіз соціальної бази та впливовості політичних партій на Прикарпатті	525
Гай-Нижник Павло Створення Демократичної партії України та її позиція щодо путчу ГКЧП (1990–1991 рр.)	539
Лебедюк Віталій Політичні партії в Україні: особливості діяльності на місцевому рівні	551
Мяло Павло Партійне будівництво в Запорізькій області: аналіз проблем і перспективи розвитку	563
Полтавець Сергій Зовнішньополітичні пріоритети політичних партій (на прикладі програм Партії регіонів і Політичної партії «Наша Україна») ...	573
Відомості про авторів	581

ПЕРЕДМОВА

24–25 листопада 2011 р. у Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України відбулася міжнародна науково-практична конференція «Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку», організована та проведена співробітниками відділу соціально-політичної історії. Зібрання було присвячене обговоренню низки теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із становленням, функціонуванням та перспективами розвитку партійної системи в Україні, питанням розвитку взаємовідносин між політичними партіями й громадянським суспільством, трансформації виборчої системи України тощо.

На конференції були представлені наукові сили з 10 регіонів України, зокрема, міст Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Івано-Франківська, Києва, Львова, Острога, Сімферополя, Ужгорода, Чернівців. Крім того, у роботі конференції взяли участь науковці з Російської Федерації, Словацької Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Молдова, чиї виступи присвячені проблемам функціонування партійних систем, взаємодії партій і громадянського суспільства у пострадянських країнах.

Особливий інтерес в учасників конференції викликали доповіді О. Валевського, О. Гаман-Голутвіної, М. Кармазіної, А. Колодій, Ю. Коргунюка, А. Лисюка, Ю. Марушняка, А. Романюка, Н. Ротар, Ю. Якименка та інших.

На сторінках збірника розміщено переважно більшість матеріалів. З різноманітних причин до збірника не увійшли тексти виступів Н. Амелеченко, Д. Веденева, О. Гаман-Голутвіної, Ю. Луговського, В. Гапоненко, М. Гутора, О. Фоміна, М. Цюрупи та інших.

Редакційна колегія

І. СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРОГРАМНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Наталія Ротар

ЧЛЕНСТВО В ПАРТІЇ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Членство в партії є однією з форм впливу на політичну систему; каналом для публічного декларування власних ціннісних або ідеологічних позицій; можливістю підвищення власних статусних позицій у суспільстві; видом професійної діяльності. Доведено, що проблема членства в партії тісно пов'язана з концептом внутрішньопартійної демократії, зміст якого визначається організаційною моделлю політичної партії.

Ключові слова: членство в партії, внутрішньопартійна демократія, організаційна структура партії.

Rotar Nataliya. *Party membership as a form of political participation under incomplete political transformation. Party membership is a form of influence on a political system, a channel for the public declaration of values and ideological positions, the opportunity to achieve a higher status positions in society; kind of professional activity. His proved that the problem of inner-party party membership is closely linked with the concept of democracy that is determined by the organizational model of a political party.*

Keywords: *membership in the party, inner-party democracy, party organizational structure.*

Актуальність дослідження еволюції суті членства в партії в умовах політичних перетворень кінця ХХ – початку ХХІ ст. визначається необхідністю переосмислення системи представництва інтересів громадян в умовах тран-

сформації політичної системи. Одним з найбільш потужних інституційних механізмів представництва є інститут політичних партій, однією з базових функцій якого є залучення громадян до політичного процесу. Партії структурують електоральний простір, вступають у безпосередню взаємодію з інститутами громадянського суспільства, мобілізують громадян до участі у виборах й інших процедурах, за допомогою яких інститути представницької демократії підтримують свою легітимність й ефективність. Основою взаємодії інституту політичних партій із громадянським суспільством є реалізація його базової функції – артикуляція та представництво політичних інтересів громадян. Процеси, що відбуваються в громадянському суспільстві, постійно змінюють потреби та інтереси окремих громадян і їх груп, відповідно змінюється й характер відносин між інститутом партій та громадянським середовищем. Однак в умовах політичних трансформацій досить часто генеруються ситуації, коли потреби й інтереси не знаходять адекватного відображення в структурі та функціях політичних партій. Одним з результатів такої невідповідності є дисфункції, які досить виразно виявляються як в організаційній (криза суті членства в політичній партії), так і змістовній (відсутність чітких цілей, розмитий характер функцій, зниження рівня довіри тощо) діяльності політичних партій. Затяжна дисфункціональність політичних партій призводить до виродження окремих функцій даного політичного інституту та набуття ними ритуального характеру.

Найбільш яскравим проявом кризи інституту політичних партій є втрата найважливішої сутнісної якості будь-якого інституту політичної системи – деперсоналізованого характеру діяльності. Зауважимо, що принцип деперсоналізації на рівні політичних партій означає, що ефективне виконання інститутом своїх функцій не залежить виключно від переваг, інтересів і суб'єктивних бажань партійних лідерів. Втрата деперсоналізації означає, що цей політичний інститут поступово починає все менше й менше орієнтуватися на досягнення основних цілей свого існування, пов'язаних із забезпеченням конкретних соціальних потреб. Паралельно інститут зазнає внутріш-

ної організаційної та сутнісної мутації. Для політичної партії найбільш вразливим до мутаційних змін є інститут членства.

У сучасній політичній науці проблема членства в партії, його потенціал для розвитку партійної системи недостатньо досліджені. В українській політичній науці до вивчення цього аспекту функціонування політичних партій опосередковано звертаються О. Гарань, В. Горбатенко, Г. Зеленько, М. Кармазіна, Л. Кочубей, І. Кресіна, А. Круглашов, М. Михальченко, А. Романюк, Ф. Рудич, Ю. Шведа. Метою цієї статті є визначення особливостей членства в партії як форми політичної участі в умовах незавершеності політичних трансформацій в Україні.

Одним з перших на залежність між формою й суттю партійного членства та процесуальних характеристик політичного процесу звернув увагу М. Дюверже. Аналізуючи проблеми членства в партії, він відзначав, що «поняття члена партії тісно пов'язане з певною концепцією політичних партій, що зароджувалися на початку ХХ століття... Воно не зовсім вписується в попередню концепцію політичних партій, домінуючу у ХІХ столітті» [2, с. 116]. Це поняття є результатом еволюції, яка привела до появи кадрових і масових партій. М. Дюверже доводить, що член партії має різну вагу в різних партіях. У зв'язку з цим він проводить межу між прямим та непрямим членством, між добровільним вступом у партію й членством, що впливає з участі в якійсь іншій організації. За ступенем причетності до партії дослідник виділяє чотири групи членів, які утворюють своєрідні концентричні кола, у кожному з яких з наближенням до центра партійна солідарність стає більше сильною: виборці, симпатички, активісти, члени партії. Прихильність члена партії виражається не тільки в симпатіях, а й у доктринальній єдності з партією, більш-менш регулярній участі в її діяльності [2, с. 140–141].

В ідеальній моделі функціонування та взаємодії концентричних кіл лідерів партії обирають з-поміж активістів, які репрезентують широкий загальний членів партії, які належать до тієї частини електорату, інтереси якого намагається представляти партія. Однак з часом політичні партії в більшості демократичних і постсоціалістичних країнах,

не тільки не наближуються до ідеальної моделі членства, а навпаки все більше віддаляються від неї, трансформуючи зміст самого поняття *членство в партії*. Осмислюючи ці процеси, К. Крауч зауважує, що вони відбуваються в умовах нової політичної реальності, яка для стабільних демократій може бути визначена як постдемократія – нова характеристика політичного, спровокована «вакуумом зліва у масовій політичній участі через занепад робітничого класу та кількісне зростання політичного класу, зв'язаного з іншою частиною суспільства переважно тільки через ділове лобі» [4, с. 12]. Розвиваючи ідею постдемократії, науковець вказує, що це явище неминуче призводить до зміни форми керівного ядра партії, яка набуває форми еліпсу, що парадоксальним чином поєднує «в собі риси і постдемократії, і переддемократичного минулого» [4, с. 101]. Початком цих процесів стає ситуація, коли партійні лідери та партійні активісти намагаються винагородити себе, забезпечивши перманентний політичний успіх як нематеріальну винагороду. Поступово до еліпсу потрапляють професіонали (необов'язково прихильники політичних ідей партії), які наймаються партією для виконання певних функцій, та групи лобістів, які, працюючи на економічні корпорації, намагаються встановити контакти з політиками, чії дії торкаються їх інтересів. Результатом такої еволюції інституту членства в партії є формування нового типу політичної партії, що формується «з внутрішньої еліти, яка самовідтворюється, є далекою від масових рухів, що утворюють її базу, і, в той же час, затишно влаштувавшись серед декількох корпорацій, які, у свою чергу, фінансують видачу підрядів на проведення опитувань громадської думки, послуги політичних консультантів і працю з залучення виборців у обмін на обіцянки партії в разі її приходу до влади щедро винагородити кампанії, що прагнуть здійснення політичного впливу» [4, с. 98].

В німецькій політичній науці активно інтерпретуються класичні підходи. Формулюючи завдання членів політичної партії, Х. Хесс вказує, що кожен член партії повинен мобілізуватися для роботи в первинній партійній організації. Водночас, така мобілізація має супроводжуватися можливістю вільно висловлювати свої політичні переко-

нання, перетворювати їх на предмет дискусії та в разі отримання підтримки домагатися їх визнання на партійному рівні [12, с. 18]. У дусі постмодерну пояснює суть розриву зв'язку між лідерами партії та рядовими членами британська дослідниця Х. Джохансен, порівнюючи членство в партії зі членством в данс-клубі [14, р. 89]. Якість пропонованих партіями послуг повністю залежить від плідного співробітництва керівництва партії та членів партії. Водночас, членам партії – данс-клубу – все менше подобається у ньому «танцювати», тоді як керівництво партії – адміністрацію данс-клубу – це положення влаштовує. Х. Джохансен формулює справедливе питання, на яке непросто дати аргументовану відповідь: як довго такий «клуб» може втримати споживчий попит у конкурентному ринковому середовищі, навіть тоді, якщо зміст його існування змінений і узгоджений внаслідок *подвійної змови* – міжпартійної та між партіями і державою?

У пошуках відповіді на це питання слід звернути увагу на те, що членство в політичній партії передбачає більш високий рівень політичної участі, ніж, наприклад, голосування на виборах. Це та форма політичної участі, яка актуалізує аксіологічну компоненту. Причому особливу роль у цьому відіграють «кар'єрні мотиви», пов'язані зі сходженням в структурі партійної ієрархії та, зрештою, висуненням у кандидати від партії. Одним з електоральних аспектів членства в партії є фактичне розширення спектра прав для членів партії. Зокрема, однією з резолюцій ООН визнається, що в разі, якщо право балотуватися на парламентських виборах надається лише членам тієї чи іншої політичної партії, хоча членство в партії є не обов'язком, а правом людини, це призводить до викривленого розуміння політичних прав [11]. В Україні Конституційний Суд своїм рішенням № 1-рп від 26.02.1998 р. визнав обрання половини складу Верховної Ради за партійними списками конституційним. Проте, як свідчать статистичні дані, партійність кандидатів відіграла значну роль у можливості їх внесення до виборчих списків. Так, на виборах 1998 р. із 3539 кандидатів, висунутих за партійними списками, безпартійні становили 586 осіб, на виборах 2002 р. з 3762 – 311; 2006 р. з 7596 – 840. Тобто членство в пар-

тіях де-факто надавало громадянам перевагу над позапартийними [7].

На нашу думку, для партійних систем, які функціонують в умовах системних політичних трансформацій, проблема членства в партії, його якості та мети є актуальною як для самих партій, так і для громадян, які зорієнтовані на представництво власних інтересів за допомогою інституціоналізованих практик. Для політичних партій формування ефективного членства визначається тим, що воно є: важливим механізмом забезпечення процесу самовідтворення партій на організаційному рівні; одним з небагатьох надійних ресурсів, що використовується в електоральних ситуаціях; джерелом внутрішньопартійних дискусій, і відповідно, саморозвитку й самооновлення партій; одним з індикаторів актуальності партійних програм та її значимості для суспільства; базовим механізмом формування та підтримки внутрішньопартійної демократії.

Для громадян України членство в партії може бути однією з основних форм здійснення впливу на політичну систему, каналом для публічного декларування власних ціннісних чи ідеологічних позицій, можливістю підвищення власних статусних позицій у суспільстві, видом професійної діяльності. Останні дві позиції переважають у формуванні комплексу мотивів щодо набуття членства в партії в умовах політичних трансформацій і засвідчують про зміни у якості членства. Водночас, складність визначення мотивації набуття членства в партії була окреслена ще В. Зульцбахом: «...багато хто з людей вважає себе монархістами тому, що для ока та уяви імператор у своєму мундирі, з точки зору художньої досконалості, більш привабливий, ніж якась звичайна людина у скюртуку, нехай вона й президент» [3, с. 275]. Тому, на думку дослідника, судження про мотиви членства в партії повинні робитися з тим більшою обережністю, чим різноманітніші ці мотиви.

Членами політичної партії є 5,3 % громадян України, найбільше їх на Півдні – 10,2 %, серед громадян віком від 60 років (6,6 %), з неповною середньою освітою (8,0 %) та відносно забезпечених (9,6 %). Більшість тих, хто не є членами партій, не мають у цьому потреби, інші мотиви згадуються набагато рідше. При цьому, порівняно з 2005 р.,

частка громадян, які не мають потреби в партійному членстві, значно зросла [9, с. 63]. Що ж впливає на характер та мотивацію членства в партії? Насамперед, це загальні тенденції, які характеризують розвиток партійної системи України, зокрема усереднення соціальної адресації програм і гасел політичних партій; нівелювання протиріччя по лінії *ліві – праві* (сьогодні жодна політична партія в Україні не заперечує ідеї соціальної держави та поміркованого консерватизму); спрощення партійної структури на рівні *лідер – апарат – члени партії*; професіоналізація системи партійного управління. У сукупності ці зміни підштовхують громадянина до іншого розуміння суті самої партії, не як організацій, які артикують інтереси громадян, а як організацій, що формують ці інтереси.

По-друге, це зміни каналів і форм комунікації, що використовуються політичними партіями. Більшість політичних партій України використовують ринкову форму діяльності, яка спонукає вибудовувати систему комунікацій з усім суспільством, що розуміється як аудиторія виборців. Як наслідок – партійна пропаганда будується в формі рекламних акцій у період між виборами та в формі агресивної рекламної кампанії в період виборів, основою якої стає персональний образ партійного лідера. Фактично, членство в партії набуває актуальності тільки на період виборів, й таким чином знецінюється. Знецінення партійного членства підсилюється й тим, що між виборцем і членом партії немає чіткого розмежування, насамперед з огляду на способи їхньої мобілізації на виборах; стає непотрібним великий багаторівневий адміністративний апарат партії. Отже, вага його знижується, збільшується роль фахівців із політичної реклами та щодо зв'язків з громадськістю, які не обов'язково мають бути членами партії, а виступають переважно в ролі найманих працівників. Зауважимо, що проблема знецінення членства є актуальною й для розвинених демократій, яку К. фон Бойме сформулював так: «У постмодерному суспільстві членство в партії – як і членство в церкві, будь-якій асоціації або навіть у шлюбі – більше не вважається належністю всього життя... Люди, входять у вагон, їдуть певний час і виходять, коли не бачать причин їхати далі» [13, р. 147].

По-третє, це особливості формування партійних ідентичностей у період політичних трансформацій. Зокрема, в Україні, на відміну від більшості посткомуністичних країн ЦСЄ, не було створено партій із ретроспективною ідеологією, для яких характерне фіксоване індивідуальне членство. В умовах кризового перебігу політичного процесу, інтенсивної руйнації звичної системи соціально-економічних відносин політична ідентифікація відбувалася від протилежного, коли громадяни швидше усвідомлювали, з ким вони себе категорично не ідентифікують, ніж відчували позитивну партійну ідентичність. Як правило, ці громадяни чітко усвідомлювали власні негативні партійні ідентичності, проте не могли чітко визначитися з ідеологією партійної сили, яку мають наміри підтримувати. Політична криза сприяла появі актуальної (ситуативної) ідентичності, яка формувалася безпосередньо у процесі політичних дій і ґрунтувалася на особистості політичного лідера. Наслідком окреслених вище особливостей стало не накладання ідеологічних ідентичностей на партійні, що сприяє інкорпорації громадян у партійні структури, а підміна партійних ідентичностей ідеологічними. На перешкоді формуванню стабільних партійних ідентичностей стала й партія влади, яка претендувала не стільки на трансляцію інтересів громадян, скільки на здійснення управління системою представництва їх інтересів, намагаючись регулювати міжпартійні відносини [10, с. 97].

Криза членства в партії є відображенням кризи ідентичностей, типової не тільки для постсоціалістичних країн. Наприклад, домінуюча більшість британців на сьогодні не є членом жодної політичної організації – якщо у 1964 р. механізм індивідуального партійного членства використовувало 830 тис. лейбористів, 2150 тис. консерваторів і 279 тис. лібералів, членів Альянсу та ліберальних демократів, то до 2001 р. кількість членів британських партій суттєво знизилася і становила 260 тис. лейбористів, 320 тис. консерваторів та 20 тис. лібералів, членів Альянсу та ліберальних демократів [1, с. 41].

Проблема членства в партії тісно пов'язана з концептом внутрішньопартійної демократії, який у сучасних інтер-

претаціях є достатньо варіативним. Найбільш популярною проблемою внутрішньопартійної демократії є серед німецьких науковців, що, на нашу думку, пов'язане з особливостями організаційної структури більшості німецьких партій (за моделлю ця організаційна структура визначається як соціал-демократична та передбачає наявність внутрішньопартійної меншості). Отже, внутрішньопартійна демократія може розумітися як:

– широка участь членів партії у внутрішній партійній політиці та в процесі рекрутування партійних кадрів, що є дисфункцією політичної партії, оскільки внутрішньопартійна демократія обмежує свободу партійного керівництва та зменшує ефективність і гнучкість партійної організації;

– принцип репрезентативності структури партій і внутрішньопартійної конкуренції еліт, де не залишається простору для участі членів партії в партійному дискурсі. Функція членства у партії зводиться до участі в процесі добору кадрів, зокрема й у демократичній легалізації та легітимації партійного керівництва;

– функція партій, що виконується шляхом необмеженої участі рядових членів партії в процесах формування внутрішньопартійної політики. Участь у діяльності політичної партії не повинна обмежуватися участю в організаційних справах, а передбачає участь у прийнятті рішень внутрішньопартійного рівня. Активна участь членів партії у внутрішньопартійних справах структурує дискусії та процеси прийняття рішень у такий спосіб, щоб імпульси до дискусій перетворювалися на рішення, а рішення впливали на урядову політику [5, с. 23–26].

Українські партії тільки-но стали на шлях пошуку оптимального розуміння внутрішньопартійної демократії, зміст якої перебуває в залежності від організаційної моделі політичної партії. В Україні брак внутрішньопартійної демократії став очевидним після запровадження пропорційної виборчої системи із закритими списками на парламентських і, частково, місцевих виборах. Відносна більшість (42,9 %) громадян вважають, що в Україні немає партій, які дотримувалися би принципів внутрішньопартійної демократії, дозволяли б молодим, перспективним членам партії обіймати керівні позиції в партії, бути обраними депу-

татами різних рівнів [8, с. 30], фактично визнаючи, що більшість рішень у партіях ухвалюється без широкої внутрішньопартійної дискусії, а роль представницьких органів партій – з'їздів або конференцій – зводиться до затвердження виборчих списків, підготовлених керівництвом партій.

Відсутність політичної практики внутрішньопартійної демократії спонукає до усвідомлення необхідності внесення ряду змін до закону про політичні партії, зокрема законодавчо забезпечити право членів партії на участь у прийнятті рішень з найважливіших питань діяльності партії; обмежити кількість парламентарів, які можуть входити до керівних органів партії (наприклад, у Німеччині їхня частка в партійному керівництві не перевищує 20 %); прийняти закон про внутрішньопартійний арбітраж для запобігання авторитаризму партійного керівництва; законом України визначити принципи, способи й обсяги фінансування партій і перелік суб'єктів контролю за фінансовою діяльністю партій; конституційно заборонити імперативний мандат [6, с. 23].

Європейський досвід функціонування інституту членства в партії доводить, що жодна з існуючих моделей неідеальна, а обрання конкретною партією тієї чи іншої стратегії залежить від багатьох показників, базовими серед яких є тип політичної партії, організаційна модель, соціальна база (цільові електоральні групи), тип і характер політичної системи, в якій утворена та діє політична партія. Зміст членства в партії змінився й під впливом того, що в умовах трансформації посилюється протиріччя між двома стратегічними цілями політиків: з одного боку, вони прагнуть збільшити шанси своєї партії на перемогу шляхом відмови від чітких ідеологічних орієнтирів, з іншого – стимулювати інтерес виборців до виборів. Сьогодні жодна з впливових партій не формується на ґрунті класової ідентичності й не зорієнтована на модель політичної конкуренції, стрижнем якої є питання власності й способу виробництва, оскільки центральними проблемами міжпартійної конкуренції стають питання ролі України в процесах європейської інтеграції, зовнішньої політики, формату політичної системи. Проте, як ніколи актуальності набувають проблеми розвитку організаційних структур партій,

які сьогодні скоріше нагадують клієнти, в яких немає місця інституту членства, а самі партії не відчують потреби діяти у форматі партій з багаторівневою організацією й масовим членством.

1. Громько А.А. Модернизация партийной системы Великобритании. – М.: Весь Мир, 2007. – 344 с.

2. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже / Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2000. – 558 с.

3. Зульцбах В. Основы образования политических партий / Вальтер Зульцбах / Пер. с нем. И. Гиляровой. – М.: Европа, 2006. – 312 с.

4. Крауч К. Постдемократия / Колин Крауч / Пер. с англ. Н.В. Эйдельмана. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 192 с.

5. Нідермайер О. Внутрішньопартійна демократія / Оскар Нідермайер // Політичні партії в демократичному суспільстві. – К., 2001. – С. 23–40.

6. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

7. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. – Режим доступу: www.cvk.gov.ua

8. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–33.

9. Політичні партії і партійна система України очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 58–84.

10. Ротар Н. Партія влади як модель функціонування політичної еліти України у трансформаційний період / Наталія Ротар // Історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 95–101.

11. Совет по правам человека. Рабочая группа по универсальному периодическому обзору. Третья сессия. Женева, 1–15 декабря 2008 г. – Режим доступу: [http://refugee.memo.ru/For_All/country.nsf/c6cb03f5b2783b4bc32569f200664ba6/bb82845c32abca2ac32576260073cb19/\\$FILE/Uzbekistan%20Conclusions%20of%20the%20General%20Assembly%20rus.pdf](http://refugee.memo.ru/For_All/country.nsf/c6cb03f5b2783b4bc32569f200664ba6/bb82845c32abca2ac32576260073cb19/$FILE/Uzbekistan%20Conclusions%20of%20the%20General%20Assembly%20rus.pdf)

12. Хесс Х. Практическая работа в партии. Справочное руководство: справочник / Хармут Хесс / Пер. с англ. – М.: Европа, 2005. – 160 с.

13. Beyme K.M. Party leadership and change in party systems: towards a postmodern party state? / Klaus Von Beyme // Government & Opposition. – 1996. – Vol. 31. – № 2. – P. 35–159.

14. Johansen H. Political marketing: More than Persuasive Techniques, an Organizational Perspective / Helene Johansen // Journal of Political Marketing. – 2005. – Vol. 4 (4). – P. 85–105.

Юрай Марушяк

СИСТЕМА ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ
В СЛОВАКИИ И ЕЕ РАЗВИТИЕ В КОНТЕКСТЕ
ИЗМЕНЕНИЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА
В СТРАНЕ ПОСЛЕ 1989 г.

В статье рассматриваются политические и институциональные предпосылки развития системы политических партий в Словакии. Автор анализирует этапы становления многопартийности.

Ключевые слова: партия, партийная система, многопартийность, Словакия.

Juraj Marušiak. System of political parties in Slovakia and its development in the context of changes in political discourtst in the country after 1989. The article discusses political and institutional preconditions for development of party system in Slovakia. The stages of multy-party formation are analyzed.

Keywords: party, party system, multiparty, Slovakia

Политические и институциональные предпосылки развития системы политических партий были созданы в процессе распада советского блока и расклада коммунистической системы в конце 80-х годов XX века. Несмотря на тот факт, что значительную роль в формировании партийной системы Словакии играют политические традиции, к особо важным предпосылкам принадлежит падение коммунистического режима в ноябре 1989 г. Следующим импульсом формирования партийного ландшафта страны стал распад Чехословацкого федеративного государства и создание независимой Словацкой Республики в январе 1993 г. В ближайшее время провозглашения независимой Словакии произошел конфликт, касающийся

характера политического режима в стране во второй половине 1990-х гг. [1]. Важным моментом был процесс завершения социальной и экономической трансформации и вступление Словакии в Европейский Союз (ЕС). В связи с этим поменялся характер конфликтных линий, которые норвежский политолог С. Роккан называет cleavages [2], особенно в связи с социальными последствиями экономической трансформации и вступлением Словакии в Европейский Союз. Константным важным фактором является мультиэтнический характер страны, поскольку, по официальным данным, 14,2 % населения составляют национальные меньшинства, в том числе 9,5 % населения – венгры.

Процесс создания партийной системы в Словакии был обусловлен такими институциональными факторами, какими есть законодательные акты. Особое влияние на процесс партостроительства в Словацкой Республике оказали, во-первых, законы о политических партиях. Первый закон был принят в 1990 г.*, второй – в 2005 г. [3]. Однако еще сильнее на партийный ландшафт страны влияли характер системы политической организации государства, предусмотренный Конституцией Словацкой Республики, и избирательная система в органы законодательной власти – в Национальный совет Словацкой Республики.

Партийная система в 1990–1992 гг.

Отмена монополии власти Коммунистической партии Чехословакии (KSČ) в 1989 г. открыла путь к формированию многопартийной системы в Словакии, в это время еще в рамках федеративной Чехословакии. Переговоры за так называемым круглым столом осенью 1989 г. обозначали официальное признание существования политического плюрализма в стране.

Институционально сформированными субъектами являлись тогда Коммунистическая партия Словакии (KSS), которая действовала как региональная организация

* Так называемый «малый закон» о политических партиях: Zákon č. 15/1990 Zb. z 23. januára 1990 o politických stranách. In: Zbierka zákonov č. 15, čiastka 4, с. 39–40. <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=10258&FileName=90-z015&Rocnik=1990>

общегосударственной KSS по советскому образцу – бывшая монопольная партия и две партии, которые действовали как спутники KSS: Партия словацкого возрождения (Strana slovenskej obrody) и Партия свободы (Strana slobody). Однако эти партии во время коммунистического режима не играли никакой роли в политике, были маргинальными и несамостоятельными субъектами.

Во время так называемой «бархатной революции» в стране возникли гражданские антитоталитарные движения, объединяющие разные силы недовольных с коммунистическим режимом. В Чехии лидирующим движением стал Гражданский форум (Občanské fórum), в состав которого входили бывшие независимые диссидентские инициативы и новообразованные политические партии [4]. В Словакии таким движением стало Общество против насилия (Veřejnosť proti násiliu, VPN). Оба движения действовали как самостоятельные субъекты, хотя между ними существовало тесное сотрудничество. Представители венгерского меньшинства создали движение Венгерская независимая инициатива (Maďarská nezávislá iniciatíva, MNI), которое действовало как близкий союзник Общества против насилия. С ним оно участвовало вместе на первых свободных выборах в 1990 г. Во время переговоров «круглого стола» союзниками Общества против насилия стали тоже бывшие партии-спутники KSS. Коммунистическая партия, таким образом, попала в политическую изоляцию, поскольку основной конфликтной линией стало отношение к бывшему режиму.

Непосредственно после «бархатной революции» в 1990 г. в эйфорической атмосфере был принят первый закон о политических партиях. Его характер был обусловлен отказом бывших диссидентских элит от постепенной реформы коммунистической политической системы и отождествлением с системой парламентской демократии. Из этого вытекало, что закон только в незначительной степени пытался регулировать процесс партстроительства и создавал либеральные условия для формирования легальной деятельности политических партий [5]. Демократические элиты были заинтересованы развитием политического плюрализма, несмотря на тот факт, что преимущественно гражданские

движения имели резервированное отношение к самой идее политических партий и отрицательно относились к политическим партиям. В их среде возникла в это время даже идея, что именно новые социальные движения заменят классические политические партии [6]. Однако в политическом соревновании участвовали политические партии и движения на равных условиях и во всех соответствующих правовых актах политические партии и движения упоминаются синонимически.

Первый период политической и экономической трансформаций не закончился принятием Конституции Чехословакии, а только принятием конституций двух независимых национальных государств. Однако консенсус в словацком и чешском обществах состоял в том, что государственным строем будет парламентарная демократия. Консенсус касался также избирательной системы в парламентских выборах, которая получила пропорциональный характер. С целью предотвратить фрагментаризацию парламентов был принят процентный барьер для политических партий. В случае бикамеральной Федеральной Ассамблеи его уровень был 5 процентов, для Словацкой Национальной Рады – 3 процента. Выбор парламентарной демократии и пропорциональной системы был обусловлен и политической традицией первой Чехословацкой Республики в 1918–1938 гг.

Относительно происхождения политических партий, которые играли решающую роль в политической жизни страны, можно выделить несколько групп.

К первой группе относились партии, генетически связанные с бывшим режимом и его структурами. В первую очередь к ним принадлежала KSS. Она, однако, после своей трансформации раскололась в 1991 г. на социал-демократически ориентированную Партию демократических левых (Strana demokratickej ľavice, SDL), которую под держало большинство членов и активистов, и маргинальную, догматическую KSS, которая осталась вне парламента, за исключением периода 2002–2006 гг.

Следующую группу представляют так называемые исторические партии. К ним относятся бывшие партии-

спутники коммунистов, которые действовали и перед захватом власти коммунистами в 1948 г. Также непосредственно после политических изменений заявила об обновлении своей деятельности и Социал-демократическая партия в Словакии (позже переименована в Социал-демократическую партию Словакии, Sociálnodemokratická strana Slovenska, SDSS). Партия словацкого возрождения вернулась к историческому названию – Демократическая партия (Demokratická strana, DS). Исторической партией себя считает и Словацкая национальная партия (Slovenská národná strana, SNS), возникшая весной 1990 г. Однако в ее случае это зачисление к историческим партиям проблематично, поскольку она отличается от исторической Словацкой национальной партии, действующей с 1871 до 1938 г. [7]. С точки зрения программтики (эта партия хотя и требовала автономию для Словакии и после возникновения Чехословакии критиковала так называемый пражский централизм, однако не требовала создания самостоятельного государства), и с точки зрения целевой группы – электората. «Историческая СНС» ориентировалась на лютеранский электорат и, таким образом, выступала как конфессиональная партия. Новая Словацкая национальная партия выступала более радикально, в основном свое влияние распространяла в регионах с преобладающим католическим населением, выступала конфронтационно против противников словацкой независимости и национальных меньшинств. В ее случае также невозможно наблюдать персональной преемственности с исторической партией личного состава членов и лидеров.

На базе антикоммунистических демократических движений образовались новые политические партии. Кроме Общества против насилия, первоначально в его составе началось формироваться Христианско-демократическое движение (Kresťanskodemokratické hnutie, KDĽ) и политические партии, представляющие венгерское меньшинство. Поскольку экологические инициативы играли решающую роль в создании антитоталитарного движения Общества против насилия, к таким партиям можно зачислить и Партию зеленых в Словакии (Strana zelených, SZ).

К новым партиям, образованным только непосредственно политических изменений, принадлежала, кроме Словацкой национальной партии (SNS), например, Крестьянская партия Словакии (Roľnícka strana Slovenska, RSS) и другие партии. Однако эти партии не сыграли существенной роли в политической жизни страны. Кроме основной «антикоммунистической» конфликтной линии в связи с поддержкой нового режима, которая оказалась доминирующей во время первых свободных выборов, уже четко проявлялись и другие линии политических конфликтов. В незначительной степени это был конфликт между трудом и капиталом, представлены на левой стороне политической сцены социал-демократами, коммунистами и позднее Демократической партией левых. Как правоцентристские партии сформировались консервативное Христианско-демократическое движение, Демократическая партия, которая идентифицировалась с ценностями либерализма, и после раскола в 1991 г. также одна из преемственников Общества против насилия – Гражданский демократический союз (Občianska demokratická únia – ODÚ), который определял себя как консервативно-либеральная партия. Вторая часть Общества против насилия во главе с бывшим премьер-министром Владимиром Мечьяром после его отстранения от власти в 1991 г., образовалась в самостоятельную политическую силу Движение за демократическую Словакию (Hnutie za demokratické Slovensko, HZDS). Она выступала с критикой социальных последствий экономических реформ, однако высказывалась за их модификацию, чтобы они более соответствовали условиям Словакии. Движение тоже отказывалось от социал-демократической программы и приняло курс популизма без идеологической профилиции.

Конфликт между сторонниками советского государства и усилением влияния костела символизировали, с одной стороны, либералы с Общества против насилия и левые партии, с другой стороны – Христианско-демократическое движение, охватывающее преимущественно католический электорат. Постматериальная линия конфликта была представлена малочисленной Партией зеленых Словакии. Она в 1990

г., благодаря трехпроцентному барьеру, смогла войти в парламент в качестве самостоятельно кандидирующего субъекта и создать там свою собственную фракцию*.

В первых свободных выборах в июне 1990 г. возникла этническая линия конфликта, представлена, с одной стороны, Словацкой национальной партией, с другой – венгерскими партиями. Движение за права национальных меньшинств Сосуществование (ESWS) участвовало на выборах в Словакии и Чехии. В его состав, кроме доминирующих венгров, входили в самом начале также и другие меньшинства – чешские поляки, украинцы и немцы. Однако это движение быстро трансформировалось в сугубо венгерское движение, которое баллотировалось в одном блоке с Венгерским христианско-демократическим движением (MKDM). С Обществом против насилия в одном партийном списке баллотировалась Венгерская независимая инициатива (MNI), которая позднее трансформировалась в Венгерскую гражданскую партию (Maďarská občianska strana, MOS) либерального направления [8].

Непосредственно после выборов в 1990 г., которые подтвердили легитимность политических преобразований и отказ от коммунистической модели, в политической жизни начал играть ключевую роль конфликт по линии между центром и периферией, или так называемая национальная линия. Ее представляла, прежде всего, Словацкая национальная партия, будучи сторонником радикальных методов на пути к государственной независимости. Постепенный предпочитали христианские демократы, от которых отделились сторонники радикальных изменений на пути к национальной государственности, создавшие в 1992 г. новую партию – Словацкое христианско-демократическое движение (Slovenské kresťansko-demokratické hnutie – SKDH). Либеральное Общество против насилия, позже Гражданский демократический союз и Демократическая партия фокусировались на преобразовании федерации и выступали категорически против разделения

* На следующих выборах уже действовал пятипроцентный барьер и в случае Словацкой Национальной Рады.

чехословацкого государства. Национально-популистическое Движение за демократическую Словакию высказывалось за создание конфедерации, однако после выборов в 1992 г. как правящая партия реализовала радикальный и контролируемый путь разделения Чехословакии.

На самом деле разногласия насчет будущего государственного строя Чехословакии имелись и между словацкими профедеральными силами, и чешскими политическими партиями*. Процесс распада Чехословакии проявлялся и в партийном ландшафте Словакии, поскольку еще до выборов 1992 г. полностью маргинализировались партии, которые действовали на территории всей Чехословакии. Последней значимой партией, которая действовала на всей территории федерации, была Коммунистическая партия Чехословакии, которая в 1990 г. трансформировалась в федерацию двух независимых национальных партий. Однако в связи с идеологическими разногласиями между словацкой Демократической Партией левых и Коммунистической партией Чехии и Моравии эта федерация скоро прекратила свое существование [9]. Вопреки попыткам не получилось создать никакую общегосударственную политическую партию правоцентристского направления в Чехословакии и безуспешно закончились попытки чешских политических партий создать свои филиалы в Словакии. Таким образом, политические сцены и партийный ландшафт в обеих республиках развивались отдельно. В силу выборов в 1992 г. словацкие партии, которые относились к безусловным сторонникам сохранения федеративного государства (Демократическая партия и Гражданский демократический союз), потеряли представительство в парламенте. Процессом мирного разделения Чехословакии управляли, прежде всего, Движение за демократическую Словакию как правящая партия с неофициальной поддержкой Словацкой национальной партии. Эти две партии свое участие в создании независимой Словакии позднее интерпретировали как источник своей

* Сравни Rýchlík, Jan: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1999. Bratislava, AcademicElectronic Press 2002; Suk, Jiří: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha, Prostor 2003, с. 307–319.

политической легитимности в гораздо большем масштабе, чем Демократическая партия левых, которая считала себя оппозиционной, поддержала процесс создания независимой Словакии.

Несмотря на политические традиции довоенной Словакии и на короткий срок «управляемой демократии» послевоенного периода, когда мобилизация сельского электората и поднимание вопросов, связанных с сельским хозяйством, оказывались успешной политической стратегией, на самом деле сильная партия аграрного направления, которая была бы способной самостоятельно войти в парламент, в Словакии после 1989 г. не возникла. Конфликтная линия город–село, таким образом, в словацком обществе практически перестала существовать.

Партийную систему в 1990–1992 гг. можно характеризовать высоким уровнем фрагментации в результате частых расколов в депутатских фракциях. Однако уже в это время можно было наблюдать высокий уровень поляризации, поскольку КПС и СНС воспринимались со стороны парламентского большинства как антисистемные силы с нулевым коалиционным потенциалом и также – с нулевым потенциалом шантажа. Партии правительственной коалиции исключали возможность создания коалиции с Движением за демократическую Словакию, поскольку В. Мечьяра обвиняли в авторитарных тенденциях. Определенным потенциалом шантажа обладала фракция венгерских партий Сосуществование – Венгерское христианско-демократическое движение (ESWS-MKDM), которое поддерживало экономические реформы и самосохранение правительства после ухода сторонников Мечьяра в оппозицию весной 1990 г., поскольку правительство Яна Чарногурского (Ján Čarnogurský) потеряло парламентское большинство. После трансформации KSS и ее переименования в Демократическую партию левых увеличился ее коалиционный потенциал.

Изменения партийной системы Словакии в первые годы независимости (1992–2000)

Результаты выборов 1992 г. усилили характеристики партийной системы Словакии как поляризованного плюрализма.

В соответствии с дефиницией Джованни Сартори [10] такая система характерна, с одной стороны, радикализацией общества, а также существованием сильной антисистемной партии (партий) и группы центробежных партий. Между политическими субъектами существовали истинные идеологические дистанции, которые ограничивали их коалиционный потенциал. На выборах в парламент победило Движение за демократическую Словакию, которое при поддержке Словацкой национальной партии образовало правительство меньшинства. С целью предотвратить раскол в собственной партии, которая объединяла сторонников Владимира Мечъяра, несмотря на идеологические ценности и сохранения позиции кабинета меньшинства, Мечъяр пошел на централизацию власти в своих руках. HZDS начало своим политическим поведением напоминать персоналистическо-этактистические субъекты, которых в странах бывшего СССР характеризуют названием «партия власти».

Движение за демократическую Словакию прокламировало себя как центристская сила, стремилось интегрировать правый и левый електорат. Поддерживала его в этом тогда непарламентская КПС. Эта партия в большой степени применяла для достижения своих целей «административный ресурс», например, путем укрепления контроля над государственными, формально общественными, СМИ. В политическую борьбу были непосредственно включены и спецслужбы. В политике, и в избирательной кампании ключевую роль играла личность харизматического лидера. Вопреки социальной риторике, партия использовала административный ресурс для контроля над процессом приватизации. Таким образом, в этой партии и в Словацкой национальной партии расирялось влияние олигархов. В этом плане HZDS напоминал феномен так называемых «партий власти» [11]. Чешский политолог Ян Голзер (Jan Holzer) подвергает критике понятие «партия власти» и употребляет характеристику «пропрезидентская партия» [12]. Однако в случае HZDS и Словакии эта характеристика не соответствует наличию парламентской системы, исходя из того, что HZDS и В. Мечъяр были в 1994–1998 гг. в конфликте с президентом Михалом Ковачом (Michal Kováč).

Таким образом, основной политической конфликт был направлен на сохранение демократического режима в стране. В силу этого противостояния и разницы между правыми и левыми партиями так называемый социально-экономический конфликт маргинализировался.

Конфликт сторонников демократии и авторитаризма привел к расколу в Движении за демократическую Словакию и Словацкой национальной партии, от которых отделились группировки, создавшие в 1994 г. партию либерального направления – Демократический союз. Этот раскол привел также к провозглашению недоверия правительству в марте 1994 г. и к возникновению широкой коалиции центробежных – право- и левоцентристских сил.

Однако эта концентрационная коалиция*, поддерживающая правительство Йозефа Моравчика (Jozef Moravčík), управляла страной только до досрочных выборов в сентябре 1994 г.

Поляризация словацких политических сил усуглубилась, поскольку Движение за демократическую Словакию после выборов в 1994 г. создало коалицию со Словацкой национальной партией, которая в своей политике начала сотрудничать с Либерально-демократической партией России Владимира Жириновского, Сербской радикальной партией Воислава Шешеля и западноевропейскими праворадикальными партиями, в том числе с французским Национальным фронтом Жан Марс ле Пена. Третий коалиционный партнер – Объединение рабочих Словакии (Združenie robotníkov Slovenska, ZRS), наоборот, позиционировал себя как неокommунистический субъект.

В последующее время конфликтные линии касались не только характера политического режима, а также вопросов, связанных с интеграцией Словакии в ЕС и НАТО, поскольку именно из-за невыполнения политических критериев

* Термин был заимствованный из: Broklová, Eva: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha, Sociologické nakladatelství 1992, с. 38. В условиях первой Чехословацкой Республики (1918–1938) этот термин употреблялся для широкой коалиции право- и левоцентристских политических сил, которая была при власти с начала экономического кризиса с 1929 г. до 1938 г.

членства в обеих организациях Словакия не была в 1997 г. приглашена к переговорам о вступлении в эти организации, хотя это было приоритетом всех правительств независимой Словакии. Оппозиция в этом обвиняла правительство Мечьяра и стиль его управления государством. В отличие от Движения за демократическую Словакию, которое официально поддерживало вступление Словакии в ЕС и в НАТО, мелкие коалиционные партнеры вступление Словакии в обе интеграционные структуры отрицали.

Таким образом, право-левый конфликт, доминирующий в развитых демократиях Западной Европы, в Словакии ушел на другой план. Кстати, и среди сторонников, и среди противников европейской интеграции существовали правые и левые силы. При этом сторонники либерально-демократической модели трансформации поддерживали вступление Словакии в ЕС, в отличие от партий, которые интеграцию Словакии отрицали, за исключением Движения за демократическую Словакию. Партии тогдашней правящей коалиции можно характеризовать как сторонников авторитарной модернизации или представителей политики неотрадиционализма [13]. Однако последствием политики Владимира Мечьяра стала международная изоляция Словакии. Дальнейшее пребывание его при власти означало продолжение исключения Словакии из интеграционных процессов. Спецификой политической системы Словакии в период 1994–1998 гг. было то, что в отличие от модели поляризованного плюрализма, описанного Дж. Сартори, антисистемные силы, значит партии, которые стремились к ограничению и деструкции демократической конституционной системы, находились при власти [14].

С 1992 г. в партийном ландшафте Словакии часто повторяется феномен, приближенный к категории преобладающей партии, как ее характеризовал Дж. Сартори [15]. Однако применение этой категории в условиях Словакии является проблематичным, поскольку, несмотря на существование партии, которая несколько раз подряд побеждает на выборах, она только один раз (в 1994 г.) была способна создать правительство без участия коалиционных партнеров. Это был случай Движения за демократическую Словакию в

1992–1993 гг., когда эта партия создала кабинет меньшинства. Однако в 1993 г. Движение за демократическую Словакию вынуждено было создать коалицию, а после двух выборов, в которых получило наибольшую долю голосов (1998, 2002), оно вынуждено было уйти в оппозицию из-за почти нулевого коалиционного потенциала, а также отсутствия потенциала шантажа. Аналогическая ситуация повторилась в 2010 г., когда после парламентских выборов крупнейшая партия Направление – социал-демократия, которая масштабом своей избирательной поддержки превышала другие партии, не смогла добиться коалиционного партнера и таким образом вынуждена была остаться в оппозиции, вопреки победе на выборах. Характерным феноменом словацкой партийной системы является создание коалиций мелких и средних по величине партий, направленных против одной доминирующей силы.

В половине 90-х годов появился в Словакии также феномен политических блоков. Перед выборами в 1994 г. создался избирательный блок венгерских политических партий под названием Венгерская коалиция, в состав которого входили Сосуществование, Венгерское христианско-демократическое движение и Венгерская гражданская партия. Вторым блоком был блок четырех левоцентристских сил Общий выбор (Демократическая партия левых, Социал-демократическая партия Словакии, Партия зеленых Словакии, Движение земледельцев). Маленькая Крестьянская партия Словакии баллотировалась с Движением за демократическую Словакию, которое поддерживала значительная часть сельского электората, несмотря на то, что эта партия не позиционировала себя в качестве аграрной силы.

После серьезных нарушений демократических процедур в 1997 г., когда правительство В. Мечъяра сорвало референдум о непосредственном выборе президента гражданами, была создана коалиция демократических сил с целью создать конкурента Движению за демократическую Словакию. Этот блок сформировался под названием Словацкая демократическая коалиция. В его состав входило двое средних правоцентристских партий – Христианско-демократическое движение, Демократический союз, одна

мелкая правоцентристская партия – Демократическая партия – консервативно-либерального направления и две мелкие левоцентристские партии – Социал-демократическая партия Словакии и Партия зеленых Словакии. Две средние оппозиционные левоцентристские партии – Партия демократических левых (SDE) и Партия гражданского согласия (Strana občianskeho porozumenia, SOP) в эту структуру не вошли и предпочли самостоятельную оппозиционную политику.

Намерение ослабить шансы оппозиции и предотвратить ее победу на предстоящих парламентских выборах в 1998 г. привели коалиционное большинство к принятию нового избирательного законодательства, последствием которого были кардинальные изменения партийного ландшафта страны. Новый избирательный кодекс ограничил возможности создавать коалиции путем увеличения процентного барьера на пять процентов для каждого субъекта коалиции. В таком случае, например, Словацкая демократическая коалиция нуждалась бы в получении 25 процентов, в противном случае не попала бы в парламент. Новое законодательство также поменяло территориальную структуру избирательных округов. Если раньше Словакия была разделена на четыре избирательных округа, после реформы, внедренной Мечьяром накануне выборов 1998 г., вся Словакия стала одним избирательным округом [16].

Этот шаг заставил оппозиционные политические партии поменять свои политические стратегии. В рамках Словацкой демократической коалиции, против которой была нацелена избирательная реформа, было создано нетипичное политическое образование. Возникла избирательная партия Словацкая демократическая коалиция, членами которой стали только партийные кандидаты. Новая партия была разделена на платформы в связи с политической ориентацией каждой бывшей составной части. Одновременно члены новой партии вынуждены были покинуть свои исходные партии, которые на выборах не баллотировались. В исходных партиях надо было поменять руководство. Таким образом частично решались и внутренние конфликты в отдельных партиях. Так, например, в рамках Словацкой демократической коалиции не

баллотировался лидер Христианско-демократического союза Ян Чарногурский, который остался на должности председателя исходной партии. Его соперник, который стремился стать главой партии, Микулаш Дзуринда (Mikuláš Dzurinda) стал сначала спикером и позже председателем Словацкой демократической коалиции.

В одну партию объединились также политические партии, представляющие венгерское меньшинство, – Сосуществование, Венгерское христианско-демократическое движение и Венгерская гражданская партия – путем преобразования коалиции в политическую партию – Партия венгерской коалиции (Strana maďarskej koalície, SMK). Эта партия сначала тоже была поделена на платформы, однако это разделение скоро исчезло и партия стала однородной [17].

Выборы привели к созданию широкой концентрической коалиции, объединяющей право- и левоцентристские партии, хотя вполне применимой является и характеристика «коалиция коалиций», поскольку в ней участвовали Словацкая демократическая коалиция, Партия венгерской коалиции и две левоцентристские силы – Демократическая партия левых и Партия гражданского согласия.

Основными противниками по ключевым конфликтным линиям (обновления демократического направления в стране и ускорения ее интеграции в ЕС) были Движение за демократическую Словакию и Словацкая национальная партия. Радикально-левое неокommунистическое Объединение рабочих Словакии после 1998 г. исчезло из политической сцены. Однако в связи с осуществлением экономических реформ внутри правительственной коалиции назревал конфликт между правыми и левыми силами, который имел идеологический характер. Развивался тоже конфликт по линии государство–костел между партиями консервативного направления (включая оппозиционные силы) и левоцентристскими силами.

Партийная система Словакии после 1999 г. – возврат на путь демократизации и европейской интеграции

Новым элементом партийной системы после 1999 г. стал феномен третьей силы, или так называемые альтернативные

партии, применяющие тактику центристского популизма, направленного уже не на жителей сельских местностей или мелких городов, а на средний слой, жителей крупных городов, поддерживающих демократический строй и интеграцию страны в ЕС и в НАТО. Однако, по крайней мере в первой стадии своей деятельности, эти партии одинаково ограждались от обеих сегментов – коалиции и оппозиции. Первой партией такого типа, если не учитывать Партию гражданского согласия, стала партия Направление (Smer), которая позиционировала себя как неидеологическая партия. Фокусировалась на протестный электорат, недовольный оппозицией, в основном на разочаровавшихся избирателей В. Мечьяра и коалиции, выступала уверенно. Второй партией был Альянс нового гражданина (Aliancia nového občana, ANO) либерального толка, которая на самом деле отличалась элементами олигархической партии. Ее председатель и одновременно главный спонсор Павол Руско (Pavol Rusko) был владельцем крупнейшего словацкого коммерческого телеканала «Маркиза».

И не в последнюю очередь – среди правоцентристских партий разгорелся конфликт институционального характера. Часть их лидеров хотела после выборов вернуться к формату прежних партий, однако новые лидеры, например, Микулаш Дзуринда, понимали, что это ставит под угрозу их собственные позиции.

Таким образом произошли расколы: особенно среди христианских демократов и в Демократическом союзе. Премьер-министр Микулаш Дзуринда создал новую политическую партию – Словацкий демократический и христианский союз (Slovenská demokratická a kresťanská únia, SDKÚ). Новая партия приняла консервативное направление, но с сильным либеральным компонентом в ее программе [18]. Одновременно эта партия возникала при прямом участии сотрудников премьер-министра в государственных органах, поэтому появились и характеристики, что она имеет характер партии-картеля. В состав новой партии вошло большинство депутатов Демократического союза и часть христианских демократов, также несколько членов других партий Словацкой демократической коалиции, что наконец привело к распаду единого блока сил, направленного

против Мечьяра. После выборов в 2002 г. с новым субъектом объединилась и Демократическая партия.

Участие в широкой право-левой коалиции и проведение непопулярных экономических реформ привели в 2002 г. к маргинализации левоцентристских сил, которые после выборов не вошли в парламент. Характерным процессом изменения партийного ландшафта Словакии стала в это время европеизация политических партий. Успешной оказалась программная трансформация популистической партии Направление на Социал-демократическую партию, особенно с учетом потребности искать партнеров среди западноевропейских политических партий, например, в Европейском парламенте. Попытку найти партнеров в европейских политических партиях предприняло и Движение за демократическую Словакию, но безуспешно.

Лидером оппозиции стала партия Направление – социал-демократия, которая определялась как оппозиционная к политике правоцентристской коалиции, которая правила в Словакии в 2002–2006 гг. Одновременно можно было наблюдать процесс постепенной маргинализации Движения за демократическую Словакию, электорат которого постепенно переходил в Направление и Словацкую национальную партию. После 2010 г. эта партия потеряла представительство в парламенте. Хотя и обе партии оказались без коалиционного потенциала, поскольку сформировалась программная коалиция правых сил. Таким образом, образовался конфликт, в котором доминирующей составной были социоэкономические вопросы. Его основными полюсами партии были Направление и СДКУ-ДС*.

Временно после распада Союза нового гражданина осталось вакантное место для либерального электората, который частично в 2006 г. поддерживал СДКУ-ДС. Феномен либерального избирателя в силу рыночных реформ стал новым сегментом политического ландшафта Словакии. Новым фактором словацкой политической сцены

* Партия SDKÚ в 2006 г. объединилась с мелкой Демократической партией (DS), в результате чего ее новое название было Словацкий демократический и христианский союз – Демократическая партия (Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana, SDKÚ-DS).

стала после выборов в 2010 г. праволиберальная партия Свобода и Солидарность (Sloboda a Solidarita).

Выборы в 2002, 2006 и 2010 гг. подтвердили поляризацию в словацком обществе, хотя уже не настолько жестокую, как раньше. Несмотря на конфронтационную риторику в основном правоцентристских партий, правительство, в котором ключевую роль играла партия Направление – социал-демократия (Smer-SD) в 2006–2010 гг. не составляло угрозы для действия самых важных демократических институций [19]. Однако в словацкой политике продолжает существовать традиция сильной партии. Причем единственным исключением были выборы в 1998 г., когда две крупнейшие партии – SDK (Словацкая демократическая коалиция – Slovenská demokratická koalícia) и HZDS получили приблизительно одинаковое количество голосов. Также осталась в силе та часть избирательного закона, которая создает из Словакии один избирательный округ. Последствием этого положения стало усиление централизации политических партий, создание более выгодных позиций для политических сил, возглавляемых харизматическими лидерами, а также обострение конфликтов внутри партий, поскольку в них при существовании только одного списка ограничивается возможность внутрипартийной конкуренции.

Проблемы образования правительственных коалиций в Словакии

Сохраняется многопартийный характер системы политических партий с высоким уровнем поляризации. Поэтому сохраняется и ограниченная возможность создания коалиции. Как правило, партийный ландшафт страны поделен на два полюса, вокруг которых организуются коалиции и с которыми сотрудничают меньшие политические партии [20]. При этом, несмотря на внутренние конфликты, эти блоки настолько компактные, что после выборов и смены доминирующей партии состав правительственной коалиции полностью изменяется. Не было ни одного случая перехода политической партии в коалицию, которую образовал другой политический субъект.

В парламент, как правило, за исключением выборов в 2006 г. вступают новые политические силы. Несмотря на устойчивый характер коалиции, в 2002, 2010 гг. и накануне досрочных выборов в 2012 г. можно наблюдать нестабильность среди правоцентристских партий. В отличие от ситуации в 1994 г., частично в 1998 и 2002 гг. выборы в 2006, 2010 и 2012 гг. подтверждают стабильность левоцентристских сил. Если общество до 2002 г. было разделено на три приблизительно одинаково сильные сегменты – правые, левые и националистические партии, то современем можно наблюдать постепенную маргинализацию националистических сил, программу которой заимствует социал-демократическая партия Направление. Эта стратегия вызвала в 2006 г. недовольствие Партии европейских социалистов, которая на один год приостановила Направлению членство в этой европейской структуре. Однако тенденция абсорбции националистического сегмента партией Направление – социал-демократия продолжалась в парламентских выборах 2010 и 2012 гг.

Несмотря на программную близость правоцентристских партий, особенно в вопросах экономическо-социальных, две правительственные коалиции правых сил закончились досрочными выборами (2002–2006, 2010–2012) и одна просуществовала полный срок (1990). Наоборот, в силу различных обстоятельств оказались прочными коалиции программно неоднородных партий (1998–2002, 2006). Досрочные выборы при концентрической коалиции меньшинств проводились в 1994 г. К досрочным выборам или к падению правительства путем объявления недоверия в парламенте привела меньшинственная коалиция после выборов в 1992 г. (1994 – объявление недоверия правительству в парламенте), распад коалиции, созданной в 2002 г. (досрочные выборы как результат консенсуального решения) и в 2011 г., когда парламент отказался подтвердить доверие правительству.

Распад коалиций правоцентристских сил был вызван не различной позицией в ключевых конфликтных линиях, а конфликтами по поводу второстепенных проблем. В 2006 г. распад коалиции был обусловленный отказом SDKÚ-DS поддержать проект двухстороннего договора с Ватиканом, который усилил бы позицию католического костела в обществе.

Создание коалиций в Словакии больше всего зависит от программ партий или от характера конфликтных линий в обществе. Как правило, после выборов чаще всего создается минимальная победимая коалиция, возникали и программно неоднородные коалиции, например, весной 1994 г. и после 1998 г. Коалиция в 1998–2002 гг. имела широкий характер. Правительство меньшинств было создано трижды – в 1991–1992 гг., в 1992–1994 гг. и в 2004–2006 гг. в результате распада правительственных коалиций. В последнем случае поддержку правительству гарантировали так называемые независимые депутаты, которые были избраны за Движение за демократическую Словакию, а после выборов покинули его клуб. Как правило, за исключением коалиции 1991–1992 гг., такое объединение оказывалось неустойчивым и оно приводило к падению правительства и объявлению недоверия парламенту. В структуре правительственных коалиций доминируют коалиции с превосходством правоцентристских партий, левоцентристы в правительстве доминировали только один созыв (Таблица 1).

Заключение – трансформация конфликтных линий в словацком обществе

Новой конфликтной линией становится отношение к углублению европейской интеграции. Твердый евроскептицизм, основой которого является отказ от идеи членства в ЕС, пока в словацкой политике не нашел поддержки парламентских партий. Однако против углубления европейской интеграции и расширения полномочий ЕС в сфере прав человека, налоговой, экономической и социальной политики выступали в период 2002–2011 гг. в основном правоцентристские партии. С критикой Европейского Союза в 2001–2010 гг. выступало Христианско-демократическое движение. Его критика касалась секулярного характера ЕС и экономических регуляций в ЕС. После 2010 г. к евроскептикам присоединилась и Словацкая национальная партия, которая выступает против вступления Турции в ЕС и против участия Словакии в Европейской системе финансового наблюдения (European Financial Stability Facility, EFSF).

**Правительственные коалиции в Словакии
в 1990–2012 гг. [21]**

Доминирующая политическая сила	Срок правления	Годы правления вместе
Правоецентристские партии	1990–1991 (VPN, KDH, DS), чрезмерная, идеологически однородная коалиция.	8,5
	1991–1992 (VPN, KDH, DS) – идеологически однородная коалиция меньшинств.	
	1994 (KDH, DU, SDE) – коалиция меньшинств, идеологически неоднородная.	
	1998–2002 (SDK, SDE, SOP, SMK), широкая коалиция.	
	2002–2006 (SDKÚ-DS, KDH, ANO, SMK) – минимальная победная коалиция, идеологически однородная; после 2005 г. – потеря парламентского большинства в связи с распадом ANO и уходом KDH.	
	2010–2012 (SDKÚ-DS, SaS, KDH, Most-Hid) – минимальная победная коалиция, идеологически однородная.	
Националистические партии	1992–1993 (HZDS) – правительство меньшинства, идеологически однородное.	5,5
	1993–1994 (HZDS-SNS) – минимальная победная коалиция, идеологически однородная.	
	1994–1998 (HZDS, SNS, ZRS) – минимальная победная коалиция, идеологически однородная.	
Левые	2006–2010 (Smer-SD, SNS, LS-HZDS) – минимальная победная коалиция, идеологически однородная.	4
	2012 – абсолютное большинство одной политической партии (Smer-SD)	

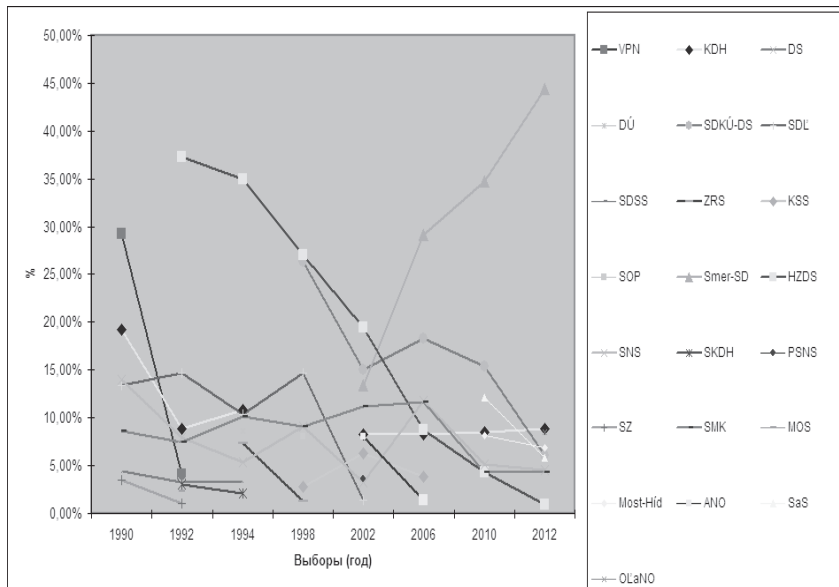
Причиной распада правительственной коалиции правоцентристских партий в октябре 2011 г. было Соглашение Словакии с наращиванием финансовых средств в Европейской системе финансового наблюдения. Тогда против соглашения выступила коалиционная партия SaS. Этот конфликт свидетельствует о возможности преодоления конфликтных линий. На короткое время увеличился коалиционный потенциал Направления, поскольку его роль потенциального коалиционного партнера является для части правоцентристских партий одним из предметов дискуссии*. Эрозией пронизана этническая конфликтная линия после раскола Партии венгерской коалиции, от которой отделилась более умеренная партия Мост-Хид (Most-Híd), в состав которой входят и этнические словаки. Партия ориентируется на сотрудничество со словацкими партиями. Именно эта партия пользуется значительной поддержкой венгерского населения на юге Словакии, несмотря на факт, что с правительством Виктора Орбана в Венгрии поддерживает контакты Партия венгерской коалиции, которая после выборов в 2010 и 2012 гг. не вошла в парламент.

Несмотря на институциональную нестабильность политических партий и частые расколы, в словацком обществе можно наблюдать относительно стабильное разделение на сегменты. Подтверждает это динамика электоральной поддержки политических партий на протяжении 1990–2012 гг. (Таблица 2) [22].

* Однако, эти дискуссии закончились после парламентских выборов в марте 2012 г., когда Smer-SD набрал 44,41 процентов голосов и 83 мандата в Национальной Раде Словацкой Республики, что представляет абсолютное большинство.

**Динамика электоральной поддержки
политических партий в Словакии в 1998–2012 гг.**

	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
VPN	29,30%	4,04%						
KDH	19,21%	8,89%	10,80%		8,25%	8,31%	8,52%	8,82%
DS	4,40%	3,31%	3,42%					
DÚ			8,57%					
SDKÚ-DS				26,33%	15,09%	18,35%	15,42%	6,09%
SDL	13,35%	14,70%	10,41%	14,66%	1,36%			
SDSS		4,00%						
ZRS			7,34%	1,30%				
KSS				2,79%	6,32%	3,88%		
SOP				8,01%				
Smer-SD					13,46%	29,14%	34,79%	44,41%
HZDS		37,26%	34,96%	27,00%	19,50%	8,79%	4,32%	0,93%
SNS	13,94%	7,93%	5,40%	9,07%	3,32%	11,73%	5,07%	4,55%
SKDH		3,05%	2,05%					
PSNS					3,65%			
SZ	3,49%	1,08%						
SMK	8,66%	7,42%	10,18%	9,12%	11,16%	11,68%	4,33%	4,28%
MOS		2,29%						
Most-Híd							8,12%	6,89%
ANO					8,01%	1,42%		
SaS							12,14%	5,88%
OLaNO								8,55%

VPN – Общество против насилия (Verejnosc' proti násiliu, VPN); с 1991 г. – Гражданский демократический союз, Občianska demokratická únia – ODÚ).

KDH – Христианско-демократическое движение (Kresťansko-demokratické hnutie, KDH).

DS – Демократическая партия (Demokratická strana, DS; 1998–2002 гг. в составе Словацкой демократической коалиции; с 2002 г. – в составе SDKÚ-DS).

DÚ – Демократический союз (Demokratická únia, DU; с 1998 г. – Словацкая демократическая коалиция – Slovenská demokratická koalícia, SDK; 2002 г. – Slovenská demokratická a kresťanská únia – Словацкий демократический и христианский союз SDKU; с 2006 г. – SDKÚ-DS (Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana – Словацкий демократический и христианский союз – Демократическая партия)).

SDKÚ-DS – Словацкая демократическая коалиция (Slovenská demokratická koalícia, SDK; с 2002 г. – SDKÚ; 2006 г. – SDKÚ-DS).

SDL – Коммунистическая партия Чехословакии (Komunistická strana Slovenska, KSS; с 1990 г. – Демократическая партия левых – Strana demokratickej ľavice, SDL).

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

SDSS – Социал-демократическая партия Словакии (Sociálnodemokratická strana Slovenska, SDSS).

KSS – Коммунистическая партия Словакии (Komunistická strana Slovenska, KSS).

ZRS – Объединение рабочих Словакии (Združenie robotníkov Slovenska, ZRS).

SOP – Партия гражданского согласия (Strana občianskeho porozumenia, SOP).

Smer-SD – Направление (Smer, с 2004 г. – Направление – Социал-демократия – Smer-SD).

HZDS – Движение за демократическую Словакию (Hnutie za demokratické Slovensko, HZDS; с 2003 г. – Народная партия – Движение за демократическую Словакию (ĽS-HZDS).

SNS – Словацкая национальная партия (Slovenská národná strana, SNS).

SKDH – Словацкое христианско-демократическое движение (Slovenské kresťanskodemokratické hnutie, SKDH).

PSNS – Настоящая Словацкая национальная партия (Pravá SNS).

SZ – Партия зеленых (Strana zelených, SZ).

SMK – Сосуществование (Spolužtie / Maďarské kresťansko-demokratické hnutie ESWS / MKDM; 1994 г. – Венгерская коалиция – Maďarská koalícia – МК; с 1998 г. Партия венгерской коалиции – Strana maďarskej koalície, SMK).

MOS – Венгерская гражданская партия (Maďarská občianska strana, MOS).

Most-Híd – Мост.

ANO – Альянс нового гражданина (Aliancia nového občana, ANO).

SaS – Свобода и Солидарность (Sloboda a Solidarita, SaS).

OĽaNO – Обыкновенные люди и независимые деятели.

Сегменты словацкого партийного ландшафта

Левый – социал-демократические и коммунистические партии, социал-либеральные партии – SDĽ, SDSS, KSS, SOP, Smer-SD, ZRS.

Субсегмент радикальных левых сил – KSS, ZRS.

Правоецентристский – консервативные и консервативно-либеральные партии – VPN, KDH, DS, SDK, SDKÚ.

Национально-популистский – HZDS, SNS, SKDH.

Либеральный сегмент – ANO, DU, SaS.

Венгерский – ESWS, SMK, MOS, Most-Híd.

Таблица показывает, что несмотря на нестабильность партийной системы в Словакии, разделение общества на определенные сегменты является устойчивым. Раскол в Обществе против насилия в 1992 г. способствовал росту влияния HZDS. Уход ODÚ и DS из парламента повлиял в 1994 г. на рост электоральной поддержки KDH; провал SDĽ в коалиции Общій выбор в 1994 г. и в 2002 г. привел в парламента радикальные левые партии ZRS и KSS. Однако консолидация SDĽ способствовала маргинализации ZRS в 2002 г. Относительно стабильным является и венгерский сегмент политических партий, на его позицию в партийном ландшафте страны влияет появление субъектов альтернативных к SMK.

Таблица показывает интеграционную роль SDK и SDKÚ-DS в консолидации правоцентристского сегмента в 2002 г., роль SaS как конкурента этой партии в праволиберальном сегменте избирателей в 2010 и 2012 гг.

Динамика электоральной поддержки партии Smer-SD подтверждает ключевую роль этой партии не только в консолидации левоцентристских сил, но и сращивание левоцентристского сегмента с национально-популистским, который теряет свою институциональную базу и программную идентичность. Его маргинализация, с точки зрения электоральной поддержки националистических партий, обусловлена и международной изоляцией, в которой находятся субъекты HZDS и SNS.

Партийный ландшафт Словакии является фрагментированным и нестабильным, что обусловлено институциональными предпосылками (избирательное законодательство), также динамикой политических конфликтов в словацком обществе. Однако динамика конфликтных линий не имеет влияние на нарушение поляризованного характера словацкого партийного ландшафта, в котором соперничают фактически два блока политических сил. Хотя некоторые авторы утверждают о незавершенности процесса формирования партийной системы Словакии или даже об ее отсутствии [23], высокой устойчивостью характеризуется и разделение общества на сегменты, которые между собой не коммуницируют.

1. Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír. Cleavages in Contemporary Czech and Slovak Politics: Between Persistence and Change. East European Politics and Societies, Am. Council of Learned Societies, SAGE. Vol 22, № 3. – P. 518–552.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

2. Flora, Peter (ed.): *State Formation, Nation Building and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford, Oxford University Press 1999, p. 275–278.

3. Zákon č. 85/2005 Z.z. zo 4. februára 2005 o politických stranách a politických hnutiach. In: *Zbierka zákonov*, č. 85, čiastka 39, c. 734–744. <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=18526&FileName=05-z085&Rocnik=2005>

4. Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize*. Praha, Prostor 2003, c. 307–319.

5. Zákon SNR č. 80/1998 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady. In: *Zbierka zákonov* č. 79 a 80, čiastka 18, c. 346–356. <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=10332&FileName=90-z080&Rocnik=1990>

6. Šimečka, Milan: *Bezvýchodnost levice a pravice*, september 1990. Bratislava, Filozofický ústav SAV, Archív Milana Šimečku, LA 171. (Опубликовано и в журнале *Fragment K*, Nr. 7, 1990 под названием *Dvě eseje*).

7. Lipták, Lubomír a kol.: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*. Bratislava, Archa 1992, s. 35–48, 105–108.

8. Szarka, László: *Menšinový politický pluralizmus a budovanie komunitnej identity maďarskej menšiny. Činnosť maďarských politických strán na Slovensku v rokoch 1989–1998*. In: Fazekas, József – Hunčík, Péter: *Maďari na Slovensku (1989–2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín, Fórum Inštitút 2008, c. 91–93.

9. Kopeček, Lubomír: *Strana demokratické levice 1989–2002: úspech či neúspech slovenských postkomunistů?* In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*. Brno, Masarykova univerzita v Brně – Mezinárodní politologický ústav 2002, s. 351–355.

10. Sartori, Giovanni: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, c. 135–151.

11. Meleshevich, Andrey: *Party systems in post-Soviet countries: a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine*. New York Basingstoke, Palgrave Macmillan 2007, p. 195.

12. Holzer, Jan: *Politické strany Ruska. Hledání identity*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004, c. 176–188.

13. Szomolányi, Soňa: *Sociálne a politické premeny Slovenska na začiatku 90. rokov a scenár zmien*. In: *Slovensko a jeho premeny na začiatku 90. rokov*. Bratislava, Sociologický ústav SAV 1994, c. 37–38.

14. Sartori, Giovanni: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, c. 135–151.

15. Sartori, Giovanni: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, c. 208.

16. Zákon č. 187/1998 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení ďalších zákonov. In: *Zbierka zákonov*, č. 187/1998, čiastka 68, c. 1278–1287. <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=14566&FileName=98-z302&Rocnik=1998>

17. Kopeček, Lubomír: Politické strany na Slovensku. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007, c. 327–351.

18. Marušiak, Juraj. Analýza volebného programu: Slovenská demokratická a kresťanská únia (SDKÚ). In Volebný infoservis – Infovolby. Bratislava: Memo 98, 2004. <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/euro/2004/analyzy/086276765.txt>

19. Leška, Dušan: Vývoj politickej scény na Slovensku a európske politické strany. In: Goňcová, Marta a kol.: Evropská politická společnost. Brno, Masarykova univerzita 2010, c. 200–201, 207.

20. Strmiska, Maximilián: Parties, Poles and the Post-Communist Party Arrangements: A Study On Conceptualization of Poles and Polarity. In: Central European Political Studies Review, Part 1, Vol. IV., winter 2002. <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=52>

21. Kmeť, Jakub: Slovensko. In: Balík, Stanislav – Havlík, Vlastimil a kol.: Koaliční vládnutí ve střední Evropě. Brno, Masarykova univerzita 2011, c. 208.

22. Election Statistics. Statistical Office of the Slovak Republic 1990–2012.

23. Rybář, Marek: Stranícka politika a meniace sa vzorce straníckej súťaže. In: Gyárfášová, Olga – Mesežnikov, Grigorij (eds.): Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy. Bratislava, IVO, c. 25–48.

Андрій Мелешевич

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Робота досліджує вплив трьох подій, які відбулися протягом 2004–2005 років в Україні, а саме: запровадження виборчої системи пропорційного представництва для виборів усіх депутатів Верховної Ради, посилення функцій парламенту за рахунок повноважень Президента та кроки в напрямі легітимізації чесних і справедливих виборів як ексклюзивного засобу отримання доступу до влади, на динаміку інституціоналізації партійної системи України.

Ключові слова: *інституціоналізація партійної системи, автономія, стабільність, пропорційна виборча система, партійний уряд, чесні та справедливі вибори, електоральна волатильність.*

Meleshevich Andrey. Political institutionalization and perspectives on the party system development in Ukraine.

The article discusses the influence of three events that took place in the course of 2004 and 2005 in Ukraine: (1) the introduction of proportional representation for the election of the whole composition of the national parliament, (2) the transfer of some constitutional powers from the president to the parliament, and (3) an emphasis on free and fair elections as an exclusive means of gaining access to government – on the dynamics of institutionalization of the Ukrainian party system.

Keywords: *party system institutionalization (PSI), autonomy, stability, proportional representation, party government, fair and free elections, electoral volatility.*

Упродовж 2004–2005 рр. в Україні відбулися три події, які могли потенційно сприяти процесу прискореної інституціоналізації національної партійної системи, що до цього знаходилась *de facto* в зачатковому стані: (1) запровадження пропорційної виборчої системи для виборів усіх депутатів Верховної Ради, (2) децентралізація державної влади й посилення функцій парламенту за рахунок повноважень Президента та (3) президентські перегони, які задекларували рух у напрямі легітимізації вільних і справедливих виборів як ексклюзивного засобу отримання доступу до політичної влади в країні. Метою цієї роботи є спроба дослідити, як саме вплинули ці три чинники на рівень і динаміку розвитку партійної системи України.

Замість вступу пропонується зупинитись на кількох тезах, які будуть знайомі більшості дослідників політичних партій і, на перший погляд, можуть, навіть, здатись дещо банальними.

Теза 1. Політичні партії є необхідною умовою існування сучасної демократії.

Розуміючи загрозу припущення логічної помилки *argumentum ad verecundiam*, або «звертання до авторитету», все ж таки наведемо думки відомих дослідників про відношення між партіями та демократією: «Партії є необхідним злом для вільного уряду» [16, с. 174]; «Партії є неминучими. Ніхто не зміг продемонструвати, як представницький устрій може існувати без них» [2, с. 119]; «Не можна уявити сучасну

демократію без політичних партій» [13, с. 1]; «Громадяни західних демократій представлені партіями. Це є немишучим» [14, с. 471].

Теза 2. Не тільки саме існування політичних партій, а і рівень інституціоналізації партійної системи впливає на становлення та розвиток демократичного суспільства.

Ларрі Даймонд і Хуан Лінц наводять таку аргументацію: «Історичні докази... свідчать про те, що критичною ознакою демократії є... ступінь партійної інституціоналізації. Всі країни, які ми досліджували, демонструють, що інституційна сила або слабкість партій є детермінантою успіху або поразки демократії, і кожний такий випадок залежить від проблеми інституціоналізації» [3, 21].

Теза 3. Рівень популярності політичних партій серед населення України є надзвичайно низьким.

Згідно з даними Центру Разумкова, за останні кілька років на питання «Чи довіряєте Ви політичним партіям?» від 77 % до 84,5 % опитуваних громадян України дали відповідь «Не довіряю (повністю або скоріше)». Починаючи з жовтня 2001 р., коли Центр Разумкова почав ставити це запитання, показник недовіри українським партіям ніколи не зменшувався нижче 60 %. В той же час, за останні три роки відсоток тих, хто повністю довіряє партіям, коливався між 0,4 % та 3 % і з 2001 р. ніколи не перетинав позначку 5 % [15].

Соціальний інститут – це модель поведінки, яка є стабільною та періодично повторюється. Самюель Хантінгтон дає визначення інституціоналізації як процесу, в ході якого організації та процедури (правила) набувають цінності та стабільності [5, с. 12]. Таким чином, якщо суб'єкти політичного процесу, до яких належать як активні політичні актори, так і прості громадяни-виборці, не сприймають певні організації або процедури як такі, що є ціннісними, легітимними та стабільними, то неможливо говорити про них як про політичні інститути. Таким чином, для України постає серйозна проблема, а саме: після багатьох років руху від посттоталітарного режиму ніби до демократичного суспільства у цій країні *de facto* відсутні розвинуті політичні інститути, без яких саме існування демократії неможливе.

Теза 4. В багатьох країнах перехідного періоду, де політичні партії не існували або були делегітимізовані внаслідок певних історичних обставин, свого часу був створений і став реальністю відповідний законодавчий механізм для підсилення їх політичної ролі.

Україна є не першою країною, в якій партії не користуються або не користувались повагою та популярністю в суспільстві. Значна кількість інших країн перехідного періоду також знаходилась у такому становищі. В багатьох випадках, які належать до успішних прикладів переходу до демократичного режиму, для розв'язання цієї проблеми створювався відповідний законодавчий механізм для підсилення ролі партій у політичному житті держави. Таким чином, фактично створювались «штучні» умови, коли у виборців не було іншої альтернативи, крім сприйняття політичних партій як виключних інструментів формування державної влади. З часом, за допомогою таких чинників, як справедливі й вільні вибори та політична відповідальність, партії посідали належне місце як у свідомості політичних акторів і виборців, так і в політичних системах таких країн. Зараз партійні системи в цих країнах характеризуються здебільшого високим рівнем їх інституціоналізації.

Наприклад, візьмемо Німеччину, в політичній системі якої партії відіграють провідну роль. Сьогодні Німеччина є класичним прикладом партійної держави, де владні структури формуються як наслідок змагання політичних партій на справедливих виборах, рішення приймаються обраними партійними посадовцями або тими, хто є під їх контролем, державна політика формується партіями, які несуть політичну відповідальність за свої дії [7, с. 7].

Як відомо, після закінчення Другої світової війни ситуація була іншою. Населення Німеччини ще пам'ятало про розпорошену та нестабільну партійну систему з домінуванням двох антисистемних партій, що сприяло знищенню Веймарської республіки та приходу Гітлера до влади. Саме тому законодавець спочатку в Основному законі 1949 р., а потім в Законі про політичні партії, прийнятому в 1967 р., на федеральному рівні закріпив місце партій у політичній системі країни, приділив детальну увагу їх функціям, питанням внутрішньопартійної демократії, фінансуванню партій тощо.

Гіпотеза 1.

Протягом багатьох років незалежності Україна відставала від своїх сусідів, які сьогодні є членами ЄС, у створенні умов для розвитку політичних партій та інституціоналізації своєї партійної системи. Архаїчна виборча система абсолютної більшості, згідно з якою проводились вибори до Верховної Ради України у 1994 р., «майже» суперпрезидентська модель відносин законодавчої та виконавчої гілок влади, маніпулювання виборами з боку партій влади призвели до того, що українські партії були названі відомим дослідником пострадянських країн «виртуальними» та «фіктивними» [17]. Змішана виборча система хоча і надала імпульсу для партійної інституціоналізації, докорінним чином положення речей не змінила.

Дійсно, хоча вибори і відбувалися, вони фактично не мали ніякого впливу на формування уряду, що складався з посадовців, які призначалися Президентом на підставі персональної лояльності, належності до «свого» клану, міркувань бізнесу тощо. У Верховній Раді чинник належності до політичних партій не був визначальним. Багато парламентаріїв, особливо обраних у мажоритарних округах, не перебували в партіях або належали до маргінальних організацій, які, як правило, давно припинили своє існування. У власне виборах часто брали участь виборчі блоки та коаліції, котрі штучно створювалися напередодні голосування і так само швидко розпадалися. Під час кожних виборів список таких учасників змінювався [10, с. 5].

Протягом 2004–2005 рр. в Україні відбулись три події, які принаймні теоретично могли каталізувати процес інституціоналізації українських політичних партій: зміна існуючої на той час змішаної виборчої системи, конституційна реформа та президентські вибори 2004–2005 рр. В одній із попередніх робіт автор наводив «публіцистичну» аргументацію, як саме ці три фактори могли вплинути на розвиток національної партійної системи [10, с. 5]. Спробуємо дещо деталізувати це обґрунтування та надати йому більш наукового характеру.

До прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 р., який зафіксував, що вибори всіх депутатів Верховної Ради здійснюються на засадах пропорційної системи, багато кандидатів на депутатські

крісла не бачили необхідності в партійному членстві. Згідно з теорією раціонального актора, який має на меті власні цілі, використовуючи найбільш ефективні засоби на підставі порівняння особистих витрат і вигід [4, с. 161], членство в партії розглядалось із точки зору реальних витрат та ефемерних вигід. Мобілізації доступних регіональним і місцевим елітам державних, адміністративних та персональних ресурсів в умовах мажоритарної виборчої системи могло бути достатньо для отримання депутатського мандату. Після їх обрання такі раціональні деідеологізовані актори створювали у Верховній Раді України різні «центристські» групи, які декларували свою лояльність фактично будь-якому існуючому урядові.

Вибори на засадах пропорційного представництва прирівняли Україну до інших країн, де політичні партії є ексклюзивним «вартовим» у процесі висування кандидатів і формування виборчого списку. Таким чином, Україна пішла шляхом більшості демократичних західних держав, де політики чітко усвідомлюють, що «поза межами партії не існує будь-яких перспектив політичної кар'єри» [6, с. 258]. Для отримання шансів бути обраним до центрального законодавчого органу майбутній депутат, який доти не бачив жодної особистої вигоди в партійному членстві, мав або вступити в партію, або якимось іншим чином її зацікавити.

Другим чинником, який допоміг партіям претендувати на їх традиційну політичну нішу, став Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р., який децентралізував владу шляхом зміцнення ролі парламенту за рахунок президентських повноважень. Нарешті українські партії стали виконувати функцію, притаманну цим політичним організаціям в країнах західної демократії: формувати Кабінет Міністрів на підставі результатів виборів і здійснювати контроль за його діяльністю й, таким чином, брати на себе політичну відповідальність перед виборцями.

Як було вже зазначено, сучасна політична наука виходить з того, що політичні актори визнаються гравцями, які здатні на раціональний вибір, або, іншими словами, вони приймають рішення після усвідомлення його можливих наслідків. Якщо негативні ризики переважають можливі позитивні наслідки, раціональний актор найвірогідніше утримається від такого сценарію і віддасть перевагу більш вигідній

для нього альтернативи. Маніпулювання виборами можливе тільки за умови, що особи, які вдаються до таких дій, впевнені, що негативні для них наслідки невірогідні або малоймовірні. Раціональна особа не буде вдаватись до зловживання виборчим процесом, якщо є реальна ймовірність її притягнення до кримінальної відповідальності, вимушеної еміграції або навіть втрати життя тощо.

Буде закономірним припустити, що президентські вибори та інші події кінця 2004 р. – початку 2005 р. мали переконати політичних акторів різних кольорів, що порушення виборчого законодавства може бути занадто ризикованим для їх подальшої політичної кар'єри. Раціональним вибором за таких умов мало би стати використання інших, більш безпечних і ефективних методів досягнення політичної влади в країні. Таким чином, прозорі, вільні та справедливі вибори не тільки визнаються винятковим механізмом формування органів державної влади, а й також легітимізують в очах виборців політичні партії як учасників виборчих перегонів і надають додатковий стимул для розвитку й інституціоналізації національної партійної системи.

Отже, поєднання трьох факторів – виборча система пропорційного представництва, посилення парламенту за рахунок президентської влади та легітимізація справедливих виборів як ексклюзивного засобу отримання доступу до влади, – створили законодавчий і політичний механізми, які сприяли інтенсивному розвитку системи політичних партій в Україні. Якщо це припущення правильне, то, починаючи з виборів 2006 р., українська партійна система має демонструвати позитивну динаміку політичної інституціоналізації.

Починаючи з відомої роботи Самюеля Хантінгтона «Political Order in Changing Societies», в літературі неодноразово робились спроби запропонувати методологію вивчення інституціоналізації партійної системи (party system institutionalization або PSI) та вимірювання її рівнів і динаміки. У цій статті для оцінки PSI в Україні буде використана модель, детально розроблена автором в монографії «Party Systems in Post-Soviet Countries: Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine» [9, с. 9–27]. В основу запропонованої методології вивчення PSI закладено два критерії: зовнішня автономія партійної системи та її внутрішня стабільність.

Так, організація, яка знаходиться на високому рівні інституціоналізації, є цінністю сама по собі та має незалежний статус відносно зовнішнього середовища. Політичні партії в демократичному суспільстві мають багато функцій, які вони поділяють з іншими соціальними інститутами. У той же час, в умовах демократії партії займають дві функціональні ніші, а саме: участь у виборах і формування уряду, які належать до їх «виключної сфери впливу» [7, с. 5]. Виконання цих функцій і відрізняє партії від інших політичних інститутів та соціальних груп. Для оцінки PSI, згідно з критерієм автономії, запропонована модель аналізує три операційні індикатори.

Перший показник вивчає виконання політичними партіями своєї виборчої функції. Для цього необхідно встановити відсоток обраних безпартійних парламентаріїв у випадках, коли використовується мажоритарна виборча система, або дослідити партійні списки на предмет встановлення кандидатів, які не мали попередньої кар'єри і не є членами цієї партії, у випадках виборів пропорційного представництва. Чим більша кількість неафілійованих «політичних аутсайдерів» у парламенті, тим нижчий рівень PSI.

Наступний показник автономії партійної системи – це вивчення складу вищого центрального органу виконавчої влади. Якщо в складі Кабінету Міністрів присутня значна кількість «професійних» міністрів, які не пов'язані з політичними партіями, що виграли парламентські вибори, це буде ознакою низького рівня PSI. І навпаки, Кабінет Міністрів, який формується виключно політичними партіями зі своїх високопоставлених членів, є ознакою, що партійна система повністю займає свою функціональну нішу формування уряду на підставі результатів виборів.

Третій показник автономії партійної системи є особливо важливим для України. Він оцінює географічну рівномірність підтримки політичних партій у різних регіонах країни під час виборів. Якщо головні політичні партії країни мають чітко обмежену територіальну ідентифікацію та виражають інтереси певних географічних регіонів і не мають належної підтримки в інших частинах країни, то така партійна система характеризується низьким рівнем

автономії та інституціоналізації. Як правило, в країні з високим рівнем PSI партійна система є «націоналізована», тобто головні політичні партії мають приблизно рівну підтримку виборців у різних регіонах країни.

Для оцінки варіативності географічної підтримки партії ця робота використовує коефіцієнт змінності (coefficient of variability або CV):

$$CV_{i,t} = \frac{S_{i,t}}{\mu_{i,t}},$$

де $CV_{i,t}$ – це коефіцієнт змінності партії i на виборах t ; S – показник стандартної девіації (the standard deviation або середнє квадратичне відхилення); та μ – середнє значення частки голосів у виборчих округах, отриманих політичною партією або виборчим блоком у всій країні*.

Другий критерій PSI у цій роботі – стабільність – означає, що інституціоналізована система має демонструвати регулярний характер взаємодії її елементів. С. Хантінгтон визначає інститути як «стабільні зразки поведінки», а інституціоналізацію – як «процес, у ході якого організації та процедури набувають... стабільності» [5, с. 12]. Не стабільна і, як наслідок, слабоінституціоналізована партійна система, як правило, може мати такі ознаки: (1) щойно засновані партії протягом короткого часу після їх створення регулярно стають впливовою політичною силою в суспільстві та набирають значну кількість голосів на парламентських виборах, або (2) виборці регулярно від одних виборчих перегонів до наступних змінюють свої політичні преференції та підтримують різні політичні сили, спричиняючи, таким чином, значні коливання електоральної волатильності.

У нашому дослідженні критерій стабільності PSI вимірюється двома показниками. Перший показник вираховує сумарний відсоток голосів виборців на парламентських перегонах, які були віддані за «старі» політичні партії, тобто за партії, які вже брали участь у минулих виборах. Другий показник – це відомий індекс електоральної волатильності, запропонований Могенсом Педерсоном, який вимірює загальні зміни, що відбуваються в партійній сис-

* Для більш детального пояснення коефіцієнта змінності див. Meleshevich [8].

темі внаслідок індивідуального трансферу голосів виборців на двох послідовних виборах [11, с. 198]:

$$Vt = \frac{\sum_{i=1}^n |P_{it} - P_{it-1}|}{2},$$

$$0 \leq Vt \leq 100$$

де n – це загальна кількість партій, які брали участь у двох послідовних виборах; $P_{i,t}$ – це відсоток голосів, отриманих партією i на виборах t .

Аналіз

Автономія. Аналіз виборів до Верховної Ради України, що відбулись у 1994, 1998 та 2002 рр., з погляду належності обраних депутатів до політичних партій, дозволяє зробити такі висновки: 1) з мажоритарних округів до складу Верховної Ради України було обрано значну кількість парламентаріїв, які не були членами жодної партії (відповідно, 64,5 %, 45,3 % та 32,0 %); 2) на вибори в багатомандатному окрузі жодна провідна партія або виборчий блок не надав партійний список, який би повністю складався з членів цієї партії або блоку партій. Як правило, списки більшості партій або блоків, що брали участь у перегонах, містили значний відсоток кандидатів, які не були афілійовані з партіями. Наприклад, серед 50 перших кандидатів, які обирались за списком коаліції «Наша Україна» у 2002 р., 22 були безпартійні.

Хоча під час виборів 2006 та 2007 рр. загальна частка безпартійних кандидатів у партійних списках дещо зменшилась, відсоток таких претендентів все ще залишався великим. Найбільш послідовними з погляду партійної належності своїх кандидатів були дві ліві партії – КПУ та СПУ і блок Володимира Литвина. В 2006 р. серед 50 перших кандидатів у списку КПУ було 5, а рік по тому, лише 2 безпартійні кандидати. Відповідно, у виборчих списках СПУ було 8 і 4 таких кандидатів, а у списках блока Литвина 9 і 1 претендент.

На перший погляд, кількість неафілійованих кандидатів у виборчих списках Партії регіонів на виборах 2006 та 2007 рр. залишалась майже незмінною, відповідно

26 та 28 конкурентів серед перших 150 прізвищ. У той же час, в 2007 р. принаймні 17 з 28 безпартійних кандидатів вступили в ПР протягом кількох місяців після того, як виборчі списки були офіційно подані в ЦВК. У цілому, на виборах 2007 р. Партія регіонів відіграла консолідуючу роль для партійної системи України. Так, ПР запропонувала місця в прохідній частині свого списку лідерам шести менш відомих партій: Віче, СДПУ (О), Держава, Республіканська партія, ПППУ, Трудова Україна, за умови, що вони мають припинити членство в своїх партіях, брати участь у виборах за списками ПР як безпартійні, а потім вступити в Партію регіонів. Як наслідок, жодна з цих шести «обезголовлених» організацій не брала участь у виборах до Верховної Ради України 2007 р. і навряд чи має якусь перспективу в українській політиці. Враховуючи високий рівень персоналізації та харизматичності українських партій, навряд чи це є сюрпризом.

Виборчі списки двох головних «помаранчевих» сил, БЮТ та Нашої України (2006 р.) / Наша Україна–Народна Самооборона (2007 р.) містили значно вагомішу частку безпартійних кандидатів, ніж інші провідні політичні організації. На вибори 2006 р. БЮТ надав виборчий список, у якому серед перших 100 претендентів був 41 безпартійний. Рік по тому кількість безпартійних кандидатів суттєво скоротилась до 16. У блоці Наша Україна в 2006 р. було 11 неафілійованих кандидатів серед перших 50 прізвищ і в 2007 р. відповідно, 17. Хоча це не входить у предмет даного дослідження, корисно було б з'ясувати пропорцію безпартійних депутатів, обраних за списками БЮТ та НУ/НУНС, які здійснили перехід в інші парламентські фракції, порівняно з депутатами-членами (або колишніми членами) партій, які входять у ці виборчі блоки.

Дві риси найкраще характеризували Кабінет Міністрів України з моменту набуття незалежності до початку 2005 р.: його коротка «тривалість життя» та позаідеологічна технократична природа. З 1990 р. до кінця 2004 р. в Україні змінилось 11 Прем'єр-міністрів і складів уряду. Партійна афіліація членів Кабінету не була вагомим

фактором під час формування складу уряду – призначення керівників міністерств не залежало від результатів виборів до Верховної Ради. Навіть коаліційний Кабінет В. Януковича, сформований у листопаді 2002 р., не відповідав визначенню «партійного уряду», тому що являв собою не більше ніж ситуативний альянс неідеологічних регіональних партій влади, які відклали свої сварки з метою не допустити до влади найвпливовішу серед електорату політичну силу того часу – виборчий блок Наша Україна.

«Помаранчева революція» – та два останні цикли виборів до Верховної Ради не додали стабільності українському уряду. Починаючи з 2005 р., в Україні обирались п'ять складів Кабінету Міністрів (Тимошенко-1, Єхануров, Янукович-2, Тимошенко-2, Азаров). В той же час, партійна афіліація членів уряду стала визначальним фактором його формування. Всі ці п'ять складів вищого виконавчого органу влади були сформовані правлячою на той час парламентською коаліцією. Значна частина міністрів на момент їх призначення була народними депутатами, а в тих випадках, коли в Кабінет призначався безпартійний міністр, він або вона проходили по відповідній квоті партії-члена правлячої коаліції. Таким чином, починаючи з 2005 р. різні політичні сили в Україні сприйняли традиційну європейську модель «партійного уряду», яка встановлює партійну монополію на формування уряду.

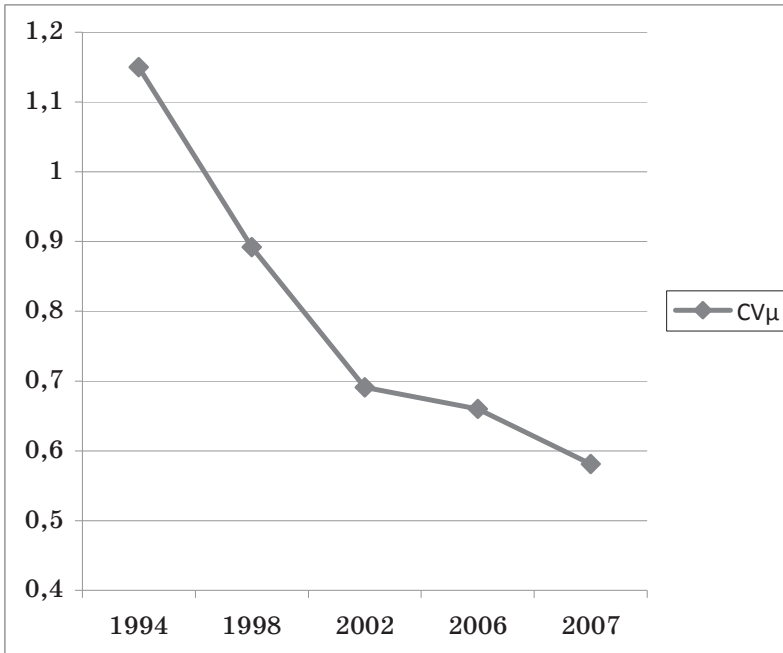
Парламентські вибори 2006 і 2007 рр. підтвердили стійку та послідовну тенденцію української партійної системи в напрямі її більшої націоналізації.

Таблиця 1 та діаграма 1 показують динаміку географічної рівномірності підтримки українських політичних партій у різних регіонах країни на всіх п'ятьох виборах до Верховної Ради України з часу здобуття Україною незалежності. Починаючи з 1994 р., як національна партійна система в цілому, так і окремі партії та виборчі блоки демонструють тенденцію до більш рівномірної регіональної підтримки з кожним циклом виборів.

**Коефіцієнт змінності (CV)
головних політичних партій України, 1994–2007 рр.**

Політична організація	Виборчий цикл				
	1994	1998	2002	2006	2007
КПУ	0,66	0,529	0,636	0,495	0,513
Рух	0,739	0,907			
СПУ	0,886		0,921	0,673	
Аграрна партія України	1,078	0,757			
УРП	1,079				
КУН	2,316				
ДемПУ	1,293				
СПУ та Селянська партія України		0,812			
Партія Зелених України		0,291			
НДП		0,398			
Громада		1,822			
ПСПУ/Блок Наталії Вітренко		1,038	0,521		
СДПУ (о)		1,243	0,604		
ПРП		0,838			
Блок Трудова Україна		1,174			
Наша Україна/НУНС			0,833	0,741	0,666
За Єдину Україну			0,671		
БЮТ			0,651	0,531	0,53
Партія регіонів				0,858	0,75
Блок Володимира Литвина					0,447
CV _μ (середнє арифметичне значення)	1,15	0,892	0,691	0,66	0,581

Примітка: Підраховано автором. В таблицю включені політичні партії або виборчі блоки, які здобули принаймні 3 % голосів на відповідних виборах у багатомандатному окрузі. Вибір іншого показника, наприклад, 2 % або 4 % голосів, не змінює загальну тенденцію регіональної підтримки партій. Значення CV на виборах 1994 р. вираховане на підставі загальної кількості голосів виборців, відданих за кандидатів, висунутих партіями. Занесення незалежних кандидатів у підрахунки дає значення CV_μ = 0,93 і також не змінює загальну тенденцію націоналізації партійної системи України. Для більш детального пояснення калькуляції коефіцієнта змінності, будь ласка, контакуйте з автором.

**Коефіцієнт змінності партійної системи України ($CV\mu$),
1994–2007 рр.**

На перших парламентських виборах у незалежній Україні значення показника коефіцієнта змінності партійної системи в цілому ($CV\mu = 1,150$), а також окремих партій було надзвичайно високим. Це свідчило про існування потенційно небезпечного та чітко вираженого територіального кліведжу, або соціального розколу, в умовах якого партії, що щойно виникали, залежали від відносно вузької регіональної електоральної бази і не мали навіть маловідчутної підтримки в інших областях України. Всі наступні вибори продемонстрували послідовну динаміку української партійної системи до більш рівномірних географічних показників партійної підтримки ($CV\mu$ 1998 = 0,892; $CV\mu$ 2002 = 0,691; $CV\mu$ 2006 = 0,660). Останні вибори в національний

законодавчий орган дали найнижче значення CV з моменту набуття Україною суверенітету (CV μ 2007 = 0,581).

Крім того, на виборах 2006 та 2007 рр. більшість провідних політичних партій і виборчих блоків продемонстрували загальну динаміку до більш рівномірної електоральної підтримки на всій території країни. Ця здорова тенденція хоча і не зняла з порядку денного актуальність географічного кліведжу в Україні, все ж таки свідчить про розбудову партійної інфраструктури та спроможність партій більш активно знаходити своїх симпатиків на традиційно «недружніх» територіях.

Стабільність. Багато дослідників, які вивчають політичні партії та вибори в країнах Східної Європи, звертають увагу на екстраординарні показники електоральної волатильності, яку показують партійні системи в цих державах порівняно з консолідованими демократичними країнами*. Середній показник індексу електоральної волатильності Педерсона в державах Західної Європи з 1950 р. до 1990 р. становив 7,7, а коливання виборчих преференцій між основними сім'ями політичних партій було ще менше [6; 1].

Таблиця 2
Два індекси електоральної волатильності в Україні,
1994–2007 рр.

Виборчий цикл	Індекс електоральної волатильності «старих» партій	Індекс електоральної волатильності Педерсона
1998	41,51	59,2
2002	39,13	64,99
2006	51,75	61,13
2007	80,52	29,57

Примітка: Підраховано автором.

* Див., наприклад, Роуз і Манро [12].

**Два індекси електоральної волатильності
в Україні, 1994–2007 рр.**

Таблиця 2 та діаграма 2, що містять показники двох індексів електоральної волатильності, наочно ілюструють відмінність України від західноєвропейських реалій. Так, протягом перших трьох циклів парламентських виборів політичні партії та блоки, які вже брали участь у виборчих перегонах, спромоглися отримати відносно невелику частку голосів виборців: 41,51 % на виборах 1998 р. та 39,13 % у 2002 р. У той же час, на виборах 2006 та 2007 рр. «старим» політичним партіям вдавалось постійно збільшувати сумарний відсоток голосів, які вони отримували на виборах до Верховної Ради України.

Так, у 2006 р. партії, які брали участь принаймні в одному з трьох минулих циклах виборів, здобули разом 51,75 % голосів у багатомандатному окрузі. На дострокових виборах, які відбулись у 2007 р., політичні організації, які змагалися в попередніх виборчих циклах, сумарно отримали

респектабельний за пострадянськими стандартами відсоток від загальної кількості голосів – 80,52 %. Партія регіонів, КПУ, СПУ разом з виборчими блоками Юлії Тимошенко та Володимира Литвина підтвердили своє лідируюче положення серед українських виборців відносно інших партій. Індекс електоральної волатильності Могенса Педерсона, хоч і менш виразно, також підтверджує динаміку розвитку української партійної системи в напрямі її більшої стабільності*.

Таким чином, наша робоча гіпотеза підтверджується. Три чинники, а саме: 1) використання виборчої системи пропорційного представництва для виборів всього складу Верховної Ради; 2) посилення ролі парламентських партій за рахунок влади Президента та 3) крок у напрямі легітимізації чесних виборів як виняткового засобу формування органів державної влади – створили законодавчий механізм, який прискорив розвиток та інституціоналізацію української партійної системи згідно з обома розглянутими критеріями. Починаючи з 2005 р., національна партійна система стала суттєво більш автономною від зовнішнього політичного середовища та більш стабільною, порівняно з минулими роками. Партії стали помітнішими в українському політикумі, зріс рівень їх ідентифікації серед електорату, що, в свою чергу, неминуче веде до їх політичної відповідальності за свої дії.

Гіпотеза 2.

Замість висновків, сформулюємо ще одну гіпотезу. Протягом 2010–2011 рр. механізм, який сприяв прискореній інституціоналізації партійної системи України, був демонтований. Скасування Конституційним Судом конституційної реформи 2004 р., повернення до змішаної виборчої системи та численні задокументовані, в тому числі членами правлячої коаліції (КПУ, Сильна Україна), порушення виборчого законодавства на місцевих виборах 2010 р., вірогідно, негативно вплинуть на розвиток українських політичних партій

* Необхідно враховувати, що інтервал між виборами 2006 і 2007 рр. був всього 18 місяців, на відміну від 4-х років між регулярними виборами. Можливо, відсутність достатнього часу не дозволила певним політичним угрупованням брати участь у виборах 2007 р. в якості незалежних суб'єктів.

і їх статус у політичній системі країни. Якщо це припущення правильне, то виборча статистика 2012 р. має продемонструвати уповільнення процесу інституціоналізації національної партійної системи або навіть її деінституціоналізацію.

1. Bartolini S., Mair P. Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates, 1885–1985 / Stefano Bartolini and Peter Mair.- Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 363 p.

2. Bryce J. Modern Democracies, Vol.1 / James Bryce. – New York: Macmillan, 1921. – 524 p.

3. Diamond L., Linz Juan J. Introduction: Politics, Society, and Democracy in Latin America / Larry Diamond and Juan J. Linz // Democracy in Developing Countries: Latin America, edited by Larry Diamond, Juan J. Linz and Seymour Martin Lipset. – Boulder: Lynne Rienner, 1989. – P. 1–42.

4. Downs A. An Economic Theory of Democracy / Anthony Downs. – New York: Harper&Row, 1957. – 310 p.

5. Huntington S.P. Political Order in Changing Societies / Samuel P. Huntington. – New Haven: Yale University Press, 1968. – 488 p.

6. Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Modern Europe / Michael Gallagher, Michael Laver, and Peter Mair. – New York: McGraw-Hill, 1995. – 434 p.

7. Katz R.S. Party Government and Its Alternatives / Richard S. Katz // Future of Party Government: Party Governments – European and American Experiences, edited by Richard S. Katz. – Berlin: Walter de Gruyter, 1987. – P.1–25.

8. Meleshevich A.A. Geographical Patterns of Party Support in the Baltic States, Russia, and Ukraine / Andrey A. Meleshevich // European Urban and Regional Studies. – 2006. – 13.2. – P. 113–129.

9. Meleshevich A.A. Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine / Andrey A. Meleshevich. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 262 p.

10. Мелешевич А. Перспективи розвитку політичних партій в Україні / Андрій Мелешевич // Дзеркало тижня. – 2010. – 30 жовтня–5 листопада. – С. 5.

11. Pedersen M.N. Electoral Volatility in Western Europe, 1948–1977 / Mogens N. Pedersen // The West European Party System, edited by Peter Mair. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 195–207.

12. Rose R., Munro N. Elections and Parties in New Democracies / Richard Rose and Neil Munro. – CQ Press: Washington, D.C., 2003. – 309 p.

13. Schattschneider E.E. Party Government / Elmer Eric Schattschneider. – New York: Rinehart, 1942. – 219 p.

14. Sartory G. Representational System / Giovanni Sartory // International Encyclopedia of the Social Sciences, edited by D.L. Sills. – New York: Macmillan, 1968. – Vol. 13. – P. 470–475.

15. Sociological poll: Do you trust political parties? (recurrent, 2001-2011) [Electronic Resource] / Razumkov Centre. – Accessed at: http://www.razumkov.org.ua/eng/poll.php?poll_id=82.

16. Tocqueville A. de. Democracy in America: Reprint Edition / Alexis de Tocqueville. – New York: Harper Perennial Modern Classics, 2000. – 800 p.

17. Wilson A. Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World / Andrew Wilson. – New Haven: Yale University Press, 2005. – 352 p.

Юрий Коргунюк

ПАРТИЙНАЯ СИСТЕМА РОССИИ И ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ЦИКЛ 2011–2012 гг.: ТОЧКА БИФУРКАЦИИ?

Статья посвящена характеристике состояния российской партийной системы накануне думских выборов 4 декабря 2011 г. Партийно-политическое пространство РФ рассматривается как поле борьбы между государственной бюрократией и гражданским обществом, ведущейся с переменным успехом. Выявляется обратно пропорциональная зависимость между уровнем идеологизации мотивов голосования и успешностью административной экспансии в сферу партийной политики. Констатируется, что пик этой экспансии пришелся на 2007–2008 гг., после чего началось ослабление позиций «Единой России». Выборы 4 декабря 2011 г. рассматриваются как точка бифуркации, после которой произойдет либо ужесточение режима, либо, напротив, его либерализация.

Ключевые слова: *политические партии, политический режим, бюрократия, выборы, электоральные размежевания.*

Korgunyuk Yury. The party system of russia and the 2011–2012 electoral period: a bifurcation point? *The paper is devoted to the situation in the Russian party system on the eve of the parliamentary election of 4 December 2011. The political parties' space is considered as a battlefield for the struggle*

between the state bureaucracy and the civil society, which passes with a mixed success. The inverse proportion is uncovered between a degree of the ideologization of voter's motives and a success of the administrative expansion into party politics. It is stated that the culmination of this expansion took place in 2007–2008 and after that positions of United Russia began to weaken. The election of 4 December 2011 is considered as a bifurcation point after which either toughening of the regime or, on contrary, its liberalization will take place.

Keywords: *political parties, political regime, bureaucracy, elections, electoral cleavages.*

Политические партии – незаконное дитя демократии. Письма и обращения основателей американской конституции (Дж. Вашингтона [3], Т. Джефферсона [1]), а также труды ранних классиков партологии (М. Острогорского [11], Р. Михельса [2]) проникнуты явным антипартийным духом. Действительно, с точки зрения одного из основополагающих принципов демократии – свободной и честной политической конкуренции, партии выглядят как очевидные картельные сговоры сплоченных групп кандидатов, чьи согласованные действия по манипулированию сознанием избирателей ущемляют права других, ни к кому не примкнувших кандидатов.

Однако ко времени написания классического труда М. Дюверже (1951) отношение к партиям изменилось кардинально – теперь они воспринимались как неотъемлемый элемент демократической политической системы. Сам М. Дюверже, признавая, что «общий ход развития партий выявляет их расхождение с принципами и нормами демократии» [7, с. 509], констатировал вместе с тем как непреложный факт: «В странах, достигших известной степени материальной цивилизованности и известного уровня жизни (Европа, Северная Америка, Великобритания и ее белые доминионы), свобода совпадает с режимом партий» [7, с. 511–512]. Он объяснял это тем, что только партии способны обеспечить «управление народом элитой, вышедшей из самого народа» [7, с. 512].

Другими словами, выяснилось, что при всех своих недостатках партии – это единственный инструмент, с помощью которого общество может контролировать власть. Неструкту-

рированный партийно парламент не способен на равных конкурировать с исполнительной властью, т. е. с чиновничеством – ведь последнее прекрасно организовано и безо всяких партий. Более того, исторический опыт свидетельствует, что впервые иерархически организованные централизованные массовые партии появились именно в странах с традиционно сильной бюрократией, в частности в Германии. И напротив, в Соединенных Штатах Америки с их в значительной степени децентрализованным федеральным устройством и «минимальным» государством партии оказались точно такими же организационно рыхлыми, конфедеративно устроенными.

Впрочем, история научила и тому, что партии, как и любой институт, обладают формальной автономией и могут быть использованы не только активными сознательными гражданами, но и ловкими дельцами, откровенными мафиози, а также самой государственной бюрократией. Они могут быть инструментом контроля общества над государством, но равным образом способны служить и бюрократии, пытающейся подчинить себе с их помощью представительные органы.

В качестве экстремального случая здесь можно упомянуть тоталитарные партии (КПСС, Компартия Китая, Национал-социалистическая рабочая партия Германии и пр.), полностью сросшиеся с государственным аппаратом и позволившие последнему проникнуть столь глубоко в общественные ткани, что об этом не могла и мечтать традиционная бюрократия.

Постсоветская Россия относится к тем странам, в которых вопрос, чьим инструментом являются политические партии – бюрократии или гражданского общества, – по-прежнему остается до конца не решенным. Борьба продолжается, причем с переменным успехом: были времена, когда казалось, что побеждает общественность; потом на смену им пришло контрнаступление бюрократии. Наконец, сегодня страна находится в точке бифуркации: думские выборы 4 декабря 2011 г. явились той вехой, после которой расстановка сил изменится либо в пользу граждан, либо в пользу правящего режима.

Задача данной статьи – описать перипетии борьбы между общественностью и бюрократией за контроль над партийно-

политическим пространством, а также проанализировать возможные варианты дальнейшего развития событий.

В России, с ее слабо развитыми структурами гражданского общества, всегда было свойственно доминирование бюрократии в сфере публичной политики. Конкуренцию ей могла составить только интеллигенция, в среде которой и зародились первые политические партии. Однако силы двух классов с самого начала были несопоставимы, что и предопределило доминирование чиновников над интеллектуалами. Лишь в переломные эпохи, когда страна оказывалась перед необходимостью заново определить векторы и горизонты развития, бюрократия отступала, сдавая позиции своему конкуренту. Однако такие периоды продолжались недолго: приход к власти, представители интеллигенции оказывались перед выбором – либо стать такими же, как те, против которых они совсем недавно боролись, либо оказаться выдвинутыми с политической арены.

В начале XX века представители леворадикальной интеллигенции, с помощью созданной ими партийной организации захватившие политическую власть в стране, избрали первый путь, создав невиданный доселе гибрид – партию-государство – и превратившись, по сути, в «новый класс» [6], до боли напоминающий бюрократию и впоследствии получивший название «номенклатура» [5]. Эта новая бюрократия путем невиданного ранее насилия и террора установила тотальный контроль над обществом, на десятилетия загнав страну в один большой концлагерь.

К концу XX века ситуация изменилась. Новая бюрократия отнюдь не спешила подчиняться партийному контролю. Напротив, принципиально подчеркивая свой беспартийный статус, она сама вторглась в партийно-политическое пространство – как хозяин положения и доминирующий политический субъект постсоветской России.

Поначалу эта экспансия была не особенно удачной. Примечательная особенность – чем более идеологизированным было голосование избирателей, тем менее успешно удавалось бюрократии контролировать электоральное пространство. Это и не удивительно: бюрократии трудно дается все, что требует креативного подхода. Идеологическое творчество здесь не исключение – интеллигенция чувствует себя в этой сфере куда более свободно и раскованно.

Следует особо подчеркнуть, что идеологическая мотивация голосования не подразумевает каких-то идеалистических порывов со стороны избирателя, одержимости его абстрактными идеями. Напротив, идеологически мотивированный избиратель нередко руководствуется вполне прагматическими мотивами, которые при этом весьма неплохо подпитывают приверженность той или иной идеологии (как тут не вспомнить замечание К. Маркса и Ф. Энгельса относительно того, в каком невыгодном положении оказывается идея, отделяющаяся от «интереса» [10, с. 89]). Идеологизированность мотивов голосования подразумевает, что в голове у избирателя существует вполне четкое представление о структуре политического пространства, в частности, о том, за какую партию он голосует и кто является главным противником этой партии. Это представление может быть (и, как правило, бывает) сильно упрощенным и искаженным, но в целом вполне адекватным – уже хотя бы потому, что аналогичного взгляда придерживаются и противостоящие друг другу силы.

С этой точки зрения деидеологизация мотивов голосования тождественна размыванию данного представления, вплоть до полной утраты избирателем сколько-нибудь отдаленных ориентиров и горизонтов, сведение картины мира до узкого круга повседневных нужд и забот.

В позднесоветский и ранний постсоветский периоды идеологическая мотивация играла определяющую роль при определении характера голосования. Это видно хотя бы из картины электоральных размежеваний. Так, согласно данным факторного анализа, на выборах президента РСФСР 1991 г. размежевание между сторонниками Б. Ельцина и А. Руцкого, с одной стороны, Н. Рыжкова и Б. Громова – с другой, символизировавшее противостояние относительно необходимости радикальных рыночных реформ («демократов» и «коммунистов»), являлось первым по важности фактором и объясняло 47 % всех территориальных различий в результатах голосования [4, с. 133]. На думских выборах 1993 г. идеологическое размежевание между «Выбором России», «Яблоком» и Российским движением демократических реформ, с одной стороны, и КПРФ и Аграрной партией России – с другой, сохранило ведущие позиции, но объясняло лишь около 30 % вариаций [8, с. 108].

На парламентских выборах 1995 г. противостояние либеральных реформистов («Яблоко», «ДВР – Объединённые демократы», «Вперёд, Россия!») и «красных традиционалистов» (КПРФ, АПР, «Коммунисты – Трудовая Россия – за Советский Союз») также являлось главным размежеванием (около 30% объясненной вариации) [8, с. 112–113], но четкость царящих среди избирателей представлений о противостоящих друг другу силах к этому времени заметно размылось. Так, в одной группе с либералами оказался Конгресс русских общин, строивший свою кампанию на резкой критике реформаторов. Выяснилось, что избиратели не особо прислушивались к тому, что говорили лидеры КРО, – им было важнее то, каким языком они излагали свои мысли, а этот язык был весьма близок к тому, которым изъяснялись демократы-рыночники. Это свидетельствовало о существенном снижении интереса электората ко всему, что происходит на пространстве публичной политики, и соответственно ухудшению четкости возникающей в их головах «картинки».

Наконец, на выборах 1999 г. произошел перелом, и идеологическое размежевание уступило первое место противостоянию центра и регионов [8, с. 117–118]. Анализ данных территориальных избирательных комиссий по субъектам Федерации показывает, что число регионов, в которых ведущую роль играл идейно-ценностный раскол между «красными традиционалистами» и модернистами, снизилось с 64 до 20, зато с 8 до 13 увеличилось число регионов, где главным было размежевание между властью и «общественностью». В большинстве же субъектов Федерации основную роль играло противостояние СПС, «Яблока» и блока «Отечество – Вся Россия», с одной стороны, и «Единства», «Блока Жириновского», КПРФ, «Женщин России» – с другой [9, с. 109]. Это размежевание, в зависимости от вклада каждого из участников*, можно трактовать либо как противостояние «патерналистов» и «самоуправленцев», либо как раскол между «унитаристами» и «федералистами». Разница

* Формулировку и обоснование коэффициента вклада в размежевание см. [8, с. 104–107].

между этими двумя размежеваниями, впрочем, была невелика: в тех субъектах Федерации, где блок «Отечество – Вся Россия» не являлся «партией власти», он, независимо от собственной воли, выступал в роли союзника либералов – как защитник идеи самоуправления регионов.

Другими словами, налицо дальнейшее размывание представления о противостоящих друг другу силах и продолжающееся снижение способности избирателя фиксировать различия в позициях основных участников политической игры. В электоральном пространстве образовались своеобразные партикуляристские «пустоты», в которые и устремила свою экспансию бюрократия.

На выборах 1999 г. эта экспансия была еще не столь заметна, но уже по итогам думской кампании 2003 г. ведущая роль противостояния между властью и «общественностью» («невластью») не вызывала сомнений: «Единая Россия», вместе с Народной партией РФ и похожей по названию Концептуальной партией «Единение», противостояла всем остальным участникам кампании [8, с. 119–120]. Число регионов, в которых размежевание между властью и «общественностью» заняло первое место, увеличилось до 50 [9, с. 110]. По итогам же выборов 2007 г., за редким исключением, почти не осталось регионов, в которых ведущим размежеванием не являлось бы противостояние «Единой России» со всеми прочими партиями [9, с. 113–114].

Таким образом, к 2007–2008 гг. экспансия бюрократии в партийно-политическое пространство достигла своего апогея. Она выражалась не только в активном использовании административного ресурса в ходе избирательных кампаний и создании привилегированных условий для «партии власти» (в том числе путем постоянной подгонки законодательства), но и в искусственном ограничении уровня партийной – и вообще политической – конкуренции.

В частности, принятие и последующее ужесточение закона о политических партиях позволило сократить число участников выборов с нескольких сотен в конце 1990-х до 7 в 2009 г. Кроме того, используя властные рычаги, администрация президента принуждала партии к искусственному слиянию. Таким образом, например, в 2006 г. была

создана партия «Справедливая Россия», объединившая партию «Родина», Российскую партию пенсионеров и Российскую партию жизни, а в 2008-м – партия «Правое дело», в формировании которой, кроме одной реальной структуры – Союза правых сил, участвовали также два «спойлерских» образования – Демократическая партия России и «Гражданская сила». Инструментом давления при этом служил отказ послушных Кремлю избиркомов и судов допускать партии к участию в региональных выборах.

Администрация президента также активно вмешивалась в процесс финансирования партий и формирования их избирательных списков. Из конфиденциальных источников внутри руководства российских партий известно, что им приходится согласовывать с администрацией президента не только имена конкретных спонсоров, но и размер пожертвований, которые те могут вносить в партийную казну.

Что касается вмешательства президентской администрации в процесс формирования избирательных списков, то тут далеко за примерами ходить не надо. Чего стоит хотя бы история с миллиардером М. Прохоровым, который «потерял» партию «Правое дело» только из-за того, что отказался исключить из ее списка руководителя екатеринбургского фонда «Город без наркотиков» Е. Ройзмана. С другой стороны, появление в центральной части избирательного списка КПРФ бывшего руководителя Госнарконтrolля В. Черкесова тоже вряд ли обошлось без настоятельной рекомендации из президентской администрации, привыкшей устраивать «нужных людей» в списки не только «Единой России», но и прочих партий.

Экспансия бюрократии в сферу партийной политики имела, однако, и свои пределы. Сумев установить контроль над федеральными и региональными парламентами, «Единая Россия» столкнулась с массой проблем на местных выборах. Выяснилось, что здесь у «партии власти» зачастую просто нет инструментов, с помощью которых она могла бы обеспечить себе победу. Как отмечается в готовящейся к печати коллективной монографии «Партийная организация и партийная конкуренция в «недемократических» режимах»:

«...не очень эффективна в ходе выборов главы небольшого города возможность монопольно влиять на единственный местный телевизионный канал, если рейтинг этого канала низок, а местные новости и комментарии к ним распространяются преимущественно через неформальные сети. Попытки с помощью телевизионного воздействия сформировать у избирателей некие представления и образы, противоречащие их личному опыту, рискованны и вполне могут приводить к результату, противоположному тому, на который надеются инициаторы» [12].

Равным образом не очень эффективными оказывались попытки задействовать в предвыборных целях управленческую вертикаль: «Бряд ли будет эффективным давление по административной линии на главврача районной больницы или директора местной школы, если этот врач или директор давно уже грозит положить на стол заявление об уходе и перебраться в областной центр» [12]. Да и превосходство в финансовых ресурсах также могло не давать особых козырей, поскольку «не только формальные, но и реальные возможности потратить средства на проведение избирательной кампании на данном уровне в ряде случаев ограничены – здесь вполне достижим предел, перейдя который, заказчик, сколько бы он дальше не увеличивал финансирование, приобретает фактически один и тот же набор электоральных услуг без гарантии конечного результата» [12].

Начиная с осени 2009 г., стала очевидна ограниченность возможностей «партии власти» держать под контролем и региональные выборы. Будучи поставленными в зависимость от того, насколько велики на подведомственной им территории электоральные успехи «Единой России», губернаторы принялись «улучшать» результаты «партии власти» путем банального вброса бюллетеней, что вызвало резкие протесты со стороны оппозиции. После демарша трех думских фракций в октябре 2009 г., когда они покинули заседание Госдумы в знак протеста против фальсификаций на прошедших накануне региональных выборах, администрация президента спустила вниз директиву «соблюдать приличия». В итоге мартовские выборы 2010 г. в ряде региональных парламентов продемонстрировали существенное снижение показате-

лей «Единой России»: она по-прежнему занимала везде первое место, но с заметно более низкими результатами. На региональных выборах в октябре 2010 и марте 2011 г. губернаторам было возвращено право не стесняться в средствах, однако снижение рейтинга «партии власти» (а соответственно, и числа получаемых ею голосов) продолжилось.

Эта тенденция сопровождалась – а точнее, обуславливалась – снижением рейтинга премьер-министра и президента. Объявление о решении «тандема» выдвинуть В. Путина кандидатом в президенты и поставить Д. Медведева во главе списка «Единой России» не переломило, а скорее усугубило данную тенденцию. В итоге «партия власти» оказалась в ситуации, когда ослабление ее позиций в Государственной Думе шестого созыва выглядит неизбежным. «Единая Россия» получила в нижней палате простое большинство, но ей пришлось лоб в лоб столкнуться с усилившейся и воспрявшей духом оппозицией. Изменилась не столько расстановка сил, сколько настроения участников игры. Из доминирующей и наступающей силы «партия власти» превратилась в отступающую и обороняющуюся.

Можно предположить, что по итогам предстоящих 4 декабря думских выборов Россия окажется в точке бифуркации. По какому пути она пойдет в дальнейшем, зависит прежде всего от политики правящего режима, который может «закрутить гайки» по белорусскому сценарию, но может и пойти на уступки. Для первого сценария у него, вполне вероятно, просто не хватит ресурсов (Россия все-таки не Белоруссия, и оппозиция здесь гораздо сильнее), а второй сценарий будет равнозначен началу демонтажа «вертикали власти», не сулящего правящей верхушке ничего хорошего.

Скорее всего режим будет метаться из одной крайности в другую, причем без особых успехов в любом из возможных случаев. В связи с этим скорость политических изменений в стране резко возрастет – с непредсказуемыми последствиями.

Не исключено, впрочем, что режиму удастся отыскать средства для стабилизации ситуации, однако крайне сомнительно, что такая стабилизация окажется сколько-нибудь долгосрочной.

1. Jefferson T. To Francis Hopkinson Paris, Mar. 13, 1789 // Thomas Jefferson. The Letters of Thomas Jefferson: 1743–1826. Neither federalist nor antifederalist (<http://www.let.rug.nl/usa/P/tj3/writings/brf/jefl75.htm>).
2. Michels R. Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy / Robert Michels. – Glencoe, 1949. – 434 p.
3. Washington's G. George Washington's Farewell Address to the People of the United States // The Independent Chronicle – September 26, 1796 (<http://www.earlyamerica.com/earlyamerica/milestones/farewell/text.html>).
4. Ахременко А.С. Структуры электорального пространства / Андрей Сергеевич Ахременко. – М.: Социально-политическая мысль, 2007. – 320 с.
5. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / Михаил Сергеевич Восленский. – М.: «Советская Россия»; МП «Октябрь», 1991. – 640 с.
6. Джилас М. Новый класс // Милован Джилас. Лицо тоталитаризма. – М.: Новости, 1992. – 539 с.
7. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – М.: Академический проект, 2000. – 544 с.
8. Коргунюк Ю.Г. Псевдоминантная партийная система и предпочтения российских избирателей / Юрий Григорьевич Коргунюк // Полития. – М., 2009. – № 4. – С. 103–142.
9. Коргунюк Ю.Г. Электоральные размежевания и мотивы голосования / Юрий Григорьевич Коргунюк // Полития. – М., 2011. – № 2. – С. 85–117.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Святое семейство, или Критика критической критики. Против Бруно Бауэра и компании // Карл Маркс, Фридрих Энгельс. Полное собрание сочинений: Т. 2. – М.: Политиздат, 1955. – 652 с.
11. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии / Моисей Яковлевич Острогорский. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1997. – 640 с.
12. Партийная организация и партийная конкуренция в «недемократических» режимах / Ред. Ю.Г. Коргунюк, Е.Ю. Мелешкина, О.Б. Подвинцев и Я.Ю. Шашкова. – М.: РАПН; РОССПЭН, 2012. Готовится к печати

ЕТАПИ РОЗВИТКУ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 1988–2011 рр.)

Стаття присвячена особливостям та етапам становлення й розвитку української багатопартійності та партійної системи в період з кінця 1980–2011 рр.

Ключові слова: партії, багатопартійність, партійна система, виборча система, дедемократизація.

Karmazina Mariia. *The stages of multy-party system development in Ukraine (the late 1988–2011).* The article provides an analysis of particularities and stages of formation and development of ukrainian multy-party pluralism and party system from late 1980 to 2011.

Keywords: parties, multy-party pluralism, party system, electoral system, dedemocratization.

Розумінню особливостей українського партогенезу має посприяти, найперше, виокремлення чинників впливу на нього (адже, як відзначав А. Панеб'янко, «у дійсності, характеристики походження політичних партій можуть впливати на їхній організаційний розвиток упродовж десятиліть» [1, р. 50]). Ці чинники були досить відмінними за характером: зміна напряму історико-політичного розвитку, «розкладання» КПРС із середини та все глибша деградація комуністичної ідеології й радянських цінностей у суспільній свідомості і, зрештою, самознищення СРСР та постановня незалежної України; ідейно-політичні орієнтири українських дисидентів, з-поміж яких були ті, що стояли біля витоків низки перших українських партій, і – ширше – якість еліт та, зокрема, тих особистостей, які представляли/представляють в Україні після унезалежнення правлячий прошарок (зокрема, їхні ідейно-політичні, економічні, зрештою, моральні пріоритети та цінності, прагнення та бажання) в умовах формування та подальшої трансформації гібридного політичного режиму й нестійкості форми правління; розвиток законодавства держави (наприклад, внесення змін до Конституції УРСР і прийняття 1996 р. Кон-

ституції України, поява закону щодо громадських об'єднань, і, врешті-решт, – щодо політичних партій тощо); етнічні (національні) та релігійні і, звичайно, зовнішні чинники.

Зрозуміло, що інтенсивність їх дії на тому чи іншому етапі становлення та розвитку багатопартійності за більш ніж два десятиліття не залишалася незмінною: потенціал одних з них неухильно слабнув аж до повної «девальвації» самого чинника (наприклад, «розкладання» КПРС аж до зникнення утворення; відхід від керівництва партіями їх фундаторів і прихід нових очільників, дії яких «переформатовували» напрям діяльності партії, її ідейні засади та функції). Інші чинники виявляли свій «пульсуючий» вплив, то посилюючись, то послаблюючись (віддзеркаленням чого було, наприклад, періодичне внесення змін до законодавства; дії Росії, спрямовані на підживлення партій російського націоналізму на території України тощо). А ще інші – неухильно нарощували і дедалі переконливіше виявляли свій потенціал (входження бізнесу в політику, партій – у державу). Очевидна несинхронність дії як вказаних, так інших (менш значущих) чинників є ще однією пересторогою, яку варто враховувати, здійснюючи періодизацію українського партогенезу, визнавши за провідні ті чи інші кілька з них.

Втім, якщо ми хочемо глибше поглянути на суть процесу українського партогенезу, то необхідно дещо змінити кут зору й, окрім чинників впливу, взяти до уваги інші ідентифікаційні критерії, що можуть посприяти розумінню особливостей того чи іншого його періоду: а) *специфіку механізму створення партій*; б) *особливості партійного лідерства*; в) *еволюцію ідеологічного «обличчя» політичних утворень*; г) *їх ставлення до соціальної бази*; г) *еволюцію системи партійного фінансування*; д) *трансформацію функцій партій і їх місця у політичній системі держави*; е) *ключові моменти політичної історії партій*.

Спираючись на вищезазначені критерії, у процесі становлення та розвитку української багатопартійності виділяємо три періоди. Початок *першого періоду* є усі підстави пов'язати з кінцем 1988 р., коли розпочалася робота, спрямована на створення першої української партії – Українського християнсько-демократичного фронту, який уже 13 січня 1989 р. провів свій установчий з'їзд.

Паралельно з утворенням партій на зламі 80–90-х рр. ХХ ст., тобто ще у радянський час, відбувалося формування відповідного нормативно-правового поля, законодавчої бази, яка так чи інакше сприяла становленню багатопартійності (внесення змін до Конституції СРСР і Конституції УРСР, ухвала Президією Верховної Ради УРСР низки постанов: від 29.09.1990 р. «Про порядок реєстрації громадських об'єднань», від 14.11.1990 р. «Про доповнення Постанови Президії Верховної Ради Української РСР від 29.09.1990 р. «Про порядок реєстрації громадських об'єднань»; постанови Ради Міністрів УРСР від 21.12.1990 р. «Питання реєстрації статутів громадських об'єднань», якою затвердила «Тимчасові правила розгляду заяв про реєстрацію статутів громадських об'єднань»).

Поява партій у той час була, передовсім, результатом *громадянської ініціативи* (пробудженої до життя як ідеями, привабливими для представників української спільноти впродовж щонайменше ХХ століття, так і новітніми; крім того, очікуваннями суспільства, які базувалися на переконанні, що створення партій – рух по шляху демократизації), але *механізми їх створення були досить відмінними*. В одних випадках спочатку виникали *політичні об'єднання* громадян, які в подальшому слугували своєрідною основою для оформлення партій. Утворенню партій сприяло й функціонування об'єднань *неполітичного характеру*. Нові політичні партії поставали й унаслідок *дезінтеграційних процесів у КППС*. Утворенням партії увінчувалася цілеспрямована діяльність конкретних *самодостатніх особистостей*. Партії поставали внаслідок *розмежування інтересів і, відповідно, розколу*, здавалось би, однорідного ідейного середовища.

Першою легалізованою українською політичною партією стала зареєстрована Міністерством юстиції УРСР (5 листопада 1990 р.) Українська Республіканська партія. УРП була єдиною партією, зареєстрованою Мін'юстом у 1990 р. Партія, по суті, була (скористаюся термінологією Дж. Сарторі) *антисистемною*, тобто такою, яка не визнавала легітимність існуючого комуністичного режиму.

У наступному – 1991 р. Міністерством юстиції УРСР, а згодом – України, було зареєстровано ще 11 партій. Серед них – зареєстрована 22 липня 1991 р. КПУ (створена в

1918 р. та упродовж усього радянського часу – структурний підрозділ КПРС), очолювана С. Гуренком.

Іншою, не менш прикметною, характеристикою періоду було те, що низка партій функціонувала незареєстрованою: радянський законодавець готовий був легалізувати діяльність політичного утворення за наявності в його рядах не менше 3 тис. членів, а першим українським партіям не вдавалося відповідати цьому критерію.

Показово, що процес створення партій розгортався водночас у різних регіонах України: міста Львів, Київ, Дніпропетровськ, Донецьк стали місцем народження перших українських політичних партій.

Лідерство в партіях було як індивідуальне, так і колективне за формою. Індивідуальне лідерство було характерним для націоналістичних і національно-демократичних партій, у створенні яких вважливу роль відігравала не лише ідеологія, але й особа лідера-фундатора партії. Партійне лідерство було досить «різноликим»: серед фундаторів та очільників партій були не тільки колишні комуністи (як, наприклад, І. Драч, Д. Павличко, В. Дончик, Ю. Цеков – заступники голови ДемПУ), а й колишні політв'язні-антирадянщики Г. Приходько, П. Січко, Ю. Бадзьо, І. Кандиба, Л. Лук'яненко.

У партійних документах фактично закріплювалися основні лінії розколів (конфліктів), що характеризували суспільство в Україні на зламі 1980–1990 років. Злам ХХ–ХХІ століть актуалізував, насамперед, розкол між Москвою-центром та Україною-периферією; між традиціоналістами (комуністами, зорієнтованими на Росію, унітаристами-прихильниками нового союзного договору, адептами «тоталітарної держави») та прибічниками модерністських установок («націоналістами», «самостійниками», «демократами», «лібералами» й ін.), між «ною церквою» (УПЦ КП) та «старою церквою» й старою державою (СРСР), з якою вона співпрацювала. Тож партії виникали у досить конфліктному середовищі та по-своєму були виразниками політичних розколів у суспільстві.

Ідеологічна палітра перших українських партій була розмаїтою: крім націоналістів, про себе заявили демократи різних відтінків – християнські, народні, селянські, ліберальні, соціальні. Своїх прихильників в Україні знайшла

й ідеологія зелених. На першому етапі українського партогенезу партії поспішали вийти на політичну арену зі своїм конкретним ідеологічним обличчям, чіткою ідеологічною ідентичністю. Попри закріплення в назві партій прихильності до тієї чи іншої ідеології, одні з-поміж нових учасників політичного процесу у своїх програмних документах не вказували, інтереси якого прошарку вони представлятимуть і відстоюватимуть. Інші, попри скромність свого кількісного складу, декларували, що виступають від імені християн, інші – селян. УСДП амбітно заявляла, що Українська селянська демократична партія... – це масова політична організація, яка претендувала «насамперед на соціальний захист селян і мешканців сільської місцевості». Тобто партія (за аналогією з КПРС?) мислилася *масовою* партією, але на практиці *масовість* залишалася недосяжною мрією.

Відомості про матеріальне благополуччя, фінансовий бік функціонування партій – дуже скромні. Певне уявлення про кошти партій передовсім дають згадані партійні статuti. УХДП вказувала, що її фонди склалися із членських внесків, добровільних пожертв як окремих осіб, так й організацій, з прибутків від видавничої та господарської діяльності (партія планувала мати «власні підприємства та кооперативи»). Статут УРП свідчив, що «кошти партії» формувалися аналогічним шляхом. Статут УНП містив положення лише про членські внески, розмір яких мав визначати сам член партії. УНДП задекларувала, що її кошти формуються не тільки за рахунок членських внесків, добровільних пожертв і прибутків від видавничої діяльності, але й від комерційної. Статут СДПУ містив тезу, згідно з якою партія «має власні грошові кошти, зокрема конвертовану валюту, цінні папери та інше майно». Зауважимо: *статuti свідчать, що законодавець, реєструючи партії, на першому етапі партогенезу дозволяв господарську, комерційну діяльність, а також володіння цінними паперами, що й відобразилося у програмно-статутних документах.*

Як свідчить інформація ЗМІ, партійні кошти формувалися й за рахунок позик. Так, в одному зі своїх інтерв'ю Л. Табурянський заявляв, що очолюваний ним НПУ на два роки надали позику шість підприємств кооперативу «Олімп», головою якого також був він. Тобто деякі партії вже на пер-

шому етапі процесу партогенезу, будучи плодом та представником інтересів бізнесу, відповідно, розраховували на його підтримку. Втім, зібрати достовірні конкретні дані для поглиблення обґрунтування цього твердження вкрай складно: *фінансування партій не було процесом, який характеризувався прозорістю та регулярно висвітлювався у ЗМІ.*

Партії виходили на політичну арену, висловлюючи готовність до «вирішення пекучих проблем нинішнього життя» (УРП). При цьому констатували, що діятимуть вони за допомогою «демократичних методів» та «у межах міжнародного права» (УНП), «в межах міжнародних правових норм та Конституції України» (УРП), «в межах Конституції та Законів УРСР» (УСДП). Що ж до конкретних методів діяльності, то в одних випадках наголошувалося, що для досягнення партійних цілей «метод перманентних реформ» – єдино прийнятний (ОСДПУ); в інших – констатувалося, що партія «діє виключно демократичними ненасильницькими методами, рішуче відкидає будь-які прояви расової, національної, релігійної чи соціально-класової ворожнечі й зненависті, в умовах повної відкритості своєї діяльності» (УНДП). Разом з тим представники Народної партії України також були налаштовані рішуче, записавши у своїй програмі, що «у разі відмови нинішнього керівництва України стати на шлях справді радикальних політичних, економічних, військових реформ НПУ залишає за собою право звернутися до громадян України для створення альтернативних структур влади, проведення маніфестацій, страйків, різних актів громадянської непокори як форм крайнього, вимушеного захисту трудящими своїх прав». Це – показовий момент: *по-перше, не націоналісти, а представники молодого українського бізнесу виявляли готовність до «створення альтернативних структур влади», до використання «форм крайнього, вимушеного захисту»; по-друге, партій-бізнес-проекти зламу 1980–1990 рр. також можна розглядати як антисистемні.*

Деякі партії, визначаючи своє місце в політичній системі суспільства, відразу претендували на статус партії «парламентського типу», як, наприклад, Партія Зелених України, Ліберально-демократична партія України чи Народна партія України. ЛДПУ, крім того, у своїй програмі

записала, що «прагнутиме до представництва в органах влади всіх рівнів». Тобто, коли одні лише говорили, що сприятимуть змінам в Україні, то інші чітко заявляли свої претензії на владу: досягнення влади мало сприяти втіленню програмних цілей.

Досягнення влади передбачало знищення статусу «єдиної правлячої партії КПРС/КПУ, яка на першому етапі процесу українського партогенезу продовжувала активно діяти, посідаючи (після виборів 1990 р.) близько 75 % місць у Верховній Раді України та майже 52 % – у радах місцевого рівня. Попри те, що Компартія України у липні 1991 р. була зареєстрована Міністерством юстиції УРСР, та вже трохи більше, ніж за місяць – 26 серпня 1991 р., Президія Верховної Ради України видала Указ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України», а за кілька днів з'явився Указ щодо заборони останньої, що можна розглядати як один з формальних моментів, які свідчили про те, що перший період становлення багатопартійності добігав кінця.

У перші дні після проголошення Україною незалежності – 30 серпня 1991 р. – Верховна Рада України прийняла чергову постанову, згідно з якою «Республіканськими політичними партіями і республіканськими об'єднаннями» мали вважатися «партії і об'єднання, що мають своїми членами не менше як 300 громадян». Таким чином, законодавець у десять разів зменшив необхідну для реєстрації партії кількість осіб у її лавах.

Зміна в серпні–грудні 1991 р. політичних реалій (проголошення незалежності України, призупинення та заборона діяльності Компартії, зрештою, проведення на початку грудня референдуму в Україні, внесення змін до законодавства щодо діяльності політичних партій) дозволяють говорити про закінчення першого періоду партогенезу, характерною особливістю якого була поява в Україні анти-системних партій.

Важливою прикметою 1990-х років стало подальше формування правового поля діяльності партій (а, отже, й умов для правової інституціоналізації) й, зокрема, прийняття Верховною Радою України 16 червня 1992 р. Закону № 2460-ХІІ «Про об'єднання громадян» [2], який вперше

розмежував *політичні партії та громадські організації*; проголосив, що «політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом», підлягають обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України (що унеможливило ситуацію, яка була характерною для першого етапу українського партогенезу – діяльність незареєстрованих партійних утворень) та ін. Цей закон, що діяв до 2012 р. (із змінами, внесеними у 1993, 1998, 1999, 2000, 2001, 2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр.), до 2001 р. був основним документом, який регламентував діяльність партій. Його поява – важливий крок на шляху створення умов для інституціоналізації як партій, так і партійної системи.

У рік введення у дію Закону «Про об'єднання громадян» в Україні було зареєстровано ще 6 партій. У наступному, 1993, році Мін'юст провів перереєстрацію партій, внаслідок якої припинила діяльність Народна партія України, що була зареєстрована у 1991 р. (реєстраційний номер 123).

Своєрідний вплив на діяльність і розвиток партій справив і перший виборчий закон у незалежній Україні (введений у дію 27 листопада 1993 р.), який мав відверто *антипартійний характер*, оскільки значно ускладнив участь партій (порівняно з іншими суб'єктами) у виборах. Унаслідок виборів до Верховної Ради України II скликання, які проводилися 27 березня та 10 квітня 1994 р., а також довиборів у різних округах, які були перманентними та тривали й у наступні роки, народними депутатами України стали, врешті-решт, 436 осіб. Аналіз їх партійної належності засвідчив, що 246 осіб були безпартійними, а решта (190 осіб) – представниками 15 партій*: 98 – членами КПУ; 21 – НРУ; 19 –

* У літературі, як правило, вказується, що до парламенту були обрані представники 14 партій, але насправді їх було 15. Оскільки до виборів до парламенту проводилися впродовж тривалого часу, то створеній у 1996 р. СДПУ(о) вдалося в 1997 р. провести до Верховної Ради України свого представника (В. Медведчука). Разом з тим, у червні 1996 р. припинила своє існування Партія демократичного відродження України, яка була представлена в парламенті 4 народними депутатами – О. Ємцем, С. Михайленком, С. Соболевим, Т. Стецьківим.

СелПУ; 15 – Соціалістичної партії; 11 – УРП; 6 – КУН; 5 – Партії праці; 4 – Партії демократичного відродження України; по 2 представники до парламенту провели ГКУ, УКРП, ДемПУ та СДПУ; по 1 – Партія економічного відродження Криму (ПЕВК), ХДПУ та СДПУ(о).

Закон України від 24 лютого 1994 р. № 3997-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» був ще більш жорстким щодо партій. Важливий вплив на партійне життя спричинило прийняття Конституції України, яка у ст. 36 закріпила право громадян об'єднуватися в політичні партії. Ст. 37 проголосила, що утворення і діяльність політичних партій... програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються [3]. Крім того, вказувалося, що партії не можуть мати воєнізованих формувань.

24 вересня 1997 р. було прийнято новий виборчий закон, який механічно об'єднав два виборчі механізми: на пропорційній основі до Верховної Ради України мали обиратися кандидати від партій і їх блоків, за мажоритарним принципом – друга половина народних депутатів*. Кандидат у народні депутати міг виставляти свою кандидатуру й у виборчому списку партії чи блоку, і в окрузі (обраний в одномандатному окрузі, автоматично виключався із загальнонаціонального партійного списку). Позитивним наслідком застосування змішаної системи (порівняно з минулими виборами) стало те, що вже після першого голосування був

* 225 депутатів обиралися за закритими загальнонаціональними партійними списками при прохідному бар'єрі 4 % та 225 – в одномандатних округах, де обраним вважався депутат, який набрав *просту більшість голосів*. Явка виборців не впливала на встановлення результатів голосування.

обраний майже весь склад Верховної Ради – 445 депутатів (із 450-ти; у п'яти одномандатних округах були призначені повторні вибори). Партії отримали шанс стати безпосередніми суб'єктами виборчого процесу й «увійти у державу». Після виборів у Верховній Раді України було створено 8 депутатських фракцій, що увиразнило структуру українського парламенту.

Прикметною особливістю механізму утворення партій у 1990 роки стало те, що в низці випадків нові партії, як і в попередній період, поставали внаслідок *об'єднання* уже існуючих. Крім того, розбіжності у поглядах, цілях, персональні амбіції (які вперше були продемонстровані, як вказувалося вище, соціал-демократами) *активізували механізм створення нових партій шляхом розколів у діючих.*

Аналіз динаміки процесу створення партій свідчить, що якщо в 1992 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано 7 партій, а в 1993 р. – 16, то у наступні роки другого періоду динаміка створення партій мала такий вигляд: 1994 р. – було зареєстровано 7 партій; 1995 р. – 4; 1996 р. – 5; 1997 р. – 12; 1998 р. – 13; 1999 р. – 25. Таким чином, своєрідний пік процесу створення партій припадав на передвиборчий 1993-й. А починаючи з 1997 р., рівень створення партій впродовж років залишався стабільно високим: далось взнаки введення змішаної системи виборів, яка видавалася шансом для потрапляння до парламенту за списками партій.

Показово, що якщо фундаторами партій у перший період партогенезу виступали носії (чи прихильники) якоїсь певної ідеї та представники молодого українського бізнесу, то у другий період ситуація дещо змінилася: почали виникати партії, утворення та діяльність яких були пов'язані з криміналітетом. Наприклад, створена в 1993 р. Партія економічного відродження Криму (з кінця 1995 р. – Партія економічного відродження; діяла до 2003 р.), за інформацією з різних джерел, була тісно пов'язана із кримським кримінальним угрупованням «Сейлем» і була йому «політичним дахом».

Партії 1990-х років мали досить виразне ідеологічне обличчя. Зазвичай дослідники, аналізуючи партійно-ідеологічний спектр України, розміщують тодішні партії на

ліво-правій шкалі. Якщо скористатися таким підходом, то варто зазначити, що на лівому партійному фланзі відбувся досить потужний сплеск: було зареєстровано Соціалістичну партію України (1991), Селянську партію України (1992), Компартію (КПУ, 1993), Партію комуністів (більшовиків) України (1994), Прогресивну соціалістичну партію України (1996), кілька соціал-демократичних та ін. Не меншого наповнення зазнала у вказаний час і права частина спектра, яскравими представниками якої стали створені в 1992 р. Українська консервативна республіканська партія, Українська національна консервативна партія, Християнсько-демократична партія України, у 1993 р. – Конгрес українських націоналістів, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Організація українських націоналістів в Україні, у 1995 р. – Соціал-Національна партія України та ін. Своєрідним уособленням «центру» були Партія демократичного відродження України, Ліберально-демократична партія України, Партія зелених України і т. п. Але звернемо увагу на інше: декларування прихильності до тієї чи іншої ідеології у назві партії – тільки формальна грань ідеологічного обличчя партій (тож закріплення партії на певній позиції на ліво-правій ідеологічній шкалі – річ досить умовна). Якщо подивитися більш прискіпливо, то з'ясуємо, що назва партії могла залишатися незмінною, а ідеологічні настанови – змінюватися. Наприклад, зміни ідейних стратегій вимагало розширення *географічних меж діяльності партії*. До зміни ідеологічних настанов спричиняла й *зміна лідера*. Були випадки, коли між назвою й проголошуваними партією ідейними пріоритетами розверзалася прірва, партії мали назви, які (у термінології К. фон Бойме) «вводили в оману». Так, серед партій, які з'явилися під різноманітними назвами впродовж 1990 років і які, на перший погляд, претендували на місце у лівій частині чи й у центрі «ліво-правої партійної шкали», було чимало представників російського націоналізму в Україні («лівий націоналізм»), тієї сили, яка, ідеологічно мімікруючи, бажала брати участь в українській владі, у прийнятті політичних рішень. Кількісне зростання проросійських (націоналістично налаштованих) партій свідчило не тільки про наявність в українському

суспільстві людей, зорієнтованих на Росію, але й про певний розбрат у цьому партійному сегменті: функціонування на кінець періоду п'ятох «комуністичних» партій, як і численних «руських», і можна трактувати як свідчення конфліктних процесів у їх середовищі.

Щодо механізму утворення цих партій, то він мав свої особливості. Наприклад, Партія комуністів (більшовиків) України виникла внаслідок легалізації української частини Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ВКПБ). Формування деяких інших партій відбувалося шляхом об'єднання зусиль етнонаціоналістичних російських громадських організацій, які переймалися не стільки захистом мовних і культурних інтересів росіян в Україні, як вважалися відстоювати політичні цілі, ті цілі, які узгоджувалися та відповідали, насамперед, інтересам Росії. Можна твердити, що *потужний сегмент проросійськи зорієнтованих партій був характерною особливістю української багатопартійності в період 90-х років ХХ століття. Попри значну активність проросійських сил перед і під час другого електорального циклу, реальні успіхи (як засвідчили парламентські та президентські вибори) були скромними.*

Якщо порівняти динаміку створення у 1990-ті роки проросійських партій із динамікою постання українських націоналістично налаштованих політичних сил, то зазначимо, що перші регулярно реєструвалися впродовж усього періоду, як і на початку наступного (що призвело до своєрідної гіпертрофії «лівого» флангу). Що ж до других, то творення тих партій, які можна ідентифікувати як українські праві, більш-менш активно відбувалося до 1997 р.

1990-ті роки стали часом, коли партії були вимушені розпрощатися з цілим рядом ілюзій. Чи не найяскравіше про ступінь «партійного прозріння» говорять висновки, озвучені лідером «Партії труда» (як стала називатися з 1998 р. «Партія праці») В. Ландиком на партійному з'їзді в березні 1999 р. у ході виступу-рефлексій над темою поразки партії на парламентських виборах 1998 р. *По-перше*, В. Ландик констатував: «...ми не стали масовою партією, і наші ідеї не змогли опанувати масами виборців». Тобто партійна еліта по-своєму почала усвідомлювати, що *масова партія – феномен минулого. По-друге*, глава партії

твердив, що доступну для розуміння мас виборців ідею партії повинні нести професійні партійні працівники. Таким чином, було усвідомлено, що робота з розбудови партії на зламі ХХ–ХХІ століття повинна проводитися, передовсім, на *професійній основі*. По-третє, В. Ландик озвучив тезу, над якою, напевно, задумувалася партійна верхівка не тільки «Партії труда»: «Партія – задоволення дороге, й одному, навіть дуже могутньому підприємству, його не подужати». Тобто, гроші – «живильна сила» для партії. Зрештою, *четвертий* момент, на який варто звернути увагу в промові партійного лідера, стосувався *мети діяльності партії* – виборів: «Щоб перемогти, потрібна щоденна, кропітка робота сотень партійних активістів, які зі знанням своєї професійної справи і за нормальну зарплату будуть готувати перемогу на виборах задовго до самих виборів. ...Аксіома успіху партії на виборах – не починати та закінчувати її підготовку з моменту оголошення виборів, а вести її постійно». *Тобто прихід до влади – ціль, досягнення якої мало визначати стратегію і тактику партії як інструменту здобуття влади.*

Відстоюючи своє право на життя та прагнучи бути привабливими для суспільства, новостворювані партії поставали під найрізноманітнішими назвами. Оскільки такі бренди, як комуністична, соціалістична, національна, ліберальна і т. д. були вже зареєстрованими, то виникла потреба у створенні нових, які б актуалізували для виборця ту чи іншу ідею, щоб виборець «відгукнувся» на партію як на «свою». Відтак виникають партії з «професійними», гендерними, релігійними «ярликами» у назві. Прагматизм змушував експлуатувати такі позитивно «заряджені» терміни, як «трудова», «труд»; «захист», «захисники»; «патріотизм», «батьківщина», «свобода»; «новий», «нова»; «молодіжний», «молодий»; а також «зелені», «зелена», «екологічна» тощо. Якщо наявність у назві партії понять «комуністична», «соціалістична» ще можна пояснити даниною радянській традиції і розрахунком їх керівників на підтримку партії тією чи іншою групою «ностальгуючих», то пошук пояснень для обґрунтування підстав для виникнення кількох соціал-демократичних партій – процес безперспективний: середовище,

в якому формувалися соціал-демократичні партії у 90-ті роки ХХ століття в Україні, якщо й містило у собі якусь кількість тих, виразниками інтересів яких гіпотетично могли б бути соціал-демократи, то ця кількість була вкрай мізерною. Але у 90-х роках в Україні все було значно простіше: новостворювані партії, які б згідно з назвами і програмами мали б бути ідеологічними, їхніми засновниками, такими й не мислилися. І не тільки тому, що в суспільстві просто фізично зникали ті, чиї б інтереси ці партії могли представляти, але й тому, що *функція представництва інтересів певного прошарку не була актуальною для партій.*

Для 1990-х років характерна своєрідна міграція партійних лідерів/еліти. Серед найбільш яскравих прикладів – П. Порошенко, «партійна біографія» якого свідчить, що з жовтня 1998 р. до лютого 2000 р. він був членом політбюро СДПУ(о); залишивши ряди СДПУ(о), у липні 2000 р. став лідером Партії солідарності України; з листопада 2000 р. – співголова Партії регіонального відродження «Трудова солідарність України» (нині – Партія регіонів), з березня до листопада 2001 р. – перший заступник голови Партії регіонів. Будучи першим заступником голови Партії регіонів (до 14 грудня 2001 р.), П. Порошенко з жовтня 2001 р. став головою Партії «Солідарність» [4] й у виборах до Верховної Ради України 2002 р. брав участь уже як її член. У Верховній Раді 15 травня 2002 р. став членом фракції «Наша Україна». На початку 2012 р. можемо спостерігати чергове зближення П. Порошенка з Партією регіонів*. Тобто маємо підстави твердити, що *перехід з партії у партію не був зв'язаний зі зміною ідеологічних пріоритетів, а тільки з прагматизмом особистості.*

В окремих випадках, складається враження, бажання очолювати партію було чи не домінантним: В. Онопенко у 1990-х почергово очолював Партію прав людини, згодом – СДПУ, СДПУ(о) та УСДП. Це є однією з підстав вважати, що на зміну ідеологічній партії приходила лідерська. Для та-

* Згідно з президентським Указом № 210 від 23.03.2012 р. П. Порошенко був призначений міністром економічного розвитку та торгівлі України.

кої партії питання соціальної бази стояло тією мірою, якою ця «база» могла бути корисною під час виборів. Але попри те, що деякі партії, декларували переконливе зростання партійних рядів на словах, як і кількості своїх прихильників, під час виборів вони не проходили до парламенту – *уявні прихильники не були такими в реальному житті.*

Якщо для національно-демократичних або націоналістичних партій, які засновувалися на першому етапі партогенезу, важливою залишалася й ідея, й особа лідера, то другий-третій етапи увиразнили ситуацію, коли ідеологічні вподобання учасників партії закріплювалися хіба що в її назві, але ключовою ставала персона лідера, який і форматував партію «під себе». І ця партія була цілком залежною від нього. Переконливий доказ – Українська партія солідарності і соціальної справедливості (УПССС), яка була зареєстрована Мін'юстом України наприкінці липня 1993 р. і яку очолив голова концерну «Едланд» Е. Лашутін. Він виступав і основним спонсором партії. Після поразки на парламентських виборах 1994 р. Е. Лашутін поїхав за кордон, фактично залишивши партію і без керівника, і без фінансування. До кінця 1994 р. партія деградувала (віднайти будь-яку інформацію щодо її подальшої діяльності неможливо).

Приклад УПССС – не тільки яскрава іпостась лідерської партії. Її поява та функціонування дають підстави для ще щонайменше трьох висновків. По-перше, з урахуванням того, що Е. Лашутін не мав українського громадянства, можна вважати, що у 1990-х роках в Україні могли створюватися, реєструватися та функціонувати партії, створені громадянами інших держав. По-друге, попри те, що, як вказувалося вище, членами (а отже, й лідерами) політичних партій, згідно з Конституцією 1996 р., можуть бути тільки громадяни України, законодавство у цій частині порушувалося: реєстрацію УПССС ніхто не скасовував. По-третє, анулювання реєстраційного свідоцтва партії відбулося, врешті-решт, згідно з рішенням Верховного Суду України тільки після планової перевірки діяльності УПССС Міністерством юстиції у 2003 р., що дозволяє твердити про те, що ретельно дбаючи про реєстрацію партій, держава у той же час мало переймалася фактично

зниклими партіями, що й підтверджує більше ніж восьмирічний період існування УПССС «на папері» – з кінця 1994 р. до весни 2003 р.

Якщо одні партії створювалися як лідерські й саме лідер брав на себе не тільки питання фінансування партії, але й формування її привабливого іміджу для виборців, то постання інших партій було результатом досягнення компромісів партійних еліт та укрупнення партійних організацій шляхом об'єднання. При цьому, показовим є те, що в 1990-х роках ми мали приклади кількох невдалих спроб таких об'єднань. В одних випадках, вони не визнавалися Мін'юстом (як це було, наприклад, з об'єднанням у 1995 р. Партії прав людини, Української партії справедливості та Соціал-демократичної партії України (реєстраційний номер 419) у СДПУ). В інших – нібито досягнуті домовленості лідерів партій про об'єднання політичних сил на якомусь з етапів руйнувалися, але причини цього або не оприлюднювалися, або якщо й оприлюднювалися, то в, так би мовити, «пом'якшеному варіанті».

Якщо спробувати відповісти на питання: хто з ким хотів об'єднуватися, хто був тим сильним, об'єднання з яким мало принести які-небудь дивіденди, – то чітко простежимо тенденцію: до «сильних» у 1990-х рр. належала, насамперед, Народно-Демократична партія, «партія влади», яка в 1996 р. переживала період становлення. Вона стала своєрідним «центром тяжіння» для Трудового конгресу України (серед засновників якого були А. Гальчинський, О. Базиліук, А. Матвієнко, Ю. Єхануров, В. Єщенко, О. Разумков, К. Ситник, А. Толстоухов). ТКУ, заснований у квітні 1993 р., на своєму III з'їзді, що проходив у лютому 1996 р., прийняв рішення про саморозпуск заради «єднання центристських сил» та, як вказувалося, «у зв'язку з утворенням НДП» [5, арк. 185]. Таким чином, партія приносилася в жертву «партії влади», що переживала процес «народження».

Прийняття нового виборчого закону та проведення на його основі парламентських виборів, суттєві зміни в динаміці виникнення партій, як і поступова трансформація політичного режиму в 1997–1998 рр. і більш стрімка – після президентських виборів у 1999 р., (що проявилася

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

в активному запровадженні авторитарних практик та імітації демократичних процедур) – свідчення на користь того, що кінець 1990-х рр. варто розглядати як час змін у розвитку багатопартійності.

Кінець 1990-х років можна вважати часом, коли багатопартійність досягла певної зрілості й стала основою для початку формування партійної системи. Одним із свідчень на користь досягнення українською багатопартійністю відносно високого ступеня зрілості говорить той факт, що на початок 2012 р. продовжують діяти 64 із 100 партій, які були започатковані (зареєстровані) в 90-х роках попереднього століття. Серед цих 64 – одна, найдавніша (Українська Республіканська партія, нині – Політична партія Українська платформа «СОБОР»), легітимізувалася в 1990 р.; 5 (із 11 зареєстрованих) – 1991 р.; 4 (із 6) – 1992 р.; 9 (із 16) – 1993 р.; 2 (із 7) – 1994 р.; 2 (із 4) – 1995 р.; 5 (із 5) – 1996 р.; 9 (із 12) – 1997 р.; 7 (із 13) – 1998 р.; 20 (із 25) – 1999 р. Звісно, можна ставити питання про природність довголіття низки нині діючих партій, про «генетичний зв'язок» деяких з них зі своїми попередницями. Приміром, згаданої Політичної партії Українська платформа «СОБОР» – із Українською Республіканською партією, адже постійний ребрединг призвів до перетворення УРП в УРП «Собор», яка згодом «позбавилася» свого фундатора (Л. Лук'яненка), а у грудні 2011 р. провела об'єднавчий з'їзд із Політичною партією «Українська платформа» та заявила про зміну назви на «Українська платформа «СОБОР», що призвело вже до вилучення навіть із назви «родимих плям республіканізму». Можна замислитися: на скільки «генетично» пов'язана нинішня Народно-Демократична партія патріотів України зі своєю «юридичною праосною» – Партією реабілітації тяжкохворих України (зареєстрована в 1994 р.), яка спочатку взяла назву Партії реабілітації народу України, потім стала називатися Ліберально-демократичною партією патріотів України і, нарешті, постала в образі Народно-Демократичної партії патріотів України. Іншими словами, на скільки природним було перетворення «тяжкохворих» у «патріотів». Аналогічні питання можна ставити і до таких «партійних довгожителів», як Народна партія («стартовим майданчиком» для якої, як і для її нинішнього

лідера В. Литвина, була створена в 1996 р. Аграрна партія України), Єдиний Центр (у який трансформувалася Партія приватної власності) та ін. Але якщо абстрагуватися від питання природності партійної мімікрії, то можна твердити, що *наприкінці 1990-х років українська багатопартійність виявилася здатною стати наріжним каменем для початку розбудови партійної системи, яка після парламентських виборів 1998 р. набула конфігурації з 9 партій, представники яких здобули мандати депутатів Верховної Ради України.*

Помітним явищем 2000 р. став об'єднавчий процес таких п'яти партій, як Партія солідарності України, Партія труда, Всеукраїнська партія пенсіонерів, Політична партія «За красиву Україну» та Партія регіонального відродження України. У липні 2000 р. голови цих п'яти політичних партій дійшли згоди щодо об'єднання у єдину політичну силу, а у листопаді 2000 р. запрацювала нова політична сила – Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України». На об'єднавчому з'їзді констатувалося, що партія стала першою, яка постала внаслідок свідомої консолідації організаційних, масово-політичних, кадрових і майнових ресурсів п'ятьох суб'єктів об'єднання. У березні 2001 р. партія змінила назву на Партія регіонів. Момент перетворення Партії регіонального відродження України в потужну Партію регіонів був досить символічним: вона постала у час, коли внаслідок розколу та під тиском політтехнологій, використовуваних опонентами, з політичної ацени сходила найпотужніша політична сила 1990-х років – Народний Рух України, перетворюючись поступово на одну із маловпливових опозиційних партій.

Початок нового століття ознаменувався прийняттям у квітні 2001 р. Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні», конституційною реформою 2004 р., «помаранчевою революцією», переходом до пропорційної системи виборів.

У 2000 р. в Україні було зареєстровано 19 партій. У рік прийняття закону про партії (2001 р.) – 22; 2002 р. – 2; 2003 р. – 2; 2004 р. – 8; 2005 р. – 24; 2006 р. – 12; 2007 р. – 4; 2008 р. – 20; 2009 р. – 12; 2010 р. – 14; 2011 р. – 16 партій. Статистика свідчить, що пік активності у створенні партій припав на 2005 р., коли було зареєстровано 24 партії. Більше

того, 7 з них були зареєстровані 25 березня – за добу до того моменту, після якого, згідно із законом, зареєстровані менше ніж за рік партії втрачали право брати участь у майбутніх – 2006 р. – парламентських виборах.

Особливістю партій, які поставали на зламі століть, було те, що вони (такі, як Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «Трудова Україна», Партія «Демократичний союз») представляли інтереси фінансово-промислових груп або правлячої політичної еліти (*найбільш впливових прибічників*). Деякі з них в умовах зміни Президентом Л. Кучмою напряму політичного розвитку та все більш помітного запровадження у процес управління державою і суспільством авторитарних практик та імітацію демократичних виборчих процедур, негативного ставлення Президента до перспективи проведення в 2002 р. виборів до парламенту на пропорційній основі* (що сприяло б подальшій структуризації партійної системи) – фактичне нав'язування суспільству «правил гри» (своїм способом підтвердивши тезу Дж. Сарторі, що виборча система є найбільш специфічним інструментом політичної маніпуляції) формувалися безпосередньо «у тіні» Адміністрації Президента і ставали «реквізитом режиму». Формальне використання інституту виборів, референдумів для реалізації неформальних норм, дозування політичної участі віддзеркалювало «збій» у «конституюванні демократії», загальмовувало нормальний (еволюцію через укорінення та дотримання алгоритму демократичних змін) розвиток партійної системи та забезпечувало недемократичну консолідацію режиму перед президентськими виборами 2004 р.

Аналіз багатопартійності змушує до постановки суто теоретичного питання: чи можна вважати всі партії, які виникли на зламі ХХ–ХХІ століття, *новими*, новими в сенсі, про який було зауважено М. Тевітс: «Новою є та партія,

* Що передбачалося у першому варіанті Закону України «Про вибори народних депутатів України». Втім, Президент Л. Кучма п'ять разів накладав на Закон вето, настійно рекомендуючи депутатам, з-поміж іншого, зберегти мажоритарно-пропорційну систему виборів.

яка виникла або внаслідок розколу в існуючій партії, або справді є новою у тому сенсі, що утворюється без допомоги членів існуючих партій» [6, р. 115]. З урахуванням цього зауваження, навряд чи можна вважати, що такі партії, як НДП, Партія «Демократичний союз» (як і деякі інші) були справді *новими* партіями, адже формувались завдяки підтримці представників уже функціонуючих партій.

Початок століття засвідчив, що *українські партії у своїй масі не були зорієнтованими на суспільство*, про що дозволяє говорити, наприклад, ступінь поширеності партійних структур у регіонах держави. Так, на 1 січня 2001 р. в Україні діяло 109 партій [7, с. 139], зареєстрованих Міністерством юстиції України, але лише 12 з них мали легалізовані осередки в усіх регіонах України. Серед них – «стара» та «нова» «партії влади» – НДП та СДПУ(о) та кілька провладних партій («придатків режиму», виконавців його замовлень) – Партія «Демократичний союз», ДемПУ, Аграрна партія України, Партія «Соціал-демократичний союз»; традиційно КПУ та СПУ; впливові у 1990-х роках НРУ та КУН; двоє представників бізнесу, які вже також побували при владі – Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та Всеукраїнське об'єднання «Громада». 18 партій не мали обласних осередків. 12 партій не мали жодного осередку, що й свідчить на користь того, що партії *відвернулися від суспільства*.

Відвертаючись від суспільства, вони зосереджували свою увагу на державі та владі. Наприклад, Всеукраїнська партія міжнародного порозуміння «Новий світ», зареєстрована Мін'юстом у березні 2001 р. (співголови: Л. Скорик, В. Гажаман, А. Киреев), створювалася, можна стверджувати, лише для участі у виборах до Верховної Ради України 2002 р., адже, не потрапивши до парламенту, лідери партії фактично згорнули її діяльність*.

Партії починали вважатися засновниками лише як інструмент входження до влади. Коли ж цей інструмент (з тих чи інших причин) виявлявся недосконалим і не

* Офіційно партія припинила діяльність згідно з рішенням Верховного Суду України від 09.06.2003 р. та Наказу Міністерства юстиції України від 13.06.2003 р. № 65/5.

спрацьовував, від нього відмовлялися або його «мінjali». Технологія «партія в обмін на мандат» ставатиме дедалі поширенішою та демонструватиметься суспільству все частіше. «Об'єднання» партій, як правило, проголошуватиметься і, відповідно, відбуватиметься на рівні керівництва партії (чи навіть лише лідера, який, вступаючи в цю, іншу, партію, входив у її керівні органи, його прізвище з'являлося у верхній частині її виборчого списку), але відстежити його механізм та з'ясувати, як і чи ж відбувалося воно насправді на місцях, – можливості немає, оскільки бракує конкретних «документальних слідів» процесу.

Увагу на питанні подальшого «захоплення влади й держави» під час парламентських виборів 2002 р. сконцентрував і Президент, наслідком чого стало утворення пропрезидентськими силами Виборчого блоку політичних партій «За Єдину Україну!» (з п'яти привілейованих партій, можливості яких засвідчили несправедливість виборів, відсутність рівних умов для участі у виборчих перегонах), який очолив *безпартійний глава Адміністрації Президента України В. Литвин* (ставши «інструментом» Президента для створення *керованого «непредставницького» парламенту*). Опозиційні до режиму Л. Кучми партії (в кількості 10-ти, які увійшли до складу Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна») також довірили свою долю на виборах *безпартійному* – В. Ющенку. Цей момент є показовим у тому сенсі, що вкрай слабка інституціоналізація партій змушувала їх: а) блокуватися; б) погоджуватися на лідерство безпартійних, які володіли певним ресурсом (в одному випадку – адміністративним, в іншому – іміджевим). *Самі ж вибори мали вигляд демократичної конкуренції для мас, але недемократичного протистояння для груп еліт, уособленням яких були партії.* Наслідком виборів стало перформатування партійної системи: відтоді вона була представлена 22 партіями. *Партійна система зразка 1998 р. не змогла самовідтворитися в умовах потужного адміністративного тиску, втручання виконавчої влади у виборчий процес.*

У березні 2003 р. Мін'юст розпочав перевірку партій на предмет дотримання ними Закону про політичні партії, за

результатами якої та відповідно до рішень Верховного Суду України були анульовані реєстраційні свідоцтва 28 партій.

Характерною особливістю партогенезу початку ХХІ століття стала спроба Міністерства юстиції України в жовтні 2004 р. домогтися заборони однієї з партій – УНА. *За всі роки становлення та розвитку партійної системи в Україні національні суди двічі розглядали справи щодо заборони партій (КПУ та УНА). У той же час, як свідчить практика, якщо ініціаторами заборони партій були державні органи (Президія Верховної Ради України (у випадку з Компартією України) чи Мін'юст (у випадку з УНА), то окремі особи ініціювали питання про анулювання реєстраційного свідоцтва партії (зокрема КПУ (оновленої)), обстоюючи думку про те, що партія порушила їхні права.*

Якщо парламентські вибори 1998 р. і 2002 р. проводилися за змішаною системою, то двоє наступних – за пропорційною (згідно із Законом «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р.)^{*}. Перехід до пропорційної системи означав, що партії стали єдиним каналом входження до парламенту. Це посилювало інтерес еліт (у т. ч. регіональних) до питання партійного членства та зумовило посилення інтересу до питання фінансування партій підприємцями, власниками значних капіталів. Разом з тим, зростання ролі партій по-своєму нівелювало вагу *партії влади* (яка досить впевнено почувалася в умовах функціонування змішаної виборчої системи у контексті політичного режиму, який склався за роки президентства Л. Кучми): парламент зразка 2006 р. став місцем, де партії могли посперечатися з нею щодо впливу на суспільство.

Позитивно вплинула на становище партій і конституційна реформа 2004 р., яка децентралізувала владу в суспільстві та уможливила для партій реалізацію функції формування уряду та здійснення певного контролю за його діяльністю, а «помаранчева революція», у свою чергу, забезпечила функціонування інституційно-конституційного

* Вибори проводилися за закритими партійними списками в єдиному багатомандатному окрузі. Виборчий бар'єр для партій і блоків було знижено до 3 %.

механізму проведення справедливих парламентських виборів, що двічі уможливило, з-поміж іншого, перемогу на виборах опозиційної партії – Партії регіонів (що стало відмітною рисою періоду).

Готуючись до виборів, партійні лідери шукали можливості потрапляння до парламенту, і що характерно – не стільки для своїх партій, як для себе. На IX партійному з'їзді (червень 2005 р.) Української партії Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців (УПС–СВІЧА) йшлося про те, що слабка матеріально-фінансова база партії «в умовах підготовки чергових виборів до Верховної Ради і органів місцевого самоврядування на пропорційній основі» зумовлює те, що «партія не в змозі скласти гідну конкуренцію іншим політичним силам і може залишитися поза владою» [8, арк. 187]. З'їзд схвалив «Угоду щодо стратегічного партнерства Соціалістичної партії України, Української партії Справедливості – СВІЧА та Української Спільки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів)». «Стратегічне партнерство» полягало в тому, що УПС–СВІЧА на цьому ж з'їзді прийняла рішення про самоліквідацію* та рішення про внесення пропозиції «голови СПУ Морозу О.О. щодо призначення своїм заступником у Центральному виборчому штабі СПУ Червонописького С.В.» [8, арк. 187, 188], який був головою УПС–СВІЧА. Під час виборів 2006 р. С. Червонописький був внесений до виборчого списку СПУ як її член під № 5, а на дострокових виборах 2007 р. – під № 8. *Приклад УПС–СВІЧА – це одне свідчення того, що сучасні партії не прагнуть виконувати функцію «ідеологічного притулку» для однодумців, як не виконують і функцію представництва інтересів певного електорального прошарку, але тільки партійних лідерів, яким технологія «мандат в обмін на партію» приносила неабиякий зиск.*

Передвиборчі партійні форуми демонстрували непрозорість механізмів відбору персоналій до партійних списків: делегати підтримували тих претендентів, які називалися лідерами (керівниками) партії чи фінансовими донорами. Наслідків, щонайменше, було три: по-перше, з'явилися підстави говорити про партійну корупцію; по-друге – про

* На початку 2012 р. УПС–СВІЧА відновила діяльність.

низьку змінність складу Верховної Ради України та низькі професійні якості парламентарів (що фактично призвело до появи неформального інституту «диригента більшості», уособленням якого сьогодні став М. Чечетов, та стало підставою для поширення інформації про те, що в парламенті відбувається підміна та фальсифікація обговорених й навіть проголосованих законопроектів); по-третє, – про нерівномірність представлення у законодавчому органі регіональних еліт. Крім того, ситуація засвідчила, що нижні депутати, отримавши свій статус, передовсім, завдяки керівництву партії, відпрацьовують, насамперед, його «побажання та вказівки», а не виборця.

У виборах 2006 р. загалом взяла участь найбільша кількість партій – 79. Вибори продемонстрували *чергову зміну конфігурації партійної системи*. Найменша кількість партій брала участь у позачергових виборах до парламенту в 2007 р. – 42, з яких тільки 16 отримали суспільну легітимацію, здобувши необхідну кількість голосів для подолання виборчого бар'єра та набуття статусу парламентських.

Партії, що народжувалися у 2000-х роках, часто-густо не обтяжували себе розробкою ґрунтовної програми, як і обґрунтуванням своїх ідеологічних засад, що стало однією з ознак часу. Розлога програма, яка б увиразнювала ідеологічне обличчя партії – факт неповоротного минулого. Яскравим свідченням цього є, наприклад, програма заснованої у вересні 2001 р. Політичної партії «Громадський контроль», яка займала сторінку тексту. Обсяг програми Зеленої партії України (2001, реєстраційний номер 1600) – дві сторінки. Дві-три сторінки – обсяг програм таких, приміром, партій, як Всеукраїнська Чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист народу», Всеукраїнська партія Миру і Єдності, Зелена партія України (2000, реєстраційний номер 1360) та інших. Якщо законодавець вимагав закріплення в партійних статутах конкретних положень (наприклад, щодо цілей і завдань партії, прав та обов'язків її членів, коштів і майна, порядку внесення змін до статуту, припинення діяльності та ін.), а Мін'юст України безпосередньо контролював їх наявність, то партії, щоб бути зареєстрованими, змушені були дослухатися до держави, а тому виписували й виписують свої статuti з подробицями, на

багатьох сторінках. Вимоги ж до програм – інші: законодавець констатує, чого не повинно бути в програмі, інших вимог не висуває. Немає цих вимог і в суспільства: по-перше, партійними програмами у своєму загальному суспільстві не цікавиться; по-друге, навіть за бажання віднайти деякі з них – справа складна навіть для дослідника. *Недоступність програм більшості з сучасних політичних партій – ознака фактичної незацікавленості партій у приваблюванні потенційних членів чи розширенні кола своїх прихильників. Така недоступність свідчить про закритість партій, а закритість, у свою чергу, – про їхній недемократичний характер. Закритість дозволяє говорити, по-перше, про партії, як про агентів дедемократизації (в умовах функціонування в Україні гібридного режиму) і, по-друге, ставити питання про роль держави у процесі закритості партій, оскільки Мін'юст, попри існуюче законодавство, утаємничує документи партій.*

Мінімізація текстів програм призводить до того, що у ряді випадків неможливо здійснити ідеологічну (політичну) ідентифікацію партії. На користь твердження про «неідеологічність» деяких програм свідчать і слова очільника ПРНУ в період, коли вона називалася Ліберально-демократична партія патріотів України, С. Крижанівського, який звертав увагу, що створена 1994 р. партія до 2006 р. «була без ідеології» [9]. «...У нас є те, чого немає в інших партій. У нас є ідеологія», – наголошує сьогодні створена у вересні 2011 р. «Українська партія респонсизму». *Тобто у самому партійному середовищі визнається, що існують партії без ідеології.*

Варто звернутися до ще одного показового моменту, який засвідчує, що *створення та реєстрація партій – вид новітнього бізнесу, що пов'язаний із юридичними фірмами, адвокатськими та консалтинг-юридичними компаніями, які сьогодні на своїх сайтах нерідко розміщують пропозиції щодо «реєстрації» політичних партій.* Так, юридична фірма «Акцент» повідомляє, що серед її заслуг – реєстрація в 2010–2011 рр. таких партій, як Політична партія «Міст» (zareestrovana Мін'юстом України 19.04.2011 р. № 193-п.п.) [10], Політична партія «Нове

життя» (zareestrovana Min'юстом Ukraїni 16.03.2011 p. № 191-p.p.), Polіtična partія «За spravедlivість ta dobrobut» (zareestrovana Min'юстом Ukraїni 30.04.2010 p. № 183-p.p.). Porivnannya program Partії «Nove життя» ta Partії «За spravедlivість ta dobrobut» dozvoляє stverdzhuвати pro їхню tekstualьnu й ідейну blizьkість, z tieю liше rіzniцею, що odna z program napisana rosійською, a інша – ukraїнською movami. U takій situacії govorigiti pro ідеологічність partій, vиставлених na «partійному rinku», yak і їхніх лідерів, ne dovodиться; yak vтрачає sens analiz partійних program, napisаних «pid kopірку».

Одним із найскладніших для аналізу залишається питання фінансування партій. Цей процес є непублічним, закритим для суспільства. Проте, час від часу відповідна інформація потрапляє в ЗМІ. Так, наприклад, у серпні 2011 р. ЗМІ писали про борг розміром 35 млн грн партії «Наша Україна» О. Третьякову [11]. На джерела фінансування Партії «Фронт Змін» дещо пролив світло її лідер А. Яценюк, зазначивши, що членських внесків вистачає тільки на утримання офісу та видання партійної газети. Але справу рятує те, що: «...у деяких членів партії є бізнес, і вони щомісяця вносять на центральний рахунок партії гроші: для того, щоб виплатити зарплату, для того, щоб оплатити рекламу, і для того, щоб провести кампанію. Тому що ці люди вже з тобою разом, ці люди підтримують тебе і ти підтримуєш їх», – заявляв А. Яценюк [12]. *Таким чином, можна зробити висновок, що підтримка бізнесовими колами політичних партій – одне з джерел фінансування партій.*

Нині характерним стало таке явище, як оренда партії. Здача партії в оренду допомагає повернути кошти, витрачені засновниками партії на створення мережі осередків у регіонах. Крім оренди, партію сьогодні можна виставити на продаж та відповідно купити. Чи не вперше, ринок політичного франчайзингу запрацював у 2006 р., коли з'явилися перші пропозиції продажу партій. У наступні роки бізнес почав стрімко розвиватися, про що свідчать, наприклад, оголошення у Мережі, ознайомлення з якими підводить до однозначного висновку: партія сьогодні – товар,

який має досить високу вартість, до того ж, чим «старіша» і досвідченіша партія (наприклад, брала участь у виборах), тим вища її ціна.

За оцінкою політтехнологів, покупець, придбавши партію, виграє: «Створення партії, збір підписів, реєстрація у Мін'юсті сьогодні обійдуться майже у 100 тис. доларів, а брати участь у виборах партія зможе тільки через рік. Її треба ще й утримувати, тому лідери невеликих партій йдуть на фактичну передачу своїх місцевих організацій в оренду. За такого співробітництва мають значення не стільки ідеологічні орієнтири місцевих блоків, а сума, яка дозволить партії забезпечувати своє існування» [13]. За даними ЗМІ, до надання подібних послуг у 2006 р. вдавалося, наприклад, Ліберально-демократична партія України, як зазначав її лідер І. Душин, в обмін на місця у виборчому списку [13]. А попит в останні п'ять років (із введенням пропорційної системи виборів) на місця у списку неухильно зростав. Є відомості про здачу в оренду місцевих осередків партією «Громадянський рух України». В інших випадках, коли партія в тому чи іншому регіоні зовсім не мала шансів на підтримку виборців, вона вдавалася фактично до введення виборців у оману, проводячи своїх представників за списками «нейтральних партій». Ці «нейтральні партії», виникаючи, не мають за мету захищати (представляти) інтереси якогось соціального прошарку, а існують, виявляючи готовність виконувати роль франчайзі. *Тобто, сьогодні маловпливові на загальноукраїнському рівні партії – це неідеологічні утворення ad hoc, які в кожній окремій ситуації вирішують ті чи інші конкретні для даного моменту й регіону завдання, продиктовані або партією влади, або впливовими парламентськими партіями, або ж фінансово-промисловими групами. Такі партії не потребують суспільної легітимації: їх у свій спосіб легітимують місцеві групи інтересів. Вони не можуть бути і не є агентами демократизації суспільства. Допмагаючи представникам регіональних еліт проникати у владу на регіональному рівні, вони своїм способом дискредитують ідею місцевого самоврядування.*

Попит на «партії-франчайзі» по-своєму стимулює виникнення все нових і нових політичних партій в Україні, які, зареєструвавшись, створюють свої організації (як того вимагає закон – у двох третинах регіонів України). Але надалі вони не розвивають мережу осередків рівномірно по всій Україні, оскільки потреби в тому немає: держава, зрозуміло, не вимагає кількісного зростання мережі чи збільшення кількості членів партії, фінансовий же зиск партії дає більш-менш розвинена мережа в одному-двох регіонах.

Щодо інформації про покупку/продаж партій у ході виборів до місцевих органів влади в 2010 р., то, попри ускладнений доступ до такої інформації, вона все ж просочується у ЗМІ. Так, экс-депутат Закарпатської облради В. Щадей зізнавався, що в його планах – створення блоку для виборів у обласну та міську ради шляхом використання відповідних технологій, оскільки купівля була відносно дешевшою порівняно з орендою*. Але чи не найбільшою операцією 2010 р. експерти політичного ринку називали створення блоку Сергія Тігіпка «Сильна Україна», у якому С. Тігіпко об'єднав Політичну партію «Сильна Україна» з маловідомою Політичною партією «Інформаційна Україна» (лідер А. Колодюк) [13]. *Таким чином, друге джерело фінансування партій – непублічні оборудки з купівлі/продажу партій чи їх (їхніх структурних підрозділів) оренди.*

Взявши до уваги широке використання технологій продажу/купівлі політичних партій (їхніх регіональних осередків), як і здачу в оренду місцевих партійних організацій, ми зіткнемося не тільки зі складною проблемою закритості фінансової діяльності партій, проблемою маніпуляції свідомістю «цнотливого виборця» чи, зрештою, із запуском партіями, що мають всеукраїнський

* В. Щадей зазначав: «...домовленості з двома партіями обійшлися нам у \$ 23 тис. Ці умови більш прийнятні, ніж віддавати місця у списку – адже на їх отримання треба витратити більше. На скільки я знаю, в інших регіонах ціни вищі. Аналогічний пакет для блоку в Херсоні обійшовся нашим колегам у \$ 40 тис.» (Миронова О. Статус напрокат // Власть денег. – 2010. – № 14. – 2–8 апреля. – <http://www.vd.net.ua/rubrics-11/14668/>

статус, компенсаторного механізму, який, по-перше, дещо нівелює проблему відсутності в Україні регіональних партій і, по-друге, свідчить, що неврегульованість питань на законодавчому рівні створює умови для стрімкого розвитку ринку політичних послуг, але й з деякими іншими і, зокрема, – *проблемою адекватності аналізу результатів виборів на місцевому рівні: за умов орендування/купівлі/продажу партійних брендів здійснення політичної ідентифікації переможців насправді є досить непростим завданням*. Адже партійна ідентифікація «за зовнішніми ознаками» з тією чи іншою силою тих, хто прийшов до влади на місцях, у цілому ряді випадків зовсім не означатиме дійсну належність переможців до тих чи інших партій.

Дослідження проблеми фінансування партій підводить до постановки питання про участь держави в цьому процесі. При цьому варто звернути увагу на два моменти. Перший – Закон «Про політичні партії в Україні» (2001 р.) передбачав державне фінансування діяльності партій. Втім, Закон «Про державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2008 р. № 107-VI виключав таке фінансування партій. Згодом Конституційний Суд визнав неконституційними деякі положення вищезгаданого закону і, зокрема, – у частині внесення змін до Закону «Про політичні партії в Україні». Але оскільки рішення суду не мають зворотної сили, дія Закону «Про політичні партії в Україні» у частині державного фінансування партій не була відновлена. Таким чином, офіційно в Україні державне фінансування партій не проводиться. Другий момен – в умовах відсутності державного фінансування партій надзвичайно привабливим для аналізу є феномен *партії влади* (починаючи від НДП часів В. Пустовойтенка та СДПУ(о) в період, коли її лідер очолював АПУ): перебування на верхніх щаблях влади партійних лідерів дозволяло партіям, як відомо, широко використовувати адміністративний ресурс (на виборах, наприклад) і, можна припустити, відповідно – державні фінанси. Вхідження у державу забезпечило неабиякі статки і нинішній партії влади – Партії регіонів. За даними ЗМІ, у 2010 р. «спільний гаманець 100 мільйо-

нерів України важив 66,5 млрд дол., а в нинішньому – вже 83,07 млрд дол.». Майже половина всього капіталу «золотої сотні» – 39,5 млрд доларів – власність двох ФПГ^{*}; 25 учасників «золотої сотні» (35,08 млрд дол.) – вихідці з м. Донецька та Донецької області; Партія регіонів за капіталізацією має тотальну перевагу над усіма суспільно-політичними об'єднаннями України, тобто кожен четвертий із «золотої сотні» – члени правлячої партії (в 2010 р. їх було 17 чол.) [14]. Це дозволяє твердити, що фінансовому благополуччю партії влади, безумовно, сприяє входження у державу, допуск до ресурсів останньої (в т. ч. і фінансових).

Входження у державу несе свої вигоди і парламентським партіям, які, використовуючи «парламентські квоти», посідають відповідальні посади – їхні представники очолюють Фонд держмайна, контролюють державні закупівлі, митницю тощо. Зрозуміло, що жодна з партій прямо не виказує своїх зловживань владними можливостями, адже механізми цих зловживань надто витончені й їх викриття – справа, яка вимагає не тільки політичної волі. Тож ЗМІ залишалося тільки констатувати, що та чи інша парламентська партія покращила свій матеріальний стан.

Таким чином, маємо опосередковані підстави говорити про використання фінансів держави як третього джерела фінансування партій.

Закритість українських партій стає очевидною не тільки, коли прагнемо виявити джерела їх фінансування, а й у випадку, коли мова йтиме, приміром, про процес обрання партійних лідерів. Збагнути не лише механізм потрапляння на лідерську позицію в Аграрній партії України, наприклад, В. Литвина та особливості трансформації АПУ в Народну партію чи прихід у 2011 р. Л. Грача в Комуністичну партію робітників і селян, але й специфіку процесів, які відбуваються сьогодні у таких партіях, як Політична партія «Організація Українських націоналістів», Партія «Демократичний союз», Українська морська

* СКМ, якою володіє Р. Ахметов, і «Приват», що належить Г. Боголюбову, І. Коломойському та О. Мартинову. (Діалектика незалежності // Дзеркало тижня. – 2011. – № 29. – 20 серпня. – С. 14).

партія та ін., у яких на початок 2012 р., за даними Мін'юсту України, не було не тільки голів, але й виконувачів обов'язки партійного лідера – завдання з багатьма невідомими. Питання «хто і як приймає в партії рішення про зміну лідера?», «як насправді (неформально) відбувається ця зміна?», «яку участь у цьому процесі беруть рядові члени партії?», «яких глибин сягає внутрішньопартійна демократія?» залишаються без відповіді. Як і питання про значення для партії статуту, за якими, складається враження, партія живе тільки до моменту реєстрації в Мін'юсті. Крім того, виникає й інше (чи не ключове?) питання: чи не свідчить ситуація, яка складається довкола партій, про те, що відбувається – стрімко й неухильно – їх деградація як політичних акторів?

2000-ні роки не були сприятливим часом для інституціоналізації партійної системи. Політичні процеси, що відбуваються в країні сьогодні (з-поміж яких – відміна конституційної реформи і, відповідно, посилення централізації влади; зменшення ваги партій на тлі посилення ролі *партії влади* в управлінні державою; створення нових інструментів приходу до влади і в т. ч. повернення до змішаної системи виборів у переддень парламентських виборів 2012 р. як засобу «примушування» партійної системи до переформатування та фактичний початок процесу її «нової інституціоналізації»; кримінальні справи проти лідерів опозиційних партій; поступовий занепад *популістських партій*, таких, зокрема, як СПУ, ПСПУ, Народна партія, Політична партія «Наша Україна» та ін.; перевірка Мін'юстом партій на предмет участі у виборах впродовж останніх 10 років та, відповідно, анулювання реєстраційних свідоцтв деяких з них; проведення об'єднавчих партійних з'їздів та *повернення до суспільства перед виборами* з одночасним розширенням спектра засобів, що використовуються для корумпування виборця у ході боротьби за владу; ухвалення в березні 2012 р. нового Закону «Про громадські об'єднання», який спричинить внесення змін у низку діючих законів, у т. ч. й у Закон «Про політичні партії в Україні») недвозначно засвідчують постання нових політичних реалій для суспільства загалом і політичних партій зокрема.

1. Panebianco A. Political Parties: Organisation and Power. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – P. 50.
2. Верховна Рада України; Закон від 16.06.1992 р. № 2460-ХІІ Про об'єднання громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=5&user= o1y1992>
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?page= 1&nreg= 254%EA% 2F96-%E2%F0>
4. Український незалежний центр політичних досліджень. Голова партії – Петро Олексійович Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op= modload&name=News&file=article&sid=945>
5. Поточний архів Міністерства юстиції України. Реєстраційна справа 498. – Арк. 185.
6. Tavits M. The development of stable party support: Electoral dynamics in post-communist Europe // American journal of political science. – Wiley, 2005. – Vol. 49. – № 2. – P. 115.
7. Політичні партії в Україні. Інформаційно-довідкове видання / Редкол.: М.М. Рябець (голова) та ін. – К.: Центральна виборча комісія, 2001. – С. 139.
8. Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 398. – Т. 1. – Арк. 187.
9. Політичні організації ПРТУ – Партія реабілітації тяжкохворих України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politicians.com.ua/?lang=ua&page=orgs&id=68&letter=18>
10. Зареєстрована Политическая партия «Мост» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://accents.com.ua/novosti/Zaregistrovana_Politicheskaja_partija_Most.php
11. Ведернікова І. Позичена партія // Дзеркало тижня. – 2011. – 27 серпня. – С. 2.
12. Яценюк рассказал, кто финансирует «Фронт змін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/ 2011/10/05/795704.html>
13. Миронова О. Статус напрокат // Власть денег. – 2010. – № 14. – 2–8 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vd.net.ua/rubrics-11/14668/>
14. Діалектика незалежності // Дзеркало тижня. – 2011. – № 29. – 20 серпня. – С. 14.

УСПІХИ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті розкрито успіхи та проблеми формування української теорії політичних партій упродовж двадцятиліття. Розглядається особливість нинішнього етапу розвитку вітчизняної теорії політичних партій – її ускладнення через формування в ній окремої галузі (та методології) наукових досліджень.

Ключові слова: партії, партійні системи, теорії партійних систем.

Shveda Yuriy. Successes and problems of Ukrainian party theory formation. *The successes and problems during two decades of the Ukrainian party theory formation are revealed in the article. The author describes the peculiarity of current stage of party theory development, its complications because of the new research (and methodology) field formation.*

Keywords: parties, party system, party system theory.

1. Окреслюючи загальну теорію партій

1951 р. у своїй праці «Політичні партії» відомий французький соціолог М. Дюверже писав: «Головна мета цієї книги (на жаль, так і недоступної українському читачеві – прим. автора) полягає в тому, щоб... хоча б у загальних рисах, окреслити першу загальну теорію партій... внести об'єктивність у галузь, де звичайно панує суб'єктивність і упередженість». Із поставленим завданням учений впорався бездоганно. Викладені ним зауваження та гіпотези витримали перевірку і часом, і практикою, а сама праця дала поштовх формуванню окремого напряму політичних досліджень – соціології політичних партій.

Акцентуючи увагу на дослідженні такого складного суспільного феномену, якими є політичні партії, М. Дюверже розумів необхідність розробки цілісної теорії, яка б не лише об'єктивно характеризувала предмет дослідження, але й формувала методологію такого дослідження. При цьому він із жалем зазначав: «Ми потрапили в замкнене коло:

загальна теорія партій може бути створена лише після того, як будуть проведені глибокі попередні дослідження; але ці дослідження не можуть бути по-справжньому глибокими, доки не сформована загальна теорія» [1].

Теоретико-методологічні сумніви, які мучили автора сучасної теорії політичних партій, особливо зрозумілі для вітчизняних дослідників політичних партій. Адже ясно, що марксистська методологія, яку опанували вітчизняні суспільствознавці, годилася лише для аналізу монопартії (КПРС-КПУ). До того ж у рамках тоталітарного режиму подібні дослідження мали швидше пропагандистський, аніж справді науковий характер. У нових суспільно-політичних умовах, як відповідь на суспільну потребу, зароджується і починає формуватися вітчизняна теорія політичних партій (партологія) як якісно нова галузь політичної науки, яка формує свій власний об'єкт і предмет, інструментарій, а головне – методологію дослідження.

Не доводиться дивуватися, що після десятиліть тоталітаризму феномен політичного плюралізму та багатопартійності одразу ж стає предметом зацікавлення українських дослідників. С. Рябов [2], М. Кириченко [3] розкривають суть багатопартійності; Є. Базовкін [4], О. Балакірева та В. Мельниченко [5] – форми її прояву; К. Меркотан – роль багатопартійності в процесі системних трансформацій [6]; В. Рибачук і Д. Табачник [7] – роль багатопартійності у формуванні багатопартійної системи; А. Пахарев і Ю. Шведа – формування та перспективи української багатопартійності [8]. Причому А. Пахарев слушно зауважує, що багатопартійність і партійна система – поняття не тожні [9].

Наступною важливою проблемою, яка знаходиться у центрі уваги українських дослідників політичних партій, є співвідношення політичних партій та демократії. Услід за західними вченими на позитивній ролі політичних партій у становленні сучасної демократії наголошують практично всі українські дослідники: Л. Дунаєва [10], О. Чебаненко, Н. Колодяжна, В. Шрамович [11], Т. Мельничук [12]. Однак одночасно звучать й критичні застереження щодо українських політичних партій як інструменту демократизації суспільно-політичного життя [13]. Ці критичні тенденції не пройшли й повз увагу авторів системного дослідження

«Політологія посткомунізму. Політологічний аналіз посткомуністичних суспільств» [14]. У розділі «Політичні трансформації посткомуністичних суспільств» В. Полохало аналізує посткомуністичну трансформацію політичної системи та політичних партій: «За умов браку розгалуженої організаційної структури та достатньої кількості підготовлених кандидатів у депутати політичні партії виявились не готовими до виборів за мажоритарною системою». Одночасно він робить такі висновки: «...виборець з довірою поставився до кандидата у депутати від політичної партії або політичної команди, віддавши йому перевагу перед незалежним кандидатом; регіональний характер впливу політичних партій, незбалансованість передвиборчих програм кандидатів не дали можливості створити структуровану керівну та опозиційну коаліцію партій у Верховній Раді України; немає жодної загальнонаціональної політичної партії, що підтвердила б на виборах свій ідеологічний, політичний, організаційний вплив у більшості регіонів України» [14, с. 140]. На пошуках достойного місця для політичних партій у посткомуністичних трансформаціях акцентує увагу і В. Фесенко [15].

Проблема місця та ролі багатопартійності в загальних процесах українського державотворення достатньо повно аналізується в дослідженнях Фонду «Українська перспектива» [16] та Українського незалежного центру політичних досліджень [17]. Державотворчій функції українських політичних партій в історико-політичному розрізі присвячує окреме наукове дослідження М. Томенко [18].

Слід зазначити, що серед вітчизняних дослідників не було єдності щодо цілого ряду теоретичних проблем, пов'язаних з українською багатопартійністю, зокрема стосовно виникнення політичних партій в Україні [19]. Частина дослідників розглядала процес партійного будівництва в Україні за класичною «лінійною» схемою, згідно з якою появи партій передувало створення політичних клубів, товариств, які згодом перетворювалися на більш численні та зорганізовані організації – рухи, фронти. На базі ж останніх згодом формувалися власне політичні партії. Такий підхід до аналізу виникнення багатопартійності в Україні є, зокрема, в роботах А. Білоуса [20], О. Гараня [21] та інших. У його основу покладено аналогію до класичної схеми поетапного розвитку партій.

Е. Вільсон і В. Якушик звертають увагу на те, що в Україні функції політичних партій протягом певного періоду виконували організації, які не визнавали себе політичними партіями. Це дає авторам підстави або заперечити існування політичних партій в їх класичному розумінні в Україні взагалі, або зараховувати до них більшість політичних об'єднань [22].

Інший погляд на генезу багатопартійності в Україні представляє М. Томенко [23]. Згідно зі схемою, яку подав дослідник, виникнення сучасних політичних партій в Україні безпосередньо не пов'язується з існуванням «протопартій» – клубів, гуртків, спілок та ін. Політичні партії М. Томенко вважає самодостатніми утвореннями, які фактом своєї появи заперечили політичну практику поодиноких, погано зорганізованих, безперспективних політичних організацій. Початки «партійної ери» М. Томенко виводить від моменту організаційного утворення Народного Руху України (вересень 1989 р.), визначаючи характер цієї організації як політичної партії. Сьогодні цей підхід до становлення української багатопартійності вважається найадекватнішим.

Оскільки Народний Рух України був найбільшою і найвагомішою тогочасною політичною силою – то й не дивно, що саме він стає першим об'єктом наукового дослідження з боку українських партологів. На початку 90-х рр. виходять дві монографії О. Гараня [24] та В. Ковтуна [25], які були присвячені Народному Руху України. У них надзвичайно добросовісно, на численних джерелах, досліджено історію становлення, роль і місце Руху в боротьбі за незалежність та політичний плюралізм. Цій же тематиці присвятили свої дослідження І. Мартинюк [26], О. Бойко [27] та П. Осадчук [28]. На ідейних засадах Руху акцентують свою увагу Ю. Ключковський і В. Цимбалюк [29].

Значні розбіжності існують у поглядах політологів і щодо періодизації виникнення та розбудови партійної системи в Україні. Практично кожен з авторів, який досліджує феномен багатопартійності в Україні, представляє свій погляд на етапи її формування. Проте, якщо не брати до уваги деяких хронологічних розбіжностей, їх можна звести у дві основні групи.

До першої належить віднести спроби періодизації, запропоновані прихильниками т. зв. «лінійного» підходу. Усі вони обов'язково визначають етапи: допартійний, по-

чаткової багатопартійності та посткомуністичний. У цих дослідженнях наголошено на початкових етапах формування системи багатопартійності в Україні, однак залишено неструктурованим її розвиток після проголошення незалежності.

Другий варіант підходу полягає в тому, що історія сучасного українського партбудівництва поділяється на два основні етапи, вододілом між якими є акт визнання національно-державного суверенітету України.

Оригінальністю відзначається періодизація становлення багатопартійності в Україні на основі ідеологічних критеріїв, запропонована О. Толпиго [30]. Однак у цьому випадку ми більше схилиємося до думки тих дослідників, які вважають, що на перехідному етапі ідеологічні характеристики політичних об'єднань ще не усталені, недостатньо динамічні, а отже навряд чи можуть бути базовими у класифікації політичних об'єднань.

У 1990 р. А. Слюсаренко та М. Томенко у Товаристві «Знання» УРСР випускають для масового читача довідник «Нові політичні партії України» [31]. У ньому були вміщені програми та статuti політичних партій. На момент його виходу в Україні діяло 16 політичних партій. У передмові робилась спроба їх класифікації (федералісти, конфедералісти, самостійники). Наступного року побачило світ більш повне видання програмних документів нових партій під назвою «Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій» [32]. Це видання розпочиналося великою вступною статтею О. Гараня, у якій він аналізує передумови, основні віхи становлення багатопартійності в Україні, подає характеристику діючих політичних сил за їх місцем у політичному спектрі (ліві– праві–центр). Проблемі формування адекватної класифікації українських політичних партій присвячують свої статті М. Томенко та А. Слюсаренко [33].

У 1993 р. напередодні чергових парламентських виборів Національний інститут стратегічних досліджень видає дослідження В. Кременя та Є. Базовкіна «Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів» [34]. Це дослідження суттєво відрізняється від попередніх рівнем теоретичного опрацювання програм політичних партій. У ньому аналізуються також об'єктивні умови та суб'єктивні

чинники становлення української багатопартійності, реальні впливи політичних партій, їх роль і місце в політичній системі суспільства, запропонована й більш досконала класифікація існуючих політичних партій (націонал-радикальні, націонал-демократичні, соціал-комуністичні, центристські).

Уже з початку 90-х рр. фіксуються перші спроби комплексного наукового аналізу українських політичних об'єднань. У 1992 р. виходить праця К. Богомаз «Політичні партії і громадські організації на Україні» [35], наступного року – монографія А. Білоуса «Політичні об'єднання України» [7], а за нею – Є. Базовкіна та В. Кременя «Партії та громадські об'єднання України» [36]. Цікаво, що в цих роботах політичні партії аналізуються поряд із громадськими організаціями та суспільно-політичними об'єднаннями, що пояснюється як недостатнім рівнем інституалізації тогочасних партій, так домінуючою роллю у політичному житті масових суспільно-політичних об'єднань.

Наступний етап у формуванні вітчизняної теорії політичних партій пов'язаний зі зростанням рівня їх впливу на прийняття політичних рішень. Партії стають самостійними та істотними акторами політичного життя, що зумовлює потребу з'ясування механізмів їх функціонування.

1994 р. у журналі «Політологічні читання» С. Рябов подає велику тлумачну статтю «Партія політична» [37]. О. Голобуцький та І. Кулик [38], Б. Назаренко [39], Ф. Рудич [40] аналізують новітні політичні партії України.

У 1996 р. за ред. проф. В. Якушика виходить праця «Політичні партії України» [41]. І хоча за предметом аналізу вона схожа на попередні видання, однак щодо методів аналізу – суттєво від них відрізняється. У ній політичні партії вже групуються не в хронологічному порядку, а на основі їх місця у політичному спектрі (ультраліві, ліві, лівоцентристи, центристи, правоцентристи, праві, ультраправі). Окремо аналізуються позиції різних політичних партій щодо економічних, мовних проблем, а також щодо форми державного устрою та правління. Таким чином, автори цього дослідження запропонували та застосували класифікацію політичних партій ґрунтуючись на їх ставленні до основних соціопроблемних поділів. У першій главі книги «Політичні партії в сучасних політичних системах» подані найважливіші теоретичні положення,

які стосуються поняття політичної партії, функцій і типології партій та партійних систем.

У той же період виходить цілий ряд довідкових видань: В. Яблонський «Сучасні політичні партії України» [42], С. Чебаненко «Политические партии Украины» [43], «Політичні партії України» [44], «Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. Вибори до Верховної Ради України 1998» [45], В. Яблонський, В. Латко «Сучасні політичні партії України: Політикам і початківцям» [46], М. Томенко, В. Олійник «Партійна еліта України. 2000» [47], «Хто є хто. Партії та політики» [48].

У 2001 р. Центральна виборча комісія видає інформаційно-довідкове видання «Політичні партії в Україні» [49]. У ньому вміщені відомості про 109 політичних партій України, легалізовані Міністерством юстиції України станом на 01.01.2001 р. У першому розділі видання подано статтю Голови Центральної виборчої комісії М. Рябця «Участь політичних партій у виборах та всеукраїнському референдумі 1998–2000 років». Видання цінне тим, що містить багато статистичної інформації про електоральну діяльність політичних партій України, а також відомості про чисельність партій, їх організаційну структуру, легалізовані партійні осередки, керівні та друковані органи тощо.

У 2005 р. напередодні чергових парламентських виборів виходить найповніше тритомне довідкове видання «Політичні партії України», підготовлене Українським центром політичного менеджменту [50]. Довідник є першим виданням повних текстів програм і статутів усіх зареєстрованих в Україні політичних партій (станом на 15.07.2005 р.). У вступній статті «Трансформація політичних цінностей у світлі української багатопартійності» Ю. Шайгородський і К. Меркотан роблять аналіз становлення та розвитку процесу багатопартійності в Україні, аналізують проблеми та труднощі партійного будівництва, розглядають світоглядні особливості політичних партій України.

У середині 90-х рр. з'являються й перші дисертаційні дослідження проблем української багатопартійності: Ю. Шведа «Формування багатопартійної системи в Україні» [51], В. Малярчук «Проблеми представництва політичних партій України у владних структурах (90-ті рр.)» [52], Л. Скочиляс «Парламентська діяльність політичних партій

України і Росії у пострадянський період» [53], Е. Пуфлер «Партійна система сучасної України: сутність, тенденції подальшої трансформації» [54], С. Бабій «Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду» [55], О. Бойко «Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності» [56].

Діяльність політичних партій в Україні стає предметом розгляду ряду загальноукраїнських і регіональних наукових та науково-практичних конференцій, «круглих столів», семінарів. У 2001 р. в Харкові відбулася регіональна науково-практична конференція: «Політичні партії в незалежній Україні: роль та місце у політичній трансформації суспільства». Науковці та представники політичних партій, крім виступів на визначену тематику, підготували також конкретні Рекомендації, у яких говорилося: «В Україні зареєстровано і діє 123 політичні партії. Однак кількість названих партій поки що не переростає в нову якість. Після парламентських виборів 1998 р. ніяких суттєвих змін щодо змісту діяльності партій не відбулося. Особливо це стосується опрацювання нових стратегій розвитку України, розробки сучасних привабливих соціальних концепцій (зокрема, уявлень про зміст і суспільну роль національної ідеї), програмних вимог. Таким чином, політичні партії ніяк не можуть стати справжньою рушійною політичною силою демократичних перетворень у країні» [57, с. 135].

28 січня 2004 р. у Національному інституті стратегічних досліджень відбувся «круглий стіл» на тему: «Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи в Україні». Головну доповідь, яка стосувалася діяльності політичних партій України, виголосив радник Президента України, директор Національного інституту стратегічних досліджень А. Гальчинський. У роботі «круглого столу» взяли участь провідні політологи України. Під час дискусії обговорювався сучасний стан української партійної системи, проблеми та перешкоди, в тому числі й нормативно-правові, політичні, економічні, соціальні, що стоять на шляху їх розвитку. Було запропоновано низку відповідних рекомендацій щодо усунення зазначених перешкод. Зокрема, Міністерству освіти і науки разом з

Національною Академією наук України рекомендувалось: «...розробити і запровадити наукові дисципліни та академічні курси у вищій школі, а також в установах післядипломної освіти і підвищення кваліфікації з проблем ролі й місця політичних партій у демократичному суспільстві та державі» [58, с. 28].

Проблематика політичних партій також знаходить своє відображення в навчальній літературі. Зокрема, виходять численні навчальні посібники, присвячені зазначеній проблемі: В. Піча, Б. Стеблич «Політичні партії у політичній системі суспільства» [59], В. Рубан, Н. Середина «Политические партии и движения в Украине: проблемы становления и тенденции развития» [60], А. Білоус «Політико-правові системи: світ і Україна» [61]. Процес становлення політичного плюралізму та багатопартійності в Україні розкривається в навчальних посібниках: «Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку» за ред. Ф. Рудича [62], «Сучасний виборчий PR» – керівник авторського колективу проф. В. Лісничий [63], Л. Кормич і Д. Шелеста «Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України» [64]. У 2005 р. виходить навчальний посібник Ю. Шведи «Теорія політичних партій та партійних систем» [65] та енциклопедичний словник «Політичні партії» [66], у якому систематизовано більше ніж 1500 понять і термінів, які стосуються політичних партій. Наступного року виходить навчальний посібник «Партологія» за ред. проф. М. Обушного [67] та навчальний посібник О. Хімченко «Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства» [68].

Можна стверджувати, що в кінці 90 – на початку 2000-х рр. в українській політичній науці були сформовані загальні основи вітчизняної теорії політичних партій: розуміння суті поняття багатопартійність, місця політичних партій у політичній системі суспільства, функції партій, загальні основи їх класифікації та аналізу. З 2005–2006 рр. можемо говорити про те, що розвиток української теорії партій відбувається не вшир, а вглиб.

2. У пошуках островів

Якою має бути загальна форма теорії політичних партій? Більшість учених бачать загальну теорію як сукупність щільно взаємопов'язаних теоретичних положень, які

можна емпірично перевірити. Обговорюючи питання про те, що значить розробити теорію партій, Я. Бадж і Г. Кеман висловилися на користь «серії гіпотез чи пропозицій, відповідність кожної з яких представленим фактам, які впливають із зібраної інформації з цієї проблеми, було б реально зважено. Зведені воедино, ці положення і становили б «теорію» чи «пояснення» того, чому партії діють так чи інакше. Витримавши перевірку, така «теорія» дозволила б також передбачити дії партій після їх приходу до влади» [69]. Ми не повинні очікувати, що загальна теорія партій пояснить абсолютно все – оскільки її метою є пояснення організації та поведінки партій. Розумніше було б визнати, що загальною теорією може слугувати сукупність взаємопов'язаних положень, кожне з яких може бути застосоване до достатньо широкого кола явищ. «Наша мета, – зазначає К. Джанда, – шукати острови, а не відкривати континенти» [70].

Попри досить розвинену на заході теорію політичних партій (класичну та сучасну) у вітчизняній партіологічній літературі все ж недостатньо праць, які б вводили в український науковий простір результати та методологію цих досліджень.

Огляд основних положень класичної зарубіжної теорії політичних партій міститься в статті В. Ковальчука «Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій» [71]. Спробу інтерпретації методологічних підходів до аналізу політичних партій відомого американського політолога А. Лійпхарта зроблено у статті Ю. Шведи [72]. Особливо актуальним для українських дослідників партій, безперечно, є зауваження Дж. Сарторі щодо специфічності процесу формування багатопартійності у неліберальних режимах, а отже важливості зваженого підходу до застосування «класичної» європейської методології. Бездумне перенесення західної методології на зовсім інший ґрунт, як зазначає Дж. Сарторі, може обернутися для дослідників «ефектом бумеранга» [73]. Методологічними для українських дослідників багатопартійності є й зауваження, зроблені М. Дюверже [74].

Досить поширеним методом дослідження української багатопартійності є компаративістський метод. А. Білоус піддає порівняльному аналізу сам феномен української багатопартійності [75]. В. Базів намагається застосувати

порівняльний аналіз до політичних партій тоталітарного та демократичного типів [76]. В. Кремень і Є. Базовкін застосовують цей метод до оцінювання програмних документів українських політичних партій [4]. Відповідну систему критеріїв для порівняльного аналізу програмних документів політичних партій пропонує у своїй статті О. Оксак [77], а К. Ващенко порівнює регіональні особливості багатопартійності в Україні [78]. С. Тетерук робить порівняльний аналіз політичним партіям України та Росії [79].

Загальнотеоретичним проблемам багатопартійності присвячені праці Д. Видріна, В. Литвина, С. Рябова, А. Колодій. О. Туркевич досліджує проблеми консолідації українських політичних партій [80], В. Полевий – проблему співвідношення свободи та відповідальності в діяльності політичних партій України [81], М. Примуш – порядок утворення та діяльності політичних партій, їх функції [82]. Цікавими є дослідження О. Чебаненка та Д. Ковриженка [83], О. Чешкова [84] щодо ефективності діяльності та суспільної значимості політичних партій.

Однак, доводиться констатувати, що інтерес до проблем теорії політичних партій (як до загальнотеоретичних проблем загалом) у вітчизняній політичній науці є досить скромним. Очевидно, що праці цієї тематики ще чекають своїх авторів. Але цілком зрозуміло, що недостатня розробленість методологічних проблем багатопартійності гальмує інтенсивність вивчення цього суспільного феномену. У цьому зв'язку важко не погодитись із В. Кротті, який зазначав, що чим більше спроб розробки теорії та концептуального розвитку, тим краще для дослідницького напрямку... [69]. Важко не погодитись із В. Кротті в тому, що вивчення політичних партій може лише виграти від більшої уваги до теорії.

Найбільш досліджуваною проблемою українських політологів є проблема парламентсько-урядової діяльності політичних партій. Місцем українських партій у системі владних відносин займаються М. Білецький і М. Погребинський [85], С. Здіорук і В. Бичек [86], О. Дергачов [87], В. Малярчук [88]; В. Кафарський окремо досліджує місце і роль партій у системі відносин з Президентом [89]; С. Кончук та О. Ярош аналізують можливість застосування в Україні вестмінстерської моделі політико-владних відносин [90];

а О. Корнієвський – роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки [91].

Парламентська діяльність українських партій висвітлена у працях А. Білоуса [92], В. Базіва [93], І. Кураса, Л. Бернштейна, Ф. Джоса, Ф. Живота, Ю. Левенця [94], В. Олійника [95], Т. Гузенкова [96]. Ю. Шведа аналізує теоретичні основи партійного керівництва [97].

Окрема велика група праць присвячена феномену опозиції в українському політикумі. Серед них передовсім треба виокремити роботу Ю. Бадзя «Влада. Опозиція. Держава в Україні сьогодні» [98]. Цією ж проблематикою займалися В. Литвин та Г. Нечипоренко [99], І. Курас [100], Т. Батенко [101], Л. Угрин [102], М. Михальченко [103], Р. Павленко [104], Ф. Рудич [105], К. Бондаренко [106], В. Бушанський [107], Т. Ткаченко [108]; В. Веренько досліджував історію становлення української політичної опозиції [109]; О. Зайцев – вплив політичної опозиції на перебіг українських реформ [110]; І. Кресіна та Є. Перегуда – аналізують феномен лівої опозиції в Україні [111]; С. Конончук та О. Ярош – українську парламентську опозицію [112].

У 1996 р. в Києві відбулася науково-практична конференція «Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика» [113]. А в 2002 р. Центр Разумкова оприлюднив результати аналітичного дослідження «Опозиція в Україні» [114], а Лабораторія законодавчих ініціатив – дослідження, яке стосується правового регулювання діяльності української опозиції [115].

Визначаючи суть теорії політичних партій, більшість дослідників погоджуються з тим, що предметом її дослідження не можуть бути виборці. Дж. Шлезінджер зазначає, що визначення партій як організацій виключає можливість аналізу поведінки виборців – виборці надають перевагу тій чи іншій партії, але самі, звичайно, не є політичними партіями. Учений надає цьому обмеженню принципового значення, зазначаючи: «...значна частина труднощів у розвитку теорії партій пов'язана саме з тим, що політологи не знають, як поступити з виборцями» [69]. Вилучення проблем електоральної поведінки зі сфери, якою займається теорія політичних партій, не означає, що в цій теорії повинні бути повністю відсутні відповідні положення. Та це

означає, що не можна вимагати від теорії партій, щоб вона пояснювала поведінку виборців, оскільки її метою є пояснення організації та поведінки партій. Тим не менше, саме електоральна політика партій, як одна з найважливіших сфер їх діяльності, є, безперечно, предметом аналізу теорії політичних партій. І українські автори мають тут широке поле для досліджень.

Ці дослідження особливо активізуються в періоди проведення політичних виборів. Показовими тут є статті М. Томенка, В. Мельниченка, В. Яблонського [116], С. Одарича [117], К. Бондаренка та Р. Панкевича [118], О. Грязнової [119]. Загальнотеоретичним проблемам участі політичних партій у політичних виборах присвячена монографія А. Романюка та Ю. Шведа «Партії та електоральна політика» [120], статті Л. Теплова [121] та М. Рибачука [122]. В. Співак звертає увагу на правову культуру партій і блоків у виборчому процесі [123], О. Петров аналізує виборчі стратегії політичних партій на виборах [124], В. Полохало аналізує роль виборчих кампаній у структуруванні політичних еліт України та Росії [125]. Вагомим внеском у розробку електоральної політики партій слід вважати й появу енциклопедичного словника Ю. Шведа «Партії та вибори» [126].

Окремий великий і добре розвинений напрям української теорії політичних партій – дослідження місця партій в політичному спектрі, їх світоглядної та ідеологічної складової. Порівнюючи класичну західну класифікацію партій за їх місцем у політичному спектрі, українські автори визначають неможливість її однозначного й беззастережного застосування в українських реаліях. Дослідження яскраво демонструють, що ряд українських політичних сил за одними показниками є виразно правими, а за іншими – лівими. На цю особливість посттоталітарного політичного спектра звертає увагу В. Литвин [127]. М. Пашков [128], А. Колодій [129], В. Малецький [130], В. Ковтун [131], М. Махненко [132], А. Трубайчук [133], С. Майборода [134], В. Тарасенко [135], М. Попович [136], В. Литвин [137], А. Пахарев [138], Г. Агафонова [139] окремо вивчають український централізм.

Попри те, що в класичній партології ідеологія є одним з основних елементів політичних партій – більшість українських дослідників не схильні переоцінювати її значення

в діяльності українських партій. Чимало з них відзначають той факт, що для більшості українських партій ідеологія – лише зовнішній атрибут, який у боротьбі за владу не відіграє надто важливого значення. Тим не менше вивчення ідеології політичних партій – важлива складова української теорії політичних партій. Загальним проблемам ідеологічної структуризації політичного простору України присвячені роботи А. Толпиго [140], М. Міщенко [141], Ю. Шведа [142], А. Пахарева [143], А. Лаги [144], М. Головатого [145], А. Волинського [146], Ю. Шайгородського та К. Меркотан [147], В. Малярчука [148], І. Миклашука [149].

Ідеологію лівих партій в Україні досліджують І. Павленко [150], А. Толпиго [151], Є. Перегуда [152], М. Примуш [153], Г. Касьянов (соціалізм) [154], О. Висоцький, А. Голуб (соціал-демократія) [155], І. Немчинов [156], В. Вітковський (соціал-реформізм) [157], В. Медведчук (соціал-демократія) [158]. Ідеології правих партій в Україні присвятили свої праці Є. Болтарович (республіканізм) [159], Л. Плющ (фашизм) [160], М. Попович та А. Фінько (лібералізм) [161], В. Чалікова (лібералізм) [162], К. Бондаренко (фашизм) [163], В. Вітковський (націоналізм) [164], Ю. Левенець (націоналізм) [165], С. Гелей (консерватизм) [166], М. Томенко (консерватизм) [167], І. Сікора [168] (неоконсерватизм). В. Туренко порівнює організований нацизм і марксизм [169]; О. Швирков – ідеологічні партії з партіями-ФПГ [170].

Не оминули своєю увагою українські дослідники й проблему організаційної структури політичних партій. Цій проблематиці присвячені роботи В. Литвина [171], С. Костилюєвої та О. Ворошилова [172], Ю. Кужельюка [173], П. Кривоцюка [174], А. Моїсєєвої [175]. С. Конончук досліджує розвиток регіональних партійних організацій у період між президентськими виборами [176]; Д. Москаленко – діяльність партій національних меншин [177]; В. Мейтус і В. Мейтус – стратегічне управління політичними партіями [178]. На проблему політичного лідерства в діяльності політичних партій звертає свою увагу В. Литвин [179]; Ю. Тищенко [180] та В. Бебик [181] – на механізми політичної комунікації.

Предмет особливого інтересу українських учених – процес інституалізації (соціальної та правової) політичних партій. Цій темі присвятили свої роботи С. Бабій [182],

І. Музика [183], М. Примуш [184], Є. Перегуда [185], О. Грязнова [186], Н. Богашева та Ю. Ключковський [187]. Фінансуванню політичних партій присвячені статті М. Примуша [188], Ю. Шведи [189], А. Романюка [190], монографія А. Романюка, Ю. Шведи, О. Шумельди «Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна» [191]. Кращому розумінню цієї проблеми сприяли міжнародні конференції: «Політичні фінанси: регулювання і практика», організована фондом «Європа ХХІ» та Інститутом громадських справ [192]; «Регулювання політичних партій в Україні: сучасний стан і напрями реформ», організована 2010 р. Лабораторією законодавчих ініціатив, Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ, Комітетом ВР України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування.

Особливість нинішнього етапу розвитку вітчизняної теорії політичних партій – її ускладнення через формування в ній окремої галузі (та методології) наукових досліджень. Незважаючи на те, що дослідження політичних партій дуже близьке до дослідження партійних систем, концептуальні та теоретичні засоби, які застосовуються, є різними. Сьогодні йдеться про дослідження не просто партій, багатопартійності та міжпартійних взаємин, а партійної системи як цілісного суспільно-політичного феномену. Про слушність такого припущення свідчить хоча б та значна кількість досліджень, які присвячені аналізу партійної системи України [193 – складено в хронологічному порядку].

«Я згідний, що ми надто довго скаржились на нестачу теорії, – пише К. Джанда. – За довгі роки роботи сформувався значний корпус теоретичних положень, і сьогодні слід віддати належне досягнутому» [69]. Під цими словами можна було б повністю підписатися й стосовно розвитку вітчизняної теорії політичних партій, якби українським ученим вдалося реалізувати емпіричні дослідження політичних партій, на зразок тих, які свого часу реалізував К. Джанда (т. зв. «проект Джанди»).

-
1. Дюверже М. Политические партии. – М., 1996.
 2. Рябов С. Багатопартійність // Політика і час. – 1991. – № 8.
 3. Кириченко М. Багатопартійність. Процес пішов, інша справа куди // Віче. – 1993. – № 9.

4. Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності // Політика і час. – 1991. – № 10.

5. Балакірева О., Мельниченко В. Самореалізація багатопартійності // Віче. – 1998. – № 2.

6. Маркотан К. Проблема багатопартійності в контексті концепцій демократичних трансформацій // Освіта регіону. – 2009. – № 1.

7. Рибачук В.О., Табачник Д.В. Політичний плюралізм: від думок до партій // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 4.

8. Пахарев А. Перспективи української багатопартійності у контексті можливих змін в організації влади // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2; Шведа Ю. Формування багатопартійності в Україні // Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. – Львів, 2005. – С. 218–285.

9. Пахарев А. Багатопартійність і партійна система – поняття не тотожні // Віче. – 2002. – № 2.

10. Дунаєва Л.М. Роль українських партій у процесі переходу від експансії до консолідації демократії. – Одеса: Астропринт, 2000.

11. Чебаненко О., Колодяжна Н., Шрамович В. Консолідована демократія: перспективи для України. 2.3. Партійна система // Парламент. – 2008. – № 1.

12. Мельничук Т. Чи потрібні Україні партії? // Робітнича газета. – 2000. – 5 липня.

13. Рябчук М. Демократія та «партія влади» в Україні // Політична думка. – 1994. – № 3; Шведа Ю. Багатопартійність і проблеми становлення громадянського суспільства в Україні // Вісник Львівського університету. – Вип. 31. – 1993.

14. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало – кер. авт. кол. – К.: Політична думка, 1995.

15. Фесенко В. Політичні партії України: у лабіринті посткомунізму // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб. наук. праць. – Харків, 1997.

16. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – К., 1995 (розділ «Партійна політика в Україні»).

17. Піховшек В. Конончук С. Розвиток демократії в Україні: 1994–1996. – К., 1997 (розділ «Партії»).

18. Томенко М. Державна партійна політика України в інтер'єрі світових та історичних традицій // Самоозначення України: від історії до політики. – К., 1998.

19. Становлення багатопартійності // Політична думка. – 1993. – № 1.

20. Білоус А. Політичні об'єднання України. – К., 1993.

21. Гарань О. Багатопартійність на Україні стає реальністю // Золоті ворота. – 1993. – № 1; Гарань О. Багатопартійність – пастка для дослідника // Віче. – 1995. – № 6.

22. Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні (деякі проблеми становлення і розвитку) // Сучасність. – 1992. – № 5.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

23. Томенко М. Становлення багатопартійності // Політична думка. – 1994. – № 1; Томенко М. Українська багатопартійність: від мультипартійного фарсу до системи партійного плюралізму // Доповіді міжнародного експертного клубу «Політична думка». – К., 1995. – 24 червня.

24. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. – К., 1992; Гарань О. Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993.

25. Ковтун В. Історія Народного руху України. – К., 1995.

26. Мартинюк І.О. Чи стане «Народний рух...» всенародним? // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 10.

27. Бойко О. Народний рух України: від виникнення ідеї масової опозиційної організації до створення її програми // Людина і Політика. – 2001. – № 2 (14).

28. Осадчук П. Коли і як починався Рух... // Віче. – 2006. – № 3–4.

29. Ключковський Ю., Цимбалюк В. Ідеологічні засади Народного руху України // Вісник Руху. – 1995. – № 5.

30. Толпыго А.К. Украинские политические идеологии // Полис. – 1994. – № 1.

31. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Нові політичні партії України: Довідник. – К.: Тов-во «Знання УРСР», 1990.

32. Україна багатопартійна: Програмні документи нових партій / Передмова, упорядкування: О.В. Гарань. – К.: МП «Пам'ятки України», 1991.

33. Слюсаренко А., Томенко М. Спроба класифікації політичних партій України // Політологічні читання. – 1992. – № 1; Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. До проблеми класифікації нових політичних партій України // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5.

34. Кремень В.Г., Базовкін Є.Г. Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів. – К.: НІСД, 1993.

35. Богомаз К.І. Політичні партії і громадські організації на Україні. – К., 1992.

36. Базовкін Т., Кремень В. Партії та громадські об'єднання України. – К., 1994.

37. Рябов С. Партія політична // Політологічні читання. – 1994. – № 3.

38. Голобуцький О., Кулик І. Політичні партії України // Політика плюс. – 1995. – № 2.

39. Назаренко Б. Сучасні політичні партії України: деякі проблеми та перспективи розвитку // Нова Політика. – 1996. – № 4.

40. Рудич Ф.М. Політичні партії України: політологічний контекст // Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Центральна виборча комісія, 2001.

41. Політичні партії України / За ред. проф. В.М. Якушика. – К.: Кобза, 1996.

42. Яблонський В.М. Сучасні політичні партії України: Довідник. – К., 1996.
43. Чебаненко С.В. Политические партии Украины. – Луганск, 1997.
44. Політичні партії України / Укл. І. Андрущак, Ю. Марченко, С. Телемко. – К.: «К.І.С.», 1998.
45. Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. Вибори до Верховної Ради України 1998 / Упорядники М. Томенко, О. Проценко. – К., 1998.
46. Яблонський В., Латко В. Сучасні політичні партії України: Політикам і початківцям. – К., 1999.
47. Томенко М., Олійник В. Партійна еліта України. 2000. – К., 2000.
48. Хто є хто. Партії та політики. Довідково-біографічне видання. – К., 2002.
49. Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. вид./ Редкол.: М.М. Рябець (голова) та ін. – К.: Центральна виборча комісія, 2001.
50. Політичні партії України: В 3 т. / Уклад.: Ю. Шайгородський. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005.
51. Шведа Ю.Р. Формування багатопартійної системи в Україні: автореф. дис... канд. політ. наук. – Львів, 1996.
52. Малярчук В.А. Проблеми представництва політичних партій України у владних структурах (90-ті рр.): автореф. дис... канд. політ. наук. – К., 1997.
53. Сковчиляс Л.С. Парламентська діяльність політичних партій України і Росії у пострадянський період: автореф. дис... канд. політ. наук. – Львів, 1999.
54. Пуфлер Е.Ф. Партійна система сучасної України: сутність, тенденції подальшої трансформації: автореф. дис... канд. політ. наук. – К., 1998.
55. Бабій С.І. Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду: автореф. дис... канд. політ. наук. – Одеса, 1999.
56. Бойко О.Ю. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності: автореф. дис... канд. політ. наук. – Чернівці, 2005.
57. Політичні партії в незалежній Україні: роль та місце у політичній трансформації суспільства: Науковий збірник / Укл. В.В. Нікітін. – Х.: Хар. РІ УАДУ, 2001.
58. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи в Україні: Матеріали «круглого столу». – К.: НІСД, 2004.
59. Піча В.М., Стеблич Б.А. Політичні партії у політичній системі суспільства: Навч. посібн. – Львів, 1994.
60. Рубан В.В., Середина Н.С. Политические партии и движения в Украине: проблемы становления и тенденции развития. Учебн. пособ. – Х., 1996.
61. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна: Навч. посібн. – К., 1997.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

62. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / За ред. Ф.М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 327 с.

63. Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В.В. Лісничий. – К., 2004.

64. Кормич Л.Л., Шелест Д.С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України: Навч. посібн. – К., 2004.

65. Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібн. – Львів: Тріада Плюс, 2005.

66. Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. – Львів: Астролябія, 2005.

67. Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. Партологія: Навчальний посібник / За ред. М.І. Обушного. – К.: Арістея, 2006.

68. Хімченко О.Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства. – К., 2006.

69. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997.

70. Там само.

71. Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій // Студії політичного центру «Генеза». – 1995. – № 2.

72. Шведа Ю. Аренд Лійпхарт про протиріччя та конфлікти партійних систем // Українські варіанти. – 1998. – № 2.

73. Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем // Нова Політика. – 1998. – № 5.

74. Шведа Ю. Соціологія партійних систем Моріса Дюверже // Нова Політика. – 1996. – № 4–5.

75. Вілоус А. Багатопартійність в Україні: порівняльний аналіз // Сучасність. – 1992. – № 6.

76. Базів В. Інструмент влади: Порівняльний аналіз походження і функціонування політичних партій у тоталітарній та демократичній політичних системах. – Львів, 1999.

77. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу // Нова Політика. – 2000. – № 2.

78. Ващенко К. Деякі підсумки виборчої кампанії партій та блоків: регіональний аспект // Нова Політика. – 1998. – № 2.

79. Тетерук С. Україна – Росія. Партії і парламентаризм сьогодні // Віче. – 2000. – № 2.

80. Туркевич О. Консолідація політичних партій в Україні: Визначення поняття // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. – 2002. – Вип. 4.

81. Полевий В. Деякі аспекти співвідношення свободи та відповідальності в діяльності політичних партій в Україні // Вісник ЦВК. – 2007. – № 2.

82. Примуш М. Порядок утворення і діяльності політичних партій // Віче. – 2001. – № 5; Примуш М. Партії і партійні функції // Віче. – 2002. – № 5.

83. Чебаненко О., Ковриженко Д. Ефективність політичних партій: проблеми та перспективи // Парламент. – 2007. – № 2.

84. Чешков О. Суспільна вагомість політичних сил в Україні // Інформативно-аналітичний обіжник Конгресу Українських Націоналістів. – 1997. – № 6.

85. Білецький М., Погребинський М. Політичні партії у взаємодії зі структурами влади // Становлення владних структур в Україні (1991–1996). – К., 1997.

86. Здіорук С.І., Бичек В.В. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин. – К., 2001.

87. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. – № 1.

88. Малярчук В. Від «партій влади» до влади партій, або Європейський тренд української політики // Віче. – 2005. – № 3.

89. Кафарський В. Політичні партії і Президент // Віче. – 2006. – № 17–18.

90. Конончук С., Ярош О. Уряд і «тіньовий кабінет»: як можлива вестмінстерська модель у політичному полі України? Дослідження проблеми. – К.: УНЦПД, 2007.

91. Корнієвський О. Роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4.

92. Білоус А. Верховна Рада України: розташування сил і перспективи партій // Нова Політика. – 1995. – № 6–7.

93. Базів В. Парламент Української держави. Проблеми партійної структуризації. – Львів, 1999.

94. Курас І.Ф., Бернштейн Л.Ю., Джос Ф.Х., Живота С.М., Левенець Ю.А. Вибори – 98 (підсумки, аспекти структурування українського суспільства і парламенту). – К., 1998.

95. Олійник В. Парламент 2002. Час вибору. – К., 2001.

96. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). – М.: Росс. ин-т стратегических исследований, 2001.

97. Шведа Ю. Теоретичні основи партійного керівництва // Парламент. – 2003. – № 3–4.

98. Бадзьо Ю. Влада – Опозиція – Держава в Україні сьогодні. Думки проти течії. – К., 1994.

99. Литвин В., Нечипоренко Г. Політична опозиція. Деякі аспекти світового досвіду та сучасної української практики // Політика і час. – 1994. – № 1.

100. Курас І. Політична опозиція в Україні: історичний досвід і сьогодення // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. – К., 1996.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

101. Батенко Т. Анатомія опозиції (європейський контекст) // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4; Батенко Т. «Партія влади» і опозиція в Україні: теорія та практика // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Збірник наукових праць. – Львів, 1998; Батенко Т. Політична опозиція як ребус для Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www./ji.lviv.ua/n22texts/batenko.html

102. Угрин Л. Інститут політичної опозиції в Україні: проблема виникнення та становлення // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Збірник наукових праць. – Львів: ПАІС, 1998.

103. Михальченко М. Позиції опозиції. Хто є хто в Україні // Віче. – 2002. – № 3.

104. Павленко Р. Опозиція: права і повноваження // Людина і політика. – 2002. – № 4.

105. Рудич Ф. Взаємодія опозиції і влади в Україні: спроба політологічного аналізу // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К., 2002.

106. Бондаренко К. Влада та опозиція: вітчизняний досвід // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7.

107. Бушанський В. Опозиція на позиції [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.viche.info/journal/367/

108. Ткаченко Т.В. Проблеми формування інституту політичної опозиції в Україні // Віче. – 2007. – № 14.

109. Веренько В. Зародження та розвиток політичної опозиції в Україні у 1991–2002 рр. // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2008. – № 1–2.

110. Зайцев О. Українська опозиція і політична реформа // Україна – проблема ідентичності. – К., 2003.

111. Кресіна І., Перегуда Є. До питання про доктринальні тенденції розвитку лівої опозиції в Україні // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К., 2002. – Вип. 3.

112. Конончук С., Ярош О. Парламентська опозиція в Україні: модель та провадження: Дослідження проблеми. – К.: УНЦПД, 2006.

113. Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. – К., 1996.

114. Опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7.

115. Опозиція в Україні: межі правового регулювання // Парламент. – 2006. – № 2.

116. Томенко М., Мельниченко В., Яблонський В. Україна напередодні та після виборів: огляд політичних сил // Політична думка. – 1994. – № 2.

117. Одарич С. Феномен партійності за умов непартійних виборів в Україні // Верховна Рада України: парадигми і парадокси // Ексклюзив, Вип. 1. – К.: Фонд «Українська перспектива», 1995.

118. Бондаренко К., Панкевич Р. Причини поразки української «справи» на виборах 1998 р. // Українські варіанти. – 1998. – № 2.

119. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України // Парламент. – 2002. – № 1–2.

120. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. – Львів, 2005.

121. Тешлов Л. Ми вибираємо чи нас вибирають? // Українські варіанти. – 1998. – № 1.

122. Рибачук М.Ф. Політичні партії в Україні та виборчий процес // Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Центральна виборча комісія, 2001.

123. Співак В.І. Політичні партії, виборчі блоки партій, їх правова культура у виборчому процесі // Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: ЦВК, 2001.

124. Петров О. Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16).

125. Полохало В. Структурування політичних еліт в процесі виборчих кампаній в Україні і Росії: порівняльний аналіз // Політична думка. – 1999. – № 3.

126. Шведа Ю. Партії та вибори. Енциклопедичний словник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010.

127. Литвин В. Ліві, праві, центр // Політика і час. – 1992. – № 4.

128. Пашков М. Праві, ліві і псевдонезалежні // Віче. – 1994. – № 2.

129. Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії «лівих» і «правих» політичних рухів у посттоталітарних суспільствах // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 9–10; Колодій А. Праві, ліві, центр у політичному спектрі України: ретроспектива років незалежності // Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy / Pod. red. K. Kowalczyka i L. Tomczaka, Wydawnictwo Adam Marshalek. – Torun, 2007.

130. Малецький В. Децю про правих і лівих в політиці // Вісті Комбатанта. – 1996. – Ч. 1.

131. Ковтун В.М. Політичні партії в сучасній Україні: аналіз політичних орієнтацій. – К., 1996.

132. Махненко М. Ліві, праві, центр. Інтереси і наміри // Віче. – 1997. – № 11.

133. Трубайчук А. Ліва, права, де сторона? // Нова Політика. – 1997. – № 1.

134. Майборода С.О. Політичний простір України // Вітчизна. – 1998. – № 1, 2.

135. Тарасенко В. Ліві-центристи-праві: час істини. До підсумків парламентських виборів в Україні // Віче. – 1998. – № 5.

136. Попович М. Європа–Україна: праві і ліві // «І». Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – Вип. 16.

137. Литвин В. Центризм в українському політичному житті: Реалії і перспективи // Політологічний вісник. – К., 1994. – Вип. 4.

138. Пахарев А. Політика центризму в Україні. Проблеми формування та перспективи розвитку // Трибуна. – 2002. – № 3–4.

139. Агафонова Г. Етапи розвитку політичного центризму в Україні // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2008. – № 1–2.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

140. Толпыго А.К. Украинские политические идеологии // По-
лис. – 1994. – № 1.
141. Міщенко М. Ідеологічна ситуація і становлення українсь-
кої державності // Філософські студії. – 1995. – № 1.
142. Шведа Ю. Ідеологічні особливості партійної системи Укра-
їни // Українські варіанти. – 1997. – № 1.
143. Пахарев А. Політичні ідеології та багатопартійність в Укра-
їні: знайомі незнайомці // Віче. – 2002. – № 10.
144. Лага В.А. Актуальні питання ідеологічного структуру-
вання сучасної партійної системи України // Актуальні проблеми
політики. – Одеса, 2003. – Вип. 17.
145. Головатий М. Хто стане третім Президентом України? Про
ідеологічні метаморфози наступних президентських виборів // Полі-
тичний менеджмент. – 2003. – № 2.
146. Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільно-полі-
тичних інтересів // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5.
147. Шайгородський Ю., Меркотан К. Трансформація політичних
цінностей у світлі української багатопартійності // Політичні партії
України. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005.
148. Мальярчук В. Змагання партійних ідеологій на тлі євро-
пейських ретроспектив // Віче. – 2006. – № 7–8.
149. Миклашук І. М. Проблема становлення ідеологій у програ-
мовій і практичній діяльності українських політичних партій //
Віче. – 2007. – № 12.
150. Павленко І. Ідеологія лівих партій та організацій в Украї-
ні // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6.
151. Толпыго А.К. «Красные» на Украине // Полис. – 1999. – № 4.
152. Перегуда Є. У полоні політичних догм: досвід лівих //
Віче. – 2002. – № 2.
153. Примуш М.В. Українські ліві та популізм // Вісник Хар-
ківського національного університету імені В.Н. Кармазіна, «Пи-
тання політології». – 2008. – № 825.
154. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (по-
чаток ХХ сторіччя) // Політологічні читання. – 1992. – № 6.
155. Висоцький О., Голуб А. Зародження соціал-демократії в
Україні і міжнародний соціал-демократичний рух // Політологічні
читання. – 1994. – № 2.
156. Немчинов І. Міф та ідеологія як головні механізми «Рус-
ской идеи» // Нова Політика. – 1995. – Листопад-грудень.
157. Вітковський В. Теоретичні проблеми українського полі-
тичного реформізму // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4.
158. Медведчук В.В. Роль і перспективи соціал-демократії в
ідеологічному просторі сучасної України // Правова держава. – К.,
2001. – Вип. 10.
159. Болтарович Є. Республіканізм і світогляд українського
неоконсерватизму // Республіканець. – 1992. – № 3.
160. Плющ Л. Чи має перспективи український фашизм? //
Сучасність. – 1993. – № 1.

161. Попович М., Фінько А. Українські ліберали // Сучасність. – 1993. – № 11.
162. Чалікова В. Ліберали, ліберальне, лібералізм // Сучасність. – 1993. – № 3.
163. Бондаренко К. Фашизм в Україні. До історії проблеми // Українські варіанти. – 1997. – № 2.
164. Вітковський В. Націоналізм для України // Українські варіанти. – 1998. – № 1.
165. Левенець Ю. Генеза українського націоналізму. Точка зору // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
166. Гелей С. Консерватизм у політичній практиці сучасної України // Українські варіанти. – 1998. – № 1.
167. Томенко М. Головні чинники українського консерватизму на тлі європейських традицій // Політика плюс. – 1995. – № 1.
168. Сікора І. Неоконсервативна ідеологія і практика реформ та проблеми її легітимації в Україні // Молода нація. – 1997. – № 6.
169. Туренко В. Український організований націоналізм і марксизм в ідеологічному дискурсі // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5.
170. Швирков О. Ідеологічні партії і партії-ФПГ // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5.
171. Литвин В. Новітні політичні партії і робітничий рух // Політика і час. – 1991. – № 3.
172. Костишева С., Ворошилов О. Нові тенденції в розвитку політичних партій України // Нова Політика. – 1996. – № 6.
173. Кужельюк Ю. Українські політичні партії: тенденції сучасного розвитку // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4.
174. Кривоцюк П. Створення партій демократичного типу: світовий досвід та українські реалії // Людина і політика. – 2002. – № 5.
175. Моїсеєва А. Політико-організаційні засади партійного будівництва в сучасній Україні: проблеми та перспективи // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2008. – № 1–2; Моїсеєва А. Сучасні тенденції функціонування партійних організацій в Україні // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 2.
176. Конончук С. Регіональні партійні організації в Україні між президентськими, 2004-го, і парламентськими, 2006 року, виборами // Експерт. – 2006. – № 14.
177. Москаленко Д. Партії національних меншинств в Україні: воспоминания о будущем // Моя Батьківщина. – 2006. – 11–13 жовтня.
178. Мейтус В., Мейтус В. Политическая партия: стратегия и управление. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004.
179. Литвин В. Про сучасні укр. партії, їх прихильників та лідерів // Політолог. читання. – 1992; Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994.

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

180. Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина. – К.: УНЦПД, 2010.

181. Бебик В.М. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному олімпі. – К.: Абрис, 1993; Бебик В.М. Аналіз результатів проведення з'їздів (конференцій) та передвиборчих програм провідних політичних партій і блоків України у 1997 р. (за матеріалами повідомлень ЗМК) // Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. – К., 2005.

182. Бабій С.І. Політичні партії і державна влада: до проблеми правового регулювання діяльності політичних партій // Трибуна. – 1997. – № 1, 2.

183. Музика І.В. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні. – К., 1998.

184. Примуш М. Правова інституалізація політичних партій // Нова Політика. – 1999. – № 6; Примуш М. Політичні партії як правовий інститут // Нова Політика. – 2000. – № 5; Примуш М.В. Політико-правове регулювання діяльності політ. партій. – Донецьк, 2001.

185. Перегуда Є. До проблеми законодавчої регламентації багатопартійності в Україні // Право України. – 2001. – № 4.

186. Грязнова О. Політичні партії та Закон «Про вибори народних депутатів України» // Аналітика. – 2002. – № 5.

187. Богашева Н., Ключковський Ю. Проблеми інституалізації політичних партій в Україні // Вибори та демократія. – 2008. – № 2.

188. Примуш М. Політичні партії та їх фінансова діяльність // Нова Політика. – 2000. – № 2.

189. Шведа Ю. Проблеми фінансування діяльності політичних партій: міжнародний досвід та українська практика // Analituka. – 2002. – № 7.

190. Романюк А. Джерела фінансування виборчих кампаній політичних партій // Analituka. – 2002. – № 7. – С. 16–20; Романюк А., Шумельда О. Фінансування політичних партій в країнах Східної Європи // Парламент. – 2003. – № 3–4.

191. Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна. – Львів, 2003.

192. Політичні фінанси: регулювання і практика. Міжнародна конференція. – К., 2002.

193. Кузьо Т. Багатопартійна система в Україні: проблеми і конфлікти // Політологічні читання. – 1993. – № 1; Пуфлер Е. Партійна система незалежної України: особливості формування // Нова Політика. – 1997. – № 1; Калмакан І., Брендак О. Виникнення і еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: дослідження. – Одеса: ОДУ, 1998; Рубан В.В., Середина Н.С. Многopартійная система Украины как она есть. – Харьков, 1998; Шведа Ю. Партійна система України на шляху до поляризованого плюра-

лізму // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4; Білоус А. Виборче законодавство та партійна система України в порівнянні з деякими країнами ЄС та Східної Європи // Нова Політика. – 1999. – № 1; Шведа Ю. Партійна система України: стан, тенденції та перспективи розвитку // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 1999. – Вип. 1; Кормич Л.І., Шелест Д.С., Бабій С.І. Формування партійної системи сучасної України. – Одеса, 2000; Телешун С. Формування якісно нової політичної системи в Україні: влада, партії, суспільство // Трибуна. – 2000. – № 3–4; Дунаєва Л. Тенденції та перспективи модернізації партійно-політичної сфери й утвердження партійної системи в Україні // Людина і політика. – 2001. – № 5 (17); Новакова О. Формування партійної системи як складова політичної модернізації в сучасній Україні // Наукові записки. – К., 2002. – Вип. 20; Пахарєв А. Парламентські вибори в Україні: проблеми формування партійної системи // Держава і право. – К., 2002; Бойко О. Початок формування багатопартійної системи в Україні: основні етапи, проблеми, характерні риси та особливості // Сучасність. – 2003. – № 11; Жданов І., Яковенко Ю. Новые горизонты украинской многопартийности // Зеркало недели. – 2003. – 28 июня; Рагозин Н.П. Развитие партийной системы Украины // Полис. – 2004. – № 1; Шведа Ю. Куди прямує партійна система України? // Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (24 вересня 2005). – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005; Ключковський Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні // Вибори та демократія. – 2006. – № 3; Рогозин Н. Украина: партии и партийная система. – Донецк: Норд-Пресс, 2006; Войтків В. Партійна система України: етапи становлення та їх особливості // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2; Гладуняк І. Законодавець як воля народу. Питання трансформації ролі парламентів у процесі політичного управління в контексті розвитку партійної системи // Віче. – 2007. – № 19; Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004–2007 роках // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2 (29); Колюх В. Формування трипартійної системи в Україні: передумови й перспективи // Віче. – 2009. – № 10; Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах // Вибори та демократія. – 2006. – № 1; Ніколаєнко Н.О. Партійна система в сучасній Україні: новітній етап розвитку // Гілея. – К., 2006. – Вип. 6; Історія. Філософія. Політологія; Шведа Ю. Сучасні тенденції зміни конфігурації партійної системи України // Вісник Прикарпатського університету. Випуск 1: Політологія. – Івано-Франківськ, 2006; Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3; Шведа Ю. Трансформація партійної системи в контексті трансформації політичної системи України // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наук. праць. – Львів: Вид-во Націо-

нального університету «Львівська Політехніка», 2007. – № 19; Ярош Я. Тенденції розвитку партійної системи в Україні // Віче. – 2008. – № 24; Шведа Ю. Формування партійної системи в Україні // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти / За ред. А. Антошевського, А. Колодій, К. Ковальчика. – Вроцлав, 2010; Молочко Н.Ю. Партійна система сучасної України у сфері суспільних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.siver-litopis.cn.ua/konf/kaf_zb2003_4.pdf

Антоніна Колодій

БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ВИСХІДНІ ТА НИЗХІДНІ ТРЕНДИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті розглянуті піднесення та спади процесу інституціоналізації багатопартійності в Україні у взаємозв'язку зі стадіями процесів суспільної трансформації. Автор концентрує увагу на переломних періодах і найбільш сутнісних змінах у структуруванні партій та партійної системи, вказує на віддзеркалення в цих процесах загальних проблем демократизації, зокрема, на негативну кореляцію інституціоналізації багатопартійності та олігархізації партій і політичної еліти загалом.

***Ключові слова:** партія, партійна система, багатопартійність, демократизація, суспільно-політична трансформація, інституціоналізація, олігархізація.*

Kolodii Antonina. Multipartism and democratization in Ukraine: upward and downward trends in the years of independence.

The paper deals with the institutionalization of multipartism in Ukraine, its ups and downs in interconnection with the stages of social and political transformation. The author focuses on critical periods and pivotal changes in structurization of political parties and party system, specifies reflection of general democratization issues in these processes, in particular, negative correlation of institutionalization and oligarchization of parties and political elite in general.

***Keywords:** party, party system, multipartism, democratization, social and political transformation, institutialization, oligarchization.*

Україна пройшла 20-річний шлях розбудови та «перебудови» політичної системи, в тому числі й такої її складової, як багатопартійність, але так і не досягнула стадії консолідації (усталення) демократичних інституцій. У цій статті буде розглянуто: в якому напрямі відбувалася політична еволюція, які віхи можна виділити в розвитку багатопартійності після 1991 р. і як вони пов'язані з успіхами та невдачами демократизації.

Концепт *інституціалізації* привертає нашу увагу до встановлення твердих правил і процедур і їх поціновування суспільством. «*Олігархізація*» зосереджується на соціальних коренях влади та взаємостосунках політичних акторів. *Демократизація*» вказує на відповідність вектора змін у політичному процесі, включно з розвитком багатопартійності, тій головній меті, що сформульована в українській Конституції як побудова правової демократичної соціальної держави.

«*Багатопартійність*» у цій публікації використовується як узагальнююче поняття, що об'єднує в собі поняття політичних партій як окремих політичних суб'єктів і партійної системи як цілісного та динамічного політичного утворення, що формується внаслідок появи усталених зв'язків і форм *взаємодії* між політичними партіями, що творять у своїй сукупності механізм здобуття і здійснення влади, адекватний потребам плюралістичного суспільства. Визначальним у розумінні партійної системи є слово «взаємодії», а в розумінні її інституціалізації – «усталені зразки взаємодій».

Стаття є постановочною. Підтвердження чи спростування висловлених у ній логічних припущень потребує подальших теоретичних, а особливо емпіричних, досліджень – відповідно до методик, вироблених зарубіжними дослідниками процесів партотворення в країнах третьої хвилі демократизації. Частково вони вже застосовувалися до процесів інституціалізації української багатопартійності [9], однак усе ще потребують ґрунтовнішої адаптації до специфічних умов зтяжного та нелінійного процесу трансформації в Україні.

Багатопартійність – інститут демократичного суспільства. Як вияв організованого політичного плюралізму багатопартійність є одним з найбільш ранніх елементів

демократичного інституційного дизайну в перехідному суспільстві. Однак інтенсивність і швидкість реальної інституціалізації як партій, так і партійних систем (що не одне й те саме) має суттєві відмінності в різних перехідних суспільствах і на різних етапах демократичної трансформації.

Дослідники становлення багатопартійності в Латинській Америці – серед яких Л. Даймонд, Х. Лінц, Р. Дікс і багато інших – не лише констатували наявність позитивної кореляції між усталенням багатопартійності та демократизацією, а й підкреслювали вирішальне значення «інституційної сили або слабкості партій як детермінант успіху або невдачі з демократією». На їх думку, невдалі спроби створення демократичних режимів у цьому регіоні в 60-ті роки супроводжувались і невдачами в інституціалізації багатопартійних систем. У 80-ті роки процес партійної інституціалізації пішов успішніше, що відкрило перспективу демократичної консолідації в 90-ті роки [3; 4].

Проте є й інші точки зору. До висновку про відсутність прямої залежності успіхів демократизації від усталеності багатопартійних систем у країнах Центрально-Східної Європи прийшов угорський дослідник Габор Тока. Згідно з його дослідженням, в Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині партійна інституціалізація йшла позаду демократичної консолідації, а отже, не була її вирішальним чинником. Хоча пізніше інституціалізація партій сприяла покращенню якості демократії, вважає дослідник [12].

Дослідження інституціалізації 28 партій з дев'яти африканських країн, проведене під егідою Німецького інституту глобальних і регіональних досліджень (GIGA) в Гамбурзі, показало велику різницю в рівнях інституціалізації як щодо окремих партій, так і щодо окремих вимірів їх інституціалізованості і не виявило «чіткого зв'язку між рівнями демократизації та рівнями партійної інституціалізації». Спільною виявилась тільки одна риса – африканські партії суцільно мають слабе соціальне коріння. Дослідники, однак, висловили застереження, що зв'язок тут може бути складніший, ніж зазвичай прийнято вважати [1]. Тож подальші дослідження за удосконаленою методикою дадуть, можливо, більш точний результат.

Інституціалізація багатопартійності: деякі теоретичні заваги. Оскільки в українській партології інституціалізацію

багатопартійності деколи тлумачать тільки як правове визнання партій або як їх стійке (в розумінні тривале) існування, зверну увагу на декілька застережень, що випливають із напрацювань зарубіжних інституціоналістів-транзитологів щодо поширених помилок у трактуванні цього терміна. По-перше, не можна ототожнювати інституціалізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особливо, якщо останню розуміють просто як тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціалізація – значно ширше поняття; вона не можлива без *визнання та поцінювання* певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціалізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом реєстрації та легалізації. Необхідно брати до уваги *формальну та неформальну інституціалізацію*, їх можливу збіжність або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення та функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. І, по-третє, потрібно розрізняти *інституціалізацію партій* і *інституціалізацію партійних систем*: перший процес хоча й створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціалізація інтеракцій між партіями, отже, ці процеси не тотожні.

У транзитології – порівняльному вивченні перехідних суспільств – концепція інституціалізації пов'язана, насамперед, з іменем С. Гантінгтона та його працею «Політичний порядок у суспільствах, що демократизуються» (1968). Називаючи інституціями «стійкі, поцінювані та регулярно повторювані зразки поведінки», Гантінгтон визначав інституціалізацію як «процес, завдяки якому організації і процедури набувають цінності та стійкості» [5, р. 12]. Відштовхуючись від цього підходу, С. Мейнвеарінг і Т. Скаллі в 1995 р. дали визначення інституціалізації партійних систем, яке донині широко застосовується дослідниками транзитних і посттранзитних суспільств: інституціалізація – це «процес, завдяки якому практика або організація стають добре утвердженими і широко відомими, якщо не універсально прийнятними. Актори розвивають очікування, орієнтації та поведінку, засновану на припущенні,

що ця практика або організація переважатиме в передбачуваному майбутньому» [8, р. 4]. Наслідком інституціалізації є чіткі та стійкі очікування одних політичних акторів щодо поведінки інших [11, р. 360–361], у даному випадку – виборців щодо партій і – навпаки.

Інституціалізацію *партій* тлумачать «як процес їх розвитку в чотирьох вимірах: вкоріненість у суспільстві, рівень організації, автономія і когерентність», тобто, як «процес зростання зовнішньої та внутрішньої стабільності [партій], а також підвищення рівня їх поціновування» [1]. Чотирма, але дещо відмінними вимірами характеризуються, на думку С. Мейнвеарінга і М. Торкела, інституціалізовані *партійні системи*. Їм притаманна наявність регулярно повторюваних зразків міжпартійних змагань, міцне партійне коріння в суспільстві, легітимність в очах виборців і прихильників, наявність твердих партійних організацій [7]. Ф. Касаль Берто визначає інституціалізацію партійної системи як «процес, завдяки якому зразки взаємодії між політичними партіями стають рутинними, передбачуваними та стійкими впродовж певного часу» [2, р. 6].

Отже, відповідно до охарактеризованих вище підходів, під інституціалізацією багатопартійності будемо розуміти процеси набуття партіями та партійними системами тих якостей, завдяки яким вони стають добре утвердженими, широко відомими й поціновуваними.

Чинниками інституціалізації багатопартійності є політичний режим, виборча система, правила реєстрації партій, їх чисельність і фракційність (схильність до розколів), а також «походження» партій, спосіб їх структуризації, соціальні зв'язки, довіра до них виборців та інші [Докладно див. 2].

В умовах України істотного значення набуває чинник походження партій («згори» чи «знизу»), який знаходить своє продовження в типі партій за способом структуризації (домінуванні програмно-ідеологічних, харизматичних чи клієнтельно-патронажних партій [6]). Якщо перший тип створює міцну основу для інституціалізації партійної системи демократичного зразка, то останній виступає як серйозна перешкода на цьому шляху.

Значну роль в інституціалізації партій – через досягнення порозуміння з суспільством і внутрішньої когерентності – відіграє ідеологія. Проте історія партотворення в

різних країнах свідчить, що значення ідеології не варто перебільшувати. Перший теоретик партій Е. Берк наприкінці XVIII ст., як і М. Вебер через століття, даючи визначення партії, нічого не говорили про ідеологію, хоча підкреслювали, що партії об'єднують однодумців у питаннях проведення державної політики або людей зі спільними (щодо влади) інтересами. Їхні погляди зближуються на ґрунті спільних цінностей, які сповідують однопартійці і які знаходять відображення у партійних програмах. Проте цінності не обов'язково формулюються у вигляді ідеологічної доктрини, а партії не обов'язково мають бути ідеологічні, хоча мусять мати (ідеологізовані або ні) програми, які відрізняють їх від інших партій.

Правила офіційного визнання політичних партій є ще одним чинником інституціоналізації багатопартійності. Реєстрація партій за загальним правилом сприяє їх реальному визнанню й утвердженню, але надмірно ліберальні умови цього процесу, як, наприклад, ті, що зараз діють в Україні, можуть стати на заваді інституціоналізації партійної системи. Інституціоналізована партійна система має пропонувати громадянам усталені та зрозумілі варіанти вибору, а відтак – обумовлювати стійку прихильність виборців до певних партій як репрезентантів їхніх групових інтересів. Коли ж кожен «патрон» може зареєструвати свою «кишенькову» партію під нові вибори, а значна частина партій – це «клони», «слуги» та «бренди на продаж», сам інститут багатопартійності втрачає цінність у очах громадян, а значить – залишається на низькому рівні інституціоналізації.

Внутрішня демократичність партій *versus* олігархізація. Для того, щоб партії сприятливо впливали на процеси демократичної трансформації, вони самі мають бути демократичними організаціями. Однак власна (внутрішня) демократичність інституту багатопартійності, що вимірюється демократичністю як кожної окремої партії, так і системи міжпартійних взаємодій у здобутті та здійсненні влади, в перехідних і гібридних системах має багато проблем.

Загальновідома концепція «залізного закону олігархії» Р. Міхельса, під якою німецький соціолог мав на увазі тенденцію до концентрації влади та управління в руках кількох осіб – «олігархії», яка «іманентно притаманна всім видам людської організації, що прагнуть досягнути визначених

цілей» [10, с. 230]. Недемократичність внутрішньопартійного життя (стосунків керівництва партії з її членами) негативно позначається і на відносинах такої організації із зовнішнім оточенням, особливо коли та приходить до влади. Але інституційні та культурні обмеження в країнах Заходу спрацьовують на користь демократії і, бажаючи залишатись політичним гравцем і надалі, кожна урядова партія з цими обмеженнями мусить рахуватися. Тому внутрішньопартійна олігархізація там не призвела до переродження усієї політичної системи.

Інакшою є ситуація в пострадянських країнах. Саме слово «олігархізація» тут має дещо інше смислове навантаження, ніж те, що його мав на увазі Р. Міхельс. До закономірної організаційної олігархізації партій тут додається економічна олігополія й зумовлена нею олігархізація владних інституцій – з її негативними наслідками як для демократичної трансформації, так і для розвитку багатопартійності [Див.: 14, 15, 17]. Через такого типу олігархізації в Україні залишається актуальним питання не лише про спосіб здійснення влади, а й про її соціальне підґрунтя, про те, «хто править?», яке Карл Поппер свого часу назвав «непрактичною» складовою демократичного дискурсу [19, с. 41–42]. Олігархічно-кланова соціальна природа «тих, що правлять» і їхня специфічна культура та поведінка на політичній арені мінімізували можливості як для інституціалізації партійної системи демократичного типу, так і для консолідації демократичного режиму.

Українська багатопартійність: короткий огляд пройденого шляху. В Україні існує значна кількість наукових та експертно-аналітичних праць, присвячених виникненню та розвитку багатопартійності, у тому числі й періодизації цього процесу (серед їх авторів – О. Гарань, М. Кармазіна, О. Майборода, М. Томенко, М. Обушний, М. Примуш, Ю. Шведа, Ю. Якименко та інші). Стало вже традицією виділяти етапи цього процесу в їх щільній прив'язці спочатку до здобуття Україною незалежності, а пізніше – до виборчих циклів. Однак чим далі ми відходимо від початкової точки відліку, тим більшою є потреба виділення масштабніших періодів, які, з одного боку, враховують сукупність вимірів інституціалізації багатопартійності, а з іншого –

виділяють визначальні, структуруючі чинники висхідних і низхідних трендів інституціоналізації партій та партійної системи.

Одна з останніх спроб періодизації, що базується на комплексному використанні критеріїв зрілості партійної системи, була здійснена аналітиками центру ім. Разумкова [Див.: 18]. Їх аналіз враховує тип партійної системи за кількісною ознакою; соціальні та партійно-політичні розмежування/поділи (які розглядаються як не конгруентні в умовах України); ідеологічна та соціокультурна поляризація; взаємодія з владою, з одного боку, і великим бізнесом (зокрема, ФПП) – з іншого; сприйняття громадянами (рівень довіри) та інші. З фактологічного боку картина вийшла дуже ґрунтовна. Проте деякі інтерпретації тенденцій розвитку української багатопартійності, так само, як і назви етапів, що виділяються на цій основі, є, на мій погляд, достатньо дискусійними.

Йдеться, насамперед, про застосування класифікації партійних систем Дж. Сарторі, яка «з легкої руки» Ю. Шведа стала в українській політології інструментом описання еволюції (майже «неухильного прогресу») української багатопартійної системи від атомізованої до поляризованої, а потім – до системи поміркованого плюралізму [Див.: 20; 18]. Висловлена з іншого приводу правильна думка Ю. Шведа про те, що теоретичні положення західної науки про партії у більшості випадків не можна використовувати без поправки на український контекст [Див.: 21], в даному випадку чомусь не береться до уваги, хоч використання класифікації Дж. Сарторі при визначенні етапів розвитку партійної системи в Україні вимагає чималих натяжок.

Поляризація означає жорстке протистояння за наявності великої дистанції в ідеологічних позиціях впливових політичних партій. Принаймні партійні системи Франції та Італії вважалися поляризованими до кінця 1980-х років (до занепаду компартій). В Україні ідеологічна поляризація була найбільшою у першій половині 90-х років, коли жорстке протистояння комуністів і національних демократів уособлювало головний конфлікт і визначало розвиток політичного процесу. Однак у той час молоді партійні утворення, що з'являлися з ініціативи політично активних

громадян (частина з яких – колишні дисиденти) були нечисленними, партійна система перебувала в початковій стадії становлення, і її справедливо називали атомізованою. Водночас, саме тоді їй була властива і найбільша міра поляризованості. Ці характеристики, на мій погляд, не суперечать одна одній, бо відображають різні виміри партійної системи.

З часом напруга між ідеологічними супротивниками падала, а «партія влади» структурувалася та розросталася (в тому числі й за рахунок партій-сателітів), що означало зменшення поляризації політичного спектра й партійної системи. Немає сенсу говорити про «триполюсну» поляризованість ближче до кінця 90-х років, коли відбулося «розбухання» безідейного, провладного центру [18, с. 5]. Цей третій нібито «полюс» якраз нівелював протистояння полюсів, перетворюючи міжпартійну боротьбу в безпринципне змагання за місце у владі – без огляду на програмні вимоги та моральне обличчя союзників. Тому період 1996–1999 рр. навряд чи можна обґрунтовано називати етапом «становлення системи поляризованого плюралізму». Поляризація йшла не по висхідній, а по низхідній, «центр» («еліта влади» й «еліта впливу», якою були олігархи, що набирали сили) прямо та приховано протидіяли ідеологічній структуризації партійної системи за демократичним зразком, а також перешкоджали її інституціалізації, плодячи фіктивних політичних суб'єктів, які їм прислужували.

Ще менше є підстав називати період 2000–2004 рр. етапом «трансформації партійної системи». Попри значні зрушення в громадянському суспільстві, активізацію (насамперед, «вуличну») опозиції та спочатку значні (але не довготривалі) успіхи в збиранні «розбитих» владою правочентристських сил В. Ющенком, реальних змін у способі структурування партій та інституціалізації партійної системи в цей час не відбулося. Більш того, персоналізм політичних об'єднань, що є перешкодою інституціалізації, поглибився, і на його підсилення добре спрацював «винахід» іменних виборчих блоків. Всупереч очікуванням, блоки швидко перетворилися на самоціль, на технологічний засіб потрапляння у владу, замість того, щоб стати сходиною до

консолідації великих політичних партій навкруг право- та ліволіберальних лідерів. Заміна партій як суб'єктів виборчого процесу виборчими блоками з постійно змінюваним складом учасників призвела не до трансформації, а до деформації та подальшої деградації української багатопартійної системи, яку тепер потрібно відбудувати мало не з нуля.

Про етап «стабілізації партійної системи» в 2005–2010 рр. можна говорити лише формально, не уточнюючи, про яку саме партійну систему йдеться: демократичного чи авторитарного зразка. Нібито й справді відбулося «принципове підвищення ролі партій у політичній системі внаслідок внесення змін до Конституції, запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради України та більшості органів місцевого самоврядування» [18, с. 9]. Однак це підвищення, як і виборча система, що його зумовила, виявились недовговічними, а взаємодія партій між собою і з виборцями не набула нової якості, залишаючись на рівні маневрів партійних і субпартійних лідерів, що намагалися переграти один одного та сподобатися народу завдяки роздачі необґрунтованих обіцянок та іншим маніпуляціям свідомістю виборців.

У цей (післяпомаранчевий) період знову начебто зростає поляризованість (в розумінні непримиренності позицій партій – політичних конкурентів), але вона перестала бути ідеологічною. Тепер в основі протистоянь лежать зовнішньополітичні, мовно-етнічні та політико-культурні поділи. Широко використовуються маніпулятивні технології й особисті мотиви. Водночас, ця поляризованість супроводжується явною та прихованою «дифузією» політичних сил і політичних ідей, що є однією з головних перешкод для інституціоналізації партійної системи (можливими стали не лише спроба підписання Універсалу національної єдності, але й ПРiБЮТ – таємна змова, що не вдалася скоріше з технологічних, ніж з принципових міркувань). Такі міжпартійні взаємовідносини не можна вважати ознакою ані поляризованої партійної системи, якою вона є в країнах стійкої демократії, ані системи поміркованого плюралізму, яка передбачає змагання поміркованих і добре інституціалізованих програмно-ідеологічних партій, здатних іти на

компроміс. В Україні ж усе навпаки: принципових відмінностей програмного характеру немає, а гострота боротьби зашкалює.

Висновок із цього простий: за багатьма параметрами, в тому числі й за типом партійної системи, українська багатопартійність не вписується в концепції, створені на основі узагальнення дійсності західних країн. Крім того, тип багатопартійної системи за рівнем ідеологічної дистанції між супротивниками не є визначальним виміром її еволюції (чи деволюції). Визначальним, натомість, є рівень інституціалізації та «олігархізації» партій у охарактеризованому вище посткомуністичному значенні. Між ними є обернено-пропорціональна залежність (олігархізація веде до зниження рівня інституціалізації), а обидва ці виміри непогано синхронізуються з етапами суспільно-політичної трансформації в Україні, що відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Етапи та стадії суспільно-політичної трансформації та розвитку багатопартійності в Україні

Суспільно-політична трансформація	Розвиток багатопартійності
1	2
I етап – посткомуністичний	
1-ша стадія (1991–1992) – утвердження державної незалежності та перегрупування правлячої еліти (замість її заміни). Пробудження громадянського суспільства, створення першої альтернативної КІРС політичної організації – Народного Руху України за перебудову; виникнення та реєстрація партій як перша ознака демократизації, яка попри величезні труднощі, рухалась по висхідній.	1-ша фаза (1989–1993) – початкова, романтично-ідеологічна, коли творення партій відбувалося в основному знизу, але значною мірою було імітаційним. Цій фазі властиві такі риси: офіційне визнання багатопартійності; партії – малі та нестійкі, вони жорстко конкурують між собою і діляться; головним є ідеологічне протистояння комуністів і націонал-демократів (поляризований спектр); непомітно починає кристалізуватись провладна еліта («партія влади») навкруг Президента.

1	2
<p>2-га стадія (1992–1998) – прийняття рішень щодо заміни суспільних інституцій (інституційного будівництва). Прихильники реформ – залишаються в меншості; економічні реформи гальмуються; політичні – отримують втілення в новій Конституції й адаптованому до неї законодавстві. Система напівпрезиденталізму містить потенційні загрози демократизації, особливо за слабкості опозиційних партій.</p>	<p>2-га фаза (1994–1997) – прагматично-центристська. Ідеологічне протистояння продовжується, але <i>головна тенденція</i> – прагматизація політикуму та його прагнення бути «в центрі», якомога ближче до влади (остання все більше асоціюється тільки з Президентом) і перетворитися на «партію влади». Звідси – гіпертрофія центру та втрата партіями ідеологічності. «Антипартійна» позиція Президента доповнюється жорстким пресингом «романтиків».</p>
<p>3-тя стадія (1999–2004) – олігархічно-авторитарна стадія тимчасового відступу демократії. Процес консолідації демократії зривається через наростання впливу фінансово-бізнесових структур – новонароджених олігархів і їхніх, утворених на засадах клієнтелізму, кланів (посткомуністична олігархізація), які прагнуть оволодіти усією повнотою влади в суспільстві, з цією метою розпочинають «реформування» щойно створених офіційних інституцій, остаточно їх розхитуючи.</p>	<p>3-тя фаза (1998–2011) – центристсько-олігархічна. Центром оволодівають і стають партією влади «грошові мішки»; утверджується поняття <i>олігархії</i>; відбувається фрагментація і витіснення «ідеологів», роль «справжньої» опозиції відводиться лівим, насамперед – комуністам, які вбачають своїх головних супротивників у «національних демократах», а не в «капіталістах», з якими періодично вступають у спілку. На неідеологічній основі формуються партії та блоки II покоління.</p>
II етап – (анти)олігархічний	
<p>1-ша стадія (2004–2009) – початкова стадія антиолігархічної боротьби за втримання демократичного вектора розвитку. Вона розпочалася з революційної спроби заміни еліти на демократичну та реформаторську, що мало своїм</p>	<p>Після виборів 2002 р. з'явилися очікування, підсилені потім «помаранчевою революцією», про настання <i>четвертої, постолігархічної фази, фази інституціалізації програмно-ідеологічних партій</i>. Проте вона так і не настала. Продов-</p>

1	2
<p>результатом тимчасове розширення свободи, зміну вектора розвитку в напрямі демократизації, однак – без посилення ролі правових засад у житті держави. Розкол правлячої еліти, жорстка боротьба між її групами за владу, а не за реформи, звернення до популізму на словах і користування грішми олігархів у політичній практиці, безлад та <i>інституційна криза</i> внаслідок невдалої конституційної реформи – все це дає підстави назвати цю стадію <i>олігархічно-охлократично-демократизаційною</i>.</p>	<p>жується третя, центристсько-олігархічна фаза з посиленням авторитарних тенденцій у великих партіях, перетворенням їх на закриті корпорації під впливом пропорційної виборчої системи з закритими списками та інших факторів; лавиноподібним творенням дрібних, політично незначущих партій із корупційною складовою; укладанням протиприродних політичних союзів між ідеологічними супротивниками; покладанням під час виборів на «іменні блоки», що перетворилися на «ерзац-партії», в яких панує олігархія і які не здатні виконувати свої функції; загалом <i>партійна система перебуває в кризовому стані</i>.</p>
<p>2- га стадія (з 2010 р.) – <i>олігархічно-авторитарна</i> зі збереженням (поки що) певних шансів на зміну вектора політичного розвитку на демократичний.</p>	<p>3-тя фаза та «криза старих партій» тривають. Йде процес «бродіння» в громадянському суспільстві та «передчуття» нової фази розвитку багатопартійності. Це проявляється в зростаючому попиті на так звану «третю силу», причому не дуже політизовану. Найбільші надії покладаються на громадські рухи знизу та на партії, які можуть утворитися на їхній основі.</p>

Примітка: Таблицю побудовано на основі попередніх досліджень автора, присвячених періодизації трансформаційних процесів в Україні та розвитку багатопартійності [Див.: 14, 15, 16; статті доступні на сайті: <http://political-studies.com/?cat=3>].

Зрив третьої стадії демократизації після 1998 р. і зміна вектора розвитку з демократичного на авторитарний мали вирішальний вплив на перехід багатопартійності в третю фазу розвитку, вже на початку якої відбулося знищення або максимальне послаблення (до рівня суспільної незначущості) національно-демократичних та інших програмно-ідеологічних партій першого покоління. Низхідна тенденція перемогла і в демократизації, і в партійному розвитку. Вона характеризувалась наростанням авторитаризму, збільшенням олігархізації влади й партійного життя, зменшенням рівня інституціалізації багатопартійності. В загальнополітичному процесі її тимчасово змінив висхідний тренд внаслідок «помаранчевої революції». А в розвитку багатопартійності злам так і не настав, хоча його чекали в 2002–2004 рр. і чекають знову в 2010–2011 рр. У свою чергу, затримка процесів розвитку багатопартійності на третій фазі впродовж тривалого часу (внаслідок їхньої олігархізації) не дозволила успішно завершити розпочатий після 2004 р. висхідний тренд демократизації, який мав би забезпечити перехід цього процесу в стадію демократичної консолідації.

Головна відмінність української багатопартійності від партійних систем у країнах стійкої демократії – низький рівень її інституціалізації та залежність від коливань у процесах політичної трансформації – то в бік більшої демократизації (періоди президентства Л. Кравчука, В. Ющенка і, частково, раннього Л. Кучми), то в бік посилення авторитаризму (періоди президентства пізнього Л. Кучми та раннього В. Януковича).

Політичні партії (на певному етапі їх замінили «іменні» виборчі блоки) перебувають в Україні у процесі постійного формування й руйнування, переходів із одного стану в інший і ще не витворили менш-більш стійку інституціалізовану партійну систему з повторюваними, а отже, й очікуваними та передбачуваними зразками взаємодій, співпраці та протиборства.

Політична підтримка концентрується довкола індивідуальних політиків, а не партійних організацій, що є перешкодою на шляху партійної інституціалізації. А без

сильних інституціоналізованих колективних суб'єктів політики, якими можуть бути партії, персоналізація політичного процесу майже неминуче тягне за собою посилення авторитарних тенденцій.

З кінця 1990-х років і дотепер розвиток багатопартійності як демократичного інституту (не плутати з кількістю партій) іде в Україні або по низхідній, або перебуває в застої. А політичні партії II покоління, які з'явилися на політичній арені як продукт III, олігархічного, етапу розвитку України як незалежної держави, переживають кризу.

Ми не можемо передбачити, чим саме закінчиться сучасна криза старих партій, так само як ми не в змозі спрогнозувати час і форму поразки тих сил, які працюють на посилення авторитаризму. Проте ми можемо бути певні, що з такими партіями, як ті, що є сьогодні в Україні, не може відбутись ані інституціоналізація партійної системи, ані консолідація демократичного ладу.

1. Basedau M. and Stroh A. Measuring party institutionalization in Developing Countries: A New Research instrument Applied to 28 African Political Parties [Інтернет-ресурс] / Matthias Basedau and Alexander Stroh // GIGA working papers №. 69, February 2008. – Режим доступу: http://www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/pdf/wp69_basedau-stroh.pdf.

2. Casal Bértoa F. Sources of party system institutionalization in new democracies [Інтернет-ресурс] / Fernando Casal Bértoa. Lessons from East Central Europe / Fernando Casal Bértoa. – 2011. – Режим доступу: http://www.eui.eu/Personal/Researchers/cecchi/session_3.pdf;

3. Democracy in Developing Countries: Latin America / Diamond, Larry, Jonathan Hartlyn, Juan J. Linz, and Seymour Martin Lipset, eds. – 2nd ed. – Boulder (Co.): Lynne Rienner, 1999. – 594 pp.

4. Dix R.H. Democratization and the Institutionalization of Latin American Political Parties / Robert H.Dix // Comparative Political Studies. – January 1992. – Vol. 24. – №. 4. – P. 488–511.

5. Huntington S.P. Political order in changing societies / Samuel P. Huntington. – New Haven and London: Yale University Press, 1968. – Pp. XII, 488.

6. Kitschelt H. Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies: Theoretical Propositions / Herbert Kitschelt // Party Politics. Special Issue. – 1995. – No. 4. – P. 447–451.

7. Mainwaring S. and Torcal M. Party system institutionalization and party system theory after the third wave of democratization [Інтернет-ресурс] / Scott Mainwaring and Mariano Torcal // The Helen Kellogg Institute for International Studies Working Paper No. 319. – April 2005. – Режим доступу: <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>

8. Mainwaring S. and Scully T.R. Party Systems in Latin America / Scott Mainwaring and Timothy R. Scully / In: Scott Mainwaring and Timothy R. Scully, eds. Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. – Stanford (Ca): Stanford University Press, 1995. – P. 1–34.

9. Meleshevich A.A. Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine / Andrey A. Meleshevich. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. – XVI, 262 p.

10. Michels R. Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy [Інтернет-ресурс] / Robert Michels. – Kitchener (Ontario, Canada): Batoche books, 2001. – 266 p. – Режим доступу: <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/michels/polipart.pdf>

11. Moser R.G. Electoral Systems and the Number of Parties in Postcommunist States / Robert G. Moser // World Politics. – Vol. 51. – April 1999. – P. 360–361.

12. Toka G. Political Parties and Democratic Consolidation in East Central Europe [Інтернет-ресурс] / Gabor Toka // Studies in Public Policy № 279. – Political Science Department, Central European University, 1997. – Режим доступу: http://www.personal.ceu.hu/staff/Gabor_Toka/Papers/Toka97Consolidation.pdf.

13. Колодій А. «Олігархи» й «олігархія»: зміст понять та українська політична дійсність / Антоніна Колодій // Наукові записки НаУКМА. – Політичні науки. – Вип. 19. – 2001. – С. 31–35.

14. Колодій А. Парти́йна структуризація в Україні в контексті розвитку громадянського суспільства і поза ним / Антоніна Колодій // Збірник наукових праць (третій випуск), підготовлений за дослідницькою програмою кафедри філософії «Громадянське суспільство як здійснення свободи» / За ред. Анатолія Карася. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 280 с. – С. 83–105. – Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/bookLviv.pdf>

15. Колодій А. Праві, ліві та центр у політичному спектрі України: регресивна перспектива років незалежності / Антоніна Колодій // Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy / Pod. red. Krzysztofa Kowalczyka i Łukasza Tomczaka. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – S. 68–100.

16. Колодій А. Траєкторія демократичного переходу в Україні / Антоніна Колодій // Transformacja w Polsce i na Ukrainie: Wybrane

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

aspekty. Pod redakcją naukową Andrzeja Antoszewskiego, Antoniny Kolodii, Krzysztofa Kowalczyka / Трансформація в Польщі і в Україні: Вибрані аспекти / За ред. А. Антошевського, А. Колодій, К. Ковальчика. – Wrocław: ATUT, 2010. – S. 23–37 [pol.]; С. 386–400 [укр.]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=570>.

17. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні / Геннадій Коржов // Наукові записки. Серія «Політичні науки». Випуск 3. «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.». – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2008. – С. 103–117.

18. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції / Доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–33. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD116_ukr_1.pdf

19. Поппер К. Демократия и народоправие / Карл Поппер // Новое время. – 1991. – № 8. – С. 41–43.

20. Шведа Ю. Партійна система України на шляху до поляризованого плюралізму / Юрій Шведа // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4. – С. 26–30.

21. Шведа Ю. Розвиток теорії партій та партійних систем в Україні / Юрій Шведа // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10–11 травня 2007 року) / Укл. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. – Львів, ЦПД, 2008. – С. 50–56. – Режим доступу: <http://postua.info/shveda.htm>.

Олексій Колесніков

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ КАСТОМІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті розкривається сучасний стан і перспективи розвитку партійної системи України на основі новітньої маркетингової концепції кастомізації політичних партій. Автор доводить, що попри активне використання політичних технологій маркетингового типу в діяльності українських партій, останні лише зовні наближаються до кастомізованої моделі, в той час як за

внутрішніми характеристиками вони залишаються глибоко картельними.

Ключові слова: *політичні партії, партійна система, політичний маркетинг, кастомізація, картельні партії, кастомізовані партії.*

Kolesnykov Oleksii. *Current state and prospects of the party system of Ukraine through the prism of the conception of political parties' customization. The article reveals the current state and prospects of the party system of Ukraine basing on modern marketing conception of customization of political parties. The author proves that in spite of the increased use of marketing political technologies in the activities of Ukrainian political parties, they are only externally approaching to the customized model, while on internal characteristics they remain deeply cartel.*

Keywords: *political parties, party system, political marketing, customization, cartel parties, customized parties.*

У сучасній політичній науці дедалі ширшого застосування набуває маркетинговий підхід, згідно з яким політичний процес уподібнюється до ринку, на якому існує виробництво, попит і пропозиція специфічного політичного «товару», який громадяни-виборці «купають» в обмін на політичну підтримку. Виробниками цього товару є політики, політичні консультанти, партії, партійні активісти, а споживачами – різні верстви та групи населення, тобто електорат. Відповідно, поведінка виробників визначається необхідністю постійної адаптації пропонованого «товару» до запитів і потреб споживачів.

Зародившись як практика ефективного ведення виборчих кампаній, політичний маркетинг сьогодні перетворився на перспективний науковий підхід, у якому вже склалася своя теоретико-методологічна база і який все активніше використовується під час вивчення різноманітних політичних процесів. Зокрема, в руслі цього підходу свої дослідження здійснюють такі західні науковці, як Д. Бойетт [3], С. Хеннеберг [25], Г. Йохансен [26], Н. О'Шоннесі [14; 27], М. Скаммел [28]; російські С. Андреев і Л. Мельниченко [1],

О. Морозова [11], І. Недяк [12, 13], С. Пшизова [21]; українські В. Бебик [2], Е. Золотухін [5], Л. Кочубей [7], Н. Лікарчук [8, 9], Є. Петракова [18], В. Полторак і О. Петров [19], С. Шубін [24] та ін. Крім того, принципи політичного маркетингу сьогодні все більше і більше впроваджуються в практику функціонування політичних інститутів: партій, громадських організацій і рухів, органів державної влади та місцевого самоврядування, що в майбутньому тільки сприятиме розширенню сфери застосування маркетингового підходу.

Водночас, попри активне використання маркетингової методології в політичній науці США і країн Західної Європи, у тому числі під час дослідження інституту політичних партій, вітчизняні науковці поки що недооцінюють її евристичний потенціал та обмежують сферу її застосування переважно електоральними процесами. Нині провідні українські партологи намагаються дотримуватися виключно традиційної методології політичної науки й доволі неохоче використовують маркетинговий підхід у своїх наукових дослідженнях. Однак, враховуючи глобальні тенденції до технологізації та маркетинга політичного процесу в демократичних країнах, що неминуче позначаються і на Україні, традиційна політична теорія та методологія далеко не завжди здатні пояснити деякі процеси, в тому числі пов'язані з трансформацією інституту політичних партій на сучасному етапі. І саме тут у нагоді можуть стати новітні наукові підходи.

Відзначимо, що дослідження розвитку партій і партійних систем у руслі маркетингового підходу дозволило науковцям помітити важливий факт, що активне застосування новітніх політичних технологій маркетингового типу призводить до суттєвих змін у структурі, змісті та способах діяльності політичних партій. І в цьому контексті західні вчені, насамперед, звертають увагу на феномен кастомізації політичних партій, що розглядається одночасно і як об'єктивний процес, і як найбільш перспективна модель функціонування політичних партій на сучасному етапі.

У цій розвідці ми поставили собі за мету проаналізувати стан і тенденції розвитку партійної системи України,

використовуючи маркетинговий підхід і, зокрема, розроблену в його рамках концепцію кастомізації політичних партій, а також простежити, наскільки інститут політичних партій у нашій країні охоплений процесами кастомізації.

На загал, під кастомізацією (від англ. *custom* – звичка конкретної людини), розуміються вузькоспрямовані стратегії маркетингу, що мають за мету задоволення унікальних потреб кожного клієнта [6, с. 214]. Виходячи із цього, з позицій маркетингового підходу виділяються три етапи розвитку політичних партій: 1) *етап масових партій*, що будувалися навколо політичних ідеологій, а при веденні виборчих кампаній орієнтувалися на концентроване охоплення одного сегмента політичного ринку, чії інтереси ця ідеологія виражала; 2) *етап універсальних (картельних) партій*, які замінили ідеології на пакети політичних програм, а на виборах орієнтувалися на створення політичного продукту, здатного об'єднати інтереси різних електоральних груп; 3) *етап кастомізованих партій*, найважливішою відмінністю яких є орієнтація на побудову довгострокових відносин довіри зі споживачами політичного товару та диференційоване охоплення різних електоральних сегментів. Більш детально специфіка розвитку політичних партій на кожному з цих етапів представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Типи партій	Масові партії	Універсальні (картельні) партії	Кастомізовані партії
Критерії аналізу	Партії прихильників ідеології	Партії тактичних популістів	Партії будівників відносин
Маркетингові парадигми / Концепції маркетингу	<i>Парадигма трансакцій</i> / Концепція удосконалення товару; концепція інтенсифікації політичних зусиль	<i>Парадигма трансакцій</i> / Прото-концепція політичного маркетингу	<i>Парадигма взаємовідносин</i> / Концепція політичного (соціетального) маркетингу
Стратегія охоплення політичного ринку	<i>Масовий маркетинг</i> Концентроване охоплення одного (суб)сегмента	<i>Масовий маркетинг</i> Недиференційоване охоплення декількох (суб)сегментів	<i>Мікромаркетинг</i> Диференційоване охоплення багатьох ринкових сегментів
Стратегія позиціонування політичного продукту	В основі продукту партії – ідеологія	В основі продукту партії – пакет програм	В основі продукту партії – іміджова ідеологія як інструмент маркетингу
Внутрішній маркетинг партійних організацій	Централізована партійна система з міцним корінням. Значна роль членів партії. Сприяє стабільності політичної конкуренції.	Централізована партійна система з відривом від коріння. Роль членів партії знижується. Сприяє дестабілізації політичної конкуренції.	Децентралізація партійної системи зі зміцненням коріння. Роль членів партій як творців політичного продукту зростає. Сприяє стабілізації політичної конкуренції в умовах атомізації суспільства.

Джерело: [12].

В основі моделі кастомізованої політичної партії лежить концепція маркетингу відносин або соціетального маркетингу, яка суттєво відрізняється від історично першої концепції маркетингу трансакцій. Найбільш принципові відмінності між цими двома концепціями подані в таблиці 2.

Таблиця 2
Відмінності між концепціями маркетингу трансакцій і маркетингу відносин

Маркетинг трансакцій (універсальні партії)	Маркетинг відносин (кастомізовані партії)
Концентрація на товарі/послугі.	Концентрація на людях/очікуваннях і сприйнятті.
Короткострокове мислення та дії.	Довгострокове мислення та дії.
Короткострокова емпатія.	Довгострокова емпатія та зв'язки.
Основа продажу – переконати та продати.	Основа доходу – довіра.
Побудова бізнесу на угодах/оборудках.	Побудова бізнесу на відносинах.
Просування ціни.	Просування цінностей.
Орієнтація на збут.	Орієнтація на відносини заради результатів.
Стимул до укладання угод.	Стимул до довгострокових взаємовідносин і доходу.
Винагорода – стимул, щоб укладати угоди.	Винагорода – стимул до збереження та зростання відносин і доходу.
Мета – угода. Погоня за угодою.	Продаж – це тільки початок. Прагнення до довгострокових відносин і результатів.

Джерело: [3; 12].

Російська дослідниця І. Недяк, узагальнюючи погляди західних науковців на кастомізацію політичних партій, виділяє такі її характеристики: 1) перехід до довгострокової стратегії планування, що має за мету не тільки завою-

вання виборців, але й їх утримання; 2) іміджева ідеологія, заснована на партійному бренді та особистих іміджах лідерів; 3) децентралізація партійних структур і посилення інтерактивного зв'язку між партійними «низам» і «верхами»; 4) посилення регіональних партійних організацій з одночасним підвищенням ролі простих членів, які розглядаються як найефективніші продавці політичного «товару»; 5) використання виборчих стратегій диференційованого охоплення різних сегментів політичного ринку з урахуванням специфічних запитів кожного та використання каналів адресної комунікації [12]. Виходячи з цього, спробуємо проаналізувати, наскільки зазначені риси притаманні політичним партіям в Україні.

Оскільки стратегічною метою діяльності кастомізованих політичних партій є побудова довгострокових відносин довіри з громадянами, важливим індикатором глибини процесів кастомізації є ступінь суспільної довіри до партій, а також стан партійної ідентичності. І в цьому сенсі в українських політичних партій існують певні проблеми, зумовлені тим, що вони, насамперед, виконують електоральну функцію і не виконують функцію представництва інтересів. Зокрема, це проявляється в тому, що партії в Україні у переважній більшості не дотримуються своїх програмних положень, не виконують передвиборчих обіцянок, часто співпрацюють зі своїми відвертими політичними опонентами заради досягнення меркантильних цілей. Усе це негативно позначається на довірі громадян до самого інституту політичних партій.

За даними досліджень Інституту соціології НАН України, в 2008 р. 42,9 % громадян не вважали багатопартійність в Україні необхідною. Сплеск позитивного ставлення до інституту багатопартійності спостерігався після «помаранчевої революції», однак уже наступного року обернувся подальшим зростанням негативних установок (до 46 %) і зниженням позитивних (до 22 %). У 2009 р. ситуація змінилася ще більше. Політичним партіям цілком не довіряло 40 % населення та швидше не довіряли – 38,1 %, що разом становило майже 80 % [16, с. 191–192].

Схожі дані містять результати соціологічних досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, згідно з якими протягом 2001–2010 рр.

політичним партіям різною мірою довіряли від 8 % до 24 % громадян і не довіряли – від 62 % до 86 %. Щоправда, експерти Центру зафіксували суттєве зростання рівня довіри до політичних партій протягом 2009–2010 рр. Так, якщо у березні 2009 р. їм довіряли лише 8,4 %, що є найнижчим показником за останніх 10 років, то в жовтні 2009 р. – вже 16,8 %, а в травні 2010 р. – 23,9 %, що майже дорівнює найвищому показнику довіри до партій, зафіксованому у 2005 р. після «помаранчевої революції» [17, с. 27].

Крім того, за даними опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова в 2010 р., 62 % громадян України вважали, що політичні партії не виконують свої функції у суспільстві. Протилежної думки дотримувалися 18,4 % опитаних, і не визначилися з відповіддю – 19,6 %. При цьому головними причинами недовіри до партій респонденти називали відсутність їх відповідальності за виконання своїх обіцянок і передвиборчих програм (60 %), а також той факт, що партії не цікавить повсякденне життя людей, вони лише борються за владу (54 %). Так само більшість (56 %) громадян були впевнені, що в Україні немає партій, які регулярно звітували б перед виборцями за виконання партійних і передвиборчих програм [20, с. 64]. Згідно з іншим опитуванням, проведеним у грудні 2009 р., тільки 9,8 % громадян вважали, що партії в Україні служать інтересам виборців, у той час як 63,4 % висловили переконання, що партії обслуговують, насамперед, інтереси фінансових і бізнесових структур [20, с. 64].

Такий низький рівень довіри до політичних партій разом із нестабільністю самих парторганізацій і постійними розколами призвели до того, що впродовж 20 років існування багатопартійності в більшості українських громадян так і не сформувалася стійка партійна ідентичність. У цьому контексті можна цілком погодитись із Н. Ротар, яка так описує структуру партійних ідентичностей громадян України: 1) *громадяни з поляризованою ідентичністю*, які демонструють виключну орієнтацію на одну політичну силу поряд із дистанціюванням від усіх інших; 2) *громадяни з лояльною ідентичністю*, позначені сильною прив'язкою до ідей власної партії та поміркованим запереченням

програмних установок інших політичних сил; 3) *громадяни з негативною ідентичністю*, які характеризуються недостатньо стійкими орієнтаціями на програмні гасла однієї партії та запереченням можливості підтримки конкретної політичної сили; 4) *громадяни з апатичною ідентичністю*, які визначаються відсутністю чітко оформлених і усвідомлених установок на підтримку або заперечення ідеології будь-якої партії. При цьому останні дві групи є найбільш чисельними [22, с. 113–114].

Специфічна ситуація спостерігається і в царині внутрішньопартійної демократії в українських партіях, яка за висновками багатьох науковців є доволі слабкою [10; 15; 17]. У цьому сенсі вчені звертають увагу на такі характеристики, як залежність партій від фінансово-промислових груп, диктатура партійних лідерів, домінуюча роль центру над регіональними партійними організаціями. На нашу ж думку, стан внутрішньопартійної демократії в українських партіях найкраще ілюструє характер прийняття рішень у Верховній Раді України, коли керівники фракцій постійно голосують замість своїх однопартійців цілим «пакетом» депутатських карток.

Що стосується розвитку регіональних і місцевих партійних організацій, то лише декілька партій в Україні можуть похвалитися реально функціонуючими осередками на всіх рівнях, у той час як чимало інших не мають таких осередків навіть зареєстрованими. До того ж, кількість існуючих осередків жодним чином не корелює з представництвом партій у парламенті й органах місцевого самоврядування, що є свідченням неналежної роботи відповідних партійних організацій. Так, згідно з даними Міністерства юстиції України [4], Народна партія, яка в парламенті нинішнього скликання представлена найменшою фракцією, має аж 21626 зареєстрованих осередків, що значно більше, ніж у «Батьківщини» (16913), «Нашої України» (12826) і КПУ (6852), не кажучи вже про дрібніші парламентські партії. Однак ця кількість жодним чином не позначається на електоральній ефективності цієї політичної сили, яка з року в рік втрачає підтримку виборців.

Важливим показником нерозвинутості регіональних і місцевих партійних організацій в Україні також є той

факт, що на сьогодні у вітчизняній практиці організації та ведення виборчих кампаній недостатньо освоєними є технології адресної електоральної комунікації, зокрема кампанії «від дверей до дверей», які повсюдно використовуються в розвинутих західних демократіях і є значно ефективнішими за домінуючі в Україні засоби політичної реклами. Специфіка цих технологій полягає в тому, що вони потребують величезних організаційних і кадрових ресурсів, яких в українських партій просто немає. В умовах же поширення в Україні практики тотальної оплати праці агітаторів й активістів виборчих штабів використання технологій адресної електоральної комунікації стає для більшості партій просто непомірним.

Крім того, низький рівень розвитку партійних осередків призводить і до інших серйозних проблем під час ведення виборчих кампаній, зокрема пов'язаних із комплектуванням виборчих комісій, підбором спостерігачів і навіть – висунуванням кандидатів. Так, на місцевих виборах 2006 р. мали місце декілька прецедентів, коли партії та блоки здобули більше мандатів, ніж висунули кандидатів, причому з цією проблемою стикнулись як нові політичні проекти (наприклад, партія «Віче» на виборах до Шевченківської районної ради у м. Чернівці), так і потужні політичні сили (БЮТ на виборах Вінницької обласної ради).

Вкрай низьким в Україні є також рівень партійного членства. За різними підрахунками, членами всіх українських політичних партій є від 2 % до 5 % дорослого населення країни. Так, за даними Інституту соціології НАН України, в 2008 р. членами політичних партій були 2,8 % громадян, а у 2009 – 4,3 % [23, с. 259; 511]. Деяко вищі показники містять результати опитувань Центру ім. О. Разумкова, згідно з якими у 2008 р. членами політичних партій визнали себе 4,7 % громадян, а в 2010 р. – 5,3 % [20, с. 63]. За всієї умовності таких даних, отриманих в результаті соціологічних досліджень, вони свідчать про те, що переважна більшість політичних партій є нечисленними структурами. У свою чергу, низький рівень партійного членства поряд зі слабкістю внутрішньопартійної демократії дають підстави стверджувати: пересічні члени поки що не стали вагомою складовою вітчизняних

партійних структур і не отримують очікуваних вигід від такого членства.

Найяскравіше на прикладі політичних партій в Україні проявляється така ознака кастомізації, як використання іміджевих ідеологій, побудованих на основі партійного бренду та іміджах партійних лідерів. Проте в українських умовах ця риса має дещо викривлений вигляд через поширену практику створення виборчих блоків. Так, починаючи з парламентських виборів 2002 р., намітилася стійка тенденція до персоніфікації українських політичних партій через створення іменних виборчих блоків на чолі з яскравими політичними лідерами, навколо іміджу яких будувалась уся виборча кампанія. Як наслідок, до парламенту потрапив Виборчий блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Виборчий блок «За єдину Україну!», що чітко асоціювався з особою тодішнього Президента Л. Кучмою, Блок Юлії Тимошенко, і лише 0,8 % голосів не вистачило Блоку Наталії Вітренко. Із 45 учасників парламентських виборів 2006 р. 18 були блоками, причому половина з них – іменними. За результатами голосування 6 блоків потрапили до першої десятки і 2 (Блок «Наша Україна» і Блок Юлії Тимошенко) пройшли до парламенту. З 20 суб'єктів виборчого процесу на позачергових парламентських виборах 2007 р. 10 знову-таки були блоками, при чому з 5 політичних сил, що пройшли до парламенту, 3 були блоками, що чітко асоціювалися з конкретними політичними лідерами (Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна – Народна самооборона», Блок Литвина). Таким чином, тенденція до персоніфікації політичних партій у складі виборчих блоків тільки посилилась.

Більше того, як зазначають експерти Центру ім. О. Разумкова, в останні роки крайнім проявом цієї тенденції стало «політичне проектування», коли під особистість лідера «підводиться» партійна структура (створюється нова або змінюється назва існуючої). Створені в такий спосіб структури досить важко назвати партіями, оскільки вони не пов'язані з певними соціальними групами, а завдячують своїм існуванням появі відповідного лідера [17, с. 29]. Такими, зокрема, сьогодні є «Фронт Змін» А. Яценюка,

«Сильна Україна» С. Тігіпка, а також «Громадянська позиція» на чолі з А. Гриценком.

Що стосується диференційованого охоплення різних сегментів політичного ринку, то можна сказати, що українські партії поступово переходять до електоральних стратегій такого типу, однак відбувається це доволі повільно. По-перше, через низький рівень членства та нерозвинутість місцевих партійних осередків, використання таких стратегій певною мірою ускладнене неможливістю застосування технологій адресної електоральної комунікації, які б дозволяли доносити різні, часом суперечливі, меседжі до невеликих електоральних груп. По-друге, існуючі в Україні соціокультурні відмінності між мешканцями різних регіонів стають «великою спокусою» для сегментації електорального простору на великі частини за регіональним принципом з використанням полярних гасел і меседжів. Як наслідок, застосування диференційованих стратегій у опозиційних до тієї чи іншої політичної сили регіонах стає неможливим.

Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що попри високий рівень технологізації політичного процесу в цілому та виборчих кампаній зокрема політичні партії в Україні охоплені процесами кастомізації лише частково. З основних ознак кастомізованої партійної моделі їм найбільше притаманне використання іміджевих ідеологій, у той час як решта характеристик проявляються фрагментарно або взагалі відсутні. Основною перепорою на шляху кастомізації політичних партій в Україні, на нашу думку, є те, що концептуальною основою партійного будівництва все ще залишається маркетинг трансакцій. Українські політичні партії докладають чималих зусиль для створення і збуту привабливого політичного «товару» в період виборів, проте у міжвиборчий період практично не приділяють уваги підтримці відносин довіри зі своїми виборцями, недостатньо працюють над власним позитивним іміджем і розбудовою партійної структури. Тому, якщо зовні провідні політичні партії в Україні поступово і наближаються до кастомізованої моделі, то за внутрішніми характеристиками вони все ще залишаються глибоко картельними. У свою

чергу, повільний рух українських партій у бік кастомізації створює для них чимало проблем під час ведення виборчих кампаній і призводить до загального зниження ефективності їх діяльності.

Враховуючи те, що кастомізація на сьогодні видається найбільш привабливою моделлю функціонування політичних партій та вже встигла позитивно зарекомендувати себе на Заході, очевидно, що у майбутніх виборчих кампаніях, а відтак – і в цілому на політичному ринку України, перевагу матимуть ті партії, яким вдасться максимально наблизитися до цієї моделі в процесі щоденної партійної діяльності. Перехід українських партій до кастомізованого типу партійного будівництва дозволить їм не тільки використовувати на виборах більш ефективні технології роботи з електоратом, але й забезпечити собі стабільний електоральний ресурс, який значно спростить їх подальше функціонування.

1. Андреев С.Н. Основы неkomмерческого маркетинга для политических партий, властных структур, неkomмерческих организаций, физических лиц / С.Н. Андреев, Л.Н. Мельниченко. – М., 2000. – 256 с.

2. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент у демократичному суспільстві: автореф. дис. доктора політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В.М. Бебик – К., 1996. – 32 с.

3. Бойетт Д. Гуру маркетинга. Каким быть маркетингу в третьем тысячелетии / Д. Бойетт. – М.: Эксмо, 2004. – 320 с.

4. Єдиний реєстр громадських формувань. Реєстр політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/parties>.

5. Золотухін Е.В. Політичний маркетинг у сучасній Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Е.В. Золотухін. – Д., 2008. – 16 с.

6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: [пер. с англ.] / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2004. – 460 с.

7. Кочубей Л.О. Виборчі технології: політологічний аналіз на прикладі виборів до парламенту сучасної України / Л.О. Кочубей. – К.: Юридична думка, 2006. – 280 с.

8. Лікарчук Н.В. Вплив політичного маркетингу на політичний процес: позитивний досвід / Н.В. Лікарчук / Сучасна українська

політика. Політики і політологи про неї. – К.; Миколаїв: Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. – С. 168–175.

9. Лікарчук Н.В. Сучасні школи політичного маркетингу / Н.В. Лікарчук // Вісник СевНТУ. – Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 31–34.

10. Ляшенко О. Перспективи розвитку партійної системи в Україні / О. Ляшенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rb.com.ua/ukr/politics/analytics/2006/350.html>.

11. Морозова Е. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е. Морозова. – М.: РОССПЭН, 1999. – 247 с.

12. Недяк И.Л. Актуальность применения метафоры политического маркетинга для изучения и прогнозирования политического процесса / И.Л. Недяк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strategy-spb.ru/partner/files/nydyak.pdf>.

13. Недяк И.Л. Политический маркетинг. Основы теории / И.Л. Недяк. – М.: Весь Мир, 2008. – 352 с.

14. О'Шонесси Дж. Конкурентный маркетинг. Стратегический подход / Дж. О'Шонесси; Пер. с англ.; под. ред. Д.О. Ямпольского. – СПб.: Питер, 2002. – 745 с.

15. Павленко І. Інституційні та ідеологічні трансформації провідних політичних партій в Україні / І. Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March08/01.htm>.

16. Партії, державний апарат і влада в Україні: актуальні проблеми сьогодення в історичному дискурсі досвіду ХХ – початку ХХІ століть // Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – С. 136–199.

17. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції (довідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–33.

18. Петракова Є.Р. Політичний маркетинг в Україні: сутність і функціональна роль: автореф. дис канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Є.Р. Петракова. – О., 2004. – 16 с.

19. Петров О. Избирательные кампании: научный подход к организации / О. Петров, В. Полторак. – К., 2004. – 198 с.

20. Політичні партії і партійна система України очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 58–84.

21. Пшизова С.Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / С.Н. Пшизова // Полис. – 2000. – № 2. – С. 30–44.

22. Ротар Н.Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду / Н.Ю. Ротар. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.

23. Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. – 560 с.

24. Шубін С.П. Політичний маркетинговий аналіз: метод, теорія, практика / С.П. Шубін. – К.: Генеза, 2007. – 112 с.

25. Henneberg S. Theory and Concept Development in Political Marketing / S. Henneberg, N. O'Shaughnessy // Journal of Political Marketing. – 2007. – Vol. 6. – Issue 3. – P. 57–71.

26. Johansen H.P.M. Political marketing: more than persuasive techniques. An organizational perspective / H.P.M. Johansen // Journal of political marketing. – 2005. – Vol. 4 (4).

27. O'Shaughnessy N.J. The Phenomenon of Political Marketing / N.J. O'Shaughnessy. – Houndmills; Basingstoke; London: Macmillan Press, 1990. – 618 p.

28. Scammell M. Political Marketing: Lessons for Political Science/ M. Scammell // Political Studies. – 1999. – Vol. 4 (4). – P. 428–456.

Тетяна Бевз

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ НАЗВ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті аналізуються назви сучасних українських політичних партій упродовж двадцятиліття розвитку багатопартійності. Акцентується увага на відсутності критерію визначення їх назв, а також законодавчого закріплення.

Ключові слова: партія, партогенез, назва, Україна, демократична.

Bevz Tatiana. Evolution and features of the names of modern political parties.

In the article the name of modern Ukrainian political parties over twenty years of multiparty are analyzed/. The absence of a criterion for defining their names, as well as legislative consolidation is emphasized.

Keywords: party, partogenesis, name, Ukraine, democratic.

Досліджуючи політичні партії впродовж тривалого часу та працюючи над підготовкою довідкового матеріалу для книги «Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)», неодноразово замислювалася над назвами сучасних політичних партій, їх екзотикою, вишуканістю, незрозумілістю, алогічністю. Ймовірно, причина у тому, що юридично чітко не визначені вимоги до назв, ймовірно, причина у нашій ментальності. Тому й виникло бажання з'ясувати та проаналізувати назви сучасних українських політичних партій. Тим більше, що ця тема цікавить багатьох. На одному з форумів зовсім випадково «впав» у вічі текст, а швидше – пропозиція: «Я от задумався, що означають назви політичних партій. Пишіть всі, хто має якісь думки» [14]. І сам автор запропонував: «...наприклад, «Наша Україна» – означає, що Україна належить купці партійців, а не народу. Ці партійці привласнили собі Україну і нею розпоряджаються, як приватизованою власністю. А що робити іншим?» [14]. І закликав: «Так повернемо народу Україну! Не дамо купці партійців розпоряджатися нашим кровним!» [14].

Інший дописувач зазначив наступне: «...можна говорити лише про певне нерозуміння деяких назв... ось, наприклад, використання словосполучення «народно-демократична» мене трохи веселить..., бо це масло масляне... «демократична» – це вже народна... тільки з латинськими коренями...» [14].

Спробуємо проаналізувати, що містять назви понад 250 політичних партій, які діють або діяли впродовж двадцятиріччя незалежності та становлення українського партогенезу.

Перш за все, зазначимо, наука про власні назви називається ономастика, вона виробила певні принципи та рекомендації, яких варто дотримуватися, щоб проєктовані назви були зрозумілими і не обтяжливими. Виходячи із визначення – все чітко й зрозуміло.

У Статті 9 «Назва та символіка політичної партії» Закону України «Про політичні партії в Україні» зазначається: «Назва політичної партії, її символіка не повинні

збігатися з назвою чи символікою іншої (zareєстрованої) політичної партії» [7, с. 118]. За історії української багатопартійності в нас було по дві партії з однаковими назвами, щоправда, з різними реєстраційними номерами та датами створення. Зокрема, Аграрна партія України (1996, № 812), Аграрна партія України (2006, № 136-п.п.); Зелена партія України (1999, № 1198), Зелена партія України (2000, № 1360); Комуністична партія України (1991, № 107), Комуністична партія України (1993, № 505); Партія свободи (1999, № 1264), Партія свободи (2004, № 104-п.п.); Партія труда (1993, № 388), Партія труда (2005, № 120-п.п.); Прогресивно-демократична партія України (1999, № 1277), Прогресивно-демократична партія України (2008, № 163-п.п.); Українська народна партія (1999, № 1301), Українська народна партія «Собор» (2000, № 1351); Українська національна асамблея (1994, № 617), Українська національна асамблея (1997, № 923); Українська республіканська партія (1990, № 4), Українська республіканська партія (2006, № 139-п.п.).

Системний класифікатор, необхідний для функціонування Державного реєстру виборців, для політичної партії вимагає занесення таких даних: повна назва політичної партії; скорочена назва політичної партії; дата реєстрації сформованої політичною партією депутатської фракції у Верховній Раді України; дата припинення діяльності сформованої політичною партією депутатської фракції у Верховній Раді України.

Назва партії може мати смислове навантаження, а може представляти довільний набір слів. Немає й обмеження відносно довжини найменування (наприклад, у Ірландії партії може бути відмовлено в реєстрації через надмірно довгу назву: як правило, вона не повинна складатися з-понад 6 слів). В. Жириновський ще у 2007 р. запропонував внести в російське законодавство необхідні норми щодо назв політичних партій, щоб вони не могли складатися з трьох і більше слів. «Потрібно запропонувати політичним партіям дати абрєвіатури або короткі назви в одне-два слова», – наголошував В. Жириновський і при цьому відзначив, що сьогодні бюлетень для голосування на виборах потрібно читати з консультантом із правових

питань, оскільки самостійно виборці, особливо в селах, не зможуть розібратися, де поставити галочку [6]. Закон ФРН, наприклад, вимагав, щоб назва партії відрізнялася від уже наявних назв інших політичних партій.

Для того, щоб показати, що об'єднання є політичною партією, а не іншою громадською організацією, безпосередньо в назву політичного суспільного об'єднання включалося слово «партія». Деякі політичні партії мали «історичні» назви, наприклад, Комуністична партія або Російська соціал-демократична робітничка партія. Для політичних партій характерна вказівка на свою організаційно-правову форму безпосередньо в назві партії.

Закон України про політичні партії не містить заборони на використання назв інших держав, тобто назва політичної партії може навіть збігатися з назвою іноземної держави, хоча така заборона встановлена відносно символіки політичних партій [7, с. 118]. Закони країн СНД про політичні партії це питання обходять. В окремих європейських державах (Великобританія, Словенія, Хорватія) встановлено, що назва політичної партії не може містити іноземних назв.

Наприклад, у Великобританії політична партія у своїй назві може використовувати лише слова «Британія», «британський», «Англія», «англійський», «національний», «Шотландія», «шотландці», «шотландський», «Сполучене королівство», «Уельс», «уельський», «Гібралтар», «гібралтарський» і їх похідні комбінації. Такий перелік пов'язаний, насамперед, з тим, що у Великобританії дозволено створювати регіональні політичні партії.

Дозволено використання термінів «Росія», «Російська Федерація» в Росії. При цьому партія звільняється від сплати державного мита за використання назв «Росія», «Російська Федерація» та їх похідних (п. 1, ч. 1 статті 333.35 Податкового кодексу РФ). Натомість, у Республіці Білорусь встановлена заборона на використання в назві політичної партії слів «Республіка Білорусь», «Білорусь», «національний» і «народний», якщо інше не визначене Президентом Республіки Білорусь (абзац 4 статті 14 Закону Республіки Білорусь від 05.10.1994 р. «Про політичні партії»).

Політична партія може використовувати у своїй назві слово «Україна» та утворені на його основі похідні слова – «українська», «всеукраїнська». В назвах партій за двадцять років незалежності (із 250, які діяли або діють у нашій країні) термін «Україна (-и) (-у)» використано 111 разів; «українська (-ський)» – 48; «всеукраїнська (-ський)» – 24. Власне, 72,2 % партій використовували назву держави. Доречно зазначити, що не менш популярним є термін «демократична (-ний)», який вживається 34 рази.

Не менш популярними брендами у назвах є: «громадянська (-ий)» – (Політична партія «Громадський контроль» (2001, № 4-п.п.), Політична партія «Громадянська платформа» (2005, № 113-п.п.), Політична партія «Громадянська позиція» (2005, № 116-п.п.), Політична партія Громадянський рух України (2008, № 161-п.п.)); «європейська (-ий)» – (Політична партія «Європейська партія України» (2006, № 133-п.п.), Політична партія «Європейська платформа» (2005, № 122-п.п.), Політична партія «Європейська столиця» (2005, № 112-п.п.), Політична партія «Євротурбота» (2006, № 137-п.п.); «нова» – (Політична партія «Нова демократія» (2005, № 113-п.п.), Політична партія «Нова країна» (2005, № 112-п.п.), Політична партія «Нова політика» (2001, № 1573), Політична партія «Нове життя» (2011, № 191-п.п.).

Показові щодо цього назви окремих партій, які використовують, наприклад, бренди «народна» чи «демократична». За нашими підрахунками, таких партій в Україні аж 33, з яких «народних» – 19, а «демократів» різних відтінків – 14.

Соціалізм, лібералізм, солідаризм, респонсизм, меритократія... Назва партії може відтворювати: «ідеологічний генотип» (Комуністична партія України, Політична партія «Союз лівих сил»); основну мету (завдання) діяльності партії (Політична партія малого і середнього бізнесу України, Партія підтримки вітчизняного виробника, Партія відродження села); соціальну ідею (Партія пенсіонерів України); національну ідею (Українська партія, Українська народна партія); релігійну ідею (Українська політична партія «Християнський рух», «Християнсько-ліберальна партія

України»); або інтереси певних груп населення (Партія освітян України, Партія інтелігенції України, Партія захисників Вітчизни).

Чи є заборона на якісь назви партій в Україні? Відповісти на це питання досить важко, враховуючи те, що у законі це положення не прописано. Тому в нас діяла партія з назвою Політична партія України «Партія політики Путіна» (ППП), яка змінила назву спочатку на Політична партія «Слов'янський народно-патріотичний союз», а згодом на – Політична партія України «Русь Єдина».

Ще один сюжет про назви партій нав'яло перечитання «Записок українського самашедшого» Л. Костенко, насамперед те, що «партії вегетуються і конфронтуються», а також те, що «є вже три Рухи, які рухаються урізноміч і закликають до єдності» [12]. У лютому 1999 р. у Народному Русі України стався розкол, що призвів до створення ще одного Руху – Українського народного, на чолі з Ю. Костенком. 30 депутатів-рухівців вийшли з фракції НРУ й утворили фракцію УНР.

25 січня 2003 р. у Києві відбулися IV (XIII) Всеукраїнські збори Руху (Українського Народного Руху), які розглянули питання про зміну назви партії. Адже «така ідея має багато опонентів, які вважають нерозумним відмовлятися від «бренду», який протягом більше десятиліття «завойовував» собі місце під сонцем. І справді, Рух – це усім відома «марка», яку нерідко ототожнювали не просто з політичною силою, а з «національною ідеєю» [18]. Однак, на думку лідера УНР Ю. Костенка, назву організації треба було привести у відповідність з її статутом як політичної партії, оскільки, згідно з практикою демократичних країн, «партії» і «рухи» – це різні речі, і рано чи пізно це потрібно буде врахувати. Інший аспект зміни назви «Український Народний Рух» полягає в непорозумінні з колегами з Народного Руху України: «...враховуючи те, що об'єднання Рухів досі не відбулося, подальше існування двох Рухів призведе не до консолідації, а до боротьби за те, хто більший рухівець» [18].

Однак зміна назви не вирішила проблеми обох партій. І, що парадоксально, в 2000 р. з'явилася ще одна партія з брендом – «Рух», а саме – «Народний Рух України за єдність». Стратегічною метою діяльності Народного Руху

України за єдність було визначено – «об'єднання всіх частин «РУХУ», а в перспективі – консолідація національно-демократичних сил. Співголова Народного Руху України за єдність Б. Бойко констатував: «Розкол РУХу відбувся фактично не на дві, а щонайменше на три частини. Третьою стороною, яка зазнала внаслідок конфлікту найбільших моральних втрат, є організації та індивідуальні члени РУХу, які не увійшли до офіційних рухівських новостворених структур. Вони не визначилися під час розколу на користь жодної зі сторін і вимагають відновлення єдності. Створивши Народний Рух України за єдність та ініціювавши тим самим процес єднання партії, ми виконуємо політичну волю найширшої частини рухівського загалу» [15]. Реалізувати наміри щодо об'єднання усіх частин Руху так і не вдалося, тому і надалі функціонують партії, члени яких колись належали до Народного Руху України.

Особливий пріоритет у назвах багатьох політичних партій надається категорії «захист». За нашими підрахунками, 11 політичних партій використовують цей бренд. Найбільше прихильників, насамперед, соціального захисту. Діє навіть партія з аналогічною назвою – Партія соціального захисту. Інша партія бореться і за соціальний захист, і вирішує проблеми вкладників («Народна партія вкладників та соціального захисту»). Ще інша паралельно із соціальним захистом розв'язує проблеми чорнобильців (Всеукраїнська Чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист народу»). Ціла низка партій, зокрема, Партія захисту пенсіонерів України, Українська партія захисту прав споживачів, Партія захисту знедоленого народу України, Політична партія «Захист місцевих інтересів народу» та Політична партія «Партія захисту прав людини», чітко спрямовують свої інтереси на захист народу та його інтересів. Крім цього, в Україні діють Політична партія «Партія Народний Захист», Політична партія «ЗАХИСТ». Захисників багато, та захищати нікому. Натомість В. Шелельо, соціаліст зі стажем, вважає, що ліві сили нарешті вирішили спільно, пліч-о-пліч, стати на захист прав українського народу. «Адже, здається, нема кому сьогодні наверху захистити воїнів-афганців, чорнобильців, дітей війни, простих пенсіонерів, врешті-решт. У людей накопичилося

стільки претензій до нинішнього уряду, що котел невдоволення ось-ось вибухне» [24].

Останнім часом з'являються партії, політичні установки яких сконцентровані на якійсь одній проблемі або групі проблем. Я.-Е. Лейн і С. Ерссон проводять відмінність між неструктурними проблемами, що мають відношення до політичного процесу на загальнонаціональному рівні, і структурними проблемами, специфічними для певних соціальних груп. Структурні проблеми служать джерелом виникнення етнічних, релігійних, регіональних, деяких класових партій [25]. Наскільки юридично виваженим є створення партій, які містять у назвах релігійне спрямування, зокрема таких, як Українська християнсько-демократична партія (1991, № 153), Християнсько-демократична партія України (1992, № 325), Республіканська християнська партія України (1997, № 886), Партія мусульман України (1997, № 945), Всеукраїнське Об'єднання Християн (ВОХ) (1998, № 1017)? Поділяємо точку зору О. Кудояра, який стверджував: «...релігійно-політичні партії не знайшли своєї ніші в політичному житті українського народу, свого місця на політичній карті України, неповторного політичного змісту у своїй діяльності. Жодна з партій релігійно-політичного напрямку не являє собою реальної сили, здатної впливати на політичну ситуацію в країні; у своїй діяльності релігійні партії занадто слабкі та пасивні й тому не можуть бути серйозними конкурентами для інших партій». Запровадження з ініціативи М. Поровського до назви Республіканської партії означення «християнська» засвідчило прагнення засновників увиразнити обличчя партії та запровадити до принципів партійної діяльності засади християнської моралі.

Згідно із Законом «Про політичні партії в Україні», можуть діяти партії виключно всеукраїнського масштабу. З точки зору логіки і їх назви мають мати всеукраїнський характер. Однак це не завжди так. Скористаємося цитатою, щоб пояснити назву ще однієї партії: «Феномен Партії регіонів закладений навіть у самій назві. Здавалося б, хіба не однаково, як назвати партію: народно-народна, вільно-народна чи відповідними словами іноземного походження? Вдала назва партії – це найкоротша пропаганда

стратегічної мети. А що таке регіон? Це район, група районів, область чи кілька областей? Гасло «Сильні регіони – сильна країна» годиться для територіальної громади, аж ніяк не для політичної партії» [20]. Натомість партія є далеко не регіональною, а власне, претендує і позиціонує себе як «партія влади».

Законом України «Про політичні партії в Україні» встановлено, що політична партія інформує Міністерство юстиції України про зміни назви, програми, статуту, керівних органів партії, їх адреси та місцезнаходження у тижневий строк після прийняття рішень з цих питань. Подібний обов'язок покладається й на структурні утворення політичної партії [7]. Є в історії української багатопартійності партія, яка чотири рази змінювала назву, пройшовши складний шлях від «Партії реабілітації тяжкохворих України» до «Партії реабілітації народу України», а потім різко змінивши орієнтацію, перетворилася на «Ліберально-демократичну партію патріотів України» і, відмовившись від ліберальної ідеології, стала народно-народною (Народно-демократична партія патріотів України – Т. Б.). Пригадалася давно прочитана стаття «Політична екзотика на Прикарпатті», у якій В. Біла проаналізувала діяльність партійного спектра Прикарпаття. Не оминула вона своєю увагою і Партію реабілітації народу України: «Цікаво, чи багато хто з мешканців Прикарпаття чув про Партію реабілітації народу України? Судячи з назви, народ України хочуть реабілітовувати, тільки невідомо після чого: чи то зняти з українців всі тяжкі гріхи, а чи повернути нашу державу в належний стан після двадцятиріччя незалежності. Більше того, скоріше за все це невідомо і керівникам обласного осередку. Інакше б вони вже давно розпочали активні дії по «реабілітації» народу України» [1]. Правдивість цих слів не підлягає сумніву. І такі пасажи можна застосувати до переважної більшості партій.

На цьому тлі трапляються просто парадоксальні речі, як, наприклад, існування аж чотирьох партій з брендом «козацька»: «Політична партія «КОЗАЦЬКА СЛАВА» (2006), Всеукраїнська козацька партія (2008), Політична

партія «Партія Козаків України» (2008) Політична партія «Козацька Українська Партія» (2008), Політична партія «Козацька Народна Партія» (2010).

Історія «козацької партійності» розпочалася з 2006 р., коли Політична партія «Євротурбота» стала «Політичною партією «КОЗАЦЬКА СЛАВА». У протоколі I з'їзду Політичної партії «Євротурбота» зазначалося, що Партія «Євротурбота» підписала договори з деякими громадськими організаціями козаків України про політичне представництво козаків у виборчих процесах, у яких партія має право безпосередньої участі; Партією «Євротурбота» та козацькими організаціями професійно розроблено й впроваджено систему впливу на вибір молоддю та особистостями, які розуміють історичну сутність формування українського етносу. Ця система була вдало впроваджена у проведеній агітаційній роботі до 2-го туру виборів Президента України у січні-лютому 2010 р. Відзначалося, що, оскільки ідеологія українського козацтва за період спільної агітаційної роботи членів Партії і членів громадських організацій козаків стала близькою й опанувала більшістю членів Партії «Євротурбота», то і надійшла пропозиція від членів Партії «Євротурбота» – змінити ідеологічне спрямування діяльності та статут і програму Політичної партії «Євротурбота» у бік розвитку ідеології українського козацтва в значенні європейських понять на самоідентифікацію етносів через історичні витоки їх формування. Було акцентовано, що партія набуває набагато більшого представницького характеру з вливанням до її лав українських козаків і цінителів української православної віри та культури [4, с. 652–653].

У програмі партії зазначається: «Політична партія «КОЗАЦЬКА СЛАВА» (надалі – Партія) – це партія, яка на добровільних засадах об'єднує громадян України – прихильників Європейського шляху розвитку України в співдружності з Росією на основі кращих досягнень світового досвіду у сфері соціального захисту громадян з урахуванням відродження сутності козацтва як захисника українського народу і його православної канонічної віри, захисту інтересів громадян України та їх прав, згідно із

Конституцією України, представництва громадян, що сповідують православну Віру і Козацьку Славу пращурів, в розбудові держави Україна через їх участь у формуванні влади» [4, с. 653].

Аналіз програм козацьких партій дає підстави стверджувати, що їхні програми мало цим відрізняються від некозацьких партій. Навіть вживання термінів «козак», «козащина», «козацька республіка», «козацька держава», «козацька громада», «козацькі традиції», «козацька доба» і т. ін. трапляються більше у «некозацьких» партіях. Так, у програмі «Всеукраїнської козацької партії» зазначається: «...враховуючи історичну роль козацтва в становленні української держави, відповідальність за відродження та розвиток історичних, патріотичних і культурних традицій, Всеукраїнська козацька партія прийняла цю Програму» [4, с. 685]. Аналогічна думка простежується у програмі Політичної партії «Козацька народна партія»: «Протягом всієї історії козацтво відіграло величезну роль у державотворенні України.... Багатомісячна історія козацтва переконливо довела його силу та здатність бути провідником та захисником українського народу, який розквітав тільки в козацькій Україні» [4, с. 781,782] (звучить не зовсім переконливо).

Візьмемо іншу програму: «Створюючи політичну партію «Партія козаків України», ми ставимо за мету сприяння побудові в Україні незалежної, демократичної, соціально орієнтованої держави, яка гарантує рівні умови вільного розвитку кожного громадянина, створює, правовим чином забезпечує і захищає необхідні рівні можливості всім, хто своєю працею, знаннями, капіталом сприяє її розбудові і тим самим досягає як свого власного високого життєвого рівня, так і сприяє добробуту всієї держави, одночасно із побудовою такого справедливого і солідарного суспільства, яке турбується і надає необхідну соціальну допомогу тим верствам населення, які її потребують» [4, с. 689]. Ці слова може використати у свій арсенал, за мету чи завдання будь-яка політична партія не козацького спрямування. Не має, на наше глибоке переконання, нічого козацького й програма Політичної партії «Козацька Українська Партія», для якої головною метою діяльності «є ак-

тивна участь у формуванні державної політики, спрямованої на розбудову сучасного, демократично-правового, соціально орієнтованого громадянського суспільства, задля кращого життя та добробуту кожної людини» [4, с. 691]. Невже козацький рух аж такий розвинений і має настільки потужний потенціал соціальної креативності, що всі, хто симпатизує козацькій справі, не можуть об'єднатися під прапором хоча б однієї організації, яка б мала реальний вплив на політику в державі?

Не менш цікавою є історія з жіночими партіями. За час існування новітнього українського партогенезу діяло лише п'ять жіночих партій: Партія «Жінки України» (1997, № 836); Всеукраїнська партія жіночих ініціатив (1997, № 933); Жіноча народна партія (об'єднана) (1998, № 1068); Партія «Солідарність жінок України» (1999, № 1288); Жіноча Демократична партія (наступна назва – «Жінки за майбутнє» Всеукраїнське політичне об'єднання) (2001, № 1606). Характерно, що жіночі партії почали створюватися майже через десять років з початку формування багатопартійності. На думку І. Клименко, «термін «жіночі партії» досить поширений у західній літературі, проте радше в тій, що стосується рухів жінок за політичні права, ніж теорії політичних партій. Це пов'язано з визначенням високоорганізованого суспільства, в якому процес гуртування жінок відбувається поступово і де «жіночі» партії постають на певному етапі як одна з чергових форм об'єднання задля участі в політичних процесах» [8]. Можна погодитися з цією думкою. Власне, усі названі жіночі партії ніколи не були надто впливовими та жодним чином не визначали політичний процес. Не можна не згадати ще однієї жіночої партії, яка, правда, не була зареєстрована. Це – «Партія шанувальників жінок» П. Зіброва, яка створювалася швидше для піару, жарту чи забави.

У багатьох країнах є партії, діяльність яких спрямована на захист навколишнього середовища, так звані «зелені» партії. Україна тут домінує, адже ми маємо 14 «зелених» і «екологічних» партій: Партія Зелених України (1991, № 80); Зелена партія України (1999, № 1198); Зелена партія України (2000, № 1360); Зелена екологічна

партія України (2001, № 1579); Зелена екологічна партія України «Райдуга» (попередня назва – Зелена екологічна партія України «Захист») (2001, № 1594); Політична партія «Українська партія зелених» (2001, № 1600; Зелена партія України – XXI (2001, № 1617); Українська партія «Зелена планета» (2005, № 118-п.п.); Політична партія «Зелені» (2008, № 158-п.п.); Екологічна партія України (2001, № 1597); Політична партія «Партія екологічного порятунку "ЕКО+25 %"» (2001, № 5-п.п.); Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна» (2002, № 6-п.п.); Всеукраїнська Політична партія – Екологія та Соціальний захист (2003, № 9-п.п.); НАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА ПАРТІЯ (2005, № 110-п.п.). Створюється враження, що така кількість партій свідчить про екологічну катастрофу в Україні, або, навпаки, про вирішення абсолютно всіх екологічних проблем. Однак діяльність багатьох із цих партій далі гасел не йде. Натомість особливістю є «боротьба» за назви. Це мало місце під час реєстрації партії з промовистою назвою – «Зелена партія України – XXI». Міністерство юстиції України звернулося за консультацією до Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні. Інститут зробив висновок і повідомив, що з лінгвістичного погляду назви «Зелена партія України» та «Зелена партія України – XXI» подібні, що може призводити до їх сплутування громадянами. Тому номінацію «Зелена партія України – XXI» як назву реєструвати недоцільно [17, Р.с. 1617]. Однак, не беручи до уваги цей висновок, за певний час партія з такою назвою з'явилася серед зареєстрованих політичних партій. Правда, проіснувала вона лише 3 місяці, але то інше питання.

Ймовірно, можна серед українського партогенезу виділити блок партій під умовною назвою – «партії приречені від народження». До них належать: Українська партія шанувальників пива, Ліберально-демократична партія «ЗАХИЩЕНА ОСОБИСТІТЬ. ПРИВАТНЕ – ПОНАД УСЕ!», Прогресивно-автомобільна партія України, Партія Свідомості Третього Тисячоліття, Політична партія Український Союз Праці «Орій, Партія Ліберально-демократичні реформи (Партія «Світло зі Сходу», Політична партія «ЗУБР»), Всеукраїнська партія міжнаціонального порозу-

міння «Новий Світ», Колгоспна партія України. Сьогодні жодної з цих партій немає на українському політичному олімпі. Здавалося б, документи на момент реєстрації відповідали всім нормам. Наприклад, у статуті Української партії шанувальників пива, прийнятому на Установчому конгресі 4 квітня 1992 р., зазначалося: «Українська партія шанувальників пива (надалі – УПШП) – політичний союз однодумців, який прагне до побудови цивілізованого, економічно ефективного та екологічно сталого суспільства. Союз громадян, що словом і ділом сприятимуть формуванню в Україні громадянського суспільства на засадах приватного підприємництва, ринкових відносин і загальнолюдських цінностей» [4, с. 78].

Згідно зі статутом УПШП, своєю назвою партія декларувала, насамперед, необхідність створення «суспільства для людей», забезпечення для них гідних умов життя через захист їх споживчих прав і прищеплення їм норм цивілізованого суспільства, як в організації праці, так і у проведенні дозвілля, створення передумов для ліквідації соціальних недоліків [4, с. 78].

Не менш дивовижною виявилася історія іншої «екзотичної» партії. Так, Прогресивно-автомобільну партію України було створено 17 вересня 1997 р. і зареєстровано Міністерством юстиції України 13 лютого 1998 р. (реєстраційний номер 978). Вчитуючись у назву, виникає питання, насамперед, чому «автомобільна», якщо її «мета сприяти формуванню громадянського суспільства, утвердженню в Україні правової, демократичної, соціальної держави, в якій гарантуються права та свободи людини, права національних меншин» [4, с. 286]. По-друге, в чому її прогресивність. На жаль, статутні документи, відповіді на це не дають. Ймовірно, що й члени партії не до кінця розуміли і поділяли її назву. Адже не випадково, на черговому з'їзді партії 15 листопада 2001 р. було затверджено нову назву партії – «Партія «Жінки за майбутнє», внесено редакційні зміни до Статуту та затверджено нову програму партії, обрано новий керівний склад. Про ці зміни була подана інформація до Мін'юсту. Правовий висновок був категоричним: подані документи не відповідають Конституції України та чинному законодавству.

Подані зміни та доповнення до Статуту Партії «Жінки України» не були погоджені Мініюстом. Відповідно до ч. 1 статті 9 Закону «Про політичні партії в Україні», назва політичної партії, її символіка не повинні збігатися з назвою чи символікою іншої (зареєстрованої) політичної партії [7]. На момент подачі документів Партією «Жінки України» Міністерством юстиції України вже були зареєстровані 23 березня 1997 р. (реєстраційний номер 836) Партія «Жінки України» та 30 березня 2001 р. (реєстраційний номер 1606) «Жінки за майбутнє» Всеукраїнське політичне об'єднання. Партія припинила діяльність згідно з рішенням Верховного Суду України від 19 травня 2003 р., наказ Міністерства юстиції України від 9 червня 2003 р. № 61/5.

У 2004 р., після повного знищення колгоспів (власне і сама назва «колгосп» уже почала забуватися) – у Переяслав-Хмельницькому 13 серпня провели Установчий з'їзд Колгоспної партії України. Відразу постало питання: якою є мета новоствореної партії? Відродження колгоспів? Однак у програмових документах пояснення було зовсім іншим як зазвичай – нестандартним і оригінальним: «Колгоспна партія України має таку назву тому, що її члени хочуть повернути тільки все те позитивне, чого досягла наша країна протягом десятиліть – це і максимальні показники у виробництві, це і стабільна підтримка з боку держави, це і забезпечення виконання державою різних соціальних програм на селі» [17]. Далі в документі зазначалося: «Колективна праця завжди була провідною та необхідною для будь-якого суспільства. У словосполучення «колгоспна партія» вкладається не сенс самого слова «колгосп», а колективне господарювання на селі, що в основі назви партії слово «колектив», адже навіть при приватній формі власності сіє і збирає врожай саме колектив. Тому партія буде постійно відстоювати права колективу, щоб будь-який колектив був соціально захищеним, мав гарантовану нормальну заробітну плату, доходи на земельні та майнові паї» [17]. Однак усі ці аргументи не сприяли діяльності партії. Партія зареєстрована була Міністерством юстиції України 29 жовтня 2004 р. (реєстраційний номер 102-п.п.). Після реєстрації партія не створила

у шестимісячний термін своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві та Севастополі, в Автономній Республіці Крим. І вже через півроку припинила діяльність, згідно з рішенням Верховного Суду України від 7 червня 2005 р., наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2005 р. № 63/5. Аналогічні рішення прийняті щодо всіх партій, що названі нами «приреченими від народження». Подібна участь може чекати й створені партії у другій половині 2011 р. Серед них – Політична партія «Наш час» (2011, № 197-п.п.); Політична партія «Сам за себе» (2011, № 201-п.п.); Політична партія «Блокова партія» (2011, № 198-п.п.) та інші.

Приваблює у процесі партогенезу проблема зміни назв. Власне, окремі зміни назв не піддаються аналізу та здоровому глузду, бо втрачається спадковість у ідеях, завданнях, програмах і статутах. Зокрема, як Громадянська партія України могла змінити назву на Політичну партію «Кияни передусім!». Який між ними зв'язок це, по-перше, а по-друге, чи може партія, яка відверто представляє інтереси киян, бути всеукраїнською партією (згідно з Законом України «Про політичні партії України» партії повинні мати виключно всеукраїнський статус)? Не менше вражає заміна назви «Партія Приватної власності» на «Єдиний Центр» (є інформація: партія мала називатися по-іншому, а саме – «Партія інваріантних законів і демократії "Єдиний центр"» [23]); або Партія Освітян України на Партія «Єдина Країна»; Партія «Союз Труда» на Партія «За права Людини». Виникає також питання: на підставі чого Партія захисту пенсіонерів України стала Партією «НАРОДНИЙ БЛОК».

А як можна пояснити еволюцію Прогресивно-демократичної партії України в Партію «Нова генерація України», а згодом у Партія «Родина». Чи є ідеологія у зміні назви Політична партія «Авангард» на Політична партія «Руська Єдність»? Чи те, що Політична партія «Русь Єдина» трансформувалася у Політичну партію «Держава». Особливо вражає, як Політична партія «Партія за військових» могла перетворитися в Політичну партію «Партія екологічного порятунку «ЕКО+25 %». Коментарі тут зайві.

«Незрозумілими» видаються зміни назв таких партій: Політична партія «Народний Союз Наша Україна» (наступні назви – Політична партія Народний Союз «Наша Україна», Політична партія «Наша Україна»). Доречно зазначити, що перша така трансформація відбулася з Комуністичною партією (трудящих), яка стала Комуністичною партією трудящих. Що змінилося після переміщення дужок? Чи відкинення формули «Народний Союз»? Принципово відповісти важко чи, швидше, неможливо. За даними Міністерства юстиції України у 2010 р. 30 українських партій змінили назву та керівництво [22].

Викликають занепокоєння скорочені назви політичних партій. Чи не виключуть у виборця складність такі аббревіатури: ПТС (повна назва – Політична партія «Третя сила»); МПУ (Меритократична партія України); «МоГУ» (повна назва – Політична партія «Могутня Україна»).

Доскіпливий дослідник зверне увагу й на написання назв політичних партій. Навряд чи знайдеться сміливець, який прокоментує назву – НАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА ПАРТІЯ, ПАРТІЯ «РУСЬ», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «НОВЕ ЖИТТЯ», де усі літери великі. Не менш вражає і написання назв: Партія «ВІДРОДЖЕННЯ», Партія «РОДИНА», Політична партія «РУСИЧИ». Не відразу знайдемо пояснення й тому, чому ключове слово у назві – «Меритократична партія України» пишеться через букву «і», тоді як усі словники терміни «меритократія», «меритократ» пишуть через «и». У чому тут причина? У відсутності знань? Неуважності з боку юридичного органу? Чи ще щось інше?

Особливістю партійної системи є наявність іменних партій. Зокрема, була Українська республіканська партія Лук'яненка, а зараз діючими є Політична партія «УДАР» (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка та Радикальна Партія Олега Ляшка. Українська республіканська партія Лук'яненка була зареєстрована 21 грудня 2006 р., а в червні 2009 р. змінила назву на Українська республіканська партія. У березні 2012 р. з'явилася ще одна іменна партія, а саме – Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!». З точки зору ономастики, тут є зауваження і до написання «Україна – Вперед!».

Наскільки правильним є такий запис граматично, не кажучи про те, що у Реєстрі політичних партій є партія під назвою – Політична партія «Вперед, Україно!», у якої з нормами правопису все гаразд.

Ім'я відомого українського боксера Віталія Кличка найближчим часом також зникне з назви політичної партії «УДАР». За його словами, в цілому партія «УДАР» – це «не партія Віталія Кличка, це не спортивна партія» [9].

В Україні діє низка партій, назви яких вирізняються особливою оригінальністю. Серед них: Політична партія «Мерітократична партія України», Політична партія «Українська партія респонсизму». І. Шевченко запропонував затвердити як індивідуальну назву політичної партії назву «Мерітократична партія України», обґрунтувавши свою пропозицію таким чином: «Ми розуміємо, що слово мерітократія – поки що незнайоме та складне для сприйняття. Проте ми впевнені, що на етапі становлення партії назва повинна бути саме такою. Чому? По-перше, така назва відповідає нашій ідеології та основним принципам. По-друге, така незвична назва викликає цікавість і спонукає людину до отримання додаткової інформації про партію та її ідеологію. По-третє, така назва на першому етапі розвитку партії буде відігравати роль кадрового фільтра. Приєднуватися, переважно, будуть тільки ті люди, які хочуть зрозуміти й осмислити нашу ідеологію і принципи. Саме такі люди потрібні на першому етапі, тому що саме вони стануть лідерами та активістами партії, які будуть здатні організовувати діяльність партії та працювати з прихильниками й виборцями» [11].

Згідно зі статутом: «...мерітократія – обрання та призначення на керівні та адміністративні посади в Партії, формування виборчих списків, висування кандидатів на вибори та номінування на державні посади здійснюється виключно на підставі моральних якостей, особистих досягнень, здібностей, знань, досвіду та особистої ефективності особи на відповідний момент» [21]. Влада достойних людей – це мерітократія (від лат. *meritus* – достойний і грец. *кратос* – влада).

Мало хто із дослідників політичних партій не звернув увагу на назву партії «Українська партія респонсизму».

Керманічі партії стверджують: «...респонсизм – це не плід хворої уяви і не чергова утопія, якою не призначено збутися. Респонсизм – це продукт соціально-інженерної думки, який, виходячи з нашого «національного багажу», здатний запропонувати Україні якісно іншу дорогу розвитку. Власний рецепт національного успіху» [18]. За мету партія визначила побудову в Україні суспільства, заснованого на засадах ідей відповідального управління державою та надання максимальної свободи громадянам України.

Є низка партій, які не були зареєстровані Міністерством юстиції України через назви. Найбільш характерний приклад із Політичною партією «Сер Генрі». 25 листопада 2009 р. було подано до Міністерства юстиції України заяву про реєстрацію Політичної партії «Сер Генрі». Міністерство відмовилося її реєструвати згідно з Наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2009 р. № 2605/5. Натомість представники партії звернулися до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом до Міністерства юстиції України.

Позивач вважав, що назва політичної партії «Сер Генрі» не суперечить законодавству України, а саме – Закону України «Про політичні партії України» та не може бути підставою для відмови в її реєстрації.

Як відомо, назва політичної партії – це узагальнене, коротке відображення мети, основних завдань, ідеології партії та політичних інтересів її членів. Назва політичної партії «Сер Генрі» складається з двох слів, а саме: «Сер» є словом англійського походження (анг. sir), являє собою слово-регулятив, що регулює взаємини між співрозмовниками відповідно до мовленнєво-етичних стандартів і норм, узвичаєних у певному суспільстві. У Великій Британії «сер» є зверненням до баронета й осіб лицарського стану. Як титул «сер» додається до імені та прізвища лицаря або тільки до імені.

Титул (від лат. *titulus* – напис, почесне звання) – звання спадкове або таке, що надається окремим особам (зазвичай дворянам) для підкреслення їх особливого, привілейованого становища.

У США слово «сер» використовується як ввічливе звертання до осіб, які посідають особливе становище в суспільстві.

Згідно з ч. 2 ст. 3 Закону № 2365-III від 5 квітня 2001 р. політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Відповідно до ст. 6 Закону № 2365-III від 5 квітня 2001 р. членом політичної партії може бути лише громадянин України.

Таким чином, використання у назві політичної партії титулу «Сер», що історично ніколи не був в українському вживанні, є прямою вказівкою на вплив іноземної держави на партію.

Крім того, статтею 37 Конституції України встановлено, що утворення та діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету й територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Таким чином, назва Політичної партії «Сер Генрі» відображала положення, проти яких міститься застереження у вказаній нормі. Окружний адміністративний суд міста Києва 13 квітня 2010 р. відмовив у задоволенні позовних вимог.

Дещо іншою була ситуація із Соціалістичною партією регіонів. Правовою експертизою було встановлено, що назва партії не відповідає статті 12-1 України «Про об'єднання громадян», якою встановлено, що загальна назва (партія, рух, конгрес, союз, спілка, об'єднання, фонд, фундація, асоціація, товариство тощо) може бути однаковою в різних об'єднань громадян. Індивідуальна назва об'єднання громадян є обов'язковою та повинна бути суттєво відмінною від індивідуальних назв зареєстрованих в установленому порядку об'єднань громадян із такою ж загальною назвою. Міністерство юстиції України не вважало назву Соціалістична партія регіонів суттєво відмінною від зареєстрованих Партії регіонів і Соціалістичної партії України, вбачало у цьому можливість порушення виборчих прав громадян.

На запит Міністерства юстиції України від 7 серпня 2008 р. № 8261-0-33-08-32/1 Інститутом української мови

НАН України була дана відповідь від 4 вересня 2008 р. № 307/1043 про те, що назва Соціалістична партія регіонів формально не збігається із зареєстрованими в Міністерстві юстиції України назвами партій Партія регіонів та Соціалістична партія України, а також, що, з погляду логіки, назва Соціалістична партія регіонів не коректна.

Зважаючи на всі наведені обставини та оцінивши зібрані у справі докази в їх сукупності, суд дійшов висновку, що рішення про відмову в реєстрації «Соціалістичної партії регіонів» було прийнято не обґрунтовано, без урахування всіх обставин, необхідних для прийняття такого рішення, та з порушенням термінів, визначених законами України, а тому позовні вимоги позивача підлягають задоволенню частково. Наразі було прийнято рішення скасувати Наказ Міністерства юстиції України від 24 вересня 2008 р. № 1619/5 «Про відмову в реєстрації Соціалістичної партії регіонів» та зобов'язати Міністерство юстиції України повторно переглянути заяву про реєстрацію Політичної партії «Соціалістичної партії регіонів» [16]. Що цікаво, що й самі представники партії згодом відмовилися від цієї назви та подали на реєстрацію документи під назвою Політична партія «Робітнича партія України», яка була зареєстрована Міністерством юстиції України на підставі рішень Установчого з'їзду «Соціалістичної партії регіонів», який відбувся 12 січня 2008 р., й рішень позачергового з'їзду від 8 липня 2010 р., під час якого назву партії було змінено на Політична партія «Робітнича партія України».

Характерною рисою українського партогенезу є й запозичення назв політичних партій. Зокрема, Партія праці (Нідерланди), Партія праці (Україна); Партія Свободи (Нідерланди), Партія Свободи (Україна); Партія «Родина» (Російська Федерація), Партія «РОДИНА» (Україна); Ліберально-демократична партія Росії (Російська Федерація), Ліберально-демократична партія України (Україна); Партія «Яблуко» (Російська Федерація), Партія «Яблуко» (Україна); Партія «Справедлива Росія» (Російська Федерація), Партія «Справедлива Україна» (Україна). Цей перелік можна продовжити. Примітним у цьому контексті є бажання створити в Україні Партію піратів. Зазначимо, що партії з

подібними назвами кілька років назад стали поширеними в Європі. Партія піратів першою була заснована 1 січня 2006 р. у Швеції. Вона виступала за радикальну зміну чинного законодавства щодо інтелектуальної власності, авторського права, патентів і захисту інформаційної приватності громадян, а також за підвищення прозорості влади. За «Піратську партію» Німеччини 8,9 % голосів (15 депутатів) віддали виборці на виборах до парламенту землі Берлін. На виборах у парламент Нижньої Саксонії пірати здобули 56 мандатів. 16–18 квітня 2010 р. у Брюсселі на конференції було створено Інтернаціонал Піратських партій. Це неурядова організація для допомоги при створенні, для підтримки та просування піратських рухів, а також щоб сприяти зв'язкам між такими партіями в усьому світі.

Наприкінці квітня 2011 р. відновилася робота над створенням Піратської партії України. Ініціативна група створила сайт і розпочала збір документів для офіційної реєстрації руху. Перша спроба створити організацію була ще у 2009 р., однак вона не була реалізована. В Україні відбувся процес офіційної легалізації піратського руху у формі Всеукраїнської громадської організації «Українська Піратська Спілка». 27 вересня 2011 р. було опубліковано наказ про легалізацію громадської організації. Розпочалася підготовка до реєстрації Піратської партії як політичної партії. Згідно з даними Мін'юсту станом на вересень 2012 р. Піратська партія України зареєстрована не була.

Однак «порадував» новими партіями, і що цінно, надзвичайно оригінальними назвами жовтень–листопад 2011 р., коли було зареєстровано аж шість політичних партій. Серед інших особливо вражає Політична партія «Сам за себе». Тепер назва села Літки Житомирської області стане історичною, адже саме там була створена ця дивовижна партія. На жаль, ознайомитися з програмово-статутними документами неможливо, як із документами 62 (винятком є 5 партій) політичних партій, які створилися впродовж 2008 р. – грудня 2011 р. жоден сайт не містить такої інформації. Оскільки переважна більшість новостворених партій не мають своїх періодичних видань, а тому не публікуються програми та статuti й у періодиці.

Нарешті створили партію, яка буде турбуватися про духовність українців, судячи лише з назви – Політична партія «Духовна Україна», оскільки програмово-статутні документи роздобути, як і більшості новостворених партій, віднайти не вдалося.

Інтенсивно триває процес створення нових партій. За даними окремих сайтів, восени 2011 р. була створена Партія Поляків України. Метою діяльності ППУ є політична оборона інтересів громадян України польського походження, їх бізнесової діяльності та сприяння європейській інтеграції України. Нова партія позиціонується як християнсько-демократична. Генеральним секретарем ППУ був обраний С. Костецький, також обрано керівництво нової партії. Наразі партія готується до реєстрації в Міністерстві юстиції України [13].

Ветерани Афганістану, які у вересні 2011 р. протестували біля парламенту, вирішили створити політичну партію для участі у виборах до Верховної Ради України. Уже висловили міркування, що для цього одна з політичних партій, заснована колишнім офіцером, який проходив службу в Афганістані, змінить назву на партію «Ніхто, крім нас» [2]. Чи будуть вони зареєстровані – покаже час. Натомість, на сайті Мін'юсту серед діючих партій з'явилася партія, яка припинила діяльність ще в 2005 р., це – Українська партія Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців (СВІЧА). Інформації про те, як їй вдалося поновити свою реєстрацію, жодне джерело не містить.

Упродовж лютого-квітня Інтернет ресурси містили інформацію про появу нової політичної партії «До корита». Самі учасники стверджували, що Партія «До Корита!» – це політичний проект, мета якого – започаткувати процес незворотних суспільних перетворень, необхідних для кардинальної зміни всього політичного класу, що сформувався в Україні за останні 20 років. Проект так і не був реалізований.

Вчитуючись у назви партій, які створювалися в останнє десятиліття двадцятого та перше десятиліття двадцять першого століття, мимоволі пригадався початок становлення масових політичних партій у Європі в ХІХ ст. Як стверджував М. Дюверже, у складі французьких Установчих зборів 1848 р. були об'єднання «Палац науки» і «Інститут» (помірні республіканці), вулиць Пуатьє (монархісти-

католики), Кастільон і Пірамід (ліві). У Франкфуртському парламенті були партії «Кафе «Мілані» (вкрай ліві), «Казино» (правий центр), а також «Вюртемберг» (лівий центр, звідки виділилися партії «Вестендаль» і «Аугсбург»), «Німеччина» (ліві) і, нарешті, «Монт-Тоннер» (українські ліві) – усі інші отримали свої назви за назвами готелів, де збиралися. Йшлося про феномен, досить відмінний від бретонського клубу або клубу жирондистів: депутати зустрічалися в одному і тому самому місці, оскільки розділяли одні й ті ж погляди; клуби склалися за принципом земляцтва, а вже потім їх члени констатували свою ідейну спільність [5]. Однак, коли йшлося про політичні партії, М. Дюверже констатував: «Тут же перед нами – ідеологічне, а не регіональне об'єднання; використання для його позначення назви місця засідань говорить лише про те, що доктрина ще не настільки з'ясована, щоб служити характеристикою групи» [5]. Безумовно, то був інший час, інші обставини, інші ідеологічні орієнтири та інші часові межі; були відсутні теоретичні напрацювання із теорії політичних партій.

Сучасні політичні партії мають достатній як теоретичний, так і практичний досвід. І цілком закономірно, щоб назва партії відтворювала її мету, ідеологію, ціль, а не була «екзотичною», «оригінальною» чи такою, що взагалі не може бути ідентифікована хоча б за одним критерієм. Усі ці прорахунки пов'язані, на нашу думку, з недосконалістю закону. Мають бути чітко виписані вимоги та критерії до назв партій. І тоді не буде партій, які претендують на роль «совісті України» чи «правди України»...

1. Біла В. Політична екзотика на Прикарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ankontr.if.ua/?page=zahid_post&p_id=26563

2. Ветерани Афганістану готуються «захопити» Раду на виборах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-480304.html>

3. Витяг з протоколу I з'їзду Політичної партії «Євротурбота» // Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 137-п.п.

4. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / Керівник проекту М.С. Кармазіна; довідковий матеріал М.С. Кармазіна, Т.А. Бевз; упорядники Т.А. Бевз (координатор проекту), Д.В. Веденєєв, П.П. Гай-Нижник, О.М. Любовець, С.В. Полтавець, О.М. Собачко, В.Д. Яремчук. – К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – С. 78.

5. Дюверже М. Политические партии. – М.: Академический проект, 2000.

6. Жириновский В. В названиях политических партий должно быть не больше двух слов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nr2.ru/moskow/113311.html>

7. Закон України «Про політичні партії в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23.

8. Клименко І. Як народжуються, живуть і вмирають «жіночі» партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/klymenko.htm>

9. Кличко заявив, що його ім'я зникне з назви партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/politics/195486>

10. Кудояр О.М. Роль релігійного чинника в політичному процесі в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec4/s4a7.html

11. Концепція Мерітократичної партії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meritokrat.org/idea9>

12. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – К.: ХХІ століття, 2011.

13. На Сході та Заході України повстає партія поляків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poglyad.te.ua/novyny/twitter/na-shodi-ta-zahodi-ukrajiny-povstaje-partiya-polyakiv/>

14. Назви партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.te.ua/showthread.php?t=5469>

15. Політичний компас. Народний рух України за єдність. Історична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://party.civicua.org/d0233576.htm>

16. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 23 квітня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3612860>

17. Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 1617, 102-п.п.

18. Респонсизм. Посobie для мислящих людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://responsism.org.ua/content/downloadable/buklet_rus.pdf

19. Рухівці Ю. Костенка задумали грандіозні зміни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/articles/16364>

20. Сепаратизм – секретна зброя регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bezyanukovicha.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3491:2012-01-24-06-42-35&catid=34:ukraina&Itemid=59

21. Статут Політичної партії «Мерітократична партія України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m-p-u.org/>

22. У цьому році 30 українських партій змінили назву і керівництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsmarket.com.ua/2010/10/u-tsomu-rotsi-30-ukrayinskih-partiy-zmini/>

23. Хто знає точну назву? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalism-ua.livejournal.com/379091.html>

24. Шелельо В. Назву партії не змінювати в жодному разі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zak-spu.in.ua/150-nazvu-partyi-ne-zmnyuvati-v-zhodnomu-raz.html>

25. Lane J.-E., Ersson S.O. Politics and Society in Western Europe. – 2nd ed. – London: Sage Publications, 1991. – P. 111–113.

Наталія Богашева

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ТА СТАТУТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Стаття присвячена одній із проблем правової інституціалізації політичних партій – дослідженню меж та предмета законодавчого регулювання організаційної структури політичних партій і дослідженню статутів політичних партій України щодо регулювання внутрішньо-організаційної структури.

Ключові слова: політична партія, організаційна структура, керівні органи, з'їзд політичної партії, територіальна структура, місцева організація, внутрішньопартійна демократія.

Bogasheva Nataliya. Correlation of legislative and statutory regulation of organizational structure of political party. The article deals with one of the problems of legal institutionalisation of political parties, researching the limits and object of legislative regulation of organizational structure of political parties and examining the Statutes of Ukrainian political parties on the question of regulating their internal organization.

Keywords: *political party, organizational structure, leading bodies, political party congress, territorial structure, local organization, internal party democracy.*

Організаційна структура політичної партії є її важливою рисою, оскільки надає можливість партії діяти, як зазначає М. Дюверже, «у сучасних партіях інфраструктура має величезне значення: вона встановлює загальні рамки діяльності їх членів, встановлює форму їх зв'язку між собою; вона визначає спосіб відбору керівників і їх повноваження» [1, с. 45–46].

Проблеми становлення та розвитку політичних партій досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими-правознавцями, зокрема такими, як: Л. Адашис, Н. Гаєва, М. Дюверже, В. Кафарський, В. Лапаєва, В. Лемак, Д. Лук'янов, Д. Малий, І. Мерсель, Р. Міхельс, О. Скрипнюк, Ю. Юдін та інші. Однак питання щодо організаційної структури політичних партій мало досліджені у правовому аспекті.

Метою цієї статті є дослідження меж і предмета законодавчого регулювання організаційної структури політичних партій.

У організаційній структурі партії слід виділяти кілька аспектів. Насамперед, це структура, спосіб формування і повноваження *керівних органів* партії. Другий аспект пов'язаний із *територіальною організацією* політичної партії. Третій аспект – зі стосунками між членами партії та її керівництвом, способом участі членів партії у виробленні політики партії та прийняттям найважливіших рішень (*«внутрішньопартійна демократія»*).

Чинне законодавство України практично не регламентує внутрішньорганізаційних відносин політичних партій; партії вільні у встановленні способу статутного регулювання цих питань. Вимогою Закону «Про політичні партії в Україні» [2] є лише *дотримання у поточній діяльності партій положень їх статутів*; питання повноти та чіткості статутного регулювання залишається на розсуд самої партії.

Керівні органи партії. Діяльність партії як колективного суб'єкта права здійснюється через фізичних осіб, уповноважених представляти партію та виконувати відповідні дії. Від імені партії діють її керівні органи та їх посадові особи. Законодавче регулювання структури та форму-

вання керівних органів партії достатньо лаконічне: Закон України «Про політичні партії в Україні» (далі – Закон) передбачає існування з'їзду (конференції, зборів) партії (пункт 7 статті 8 Закону) та керівних (статутних) органів партії (пункт 2 статті 8, частина друга статті 10 Закону), залишаючи регулювання обсягу та співвідношень повноважень цих органів *статуту партії*.

Роль з'їзду партії у внутрішньому житті та діяльності партії визначальна. Вкажемо такі організаційні функції з'їзду, як: формування змісту волі партії, формування партійного представництва (керівників партії та претендентів на виборні посади від партії), контролю з боку партійних мас за керівництвом; а також політичні функції: інтеграційна функція (з'їзд внутрішньо консолідує партію як єдиний організм), функція самоідентифікації (з'їзд визначає партію як цілісного суб'єкта політичної діяльності). Представництво на з'їзд партії здійснюється *від імені відповідних місцевих організацій партії* шляхом прийняття рішень їх вищими керівними органами (конференціями, зборами); повноваження таких представників відповідають *вільному мандатові*: делегати з'їзду партії в *правовому* відношенні не зв'язані у своїй позиції рішеннями про їх делегування (хоча *політично* їх позиція може бути обумовлена таким рішенням).

Статутом, звичайно, передбачається два рівні виборних *керівних* органів партії з різними функціям: один із цих органів (більш представницький) скликається з певною періодичністю і має вищі повноваження; інший є вужчим за складом, однак вважається постійно діючим*. Політичні

* Назви цих органів різноманітні. Так, наприклад, статут Народно-демократичної партії [3] передбачає існування *Політради*, яка керує діяльністю партії «у період між З'їздами», та *Політвиконкому*, який керує діяльністю партії «у період між З'їздами та засіданнями Політради» (статті 7.3 та 7.4 [3]); у Партії регіонів існують *Політрада* (яка є вищим керівним органом партії в період між з'їздами та їх етапами) та *Президія Політради* (статті 6.3 та 6.5 статуту Партії регіонів [4]); у Партії Християнсько-Демократичний Союз – *Асамблея* (керує партією у період між з'їздами) та *Колегія* (постійно діючий керівний орган) (статті 5.4 та 5.5 статуту партії [5]); у Комуністичної партії України – *Центральний комітет партії* (найвищий орган партії між з'їздами) та *Президія Центрального комітету* (статті 3.15 та 3.16 статуту [6]); у Політичної партії

партії обирають також керівника партії – вищу посадову особу партії^{**}. Обсяг повноважень керівника у різних партіях істотно відрізняється; часто керівник поєднує політичне керівництво партією та керівництво виконавчим органом партії. Партії вільні щодо встановлення обсягу повноважень керівних органів та керівника партії; однак повноваження керівника не можуть бути більшими за обсягом від повноважень колегіальних органів. З метою забезпечення *демократичних засад організації* партії важливою є норма пункту 2 статті 8 Закону, яка вимагає встановлення статутом *терміну повноважень* керівних органів партії.

Політичний характер повноважень колегіальних керівних органів партії виключає можливість покладення на ці органи поточної організаційно-розпорядчої діяльності партії. У зв'язку з цим поряд з керівними органами політичні партії утворюють свої *виконавчі органи* (із *призначуваням*, а не виборним складом), завдання яких – організувати виконання рішень керівних органів та забезпечити діяльність партії в організаційному та матеріально-технічному відношенні.

Слід відзначити, що статутне регулювання більшості партій демонструє низький рівень якості; хоча б частковому вирішенню цієї проблеми могло б допомогти встановлення певних *законодавчих* вимог щодо керівних органів партії. Насамперед це стосується регулювання з'їзду партії як її вищого керівного органу, а також співвідношення повноважень вищої посадової особи партії та виборчих колегіальних керівних органів партії.

«Сильна Україна» – *Національна Рада* (керує діяльністю партії в період між з'їздами) та *Національне Бюро* (статті 5.3.1 та 5.4 статуту [7])

^{**} У деяких партіях назва посади пов'язується з керівництвом партією, а в інших – з очоленням центрального керівного органу партії. Прикладами першого підходу є посади *Голови Народного Руху України* (стаття 87 статуту НРУ [8]), *Лідера партії* (стаття 3.3 статуту політичної партії «Фронт змін» [9]), *Генерального секретаря партії* (стаття 12 статуту Української радикально-демократичної партії [10]); другий підхід ілюструють посади *Першого секретаря Центрального комітету* (стаття 3.17 статуту КПУ), *Голови Політичної ради* (стаття 7.5 статуту політичної партії «Наша Україна» [11]).

Територіальна структура політичної партії є визначальною складовою її організаційної структури, яка повинна забезпечити всеукраїнський характер партії. Як зазначає М. Дюверже, члени партії «включені в чіткі інституційні рамки, у певну – більш чи менш складну – інфраструктуру; ця глобальна спільнота є цілим ансамблем малих базових спільнот, пов'язаних координаційними механізмами» [1, с. 45]. Організаційною складовою цієї інфраструктури виступають територіальні об'єднання членів партії – місцеві організації та первинні осередки (пункт 5 статті 8 Закону про партії). Як зазначив Конституційний Суд України, «створення структури партійних організацій політичних партій належить до основоположних засад їх діяльності» [12]. Політична партія самостійно визначає свою територіальну структуру, яка, як правило, відповідає адміністративно-територіальному устрою (це, насамперед, пов'язано з потребою участі в місцевих виборах).

Особливості утворення місцевої організації партії практично не відображені та не враховані у законодавстві.

Утворення місцевої організації партії є вираженням волі не лише учасників установчого зібрання цієї організації, але й самої партії (як стверджує частина шоста статті 11 Закону, «політична партія... *забезпечує утворення...* своїх обласних, міських, районних організацій»). Це вимагає вжиття партією відповідних заходів – попереднього надання дозволу керівного органу партії на утворення місцевої організації або наступного (після утворення)^{*} визнання такого осередку (організації) керівним органом .

* Так, у партії «Реформи і Порядок» створення районних, міських організацій здійснюється за рішенням ради обласної організації партії, а обласної організації – за рішенням Головної ради партії (статті 7.1, 8.1 статуту [13]); подібні норми містить статут партії «Єдиний Центр» [14] (статті 5.2.1, 5.3.1); в Українській радикально-демократичній партії як місцеві, так і регіональні організації утворюються за рішенням центральних органів партії (статті 5.3.1, 5.4.1). Приклади іншого підходу надають: Народна партія, де місцеві організації після утворення «визнаються» вищою партійною організацією: місцеві – регіональною організацією, регіональні – Політвиконкомом партії (статті 13.2 та 22.2 [15]); Українська партія «Єдність», де обласні організації «підлягають реєстрації» в Секре-

На відміну від самої партії, яка *засновується* учасниками установчого зібрання, її осередок чи місцева організація створюється особами, які на цей момент *уже є членами політичної партії*, яка на цей час *уже існує*. Таким чином, участь у створенні місцевої організації партії позапартійних осіб (які лише мають намір стати членами партії) не повинна допускатися.

Учасники установчого зібрання місцевої організації, формуючи керівні органи організації, діють відповідно до вимог статуту партії, який визначає структуру (і, можливо, кількісний склад) таких органів.

Отже, процедура утворення місцевих організацій та осередків партії істотно відрізняється від процедури утворення політичної партії, в загальних рисах її доцільно визначити на законодавчому рівні.

Територіально-організаційна структура повинна забезпечувати всеукраїнський характер партії, її організаційну здатність діяти на всій (чи принаймні на більшій частині) території України. Слід зазначити, що територіальна структура партійних організацій повинна будуватися «згори вниз» (починаючи з обласних і прирівняних до них організацій), однак не зобов'язана доходити до най-

таріаті партії (стаття 5.6 статуту [16]); політична партія «Українська платформа», де «повноваження організації підтверджується рішенням Президії партії» (стаття 9.1 статуту [17]); Комуністична партія України, де рішення про утворення первинних організацій «затверджується вищестоящим партійним органом» (стаття 3.1); Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», де утворення місцевих організацій «затверджується рішенням статутних органів відповідних вищестоящих партійних організацій», а обласних організацій – «рішенням Президії Політичної ради партії» (статті 4.3.1, 4.3.2 статуту [18]); партія «Селянський блок Аграрна Україна», де місцеві та територіальні організації «беруться на облік керівним органом вищестоящої парторганізації» або Політрадою партії (статті 5.2.1 та 5.3.1 [19]). У Політичній партії «Фронт Змін» застосовуються обидва механізми – утворення місцевих організацій здійснюється за попереднім рішенням керівних органів партії, а рішення установчих зборів затверджується цими органами «з подальшим взяттям їх на облік» (статті 3.9.1 та 3.9.11).

нижчих одиниць адміністративно-територіального устрою: частина шоста статті 11 Закону містить досить нечітку вимогу щодо обов'язку партії утворити свої організації в більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим. Відповідно до офіційного тлумачення цього положення Конституційним Судом України, обов'язок кожної партії – «забезпечити утворення та реєстрацію своїх обласних і прирівняних до них партійних організацій не менш як у чотирнадцяти адміністративно-територіальних одиницях України з перелічених у частині другій статті 133 Конституції України» (пункт 1 резолютивної частини Рішення [12]). Що стосується вимоги утворення районних партійних організацій, це питання визнано законодавчо не врегульованим і залишеним на розсуд партій.

Чи достатньо цієї мінімальної структури (14 обласних організацій), щоб охопити всю територію України діяльністю партії? Залишається невиясненим зміст *всеукраїнського характеру* партії: чи це *вимога* до партії забезпечити охоплення відповідної території своєю діяльністю, чи *право* партії проводити свої заходи у будь-якій точці території держави (див.: [21, с. 54]). Незрозуміло, яким чином партія може проводити свою діяльність у тих регіонах, де відсутні її місцеві структурні утворення. Тому доцільно зберегти обмеження щодо участі партії у місцевих виборах лише в тих адміністративно-територіальних одиницях, де існують і *зареєстровані* її місцеві організації, що передбачене законодавством про місцеві вибори; це виступатиме стимулом для розбудови місцевих організацій партій.

Правовий статус місцевої організації політичної партії, на перший погляд, очевидний: це невід'ємний структурний підрозділ політичної партії як *єдиного* об'єднання громадян. Розглядаючи взаємодію партії з її структурними підрозділами, слід розрізняти *правовідносини* (тобто *зовнішні* стосовно партії відносини), врегульовані законом, та *внутрішньопартійні* («корпоративні») *відносини*, які регулюються статутом партії у межах вимог, встановлених законом.

Суб'єктами внутрішньопартійних відносин є кожен член політичної партії, керівні, виконавчі та контрольні органи партії, їх посадові особи, а також усі місцеві осередки й організації партії, їх відповідні органи та посадові особи. Водночас у зовнішніх відносинах бере участь не

лише партія в цілому, але і місцеві організації партії: вони діють від імені політичної партії в загальноукраїнських суспільно-політичних процесах, але також є активними суб'єктами місцевого суспільного та політичного життя.

На місцевих виборах суб'єктами висування кандидатів виступають місцеві організації партій. Відповідно до пункту 4 статті 12 Закону про місцеві вибори [22] місцеві організації партій, які висунули кандидатів на відповідних виборах, набувають правового *статусу суб'єктів виборчого процесу*, тобто отримують власну *конституційно-правову суб'єктність*. Зауважимо, що в зовнішніх правовідносинах беруть участь не всі структурні утворення партії; таким чином, не всі місцеві організації (осередки) володіють правосуб'єктністю поряд із самою партією.

Особливості відносин політичної партії з її місцевими організаціями не визначені на законодавчому рівні та залишаються предметом регулювання партійних статутів*. Широкий спектр подібного регулювання, в тому числі поширена практика «централізованого управління» місцевими організаціями з боку центральних органів і навіть особисто керівників партій, породжує пропозиції щодо певної нормативної уніфікації регулювання цих стосунків [25, с. 272], надання їм певних ознак правовідносин.

* Способи статутного регулювання демонструють широкий спектр підходів – від повноважень керівних органів координувати та спрямовувати діяльність організацій партії, скасовувати рішення їх органів і в разі порушень відсторонювати посадових осіб від виконання обов'язків (стаття 35.4 статуту Народної партії [15]) до призначення центральними керівними органами партії керівників місцевих організацій (стаття 4.11 статуту Всеукраїнської партії духовності і патріотизму [23]), права звільнення керівників місцевих організацій головою партії «за власним бажанням» (стаття 4.13 статуту Всеукраїнського об'єднання «Свобода» [24]), права розпуску керівних органів місцевої організації з запровадженням тимчасового керівництва та призначенням позачергової конференції організації, а також призначення перереєстрації усіх членів партії у відповідній місцевій організації (статті 79, 93 статуту НРУ [8]), права ліквідації та розпуску територіальних і місцевих організацій Радою партії за поданням Лідера партії (стаття 3.3.9 статуту Політичної партії «Фронт Змін» [9]).

З одного боку, у такій важливій для єдності партії сфері діяльності, як виборча, місцеві організації не можуть мати повної правосуб'єктності, тут вони виступають як підрозділи єдиного об'єднання. У статутній діяльності слід гарантувати обмежену автономність місцевих організацій, що є гарантією дотримання внутрішньопартійної демократії. З іншого боку, партія повинна здійснювати внутрішній контроль за дотриманням місцевими організаціями вимог єдиного статуту. Тому відповідні межі автономності місцевих організацій у сфері статутної діяльності (як гарантії дотримання вимог внутрішньопартійної демократії) та виборчої діяльності (в частині місцевих виборів) мають бути частково встановлені законом. Водночас закон повинен захистити повноваження партії додатково визначати ступінь самостійності чи підпорядкованості місцевих організацій з метою збереження ідеологічної й організаційної єдності партії.

Політична партія є складним організмом із різносторонніми відносинами між її членами, місцевими організаціями, керівними органами. Політична партія може активно обстоювати демократію в державі, проте бути досить недемократичною за своєю внутрішньою побудовою. Однак не може вважатися демократичною партія, яка не застосовує у своєму внутрішньому житті засад демократії. Адже саме в поточному функціонуванні партійних структур та органів, по суті, виховуються члени партії, отримують зразки для наслідування та набувають основних навичок участі в суспільно-політичних, у тому числі владних, відносинах. Тому важливо, щоб у межах партії відносини будувалися на засадах демократії. Важливість внутрішньопартійної демократії пов'язана зі специфікою *формування волі* політичної партії; публічна сфера основної діяльності партії вимагає залучення до цього процесу максимально широкого кола членів партії, а не лише її керівних органів. На цю обставину звертає увагу В. Лапаєва: «Не може бути, щоб партія, побудована за авторитарним, тоталітарним типом, скеровувала б свої дії назовні на реалізацію демократичних принципів і цілей» [27, с. 154]. Як зазначає І. Мерсель, «політичні партії повинні не лише підтримувати демократичні ідеї у своїх заявах, але й застосовувати їх у своїй власній діяльності» [28, с. 106].

Демократичний характер внутрішніх відносин у межах партії не може забезпечуватися автоматично. Партія є відносно замкнутою соціальною групою, для якої характерні процеси внутрішньої деградації, що описуються «залізним законом олігархії» Р. Міхельса [26, с. 85]. Відсутність законодавчо закріплених вимог щодо внутрішньопартійної демократії дозволяє деяким партіям надавати широкі повноваження щодо здійснення одноосібного керівництва партією*. Строки повноважень керівників і керівних органів більшості партій однакові та становлять, як правило, від двох до чотирьох років. Однак деякі партії передбачають значно більші строки повноважень; наприклад, строк повноважень голови й керівних органів Партії «Селянський блок Аграрна Україна» – 15 років [19].

Таким чином, можна констатувати, що сучасні українські партії демонструють олігархічну тенденцію, тоді як зі внутрішньопартійною демократією наявні істотні проблеми [30, с. 19–20].

Одним із типових проявів наростання авторитарних тенденцій у керівництві партією є явище запровадження поряд із керівником партії як вищою посадовою особою пар-

* Так, стаття 7.4.2 статуту партії «Руський блок» [29] надає голові партії «право вето на будь-яке рішення територіальних і місцевих організацій Партії», «право усунути з посади будь-яку керівну особу територіальної або місцевої організації партії». Пункт 2 статті 6.3.3 статуту партії «Селянський блок Аграрна Україна» [19] уповноважує голову партії «призначати на посади та відсторонювати від посад голів територіальних і місцевих парторганізацій»; стаття 16 статуту політичної партії «Фронт змін» [9] надає лідеру партії право здійснювати одноосібно такі повноваження, як скликання з'їзду партії, погодження персонального складу членів рад територіальних організацій партії, зупинення повноважень членів керівних органів партії та рішень таких органів. Подібно, відповідно до статті 6.2 статуту політичної партії «Сильна Україна» [7], голова партії має широкі одноосібні повноваження: скликати з'їзд партії, конференції місцевих організацій партії, призначати та звільняти заступників Голови партії, призначати сім членів Національного Бюро (керівного органу партії), скасовувати будь-які рішення партії (крім рішень з'їзду партії), достроково припиняти повноваження голів та членів керівних органів місцевих організацій партії.

тії також і поста *політичного лідера* партії – особи, яка, формально не обіймаючи офіційної посади у партії, здійснює політичне (а часом і організаційне) керівництво. Як зазначає В. Лапаєва, часом запровадження поста лідера партії пов'язане з намаганням обійти заборони щодо суміщення високих державних посад із керівними посадами у партії*. При цьому лідерство «розглядається як здійснення функцій, не пов'язаних із зайняттям партійної посади» [32, с. 20]. Проте аналіз статутного регулювання повноважень лідера партії (у випадках, коли такий пост передбачений статутом) показує значний їх обсяг. Подібна практика не може бути визнана такою, що відповідає засадам демократичної організації партії.

Протидія наростанню авторитарних тенденцій у середовищі політичних партій можлива лише за рахунок зовнішніх (щодо партії) впливів. Деякі держави передбачають певний державний вплив на партії в напрямі протидії їх олігархізації шляхом встановлення відповідного нормативного регулювання. Класичним прикладом є німецьке законодавство про політичні партії (див.: [33, с. 106–107; 34]. На наше переконання, в українських умовах німецький досвід вартий запозичення.

Законодавство може застосовувати два способи регулювання питань внутрішньопартійної демократії. По-перше, закон може встановлювати прямі норми, які регулюють окремі питання внутрішньопартійного життя; по-друге, закон може встановлювати певні (рамкові) вимоги до положень статуту партії, встановлюючи межі свободи внутріш-

* Так, запровадження посади лідера партії «Наша Україна» в 2009 р. було пов'язане із прагненням забезпечити керівний вплив у партії тодішнього Президента України всупереч положенням частини четвертої статті 103 Конституції України [31], яка забороняє Президенту обіймати посади, зокрема, в об'єднаннях громадян; формально пост лідера партії відсутній у статуті партії «Наша Україна». Партія регіонів після обрання її лідера на пост Президента України в 2010 р. змінила керівника партії, надавши його попереднику звання «почесного голови партії», також не передбаченого статутом партії.

нього нормативного регулювання. Обидва способи регулювання припустимі у певних рамках*.

З'їзд, тобто зібрання делегатів, уповноважених відповідними організаціями партії у порядку, встановленому статутом партії, повинен бути *найвищим* і найбільш *представницьким* керівним органом політичної партії. Порядок скликання з'їзду, порядок делегування, строки проведення повинні визначатися статутом партії. Проте для гарантії демократичного характеру внутрішньопартійних відносин доцільно встановити на законодавчому рівні певні рамки, в межах яких партії мають свободу встановлювати регулювання скликання та проведення з'їзду. Так, скликання з'їзду має належати до повноважень представницького керівного органу партії; одноосібне повноваження керівника партії на скликання з'їзду слід вважати недемократичною практикою. Водночас має бути передбачена процедура скликання позачергового з'їзду партії на вимогу певної кількості місцевих організацій партії або членів партії** з метою дотримання

* Встановлення вимог до статуту партії на рівні закону не може розглядатися як принципова новела для вітчизняного законодавства: як зазначає В. Кафарський, «Україна належить до держав, у законодавстві яких частково регламентується зміст статуту» [35, с. 288].

** Статути багатьох партій передбачають такий варіант. Так, наприклад, стаття 7.2.3 статуту політичної партії «*Наша Україна*» [31] передбачає скликання з'їзду президією Політичної ради партії на вимогу не менше ніж 14 регіональних організацій, висловлену рішеннями рад цих організацій. Відповідно до статті 3.12 статуту *Комуністичної партії України* [6], позачерговий з'їзд скликається Центральним комітетом партії за вимогою обласних і прирівняних до них організацій, які представляють не менше третини загальної кількості членів партії. Водночас часто встановленому статутом партії порядку бракує чіткості (юридичної визначеності), що робить цю демократичну за задумом процедуру нездійсненою на практиці; так, наприклад, стаття 4.2 статуту *Української партії «Єдність»* [16] передбачає скликання позачергового з'їзду партії «за ініціативою 1/3 партійних організацій обласного рівня», не вказуючи при цьому *суб'єкта прийняття рішення* про скликання та встановлення норми представництва. Подібне формулювання містить стаття 31 статуту Народної партії [15], згідно з якою з'їзд скликається «за рішенням... або на вимогу третини регіональних партійних організацій».

засади внутрішньої демократії. У разі подібної ініціативи, здійсненої відповідно до статуту, повинен бути встановлений *обов'язок* постійного керівного органу партії або керівника партії скликати з'їзд відповідно до поставленої вимоги.

Регулярність проведення з'їзду партії повинна визначатися двома факторами – строком повноважень виборних керівних органів партії та періодичністю загальнодержавних виборів. Виходячи з того, що виборчий цикл в Україні становить п'ять років, слід визнати оптимальним встановлення частоти проведення з'їздів партії один раз на 2–3 роки, що повинно відповідати строку повноважень виборних керівних органів партії.

Найвищий статус з'їзду передбачений статутами партій шляхом встановлення необмеженого обсягу його повноважень*. З'їзд партії є найбільш представницьким органом партії, оскільки проведення загальних зборів членів партії практично виключено. Практика проведення невеликих за кількістю делегатів з'їздів (20–50 осіб) суперечить ідеї внутрішньопартійної демократії. Законом може бути встановлена вимога щодо мінімальної кількості (скажімо, не менше 100 осіб) делегатів з'їзду, як це сьогодні встановлено щодо з'їзду партії, який висуває кандидата на пост Президента України [36], що є мінімальною гарантією представницького характеру з'їзду.

Деякі партії передбачають делегування на з'їзд членів партії від імені інших об'єднань громадян, які співпрацюють з партією*. Таке делегування суперечить природі політичної партії (колективне членство в партіях законодавством не передбачене). Подібні положення статуту* по-

* Див., наприклад, статтю 6.2 статуту Партії регіонів, статтю 4.9.4 статуту ВО «Батьківщина» [18], статтю 3.2.4 статуту політичної партії «Фронт Змін» [9], статтю 5.5 статуту партії «Реформи і порядок» [13].

* Так, стаття 5.2.3 статуту політичної партії «Сильна Україна» [7] передбачає, що «делегатами на Національний З'їзд є... члени партії, делеговані всеукраїнськими молодіжними громадськими організаціями (що уклали угоду про співробітництво з Партією)», а також «члени Партії, делеговані Національною Радою клубів та громадських організацій».

* Інше подібне порушення, що, по суті, є втручанням громадських організацій у діяльність політичної партії, полягає у включенні до складу керівних органів партії представників «союзницьких» гро-

рушують вимогу частини другої статті 8 Закону «Про об'єднання громадян» [37], згідно з якою «втручання об'єднань громадян... у діяльність інших об'єднань громадян не допускається, крім випадків, передбачених Законом».

Для забезпечення демократичного характеру керівництва діяльністю партії важливе значення має спосіб підбору кандидатур та обрання складу керівних органів. У цьому сенсі українські партії не демонструють належного розвитку демократичних процедур, які не закріплені в партійних статутах і не вироблені у вигляді демократичних традицій. Окремі партії демонструють істотний ухил у бік далеко не демократичних методів формування керівних органів^{**}. У демократичній партійній організації такі статутні норми неприпустимі; подібні приклади з практики французьких партій М. Дюверже кваліфікує як авторитарні [1, с. 185].

Сприяє демократичним процедурам у формуванні керівних органів виборність їх складу; прийнятним може бути включення до складу представницького керівного органу партії певної кількості (однак не більшості) осіб *ex officio*, якщо відповідні посади *в партії* є виборними. Законодавче встановлення такої вимоги виключатиме можливість формування авторитарного керівництва політичних партій.

Повинно бути гарантоване право члена партії чи найменш право місцевих організацій через свої представницькі

мадських організацій. Так, стаття 8.6 статуту Партії «Віче» [38] передбачає, що до складу Політради партії можуть входити «представник Всеукраїнської громадської організації «Віче України» та представник Всеукраїнського благодійного фонду «Віче України», обрані на з'їзді Партії». Подібно, стаття 7.5 статуту Демократичної партії України [39] передбачає, що до складу Національної ради партії входить «за посадою... голова молодіжної організації». Вхідження представників «недержавних організацій» до складу Політичної ради передбачає стаття 100 статуту Партії Правозахисту [40].

^{**} Так, наприклад, Головна Рада партії «Реформи і порядок» – керівний орган партії в період між з'їздами – формується виключно з осіб за посадою (стаття 5.7 статуту [13]); так само формується склад Політради Партії Правозахисту (стаття 100 статуту [40]). Жоден член Національної Ради та Національного Бюро «Сильної України» не обирається з'їздом партії; з числа членів Національного Бюро партії, які входять до складу Ради, сім членів призначаються Головою партії, а інші обираються Радою з-поміж своїх членів.

органи вільно висувати кандидатури на всі виборні посади у керівних органах партії та вносити заперечення проти висунутих кандидатур; слід забезпечити проведення широкого обговорення висунутих кандидатур. Бажаним є обрання членів керівних органів партії (насамперед, керівника партії) шляхом таємного голосування делегатів з'їзду. Сприяло б зміцненню демократичних традицій запровадження регулярної звітності виборних керівників про свою роботу на відповідних посадах не лише перед колегіальними керівними органами, але й перед місцевими організаціями партії. Аналогічні заходи мали б існувати й на рівні формування керівних органів місцевих організацій.

У підсумку розгляду приходимо до висновку, що участь політичних партій у формуванні органів влади демократичної держави ставить перед ними вимогу належного рівня внутрішньопартійної демократії. Законодавче встановлення таких вимог потребує дотримання балансу між втручанням держави у внутрішньоорганізаційні справи партії «в інтересах демократичного суспільства» та правом політичної партії самостійно вирішувати питання власного життя. Такі вимоги законодавства мають поєднувати обов'язкові приписи з альтернативними або заохочувальними нормами; у встановлених законом межах партії повинні мати право користуватися власною дискрецією визначення правил організації свого внутрішнього життя. Предметом законодавчого регулювання питань внутрішньоорганізаційної діяльності партій мають бути: регулярність скликання найвищого керівного органу партії – з'їзду – та забезпечення його представницького характеру; виборний характер керівних органів партії та розумне обмеження строку їх повноважень; обмеження обсягу повноважень керівників (лідерів) партій на користь повноважень колегіальних керівних органів; забезпечення ефективного контролю дотримання статуту партії в діяльності членів партії, керівних органів партії та їх посадових осіб органом статутного контролю партії.

Партійна система України все ще перебуває на етапі свого становлення. Її природний розвиток, як це показує історичний досвід розвинутих демократій, є складним і тривалим. Тому слід взяти до уваги можливість стимулювати еволюцію партійної системи у напрямі, характерному для демократичних держав, у тому числі через відповідне вдосконалення законодавства.

1. Дюверже М. Политические партии: Монография / М. Дюверже. – Пер. с франц. – М.: Академический проект; Королев, Парадигма, 2005. – 544 с.
2. Закон України «Про політичні партії в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
3. Статут Народно-демократичної партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndp.org.ua/index.php?pid=1287388855&id=41>.
4. Статут Партії регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/meet/statute>.
5. Статут Партії Християнсько-Демократичний Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdu.in.ua/statut>.
6. Статут Комуністичної партії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpu.net.ua/statute>.
7. Статут Політичної партії «Сильна Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://silnaukraina.com/static/page/id/177>.
8. Статут Народного Руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nru.org.ua/about/statut?id=8>.
9. Статут Політичної партії «Фронт Змін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frontzmin.org.ua/party/statute-party.html>.
10. Статут Української радикально-демократичної партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urdp.org.ua/about/statut>.
11. Статут політичної партії «Наша Україна». – К., 2009. – 28 с.
12. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року (справа про утворення та реєстрацію партійних організацій) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 2980.
13. Статут Партії «Реформи і порядок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rpr.org.ua/index.php?mid=17>.
14. Статут Єдиного Центру. – К., 2008. – 35 с.
15. Статут Народної партії. – К., 2007. – 40 с.
16. Статут Української партії «Єдність». – К., 2006. – 20 с.
17. Статут Політичної партії «Українська платформа». – К., 2009. – 28 с.
18. Статут Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://byut.com.ua/statute.html>.
19. Статут Партії «Селянський блок Аграрна Україна». – К., 2005. – 38 с.
20. Наказ Міністерства юстиції України № 26/5 від 4 квітня 2005 року «Про затвердження форм заяв про реєстрацію політичної партії та її структурного утворення, форми відомостей про склад керівних органів політичної партії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

21. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2007 від 12 червня 2007 року (справа про утворення політичних партій в Україні) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 54. – Ст. 2183.

22. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35–36. – Ст. 491.

23. Статут Всеукраїнської партії духовності і патріотизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vpdp.org.ua/statut_u.php.

24. Статут Всеукраїнського об'єднання «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/statut.

25. Гейда О.В. Правова регламентація організаційної побудови політичних партій в Україні / О.В. Гейда // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 20. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2002. – С. 268–272.

26. Малинкин А.Н. Теория политической элиты Р. Михельса / А.Н. Малинкин // Социологический журнал. – 1994. – № 3. – С. 80–88.

27. Лапаева В.В. Право и многопартийность в современной России: Монография / В.В. Лапаева. – М.: НОРМА, 1999. – 304 с.

28. Мерсель И. Роспуск политических партий: проблема обеспечения внутрипартийной демократии / И. Мерсель // Сравнительное конституционное обозрение. – 2007. – № 2 (59). – С. 105–121.

29. Статут партії «Руський блок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusblok.in.ua>

30. Лемак В. Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання в Україні / В. Лемак // Право України. – 2010. – № 7. – С. 18–23.

31. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

32. Лапаева В.В. Закон о политических партиях: вопросы взаимодействия партий с государством / В.В. Лапаева // Журнал российского права. – 2002. – № 4. – С. 14–22.

33. Государственное право Германии / Изд. Й. Изензее, П. Кирххоф. – Сокращ. перевод с нем. – В 2-х т. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1994. – Т. 1. – 370 с.

34. Нідермайер О. Внутрішньопартійна демократія / О. Нідермайер // Політичні партії в демократичному суспільстві / Видавці: Й. Тезінг, В. Гофмайстер. – К.: Фонд Конрада Аденауера, 2001. – С. 23–40.

35. Кафарський В.І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності: Монографія / В.І. Кафарський. – К.: Логос, 2008. – 560 с.

36. Закон України «Про вибори Президента України» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – Ст. 81.

37. Закон України «Про об'єднання громадян» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

38. Статут Партії «Віче» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.org.ua/0/doc/statutpart.doc>.

39. Статут Демократичної партії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdpu.org.ua>.

40. Статут Партії Правозахисту (в новій редакції) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.partiya-pravozahistu.com.ua/content/view/4/5/>.

Галина Зеленько

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПРАВОВОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

У пропонованій статті автор аналізує співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій, а також взаємодію факторів правового та політичного характеру (нормативно-правове забезпечення функціонування політичної партії, конфігурації політико-владної моделі, тип виборчої системи, організаційні умови функціонування політичних партій), під впливом яких політичні партії України стають політичними інститутами.

Ключові слова: *політична партія, правова інституціоналізація, політична інституціоналізація, фактори інституціоналізації політичних партій, деінституціоналізація.*

Zelenko G. The correlation of legal and political processes of institutionalization of political parties: Ukrainian practice. *This article examines the correlation of processes of legal and political institutionalization of political parties, and interaction of legal and political factors (regulator and legal support of political party functioning, configuration the political-power model, the type of the electoral system, organizational conditions for the functioning of political parties) under the influence of which political parties in Ukraine become political institutions.*

Keywords: *political party, the legal institutionalization, political institutionalization, factors of institutionalization of political parties, deinstitutionalization.*

Тема формування та функціонування політичних партій і партійної системи є, напевне, однією з найбільш обговорюваних в українській політичній науці. До цієї теми неодноразово зверталася й автор запропонованої статті. Проте тенденції, які спостерігаються в українському партогенезисі останнього року, пов'язані з відміною «конституційної реформи» та прийняттям нового Закону «Про вибори народних депутатів», які безпосередньо впливають на якість та функціональність партійної системи, змушують замислитися й проаналізувати характерні риси процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій і особливості перебігу цих процесів в Україні.

Інституціоналізація політичних партій – процес перетворення політичних партій із звичайної асоціації у повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціоналізація політичних партій проявляється у, по-перше, конституюванні, тобто включенні до конституції основних принципів статусу політичних партій; по-друге, у законодавчій інституціоналізації, внаслідок якої правове становище партій набуває подальшого регулювання у законі.

Проблема співвідношення правової та політичної інституціоналізації у суспільних науках. Діяльність партії, як і будь-якого іншого інституту в сучасному суспільстві, спирається на правові норми. Однак логіка розвитку політичних партій і партійних систем підпорядкована найважливішим соціальним закономірностям, які не завжди можна врегулювати на законодавчому рівні. А закріплення у законодавстві інституту політичних партій передбачає тривалий, часом вкрай суперечливий процес їх організаційного та політичного становлення. Тому в цьому зв'язку вивчення співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації набуває особливого значення.

У філософсько-соціологічному плані поняття інституціоналізації пов'язане з розробками теорій соціального порядку (П. Бергер, П. Блау, Т. Парсонс, Дж. Хоманс, Д. Тернер). Ці теорії використовували його для позначення

багатоманітних процесів, за допомогою яких здійснювалася організація індивідів, груп та інших типів соціальних одиниць, відбувалося впорядкування соціальних зв'язків. Важливе місце в теорії соціальних структур займають так звані «емерджентні якості структури» (у термінах П. Блау), під якими розуміється «джерело зовнішніх обмежень, які відчувають на собі індивіди», причому «дія цих обмежень говорить про те, що лише вони певною мірою сумісні з появою свободи волі». У межах заявленого Т. Парсонсом соціологічного підходу до вивчення проблеми соціального порядку інституціоналізація, крім владних відносин, передбачає також законність і цілий набір механізмів, які включають у себе підтримку та дію соціальних цінностей і норм. Відповідно, існування формальних організацій передбачає інституціоналізовані нормативні рамки – «інституціоналізованим і публічно-правовим комплексом» (за Т. Парсонсом) [1, с. 38].

У конституційному праві інституціоналізація партій трактується як процес їх правового оформлення, становлення ролі в державному механізмі, регламентації порядку утворення та діяльності як особливого політичного й правового інституту. В основі такого підходу, насамперед, розуміння правового інституту як сукупності норм, які регулюють однорідну групу суспільних відносин.

У політичній науці при вивченні процесів інституціоналізації на перший план виходить сама партія як колективний суб'єкт політичного процесу; питання ж правової регламентації розглядається як складова, яка розкриває один, хоча й важливий аспект її діяльності. Тому під правовою інституціоналізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів її діяльності, а під політичною інституціоналізацією – процес їх структурно-функціонального становлення та розвиток у ролі такого, що має власні системні якості як політичний інститут.

Враховуючи те, що політична партія – це і соціальний, і політичний інститут одночасно, то і в реальності розвиток політичної партії як інституту може мати два види наслідків: соціальний інститут безпосередньо не набуває правового закріплення; юридичний (політичний) ін-

ститут орієнтує майбутню поведінку людей на певні норми та правила, які фіксуються на нормативно-правовому рівні. Тобто партія може бути зареєстрована, але не вмонтована в суспільно-політичний процес формально, тим самим вона ніби застигає («зупиняється») на одному із етапів інституціоналізації. У такому разі про партію можна вести мову як про субінститут («псевдоінститут»), який, хоча й закріплений юридично, але не виконує належних функцій. У разі ж коли має місце дисфункція певного політичного інституту – такий інститут відмирає або ж його існування набуває суто формального характеру. Тобто вести мову про політичну партію як повноцінний інститут можна лише за умови, якщо політична партія бодай з різною результативністю (стає парламентською або ж залишається поза парламентом), але виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється у її взаємодії з різними політичними акторами, інститутами, ставленням (рівнем довіри) до політичних партій з боку громадян, а також суто формальними ознаками – партійна інфраструктура, організаційна структура політичної партії тощо.

Відповідно до запропонованого алгоритму виокремлюю правові та політичні аспекти інституціоналізації політичних партій в Україні. Попередньо наголошу, що процес інституціоналізації політичних партій у будь-якій країні відбувається за типовою схемою й етапами. Типовими є й фактори, які впливають на процеси інституціоналізації політичних партій. Звісно, тривалість цих етапів і ступінь політичної інституціоналізації безпосередньо детермінуються характером політичних процесів, якістю та змістом законів (нормативно-правових актів), які в поєднанні створюють своєрідну «політичну матрицю», частиною якої і є політична партія і під впливом розвитку якої перетворюється у політичний інститут.

Характерні риси правової та політичної інституціоналізації партій в Україні. Щодо України, як і щодо інших країн, можна застосувати типову схему політичної інституціоналізації, відповідно до якої на першому етапі виникають потреби, задоволення яких вимагає спільних дій, що спонукає суспільних акторів до об'єднання; на другому – формуються загальні цілі, суспільні норми, зок-

рема правові, для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; на третьому – встановлюється система санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки. Характерною рисою процесу інституціоналізації (правової та політичної) політичних партій в Україні є те, що і перший, і другий етапи були досить обмежені в часі – від артикуляції колективних (групових) потреб до встановлення правових норм минуло приблизно 6 років (якщо не враховувати Українську гельсінську групу, створену в 1976 р., яка висувала переважно вимоги щодо дотримання прав людини). Цей період тривав із середини 1980 р. до початку т. з. «перебудови», ініційованої М. Горбачовим. Правове підґрунтя діяльності партій на цьому етапі становили Конституція УРСР (зі змінами від 24 жовтня 1990 р.) та Закон «Про об'єднання громадян» (1992 р.). Зокрема, ст. 49 Конституції проголошувала право громадян на об'єднання в політичні партії, яким гарантувались умови виконання статутних завдань; ст. 7 – надавала партіям, громадським організаціям і рухам право через їх представників, обраних до Рад народних депутатів, та в інших формах «брати участь у розробці та здійсненні політики республіки, в управлінні державними і громадськими справами» [2].

Закон «Про об'єднання громадян»:

- визначив політичні партії як «об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі» [3];

- встановив норму, згідно з якою політичні партії в Україні можуть створюватися лише із всеукраїнським статусом. Це стало підставою для припинення діяльності деяких регіональних партій (зокрема, в АР Крим) чи їх трансформацію у формально загальнонаціональні, що сприяло певній стабілізації партійної системи;

- запровадив обмеження на фінансування політичних партій (зокрема, іноземними суб'єктами, а також державними органами, установами, підприємствами та організаціями). Це мало сприяти обмеженню впливу на діяльність партій органів влади та держави в цілому, а також звуженню каналів зовнішнього впливу.

Наслідком правової інституціоналізації стала інтенсивна політична інституціоналізація партій. Якщо звернути увагу на етапізацію (періодизацію) процесів інституціоналізації політичних партій в Україні, то в їх основі лежать саме критерії правової інституціоналізації, оскільки правова інституціоналізація характеризується більшою конкретикою та виразністю, ніж політична інституціоналізація партій. Втім і правова, і політична інституціоналізація – процеси взаємопов'язані та конвергентні, хоча в Україні саме правова інституціоналізація має більш виражений характер і часом передувала політичній інституціоналізації. Тому, пропонуючи етапізацію процесів інституціоналізації політичних партій в Україні, за критерій етапізації беремо зміни нормативно-правового (кількісного) характеру, за якими, за логікою, мали відбуватися процеси політичної інституціоналізації. Проте саме ця складова інституціоналізації політичних партій в Україні розвивається не за класичною схемою і потребує додаткового вичення та пояснення.

Так, протягом 1990–1994 рр. (1-й етап інституціоналізації політичних партій) політичні партії створювалися переважно «знизу» (єдиною партією бізнес-проектom цього періоду можна вважати ВО «Громада») внаслідок перетворення громадських рухів та громадських ініціатив і мали виразне ідеологічне забарвлення. Основним розмежувальним фактором у цей період було ставлення до незалежності України та до процесів капіталізації економіки.

Проте оскільки цей період – це початковий етап правової та політичної інституціоналізації політичних партій, щодо нього неможливо застосувати теорію ефективних парламентських партій і теорії правлячих коаліцій. Оскільки вибори до Верховної Ради І скликання відбувалися 30 березня 1990 р., крім правлячої КПУ, інші партії не могли брати в них участь. Тому політична структуризація парламенту відбувалася безпосередньо в процесі функціонування парламенту за ідеологічним критерієм «ліві – не ліві політичні сили» (зокрема, це прокомуністична «Група 239» і національно-демократична «Народна рада») [4, с. 484–486].

На наступних парламентських виборах (1994 р.), які вже проводилися на повноцінній плюралістичній основі за мажоритарною системою абсолютної більшості, партії мали право висувати кандидатів у одномандатних округах. За результатами виборів у парламенті були представлені 14 партій. Відносно більшість (133 мандати) отримали ліві партії; праві та правоцентристи – 53; центристи – 14. Проте лише шість політичних партій висунули своїх кандидатів офіційно (КПУ, НРУ, СПУ, УРП, КУН, Партія праці). Оскільки жодна політична партія не мала необхідної кількості депутатських мандатів для формування стійкої більшості, голосування в парламенті було ситуативним. Депутати парламенту були об'єднані в 11 (пізніше 10 фракцій). Показово, що лише дві партії – КПУ та НРУ – мали достатню кількість мандатів для створення власних фракцій [4, с. 508]. Оскільки більшість депутатського корпусу становили позапартійні депутати, протягом каденції парламенту другого скликання його політичне структурування кілька разів змінювалося. Депутатські фракції та групи утворювалися як на партійно-ідеологічній основі, так і за регіональними та корпоративними ознаками.

Також під час проведення перших виборів Президента України в 1991 р. партії вже мали право висувати свої кандидатури. Зокрема, на президентських виборах 1991 р. із семи кандидатів троє були лідерами легалізованих партій (Л. Лук'яненко – УРП; Л. Табурянський – Народна партія України; В. Чорновіл – НРУ). На виборах 1994 р. партійним лідером був один кандидат – О. Мороз (СПУ). Характерною рисою цього періоду, яка не була типовою для пострадянських республік, – було домінування парламенту в системі органів державної влади (т. з. «суперпарламентаризм»), що мало наслідком перманентний конфлікт між Президентом України Л. Кравчуком і Верховною Радою України. Проте всі ці політичні процеси в поєднанні із нормативно-правовим закріпленням сфери компетенцій політичних партій у своїй взаємодії стимулювали розвиток політичних партій і видозмінювали умови інституціоналізації і політичних партій, і, відповідно, партійної системи.

Про глибину процесів і правової, і політичної інституціоналізації партій свідчить, насамперед, рівень залучення політичних партій до процесів формування політичних (у нашому випадку державних) рішень. І якщо зануритися саме в цей бік питання, то стане зрозуміло, що в Україні саме опосередкованих засобів, які б стимулювали процеси інституціоналізації, недостатньо. Першочергова перешкода, яка не стимулює процеси інституціоналізації політичних партій, полягає у принципі формування уряду та визначених законодавчо сферах компетенції саме парламентських партій. З прийняттям Конституції України в 1996 р. політичні партії набули конституційного закріплення свого статусу та функцій (ст. 36), також на конституційному рівні було регламентовано їх створення та діяльність (ст. 37) [5]. Місце партій у системі влади обмежувалося їх правом брати участь у виборах. Однак, з точки зору ролі та місця партій в системі державної влади, змін, порівняно з попереднім періодом, фактично не відбулося. Партії й надалі не отримали права повноцінної участі у формуванні уряду. Конституція закріпила напівпарламентський принцип формування уряду. Тобто парламент давав згоду на призначення Прем'єр-міністром кандидатури, внесеної Президентом. Парламентські ж партії беруть досить опосередковану участь у формуванні уряду. Які це має наслідки для політичних партій?

З прийняттям нового Закону «Про вибори народних депутатів України» у 1997 р. запроваджувалася змішана лінійна мажоритарно-пропорційна виборча система з співвідношенні 50:50 при чотиривідсотковому обмежувальному бар'єрі. Тобто партії отримали право висунення кандидатів у 225 одномандатних виборчих округах і за виборчими списками в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, що означало перехід до нового (другого) етапу інституціоналізації політичних партій. Внаслідок застосування цієї виборчої системи в парламентських виборах взяли участь 21 партія та 9 виборчих блоків, які об'єднали 19 політичних партій. Це стало стимулом до утвердження політичних партій як політичних акторів.

У парламентських виборах 1998 р., що проводилися на основі нового виборчого Закону, взяла участь переваж-

на більшість (40 з 52) легалізованих на той час партій: 21 – самостійно; 19 – у складі дев'яти виборчих блоків. Обмежувальний бар'єр подолали сім партій та один блок (до його складу входили дві партії), депутати в одномандатних округах представили ще 13 політичних партій. Таким чином, у Верховній Раді III скликання були представлені 22 політичні партії. На початку діяльності парламенту були утворені фракції всіх восьми політичних сил, що подолали виборчий бар'єр, до складу фракцій ввійшли 395 з 450 депутатів [4, с. 525–526].

Однак пізніше фракційна структура парламенту зазнала суттєвих змін, у т. ч. під впливом президентських структур. У ньому утворилися фракції партій, що зазнали розколу (наприклад, НРУ та НРУ-1), а також фракції новоутворених або позапарламентських на час виборів партій. Це відбувалося, насамперед, через зміну партійності народних депутатів і масові міжфракційні переходи, часто під впливом лояльних до Президента бізнес-структур, і, по суті, парламент вже адекватно не відображав політичні уподобання виборців.

Новим стимулом у подальшій правовій інституціоналізації політичних партій в Україні стало прийняття Закону «Про політичні партії в Україні» (2001 р.). Новий закон унормував порядок створення та діяльності політичних партій. Цей виборчий закон приймався з метою стимулювання розвитку політичних партій як загальнонаціональних. Однак всупереч короткостроковому позитивному ефекту законодавча регламентація не стала дієвим чинником реалізації цілей, які ставились у процесі розробки та прийняття закону. Більше того, в період після прийняття нового закону почали масово створюватися партій-проекти фінансово-промислових груп та бізнес-структур («Трудова Україна», «Прагматичний вибір», «Солідарність» та ін.), «партії-клони» існуючих, переважно відомих партій. Наслідком прийняття нового закону та у поєднанні з зафіксованим у Конституції принципом формування уряду в Україні набула подальшого розвитку тенденція формування уряду на «псевдопартійних» засадах. А саме: Президент вносив на розгляд парламенту кандидатуру на

посаду Прем'єр-міністра з урахуванням партійного складу більшості з тим, щоб ця кандидатура була підтримана. Але, враховуючи те, яким чином формувалася більшість (як відомо у більшість депутатів часто «заганяли» за допомогою фіскальних органів, підкупу і т. д.), вона зазвичай була пропрезидентською, що, по суті, робило Президента главою виконавчої влади, зважаючи на його прерогативи щодо коригування складу Кабінету Міністрів.

Парламентські вибори 2002 р. сприяли утвердженню нових тенденцій у розвитку партійної системи країни. Ці вибори, як і попередні, відбувалися за змішаною виборчою системою. В них брали участь понад 80 політичних партій – більшість із зареєстрованих на час виборів. За партійними списками у виборах взяли участь 21 політична партія і 12 блоків. Проте критерієм поділу цих партій на опозиційні та проурядові став критерій ставлення знову ж таки до політики глави держави. Такого поняття, як «розділене правління», що характерно для країн Західної і Центрально-Східної Європи (глава держави й уряд за результатами парламентських виборів представляють різні – опозиційні – політичні сили), в державі не існувало і не могло виникнути, оскільки уряд формувався на «позапарламентській основі». Таким чином, партії досить специфічним способом виконували одну зі своїх основних функцій – владну, що унеможливлювало їх повноцінну інкорпорацію в процеси прийняття політичних рішень і свідчило про, радше, формальну роль у політичній системі – партії не стали повноцінними політичними акторами.

На подальші процеси і правової, і політичної інституціоналізації партій мали безпосередній і визначальний вплив Закон «Про вибори народних депутатів Верховної Ради України» (березень 2004 р.), Закон «Про вибори до органів місцевого самоврядування» (квітень 2004 р.), який запровадив пропорційну виборчу систему, і Закон «Про внесення змін до Конституції України» (грудень 2004 р.). Основні зміни стосувалися зміни ролі політичних партій у виборчому процесі – вони набули статусу єдиних суб'єктів виборчого процесу. Згідно з новим Законом, весь склад парламенту обирався в багатомандатному загальнодержавному

виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Виборчий бар'єр знизився з 4 % до 3 %. За партійними списками мали обиратися також Верховна Рада АР Крим, обласні, районні, районні в містах ради.

Унаслідок конституційних і законодавчих змін партії отримали максимальні, за весь період існування України як незалежної держави, можливості для реалізації власних політичних програм на загальноукраїнському та місцевому рівнях. Не менш важливе значення мав той факт, що партії дістали право формувати коаліцію депутатських фракцій, до повноважень якої належало формування уряду. Таким чином, партії стали головними суб'єктами впливу не лише на законодавчу, але й на виконавчу гілку влади, а опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу.

У цей період було зареєстровано ряд нових політичних партій, які створювалися за принципом «згори» як «персональні політичні проекти» (Європейська партія України (М. Катеринчук), «Союз лівих сил» (В. Волга), «Українська платформа» (П. Жебрівський) та ін.). Ці партії створювалися як суто прагматичні, по суті, не були носіями жодної ідеології. Наслідком цих процесів стало перетворення української політики в політичний ринок, де конкурували не політичні ідеї, національні інтереси, а політичні амбіції, а українська політика стала вкрай персоналізованою і малопередбачуваною. Політичні партії, по суті, усунулися від виконання своїх безпосередніх функцій – представництва соціальних інтересів, посередницької, перетворившись у політичний ліфт для окремого кола осіб, які забезпечували фінансові та кадрові ресурси цієї партії, інструмент політичної легітимації конкретних осіб і їх інтересів.

З набуттям чинності змін до Конституції (з 2006 р.) політичні партії та виборчі блоки отримали право формування коаліції депутатських фракцій, а у складі коаліції – на формування уряду. Таким чином, були створені безпосередні можливості для реалізації програм партій, які мали підтримку на виборах через вертикаль виконавчої влади. Важливою складовою конституційних змін було запровадження елементів «партійного» («імперативного») мандата (ст. 81 Конституції) з метою стабілізації політичної стру-

ктури парламенту, створення обмежень для міжфракційних переходів депутатів. Попри те, що ця норма не була запроваджена в повному обсязі, вона сприяла посиленню контролю партій над обраними депутатами. Після виборів 2006 р. процес формальної партизації влади та політики в цілому сягнув найвищої за весь період незалежності України позначки: вперше всі найвищі посадові особи держави – Президент, Голова Верховної Ради та Прем'єр-міністр були лідерами політичних партій.

Перерозподіл повноважень між Президентом і Парламентом, надання парламентській коаліції повноважень з формування уряду значно підвищили важливість і «політичну ціну» посади Прем'єр-міністра для політичних партій, що брали участь у парламентських виборах. Водночас, збереження посади Президента із сильними повноваженнями зумовило її важливість для політичних сил. Як свідчить розвиток подій після президентських виборів 2010 р., це відкрило можливість для фактичної монополізації впливу на всю систему влади політичною партією, яка перемогла.

Проте місце політичних партій у системі органів влади в Україні залишається сумнівним. Зокрема, до прийняття змін до Конституції України у грудні 2004 р. місце і роль партій в системі влади обмежувалась їх участю у виборах Президента та у виборах народних депутатів України. Партії могли мати власні фракції в парламенті, проте мали дуже обмежені можливості впливу на формування та діяльність органів виконавчої влади. Вирішальну роль у формуванні уряду та спрямуванні його діяльності відігравав Президент, відповідно, уряди формувалися на позапартійній основі, за «принципом професіоналізму». Лише на третьому етапі еволюції партійної системи (2004–2010 рр.) під час формування складів уряду починають певною мірою враховуватися позиції політичних партій – що зумовлювалося вищим рівнем «партизації» парламентів III і IV скликань, необхідністю забезпечення парламентської підтримки під час затвердження кандидатури Прем'єр-міністра та програми дій уряду.

З точки зору динаміки утворення політичних партій в Україні, то вона відзначається високою інтенсивністю:

в 1991 р. зареєстровано 9 партій; 1992 р. – 7; 1993 р. – 16; 1994 р. – 7; 1995 р. – 4; 1996 р. – 5; 1997 р. – 12; 1998 р. – 13; 1999 р. – 25; 2000 р. – 19; 2001 р. – 22; 2002 р. – 2; 2003 р. – 2; 2004 р. – 8; 2005 р. – 24; 2006 р. – 12; 2007 р. – 4; 2008 р. – 20; 2009 р. – 12; 2010 р. – 14; 2011 р. – 16. Пік активності у створенні партій припадав на передвиборні 2001, 2005, 2011 рр. [6]. Серед чинників, які зумовили високу інтенсивність утворення політичних партій, українська дослідниця М. Кармазіна відзначає такі: по-перше, прийняття у 2001 р. Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (необхідність збору 10 тис. підписів громадян, які мають право голосу, не менш як у 2/3 районів 2/3 областей України, міст Києва та Севастополя, АР Крим, а також створення протягом шести місяців із дня реєстрацій своїх організацій у більшості областей України, в містах Києві та Севастополі, АР Крим); по-друге, перевірка Мін'юстом партій на предмет його дотримання. Наслідком цієї перевірки стало анулювання реєстраційних свідоцтв 28 партій, котрі не змогли пройти шлях інституціоналізації (зміцнення, набуття значення, стійкості) [7]. Позитивні очікування були пов'язані також зі змінами до законодавства, якими запроваджувалося державне фінансування статутної діяльності партій (листопад 2003 р.). Цей захід міг сприяти ослабленню залежності партій від ФПП, підвищенню рівня прозорості партійних фінансів. Однак дія цих норм була заблокована законами про Державний бюджет України на 2006 р. і 2007 р. (відповідно, урядами В. Януковича та Ю. Тимошенко). Надалі, попри відповідне рішення Конституційного Суду, державне фінансування партій так і не було запроваджене.

Показником політичної інституціоналізації політичних партій є рівень і динаміка зміни ефективних парламентських партій. Якщо брати до уваги цей індикатор, то динаміка зміни чисельності ефективних парламентських партій в Україні також, з точки зору послідовності перебігу процесів політичної трансформації, цілком співвідносна із посткомуністичними країнами, які перебувають у фазі консолідації демократії – 4–6 партій. Проте часта зміна правових факторів інституціоналізації політичних партій

спричинила досить спорадичні процеси їх політичної інституціоналізації. Тому тут слід виокремлювати кількісні (формальні) та якісні (фактичні) характеристики цього процесу.

Власне ж партійну систему в її класичному розумінні України останніх років утворюють кілька політичних партій, які представлені у парламенті своїми фракціями (Партія регіонів, БЮТ, Комуністична партія України, «Наша Україна – Народна самооборона»). В Україні й надалі проблематичним є питання усвідомлення громадянами ролі та значення політичних партій як політичних інститутів. Як засвідчують соціологічні дослідження, нині проявляється (хоча й не стійка) тенденція до збільшення кількості громадян, які є членами політичних партій: якщо в 2008 р. – 2,8 %, то в 2010 р. – 3 % громадян [7, с. 488]. Зважаючи, що від початку 1990-х рр. ця цифра жодного разу не перевищувала 2 % (винятком є лише 2004 р., що пов'язано з т. з. «помаранчевою революцією»), можна стверджувати, що це свідчення суттєвого підвищення інтересу, а значить – і довіри до політичних партій. Якщо ж звернутися до тих самих досліджень Інституту соціології НАН України, то кількість громадян, які вважають, що «багатопартійна система Україні не потрібна», протягом 1994–2010 рр. збільшилася з 29,8 % до 46,3 %. Відповідним чином змінилася й кількість тих, хто вважає, що Україні багатопартійна система потрібна: з 36,1 % до 21,0 % [7, с. 488]. Проте на запитання: «Чи є в Україні серед наявних політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?» – в 1994 р. 13,9 % респондентів відповіли позитивно, у 2010 р. 29,9 % респондентів також дали ствердну відповідь [7, с. 488]. Це загалом свідчить про підвищення ролі політичних партій як посередників між державою та суспільством.

Висновки.

Отже, відповідаючи на питання, поставлене як мету цієї публікації – про співвідношення правової та політичної інституціоналізації партій в Україні, є підстави зробити такі висновки:

По-перше, процеси правової інституціоналізації політичних партій в Україні розвивалися досить стрімко, мали позитивний вплив на процеси політичної інституціоналізації

та стимулювали розвиток плюралістичної політичної системи. Конституційне унормування компетенцій політичних партій повною мірою створювало підстави для перетворення новостворених політичних партій у повноцінних політичних акторів.

По-друге, регламентація утворення та діяльності політичних партій ввела їх у рамки визначених «правил гри», змусивши тим самим грати на політичному ринку за допомогою цивілізованих і загальновизнаних політичних прийомів, що стабілізувало політичні процеси в Україні.

По-третє, правове поле діяльності політичних партій в Україні та зміни, що в ньому відбувалися, сприяли розвитку партійної системи. Водночас, позитивний вплив деяких норм, які цілеспрямовано запроваджувалися з метою стимулювання розвитку політичних партій, нівелювався впливом ряду чинників, які можна окреслити так: збереження принципу Хейра під час підрахунку голосів, натомість, як у країнах з низьким рівнем політичного структурування парламенту та істотними диспропорціями у розвитку партійної системи застосовується принцип Д'Конта під час підрахунку голосів, коли більшість парламентських бонусів отримують середні парламентські партії.

По-четверте, перехід до змішаної, а згодом до пропорційної виборчої системи сприяв появі ефективних парламентських партій і стимулював в Україні перехід від атомізованої (псевдо-) партійної системи до виразно багатопартійної системи і до політичного структурування парламенту, що стимулювало процеси законотворення. Для країн з дефіцитом унормування (т. з. «правовим вакуумом») цей фактор є неодмінною умовою розвитку.

По-п'яте, процеси правової інституціоналізації розпочалися як консенсус еліт (дуже вузького прошарку) щодо політичного плюралізму. Проте в Україні фактично процеси правової інституціоналізації випереджали процеси інституціоналізації політичної. Це, власне, й позначилося на особливостях подальших процесів і правової, і політичної інституціоналізації. З'явилися своєрідні «інституційні пастки». Тобто процеси правової інституціоналізації не мають належного впливу на політичну інституціоналізацію партій,

а також решти політичних інститутів через неузгодженість процесів правової інституціоналізації інших політичних інститутів (виборів, парламентаризму тощо).

По-шосте, штучне відсторонення партій від політичної конкуренції уповільнило й деформувало розвиток партійної системи та спричинило утвердження суто українського поняття «партія влади» – провладні партії, які створювалися окремими політиками для політичного прикриття й обслуговування інтересів влади.

По-сьоме, водночас, пропорційна виборча система у модифікації, запровадженій в Україні, із формуванням загальнонаціонального виборчого округу, закритими партійними списками, відсутністю преференційного голосування – призвело до мінімізації зв'язку між партією та її електоратом. Підтвердженням цьому є той факт, що протягом 1994–2010 рр. кількість громадян, які вважають, що в Україні немає партій, яким можна довірити владу, збільшилася з 28 % до 33,1 % [7, с. 488]. Також соціологічні дослідження свідчать, що понад половини (63,4 %) громадян України вважають, що політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур; 48,6 % – партійних лідерів; 18,8 % – державної влади; 9,8 % – що вони служать інтересам виборців.

І, нарешті, скасування конституційної реформи спричинило згортання процесів правової і, як наслідок, політичної інституціоналізації партій, оскільки парламентські партії втратили канали для повноцінного виконання ними своїх функцій. Прийняття Закону «Про вибори народних депутатів» у 2012 р. і повернення до змішаної виборчої системи, по суті, відкинуло процеси політичної інституціоналізації партій у період кінця 1990-х – початок 2000-х рр., тому що процеси відтворення політичного класу набули ознак, характерних для цього періоду, а поняття «правляча партія» набуло формального характеру. Прийняття такого виборчого закону знижує рівень політичного відчуження в країні, проте не стимулюватиме процеси ані правової, ані політичної інституціоналізації політичних партій. На переконання автора чи змішана, чи пропорційна виборчі системи, вони матимуть належний ефект лише в поєднанні з розширенням на конституційному (законодавчому) рівні установчої функції парламенту у

частині повернення до парламентського принципу формування уряду, оскільки цим самим нововведенням буде повернуто політичним партіям можливість повноцінного виконання однієї з основних функцій – поряд із представницькою – владну. Наразі маємо підміну понять «політична партія» – «група тиску» – «лобістське угруповання» – «політичний ліфт» – «політична корпорація», а проблема і правової, і політичної інституціоналізації партій залишається нерозв'язаною.

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева; под ред. М.С. Ковалевой. – М., 1998. – 270 с.

2. Конституція Української РСР зі змінами від 24 жовтня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

3. Закон України «Про об'єднання громадян» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

4. Історія українського парламентаризму. Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. Науково-історичне видання / За ред. В. Литвина. – К.: Дніпро, 2010. – 635 с.

5. Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 1996.

6. Кармазіна М. Чи є партії агентами демократії // «Дзеркало тижня. Україна». – 2012. – № 1. – 13 січня.

7. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К., 2010.

Тетяна Василевська

ПАРТІЙНА ДИСЦИПЛІНА ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ЕТИКА: КОЛІЗІЇ МІЖ ПАРТИКУЛЯРНИМ І ЗАГАЛЬНИМ

У статті розглядаються колізії між партікулярним і загальним в площині вимог парламентської етики та партійної дисципліни.

Ключові слова: парламентська етика, партійна дисципліна, корпоративність, групові інтереси, репутація.

Vasylevska T. Party discipline and parliament's ethics: collisions between partial and general. In the article

collisions are examined between partial and general inplane requirements of parliament's ethics and party discipline.

Keywords: *parliament's ethics, party discipline, corporateness, group interests, reputation.*

Демократизація суспільства передбачає розвинуту систему демократичних політичних інститутів, особливу роль у якій відіграє інститут представництва. Демократичний розвиток неможливий без реалізації його моральних аспектів, без так званого «етосу демократії».

У країнах демократії, де вибори є реальним механізмом зміни влади, моральні характеристики політиків набувають особливої ваги. Ті сили, що прагнуть виграти вибори, вимушені рахуватися з моральними вимогами виборців до своїх майбутніх обранців. Від авторитету, репутації тієї чи іншої політичної сили, окремих осіб значною мірою залежить результат виборів. Серйозні моральні вимоги суспільство висуває й до обраних представників. Тому до сих пір нагальними для суспільства залишаються проблеми парламентської етики.

На розвиток теоретичних рефлексій щодо депутатської етики значним чином вплинули розробки з політичної етики західних (К.-О. Апель, Х. Арендт, П. Бурдье, М. Вебер, Н. Луман, П. Рікер, Дж. Ролз, Б. Сутор, Ю. Хабермас та ін.) і пострадянських (В. Гур, Є. Дубко, А. Єрмоленко, Б. Капустін, В. Малахов, М. Попович, А. Прокоф'єв, С. Рябов, Я. Яскевич та ін.) дослідників. Значний інтерес до питань парламентської етики висловлюється в роботах Р. Апресяна, В. Бакштановського та Ю. Согомонова, Ч. Вайза, Дж. Глейзнер, Н. Грушанської, А. Любимова, І. Окулича, Н. Шишкіної та ін. Нами зроблена спроба проаналізувати етичні засади депутатської діяльності [2] й узагальнити досвід демократичних країн щодо вирішення проблеми виборчого процесу в площині депутатської етики [1]. Однак сама особливість парламентської діяльності викликає гострі теоретичні дискусії та потребує подальшого наукового аналізу питань парламентської етики. Зокрема, особливої уваги науковців вимагає осмислення співвіднесення моральних встановлень та «законів» партійної дисципліни.

Метою цієї статті є виявлення колізії між партикулярним і загальним у площині вимог парламентської етики та партійної дисципліни.

Становище політиків-парламентарів, на відміну від політичних гравців, які не пройшли у парламент, вирізняється значно ширшими можливостями для впливу на формування суспільної ситуації. У той же час, ця позиція характеризується надзвичайним ступенем *відповідальності*, що визначається тим, що депутатам довірено вирішувати долю країни. Тому громадяни пред'являють до депутатського корпусу найвищі моральні вимоги.

Дотримання норм моральності депутатами є шляхом до легітимації їхньої діяльності в очах суспільства.

Кінцева мета депутатської діяльності фіксується в її місії, яка задає ціннісно-нормативний і функціональний зміст цієї діяльності, стає основою для побудови всієї системи депутатської етики та фактором ствердження моральних відносин між владою та громадянами. Місією народного депутата України є служіння Українському народові.

Однак і в теорії, і в практиці парламентаризму весь час постає питання: чи справедливим є таке формулювання соціального призначення парламентської діяльності та чи здійсненою є ця місія?

Основний «камінь спотикання» в реалізації місії лежить у самій сутності діяльності політичних партій, які реалізують, перш за все, партикулярні інтереси певних груп й соціальних прошарків. Відчуження влади від народу часто набуває форми вузької *корпоративності*, за якої інтереси та потреби групи ставляться вище інтересів суспільства. Витоки явища корпоративності лежать в ціннісному полі, тому проблема має артикульований етичний вимір.

Підхід, згідно з яким кожен із обраних парламентарів представляє інтереси всього народу, залишається досить суперечливим. Наприклад, українські дослідники дискутують щодо зафіксованого в Законі України «Про статус народного депутата України» положення про те, що народний депутат України є представником всього Українського народу у Верховній Раді України. Адже, вважають науковці, за конкретного депутата голосує все ж не

весь народ, а лише його частина. Поняття народу та виборців не є тотожними [3, с. 9].

Не погодитися з цим аргументом важко, однак необхідність зосередження парламентарів на загальнонаціональних інтересах спонукає до пошуку суспільно об'єднуючих підстав депутатської діяльності.

У багатьох країнах демократії законодавчо фіксується те, що парламентар є представником не окремого сегмента суспільства, а всього народу. «Кожен член Парламенту представляє Націю і не може бути пов'язаний зобов'язуючим мандатом при виконанні своїх функцій», – йдеться в статті 67 Конституції Італії; депутати Бундестагу «є представниками всього народу», – зафіксовано в пункті 1 статті 38 Основного закону ФРН; «Члени обох палат представляють націю, а не тільки тих, хто їх обрав», – проголошується в статті 42 Конституції Бельгії і т. п. Відповідно, у своїй діяльності в представницькій установі депутат має керуватися не вузькокорпоративними інтересами лише частини населення в особі мешканців певного виборчого округу або певної політичної орієнтації, а інтересами всього народу.

Узгодження суспільних і групових ракурсів діяльності є досить складним етичним питанням. Відособленість від суспільного загалу в крайніх своїх формах виявляється в *абсолютизації* групового інтересу, звуженому баченні фахових завдань, партикуляризації свідомості, фрагментації депутатської моралі, партійному егоїзмі.

Певним вирішенням цієї проблеми в країнах західного світу стала відміна імперативного мандата – правила, «згідно з яким депутат представницького органу влади пов'язаний наказами виборців і в усій своїй діяльності відповідальний перед ними; при цьому законодавчо закріплена можливість дострокового відгуку депутатів, що не виправдали довіру виборців» [9]. Вільний мандат, на відміну від імперативного, утверджує в депутатській діяльності цінності національного представництва.

Існування в тій чи іншій країні імперативного мандата вважається «рудиментом тоталітарної системи». Таку практику засуджують міжнародні організації, такі, на-

приклад, як ПАСЕ та Венеціанська комісія, які стоять на тому, що депутат є обранцем народу та повинен представляти його інтереси.

Отже, орієнтованість на реалізацію інтересів всього суспільного загалу є цілком справедливим та морально аргументованим призначенням парламентської діяльності. Але постає питання: чи здатні партії на втілення в практику цієї ідеї та яка роль партійної дисципліни в забезпеченні місії депутатської діяльності?

Спробуємо розглянути цей феномен у його цілісності, виявити амбівалентність впливів корпоративності та партійної дисципліни на формування морального клімату суспільного життя та на організацію парламентської діяльності.

Депутат є представником народу, але він також представляє й свою партію. Дослідники констатують, що навіть у європейських державах, що конституційно відкинули імперативний мандат, питання про те, чи повинен депутат дотримуватися вказівок та наказів виборців, переходить у питання про міру та юридичний обов'язок підпорядкування депутата партії.

Отже, вільний мандат не гарантує депутатам абсолютної незалежності, оскільки вони залишаються обмеженими «партійними рамками».

Партійна дисципліна є необхідною умовою організації та функціонування політичних партій. Під дисципліною здебільшого розуміють «певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість дій всередині колективу й обов'язкове засвоєння та виконання людьми встановлених норм (правових, моральних, політичних, етичних) і правил тощо, а також способи, за допомогою яких устанавлюється цей порядок [8, с. 74].

Партійна дисципліна виявляється в обов'язковому виконанні членами партії та партійними організаціями програмних і статутних вимог, загальнопартійних рішень, дотриманні розпоряджень органів вищої інстанції та в активній свідомій боротьбі за досягнення програмних цілей.

Партійна дисципліна виступає й «цементуючою» складовою діяльності парламентських фракцій. Через механізм партійної дисципліни партії приписують депутатам певну

лінію політичної поведінки, контролюють її та санкціонують будь-які відступи від партійних встановлень.

Розрізняють три види дисципліни залежно від мотивації дотримання її членами групи та організації:

- *дисципліна за примусом* – базується на зовнішній санкції примусового характеру;

- *дисципліна з міркувань вигоди* – спирається на зовнішні матеріальні та моральні санкції позитивного й негативного характеру;

- *самодисципліна* – є глибоким усвідомленням необхідності спільних дій.

Безумовно, лише усвідомлена дисципліна базується на принциповості, єдності цінностей, відданості спільним ідеям, осмисленості діяльності, самоконтролі.

Партійна дисципліна має велике значення для перемоги на виборах, «входження у владу», однак і в парламентській діяльності вона відіграє значну роль.

Однак, як вже наголошувалося, партії представляють інтереси певних груп, тому в політичній діяльності завжди існують потужні ризики щодо панування групових інтересів й нехтування інтересами суспільства як цілісності.

Не лише в Україні, але й у багатьох країнах розвинутої демократії часто лунають звинувачення депутатів у тому, що для них партійна дисципліна важить більше, ніж суспільні та державні інтереси, обов'язки перед виборцями, совість. Інтереси партії, за якими часто містяться приватні інтереси парламентарів, виявляють домінуючий вплив на прийняття рішень. При цьому недотримання дисципліни призводить до морального засудження з боку однопартійців, під тиском якого депутат виявляється вимушений вийти з партії та скласти депутатські повноваження, або до дисциплінарних мір з боку партії, аж до виключання з партійних лав.

Наприклад, член Парламенту Великобританії, якщо не підтримає свою партію з важливих питань, може бути позбавлений партійної належності. Часто це не веде до термінового позбавлення депутатського мандата, однак суттєво впливає на можливість зайняти депутатське крісло в майбутньому. Бажання зайняти місце у майбутніх

виборчих списках стає одним зі «стимулів» дотримання партійної дисципліни.

Безумовно, в основу корпоративності та партійної дисципліни покладено об'єднання навколо часткового інтересу. Корпоративність – це реалізація згуртованості групи задля досягнення спільних групових цілей. При яскраво вираженій корпоративності в розвитку групи панують доцентрові тенденції, *групові інтереси домінують* над інтересами суспільства, інших груп, особистостей. Тому термін «корпоративний» часто асоціюють із поняттями «вузькогруповий», «відособлений», «вияв групового егоїзму».

Груповий егоїзм визначається дослідниками як прагнення захистити діяльність своєї групи від публічної критики, відстояти право на здобуті попередньо матеріальні привілеї, престиж та інші переваги, обґрунтувати правомірність зниження внутрішньогрупової вимогливості, що часто прикривається необхідністю збереження певної «таємниці» та неприпустимістю втручання в групові справи з боку некваліфікованої суспільної думки [10, с. 43–44].

Корпоративна мораль передбачає кругову поруку, виправдання недостойних дій «своїх» і зневагу до тих, хто не належить до кола «обраних», монополізацію інформації, келійні рішення управлінських проблем, необґрунтовані привілеї, протекціонізм тощо. Існують навіть певні схеми підтримки корпоративності. Так, скажімо, кругова порука може застосовувати технології «кругової поруки захисту», «кругової поруки розправи», «кругової поруки нападу», в арсеналі яких – дискредитація, психологічний тиск, дезінформація, брехня тощо.

Однак корпоративність потенційно спроможна стати й позитивним явищем соціального буття. Слід звернути увагу на те, що головним її завданням є зменшення складності середовища та зниження ризику для своїх членів, культивування відчуття довіри та солідарності всередині групи. Вона передбачає прийняття рішень щодо надання тієї чи іншої можливості за логікою: краще мати справу та підтримувати «своїх» [4].

Партії в цьому контексті спроможні справляти значний «оздоровчий» у моральному відношенні вплив на своїх членів. Корпоративність тут може виявлятися в взаємодопомозі, відчутті та відстоюванні партійної честі й солідарності, почутті підвищеної колективної відповідальності тощо.

Партії, безумовно, у своїх гаслах, заявах і діях орієнтуються на інтереси та вподобання виборців. (Деякі з дослідників навіть зазначають, що партії формують публічну політику, щоб виграти вибори, а не виграють вибори, щоб сформулювати публічну політику). Тобто партії мають чимало своєї уваги фокусувати на тому, чого хочуть громадяни, що для них є важливим й цінним. Тому партії не можуть ігнорувати суспільні моральні цінності та норми.

Фіксація моральних орієнтацій та етичних принципів діяльності партій у програмних документах – ще один крок до формування «морального обличчя» партії та, відповідно, партійного контролю за поведінкою своїх членів, у тому числі тих, які представлені в парламенті.

Цікавим є світовий досвід розвитку етики депутатської діяльності. В представницьких органах деяких країн відсутній єдиний кодекс депутатської етики. Натомість, правила поведінки депутатів часто фіксуються в *корпоративних документах* – статутних документах депутатських груп, фракцій, політичних партій тощо, які й становлять основу впровадження етичних засад у депутатську діяльність.

Наступним етапом в підтримці партійної дисципліни, з одного боку, та певних етичних стандартів – з іншого, для багатьох партій у країнах демократії стає прозора, аргументована, чітка система дисциплінарних заходів щодо членів партії, які порушують партійні вимоги (в тому числі етичні засади діяльності партії, проголошені в партійних програмних документах).

Важливим моментом є публічність партійних заохочувальних і каральних заходів. Така публічність у багатьох випадках дозволяє підтримати загальну репутацію й авторитет партії як в очах суспільного загалу, так і в очах членів партії.

Репутація визначається як думка про *моральні* здобутки людини або групи людей, що склалася на основі попередньої їхньої поведінки і виражається у визнанні заслуг та авторитету, в подальших очікуваннях, накладанні певної відповідальності та оцінюванні дії цієї людини або групи людей [8, с. 296]. Такою «групою людей» може бути професійна група, організація, нею може бути також і партія.

Зазначимо, що так званий репутаційний контроль може стати ще одним інструментом підтримки партійної дисципліни, з одного боку, та парламентської етики – з іншого.

Репутаційні механізми контролю за поведінкою депутатів спираються не на жорсткі правові санкції або дисциплінарні санкції партії, а на страх негативної оцінки партійця з боку широкого загалу або партії, тому вони мають досить виразний *моральний* характер. Індивід залишається членом спільноти доти, доки він демонструє дії, які узгоджуються з діями прийнятими більшістю групи. Страх засудження базується на необхідності соціального визнання з боку найближчого оточення.

Якщо діючий депутат порушує партійну дисципліну, то суттєвим засобом впливу на нього може стати так званий моральний остракізм, який створює навколо обранця атмосферу нетерпимості колег-однопартійців до його дій (бездіяльності) або висловлювань.

Моральні впливи оточення, так зване «лікування престижем» і репутаційне санкціонування можуть суттєво підтримувати належну поведінку, підсилити налаштування депутатів на виконання етичних вимог формальної організації (в нашому випадку – парламенту).

Важливо, щоб під час здійснення репутаційного контролю неформальні настанови не суперечили *суспільним* цінностям, принципам і нормам *формальної організації* (парламенту). Інакше «офіційні» цінності будуть нівелюватися неформальним колом парламентарів, як це не раз відбувалося в історії. Така контроверза здатна дезорганізувати та дестабілізувати роботу парламенту. Отже, неприйняття певних дій, загроза публічного засудження здатні втримувати поведінку парламентарів у рамках етосу парламентської діяльності.

Однак політичні партії не завжди прагнуть діяти на основі етичних принципів, або хоча б імітувати поведінку, яка сприймається суспільством як морально обґрунтована. Громадяни не є «незалежними» у своїх вподобаннях від впливу самих політичних партій. Провладні та опозиційні партії конкурують у спробах «сформувані ті вподобання, які можна сформувані, та пристосувати публічні політики до того, що виборці висловлюють як свої вподобання» [6, с. 202–203]. В цьому контексті діяльність партій спрямовується й на зміну певних «невигідних» тій чи іншій політичній силі моральних встановлень, етичних норм. Наприклад, реагуючи на ситуацію відсутності одноосібного голосування в українському парламенті, один із депутатів висловив тезу про те, що голосування чужими картками – єдиний можливий вихід із ситуації, яка нині склалася; його необхідно узаконити, адже інакше жодне рішення в українському парламенті не буде прийнято. Тобто, в цьому випадку має місце спотворена логіка – «якщо суспільна мораль не виправдовує реальний стан речей і обґрунтовує його доцільність, її необхідно змінити». Таким чином, здійснюється нівелювання етично обґрунтованих норм демократичного врядування.

Для виправдання небездоганих, з моральної точки зору, дій парламентські партії можуть *узаконити їх*, використовуючи ідею верховенства права. Саме в багатьох посткомуністичних країнах задля того, щоб пригасити моральні почуття громадян, партії, представлені в парламенті, здійснили легітимацію сумнівних практик шляхом нових законів, створених за демократичною процедурою. «Фабрика з виробництва законів спроможна надавати респектабельності своїм власним рішенням; її цілком влаштовує байдужість громадськості до наданих собі привілеїв» [7, с. 13]. Тобто аморальний або морально небездоганий зміст закріплюється за допомогою цілком легальних, визнаних процедур. І найпотужнішим механізмом протидії таким практикам є протидії з боку дієвого громадянського суспільства, формування демократичної політичної культури широкого загалу.

У контексті обговорення теми колізії між «загальним і партикулярним», між принципами та нормами парламентської етики та вимогами партійної дисципліни важливою є проблема представленості «загального» та «партику-

лярного» на *особистісному рівні*. Адже окремі депутати часто потрапляють у досить непросту ситуацію вибору між тим, що приписує партія, та власною позицією, «голосом» власної совісті. В цьому сенсі партійні вимоги можуть стати як ярмом для окремих депутатів, так і ширмою для розмивання особистісної відповідальності за ті чи інші дії, вчинки. Адже, констатують дослідники, спіймані корупційні агенти часто стверджують, що вони пішли на здійснення корупційних дій «заради їхньої партії, а не для того, щоб набити власні гаманці» [7, с. 46].

З іншого боку, перед парламентарями постає дилема – що обрати: те, що потрібно (для суспільства, для партії або власне для себе), або те, що правильно (з позицій суспільної моралі). Безумовно, тут ми виходимо на обговорення проблеми рівня особистісної моральної культури обраних представників, з одного боку, й рівня загальної політичної культури суспільства – з іншого. Представлена тема є досить емкою для подальших дослідницьких студій.

Підводячи підсумки вищесказаного, слід погодитися з думкою про те, що позитивний соціальний або асоціальний характер різноманітних форм корпоративної (в тому числі – «партійної») моралі «залежить від міри суспільної доцільності поведінки людей, які мають спільні цілі чи групові інтереси» [5, с. 169].

Поєднання вищих суспільних інтересів з інтересами певної групи є ідеальним станом, і в цьому сенсі він утримує в собі елементи утопічності. Однак така установка здатна стати дієвим орієнтуючим началом діяльності обраних представників і здійснюватиме позитивні впливи, якщо інституціональні механізми підтримки депутатської етики, ефективний особистий самоконтроль парламентарів і самоконтроль партій будуть поєднуватися із суспільним контролем над владою.

1. Василевська Т. Виборча кампанія та цінності й настанови депутатської етики: досвід західних демократій / Т. Василевська // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С. 307–317.

2. Василевська Т.Е. Етика та етикет в депутатській діяльності : навчальний посібник / Т.Е. Василевська. – К.: Університет «Україна», 2011. – 113 с.

3. Законотворчість: особливості та проблеми правового регулювання діяльності народного депутата у Верховній Раді України. Коментар норм Регламенту Верховної Ради України та суміжних правових актів / Сергій Володимирович Лінецький. – К.: Заповіт, 2007. – 160 с.

4. Леденева А. Неформальная сфера и блат: гражданское общество или (пост)советская корпоративность? // Pro et Contra. – Т. 2. – 1997. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/55641.htm>

5. Лукашевич М.П. Соціологія праці : підручн. / М.П. Лукашевич. – К. : Либідь, 2004. – 440 с.

6. Парсонс В. Публічна політика : вступ до теорії й практики аналізу політики / Вейн Парсонс ; пер з англ. О. Дем'янчука. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 520 с.

7. Політична корупція перехідної доби / [Гамбета Д., Філл М., Джекобс Д. та ін.] ; за ред. С. Коткіна та А. Шайо ; пер. з англ. Т. та С. Гарастовичів. – К. : «К.І.С.», 2004. – XX, 440 с.

8. Словарь по этике / под ред. И. Кона. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1983. – 445 с.

9. Юридический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/slovar/i/2237.php>.

10. Этическая мысль : научно-публицистические чтения / отв. ред. А. А. Гусейнов. – М. : Политиздат, 1988. – 384 с.

Владислав Мороко

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1990–2000-ні РОКИ)

У статті розглядаються основні тенденції партійного будівництва та етапи еволюції партійної системи України. Пропонується авторське бачення характерних рис вітчизняної партійно-політичної боротьби.

Ключові слова: *партія, партійне будівництво, партійна система.*

Moroko Vlad V. *The vain tendencies of the development of the party system of Ukraine (1990–2000-s). The article reviews the main trends in party building and the stages of*

party system evolution in Ukraine. The author's vision of characteristic features of the national party-political struggles proposed.

Keywords: *party, party building, party system.*

«Антикорупційну роботу в рядах Партії регіонів можна підсилити за рахунок розширення функцій комісії з контролю за виконанням партійної дисципліни, наділивши її здатністю перевіряти діяльність тих однопартійців, які посідають посади у виконавчій владі. Доцільно доповнити її функціями і по боротьбі з корупцією», – заявив у квітні 2011 р. голова ПР М. Азаров під час підписання угоди про співпрацю з Комуністичною партією Китаю, додавши: «Для нас є можливим надання таких функцій комісії з контролю за виконанням партійної дисципліни, що існує в Партії регіонів» [1]. Погоджувалися свого часу з подібним підходом і делегати ХХІV з'їзду КПКРС, які записали в резолюційній частині прийнятих форумом рішень: «Следует улучшать деятельность народного контроля, заботиться о том, чтобы ленинские идеи о постоянном и действенном контроле со стороны широких масс неуклонно претворялись в жизнь» [2, с. 109]. Вражаюча тотожність! Але ж різниця між цими двома подіями – 40 років.

Звідси виникає слушне питання: чому на двадцятий рік існування незалежної України вищі посадові особи, не замислюючись, публічно артикують принципи заміщення державних функцій діяльністю партійного органу. І якщо для комуністів Китаю це і може бути нормою, то для лідера партії великої буржуазії, що декларує ліберально-консервативні цінності, це нонсенс. Подібних парадоксів у вітчизняній партійній дійсності безліч. А тому настала потреба в підведенні певних підсумків розвитку партійної системи країни з метою з'ясування не лише напрямів її розвитку, а й тих проблемних моментів, які не дозволяють партійному істеблїшменту позбутися марксистсько-ленінського спадку в процесі «державотворчого мислення».

Зазначимо, що історія розвитку України протягом останніх двадцяти років ілюструє процес намагання посттоталітарного суспільства стати на рейки демократичних

перетворень. Є аксіомою, що одна з провідних ролей у цьому процесі має належати політичним партіям, які де-юре виконують функцію основних «посередників» у здійсненні взаємозв'язку та взаємодії між суспільством і державою. Важливість ролі партій у трансформаційних процесах зумовила і обсяг робіт, в яких досліджуються ці об'єднання. Умовно їх можна згуртувати в три групи.

Перша група – праці загального характеру. В них історія партій органічно поєднана із загальнодержавною. В процес державотворення вона вплетена в колективних працях, авторами яких були: Є. Григоренко, Н. Барановська, О. Бондар, В. Верстюк, С. Віднянський, П. Гайдуцький, С. Герасимчук, В. Горбик, В. Даниленко, Д. Денисюк, В. Каленський, Г. Касьянов, Ю. Каракай, Л. Ковпак, М. Котляр, С. Кульчицький, В. Литвин, Ю. Луценко, Л. Мусіна, Т. Синельченко, В. Смолій, В. Стеценко. Самостійно в цьому ж руслі працювали В. Литвин, Г. Касьянов, С. Кульчицький. У зазначеній групі робіт викладено основні напрями діяльності партій, у першу чергу парламентських, протягом всього періоду незалежності України. Значно розширює поле аналізу діяльності партій С. Кульчицький, який пропонує магістральні напрями дослідження їх історії. Він звертає увагу не лише на хід виборчих кампаній, а й на практичний результат – перерозподіл мандатів. Не оминає увагою автор і питання створення «партії влади» [3]. У виданих пізніше працях Г. Касьянова партії теж розглядаються як невід'ємна частина сучасного розвитку країни. Новим моментом стала значна увага автора до питання впливу на діяльність партій великого бізнесу [4].

Дослідження другої групи присвячені аналізу політичних течій, діяльності партій у цілому та їх участі в виборчому процесі зокрема. Ці питання розглядаються в публікаціях К. Диканя, А. Ткачука, О. Гараня, В. Омелько та О. Майбороди, А. Романюка та Ю. Шведа, М. Обушного та М. Примуша, С. Сірої, С. Філіпчука. Винятково партіям присвячені праці С. Бондаренко, О. Мардаренко, О. Шановської, Р. Малиновського, О. Назарчука, О. Слободян [5–10]. У трьох перших з них розглядається діяльність Руху. Дисертація О. Слободяна присвячена іншій партійній структурі патріо-

тичного ґатунку – Українській республіканській партії (УРП). Умовно лівий ідеологічний спектр досліджували Р. Малінковський та О. Назарчук.

Третя група представлена працями, в яких партії розглядаються у системі суспільних конструкцій, притаманних демократичному ладу. Політологи І. Рябіка та Т. Дешко досліджували процес становлення багатопартійності в Україні. Місце політичних партій у вибудові нового державного устрою України розглядали їх колеги: В. Бортніков, С. Бондар, О. Іщенко, В. Колох, М. Перепелиця, М. Семенко, О. Старинець, В. Ясинська, С. Телешун. Законодавчої регламентації діяльності партій торкаються у своїх роботах фахівці з теорії та історії держави й права, конституційного адміністративного, цивільного та кримінального права: О. Ващук, Є. Додіна, В. Журавський, Р. Князевич, О. Лавринович, М. Новиков, С. Сас, М. Ставнійчук.

Поряд з цим, аналізуючи історіографію питання розвитку партійної системи в Україні, маємо констатувати: незважаючи на значний обсяг досліджень, праць, присвячених діяльності безпосередньо партій, критично мало. Практично відсутні роботи, в яких би розглядалась діяльність позапарламентських партій і політичних об'єднань, що виникли в останні роки. Крім того, слід акцентувати увагу й на певному різнобії та відсутності наукової міждисциплінарної співпраці, що призводить до домінування досліджень, у яких діяльність партій розглядається або в контексті інших подій, або виключно під кутом політологічної науки. Таким чином, на часі постає необхідність комплексного вивчення всього масиву політичних партій країни та виявлення основних тенденцій їх розвитку.

У зв'язку з цим першочергового значення набуває дослідження партійної діяльності з метою з'ясування причин того очевидного факту, що на практиці партіям поки що не вдається стати справжніми виразниками суспільних прагнень, гарантами незворотності демократичних процесів. Особливо важливим представляється аналіз феномену розмивання ідеологічних засад партій, перетворення більшості з них у виразників і захисників інтересів не пересічних громадян, а потужних фінансово-промислових груп.

Аналіз партійного будівництва та партійно-політичної боротьби в Україні на стику ХХ та ХХІ ст. дозволяє виокремити певні тенденції еволюції партій і партійної системи в цілому. В цей період роль партій у суспільно-політичному житті країни помітно зростає. Значною мірою це забезпечувалось змінами виборчого законодавства. Разом з тим, намагання прописати кожен крок у виборчому процесі за відсутності єдиного виборчого кодексу призвело до прийняття значного масиву законів, які зробили вибори не політичним, а виключно юридичним процесом. Складалася ситуація, коли законодавче закріплення провідної ролі партій на практиці зробило їх абсолютно залежними від фінансових та адміністративних ресурсів політичних сил, які брали їх під свій контроль. Яку б виборчу систему не обирали парламентарі, політичні партії від цього не ставали більш структурованими та міцними. Навпаки, від виборів до виборів партійні структури ставали аморфнішими і підпорядкованими винятково лідеру партії. Відсутність законодавчо врегульованих джерел фінансування робило їх заручниками ФПГ. Як наслідок, восени 2011 р. при формальній зміні правил гри на місцевих виборах представники бізнесу зміцнили свої позиції в місцевих представницьких органах, використавши імідж партій як брендові прикриття власних намірів.

Характерною рисою відзначених процесів було й те, що відбувалися вони на тлі правової невизначеності статусу самих партій як політичних асоціацій. Закон про політичні партії було прийнято лише в 2001 р., через 8 років після прийняття першого документа, в якому партії виокремлювалися з загального масиву громадських організацій. Закон розроблявся в умовах п'ятирічного жорсткого протистояння як всередині парламенту, так і між законодавчою та виконавчою гілками влади, з частковим залученням у 2000–2001 рр. КСУ, що й зумовило його зміст, який був не лише компромісним, а й таким, що не розв'язував головного завдання – структуризації суспільства. Редагований і доопрацьований лівими партіями, він мав характер документа, головною метою якого було унеможливлення заборони партій.

Довга історія прийняття Закону має певне пояснення. В умовах боротьби за перерозподіл владних повноважень єдиним форпостом, який мав би протистояти виконавчій гілці влади, ставали представлені в законодавчому органі країни партії. І, як не парадоксально, саме юридичне невизначення статусу останніх ставило їх у вигідні умови. Не існувало процедури і підстав, за якими можна було б хоч якось вплинути на партії. Останнє підвищувало їх роль і в очах представників ФПГ.

Протягом 1991–2007 рр. сформувався законодавче поле діяльності політичних партій, яке можемо характеризувати як створене в процесі боротьби прихильників департизації суспільства, з одного боку, та повернення до принципів партійно-радянської системи управління країною – з іншого. Остання тенденція перемогла і стала в підсумку каталізатором політичної кризи 2007–2009 рр., зробила можливою асиміляцію державної влади окремою партійною структурою (ПР) протягом 2010–2011 рр.

З огляду на значну залежність партійного будівництва від виборчих процесів, ми виділяємо чотири основні етапи розбудови партійної системи, в основі якої суто практична діяльність партій і їх лідерів:

– перший – з кінця 80-х до 1993 рр. Від початку процесу демократизації українського суспільства до обов'язкової (згідно з новим законодавством уже незалежної держави) реєстрації громадських об'єднань як партій;

– другий – з 1993 по 1996 рр. З початку юридично легітимного створення політичних партій до прийняття Конституції України;

– третій розпочався з 1996 р. та тривав до 2002 р. Характерним для нього стало посилення поділу партій за принципом ставлення до виконавчої або законодавчої гілок влади;

– четвертий період припав на 2003–2011 рр. і є фактично періодом створення штучної біполярної, а під кінець цього періоду й однополярної партійної системи. В основу її покладено процес легітимізації процедури переходу влади від еліти періоду «авторитаризму» до нової бізнес-

контр-еліти України за провідної, принаймні публічної, ролі політичних асоціацій, створених майже виключно в 1996–2002 рр.

Крім цього, в процесі дослідження партійної системи в 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. слід акцентувати увагу на декількох паралельних процесах. А саме: створення нових партій, розколи вже існуючих, блокування як на міжпартійному, так і особистому рівнях. У загальних рисах ці події можна групувати так:

I. Створення партій відбувалося за принципом:

- формування потужної групи «партій влади» (НДП, АПУ, СДПУ(о), ПР тощо);
- появи псевдоідеологічних партій (як приклад – СДПУ(о), ПСПУ, ПРП, БЮТ, НСНУ);
- реєстрації технологічних партій (КПРС, КПУ(о), НРУ(є), ЛПУ(о), СЛС і т. п.);
- легалізації асоціацій під конкретного лідера («Солідарність», «Братство», СПАС, НТС, «Відродження»);
- заради досягнення цілей на регіональному рівні (ПЗПУ в Одеському регіоні; КМКС у Закарпатті; ГАК в м. Київ; «Союз», «РУСЬ» і низка інших проектів у Криму).

II. Пошук вдалої політичної комбінації через блокування:

- блокування, ініційоване лідерами партій (проекти О. Мороза, В. Чорновола чи «Українська правниця» або «Народна опозиція» КПУ);
- примусове блокування – у першу чергу виборчі блоки партій під час президентських кампаній;
- ситуативне блокування – блоки на виборах до ВР України.

III. Об'єднання – створені внаслідок розколів:

- з причини приходу бізнес-структур (СДС, СДПУ, УСДП);
- внаслідок вичерпання потенціалу – проекти, створені на базі ПДВУ, НДП, АПУ тощо;
- як результат внутрішньопартійних протиріч – НРУ, УНР, НРУ(є), «Соціалістична Україна», ВОЛ «Справедливість», ПСПУ.

Всі зазначені процеси, на наше переконання, стали можливими внаслідок тотального проникнення традицій

компартійного будівництва в сучасні партії. Проявлялося це, у першу чергу, в статутній будові, організації внутрішньопартійного життя та якісного наповнення партійних структур.

У цілому аналіз статутів партій дає право стверджувати:

– всі вітчизняні політичні організації пройшли шлях від копіювання західних взірців до безальтернативного взяття за основу статутної будови КПРС;

– посткапеересна будова призвела до формалізації внутрішньопартійного життя. Основним критерієм успішності місцевих осередків і партій в цілому стала звітність – партії поступово починають існувати тільки на папері;

– невідповідність декларацій про демократичність внутрішньопартійних відносин реаліям життя унеможливила будь-яку ініціативу з боку пересічного члена партії та відсторонила його від процесу прийняття рішень;

– намагання відповідати вимогам Закону України про політичні партії та публічне запевнення в масовості організацій з боку їх керівників і засновників призвела до практики значного завищення як кількості партійних осередків, так і чисельності їх членів;

– принцип демократичного централізму, відсутність більш-менш помітної кількості партійців у регіонах країни, атомізованість структурних підрозділів призводить до повної залежності партій не лише від рішень їх лідерів, а і від рівня влади, який ці лідери мають на той чи інший проміжок часу.

Протягом доби побудови демократичного суспільства партійними лідерами було ініційоване створення сотень сателітних об'єднань. Завдяки їх існуванню партії, з одного боку, можуть проводити роботу там, де це заборонено законом для них і дозволено громадським організаціям (державні установи, навчальні заклади, військові формування, судова гілка влади, підприємства). З іншого – отримують можливість залучати (принаймні робити вигляд, що вони цим займаються) якнайширший загал прихильників. Проте найголовнішим стає те, що завдяки їм уся партійна система пов'язана в єдиний блок, де роль партій

зведена до функцій публічних «бійців гладіаторів» на втіху публіці – виборцям і громадянам країни. Справжні ж причини протистоянь мають неідеологічний характер і є відлунням боротьби за можливі преференції від результатів перерозподілу влади.

За результатами аналізу діяльності політичних партій ми можемо констатувати, що:

- наслідком розвитку партійної системи протягом 1991–1995 рр. стало те, що в період з 1996 р. по 2002 р. на перший план виходять політичні партії, названі нами як «конгломерат партії влади»;

- значущість таких об'єднань закріплювалася саме завдяки виборам, у першу чергу, через виборчі маніпуляції, що забезпечували перемогу обраним партіям;

- особливістю періоду стала впевнена перемога партій партійно-господарської номенклатури та поступова втрата впливу на суспільство партій націонал-демократичного спрямування;

- паралельно з цим процесом в Україні формувалися та зміцнювалися великі бізнес-корпорації – ФПГ;

- об'єктивна реальність ведення бізнесу в сучасних умовах вимагає від представників останніх бути якнайширше представленими у владі або ж взагалі ставати нею;

- найпростішим виявився спосіб потрапляння у владу через партії та їх виборчі списки. Тому в третьому періоді поряд з відверто номенклатурними партійними проектами (АПУ, НДП, КПУ, СПУ, СелПУ) ми спостерігаємо появу партій, створених або «приватизованих» бізнесом (СДПУ(о), ВО «Громада», ПСПУ, ТУ, ПРВУ тощо);

- поступово на зміну партіям бізнес-проектам, що обслуговують владу та завдяки цьому є при владі, прийшли створені торгово-промисловими кланами об'єднання, що формують владу безпосередньо представниками бізнес-груп. Це партії, які протягом 2002–2011 рр. увійшли, в першу чергу, до складу виборчих блоків «За ЄдУ!», БЮТ, НУ (НСНУ);

- внаслідок цього всі дії партій мають єдину мету – збереження, утримання, потрапляння у владу. Всі акції,

заходи, проекти партій у міжвиборчий період мають буферський характер. Їх завдання – переконати суспільство в самостійності партійних проектів, завдяки яким, нібито, й отримані високі відсотки під час виборів;

– у цей період партії, створені заради збереження радянської партійно-господарської номенклатури, починають обслуговувати інтереси великого бізнесу;

– вказана діяльність не має нічого спільного не лише з функціями, притаманними партіям як основному елементу демократичної організації суспільства, а й суперечить публічним гаслам самих партій. Тому протягом 2002–2011 рр. на перший план у партійно-політичній боротьбі виходила теза географічного протистояння громадян країни;

– нівелювання у такий спосіб значення партій в очах суспільства, їх внутрішня будова та відсутність державного фінансування, вітчизняна традиція імітування партійної роботи, врешті-решт, зробили партії маріонетками в руках бізнесової та управлінської еліти й інструментом тиску на Україну зовнішньополітичних сил.

Ситуація, що об'єктивно складається в секторі партійно-політичного життя, може стати вироком для демократичного розвитку країни. Це вимагає від суспільства негайного втручання на рівні законодавства. Реформування засад існування партій стає життєво необхідним. Це, в свою чергу, введе партійні структури зі стану напівлегального існування і, що головне, зменшить ризики від прийняття рішень шляхом узурпації цього права керівництвом політичної сили.

1. Азаров шукатиме корупціонерів серед своїх // Сайт forUm. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до файлу : [http:// ua.for-ua.com/politics/2011/04/ 18/152808.html](http://ua.for-ua.com/politics/2011/04/18/152808.html)

2. Брежнев Л.И. Актуальные вопросы идеологической работы КПСС. / Л.И. Брежнев. – М. : Политиздат, 1979. – Т. 2. – 639 с.

3. Кульчицький С.В. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні / С.В. Кульчицький ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2001. – 160 с.

4. Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г.В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1. – С. 160–180.
5. Бондаренко С.В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / С.В. Бондаренко. – Чернівці, 2006. – 20 с.
6. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Мардаренко. – Одеса, 2007. – 19 с.
7. Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.А. Шановська. – Одеса, 2003. – 20 с.
8. Малиновський Р.І. Суспільно-політична діяльність Комуністичної партії України (1993–2004 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р.І. Малиновський. – К., 2007. – 17 с.
9. Назарчук О.М. Відродження та розвиток соціал-демократичного руху в Україні в 90-х рр. ХХ ст. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. М. Назарчук. – К., 2003. – 236 с.
10. Слободян О.Т. Створення і діяльність Української республіканської партії. 1990 – червень 1996 рр. : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.Т. Слободян. – К., 1998. – 17 с.

Анатолій Романюк

ПОПУЛІЗМ І РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНИ

Проаналізовано головні характеристики популізму як системи цінностей і механізмів поведінки політичних акторів. Виділено концептуальні індикатори популізму та на цій основі визначено притаманність популізму українським парламентським партіям. Окреслено чинники, які сприяють поширенню популізму в партійній системі України.

Ключові слова: популізм, неопопулізм, партія, партія-виборець, внутрішньопартійна демократія

Romanyuk A. Populism and the development of party system in Ukraine. The main characteristics of populism as a system of values and behavior mechanisms of political actors are analyzed. Conceptual indicators of populism are highlighted. On this basis, outlined an inherency to the populism from the side of ukrainian parliamentary parties. Author has outlined the factors that contribute to the spread of populism in the Ukrainian party system.

Keywords: *populism, neopopulism, party, party voter, intra party democracy.*

Популізм як цілісна концептуально-ціннісна конструкція історично зароджується в другій половині XIX ст., спочатку в Росії та США. В подальшому його розвитку оформлюються регіональні матриці, які помітно відрізнялись між собою. Рубіж XX і XXI століть ознаменувався черговим поверненням до конструкції популізму. Виявами неопопулізму став популізм нових крайньоправих політичних партій, переважно заснований на вимогах виключення із західних спільнот іммігрантів не європейських цивілізаційних формацій, і популізм, який поширився в перехідних суспільствах країн Центральної та Східної Європи. Одночасно, цілий ряд західних дослідників, зокрема: П. Майр, А. Вейр, М. Тарчі, В. Мюллер почали винаходити/доводити існування феномену популізму в розвинутих демократичних суспільствах Західної Європи та США. Метою статті є аналіз концептуальної сутності популізму в контексті західних демократій, виділення індикаторів, які здатні свідчити про наявність/тенденцію до популізму, та верифікація присутності популізму в головних політичних партіях України.

Термін «популізм» походить від латинського слова *populus*, яке означає народ і який використовують у більшості європейських мов. Цей термін далекий від однозначного визначення, оскільки його активно застосовують не лише науковці/спеціалісти, а й політики, журналісти, прості громадяни щодо широкого кола історичних і сучасних явищ, досить часто у відмінних контекстах. Отож, важко говорити про єдиний, універсальний варіант популізму на рівні доктрини та на рівні суспільного або політичного руху. Тому політична наука має справу з різними

варіантами популізмів, які детерміновані культурними, історичними, політичними особливостями багатьох країн світу. Ми в нашому трактуванні популізму будемо опиратися на визначення Маргарет Канован: «...рух, який апелює до «народу», протиставляючи себе рівною мірою існуючим структурам влади та домінуючим у суспільстві ідеям і суспільним цінностям» [3, с. 3]. За всієї відмінності конкретних виявів популізму можемо виділити багато спільних характеристик, які мають універсальний характер і властиві переважній більшості з них [1, с. 157]:

- народ;
- моральна сфера;
- антиінтелектуалізм;
- лідерство.

Саме визначення популізму походить від поняття народ, який виступає виборцем. Звернення популістів адресоване всім виборцям або цілому народу, в жодному разі не конкретній суспільній групі або групам, які відрізняються між собою інтересами, мають відмінності щодо шкали цінностей, цілей та інструментів і механізмів діяльності. Оскільки соціально-груповій різноманітності має відповідати плюралізм ідеологій, які мають відображати групові інтереси та цілі, ідеологічна партія, як носій/представник конкретної ідеології, зацікавлена у поясненні своєму виборцеві унікальності своєї ідеології та принципових відмінностей від інших ідеологій. Тому популістична партія не є ідеологічною, а її програма має універсальний характер. Це є властивістю не лише етапу виборів, але і цілого міжвиборчого періоду. Принаймні таким має бути головне повідомлення, хоча практична діяльність може бути іншою. По-друге, народ є носієм всіх можливих позитивних характеристик, уособленням народної мудрості. Він є не лише центральним компонентом будь-якого суспільства, а й визначальним елементом усіх політичних інститутів. Народ трактують як своєрідну цілісність, коли його окреслити легше через протиставлення правлячій еліті. Народ – це ті, хто не належить до еліти, від дій якої він потерпає. Дихотомія протиставлення народ *versus* еліта, яка здебільшого корумпована, діє на шкоду народу, є визначальним чинником дефініції, одночасно індикатором, що свідчить про наявність у суспільстві популізму.

Критика правлячої верхівки та їхніх прибічників, політичного естеблїшменту в популізмі досить часто набуває протестного характеру. По-третє, якщо на початку формування популізму народ означав лише мешканців села, то в подальшому відбулася значна метаморфоза, внаслідок якої сьгодні народ не обов'язково живе на селі, навіть не обов'язково він повинен мати походження з сільської місцевості. Додатковим елементом у визначенні народу стало не лише протиставлення його еліті, яка стоїть нагорі вертикальної соціальної структури суспільства, але і виключення з його складу іноземців/іммігрантів, які прибули до країни і перебувають внизу цієї структури. Такий підхід привнесли представники крайніх правих антиемігрантських партій європейських країн. Одночасно принцип виключення може набувати характеру протиставлення мешканців окремих регіонів, коли регіональна належність імпліцитно може включати в себе відмінні оціночні, ціннісні характеристики.

У системі цінностей популізму важливу роль відіграє моральна сфера. Світ у доктрині популізму завжди виступає у дихотомному форматі, однозначно поділений на «біле» та «чорне». В цьому контексті «добро» ототожнюють із суспільством у цілому, народом, який є своєрідним еквівалентом суспільству і в середовищі якого збереглися правдиві цінності. «Зло» пов'язане з державою, правлячою елітою або елітами, які відірвалися від народу, йому протистоять і за його рахунок збагачуються. Дихотомія спрощує розуміння складного контексту політичного життя, коли пропонуються прості відповіді у форматі «свій» – «чужий», коли прихильники виступають носіями всього позитивного, а конкуренти – «чужі», отримують тільки негативні характеристики.

Популізм не апелює до інтелекту, знань, а лише до універсальних понять: справедливість, солідаризм, повага, віра. З цієї позиції світ інтелекту з його сумнівами, критичним пошуком сутності, яка завжди є конкретною та складною, розуміння якої передбачає врахування дії багатьох чинників, – це світ цілком ворожий, протилежний більшості суспільства. Антиінтелектуалізм виявляється в неповазі до професійних політиків, менеджерів, особливо банкірів, власників, оскільки вони, за версією популістів,

використовують свої знання лише для власного збагачення. Внаслідок того, те, що пропонує популізм, складно назвати відпрацьованою програмою, скоріше за все, це сукупність гасел, цілей, які є простими, легко зрозумілими, водночас вони загальні, не конкретні. В їхніх вимогах домінує критика і заперечення чогось або всього. Простежується певний утопізм щодо майбутнього, який виявляється у постійному апелюванні до чудових перспектив, які чекають на народ у разі підтримки партії, лідера, який очолює опозиційну щодо діючої влади політичну силу. Новий ідеальний порядок може бути реалізований одночасно як по відношенню до вирішення проблем минулого, сьогодення, так і перспектив майбутнього. Досить часто популізм уособлює плани пошуків «третьої дороги», або унікального, національного розв'язання суспільних проблем. Ідеальний варіант, здебільшого, є еkleктичним поєднанням формально кращих сторін/характеристик з різних моделей суспільного устрою, які не завжди можуть бути поєднані між собою. Державі відведено значне місце, вона повинна виконувати роль захисника народу від приватних власників, окремих державних інститутів, іноземних структур, які діють винятково заради власних егоїстичних інтересів і тих, кому вони належать або хто їх очолює/працює в них. Одночасно популізм для задоволення насущних потреб народу змушений реалізовувати політику інфляції, збільшення бюджетного дефіциту. В цих умовах відбувається абсолютизація значення ідей належності до народу, національної культури, які трактують як певне ціле, одночасно нівелюються відмінності між різними суспільними групами в самому народі.

Популістичні політики мають імідж загальнонаціонального лідера, який знаходиться над усіма головними суспільними поділами, є «батьком власного народу». Щодо них застосовують характеристики людини, яка сама себе зробила і володіє харизмою. Переважно популізм передбачає сильного вождя, який потребує підтримки мас у боротьбі з численними ворогами. Внаслідок цього популістичні рухи/партії є централізованими структурами, позбавленими засад, або з низьким рівнем внутрішньої демократії. Ідеалом популістичного бачення суспільства є спіль-

нота, яка опирається на засади братерства та солідаризму, інтегрована навколо харизматичного лідера. Відповідно, між лідером і народом не повинно бути жодних посередників. Внаслідок цього політична партія стає своєрідною «тінню» партійного лідера. Якщо до цього додати ще суб'єктивне прагнення партійних лідерів не допустити формування/перебування у «власних» партіях яскравих самостійних особистостей, здатних стати потенційними конкурентами партійному вождю, то тенденція формування партій лідерського типу набуває не лише статистичного характеру, але і стає якісною ознакою партійного розвитку, коли партія відіграє другорядну роль і є потрібною лише в певні моменти, здебільшого під час виборів та для легітимізації провідної ролі партійного лідера.

Популізм набуває особливого значення в умовах перехідних етапів, під час економічних і політичних криз. Такий стан справ досить часто призводить до кризи традиційних політичних партій, ідеологій, домінуючої сукупності суспільних цінностей, які в межах стабільного стану демократичного суспільства є амортизаторами або запобіжниками щодо поширення популізму. Популізм виступає своєрідним зворотним індикатором зростання суспільного незадоволення, яке не здатне вже вміститися в традиційні форми і межі політичної участі, які пропонує демократичне суспільство, відповідно, потребує нових форм виявлення для того, щоб влада «почула» народ. Популізм звертається до відчуттів тих суспільних груп, які опинились у найскладнішому положенні, характеризуються протестним потенціалом і незадоволені діями, позицією правлячої еліти. З цього приводу Ів Мені та Ів Сурель зазначають, що популізм «...з'являється тоді, коли політична система не функціонує добре, коли внутрішні напруги стають достатньо чутливими, а канали, через які повинно виявлятися/сигналізувати незадоволення, не виконують своєї ролі. А також тоді, коли здається, що політичні еліти зловживають довірою тих, в ім'я яких вони володарюють» [7, с. 53].

У цьому контексті особливу увагу слід звернути на чинник – криза партійної демократії, – який, на думку П. Майра, сприяє поширенню популізму [6, с. 137]. Криза

партійної демократії пов'язана, на його думку, з поступовою втратою політичними партіями однієї з головних функцій – представницької. Її трансформація відбулась внаслідок: по-перше, поступового зменшення ідеологічних відмінностей між головними/парламентськими партіями, відповідно, програмами цих партій. Зближення програмних положень, з одного боку, веде до подібності, а з іншого – стимулює орієнтацію партій не на інтереси секторальних суспільних груп, а на весь електорат. Відповідно, це веде до того, що зникає зв'язок конкретних суспільних груп і політичних партій. Головна відмінність між партіями виявляється не в їх ідеології та програмах, а в наголосах, риторичі конкуруючих між собою акторів, у партійних символах. По-друге, організаційна відмінність різних типів партій, про яку писав М. Дюверже, поступово відійшла в минуле. Професіоналізація виборчих кампаній, інтенсивний розвиток політичного маркетингу ведуть до своєрідної уніфікації, стандартизації організаційних структур політичних партій, стратегії й тактики їхньої діяльності. До традиційної дихотомії партійної конструкції – лідери та члени, додався потужний третій елемент – експерти, радники/політтехнологи. Внаслідок чого внутрішньопартійна демократія набуває символічного, або ритуального характеру, оскільки значна кількість рішень приймається керівництвом самостійно, на підставі порад/рекомендацій політтехнологами. Загалом, ми можемо говорити, що еволюція партійного розвитку поступово веде до зростання рівня професіоналізації партійної діяльності.

Цілий ряд сучасних дослідників відзначають зв'язок між популізмом і представницькою демократією. Представницька демократія передбачає існування спеціалізованих політичних інститутів/політичних акторів – партії, суспільні рухи, групи інтересу, які намагаються отримати підтримку виборців-народу та виступають посередниками між владою і народом. Політичний процес у межах представницької демократії передбачає існування циклів, які пов'язані з виборами. Власне під час виборів народ-виборці доручають політикам представляти їхні інтереси в персональному та інституційному плані. Досить часто, особливо в умовах коаліційних урядів, які становлять біль-

шість серед європейських урядів*, партії учасники коаліції в умовах пошуку прийняттого компромісу суттєвим чином трансформують власні передвиборчі зобов'язання, тобто – волю виборців. Власне, цей контекст і є предметом критики сучасних популістів. Ми можемо виділити ряд чинників, які останнім часом стали своєрідним подразником відродження/розвитку популізму в демократичних країнах (ми маємо бути свідомими, що елементи популізму ніколи не зникали з політичного життя всіх демократичних країн світу). По-перше, підставою формування напруги є наявна зміна демократичної максими. Якщо раніше вона цілком погоджувалась із формулою: демократія – право більшості, то наприкінці ХХ ст. демократична максима трансформувалася у формулу, коли показником/індикатором демократії є і захист прав меншості. Власне, конституційні гарантії прав індивіда, меншин, можливість захистити ці права в суді викликають незадоволення популістів, оскільки «загрозою» є право більшості – народу. Другим чинником виступає проблема співвідношення представницької та безпосередньої демократії. Традиційно популізм виступає за розвиток різних форм прямої демократії. Цілий ряд нових суспільних рухів, включаючи екологічні, антиглобалістські, обстоюють засади та інститути безпосередньої демократії. Цьому ж сприяє розвиток сучасних засобів комунікації – інтернет, мобільний зв'язок тощо. Третім чинником є апелювання до національних цінностей і заперечення універсальних для всіх країн цінностей. У цьому контексті конкретним виявом виступає євроскептицизм, який робить наголос на самотності національних властивостей, цінностей, що є загрозою з боку євробюрократів – єроеліти. Четвертим чинником, на нашу думку, виступає ускладнення процесу прийняття рішень і, відповідно, цілого політичного процесу в межах європейських демократичних держав. Виявом цього є використання складних виборчих систем (панашаж, єдиного перехідного голосу, другого рівня розподілу мандатів тощо), досить непростого

* Згідно з нашими дослідженнями з 1945 до 2006 р. серед урядів 16 країн Західної Європи 65,5 % всіх урядів становили коаліційні уряди більшості й меншості [2, с. 240].

процесу творення коаліцій і наявність проблем щодо забезпечення стабільності коаліцій, наявність багатьох рівнів акторів у процесі прийняття рішень (у багатьох випадках конкретне рішення в межах національної держави суттєвим чином залежить від позиції керівних інститутів ЄС), залучення судів до верифікації рішень владних інститутів. Усе це призводить до непрозорості діяльності влади. Складність для розуміння простим виборцем сприяє формуванню підозр, що влада діє виключно заради власних, егоїстичних інтересів (що досить часто може відповідати дійсності). Відповідно, це здатне стимулювати зацікавленість у «простій, зрозумілій» політиці. У своїй діяльності сучасний європейський популізм характеризується домінуванням негативного спрямування – вони переважно протестують, критикують, виступають проти. Предмет критики традиційний – корупція, спотворення волі народу, турбота винятково про інтереси правлячого класу та заможних, економічні та соціальні проблеми, погіршення життєвих стандартів тощо. Ці питання є безпрограшними, оскільки конкретні приклади досить часто можна знайти в діях влади, а сама постановка цих питань здатна забезпечити певний рівень підтримки «народу».

Розгляд головних характеристик, властивих популізмові в різних країнах світу, дозволяє нам виділити низку індикаторів, які здатні сигналізувати про наявність популізму. Відповідно, ці індикатори ми можемо застосувати щодо оцінки наявності популізму до політичних партій України. Ці показники, на нашу думку, мають стосуватись однаковою мірою популізму як сукупності певних суспільних цінностей/доктринальної конструкції, так і головних механізмів політичної поведінки, діяльності акторів: 1) Неконкретність, універсальність програм, коли в програмних документах відсутня орієнтація на інтереси конкретної суспільної групи, а звернення адресується цілому народові. Електоральні результати українських політичних партій свідчать про те, що лише дві партії претендують на формат великих партій, решта мають бути віднесені до категорій середніх і малих партій. В умовах багатопартійності електоральний успіх партій безпосередньо залежить від зв'язку політичної партії та певної суспільної групи, інтереси якої партія представляє та

обстоює на політичній сцені. Відсутність такої адресної прив'язки й свідчить **про тенденцію до популізму**. 2) Протиставлення в програмних документах і під час передвиборчої кампанії народу та владної еліти, яка звинувачується у відповідальності за наявні суспільні проблеми. Такий критерій близький до формату опозиційності, коли політичний актор критикує інститути влади. Критична позиція може бути зумовлена як реальними прорахунками, помилками в діяльності, так і невлadною позицією політичного суб'єкта. Відмінність між популістичною позицією й обґрунтованою критикою полягає, на нашу думку, в тому, що популізм не передбачає висунення реальних альтернатив у розв'язанні складних суспільних проблем, а концентрується на критиці/запереченні. 3) Лідерський тип партії, що пов'язано зі слабкістю або відсутністю внутрішньопартійної демократії. Відповідно, лідер партії зберігає за собою керівну позицію, незалежно від результатів діяльності партії. 4) Насадження/поширення дихотомії в оцінці політичного життя/ подій, коли власні прихильники, або власний потенційний електорат, його дії наділяються тільки позитивними характеристиками, а політичні конкуренти та їх електорат, їхні дії – навпаки, дістають виключно негативні характеристики. Лапідарним виразом цього індикатора виступає формула «свій» – «чужий». 5) Звернення до універсальних характеристик: солідарності, братерства справедливості, які пропонуються виборцям відірвано від реального стану наявності суттєвих відмінностей в економічному та статусному положенні різних суспільних груп. 6) Гіперболізована соціальна спрямованість передвиборчих обіцянок і дій, яка місцями набуває утопічного характеру, переважно відірвана від реального стану й можливостей економіки та бюджету країни. 7) Відсутність формалізованої ідеології. За основу розуміння ідеології ми беремо підхід, властивий М. Фрідену, відповідно до якого ідеологія виступає у формі понятійної карти політичного світу, є відкритою конструкцією, тісно пов'язаною з політичною діяльністю та мобілізацією, оскільки одним з головних її завдань виступає «налагодження мостів між політичною думкою і політичною дією» [4, с. 76]. З допомогою виділених індикаторів протестуємо програми та передвиборчу діяльність парламентських партій України. У разі

відповідності індикатора практиці партії виставляється – 1; невідповідність передбачає – 0. Також ми припускаємо, що оцінка може становили – 0,5, якщо індикатор частково характеризує певний параметр партійної діяльності. Особливий обрахунок передбачає лише індикатор 7; у разі наявності ідеології ми виставляємо 0, а її відсутності – 1.

Таблиця 1

Оцінка наявності популізму в програмах і практичній діяльності парламентських партій України

№ з/п	Назва партії	Результат а виборах	Індикатори							Разом
			1	2	3	4	5	6	7	
1	Партія регіонів	34,37 %	1	1	1	1	0,5	1	1	6,5
2	«Блок Юлії Тимошенко»	30,71 %	1	0,5 *	1	1	1	1	1	6,5
3	Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»	14,15 %	1	0,5**	1	1	0,5	1	1	6,0
4	Комуністична партія України	5,39 %	0,5	1	1	1	1	1	-	5,5
5	«Блок Литвина»	3,96 %	0,5	1	1	0,5	0,5	1	1	5,5

* Подано результати, отримані партіями на дострокових парламентських виборах 2007 р. за даними сайту Центральної виборчої комісії. Режим доступу: www.cvk.gov.ua

* Під час виборчої кампанії БЮТ активно критикував Президента за те, що він не давав Уряду працювати та досягати запланованих результатів. Хоча, згідно зі змінами до Конституції, які набрали чинності з 01.01.2006 р., повноваження Президента у впливі на виконавчу владу були суттєво обмежені.

** НУНС під час виборчої кампанії неодноразово вустами свого лідера – В. Ющенка – звинувачував Уряд за неефективну урядову діяльність, хоча сама партія входила до складу урядової більшості, а окремі члени партії були міністрами Уряду.

Запропоновані нами індикатори не передбачають вимірювання рівня популізму тієї або іншої політичної партії. Вони необхідні для заміру наявності/властивості популізму конкретній політичній партії. Власне, з цієї точки зору ми можемо констатувати, що всім парламентським партіям України, обраним у 2007 р., властивим є популізм. Ми припускаємо, що у разі проведення замірів і щодо тих політичних партій, які брали участь у дострокових парламентських виборах 2007 р., але не пройшли прохідного бар'єра, так само може бути виявлено наявність ознак популізму. Таким чином, ми формулюємо тезу, що популізм слід розглядати як іманентну ознаку політичних партій України.

Логічним у цьому контексті буде запитання – наскільки висновки щодо змісту популізму і змін у партійних системах західних демократичних країн є релевантними для політичних партій України? На нашу думку, оцінка концептуального змісту доктрини/цінностей популізму має універсальний характер, більше того, верифікована історично на прикладах випадків у різних країнах ХХ ст. Однак висновки щодо змін в європейських політичних партіях стосовно України потребують суттєвих уточнень. Перш за все, потребують відмінного аналізу контекстні характеристики моделі виборчої партії. Перехід європейських країн у 60–70-ті роки минулого століття до моделі виборчої партії з відповідним послабленням ролі ідеології, орієнтації на секторальні/конкретні групові інтереси, модифікацією ролі та значення організаційної структури партії, значною мірою був пов'язаний зі швидким розвитком/зростанням середнього класу в європейських країнах. Партія-виборець змушена була орієнтуватись не на вузьку групу виборців, а на домінуючу групу представників середнього класу. У випадку України, більшість сучасних дослідників погоджуються, що домінуючою моделлю щодо діючих партій виступає так само модель партії-виборця, яка подібно орієнтується на всіх виборців. Однак варіант України має суттєву особливість. У нашому випадку, коли вищий клас і середній клас, згідно з оцінками соціологів, становлять надзвичайно малу частку

населення, домінуючою складовою виступає бідне населення. Воно відрізняється між собою за освітньо-професійними характеристиками і за цілим рядом інших параметрів (етно-мовні ідентичності, конфесійна належність, місце проживання, регіон тощо), проте всіх їх об'єднує низький рівень матеріальних доходів. Власне ця група і є головною групою виборців для українських політичних партій. За цих умов звернення партій, як лівих, центристів, так і правих, до популізму стає логічним і цілком очікуваним кроком. Серед інших чинників, які зумовлюють впевнену присутність популізму в партійному житті України, ми можемо виділити наступні. По-перше, дослідження С. Роккана і С. Ліпсета довели, що протягом кінця ХІХ і до кінця ХХ століття однією з визначальних конструкцій політичного життя європейських країн був соціополітичний поділ, який базувався на соціально-економічній базі. Зміст його полягав у органічному та тривалому зв'язку між конкретною/конкретними соціальними групами й політичною партією. Цей зв'язок був взаємним, коли групова ідентичність передбачала не лише усвідомлення особливостей групових інтересів, але і готовність підтримувати конкретну політичну партію. У свою чергу, політична партія вибудовувала свою діяльність в напрямі реалізації окреслених групових інтересів. У сукупності це сприяло виробленню відповідного формату політичної відповідальності. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України свідчить про відсутність широкої гами групових ідентичностей, пов'язаних із відмінними соціально-економічними інтересами. Однак практика протестних дій осені 2010 р. та осені 2011 р. свідчить про поступове формування секторальних групових ідентичностей і націленості на реалізацію окремих групових інтересів. Йдеться про протести представників малого та середнього бізнесу, афганців, чорнобильців. Досить показовим є те, що домінуючою складовою їхніх вимог виступають соціально-економічні проблеми. По-друге, процес лібералізації ЄСР у період перебудови логічно привів до демократичних змін, виявом чого стали вибори інститутів влади. Оскільки головним агентом виборів виступають політичні партії, то вибори пар-

ламенту та Президента зумовили потребу в інституті політичних партій. Виникнення партій в Україні відбувалось значною мірою із середини парламенту, коли ініціаторами виступали політики-парламентарі, які прагнули і в подальшому бути обраними до парламенту. При цьому значний вплив на процес партіотворення мав «європейський зразок» у багатьох площинах. Слід зазначити, що найбільше був затребуваний досвід демократичних сусідів у питаннях парламентської діяльності, взаємовідносин з урядом, главою держави тощо. А найменше, досвід відносин політичних партій і виборців, політичної відповідальності перед виборцями. Власне тому головною моделлю для українських партій стала партія-виборець, у якій домінує парламентська партійна фракція. По-третє, Україна, як і багато інших країн, що знаходяться на етапі переходу, характеризується високим рівнем недовіри громадян до політичних партій. Причин тому є багато, але слід наголосити, що вина в цьому стані справ значною мірою зумовлена діяльністю/бездіяльністю діючих в Україні політичних партій.

Додатковим чинником, який підсилює тенденцію поширення популізму, є зростання вартості як виборчих кампаній, так і діяльності партій у міжвиборчий період, коли одним з головних засобів і інструментів комунікації з виборцями стають повідомлення, представлення партії в засобах масової інформації. Постійна та переважаюча або співмірна щодо політичних конкурентів присутність у ЗМІ вимагає потужних партійних бюджетів, які неможливо сформувати традиційними засобами, зокрема членськими внесками. Це веде до пошуків інших джерел фінансування. Найбільш простим і дієвим механізмом стає співпраця зі спонсором або спонсорами. Однак фінансова підтримка вимагає від партії компенсації, формою якої переважно виступає лобіювання «замовлених» рішень, законопроектів. Якщо конструкція партії, представника групового інтересу, дозволяла однаковою мірою успішно обстоювати інтереси своїх виборців із позиції влади й опозиції, то лоббінг ефективніше здійснюється з позиції владної партії, або вимагає тіснішої співпраці з владою. Ре-

зультатом цього стає тісний зв'язок лідерів партій і спонсорів, входження їх або їхніх агентів/представників у партійне керівництво пришвидшено або позастатутним шляхом, що, відповідно, ще більше віддаляє від керівництва партії членів і регіональні партійні структури. Як наслідок, формується організаційна подібність партій між собою, що дозволяє в повній мірі адаптувати аналіз і висновки, зроблені П. Майером і Р. Катцом щодо феномена картелізації партійних систем стосовно сучасної партійної системи України [5, с. 5–28]. У цьому випадку йдеться про висновок, що в умовах картелізації партія переходить від конструкції «ланцюга», який поєднує громадянське суспільство/суспільство та державу до переважаючої орієнтації на державні/владні інститути. Також слід враховувати чинник, який безпосередньо не пов'язаний із еволюцією політичних партій, але відчутно впливає на партії і політичне життя. Це посилення представницької функції в діяльності ЗМІ та громадських організацій і об'єднань. Власне ЗМІ, особливо інструменти інтернету дедалі більшою мірою здійснюють функцію артикуляції й агрегації суспільних інтересів і вимог. Також відчутне значення в цьому контексті належить і громадським організаціям та об'єднанням, які спрямовують свою діяльність на конкретні інтереси певних суспільних груп. Таким чином функція представлення суспільних інтересів перестає бути визначальною в сукупності функцій, які виконують сучасні політичні партії. Натомість наступні партійні функції: визначення напряму розвитку суспільства, добір і висунення претендентів на владні посади, формування вищих владних інститутів і далі залишаються партійною монополією, яку вони ретельно оберігають від конкурентів. Виділені характеристики ми можемо означити, за аналогією до оцінок П. Майера, як кризу партійної демократії в Україні внаслідок нездатності діючими партіями виконувати функції політичної партії демократичного суспільства. Відповідно, ця криза веде до формування ніші, в якій популізм здатен знайти для себе сприятливе тло для подальшого розвитку.

Визнання, що популізм виступає родовою характеристикою парламентських партій в Україні, не передбачає

відкидання наявних у політичній науці оцінок популізму та його впливу на шанси переходу суспільства, в якому представлені такі партії, до демократії.

Демократія як поняття й інститут постійно знаходиться в розвитку, змінюється відповідно до практичного досвіду та актуальних вимог. Процедурна демократія, концептуально проаналізована та представлена Ж. Шумпетером, на практиці виявилась недостатньою, щоб запобігти виникненню з допомогою виборів авторитарних і тоталітарних суспільств. У 1933 р. А. Гітлер прийшов до влади внаслідок виборів, і у подальшому непоодинокі випадки, коли авторитарні правителі здобували владу в результаті виборів. Тому сучасна конструкція ліберальної демократії імпліцитно передбачає поряд з чесними, конкурентними виборами цілий ряд інституційних рамок, які мають конституційний характер і виступають системою стримувань та балансів для обмеження можливостей зловживати владою тим політичним акторам, які прийшли до влади з допомогою демократичних виборів. Серед цих конституційних «гальм» виступають: гарантії прав людини та громадянина, незалежність судової влади, територіальний та функціональний поділ влади, автономія центрального банку, права ЗМІ та опозиції. В окремих випадках означені конституційні вимоги трактуються як «правила гри», які генетично притаманні демократичному суспільству. Внаслідок цього окреслення популізму передбачає трактування його не лише як певну сукупність цінностей, але і як інституційні механізми та процедури, які заперечують демократичні «правила гри».

Перехід більшості європейських партій до моделі партії виборця, певне послаблення засад внутрішньопартійної демократії, ускладнення процедури прийняття політичних рішень, посилення рівня підтримки нових правих антиемігрантських партій із яскраво вираженою популістською складовою, сприяють зростанню популістських характеристик у політичних партіях європейських країн. Однак конституціоналізм виступає відчутним обмежувачем подальшого розвитку популізму в них. Натомість, парламентські партії України, яким властиві головні характеристики популізму, не мають відповідного конституційного

запобіжника. Натомість існує низка самостійних чинників здатних не лише підтримувати рівень популізму в цих партіях, але і детермінувати його подальший розвиток.

1. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст.: навч. посібн./ А.С. Романюк. – К.: Знання, 2011. – 255 с.

2. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 391 с.

3. Canovan M. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy//Political Studies. – Vol. 47. – № 1. – 1999. – P. 2–16.

4. Freedon M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach / M. Freedon. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 608 p.

5. Katz R.S., Mair P. Changing Models of Party Organisation and Party Democracy // Party Politics, 1995, t.1, № 1. – P. 5–28.

6. Mair P. Demokracja populistyczna a demokracja partyjna // Demokracja w obliczu populizmu./ Red. Y. Meni, Y. Sorel. – Warszawa: OFICYNA NAUKOWA, 2007. – S. 129–149.

7. Meny Y., Surel Y. Zasadnicza dwuznaczność populizmu //Demokracja w obliczu populizmu. / Red. Y. Meni, Y. Sorel. – Warszawa: OFICYNA NAUKOWA, 2007. – S. 28–53.

Юрій Якименко

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ГРОМАДЯНАМИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті на підставі результатів соціологічних досліджень аналізуються основні особливості сприйняття політичних партій України в громадській думці, досліджуються причини амбівалентного характеру їх оцінок. Здійснюється спроба сформулювати бажаний, з точки зору громадської думки, образ політичної партії, її основних рис і характеристик, наближення до якого могло би стимулювати необхідні зміни в партіях і партійній системі.

Ключові слова: політичні партії, партійна система, громадська думка, вибори, ідеологія, соціальна база.

Yuriy Yakymenko. The peculiarities of citizens' perception of political parties as a factor of party system development in Ukraine.

This article is devoted to the analysis of peculiarities of public opinion on political parties of Ukraine based on results of all-Ukrainian opinion polls. It is attempted to reveal reasons for ambivalent attitude of citizen towards political parties, to formulate main features of theirs publically demanded image that could stipulate necessary changes within political parties and party system of Ukraine.

Keywords: *political parties, party system, public opinion, elections, ideology, base of support.*

Сприйняття суспільством політичних партій, довіри до них було і залишається однією з найбільш актуальних проблем розвитку партійної системи України. Адже, незважаючи на зміни конституційного поля України, за якими політичні партії втратили функції безпосередніх суб'єктів формування Уряду, вони залишаються важливими засобами формування вищих інститутів влади та органів місцевого самоврядування. Таким чином, суспільна легітимність партій впливає на сприйняття відповідних державних і самоврядних інститутів.

За більш як двадцятирічний період розвитку багато-партійності в Україні політичні партії не набули значного авторитету в суспільстві. Як свідчать дані соціологічних досліджень, що проводилися протягом усіх цих років, громадяни є досить критичними у своєму ставленні до партій, переважна більшість населення є позапартійною.

У той же час, слід зазначити, що вказані проблеми не є суто українськими, вони актуальні й для розвинутих демократій Західної Європи, де, починаючи з кінця 1980-х років, набули сили тенденції зниження довіри до партій, зменшення кількості їх членів та інші симптоми занепаду партійної політики [6, с. 3–4]. Західні дослідники зауважують, що слабкість організаційної структури, проблеми з членством, відсутність зв'язків з громадянським суспільством можуть характеризувати не лише політичні партії

країн Східної та Центрально-Східної Європи, але є ознаками розвитку партійних структур практично всюди [8, с. 17]. Тим не менше, політичні партії і надалі відіграють свою роль у політичних системах різних країн, виконують свої основні функції (можливо, у дещо змінених пропорціях та формах). Так само, попри розвиток різних форм самоорганізації суспільства та засобів комунікації, досі не виникло інститутів, які могли б повноцінно замінити політичні партії.

У цілому, сучасний стан політичних партій і партійної системи України, їх проблеми та недоліки є темою, яка користується достатньо великою увагою вітчизняних і зарубіжних дослідників. У той же час, значно менше уваги приділено з'ясуванню причин такого стану, зокрема, змісту суспільного запиту до політичних партій, характеру і пріоритетів їх діяльності, принципів побудови та ін.

У першу чергу, для чого і кому необхідне розуміння того, яким є «образ» бажаної для громадян політичної партії? Якщо, наслідуючи підхід Р. Хармела та К. Джанди, розглядати вітчизняні партії як такі, що мають пріоритетними цілями здобуття максимального результату на виборах (vote-seeking) та здобуття посад в органах виконавчої влади (office-seeking), то найбільш потужним стимулом для змін в них є поразка на виборах [7, с. 281–282]. Відповідно, прагнення уникнути такої поразки і, навпаки, максимізувати електоральний результат може стимулювати партії не лише до вироблення більш ефективних виборчих стратегій, але й до зміни власного «іміджу», відповідно до побажань виборців. При цьому, такі зміни можуть мати не лише «косметичний», але й сутнісний характер.

У широкому розумінні, суспільство в цілому є зацікавленим в ефективному функціонуванні державного механізму, що за умов демократії є неможливим без якісних політичних партій. Таким чином, необхідність приведення до вигляду, який відповідає суспільним очікуванням, могло би стати стимулом для трансформації вітчизняних політичних партій в інтересах як їх самих, так і суспільства в цілому. Очевидно, що процеси змін в партіях мали би відобразитись і на партійній системі в

цілому. Змін можуть зазнати як схема міжпартійної конкуренції (через посилення одних партій та послаблення інших), так і характер відносин між партіями, зокрема, провладними й опозиційними.

На сьогодні вихідні позиції у ставленні громадян України до політичних партій є несприятливими для останніх. За даними опитувань Центру Разумкова у 2001–2011 рр. частка громадян, які повністю довіряли політичним партіям, жодного разу не перевищувала 5 % (абсолютний мінімум становив 0,4 %). Частково довіряли політичним партіям не більше 20 % громадян. Частка громадян, які визнавали себе членами партій, за цей період перебувала в межах 4,9–6,4 % [1]. При цьому більшість тих, хто не є членами партій, своїм мотивом називали відсутність потреби, і значно рідше – відсутність можливостей або партії, що відповідала би їх переконанням. Більшість громадян (у 2001 р. – відносна, у 2010 р. – абсолютна) вважали, що багатопартійна система Україні непотрібна [3, с. 64].

Разом з тим, при такому, на перший погляд, незаперечному негативізмі суспільства щодо політичних партій є достатньо свідчень того, що громадяни сприймають партії як необхідний атрибут політичного життя. У західних суспільствах криза партій має одним зі своїх наслідків зниження рівня участі громадян у виборах [8, 13]. В Україні активність виборців на парламентських виборах з часом хоча й дещо знижується, проте залишається на високому, за європейськими мірками, рівні – в межах 60 % [2]. На пряме питання: «Хто має представляти Ваші інтереси у суспільних процесах у першу чергу?» – відносно більша частка громадян (у 2010 р. – 26,5 %) називають політичні партії, тоді як профспілки вбачають у такій ролі лише 15,8 %, інші інституції – ще менші частки респондентів [3, с. 68].

Важливим показником, що характеризує ставлення громадян до політичних партій, є стійкість їх політичних (електоральних) симпатій. У цьому відношенні можна констатувати наявність стійких симпатій у досить значної частки виборців. Так, 44 % громадян засвідчують, що мають політичну силу, діяльність якої вважають правильною, і на наступних виборах голосуватимуть лише за неї,

35,5 % громадян голосують на виборах, як правило, за одну й ту саму політичну силу [3, с. 78–79].

Таким чином, ставлення громадян до партій є амбівалентним: критицизм у ньому сполучається із зацікавленістю. Можливим поясненням цього явища може бути відсутність реальної альтернативи партіям, яка поєднується з високим рівнем політизації суспільства і прагненням громадян впливати на владу під час виборів. У іншому разі недовіра до партій, очевидно, супроводжувалася би електоральною пасивністю та відсутністю інтересу до політики, як такої.

Які причини лежать в основі недовіри українських громадян до партій? Перша причина полягає у тому, що люди не бачать у політичних партіях тих організацій, що переймаються їхніми повсякденними інтересами і потребами. Про це свідчать відповіді на низку запитань соціологів. Так, найбільша частка респондентів (32 %) вважають, що партіям, насамперед, не вистачає уміння та бажання захищати інтереси простих людей. Понад 70 % громадян погоджуються з тезами (повністю чи частково), що існуючі партії не цікавляться процесами, що відбуваються на рівні конкретного населеного пункту, району, або що вони цікавляться лише щодо забезпечення представництва в органах влади – центральних чи місцевих [3, с. 67].

При цьому очевидно, що влада у цьому разі не розглядається громадянами як інструмент, без якого політичні партії не в змозі впливати на ситуацію. В принципі це не викликає подиву, оскільки більшість громадян вважають партії інструментом реалізації інтересів таких суспільних груп, як бізнес (63,4 %), партійні лідери (48,6 %), державна влада (18,8 %), лише в останню чергу – виборці (9,8 %) [3, с. 64].

Ще однією істотною вадою партій в очах громадян є брак політичної відповідальності. Понад половини громадян (55,9 %) вважають, що в Україні немає партій, які би регулярно звітували перед виборцями за виконання партійних і передвиборних програм. Про це ж свідчать низькі оцінки громадянами ступеня виконання своїх передвиборних обіцянок парламентськими фракціями партій і блоків – як провладними, так і опозиційними [3, с. 65].

До вказаних причин можна додати також такі чинники, як роздратування надмірною кількістю партій (більшість громадян вважають, що в Україні має бути до 5 партій), невиразність і необов'язковість програмно-ідеологічних заasad, фінансова залежність від олігархічних структур, недостатня активність регіональних організацій.

Якими ж бачать громадяни «бажані» політичні партії? За ознакою агрегації та артикуляції певних групових інтересів, більша частка громадян (третина) хотіла б бачити партії захисниками інтересів жителів регіонів, у яких вони проживають. Приблизно однакові частки респондентів (13–15 %) хотіли би бачити партії захисниками інтересів певної соціальної групи, національності чи захисниками певних ідеологічних принципів [3, с. 65].

Такий розподіл відповідей корелює з ієрархією ідентичностей громадян, де на першому місці – територіальна (локальна), коли громадяни ідентифікують себе, у першу чергу, як жителів певного населеного пункту [4, с. 3–4]. Крім цього, територіальна ідентифікація тісно пов'язана з соціокультурною, коли особливості певного регіону в першу чергу асоціюються з домінуючою мовою, культурними традиціями. Значну роль у формуванні образу партій як представників інтересів регіонів відіграло активне використання в політичних кампаніях, починаючи з початку 2000-х років, соціокультурного поділу українського суспільства [5, с. 89–100].

За спрямуванням діяльності громадяни хотіли би бачити партії захисниками інтересів «простих людей», спроби вирішувати їх конкретні проблеми. Ці риси впливають з відповідей на запитання, чого найбільше бракує політичним партіям. При цьому, головні очікування від партій лежать саме в соціально-економічній площині – артикульоване ставлення партій до відповідних тем є для громадян більш значущим у здійсненні вибору між ними, ніж, скажімо, питання мови чи ставлення до історії та історичних подій [3, 80]. Обов'язковою умовою позитивного ставлення громадян до партій є відповідальність останніх, тобто виконання у післявиборчій діяльності взятих на себе зобов'язань. Поки ж, як зазначалося вище, більшість громадян не бачать у країні таких партій.

З урахуванням низького рівня членства в партіях і зацікавленості в особистій участі в їх діяльності, можна було би констатувати переважання серед населення прагматичного, «споживацького» підходу до партій. У той же час, не можна стверджувати, що громадяни підходять до партій винятково прагматично, а ідеології чи програми партій їх не хвилюють. Увага до програмно-ідеологічного чинника постійно фігурує у відповідях респондентів. Зокрема, серед чинників, від яких залежить політичний вибір в першу чергу, відносна більшість громадян називають відповідність ідеології (програми) партії їх поглядам. При цьому, частка таких громадян порівняно з 2005 р. зросла з 23,9 до 32,3 %. Варто особливо наголосити, що важливість ідеології відзначають громадяни всіх регіонів і вікових груп [3, с. 79].

Третина респондентів визнають, що в країні є політична партія, практична діяльність якої відповідає обраному ними ідейно-політичному напрямку (хоча обрати цей напрям із запропонованого переліку виявилася в змозі лише половина опитаних). Одним з найбільших недоліків існуючих політичних партій громадяни відзначають відсутність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави, що також передбачає наявність ідеологічних засад.

Водночас, ідеологічне позиціонування партій може виявитися проблематичним через недостатній рівень політичної освіти громадян. Так, серед переліку політичних напрямів, до якого були включені всі основні політичні ідеології, найбільші частки громадян обирали специфічні «українські» варіанти: національно-демократичний (13,2 %) та «інтеграціоністський» (такий, що включає ідеї возз'єднання України з Росією) напрями. Серед «класичних» ідеологій переважають прихильники комуністичної (4,6 %) та соціал-демократичної (4,3 %) [3, с. 72]. Таким чином, де-факто більші частки громадян обрали не політичні ідеології, а політичні орієнтації, які більше відповідають основним типам існуючих соціокультурних ідентичностей. Розмитість ідеологічних орієнтацій громадян підтверджується й відповідями на питання про обізнаність у відмінностях між лівими, правими та центристськими пар-

тіями. Більшість громадян або взагалі не знає про них (60,3 %), або знає небагато (20 %). Більш-менш обізнані у відмінностях – 16 % громадян [3, с. 69].

Досить важливим для громадян, з погляду сприйняття партій, є лідерський чинник. Хоча, як зазначалося вище, ідеологічна відповідність посідає вище в ієрархії мотивів вибору, на пряме питання: «Яке значення для вас при голосуванні за певну партію має те, хто саме очолює цю партію?», – більшість респондентів обрала відповідь «першочергове значення». Таким чином, бажаний образ партії в громадській думці включає і наявність лідера, особистість якого викликає симпатію та довіру людей. Можна припустити, що лідерський чинник відіграє роль компенсаторного механізму, за відсутності у наявних партій інших суспільно зажаданих ознак.

Два інші параметри партій можуть розглядатися як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Йдеться про сприйняття громадянами двох умовних моделей партій. Перша характеризує партії з погляду їх соціальної основи: партії – представники певної соціальної групи («класові партії») та партії, які орієнтуються на різні верстви суспільства («всеохоплючі партії»). Друга модель має за критерій ставлення партій до ідеології: партії, які мають певну ідеологію, на основі якої будуються партійні та передвиборчі програми («ідеологічні партії»), та партії, які формують політичні та передвиборчі програми відповідно до політичної, електоральної доцільності («прагматичні партії»).

З точки зору першого виміру, більш підтриманою громадянами є модель «класової партії». Варіант відповіді: «Партії повинні представляти інтереси певної соціальної групи, навіть якщо така позиція не популярна серед інших виборців», – обрала 31,5 % громадян, альтернативний варіант («Партії не обов'язково повинні представляти інтереси певної соціальної групи, головне їх завдання – забезпечити собі якомога ширшу підтримку на виборах») – 11,5 %. Слід наголосити, що такий розподіл відповідей є характерним не лише для старших вікових груп, що можна було б пояснювати впливом домінуючої раніше марксистської методології, але й серед молодших громадян (18–29 років) [3, с. 83].

З погляду місця ідеології у діяльності партії, більшість громадян (56,7 %) підтримала саме ідеологічний підхід, прихильниками прагматичного виявилися 10,6 % респондентів. При цьому, на Півдні та Сході частка прихильників ідеологічного підходу помітно вища, ніж на Заході й у Центрі (відповідно, 66,4 % і 61,9 %, 9,5 % і 49,2 %). І, як і в попередньому питанні, прихильниками ідеологічних партій виступає більшість не лише громадян старших вікових груп, але й молоді [3, с. 84].

Варто зауважити, що між баченнями громадянами моделі партії у двох вимірах існує безпосередній зв'язок. Серед громадян, які вважають, що партії мають представляти інтереси певної соціальної групи, переважна більшість (84 %) також вважає, що партії повинні мати певну ідеологію. Це дає підстави для висновку, що громадяни України скоріше хотіли б бачити партії такими, що пов'язані з певними соціальними групами і мають ідеологічний характер.

Підсумовуючи, видається доцільним звернути увагу на деякі важливі, на наш погляд, моменти.

Попри переважно негативне ставлення громадян до політичних партій останні, тим не менше, залишаються суспільно запитаними інститутами політичної системи. Інші інститути, які могли би замінити їх, в Україні відсутні. Отже, проблема полягає не в пошуку заміників для політичних партій або звуженні можливостей їх впливу на процес вироблення й реалізації політики, а в створенні системи стимулів, які примушуватимуть партії змінюватися.

Одним із найбільш дієвих стимулів такого характеру є громадська думка, що реалізує себе у виборчому процесі через зростання симпатій до одних партій і зменшення до інших. Небезпека втратити симпатії виборців, відстати від конкурентів, які модернізуються, і повинна стимулювати внутрішньопартійні зміни. Разом з тим, для того, щоб ці стимули діяли ефективно, необхідна виборча система, яка би, як мінімум, не девальвувала роль політичних партій.

Для самих партій громадська думка виставляє досить чіткі орієнтири: переорієнтація із захисту інтересів бізнес-і політичних еліт на захист інтересів виборців; активізація роботи на місцях, «наближення до народу»; відповідаль-

ність за свої обіцянки та політична послідовність; визначене ідеологічне обличчя, принципи, цінності; відсутність залежності від олігархічних структур. Очевидно, це ті якості, якими мали би характеризуватися «оновлені» чи «нові» політичні сили.

Можна прогнозувати, що наближення партій до їх соціальної бази та «ідеологізація» діяльності стане чинником змін у партійній системі України. На наш погляд, найбільш принциповою з них може стати певне зниження ваги соціокультурного поділу як основи міжпартійного розмежування і зростання впливу соціально-економічного поділу. Певні ознаки цього процесу спостерігаються вже сьогодні і виявляються в зростанні політизації соціально-економічних проблем у суспільній свідомості. Проте партійна система поки що на це не відреагувала, про що свідчить, зокрема, відсутність в Україні впливової загальнонаціональної лівоцентристської партії.

Якою мірою та які з найбільш рейтингових на сьогодні партії зможуть провести внутрішню модернізацію – питання відкрите. Відповідь на нього має дати найближча парламентська виборча кампанія.

1. Інтернет-сайт Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>

2. Офіційний інтернет-сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>

3. Політичні партії і партійна система України очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 58–84.

4. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 7. – С. 3–38.

5. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2002–2007 рр. / Юрій Якименко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 89–100.

6. Parties without Partisans: Political change in advanced industrial democracies / edited by Dalton Russel J., Wattenberg Martin P. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 316 p.

7. Harmel Robert, Janda Kenneth, An Integrated Theory of Party Goals and Party Change // Journal of Theoretical Politics, 1994, Vol. 6. – P. 259–287.

8. Post-communist EU member states: parties and party systems / edited by Susannee Jungerstam-Mulders. – Aldershot: Ashgate Publ., 2006. – 262 p.

Леонід Чупрій

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті аналізуються історичні аспекти ідеології сучасних вітчизняних політичних партій. Відзначається, що ряд політичних партій неоднозначно та суперечливо тлумачать українську історію, що призводить до зростання напруження в українському соціумі. Наголошується, що історична тематика є визначальною для здійснення консолідації українського суспільства.

Ключові слова: сучасні політичні партії, ідеологія, історична пам'ять.

Chupriy Leonid. Historical aspects of the ideology of modern political parties. In this article the historical aspects of the ideology of modern political parties are analyzed.. It is stated that a number of political parties ambiguously and controversially interpret Ukrainian history, which leads to growing tension in the Ukrainian society. It is emphasized that the historical theme is crucial for the consolidation of the Ukrainian society.

Keywords: modern political party, ideology, historical memory.

Для сучасної української політичної дійсності характерним є становлення ідеологічних систем. Як правило, основними ідейними засадами є мода на демократію, гуманізм, рівність, свободу. Саме ідеологічні засади є основою для функціонування політичних партій. Програмні положення багатьох сучасних вітчизняних політичних партій побудовані на основі чинних політичних ідеологій. У сучасному розумінні політична ідеологія – це система поглядів щодо основних принципів організації суспільства, його цінностей та місця у ній людини.

В Україні сьогодні здійснюється процес розбудови політичної системи, складовою якої є створення політичних партій. Головне завдання ідеології політичних партій – відображення інтересів певних соціальних груп з метою отримання їх підтримки. Але партії, захищаючи інтереси певних соціальних груп, повинні узгоджувати їх із загальнонаціональними інтересами. І однією з головних цілей на загальнодержавному рівні є формування української політичної нації, яка повинна мати спільну та несуперечливу історичну пам'ять. Існуючий дуалізм історичної пам'яті заважає громадянам України усвідомлювати себе єдиною національною спільнотою. В цьому контексті сучасні політичні партії, формуючи свою ідеологію, повинні сприяти подоланню амбівалентності історичної пам'яті українського народу.

Метою статті є аналіз історичних аспектів ідеології сучасних українських політичних партій.

Різними аспектами цієї проблематики займалося чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників. Партійну проблематику розробляли такі політологи, як: В. Бебик, Л. Москвичев, Д. Чесноков, П. Кравченко, Л. Кусок, Д. Лук'янов, М. Примуш, І. Ткач, Ю. Швед, В. Якушик та інші. Також слід назвати дослідження: «Особливості, напрями, чинники та механізми розвитку партійної системи України», яке здійснили Г. Макаров, О. Авксент'єв, Д. Миколенко, Д. Под'ячев. Теоретичні аспекти формування історичної пам'яті висвітлювали у своїх працях такі дослідники, як: Ю. Зерній, В. Масненко, О. Скворцов, Ю. Смольніков, М. Стріха, Л. Удод, І. Юхновський та інші.

Питання історії завжди були важливими для формування національної свідомості українців, оскільки без усвідомлення свого історичного минуло не може бути сформована належність до відповідного етносу та нації. В цьому контексті відповідне формування свого бачення історичних подій є важливою складовою ідеології кожної партії. Головними функціями партій є: представництво інтересів, комунікативна, соціальної інтеграції та вироблення ідеології. Саме для обґрунтування ідеології новостворених політичних партій широко використовувалася історія, особливо питання формування етносу та нації.

Нині українські політичні партії здебільшого класифікують за традиційною схемою: ліві – центристи – праві. Найбільш суперечливі погляди на історичні події спостерігаються в політичних сил правого та лівого спрямування. У програмах політичних сил правого спрямування (блок «Наша Україна – Народна самооборона», УНА-УНСО, КУН, Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та інші) наголошувалося на відмінностях історичних шляхів російського та українського етносів.

Відомий дослідник Ю. Смольніков зазначає: «Праві партії при побудові своїх програмних засад щодо походження українського народу орієнтуються здебільшого на теоретичні розробки М. Грушевського та інших дослідників самобутності українського народу, відокремленості української історії від російської, а значить, і визначального права українців на спадщину Київської Русі. Ліві політичні сили, навпаки, підтримуючи прорадянський наратив, пропагують погляди на Київську Русь як спільну спадщину трьох братніх слов'янських народів» [1, с. 9]. Інший дослідник, П.А. Кравченко пише: «Партії лівого спрямування, здебільшого, сприймають культурно-історичний досвід не інакше, як у контексті загальнослов'янської, а точніше проросійської, орієнтації, натомість праві переважно наголошують на його унікальності, абсолютній самостійності» [2, с. 12].

У програмних документах партій, що входять до блоку «Наша Україна – Народна самооборона», вказується на важливість об'єктивного висвітлення та донесення до українців вітчизняної історії й виховання в них патріотичних почуттів. У Програмі Народного Руху України зазначено: «Партія виступає за відродження історичних традицій, національної культури й духовності української нації, за безперервність і цілісність її розвитку, за розширення досліджень у галузі історії України» [3].

У програмних документах Української народної партії йдеться про необхідність вивчення історичної спадщини, зокрема вказується: «Історичні скарби України повинні досліджуватися, вивчатися та бути надбанням усього українського народу. На цих скарбах має будуватися, зокрема, навчальний процес, починаючи з дошкільних закладів» [4].

УРП «Собор» закликає до законодавчого визнання всіх закатованих, репресованих і переслідуваних за звинуваченням в українському націоналізмі в 1917–1991 роках борців за волю України. Партія домагається надання воякам УПА статусу учасників бойових дій. У програмі Партії Захисників Вітчизни зазначається: «Головним у сфері вітчизняної освіти, науки і культури є їх подальший розвиток, забезпечення для всіх громадян України рівного доступу до навчання, до пізнання духовного та культурного надбання українського народу» [5].

Блок Юлії Тимошенко виступає за формування вітчизняного історичного нарративу. Депутат від БЮТ В. Полохало зазначає про неможливість створення спільної українсько-російської історії. Україна та Росія не зможуть виробити спільного бачення таких історичних тем, як Переяславська рада, військово-політичний виступ гетьмана Мазепи та інших. Представники цієї політичної сили (А. Шкіль, В. Яворівський та інші) ініціюють законопроекти щодо визнання ветеранами руху опору членів Організації Українських Націоналістів і воїнів Української Повстанської Армії та надання їм статусу учасників бойових дій.

Ці ініціативи також підтримують такі об'єднання, як УНА-УНСО, КУН, Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та інші. Зокрема УНА-УНСО виступає за «надання пільг ветеранам ОУН-УПА, дивізії СС-Галичина та інших військових формувань, що боролися за незалежність України» [6]. КУН закликає до «офіційного державного визнання ОУН-УПА воюючою стороною» [7]. Всеукраїнське об'єднання «Свобода» послідовно бореться за «визнання геноциду українців у ХХ столітті злочином проти людства, засудження та заборону комуністичної ідеології в Україні, та політичних сил, які її сповідують» [8]. Лідери партії «Свобода» виступають за реабілітацію не тільки УПА, але й дивізії СС-Галичина. Протягом 2007–2008 років партія проводила у Львові проект «Скарб нації», головною метою якого було пропагування найвищих українських духовних цінностей. З рекламних носіїв міста промовляли Тарас Шевченко, Іван Франко, Роман Шухевич, Олена Теліга, Андрій Шептицький, Степан Бандера та Симон Петлюра.

У статутних документах лівих партій простежується чітка орієнтація на прорадянський та імперський історичні наративи. Ці партії представляють інтереси своїх виборців, якими є здебільшого люди похилого віку, ветерани Великої Вітчизняної війни, які і в наш час залишаються прихильниками радянського соціального устрою. У Програмі Комуністичної партії України зазначається: «Радянський Союз був не імперією, що гнобила і грабувала Україну, а великою співдружністю вільних і рівноправних народів. Його зруйнування стало найбільшою трагедією для народу України, всіх радянських людей. Одним з важливих завдань партії ставиться припинення фактів руйнування пам'ятників В.І. Леніну, іншим видатним історичним діячам та подіям у житті нашого народу» [9]. *Але особливе занепокоєння викликає те, що комуністи відкрито закликають до знищення Української державності та «возродження добровольного союзу равноправных народов, объединения их в едином союзном государстве – Союзе Советских Республик» [9].* Це основна програмна мета Комуністичної партії України.

Лідер комуністів П. Симоненко взагалі заявив, що найбільш великим українцем – не за національністю, а за справами – він вважає В.І. Леніна, оскільки саме його ми повинні вважати після революції 1917 року засновником держави Україна [10]. Комуністична партія України досить широко використовує історію як засіб політичної боротьби зі своїми ідеологічними опонентами з «національного табору». Особливо популярними в комуністичній пресі є теми Голодомору та історії ОУН–УПА, оскільки на частині території країни у населення завдяки тривалим рокам комуністичної пропаганди сформувалося негативне ставлення до визвольного руху в Західній Україні як до «буржуазно-націоналістичного». КПУ вирішила використати це упереджене ставлення серед більшості українців до бандерівців, і в партійній пресі публікуються матеріали, в яких зображується співробітництво бандерівців із гітлерівцями, а також проведено відповідні паралелі із сучасними прихильниками реабілітації ОУН–УПА. Зокрема, в газеті «Киевский Вестник» від 20 листопада 2007 року зазначається, що українські батальйони «Нахтігаль» (керівником

якого був Р. Шухевич) і «Роланд» та 201-й шутцманшафт-батальйон, що був сформований на їх основі, зруйнували десятки білоруських сіл, брали участь у вбивстві євреїв та поляків у Львові, ліквідації Рівненського єврейського гетто, розстрілах євреїв та українців у Бабиному Яру, знищенні Хатині. Ці факти не мають достовірних історичних підтверджень.

Н. Вітренко – лідер Прогресивної соціалістичної партії України заявляє: «Ми виступаємо проти реабілітації ОУН-УПА та проведення бандерівських шабашів у Києві» [11].

Досить близькими за поглядами до партій лівого спектра є ідеї Партії регіонів, яка належить до центристського блоку. В програмі партії записано: «Партія виступає за збереження, відтворення та охорону культурно-історичного середовища, пам'яток історії й мистецтва всіх історичних епох України та з урахуванням регіональних особливостей» [12]. Представники партії виступають проти реабілітації ОУН-УПА. Так, одним з рішень Харківської міської ради від 16 квітня 2008 р. було скасування Рішення цієї ж ради народних депутатів від 30 вересня 1992 року, яким було надано згоду на встановлення в Молодіжному парку пам'ятного знака на честь 50-річчя Української повстанської армії. Тодішнім складом Харківської міської ради було ухвалене одіозне, з точки зору сьогодення складу ради, рішення, яким було дозволено встановлення пам'ятника на честь героїв УПА.

Народний депутат від Партії регіонів В. Колесніченко ініціює перегляд курсу шкільної історії. В. Колесніченко зазначає, що українські підручники творять хибні міфологеми: «...не того, що реально було в історії нашого народу, а того, що хотелось би видіти в нашому минулому» [13]. У відкритому листі до Д. Табачника В. Колесніченко звинувачує сучасну українську історіографію в таких гріхах: «Самое страшное в этом мракобесии то, что детям методично вдалбливается в голову тема враждебного отношения к нам со стороны России и мысли о превосходстве украинского народа над русским, а также косности и убогости российского государства. А это – путь к национальной нетерпимости, ксенофобии, антисемитизму и расизму, которые уже стали проявляться в нашей жизни» [14].

Суперечливі позицій партій різного спрямування щодо надання статусу учасників національно-визвольних змагань воякам УПА можна пояснити, виходячи з їх орієнтації на пріоритети своїх виборців. Це підтверджують результати соціологічного опитування, проведеного з 5 по 18 грудня 2007 р. Фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс». Методом інтерв'ю опитано 1800 респондентів віком від 18 років з усіх областей країни. Статистична похибка вибірки не перевищує 2,3 %. Залежно від політичних орієнтацій пропозицію щодо надання статусу учасників національно-визвольних змагань воякам УПА підтримує переважна більшість виборців НУНС (70 %) і БЮТ (57 %), не сприймають – виборці Блоку Литвина (50 %), ПР (70 %) та КПУ – 90 %. На Заході України 73,7 % повністю або із застереженням підтримують надання пільг і статусу воякам ОУН-УПА. У Центрі та на Північному Сході цей показник становить 37,9 %, рівно стільки ж і противників. На Півдні та Південному Сході надання спеціального статусу вояка УПА підтримує 21,9 %, і навіть в Донбасі та Криму – 13,4 %.

Досить важливою в плані формування історичної пам'яті українців є тема висвітлення проблем Голодомору в Україні. Якщо праві політичні партії виступають за визнання Голодомору геноцидом, то політичні сили лівого спрямування, зокрема Комуністична партія України, Прогресивна соціалістична партія, активно виступають проти.

Представники Комуністичної партії України неодноразово заявляли, що причиною Голодомору 1932–1933 рр. були важкі природні умови, зумовлені 11-річним циклом сонячно-земних зв'язків і пов'язаної з цим посухою, котрі збіглися з апогеєм класової боротьби Радянської держави на селі, а це суперечить правдивим історичним даним. Навіть більшість населення Східної та Південної України, де комуністи мають значну підтримку, так не вважає. За даними Київського міжнародного інституту соціології, що проводив опитування у вересні 2007 р., на запитання: *“Що спричинило Голодомор?”* – були такі відповіді (у %): 1) Західна Україна: природні обставини – 5,5; важко сказати – 9,1; не думали про це – 3,4; дії влади – 82; 2) Центральна та Північна Україна: природні обставини –

7,2; важко сказати – 15,5; не думали про це – 3,5; дії влади – 73,8; 3) Східна Україна: природні обставини – 21,4; важко сказати – 15,5; не думали про це – 8,9; дії влади – 51,4; 4) Південна Україна: природні обставини – 16,7; важко сказати – 11,5; не думали про це – 6,9; дії влади – 65. Комунисти стверджують, що в Україні голод 1932–1933 рр. став у руках проєвропейських і проамериканських «національно-свідомих помаранчевих діячів» політичною палицею для руйнування минулої сумісної історії братніх східно-слов'янських народів, перманентних звинувачень у зумисному знищенні української нації вже не стільки вождями неіснуючого тоталітарного режиму, скільки в перенесенні цієї відповідальності на сучасну Росію як спадкоємицю зруйнованого СРСР.

Але політикам будь-якого спрямування потрібно зважати на резолюцію Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі, прийняту 3 липня 2008 р., у якій зазначено: «ПА ОБСЄ віддає дань пам'яті безневинно загиблим під час Голодомору 32–33 років мільйонам українців. Масовий голод був викликаний жорсткими навмисними діями та політикою тоталітарного сталінського режиму» [15]. Асамблея також підтримує ініціативу України з «розкриття всієї правди цієї трагедії українського народу, зокрема шляхом проведення просвітницької роботи про Голодомор на міжнародному і національних рівнях, рішуче пропонує всім парламентаріям провести заходи для визнання факту Голодомору на Україні» [15].

Значне місце в ідеології та дискурсивних практиках політичних партій посідає обговорення доцільності встановлення чи деконструкції пам'ятників, присвяченим певним історичним діячам або подіям. Саме пам'ятники закріплюють місця пам'яті й впливають на формування історичної свідомості населення. На жаль, протистояння політичних сил в Україні спричинює «війну пам'ятників». На більшості території України до цього часу поширені символи тоталітарного минулого. Було підраховано, що про події та діячів комуністичного минулого нагадують вулиці, провулки й проспекти в 7219 населених пунктах України. На території України нараховується 2018 па-

м'ятників Володимирові Леніну. Нині лише в Дніпропетровську їх 25, у Миколаєві – 7, у Сумах – 3, у Черкасах і Чернігові – по два. До цього ще додайте, серед іншого, 70 пам'ятників Карлу Марксу. Трохи скромніше в Україні вшановують першого чекіста Росії Фелікса Дзержинського – про нього нагадує 36 монументів.

Особливий суспільний резонанс викликало спорудження пам'ятників Катерині II спочатку в Одесі, а потім у Севастополі, як засновниці цих міст. Але не зовсім коректно вважати Катерину II засновницею Одеси, оскільки це місто під різними назвами (Хачибей – Коцюбеєве – Качибей) існувало з початку XV століття і входило до складу різних держав. У 1789 р. місто захопили війська Російської імперії (за участю чорноморських козаків), перебудували його і в 1795 р. перейменували на Одесу. У Севастополі відкриття пам'ятника Катерині II відбулося 15 червня 2008 р. під час урочистостей, присвячених 225-річчю заснування міста попри заборону міського Господарського суду і протидію з боку міськдержадміністрації. Хоча є певні суперечності в історичному підґрунті даного відкриття, бо якщо його засновниця – Катерина II, то чому відзначається 225-річчя міста, адже її рескрипт про заснування міста видано у 1784 році? Частина істориків вважає, що Одеса була заснована 14 червня 1783 р. адміралом Томасом Маккензі (Мекензі), про що зазначається у Військовій енциклопедії (СПб, 1914): «Мекензі Фома Фомич (Томас) – основатель г. Севастополя...». Але головним аргументом проти увічнення імператриці в бронзі на українських землях є те, що вона була противницею будь-яких українських вольностей і підписала наказ на знищення Запорізької Січі.

Для зменшення напруження в цій сфері й консолідації української нації варто було б популяризувати діяльність та вшановувати пам'ять тих українських діячів, які позитивно сприймаються більшістю населення України, зокрема Б. Хмельницького, Т. Шевченка, М. Грушевського. За даними соціологічних опитувань Інституту соціальної та політичної психології АПН України саме Т. Шевченко (25 %), М. Грушевський (21 %) є національними лідерами

України за останні двісті років, які позитивно сприймаються в усіх регіонах України.

З метою побудови правильної політики пам'яті потрібно також звертатися до досвіду європейських країн. Зокрема в Латвії, Естонії, Румунії, Угорщині та деяких інших країнах одразу після здобуття ними незалежності були заборонені комуністична партія та символи тоталітарного минулого. 17 червня 2008 р. Сейм Литви вніс доповнення до «Закону про зібрання», яке забороняє на масових зібраннях використовувати нацистську та радянську символіку, що може сприйматися як пропаганда нацистських і окупаційних режимів. Нагадаємо, що ПАРЄ в 1996 р. і 2006 р. ухвалила дві Резолюції – «Стосовно заходів з ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів» та «Про необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів». Частина депутатів Європейського парламенту запропонували, щоб 23 серпня стало Днем пам'яті жертв сталінізму й нацизму. «Це був би перший символічний крок до спільного розуміння історії», – вважає естонська євродепутатка Маріанна Мікко [Marianne Mikko], одна з авторів пропозиції. Британець Крістофер Бізлі [Christopher Beazley] пропонує створити за кошти ЄС Європейський інститут пам'яті та сумління, який був би дослідним центром і музеєм жертв тоталітарних режимів. Слід зазначити, що в Європі існує ряд музеїв, у яких відтворюється тоталітарне минуле. Це Музей комунізму «Соцляндія» у Варшаві, Музей злочинів комунізму, який має назву Terrorhaza («Будинок терору») у Будапешті, музей сталінського ГУЛАГу на півдні Литви, Меморіал пам'яті під назвою «Вони лише прагнули свободи» в Берліні, що складається з відбудованого фрагмента Берлінської стіни, та інші.

В Україні подібні ініціативи підтримують праві політичні сили. Зокрема, Українська народна партія ініціює прийняття в Верховній Раді України Закону про знесення радянських пам'ятників і тоталітарної символіки на всій території країни. Закон також передбачатиме перейменування населених пунктів і вулиць, що названі на честь діячів радянської епохи. Лідер партії Юрій Костенко поставив у прями залежність ліквідацію символів тоталітар-

ного минулого зі зростанням рівня життя. Він зазначив, що у Німеччині дефашизація країни в різних іпостасях – люстрація, перейменування, освіта – давала однозначне збільшення доходів кожного громадянина. У Прибалтиці та Польщі після ліквідації комуністичного режиму і входу цих країн до європейських структур також значно зріс рівень життя громадян.

Підсумовуючи, зазначимо, що висвітлення деяких історичних подій у ідеології сучасних політичних партій, особливо правого та лівого спектрів, є суперечливим і навіть протилежним, що відображається в їхніх дискурсивних практиках і спричиняє загострення суспільних протиріч. Історична пам'ять не виконує консолідуючої функції на належному рівні, а певними політичними партіями навмисне перетворюється на дезінтегруючий чинник, що є абсолютно неприйнятним з погляду на національні інтереси України.

Звичайно, певні історичні події є суперечливими і неоднозначними, зокрема деякі дії воїнів УПА в умовах війни були жорсткими і деякий час вони мали контакти з окупаційним режимом, маючи надію на отримання Україною незалежності. Але звинувачувати вояків УПА тільки в підтримці фашистського режиму, коли вони воювали і проти радянської влади, і проти Гітлера, аж ніяк не правомірно. Деякі обласні й міські ради західних регіонів (Львівська обласна рада, Луцька міська рада, Закарпатська обласна рада тощо) на місцевому рівні ухвалили відповідні рішення щодо визнання ветеранами руху опору членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) і воїнів Української Повстанської Армії (УПА) та надання їм статусу учасників бойових дій.

З метою зменшення напруження та розколу в українському суспільстві політичні сили під час інтерпретації історичних подій повинні прагнути до толерантності, порозуміння, знаходження компромісу. Не потрібно прагнути політизувати ці питання і налаштовувати Схід проти Заходу з метою отримання політичних дивідендів, оскільки це приводить до розколу суспільства. Потрібно формувати високу політичну культуру та виважене ставлення до суперечливих вітчизняних постатей минулого, тому що історичні діячі хоча і по-різному бачили шляхи розвитку

України, але всі вони боролися за Україну. Слід згадати досвід інших країн. В Англії, наприклад, поважають і Кромвеля, і Карла I, хоча вони були ворогами і по-різному бачили майбутнє країни. В Іспанії неоднозначне ставлення до постаті Ф. Франко, але політичні сили домовилися не спекулювати на ставленні населення до диктатора, щоб не розколювати іспанське суспільство.

Сучасні українські партії повинні сприяти формуванню ефективної політики пам'яті. На рівні держави потрібно впровадити дієвий правовий захист пам'яток історії та культури. Слід активізувати просвітницьку роботу серед населення, надавати об'єктивну інформацію про визначні вітчизняні історичні події та видатних українських діячів, формувати відповідну інформаційну політику держави, передусім спрямовану на об'єктивне висвітлення через ЗМІ – особливо через телебачення – вітчизняної історії, що сприятиме формуванню національної ідентичності. Необхідно активізувати роботу музеїв, заповідників, архівів, бібліотек, завдяки яким історія стає доступною широким верствам населення. Потрібно продовжувати науково-дослідницьку роботу з вивчення вітчизняної історії, проводити наукові конференції, “круглі столи”, брифінги з найбільш актуальних історичних питань. Величезне значення має упорядкування топоніміки, як загальнодержавної, так і кожної з територіальних громад, демонтаж пам'ятників і символів тоталітарного минулого. Весь комплекс цих заходів сприятиме формуванню історичної пам'яті нашого народу та консолідуватиме українську націю.

1. Смольніков Ю.Б. Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х – поч. 90-х рр. XX ст.). Теоретичний аналіз. – К., 2005.

2. Кравченко П.А. Інтеграція вітчизняного культурно-історичного досвіду в сучасну українську державотворчу концепцію (соціально-філософський аналіз). – К., 2006.

3. Програма Народного Руху України. – К., 2006.

4. Програмні документи Української народної партії // www.unp-ua.org/

5. Програма партії Захисників Вітчизни // <http://www.karmazin.org.ua>.
6. Програма УНА-УНСО. // www.unaunso.org/
7. Український визвольний націоналізм // Програма Конгресу Українських націоналістів. – К., 2002.
8. Програмні засади Всеукраїнського об'єднання «Свобода» // www.kyiv.vosvoboda.info/dokument.
9. Програма Комуністичної партії України // <http://www.kpu.net.ua/>
10. Роль В.І. Леніна в становленні української державності // Київський Вестник. – 2007. – 20 листопада.
11. Програмні документи Прогресивної соціалістичної партії України // www.vitrenko.org/
12. Програма Партії регіонів // www.partyofregions.org.ua/. – К., 2007.
13. Регіонали хочуть переписати підручники з історії України // <http://podrobnosti.ua/history/>
14. Деукраїнізація української історії за нардепом Вадимом Колесніченком // <http://www.day.kiev.ua>
15. ОБСЄ визнала Голодомор в Україні // Україна молода. – 2008. – 4 липня.

*Віра Бурдяк,
Юрій Макар*

ІДЕОЛОГІЧНА АРТИКУЛЯЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

Досліджено ідеологічну артикуляцію та популізм у діяльності політичних партій, що благодатно сприймає населення з низьким рівнем політичної та правової культури. Автори дійшли висновку, що ідеологічні чинники мало значать у боротьбі партій за владу в Україні. Лідери і парламентських, і непарламентських партій широко використовують елементи популізму в діяльності своїх організацій, у програмах, виступах тощо.

Ключові слова: Україна, політичні партії, ідеологічна артикуляція, популізм.

Burdiak Vira, Makar Yuriy. Ideological articulation of the political parties performance in Ukraine. The article

examines the ideological articulation and populism in the political party activity, that is well accepted by people with low levels of political and legal culture. The authors concluded that ideological factors mean a little in the struggle of parties for power in Ukraine. Leaders of parliamentary as well as non-parliamentary parties widely use elements of populism in their organizations, programs, speeches etc.

Keywords: *Ukraine, political parties, ideological articulation, populism.*

Глибокі зміни політичних систем багатьох країн світу останнім часом викликали серед вчених певний інтерес до «нових» чи «традиційних» партій. Це стосується і партійних систем країн Європи, її Заходу і Сходу. Відповідаючи на виклики нової реальності, багато вчених звертаються до проблем популізму, його впливу на демократію, визначають політичну еліту як популістську, що прагне представляти інтереси свої і більшості громадян у суспільстві безпосередньо. Науковці ЦСЄ розпочали аналіз цього феномену пізніше, ніж на Заході, адже спочатку аналізували консолідацію багатопартійних систем і демократії в цілому, чим відтіснили тематику популізму. Втім, час показав, що в ЦСЄ є велика кількість партій і рухів популістського типу. Деякі з них швидко й успішно ввійшли до парламентів, беруть участь у формуванні урядів, але ослаблення вже відомих партій не нейтралізувало етнічний і релігійний спротив, а лише його посилювало. Подібні партії є в Болгарії (Атака), в Румунії (Велика Румунія), в пострадянських країнах, як і в Україні. Вони представлені у парламентах і є провідними серед правих націоналістичних рухів цих країн.

Мета та завдання цієї статті полягають у розкритті ідеологічної артикуляції та популістської складової в діяльності українських партій.

Зазначимо, що такі партії не відкидають демократію ні як ідеал, ні як форму правління і зуміли знайти місце в політиці України. Їх положення розмите, а після здобуття влади вони інституціоналізуються як традиційні партії і створюють часто коаліції зі своїми колишніми опонентами, тоді як інші партії прагнуть зберегти незалежність і

позиції масових рухів. Популістська еліта нав'язує свої управлінські рішення за межами традиційних демократичних інститутів інакше, ніж традиційні партії чи різні зацікавлені групи. Дії і стиль виступів багатьох лідерів цих організацій часто описують як «крайні праві», «націоналістичні», «вождистські» чи просто безвідповідальні.

Вважаємо, що популізм – складова дій української політичної еліти, з чим найчастіше стикаються громадяни, ті, від кого залежать результати виборів, референдумів, інших актів всенародного волевиявлення. Феномен «популізму» має доволі широку інтерпретацію. Під ним розуміють перехідний тип політичної свідомості, що склався історично; використовують для оцінки різних соціально-політичних рухів і ідеологій, в основі яких лежить апеляція до народних мас; політична діяльність, основана на маніпулюванні популярними в народі цінностями й очікуваннями. «Популізм – це діяльність, яка має на меті забезпечення популярності в масах, ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел тощо. Популіст у сучасній політиці – діяч, який заграє з масами» [18, с. 306]. За іншим визначенням – «популізм – це вид соціальної і політичної демагогії» [17, с. 121]. У визначеннях популізму, які належать К. Мад і Ф. Шміттеру, вказано на популізм як політичну ідеологію, за якою «суспільство поділене на дві однорідні й антагоністичні групи, «чистий народ» проти «корумпованих еліт», що політика має виражати загальну волю народу» [21, с. 547]; що популізм – «політичний рух, який здобуває прихильників і підтримку понад клівіджі чинних політичних сил, спираючись на особисті якості лідера, який обіцяє, що може розв'язати різні типи проблем, незалежно від того, що їх визначали як такі, що не розв'язуються, протилежні по сутті чи маргінальні» [22, с. 2].

Популізм може розглядатись як набір ідей і цінностей при вирішенні проблем суспільства, і як стиль поведінки у повсякденній практиці, які втілює політичний рух і його лідер. Г. Кітчелт [19, с. 189] і П. Меєр [20, с. 88] згодні з тим, що поняття реального популізму може включати процедурні (структурні, концептуальні) та субстанційні (поведінкові, динамічні, процесуальні) аспекти. В обох ви-

падках сумнівною є теза, чи може політичний популізм сприйматись як єдина ідеологія та/чи рух. За даними більшості досліджень, у яких порівнюються політичні програми та поведінка популістських партій, робимо висновок, що популізм – поверхова й непорядкована ідеологія, а дії його представників знаходяться під сильним впливом контексту та схильні до змін і обману [23, с. 71]. Умовно популізм можна визначити як нечітку систему поділу політичних і соціальних цінностей, що розраховані на широку мобілізацію мас проти правлячих еліт і державних інститутів (традиційні партії, профспілки, громадянське суспільство це не підтримують) і ґрунтується на харизмі лідерів руху та маніпуляції різними ідеями й символами через ЗМІ.

У Давній Греції політиків-ораторів, популярних у суспільстві, називали демагогами (демагог – народний вождь, а демагогія – «управління народом»). Згодом демагогія набула іншого значення. В.І. Даль визначав демагога як крайнього демократа, що домагався влади в ім'я народу; таємного підбурювача; поборника беззначальності, що прагне повалити порядок управління; а саму демагогію, як панування влади народу, черні в управлінні [14, с. 427]. Нині етимологія цих слів означає, що демагог – корисливий шукач народної популярності, а демагогія – запобігливість перед народом [16, с. 63]. Це поняття з чітко вираженим негативним відтінком. У політичному розумінні демагогія – оцінка виступів, заяв політиків, які не містять конструктивних ідей і пропозицій, заплутують проблему та відвертають увагу від актуальних питань.

В Україні демагогія сприяє впровадженню в суспільну свідомість помилкових уявлень про реалії суспільства, переконує маси в позитивному русі без видимих на те підстав. Демагоги – ті політичні діячі, які створюють собі популярність, домагаючись власних цілей брехливими і безвідповідальними обіцянками, перекрученням фактів, обманом, лестощами, маніпулюванням свідомістю людей, спекулюючи на почуттях і прагненнях мас, вводячи їх в оману. Демагогія – потужна зброя в руках тих, хто має владу, чи її прагне; на озброєння її беруть різні сили, зацікавлені у підтримці мас. Серед політичних демагогів є лю-

ди, які вірять у свою правоту, але суть від цього не змінюється: щира віра в обман одного, здатна ввести в оману багатьох. Популізм використовує демагогічні прийоми, звертаючись до звичаїв натовпу, лестоців і експлуатації його інстинктів, брехні, нездійснених обіцянок, які політик дає для здобуття влади чи досягнення особистих цілей. У сучасній політиці без лестоців не обходиться жодний політичний лідер.

Українські політики – Ю. Тимошенко, В. Ющенко, В. Литвин, О. Мороз, М. Томенко, М. Катеринчук, В. Кириленко, Л. Кравчук, В. Янукович, М. Азаров, І. Богословська, А. Яценюк та ін. – звертаються не лише до розуму, а й до почуттів, до інстинктів виборців. І чим переконливіше в промовах політика звучать ці звернення, тим його вважають більш вправним, тим більшу вагу він має. Це природа політичної боротьби. Політолог РФ С. Марков вважає: «...переконуючи виборців прийняти його точку зору, політик не може обійтись без певної частки демагогії» [4, с. 10–11]. Вважаємо, що це спірна заява. Якщо в демагогії вбачати її первинний зміст, то це безсумнівно, а у випадку, коли політик буде «трішки» обманювати, спотворювати факти, то з цим погодитись важко. Сенс політичної риторики в умовах демократії – пошук підтримки під час звернення до політичної аудиторії. А демагогія – це лукаве, брехливе слово, звернене до людей. Вміння переконати доказами – рідкісний дар, який вимагає високого розвитку розуму та характеру. Втім, людей можна переконати тим, чим вони хочуть переконатись, тобто тим, що тішить їх схильності чи їх інтереси. Демагогія часто підміняє популізм, проводячи між ними знак рівності. Аналізуючи ці явища можна виділити риси, що їх об'єднують, і відмінності. Деякі вчені визначають популізм як універсальний набір антитехнологій: презумпція істинності простих рішень, презумпція значимості малих, але конкретних справ, лестоці охлократії, ідеологічне клішування, характерні і для демагогії.

Небезпека популізму в тому, що як супутній атрибут демократії він іноді приводить до влади політичних лідерів, які в подальшому дотримуються авторитарних чи

тоталітарних принципів. Тому потрібні заходи протидії популізму для зниження його негативів, становлення повноцінних механізмів народовладдя, стабільних демократичних норм і традицій. Втім, у сучасній політиці України публічний політик змушений вживати певні популістські методи, дотримуватись певного стилю в боротьбі за владу, адже ігнорування потреб і симпатій виборців веде до поразки на виборах. Популізм орієнтований саме на маніпулювання виборцями для створення масової підтримки.

В Україні, як у демократичній країні, постійно відбуваються вибори, одні політичні сили змінюються іншими, і виборці можуть оцінювати результати популізму тієї чи іншої політичної сили. Так, Партія регіонів (ПР), яка нині займає владні позиції в Україні, довго обіцяла виборцям «покращення життя вже сьогодні». «Сьогодні» вже давно наступило, але, можливо, тут секрет полягає в тому, що регіонали про «вчора», про «завтра», про «післязавтра» чи через «чотири роки» нічого не казали, а казали лише про «сьогодні». А сьогодні – вже завтра... І, на жаль, покращення життя в Україні так і не настало. Лідер партії, нинішній Президент України В. Янукович неодноразово заявляв про те, що до 2020 р. Україна ввійде до двадцяти найуспішніших країн світу за рівнем ВВП на душу населення. Проте, якщо такими темпами, як працює Україна сьогодні, вона буде рухатися найближчими роками, то бажаних успіхів зможе досягнути не до 2020, а, можливо, через 200 років...

Іншим прикладом, коли громадянам розповідають нерелевантні речі, є заяви, що до 2020 р. в Україні буде 50 млн населення. Хоч прості арифметичні розрахунки свідчать, що за сучасної динаміки приросту населення досягнути такого можна, якщо щорічно приймати 500 тис. емігрантів, переважно китайців чи інших представників певного регіону, що і не реально, і не бажано. Задумка ПР щодо зростання мінімальної зарплати теж не підвищить рівень життя українців. Зарплати і пенсії найбільше зростуть у тих, у кого вони й так високі. «Насправді, підвищення для малозабезпечених складатиме кілька десятків гривень, – сказав народний депутат України І. Денькович. – Проте воно

спровокує виток інфляції, а крім того, й інший негатив: підвищення прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати призведе до збільшення витрат бюджету, що, в свою чергу, створить відсутність коштів на інші соціальні програми і посилить податкові навантаження на підприємців» [7]. За словами нардепа, підвищення мінімальної зарплати стосується також і самих депутатів. «Сьогодні народний депутат отримує в кілька разів більше грошей, ніж вчитель чи медик, – каже І. Денькович. – При цьому його заробітна платня зростає в декілька разів. Тому партія Януковича, серед іншого, хоче задобрити депутатів перед виборами, додавши їм грошей до і так немаленьких зарплат. А самі ж українці навряд чи зможуть вчасно отримувати свої «підвищені» зарплати» [7].

Популізм – риса не лише окремих політичних лідерів України, а й сил різного спрямування, які постійно з'ясовують, хто з них ближчий до народу, його потреб і проблем. Це протистояння ґрунтується на наданні легітимності державній політиці, виправданні певних кроків у соціально-економічній чи політичній сфері. Громадяни України активно беруть участь у політичних рухах, що ґрунтуються на альтернативних ідеологічних позиціях, у протестних рухах щодо соціальної політики держави, на відмінну від країн Заходу і ЦСЄ. Сучасне ідеологічне поле країн західної демократії охоплює неолібералізм, як домінуюча ідеологічна парадигма. В Україні ж співіснують неолібералізм, який зумовлює типологію усього політичного поля, відчутні велика роль і вплив консерватизму, соціал-демократії, націоналізму. В поєднанні з популізмом це створює специфічне ідеологічне поле для українських партій, які артикулюють інтереси змагання за електорат і, як наслідок боротьби – здобуття влади [2].

За даними Міністерства юстиції, станом на 8 вересня 2008 р. в Україні було зареєстровано 151 політична партія [3]. У 2010 р. їх уже було 176, а у Верховній Раді представлено – 16 [12]. Більшість з цих партій пройшла до парламенту в складі виборчих блоків, без шансів (і в майбутньому теж) подолати прохідний бар'єр самостійно. Це значна кількість, адже виходить по одній партії на кожні 260 тис. населення. Розмови про те, що партій в Україні

забагато (мовляв, і 10–15 було б достатньо), точаться давно, але без результатів. Одні політики називають українську багатопартійність ознакою демократії. Інші «списують» усе на недолугість нашої політики і політиків. Треті радять змінити законодавчі «норми», щоб ускладнити процес реєстрації партій за прикладом Росії. Там за Законом «Про партії» (2001) на статус партії можуть претендувати організації, в яких не менше 10 тис. членів і є регіональні відділення мінімум у половині суб'єктів РФ. Тож, кількість партій зменшилась із 140 до 40. В Україні часів Л. Кучми були спроби зменшити партійний реєстр (за мінімальним представництвом партій на місцях – від областей до районів і навіть окремих міст), позбавлення реєстраційних свідоцтв партій, які не могли провести своїх представників до ВРУ впродовж двох скликань. Втім, у Законі «Про політичні партії в Україні» згадані «нормативи» доволі розмиті. Вказано, що за півроку з дня реєстрації партія має забезпечити своє представництво в більшості областей України, Криму, Києві та Севастополі. Вважаємо, що користі виборцям від такої кількості партій немає жодної.

Натомість, настанови програмних документів більшості партій України посилюють поляризацію (регіональну і вікову) серед населення щодо ключових засад стратегії держави; перешкоджають появі в суспільстві ціннісно-нормативних засад для презентації колективних інтересів, основи ідеологічної артикуляції політичних партій. На жаль, в Україні переважають егалітаристські настрої та популістські програми «всеосяжних партій». Так, НС-НУ – ліберальна, ПР – лівоцентристська, в основі БЮТ – погляди Європейської народної партії: «...має європейські переконання і поділяє європейські цінності справжньої демократії, соціальної ринкової економіки, людської гідності, солідарності і справедливості» [5]. Декларативні програми і «молодих» партій, «Сильної України» та «Фронту змін», які виконують функції політичного позиціонування та мобілізації суспільної підтримки. Поміж «старих партій» найвищий рівень декларативності програм «Народної партії» та БЮТ. Серед програм релевантних партій і тих, що демонструють інституційне зростання, ідеологічно й ціннісно-змістовними є програми КПУ і сил національно-

демократичного спрямування – «Свободи», «За Україну». Визначити ідеологічні основи партій в Україні складно. Розглянемо їх популістські настанови.

ВО «Свобода» – права консервативна партія націоналістичного спрямування з такими основними ідеологемами: національна та соціальна справедливість, патріотизм, україноцентризм, національна ідентичність, історична справедливість, люстрація. Партійці негативно оцінюють комунізм, використовують соціальний популізм на зразок «забезпечити можливість найманим працівникам набутти право власності на підприємствах державної та комунальної форм власності, брати участь у їх управлінні та в справедливому розподілі прибутків» [9].

ВО «Батьківщина» оголошує себе «всенародною центристською партією нової суспільної ідеології, що органічно поєднує соціальну солідарність із захистом індивідуальних прав і свобод людини» [1]. Але більшість експертів визначає її як лівоцентристську політичну силу центристського популістського спрямування, а колишній член БЮТ, журналіст Д. Чобіт пише, що «справжню ідеологію Ю. Тимошенко, О. Турчинова і М. Бродського можна сформулювати коротко: «Ми дуже прагнемо захопити всю повноту влади в Україні» [15]. Ключові ідеологеми цієї партії: справедливість, солідаризм, духовність. Програма БЮТ побудована на соціальному популізмі: «...дохід людини, яка є найманим працівником, повинен складатися з трьох частин: а) гідної заробітної плати; б) частини прибутку підприємства, яка мусить належати найманому працівнику, та в) частини прибутку, нарахованого на дрібні акції (незалежно від того, чи вони дісталися людині від ваучерної приватизації, чи просто були куплені на фондовій біржі). Це раз і назавжди усуне класовий поділ людства на господарів життя та наймитів» [6]. Лідер партії БЮТ заявляла, що активісти її політичної сили розпочали «поквартирний обхід» з метою об'єднання людей і країни для боротьби з владою. Так, 5 травня 2011 р. на зустрічі в Сумській області Ю. Тимошенко наголосила робітникам, «...приїхала, щоб розпочати об'єднавчий процес у країні, почати піднімати людей на дійсну боротьбу, яка вже буде незворотною, яка дасть відчуття, що ми пройшли склад-

ний етап становлення держави». За її словами, члени БЮТ почали агітацію, «...щоб об'єднати людей і дати команду про той час, коли буде потрібно діяти спільно. Цей день ми обов'язково оголосимо, і кожний буде його знати. Ми будемо діяти спільно, як команда, всі повинні включитись у роботу, щоб країна була такою, якою ми можемо її побудувати, а не такою, якою хоче її бачити кланова олігархія». Лідер БЮТ вважає, що країна рухається не в тому напрямі, який хотіли б бачити люди. «Це значить, що сьогодні вже є воля до перемоги» [13].

Аналізуючи програмні документи партії «Наша Україна» (колишня назва – «Народний союз «Наша Україна») (НУ) та виступи її лідера В. Ющенка, вкажемо, що це права консервативна партія національно-демократичного спрямування. Основні її ідеологеми: український народ, «демократичне суспільство, патріотизм, громадяни, які можуть дати собі раду, поважають закони, здатні піклуватися про себе та своїх близьких, бути шанованими у громаді та шанувати інтереси держави. У програмі теж є соціальний популізм: «Наша мета – забезпечення суспільної справедливості, прав і основних свобод людей та ефективного соціального захисту громадян. Це стане запорукою збереження українського народу та держави» [11].

ПР – центристська політична сила відносно слабкої ідеологічної артикуляції з елементами корпоративізму, основні її ідеологеми: міцна держава, національне багатство, політичний центризм, народний добробут. На елементи популізму та корпоративізму вказують такі настанови програми: «Партія регіонів виступає за розвиток в Україні національних фінансово-промислових груп»; «підготувати та реалізувати перспективну загальнонаціональну програму створення нових робочих місць і забезпечення повної зайнятості населення», «надання духовній і культурній політиці стратегічного державного значення, що має на меті забезпечення високого рівня загальнокультурного розвитку країни»; «розбудова політики соціальної згоди і довіри» [10].

КПУ – ліва партія соціалістичного спрямування, спадкоємниця КП Радянської України. Основні ідеологеми:

соціалізм, комунізм, марксизм-ленінізм. Ідеологія КПУ протиставляє лівих і правих, націоналістів і інтернаціоналістів, капіталізм і соціалізм [8].

Навіть такий короткий аналіз ідеологічних характеристик лідерів і партій дає підстави оцінити тип партійної системи в Україні як систему поміркованого плюралізму, де переважають політичні партії слабкої ідеологічної артикуляції, але є й політичні партії сильної артикуляції та значна ідеологічна дистанція між ними. Природа «всеосяжних» партій – результат еволюційного розвитку політичних суб'єктів, з характерним перенесенням ідеології на другий план, з загальнопартійними популістськими гаслами, піднесенням постаті лідера. У політичній практиці «всеосяжні» партії чи легітимізують підтримку влади, чи – опозиційну політичну діяльність. «Всеосяжні» партії прагнуть максимальної електоральної підтримки та монополізації політичної влади. НУ має суперечливі тенденції: спроби сильної національно-демократичної ідеологічної артикуляції й перевага лідерського елемента, підтримана адмінресурсом (2006–2007). Успіх таких партій і здобуття підтримки електорату залежить від її ідеології, максимально наближеної до ціннісних норм, універсальних для України, що сприймаються більшістю населення і є основою для агрегації та репрезентації колективних інтересів суспільства в цілому. Представлений НУ український консерватизм, як універсальна ціннісно-нормативна парадигма, значно звузив її електоральну підтримку.

Натомість, БЮТ і ПР максимально наблизили програми до настроїв популізму, найбільш поширених в Україні. А це вказує на те, що суспільству притаманний низький рівень політичної культури, соціальної мобільності, відсутня єдина загальнонаціональна парадигма національно-державного розвитку, що й експлуатується цими силами як спосіб політичної маніпуляції, і має найбільше вираження під час виборчих кампаній. Зазначимо, що успішну трансформацію у «всеосяжну» політичну партію може здійснити найперше партія влади, а сьогодні це – ПР. Після президентських виборів 2010 р. ПР обіймає 80 % посад

у системі місцевої виконавчої влади, володіє більшістю, порівняно з іншими політичними силами, в системі органів місцевого самоврядування. Розглядаючи найближчу перспективу, вкажемо, що подальша монополізація політичного життя в Україні, фактичне повернення до Конституції 1996 р., що зруйнувало модель поділу влади, утворену на базі конституційних змін 2004 р., і посилене використання популізму й адміністративного чинника, здатні створити умови для трансформації Партії регіонів у «всеосяжну» партію. Це, в свою чергу, може привести до перетворення системи поміркованого плюралізму, що склалася в Україні в останні роки (2005–2010), на систему 1,5 партій, у якій домінуюча партія претендує на статус «всеосяжної». Такий хід подій може поставити під питання успіх усіх демократичних перетворень в Україні за роки незалежності.

В Україні політична еліта широко використовує популізм, і ідеологічні чинники не мають значної ролі у боротьбі за владу. Лідери парламентських і непарламентських партій використовують популізм у своїх діях, програмах, виступах тощо. Популізм має благодатний ґрунт серед людей з низькою політичною та правовою культурою. Нездатність має відрізнити демагогію від реалій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнювати чергового кумира й ненавидіти його конкурентів – елементи невисокої політичної культури, які активно експлуатують популістські лідери для мобілізації суспільної підтримки. Для виборців важлива ідеологічна основа партії, її наявність і сильна артикуляція, яка полегшує демократичний вибір. Цей чинник спонукає партії до використання ідео-логем, певної їх теоретичної розробки, ідеологічної ідентифікації. Хоч яка ідеологія лежить в основі партії, що представляють українські лідери, популізм – незмінний атрибут їх дій.

Отже, ідеологія «всеосяжних» партій легітимізує чи підтримку влади, чи опозиційні політичні дії. В Україні діє партійна система поляризованого плюралізму, політичні партії сильної політичної артикуляції. Причому, як свідчать дані соціологічних опитувань, в українському

суспільстві переважають егалітаристські та патерналістські ціннісні орієнтири, що формують підґрунтя для розвитку соціального популізму та корпоративізму. Найбільші шанси трансформуватися сьогодні у «всеосяжну» партію має Партія регіонів.

1. Батьківщина (партія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Батьківщина_\(партія\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Батьківщина_(партія))

2. Категории политической науки: Учебник для студентов вузов / Под ред. А.Ю. Мельвиля. – М.: МГИМО (У) МИД РФ; РОССПЭН, 2002. – 656 с.

3. Кількість політичних партій в Україні перевалила за півтори сотні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-271706.html>

4. Марков С.А. Политические профессии / С.А. Марков // Полития. – 1999. – № 2. – С. 8–19.

5. Немиря Г. Про «зміну орієнтації» партії «Батьківщина» / Г. Немиря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.online.ua/print/85281/>

6. Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій ВО «Батьківщина». «Маніфест справедливості» // Сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>

7. Підвищення мінімальної зарплати – це популізм Януковича, який збільшить податки на підприємців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protruskavets.org.ua/news/75_9_1.html

8. Програма КПУ // Сайт Комуністична партія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpu.net.ua/program>.

9. Програма партії «Свобода» «Програма захисту українців» // Сайт партії «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama

10. Програма партії: Партія регіонів – партія народу, стабільного розвитку, історичної перспективи // Сайт Партії регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/meet/program>.

11. Програма політичної партії «Народний союз «Наша Україна». // Сайт партії «Народний союз «Наша Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/documents/>

12. Пукіш-Юнко І. Одні створюють партії під вибори, інші – під продаж, а хтось – для «понтів»... / І. Пукіш-Юнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/articles/82525>

13. Тимошенко: Активисти «Батьківщини» почали поквартирний обход с целью объединения людей для борьбы с властью [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bigmir.net/ukraine/407054/>

14. Толковый словарь живого великорусского языка / Сост. В.И. Даль. – М.: Госуд. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. 1. – 669 с.
15. Чобіт Д. Макуха, або Штрихи до політичного портрета «Блоку Юлії Тимошенко»/ Дмитро Чобіт. – Броди: Просвіта, 2008. – 352 с.
16. Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка / Н.М. Шанский, Т.А. Боброва. – М.: Прозерпина, 1994. – 398 с.
17. Политологический словарь: Учебное пособие / Григорян Р.Г., Демин Г.И. и др.; Под ред В.Ф. Халипова. – М.: Высшая школа, 1995. – 192 с.
18. Политология: Энциклопедический словарь. – М., 1993. – 698 с.
19. Kitschelt H. Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems // Y. Mény and Y. Surel (eds.) Democracies and the Populist Challenge. – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 179–196.
20. Mair P. Populist Democracy vs. Party Democracy // Y. Mény and Y. Surel (eds.) Democracies and the Populist Challenge. – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 81–97.
21. Mudde C. The Populist Zeitgeist // Government and Opposition. – 2004. – Vol. 39. – № 4 (Autumn 2004). – P. 542–563.
22. Schmitter Ph.C. A Balance Sheet of the Vices and Virtues of ‘Populisms’ // Paper presented at the conference «The Challenges of the New Populism». – Bulgaria, Sofia: The Centre for Liberal Strategies, 2006. – P. 2–19.
23. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics // Y. Mény and Y. Surel (eds.) Democracies and the Populist Challenge. – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 62–80.

Микола Примуш

СОЦІОПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ІДЕОЛОГІЧНИЙ СПЕКТР

З'ясовано сутність соціополітичного поділу українського суспільства залежно від процесів урбанізації, етнічної належності, географії поселення та електоральних уподобань українців під час парламентських 2002, 2006 та 2007 рр. і президентських 2004, 2010 рр. виборів. Визначено рівень фракціоналізації (роздробленості) партійної системи в регіонах України. Ідеологічний спектр української

політики розглядається крізь призму трансформації програм українських політичних партій шляхом виявлення в них неузгодженості між декларуванням положень і засад та їх реалізацією у реальному житті.

Ключові слова: «імперський транзит», парламентські вибори, політичні партії, урбанізація, регіон, фракціоналізація, ідеологічний полюс, націоналізм, політичний спектр.

Prymush Mykola. Sociopolitical separation of Ukrainian society and it's ideological spectrum. The article clarifies the essence of sociopolitical separation the Ukrainian society, depending on the processes of urbanization, ethnicity, geography of settlement, and electoral preferences of Ukrainian during parliamentary 2002, 2006 and 2007 and 2004, 2010 presidential elections. The level of fractionalizing (fragmentation) of the party system in Ukraine's regions was identified. The ideological spectrum of Ukrainian politics was viewed through the prism of transformation of Ukrainian political parties programs by identifying inconsistencies between the declaration of the provisions and principles and their implementation in realite.

Keywords: «imperial transit», parliamentary elections, political parties, urbanization, region, fractionalization, ideological pole, nationalism, political spectrum.

Держави, що утворилися на просторі колишнього СРСР, демонструють різні траєкторії розвитку та значно відрізняються одна від одної за політичним режимом, який існує на даний момент, за специфікою політичної конкуренції політичних партій і партійних систем, що виникають, та низкою інших параметрів. Вони мають різний досвід державності, моделі організації влади, геополітичне розташування, культурні особливості.

Більш уважний погляд на процеси, що відбуваються в цих політіях, дозволяє виявити низку схожих проблем, зумовлених спільною історичною спадщиною, пов'язаною з входженням до складу Російської імперії та СРСР. Країни пострадянського простору переживають так званий «імперський транзит». Перед ними стоять завдання консолідації держав і націй, також соціально-економічної та політичної модернізації та демократизації.

Специфіка України полягає в тому, що протиборство двох партійно-політичних полюсів тут має територіальну прив'язаність і сьогодні відображається у відомому розколі між «північним заходом» та «південним сходом». Однак, слід враховувати, що кордони цього розколу рухливі (порівняно з 90-ми вони значно змінилися). Крім того, кожен із полюсів не є монолітним не тільки в організаційному, але і в політичному відношенні, а простір між ними постійно стає запитаним різними претендентами на роль «третьої сили».

Відправним пунктом нашого аналізу буде факт повного регіонального збігу результатів голосування за В. Януковича на президентських виборах 2004 р. і 2010 р. та результатами голосування на парламентських виборах 2006 р. і дострокових виборах 2007 р. за Партію регіонів (ПР), лідером якої він є, та, відповідно, такий же факт повного регіонального збігу результатів голосування за В. Ющенко на президентських виборах 2004 р., з результатами голосування на парламентських 2006, 2007 рр. і президентських 2010 р. виборах за дві основні сили «помаранчевої коаліції» – блок «Наша Україна» (далі – НУ) і блок Ю. Тимошенко (далі – БЮТ). Наявність такого повного регіонального збігу політичного вибору електорату цих регіонів з особливостями їхньої соціальної та релігійно-етнічної структури [1].

Слід зауважити, що на парламентських виборах 2006 і 2007 рр. усі регіони, які на президентських виборах підтримали В. Януковича, віддали перше місце ПР. У той же час, з усіх регіонів, які голосували на президентських виборах за В. Ющенко, на парламентських виборах 2006 р. тільки три (Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області) віддали першість НУ (на дострокових парламентських виборах 2007 р. – тільки Закарпатська область), тоді як інші надали перевагу БЮТ. Тому для зручності огляду результатів зіставлень ми зведемо їх у три таблиці.

В останніх двох стовпчиках таблиць ми наводимо дані про голосування за зазначені блоки/партії на парламентських виборах 2002 р. і зіставляємо їх із результатами голосування в 2006 р. та 2007 р., допускаючи деякі спрощення такого зіставлення, оскільки склад блоків Ю. Тимошенко та В. Ющенко в ці роки змінювався, а ПР на виборах 2002 р. виступала у складі блоку «За єдину Україну». Ми також

виключили зі складу таблиць дані по двох містах, які в нашій виборчій статистиці йдуть окремими регіонами – по Києву і Севастополю, тому що результати голосування в них зазвичай мало відрізняються від відповідних результатів по Київській області та Автономній Республіці Крим.

Дані таблиці 1 свідчать, що ПР на парламентських виборах підтримали регіони з високим рівнем (практично середньоєвропейським) урбанізації. Це регіони, населення яких піддалося глибокому процесу секуляризації, і в його складі частка росіян перевищує середньоукраїнське значення на 10,73 %.

Середній рівень урбанізації цих регіонів перевищує аналогічний показник регіонів, які проголосували за БЮТ і НУ на 15,48 % і 28,33 %, відповідно. Слід також зазначити, що і якість урбанізації в південно-східних регіонах інша. Тут знаходяться 4 з 5 українських міст, населення яких перевищує 1 млн осіб; тут також найвища концентрація міст із населенням, яке перевищує 100 тис. осіб [2].

Високий рівень урбанізації Південного Сходу корелює з притаманною індустріальній цивілізації секуляризацією суспільного життя. Звичайно, в недалекому минулому вплив церкви на життя громадян обмежувався комуністичним режимом. Але кількість парафіян у різних регіонах не можна пояснювати лише подіями минулого.

Зрештою, комуністичного режиму немає вже 20 років, і якби в жителів Південного Сходу існувала настільки гостра потреба в регулярному відвідуванні церкви, як у жителів інших регіонів України, то вони знайшли б можливості задовольнити цю потребу в необхідному обсязі. Справа, мабуть, полягає в тому, що обсяг та спектр духовних потреб, так само як і можливості їх задоволення, відрізняються від аналогічних потреб та можливостей менш урбанізованих регіонів України.

Ще одна помітна особливість, яка відрізняє Південний Схід України, який голосував за ПР, від регіонів, що проголосували за БЮТ і НУ, полягає в тому, що тут середня частка росіян у складі населення перевищує середнє значення частки цієї етнічної групи у складі населення країни, а в регіонах, які голосували за «помаранчевих», вона нижча, відповідно, на 12,44 % та 13,83 %.

Таблиця 1

**Особливості регіонів і результати їхнього голосування за ПР
на парламентських виборах 2002, 2006 і 2007 рр.**

Назва регіону (області)	Індекс урбанізації (у % до населення)	Рівень релігійності (кількість реліг. співнот на 1000 осіб)	% рос. у складі населення	Чисельність населення (тис. осіб)	Голосування за партії/блоки у 2002, 2006 та 2007 рр. та різниця (у % до голосів)			
					2002	2006	2007	Різниця
АР Крим	63	4,25	58,3	2033,7	5,92	57,92	60,98	+55,06
Дніпропетровська обл.	83	1,76	17,6	2960,3	11,43	44,95	48,15	+36,72
Донецька обл.	90	2	38,2	4363,6	36,83	73,63	72,05	+35,22
Запорізька обл.	76	2,83	24,7	1929,2	7,91	51,23	55,45	+39,1
Луганська обл.	86	2,02	39	2546,2	14,38	74,27	73,53	+59,35
Миколаївська обл.	66	3,49	14,1	1264,7	14,14	50,35	54,4	+40,26
Одеська обл.	66	3,22	20,7	2469	14,37	47,48	52,22	+37,85
Харківська обл.	79	1,55	25,6	2914,2	15,38	51,66	49,61	+34,23
Херсонська обл.	60	4,19	14,1	1175,1	7,61	39,14	43,23	+35,62
Усього	73,33 (сер.)	2,81 (сер.)	28,03 (сер.)	21656	14,22 (сер.)	54,85 (сер.)	56,62 (сер.)	+41,49

Таблиця 2

**Особливості регіонів і результати їхнього голосування за БЮТ
на парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр.**

Назва регіону (області)	Індекс урбанізації (% до населення)	Рівень релігійності (кількість реліг. спільнот на 1000 осіб)	% рос. у складі населення	Чисельність населення (тис. осіб)	Голосування за партії/блоки у 2002, 2006 та 2007 рр. та різниця (у % до голосів)			
					2002	2006	2007	Різниця
Вінницька обл.	46	7,24	3,8	818,9	13,47	32,23	49,97	+37,5
Волинська обл.	50	9,86	2,4	1060,7	13,31	43,86	57,59	+44,28
Житомирська обл.	56	7	5	1389,5	6,81	24,91	37	+30,19
Київська обл.	58	6,04	6	1827,9	10,56	44,47	53,38	+42,82
Кіровоградська обл.	60	2,79	7,5	1331,1	9,85	30,12	37,57	+27,72
Полтавська обл.	59	3,74	7,2	1630,1	8,07	26,8	37,86	+29,79
Рівненська обл.	47	9,64	2,6	1173,3	9,91	31,3	50,97	+41,06
Сумська обл.	65	3,72	9,4	1299,7	7,5	33,24	44,45	+36,95
Тернопільська обл.	43	13,55	1,2	1142,4	18,83	34,49	51,57	+32,74
Хмельницька обл.	51	9,45	3,6	1430,8	12,64	35,55	48,16	+35,52
Черкаська обл.	54	5,4	5,4	1402,9	38,23	38,23	47,03	+8,8
Чернівецька обл.	40	9,89	4,1	922,8	7,25	30,34	46,17	+38,92
Чернігівська обл.	58	4,73	5	1245,3	7,27	33,84	41,92	+34,65
Усього	52,85 (сер.)	7,16 (сер.)	4,86 (сер.)	16675,4	12,59 (сер.)	33,88 (сер.)	46,43 (сер.)	+33,91

Взагалі ці регіони (за винятком Закарпатської та Чернівецької областей) відрізняються більш однорідним етнічним складом населення, яке, крім Сумської області, понад 90 % становлять з українців. У той же час у населенні Південного Сходу українці становлять 65,49 %. Тому, хоча в цілому Україна є поліетнічною державою (українці становлять 77,8 % населення), для одних регіонів України ця поліетнічність є зрозумілим фактом, який підкріплюється повсякденним життєвим досвідом, а для інших регіонів вона може вважатися результатом чиїхось махінацій, покликаних перешкодити «будівництву країни».

Чи позначаються етнічні, культурно-релігійні та цивілізаційні особливості соціального складу регіонів на результатах голосування? І якщо так, то яким чином? Щоб спробувати відповісти на ці питання, необхідно більш уважно вивчити результати трьох парламентських кампаній. Президентські кампанії для цього не підходять, тому що політичний вибір громадян персоніфікується і, з огляду на логіку мажоритарного голосування, нівелює відмінності їхніх політичних уподобань, змушуючи зробити вибір на користь одного з двох кандидатів.

Спочатку наведемо загальні результати трьох парламентських кампаній 2002, 2006 і 2007 рр. За підсумками парламентських виборів 2002 р. виборчий бар'єр подолали три партії – КПУ (19,98 %), СПУ (6,87 %), СДПУ(о) (6,27 %), і три блоки – блок В. Ющенко «Наша Україна» (23,57 %), блок «За єдину Україну» (11,77%), блок Ю. Тимошенко (7,26 %). Індекс фракціоналізації (роздробленості) партійної системи України на загальнонаціональному рівні становив 0,88. Цю величину можна розглядати як характеристику політичного плюралізму українського суспільства.

Парламентська кампанія 2006 р. дала нам такі результати: виборчий бар'єр подолали три партії – Партія регіонів (32,12 %), СПУ (5,67 %), КПУ (3,66 %) і два блоки – БЮТ (22,27 %) та «Наша Україна» (13,94 %). Індекс фракціоналізації партійної системи становив 0,79.

Таблиця 3

*Особливості регіонів і результати їхнього голосування за НУ
на парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр.*

Назва регіону (області)	Індекс урбанізації (% до населення)	Рівень релігійності (кількість реліг. спільнот на 1000 осіб)	% рос. у складі населення	Чисельність населення (тис. осіб)	Голосування за партії/блоки у 2002, 2006 та 2007 рр. та різниця (у % до голосів)			
					2002	2006	2007	Різниця
Закарпатська обл.	37	9,94	5	1258,3	36,5	25,77	31,11	-4,73
Івано-Франківська обл.	42	8,5	1,8	1409,8	74,61	45,04	36,78	-37,83
Львівська обл.	59	9,81	3,6	2626,5	63,92	37,94	36,02	-27,3
Усього	46 (сер.)	9,42 (сер.)	3,47 (сер.)	5294,6	58,34 (сер.)	36,25 (сер.)	34,63 (сер.)	-23,28

Дострокові вибори 2007 р. суттєво не змінили склад парламенту. Виборчий бар'єр у 3 % не зміг подолати «аутсайдер» політичної кризи весни 2007 р. СПУ (2,86 %), частково це пояснюється тим, що частина електорату СПУ перейшла до нейтрально «помаранчевих» – «Блоку Литвина» (3,96 %). Усі лідери парламентської кампанії 2006 р. дещо поліпшили свої результати: ПР (34,37 %), блок НУНС (14,15 %, частково цьому сприяли колишні соціалісти групи Ю. Луценка, звідси і зміна назви: блок «Наша Україна» на вибори 2007 р. пішов як «Наша Україна – Народна Самооборона») і КПУ (5,39 %). Суттєво покращити свій результат змогли лише активні ініціатори дострокових виборів – блок БЮТ (30,71 %). Індекс фракціоналізації партійної системи порівняно з 2006 р. збільшився і склав 0,83.

Якщо порівнювати політичні карти парламентських виборів 2002, 2006 і 2007 рр., розфарбувавши їх у кольори партій/блоків, які посіли в них перше місце, то картина трьох виборчих кампаній буде відрізнятися. На парламентських виборах 2002 р. блок «Наша Україна» лідирував у п'ятнадцяти областях Заходу та Центру України (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська області). КПУ здобула першість у десяти областях (АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська та Херсонська області). Блок «За єдину Україну» одержав перемогу в Донецькій області, а СПУ – в Полтавській.

Карта парламентських виборів 2006 р. буде відрізнятися від карти 2002 р. тим, що дев'ять областей Південного Сходу (за винятком Кіровоградської) тепер слід пофарбувати не в кольори КПУ, а в кольори ПР. Три області Західної України (Закарпатська, Львівська та Івано-Франківська) зберегли кольори «Нашої України», а всі інші області покрилися «серцями» БЮТ. Таким чином, парламентські вибори 2006 р. зафіксували вихід у лідери ПР і БЮТ, які перехопили першість, а саме: одні – в комуністів, інші – в «Нашої України».

У свою чергу карта дострокових парламентських виборів 2007 р. тільки посилила тенденції виборів 2006 р. Головною сенсацією стало те, що БЮТ відібрав у «Нашої України» дві

області – Львівську та Івано-Франківську, а ПР досягла максимуму електорального зростання на Південному Сході (у Донецькій і Луганській областях навіть спостерігався відтік електорату ПР до КПУ) і дещо поліпшила свої показники в Центральній і Західній Україні. Розчарований електорат СПУ, переважно центральні області, приєднався до «Блоку В. Литвина».

У цілому, значення трьох переміщень різне. Якщо перше переміщення означає послаблення протистояння в нашому суспільстві вздовж осі комунізм-посткомунізм, то друге переміщення є зрушенням усередині одного політичного табору, в якому більш демагогічна та популістська партія змогла провести парламентську кампанію успішніше, ніж блок партій, які жорсткіше дотримуються певної ідеологічної доктрини. А третє переміщення й зовсім має символічний характер – це відверте зіткнення у свідомості мас «двох зол», і вибрати потрібно менше, іншими словами, це вже не конкуренція ідей, а «чемпіонат з популізму».

Якщо виміряти ідеологічний плюралізм різних регіонів України за допомогою індексу фракціоналізації (F), то тут ми маємо таку картину – (Див. таблиця 4.).

Наведені в таблиці 4 дані свідчать, що політичний спектр України має поляризований характер. У західних областях (Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській) на парламентських виборах 2002 р. він значно відхилився від загальнонаціональних значень індексу фракціоналізації і його величина мала значення, характерні не для пропорційних, а для мажоритарних виборів.

Це пов'язано з тим, що в цих областях, на відміну від усіх інших регіонів, виборці віддали свої голоси лише двом політичним силам – «Нашій Україні» та БЮТ. Подібна картина мала місце й на виборах 2006 р., з тією тільки різницею, що до цих двох блоків додалися ще два правонаціоналістичних блоки – блок Ю. Костенка-І. Плюща і блок Пора-ПРП, а у Львівській області, як виняток, 3 %-й виборчий бар'єр змогла подолати і Партія регіонів. Але оскільки більше 70 % голосів було віддано лише двом політичним силам, рівень політичного плюралізму в цих регіонах виявився нижчим від загальнонаціонального.

Таблиця 4

*Вибіркові дані про індекс фракціоналізації в різних регіонах України
за результатами парламентських виборів 2002, 2006 і 2007 рр.*

Області	Величина F у 2002 р.	Величина F на загальнонаціональному рівні в 2002 р.	Величина F у 2006 р.	Величина F на загальнонаціональному рівні в 2006 р.	Величина F у 2007 р.	Величина F на загальнонаціональному рівні в 2007 р.
	Донецька	0,77	0,88	0,45	0,79	0,57
Луганська	0,81	0,44		0,47		
Харківська	0,86	0,71		0,75		
Львівська	0,56	0,59		0,67		
Івано-Франківська	0,43	0,70		0,81		
Тернопільська	0,49	0,75		0,85		
Житомирська	0,88	0,86		0,88		
Полтавська	0,87	0,85		0,86		

Індекс фракціоналізації в трьох східних областях (Донецькій, Луганській та Харківській) менше відрізняється від загальнонаціональних значень у парламентській кампанії 2002 р., ніж за результатами парламентських кампаній 2006, 2007 рр. У 2002 р. у цих областях виборці голосували не за дві політичні сили, як на Західній Україні, а за 4–6. Парламентські ж кампанії 2006 і 2007 рр. у Донецькій, Луганській (і меншою мірою – у Харківській) областях пройшли в атмосфері поляризації (викликаної недавніми президентськими виборами) політичних поглядів виборців, понад 70 % яких проголосували за Партію регіонів. Це також призвело до зниження рівня політичного плюралізму.

Нарешті, результати парламентських виборів 2002, 2006 і 2007 рр. у центральних областях (Житомирській і Полтавській) свідчать, що тут значення індексу фракціоналізації дуже близькі до середніх загальнонаціональних величин. І, що не менш важливо, в цих регіонах подолали його і в загальнонаціональному масштабі. Тут знаходиться певна середня рівнодіюча політичного спектра України.

Індекс фракціоналізації вказує на кількісні параметри політичного плюралізму українського суспільства. Для того, щоб побачити якісний бік плюралізму, слід взяти до уваги не тільки кількість партій, які подолали виборчий бар'єр у різних регіонах України, а і їхню ідейну якість.

Якщо взяти за відправну точку те, що п'ять партій/блоків, які здобули перемогу на парламентських виборах 2002, 2006 і 2007 рр., становлять загальнонаціональний ідеологічний спектр, і порівняти потім цей ідеологічний спектр зі спектром партій/блоків, які долали виборчий бар'єр у регіонах, то ми зможемо зафіксувати на тлі загальних також і особливі риси регіонального та ідеологічного спектра.

Почнемо таке порівняння з КПУ. На всіх парламентських виборах КПУ долала виборчий бар'єр не тільки в областях Південного Сходу України, а й у всіх інших областях, за винятком трьох областей Західної України – Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської.

Найбільшою підтримкою КПУ користувалася в Південно-Східній Україні, хоча досить високий рівень підтримки вона мала на парламентських виборах 2002 р. і в таких областях Центральної України, як Полтавська (17,69 %), Кіровоградська (22,24 %), Черкаська (13,3 %), Житомирська (18,85 %), Вінницька (11,72 %), Хмельницька (13,46 %), Київська (10,81 %), а також у північно-східних областях – Чернігівській (16,63 %) і Сумській (16,49 %). Долали комуністи виборчий бар'єр (за винятком виборів 2006 р. і 2007 р.) також і в північно-західних областях (Волинська, Рівненська), так само, як і в Закарпатській і Чернівецькій областях.

На парламентських виборах 2006 р. і дострокових парламентських виборах 2007 р. зниження рівня підтримки КПУ до критичної межі відбулося практично у всіх регіонах. У Південно-Східній Україні в 2006 р. рівень підтримки КПУ в середньому становив 4,76 %, а в інших областях Центральної та Північно-Східної України – 3,6 %. Навіть незважаючи на те, що в 2007 р. цей показник дещо виріс і склав для Південно-Східної України – 6,75 %, а для Центральної та Північно-Східної – 4,12 %, говорити про те, що політична вісь «комунізм-антикомунізм» на політичній арені України прив'язана до географічної осі Схід-Захід некоректно.

Комуністичний ідеологічний полюс в Україні розташовується не в просторі, а в часі: він знаходиться на осі «(комуністичне) минуле – (посткомуністичне) майбутнє». Ностальгія за найкращими рисами минулого, яку відчувала значна кількість громадян нашого суспільства, експлуатована КПУ протягом 20 років, поступово зменшується.

Західна Україна, безумовно, є центром антикомунізму, але в цьому випадку вона виступає як особливий анклав у складі України [3]. Особливістю цього анклаву є те, що він є центром, з якого походять правонаціоналістичні та праворадикальні партії та ідеології.

Деякі з цих політичних програм (програми КУНу, ОУН-УПА, ДСУ) сформувалися поза рамками політичної системи та політичного життя українського суспільства радянського періоду його історії. Інші ж відбивають специфічно галицьку претензію на політичне й культурне лідерство, засноване на уявленні про те, що тільки україн-

ці, які відірвалися від загальної долі східноправославної цивілізації та культури, є еталоном «українськості», до якого повинні підтягуватися інші «русифіковані» й «советизовані» українці.

Слід зазначити, що до 2002 р. політизація етнічності/лінгвістичності на українській політичній сцені мала тільки локальний успіх. Проте, коли західноукраїнським націоналістичним партіям вдалося отримати лідером свого блоку В. Ющенка, справи в них пішли успішніше. В українському націоналізмі виділяються дві версії: помірна, яка політизує мовні відмінності українських і російських як двох найбільших груп українського суспільства; і крайня, яка політизує відмінності етнічні.

Крайній націоналізм має відверто ксенофобський характер і розглядає росіян України як «п'яту колону», від якої бажано було б позбавити країну. А якщо цього зробити не можна, то слід заснувати пильний поліцейський нагляд над її політичною лояльністю.

Помірний націоналізм також страждає русофобією, але вона має характер «лінгвофобії», яка проявляється в переконанні, що за умови рівноправного функціонування в суспільстві російської мови з українською остання неодмінно загине. І незважаючи на те, що серйозні соціологічні дослідження доводять безпідставність подібних страхів [4], тим не менше «лінгвофобія» продовжує культивуватися частиною політичної та мистецької еліти українського суспільства.

Прихильники помірною, «лінгвофобського» націоналізму найчастіше розглядають відмінність статусів і сфер функціонування української та російської мов в українському суспільстві.

У політичному спектрі України за роки формування її партійної та ідеологічної систем не з'явилися селянські або аграрні партії, які були б прямим вираженням інтересів українських селян. На політичній арені від імені селян намагалися виступати або партії колишніх представників колгоспів (СелПУ), або партії нинішніх аграрних чиновників (АПУ). Є й інші партії, що претендують на роль виразників селянських інтересів. Проте жодна з них не закріпилася на політичній арені. У чому причина?

За роки незалежності в Україні так і не була проведена аграрна реформа, яка б створила конкурентоспроможну ринкову економіку на селі. Руйнування колгоспів і розподіл їхніх земель дрібними клаптиками між селянами лише привели до посилення ведення натурального господарства та до ще більшої автаркії села, яка втратила і стару державну підтримку, і нові соціальні перспективи. Дрібні фермерські господарства знаходяться в повній залежності від місцевого державного чиновництва та від торгових спекулянтів-посередників, які повністю скуповують їхню продукцію за цінами, які вони й диктують селянам.

Зрозуміло, що на такій соціальній базі – роз'єднаних і зuboжілих селян – не могла скластися партія, здатна виражати та захищати їхні інтереси.

Селяни-фермери в сучасному суспільстві є однією зі складових частин середнього класу, іншими частинами якого є представники дрібного та частини середнього бізнесу міста, а також висококваліфікована (й високооплачувана) частина робочого класу, «білі комірці» – кваліфіковані фахівці та вищий прошарок гуманітарної й наукової інтелігенції.

Дрібний і середній бізнес найбільш концентровано зосереджений у малих і середніх містах центральної України, де він є головною (з причини відсутності великої індустрії) сферою прояву ділової ініціативи найбільш активної частини суспільства.

Про наявність середнього класу, рівень його консолідованості та рівень усвідомлення ним своїх інтересів слід робити висновки з того, що назви таких політичних організацій, як «Політична партія малого і середнього бізнесу Україна», «Партія Приватної Власності», «Партія Вільних Селян і Підприємців України» відомі лише вузькому колу фахівців-політологів. А назва «Партія промисловців і підприємців України» хоч і має велику популярність, тим не менше, приховує за собою організації, які ніколи не наважилися самостійно вийти на вибори.

Винятками на цьому тлі є спроби закріпитися на політичній арені двох політичних партій, які прямо апелювали до середнього класу. Ми маємо на увазі «Команду озимого покоління» (КОП) у 2002 р. і «Віче» в 2006 р. Перша

спроба закінчилася тим, що КОП набрала 4,73 % у Харківській та 4,67 % у Дніпропетровській областях, чого виявилось занадто мало для проходження в парламент. Друга спроба була ще менш успішною — партія «Віче» в 2006 р. пододала виборчий бар'єр у Харківській області (3,09 %) і в Києві (3,26 %). А третьої спроби вже не було, в 2007 році «Віче» на дострокових парламентських виборах не брала участі, тому що підтримала Партію регіонів, і лідер «Віче», Інна Богословська, як відомо, пройшла в парламент за списками Партії регіонів. Тобто на дострокових парламентських виборах 2007 р. сил, які прямо апелювали до середнього класу, не було.

Таким чином, об'єктивна реальність призвела до того, що сучасні українські політичні партії у своїх ідейно-політичних документах поєднують часом несумісні поняття, такі, як державне регулювання та ринкова постіндустріальна економіка інновацій (ПР), дотації державою приватного сільського господарства та націоналізація стратегічних ресурсів, серед яких значаться й ресурси земельні (СПУ та КПУ), або ж ідея потужної індивідуальної ініціативи поєднана з ідеєю солідаризму, суть якої в тому, що в одній особі поєднуються робітник і капіталіст – а це ніде у світі реалізувати не вдалося (БЮТ і НУ). Такий різнобій дозволяє нам виділити дивні трансформації українських політичних партій. Так, ПР, яка за своєю ідеологічною суттю є суто центристською партією, сьогодні тяжіє до лівого центру; БЮТ, у свою чергу, змінює орієнтацію залежно від настроїв електорату, від ультраправого до лівого центру і навпаки; НУ в цьому відношенні більш стабільна та залишається на позиціях правого центру. З українськими лівими все набагато складніше. Ринкова економіка і радянське мислення сформулювали дивні мутації в риториці українських лівих (СПУ, КПУ), які, з одного боку, вірні принципам комунізму (КПУ) та європейського солідаризму (СПУ), а з іншого – змішують свої ідеї в гібрид комуністично-соціалістичної соціал-демократії.

Усе це підготувало ґрунт для того, що в Україні політичні партії частіше грають у популізм, спекулюючи на

другорядних проблемах (ЄС, ЄЕП, НАТО, статус російської мови), але при цьому, як у випадку з російською мовою, не можуть визначитися, чи визнавати її регіональною (СПУ), або другою державною (КПУ), або ж, закріпити її спеціальним законом як другу регіональну, а потім уже приступати до обговорення статусу російської мови як другої державної (ПР) і, нарешті, залишити державною виключно українську (НУ), або взагалі не порушувати це питання (БЮТ).

На загальному тлі невирішених гострих соціальних проблем (один із найнижчих рівнів життя в Європі, один із найвищих рівнів корупції, стрімке падіння якості медицини та освіти) такі тенденції перетворюють політичні партії в популістські клуби інтересів. А популістські, демагогічні партії, як відомо, зазвичай відіграють надто деструктивну роль у політичному житті, оскільки індукують невиправдані надії, роздають обіцянки, які неможливо виконати, вносять у політичний дискурс могутній струмінь демагогії та підміни понять і взагалі роблять політику схильною до коливань настроїв мас, а отже, роблять її важкопередбачуваною.

1. Зб. Абетка української політики. Довідник. – К.: Смолоскип, 2000. – Вип. 4 – С. 323–324. – Табл. № 73.

2. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М. Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С. 20–21.

3. Лозинський Р. Чому Галичина відстає? або Як довго ми будемо ще відставати? // Незалежний культурологічний часопис «І». – Львів, 2002. – № 23. – С. 264–271.

4. Шульга Н. Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе. Проекты законов о языках – экспертный анализ. – Издание второе, дополненное / Науч. ред. Н.А. Шульга. – К., 2001. – С. 73–114.

Катерина Меркотан

ПАРТІЇ У ПОШУКАХ ДІЄВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

У статті досліджуються проблеми трансформації сучасних ідеологій, аналізується досвід ідеологічної розбудови в політичному просторі української багатопартійності, окреслюються перспективи формування дієвих ідеологій.

Ключові слова: політична партія, багатопартійність, ідеологія.

Merkotan Kateryna. Parties in search of effective ideology. In the articles problems of modern ideologies transformation are researched, experience of ideological reconstruction in political space of the Ukrainian multi-party system is analyzed, the prospects of effective ideologies forming are outlined.

Keywords: political party, multi-party, ideology.

Якщо проаналізувати так звані класичні визначення партій, то основною їх ознакою завжди слугувала певна ідея (сукупність ідей), на підставі якої об'єднувалися однодумці. За Е. Берком, партія – це група людей, об'єднаних для просування національного інтересу спільними зусиллями [1]. Б. Констан називав партійним об'єднанням певну спільноту, що сповідає одну й ту доктрину [2]. А. де Токвіль вважав, що на певному етапі окремі особи як би формують окремі нації усередині всіх націй, своє правління усередині державного правління» [3].

Сучасні політичні партії відрізняються від своїх попередниць як організаційно, так і ідеологічно. Зокрема, формула Ліпсета-Роккана, згідно з якою виділялося чотири типи розмежувань (між центром і периферією, між церквою та державою, між землевласниками та промисловцями, між власниками та найманими працівниками), на сьогодні не дозволяє повною мірою пояснити особливості функціонування політичних партій. Наразі виникає проблема з'ясування ліній нового розмежування, не описаних ані С. Ліпсетом і С. Рокканом, ані представниками

концепції конфлікту матеріалістичних і постматеріалістичних цінностей (Р. Інглхарт, Р. Далтоном та ін.). Йдеться про розмежування на підставі соціальних конфліктів і необхідності досягнення соціальних компромісів.

Відтак проблема пошуку суспільного консенсусу починається і на сучасних ідеологіях, які відтворюють намагання партійних лідерів визначити позиції партій щодо розмежування «центр – регіони»; напряму подальшого розвитку суспільства та держави («традиціоналізм – модернізація»), змісту державного управління («консерватизм – лібералізм») тощо.

Це знаходить своє відображення і в партійних програмах, де ідеологічні засади подаються в контексті ціннісних дихотомій, зокрема: «універсалізм – партикуляризм»; «традиції – новації»; «елітаризм – егалітаризм». Крім того, будь-яка програма сучасної політичної партії насичена поняттями демократії, свободи, справедливості тощо, які в певному сенсі є вічними цінностями. Натомість це дає підстави щоразу актуалізувати їх по-новому, виходячи з існуючих політичних умов чи, як модно зараз говорити, з політичної доцільності.

Зрештою, різні комбінації політичних цінностей, певним чином систематизовані або вибудовані в певній послідовності, слугують підґрунтям для створення ідеологічних засад тієї чи іншої політичної партії. Водночас ідеологія, зазвичай, є важливою складовою легітимації партійної системи, її основних інститутів, механізмів і принципів функціонування. Це додає їй актуальності, зважаючи на сучасні ціннісні зміни в українському суспільстві, посилення соціального розшарування та збільшення кількості суспільних конфліктів.

Таким чином, ідеологічним завданням партій на сучасному етапі розвитку є вироблення узгодженої політики, спрямованої на об'єднання суспільства, відновлення довіри громадян до партій. Власне, лише таким чином можна формувати засади дієвої ідеології. Ефективним інструментом на цьому шляху стає конструктивна діяльність усіх партій, які прагнуть прийти до влади, їх конкуренція за збільшення кількості прихильників, які розділяють їх ідеологічні позиції.

На думку О. Гараня, професора Національного університету «Києво-Могилянська Академія», «весь час незалежності ми насправді повертаємося до потреби захисту, по-перше, демократії, по-друге – суверенітету та незалежності. А для цього якраз потрібні широкі, а не ідеологічні об'єднання» [4, с. 36].

Частково можна погодитися з такою думкою, зважаючи на формування певних інтеграційних стратегій як на рівні держави, так і суспільства в цілому. Свідченням цієї тези слугує, зокрема, стратегія сучасних масових партій – прагматизм вище ідеологічних засад, а політичний маркетинг важливіший за повсякденну роботу з виборцями. Натомість так звана партія інтегративного типу намагається об'єднати навколо себе прихильників на підставі мобілізаційної стратегії, що свого часу була успішно використана М. Тетчер як «політика переконання». Вона базувалася на зменшенні рівня податків, заохоченні підприємництва, особистої відповідальності, збереженні ролі профспілок тощо. Отже, можна говорити про те, що партії все більше схиляються до вирішення загальних питань (соціальний захист, підвищення рівня життя, екологічні проблеми тощо), що хвилюють представників різних ідеологічних таборів.

Однак така ситуація не на користь українській багатопартійності та в цілому українському суспільству. Власне інститут багатопартійності суттєво «втрачає», коли всі партії сповідують одні й ті самі ідеї. Навіть провладна на сьогодні Партія регіонів демонструє здебільшого надідеологічну позицію, посиляючись на необхідність вирішувати загальнонаціональні питання. «Насправді можна говорити, що в Україні немає партій, які чітко представляють основні політичні ідеології – лібералізм, соціал-демократію, консерватизм. Ці ніші є здебільшого вільними, але це не означає, що українське суспільство не має в них потреби» [4].

Може, знову актуалізується проблема «кінця ідеології»? Навряд чи, радше ідеологія осучаснюється, набуваючи нових ознак. Однак основа поняття – ідея – залишається незмінною. Більше того, Україна як держава, що трансформується, потребує саме нових ідей! Не завадить і новий інструментарій для всіх ідеологічних напрямів. Насамперед,

варто відновити довіру громадян до ідеологічних дискурсів. Ця проблема пов'язана з активним використанням ідеології з маніпулятивною метою, особливо під час виборчих кампаній.

Зрештою, для створення дієвої ідеології спочатку слід сформуванню сталу соціальну базу партій. Може, варто розпочати з об'єднавчої ідеї саме соціального ґатунку? Та це можливо лише за умови чіткої ідеологічної самоідентифікації політичних партій.

Власне з цього і починаються труднощі партійної розбудови, що мають, насамперед, об'єктивне підґрунтя. Йдеться про повсюдні суспільні перетворення як всередині країни, так і за її межами. Вони безпосередньо впливають на розвиток політичних партій.

По-перше, це зміни в соціальній стратифікації. Якщо раніше партії формувалися за класовим принципом, то сьогодні він не є визначальним для партійного будівництва. Соціальне розпорошення не спонукає до створення так званих «робітничих», «селянських» партій. Натомість актуалізуються соціальні організації, які об'єднуються на засадах символічної ідеології. Відроджуються партії релігійного та націоналістичного спрямування, в ідеологіях яких переважають усталені загальнолюдські цінності.

По-друге, в умовах ідеологічної невизначеності сама ідеологія не зникає, вона видозмінюється, набуваючи спочатку загальноціннісних світоглядних ознак. Партії використовують символічний капітал, накопичений на різних етапах формування політичних систем, щораз осучаснюючи його. За таких обставин основним завданням новоствореної партії стає пошук своєї ніші на просторах ідеологічного символізму. Причому такий пошук має відбуватися одночасно і в теоретичній, і в практичній площині.

На жаль, досвід української багатопартійності не демонструє прикладів успішної ідеологічної розбудови. Партії аж занадто чітко сформульованих і дієвих ідеологій – відсутні. Зрештою, маємо 189 офіційно зареєстрованих партій, хоча далеко не завжди зрозуміло, інтереси яких соціальних груп вони представляють, а тим паче захищають. Відповідь риторична, зважаючи на «обізнаність»

громадян України в партійній царині. Більше того, не кожний політолог і навіть партолог із легкістю перерахує існуючі політичні партії.

Видається, в Україні гострою є проблема розуміння багатопартійності як такої, особливо з точки зору її змісту. Бо щодо форми питань не виникає. Хіба одне – навіщо Україні так багато партій (для чого вони створюються, коли не мають ніякого впливу на суспільство)?

Певні викривлення в розвитку багатопартійності на українських теренах пов'язані з гіперболізацією особистісного фактора в політичному та партійному житті. Поширена практика створення політичної партії під конкретну особу призвела до спотворення партійної розбудови в Україні. Здається, політики вже забули, що партія – це інститут громадянського суспільства, що вона має створюватися як певне об'єднання громадян-одномудців. Предметом їх «одномудання» має стати одна або декілька ключових ідей, пов'язаних з національним відродженням, із формуванням нового світогляду, з відстоюванням інтересів певних соціальних груп тощо.

Як правило, сукупність таких ідей обростає низкою можливих варіантів їх практичного досягнення, що згодом втілюються в життя тими ж таки одномудцями та їх прихильниками. В такий спосіб і формується дієве ідеологічне підґрунтя партії. У протилежному разі це не що інше, як передвиборчі гасла, що зникають разом із закінченням виборчих кампаній. Так само, як зникають і самі партійні лідери. Насправді їх не так багато, як політичних партій. Спробуємо назвати найвідоміші: В. Янукович, Ю. Тимошенко, В. Литвин, П. Симоненко, С. Тігіпко, А. Яценюк, В. Ющенко. Може, ще декілька осіб – і список лідерів вичерпано. При цьому простежується чітка тенденція – лідерство культивується лише у владному просторі. Позапарламентські «лідери» не надто активні у відстоюванні інтересів пересічних громадян.

Тому не дивно, що немає соціальної бази у партій «Нове життя», «Ведуча сила», «Відродження та розвиток» та ін. Загалом цей перелік можна продовжувати і продовжувати. Бо як, наприклад, ідентифікувати прихильників політичної

партії «Міст»? Можливо, це будівельники мостів (якщо в прямому значенні), а може, це такий собі «міст єднання»? Залишається гадати через брак інформації. Лише на сайті Міністерства юстиції України знаходимо одним абзацом: «Метою своєї діяльності партія визначила сприяння зміцненню України як незалежної демократичної, суверенної, правової держави, досягнення громадської та міжнародної злагоди, сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, забезпеченню прав людини, участь у виборах та інших політичних заходах». Але таку мету з незначними варіаціями формулюють 90 % існуючих партій, що є свідченням їх ідеологічної слабкості.

Як на мене, невідомим є й ім'я партійного лідера вищезгаданого «Мосту» – Тетяна Блистів. Хоча насправді нічого дивного – партійний керівник і справжній партійний лідер – це нетотожні поняття. На що сподіваються О. Ковалюк (партія «Рідне місто»), Р. Токар (партія «Справедлива країна»), А. Капшук (партія «Закон і порядок»), К. Харіна (партія «Народна сила»), С. Зимовець (Партія української молоді), І. Шевченко (Мерітократична партія України) та ін.?

Остання привертає особливу увагу саме з ідеологічної точки зору. Благо, у цієї новоствореної партії (zareestrovana Min'юстом 12.04.2011 р.) є інтернет-ресурс, на якому представлені її статут і програма. Отже, можна проаналізувати задекларовані ідеологічні засади «мерітократів».

Це яскравий приклад створення штучної ідеології, яка з самого початку є «мертвонародженим дитям». Залишивши осторонь загальні часто повторювані гасла на кшталт «Час діяти!», «Час змінювати країну!», виявляється, що так звана «влада достойних» забезпечить «проведення необхідних реформ в усіх сферах, особливо в політиці та державному управлінні» [5].

Постає питання: де ж взяти стільки достойників? Відповідь проста – «...мерітократична партія України приведе до влади на всіх рівнях достатню кількість достойних влад людей, які будуть мати достатньо повноважень для забезпечення законності і порядку, швидкого розвитку економіки та проведення необхідних реформ в усіх сферах...» [5].

Власне, далі немає сенсу заглиблюватися в програму. Зрозумілим є бажання засновників партії прийти до влади, але незрозумілим є прагнення маніпулювати масовою свідомістю вже на стадії створення установчих документів. Навіть за умови апелювання до ідеологічного плюралізму.

Останній задекларовано в Конституції України як ідеологічну багатоманітність і заборону для держави визнавати обов'язковою будь-яку ідеологію (ст. 15). Отже, де-юре маємо багато ідеологій, які вільно функціонують у політичному просторі України. Де-факто важко знайти відмінності, за якими партії самоідентифікуються, а ще важче – за якими їх ідентифікують громадяни України. Навіть партія влади – Партія регіонів – не переймається ідеологічними напрацюваннями.

Натомість міжпартійні конфлікти, що виникають у владних «коридорах», здебільшого називають ідеологічними конфліктами. Насправді ж боротьба точиться за ресурси – політичні, економічні, правові, соціальні тощо. З огляду на те, що ресурси вичерпуються, боротьба стає все запеклішою. А отже, знову не до ідеології. У кращому разі вона залишається проблемним полем теоретиків. Останні все більше схиляються до розвитку та утвердження універсальних ідеологій, а отже, універсальних партій. Втім це залежить від традицій у певному політичному та партійному просторі.

Зважаючи на нетривалий досвід партійної розбудови в демократичній Україні, досить важко спрогнозувати ідеологічні перспективи вітчизняної багатопартійності.

З одного боку, багатомірність політичного спектра, безумовно, ускладнює позиціонування в «єдиній системі координат», провокуючи на гібридні, нечіткі, не завжди зрозумілі громадянам ідеологічні формулювання. З іншого – зайвий раз підкреслюється незавершеність процесу формування сучасних ідеологій, адже переосмислення системи координат «минуле – теперішнє – майбутнє» відбувається за допомогою «системи ідей» (цінності, переконання, орієнтації).

До того ж ідеологічну самоідентифікацію стимулює бажання опертися на міжнародний досвід, що значно

допомогло б українським партіям долучитися до партійних ідеологій і політичних технологій, апробованих більшістю «традиційних» партій, зокрема, європейських.

Варто також визнати, що вдосконалення форм і методів ідеологічної роботи зможе дати новий поштовх для вироблення «національної ідеї». Ідеології завжди відігравали важливу роль у становленні політичних складових. Вони не лише слугували засобом інтеграції суб'єктів політичної діяльності, але й переводили цілі суспільного розвитку в зрозумілий для кожного громадянина контекст. Однак це не зменшує потреби у виразній артикуляції альтернатив суспільного розвитку та публічного обговорення відповідних цінностей. Це важливо і для закріплення демократичних шляхів взаємодії громадян і влади, і для раціоналізації прихованих соціальних конфліктів.

У цілому ж, подальший хід ідеологічної ідентифікації переважним чином залежатиме від інтенсивності міжпартійної полеміки, що уможливить чітке політичне розмежування. На жаль, сьогодні бракує такого конструктивного міжпартійного діалогу.

Це означає, що перед політичними партіями постає серйозна дилема: або налагоджувати політичні комунікації на ідеологічних засадах (спроба ідейної інтеграції суспільства), або ж підтримувати політичні взаємодії типу *ad hoc*, тобто забезпечувати реалізацію поточних політичних проєктів. Водночас громадськість має відповісти на питання (і таким способом дати оцінку): чи існують на сьогодні в Україні політичні партії, здатні об'єднати суспільство та дати поштовх новим формам політичної та суспільної активності? які їх ідеологічні принципи та засади в змозі об'єднати українство? які засоби політичної комунікації вони готові запропонувати суспільству?

Такий двосторонній взаємообумовлений процес допоможе політичним партіям стати справжніми інтеграторами, «зв'язковими» між громадянами та політичною системою, виражаючи їх інтереси, об'єднуючи інтереси різних соціальних груп, впливаючи на громадську думку, на волевиявлення громадян, захищаючи їх інтереси через своїх представників у органах державної влади та місцевого самоврядування.

Запровадження таких заходів слугуватиме налагодженню дієвих міжпартійних відносин, появі сильних партій, спроможних відповідати на серйозні виклики сьогодення. Зрештою, це сприятиме формуванню дієвої партійної системи, що свідчатиме про нову якість української багатопартійності.

1. Чудинов А.В. Эдмунд Берк – критик Французской революции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://liberte.newmail.ru/Tchoud_Burke1.html.

2. Шмачкова Т.В. Из основ политологии Запада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/fulltext/1991/2/15.htm>.

3. Токвиль А. де. Демократия в Америке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krotov.info/lib_sec/19_t/tok/vil_143.htm.

4. Еволюція, сучасний стан і майбутнє політичних партій в Україні: позиції фахівців // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 34–43.

5. Програма Політичної партії «Мерітократична партія України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m-p-u.org/programa>.

Анатолій Лысюк

РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ПОСТСОВЕТСКОЙ БЕЛАРУСИ: ЭВОЛЮЦИЯ, ТИПОЛОГИЯ, ПАРАДОКСЫ

В данной статье исследуются особенности становления партийной системы в постсоветской Беларуси. Выделяются основные подходы к изучению политических партий Беларуси. Отмечается, что до утверждения авторитарного режима в стране развитие политических партий происходило по восходящей линии. Определяются основные институциональные и политико-культурные причины слабости современных белорусских поли-

тических партий. Дается анализ их основных типов. Указывается на некоторые парадоксы развития партийной жизни в Беларуси.

Ключевые слова: партии, политические партии, Беларусь, партийная система.

Lysiuk A. Development of political parties in post-soviet Belarus: evolution, typology, paradoxes. In article the peculiarities of party system formation in post-Soviet Belarus are explored. The main approaches to the study of Belarusian political parties are distinguished it is stated that before the strenggening of the anthoritarion regime sn the country the development of political parties took plase in the ascending line. The main institutional, politicfl and cultural reasons for weakness of modern Belarusian political parties are identified. The analisis of their main types is provided. Several paradoxes of the party life development in Belarus are indicated.

Keywords: parties, political parties, Belarus, party system.

Проблема становления и развития политических партий в постсоветской Беларуси, как это ни парадоксально, занимает периферийное место в исследованиях белорусских политологов. Даже в большинстве белорусских вузовских учебниках по политическим наукам проблематика белорусских политических партий в силу политико-идеологических рисков не представлена. Существующие же немногочисленные научные работы по этой теме можно условно разделить на три группы, соответствующих тому обстоятельству, что «в белорусской науке произошел раскол на проправительственную, официальную и оппозиционную политологию» [1, с. 200].

В первую очередь, следует указать на работы представителей официальной политической науки Беларуси, в которых при фиксации «провала белорусской многопартийности» и охвативших все политические партии «кризисы доверия, лидерства и идеологической идентичности» указывается по сути дела на единственную причину происшедшего «провала» – «во всем виноваты» сами партии и их

лидеры [2, с. 184–185]. При этом происходит игнорирование рамочных институциональных и социокультурных условий их деятельности.

Вторая исследовательская крайность представлена частью независимых политических аналитиков, большинство из которых ангажированы в той или иной степени в партийно-политические проекты. Источники слабости политических партий они видят преимущественно в антипартийной политике существующего в Беларуси государственного режима и партияфобской позиции Президента РБ, игнорируя критический анализ содержания идеологии и практики белорусских политических партий.

Некоторая часть белорусских исследователей стремится дать системный анализ партийного развития в постсоветской Беларуси, стремясь избавиться от субъективных политико-идеологических предпочтений. Например, политолог С. Наумова, указывая на маргинальную роль современных политических партий Беларуси и констатируя политико-режимные ограничения их деятельности, наряду с этим отмечает неспособность самих партий к продуктивной деятельности [3, с. 31]. Однако вне рассматриваемого контекста остаются как политико-культурные условия деятельности партий, так и изучение зависимости их авторитета и социальной поддержки от политических настроений граждан страны. Можно вполне определенно констатировать, что даже в условиях постигших в настоящее время белорусское общество экономических потрясений, очевидного кризиса белорусской «модели развития», резкого падения рейтинга президента А. Лукашенко, тем не менее, совершенно не наблюдается роста влияния и популярности демократических политических партий, а «накапливаемый в обществе протестный потенциал пока не концентрируется ни в каких реальных альтернативах (оппозиционных структурах, программах, лидерах)» [4, с. 4].

Возникает, таким образом, необходимость дать целостный анализ развития политических партий в постсоветской Беларуси сквозь призму их способности выполнять традиционные (и классические) функции представительства интересов различных социальных групп и борьбу за ресурсы государственной власти.

Основные этапы развития политических партий

Становление политических партий в постсоветской Беларуси осуществлялось по традиционным для эпохи транзита лекалам, в количественном и качественном отношении в целом соответствуя аналогичным процессам в государствах Центральной и Восточной Европы. Многопартийная система фактически начала формироваться с конца 80-х гг. XX века с момента образования 19 октября 1988 г. оргкомитета по созданию Белорусского народного фронта. 19 марта 1991 г. была зарегистрирована первая в стране политическая партия – Объединенная демократическая партия Беларуси. Наблюдался быстрый количественный рост политических партий, тем более, что временное Положение о политических партиях, принятое Верховным Советом БССР в 1990 г., допускало их создание при численности 100 человек, а в редакции 1994 г. – до 500 членов. Этот рост продолжался до 1995 г., когда численность политических партий в стране достигла своего максимального уровня – 43.

Успешность партийного развития была зафиксирована и на парламентском уровне. На первых свободных выборах в посткоммунистической Беларуси (1995 г.) в высший законодательный орган страны 16 политических партий смогли провести 106 своих представителей: Партия коммунистов – 45 депутатов; Аграрная партия – 33; Партия народного согласия – 8; Объединенная демократическая партия – 5; Гражданская партия – 2; Белорусская социал-демократическая партия – 2 и др. В Верховный Совет 13-го созыва были избраны также 96 беспартийных депутатов. Таким образом, в этом органе государственной власти 53 % депутатов являлись членами политических партий.

Следует отметить, в формируемой партийной системе Беларуси в полной мере проявился лидерский характер белорусского общества: первые политические партии были существенным образом «завязаны» на конкретных политических персонах. Речь идет не только о таких ярких политиках, как, например, Зенон Позняк, консолидировавший

в рамках Белорусского народного фронта (БНФ) на рубеже 80–90-х гг. XX века демократическое антикоммунистическое движение страны, но и о лидерах, так называемых, «диванных партий», лишенных собственной социальной базы, устойчивых идеологических ориентаций, ушедших в течение нескольких лет в политическое небытие, но успешных, тем не менее, воспользовавшись либеральным законодательством, удовлетворить политические и личностные амбиции посредством создания собственных партий.

Наряду с универсальными закономерностями партийного строительства, присущими всем постсоветским государствам, белорусскому варианту становления партийной системы были свойственные свои отличительные признаки.

Во-первых, очевиден тот факт, что новым политическим силам (политическим партиям демократической ориентации) не удалось привлечь на свою сторону представителей белорусской номенклатуры, высший слой которой занял надпартийную позицию, а низший сгруппировался в трех политических партиях, исключительно лоббистской направленности: в партии Народного согласия, ядро которой составила реформаторская часть госаппарата; в Аграрной партии (партии «красных помещиков»); в партии Белорусский научно-производственный прогресс, объединившей директоров государственных предприятий.

Во-вторых, появились несколько политических партий, имевших свои «материнские» структуры в Российской Федерации. Речь идет о партии «Яблоко» (О. Абрамова), Партии всебелорусского единства и согласия (Д. Булахов), Либерально-демократической партии (С. Гайдукевич), что было, по-своему, логично, учитывая масштабы русофильских настроений в белорусском обществе. По мере же укрепления государственного суверенитета эти партии исчезли. Сохранилась только ЛДП, поскольку смогла в последующем дистанцироваться от партии В. Жириновского.

В-третьих, в партийном развитии Беларуси, в отличие от соседних государств, был слабо представлен национальный компонент по причине низкого уровня национального самосознания большинства населения страны. В партийно-политической практике фактор демократический превалял над фактором национальным.

В-четвертых, отчетливо проявилась претензия одной политической силы (БНФ) монополизировать политическое руководство всем сегментом демократического (и партийного) движения страны, что, в реальности, не могло не привести к противоположному результату.

В-пятых, примечательно то, что в это время не было даже робкой попытки создания провластной политической партии. Глава парламента уже независимой Беларуси С. Шушкевич занял принципиальную над(вне)партийную позицию. Со своей стороны, руководитель Совета министров В. Кебич предпочел опираться на госаппарат и на «свою» фракцию в парламенте, а не на партийные структуры.

В-шестых, в конечном счете, демократическому движению суверенной Беларуси не удалось создать интегрированную политическую структуру, способную в случае ожидаемого краха КПБ-КПСС встать у руля государственной власти.

После референдума 1998 года начался процесс партийного заката на политическом небосклоне страны. В 1999 г. после перерегистрации и введения нового Закона о политических партиях, согласно части 1 статьи 10, для создания и деятельности которого необходимо было уже не менее 1000 учредителей от большинства областей Беларуси и г. Минска, – в стране осталось 18 политических партий. К настоящему времени их число уменьшилось до 15. Ни одна из неоднократно предпринимавшихся попыток создания и регистрации новых политических партий (Партии свободы и прогресса (лидер – В. Новосяд), партии Белорусская христианская демократия (лидер – П. Северинец) и др. не оказалась успешной. Согласно же части 3 статьи 7 белорусского Закона о политических партиях деятельность незарегистрированных партий на территории Беларуси запрещена.

Феномен ослабления партийной жизни в полной мере проявился и на парламентском уровне. В результате выборов 2000 г. в Палату представителей 2-го созыва вошли представители только 7 политических партий (всего 16 человек): от Коммунистической партии Беларуси (КПБ) – 6 депутатов; от Белорусской аграрной партии – 5; Социально-демократической партии Народного согласия – 2;

от Социально-спортивной партии, Либерально-демократической партии (ЛДП) и Объединенной гражданской партии (ОГП) – по 1. То есть, партийное представительство в высшем законодательном органе власти не превысило 15 % общего числа депутатов.

По итогам парламентских выборов 2004 г. в Палату представителей вошли члены только 3 политических партий (12 депутатов): от КПБ – 8 человек, от Аграрной партии – 3 человека, ЛДП – 1. Общее же представительство членов партий в белорусском парламенте составило 11 %. Причем все избранные кандидаты в агитационный период не заявляли о своих партийных предпочтениях и партийном членстве, а позиционировались как представители либо «партии власти», либо как «твердые хозяйственники». Даже кандидаты от оппозиционных партий, как правило, стремились не декларировать свою партийную принадлежность. На последних выборах в белорусский парламент (2008 г.) тенденция сокращения партийного представительства в парламенте продолжилась – среди депутатского корпуса только 7 человек представляют политические партии – КПБ и Аграрную партию.

Пейзаж после битвы

В современной Беларуси наблюдается ситуация стагнации, застоя партийной жизни, партийной системы, переходящей в деградацию. Политические исследователи и публицисты по-разному называют это состояние, соглашаясь с тем, что в любом случае речь идет о пребывании партий в политическом гетто в формате политических клубов, поскольку их авторитет среди населения страны низок и они находятся вне процесса принятия политических решений. Как отмечает группа белорусских аналитиков, «в настоящее время белорусские политические партии не стали влиятельным элементом политической жизни общества. Фактически отсутствует их представительство в парламенте, правительство формируется на непартийной основе. Да и сама идея партийности не получила широкого признания среди населения Беларуси» [5, с. 4]. Результаты социологических исследований, проведенных НИСЭПИ

(июнь 2011 г.), показывают, что оппозиционные политические партии занимают предпоследнее место по индексу доверия среди социально-политических институтов Беларуси – им доверяют 20,1 % населения страны (к примеру, президенту доверяют 35,7 % белорусов, милиции – 34,6 %, а политическим партиям, поддерживающим нынешнюю власть – 21,7 %) [6, с. 27].

К тому же, существующие политические партии нельзя назвать массовыми. 10 политических партий имеют численность менее 2 тысяч человек при обязательной – 1 тысяче членов. У остальных партий число членов не превышает нескольких тысяч.

В чем же причины дезорганизации и деградации партийной системы в Республике Беларусь?

В первую очередь, следует назвать политико-культурный фактор, детерминирующий способы политического поведения граждан Беларуси. Не вдаваясь в детализацию, отметим, что политической культуре, утвердившейся в современной Беларуси, характерны следующие признаки: (1) высокая степень этатистских настроений; (2) доминанта политической пассивности; (3) преобладание политико-культурной гомогенности над фрагментарностью; (4) тяга к сильному государственному (харизматическому) лидеру и ориентация на построение с ним эмоциональных отношений; (5) одобрение авторитарного типа правления; (6) персонификация политических процессов; (7) ориентация на российские или советские образцы политического правления.

На уровне политических идентификаций современных белорусов следует обратить внимание на конструкцию «базового мифа», вокруг которого они осуществляются и который выражен в этатистских ориентациях, предполагающих делегирование государству ответственности за собственную социальную и личную судьбу, а государственная власть в ее персонифицированном проявлении выступает объектом для подданных проекций граждан. Концентрированным выражением доминанты этатизма в общественных настроениях Беларуси явились итоги референдума 1996 г., на котором большинство избирателей высказались за передачу собственных властных преро-

гатив белорусскому президенту. Этот факт не вызывает удивления, поскольку, как показывают социологические исследования, только 4 % опрошенных полагают, что активное участие в политической деятельности поможет им решить существующие проблемы [2, с. 185]. Результаты других эмпирических исследований, проведенных белорусскими социологами, свидетельствуют, что демократические ценности мало волнуют среднестатистического жителя Беларуси: в стране существует авторитарно-приспособленческий тип социального характера массы, предполагающий гипертрофическую роль властвующей элиты, лидеров и способствующий росту патерналистских настроений. Действительно, 53,4 % опрошенных белорусов полагают, что государство должно заботиться обо всех своих гражданах, обеспечивая им достойный уровень жизни [7, с. 14]. Даже в экономической сфере, как отмечает белорусский социолог Г. Соколова, «большинство белорусов строят неактивное экономическое поведение... Активный же тип экономического поведения реализуют менее 20 % белорусов» [8, с. 66, 68].

Подданническо-партиципаторная политическая культура, утвердившаяся в современной Беларуси, фиксирует большой интерес граждан страны к политике, но одновременно указывает на отсутствие готовности взять на себя политическую ответственность. Все это продуцирует потребность в авторитарном лидере и консолидированной автократии, детерминирует политическую пассивность населения, слабый интерес населения страны к партийной жизни, и не предполагает никаких, помимо электорально-ритуальных форм ее политической самодеятельности и самоорганизации.

Существенное влияние на локализацию партийной жизни оказывает административный (репрессивный) фактор. Дело в том, что, начиная с конца 90-х гг. XX века, демократические политические партии оказались под мощным давлением со стороны государственных структур. Речь идет и о политическом преследовании членов политических партий, и о трудностях их юридической регистрации, и о своеобразном «запрете на профессию» для

партийных активистов, и об организации масштабных информационных кампаний, направленных на дискредитацию оппозиционных партий, и т. п. Даже во внутрипартийных конфликтах Министерство юстиции РБ, как правило, поддерживает ту часть членов партии, деятельность которой соответствует интересам существующего политического режима.

Специально следует остановиться на двух аспектах деятельности партий, имеющих принципиальное значение для их функционирования и развития. Речь идет о финансовой составляющей партийной практики, а также о ее информационных ресурсах.

Эффективная политическая деятельность невозможна без достаточных финансовых ресурсов. В Законе о политических партиях РБ статья 24 гласит, что финансирование партий из госбюджета не допускается. Кроме этого, им запрещается прямо или косвенно получать денежные средства и иное имущество от иностранных граждан и организаций, а также религиозных организаций. Возможными же источниками получения денежных средств выступают: (1) членские взносы; (2) пожертвования и дарения; (3) доходы от использования имущества, издательской деятельности; (4) поступления от проводимых в уставных целях мероприятий.

Очевидно, что в силу своей уже упоминаемой малочисленности членские взносы не могут являться существенным источником доходов политических партий. Пожертвования и дарения невозможны по той причине, что персоны и организации, совершившие подобный безвозмездный акт, подвергаются немедленной административной экзекуции. Что же касается доходов от использования имущества, то за белорусскими партиями, даже наследниками КПБ-КПСС, такового не числится. Специально отметим, что одной из белорусских особенностей является неучастие в партийном строительстве представителей крупного бизнеса.

В реальности белорусские политические партии вынуждены использовать зарубежную финансовую помощь, что включает в себе серьезные риски. С одной стороны,

потери имиджевые, поскольку в представлении значительной части общественности страны политические партии находятся на иждивении зарубежных политических структур, а значит, «кто платит, тот и заказывает музыку». С другой стороны, постоянные нарушения законодательства в этой сфере делают партийные организации уязвимыми перед судебным преследованием. С третьей – иностранной помощи никогда не бывает достаточно и ее поступления не носят систематического характера.

Политические партии Беларуси не обладают собственными масс-медийными ресурсами. Более того, информационное пространство, существенным образом контролируемое государством, используется большей частью для формирования негативного имиджа демократических партий, которые, с подачи президента РБ, именуются, чаще всего, «пятой колонной».

Однако это только одна часть правды. Вторая выражена в том, что сами политические партии редко создают информационные поводы и недостаточно активно используют новые информационные технологии (интернет). Это тем более необходимо, поскольку, как показывают данные социологических исследований, 33,4 % белорусов уже получают общественно-политическую информацию из интернета (из телевидения – 75,7%, из газет – 34,0 %) [9, с. 19]. В современной Беларуси радио, телевидение и большинство общественно-политических газет являются государственными. Однако интернет все еще остается пространством информационной и политической свободы.

Административный прессинг касается не только партийных лидеров и активистов. В полной мере он относится к самим гражданам Беларуси. Их нынешняя политическая пассивность не в последнюю очередь объясняется страхом перед репрессивной государственной машиной. Так, в октябре 2010 г. 59,3 % опрошенных согласились с тем, что «многие/все» люди боятся выражать свои взгляды [10, с. 25]. И эта цифра имеет тенденцию к возрастанию.

Негативное воздействие на развитие партийной системы оказывают институциональные особенности поли-

тической системы. Во-первых, речь идет об утвердившейся в Беларуси мажоритарной избирательной системе, ограничивающей политические возможности партий. Как следствие этого, политические партии в минимальной степени представлены в органах государственной власти и не обладают властными возможностями для решения проблем людей.

Во-вторых, существующий в стране институт «сильного президентства» снижает роль избирательных кампаний, основанных на конкуренции партийных программ и проектов, усиливая роль персонального фактора. К тому же слабость законодательной власти, выхолощенность парламентской практики, отсутствие партийных фракций лишают политические партии важного канала политического влияния.

В-третьих, важной причиной партийной деградации является отсутствие в Беларуси публичной политики, субъектами которой, как правило, являются политические партии.

В-четвертых, фундаментальным источником слабости политических партий РБ является, прежде всего, то, что: «Беларусь представляет собой нереформированное посттоталитарное общество. Его самоорганизация находится в зачаточном состоянии... В стране отсутствует полноценная социальная база для формирования партий и групп интересов... Общество неструктурировано и, значит, не дифференцировано в социально-экономическом плане. Социальные слои и группы со своими специфическими интересами начинают только складываться. Большинство населения не осознало своих интересов и руководствуется преимущественно политическими инстинктами и идеологическими пристрастиями» [11, с. 101]. Следовательно, политические партии не в состоянии выполнять свою главную функцию представительства и защиты на высшем государственном уровне интересов «своих» социальных групп.

В-пятых, негативно на развитии партий сказываются не только особенности избирательной системы, но и специфика организации избирательных кампаний, предполагающая тотальный контроль со стороны органов государственной власти не только за ее ходом, но и ее результатами.

В-шестых, можно назвать и некоторые внутренние причины политического поражения партий. Группа независимых белорусских аналитиков указывает на собственные их ошибки, к которым «относятся неумение анализировать политическую ситуацию; неспособность разрабатывать стратегию и тактику, которые бы опережали действия власти; мелочная борьба друг с другом за укрепление позиций в демократическом лагере вместо объединения для решения важных политических задач: отсутствие эффективных программ по работе с номенклатурой, молодежью, женщинами и пенсионерами... с независимыми СМИ; внутренние противоречия; недостаточное внимание к созданию оргструктур в регионах и отсутствие системной работы с ними... Но пожалуй, главное, чего не хватает партиям, – это профессионализма, воли к победе и уверенности в своих силах» [5, с. 190–191]. К этому можно только еще добавить недостаточную сменяемость партийных кадров (совсем как в правящем режиме), что не только консервирует их «историю поражений», но и рутинизирует саму политическую деятельность.

К тому же, как показывают результаты политико-психологических исследований, в коммуникативном пространстве Беларуси А. Лукашенко переигрывает своих партийных оппонентов, в особенности в сегменте символической политики и вербальной практики. Реальную конкуренцию в этой сфере мог составить лидер Консервативно-христианской партии – БНФ З. Позняк, однако вынужденная эмиграция лишила его реального политического влияния.

Типология политических партий

Существуют традиционные типологии политических партий, классифицированные по их отношению к политическим идеологиям. Действительно, это важный маркер типологизации, но только в том случае, если политическая практика той или иной партии основана на прочных и устойчивых идеологических принципах и лозунгах.

Практически все исследователи белорусских политических партий используют подобную типологизацию, что в

белорусских обстоятельствах сопряжено, однако, со значительной долей упрощения. И не только потому, что современная Беларусь находится на границе цивилизационного разлома, размывающего идеологические границы, или же на белорусское общество существенное воздействие оказала эпоха постмодерна с ее расплывчатостью смыслов, включая и смыслы политико-идеологические.

Главное в другом, в том, что зафиксированные в партийных программах идеологические принципы зачастую не имеют своего внешнего проявления. Действительно, еще недавно ряд белорусских политологов отмечали, исходя из титульного названия партий, что в РБ существуют две коммунистические партии (КПБ и ПКБ). В реальности же, никакого отношения к идеологии марксизма они не имели, поскольку одна из них (ПКБ) давно уже встала на социал-демократические рельсы, что и подтвердило ее недавнее переименование в Белорусскую партию левых «Справедливый мир», а вторая (КПБ) превратилась на политической арене в абсолютного апологета практики президента А. Лукашенко, инициированной им идеологии белорусского государства, игнорируя базовые положения марксистской идеологии, и, формально обращаясь к Марксу и В. Ленину только по советским праздникам.

Или же, исходя из названия, заявляет о себе как о либеральной – Либерально-демократическая партия, претендуя встать в один ряд с классической либеральной Объединенной гражданской партией, являясь на деле типичной партией вождистского типа с невнятной идеологией и политическими принципами, зависимыми исключительно от политической конъюнктуры, актуальной позиции и капризов ее лидера.

Думается, целесообразно производить классификацию белорусских политических партий по более существенным критериям, главными из которых являются следующие: (1) является ли партия реально действующей или же формально; (2) поддерживает ли она ныне действующий политический режим и персонально А. Лукашенко или же нет; (3) каким является ее отношение к геополитическим ориентациям Республики Беларусь, к национально-культурному возрождению белорусского общества.

Первый критерий типологизации политических партий (формальность-реальность) напрямую связан с фиксацией информационных поводов, которые создают те или иные политические партии. Произведенный анализ показал, что реальную политическую деятельность осуществляют чуть больше половины из них – 8. Об остальных, как правило, пропрезидентских, мы узнаем только во время избирательных кампаний, когда их представители включаются в избирательные комиссии с целью выполнить ритуальную роль подтверждения чистоты и честности выборов с тем, чтобы по их окончанию опять исчезнуть до новых выборов.

Наиболее распространенной является типологизация партий по их отношению к правящему режиму и А. Лукашенко. Из 15 политических партий Беларуси 6 полностью поддерживают его политическую и идеологическую практику – КПБ, Социально-спортивная партия, Белорусская патриотическая партия, Республиканская партия, Белорусская аграрная партия, Республиканская партия труда и справедливости. Еще одна партия (ЛДП) поддерживает политическую линию президента РБ с оговорками.

Среди политических партий, оппозирующих Президенту РБ, можно выделить 7: ОПП, партию БНФ, КХП-БНФ, БСДГ, БСДП(Г), Белорусскую партию левых «Справедливый мир», Белорусскую партию «Зеленые».

Социал-демократическая партия народного согласия в целом относится индифферентно как к партийной оппозиции, так и к правящему режиму, занимая центристскую позицию.

Если же обратиться к ориентациям белорусских партий по линии «запад-восток», то, как правило, пропрезидентские политические партии отдают предпочтение восточному вектору геополитических ориентаций (России), а оппозиционные – западному (США и Евросоюзу).

Что же касается создания так называемой «партии власти», не имеющей своего юридического оформления, то в современной Беларуси подобная партия существует в виде президентской «вертикали» как административной, так и идеологической. А. Лукашенко полагает, что с по-

мощью подчиненной ему вертикали власти он сможет гораздо эффективнее добиться своих целей, нежели руководя общественно-политическими движениями, «своей» политической партией.

Как «бронепоезд на запасном пути» создано, правда, пропрезидентское Общественное объединение «Белая Русь», которое неоднократно заявляло о своей желании стать политической партией, наподобие «Единой России» в РФ. Однако до настоящего времени соответствующей отмашки со стороны президента не последовало, поскольку созданная им политическая система совершенно не адаптирована к партийной жизни и не нуждается в ней.

Следует специально отметить, политическим партиям и партийной системе современной Беларуси характерны определенные парадоксы. Первый из них связан со своеобразным поглощением авторитарным лидером (А. Лукашенко) коммунистических настроений, что в итоге привело к краху коммунистических партий. В настоящее время, по сути дела, в Беларуси они отсутствуют.

Второй парадокс выражен в том, что, несмотря на широко представленный в политическом пространстве Беларуси руссофильский и панславистский дискурс, на политической сцене страны отсутствуют пророссийские политические партии. Отчасти по той причине, что А. Лукашенко персонифицировал и канализировал подобные общественные настроения.

Третий парадокс указывает на своеобразное присутствие в «большой политике» оппозиционных политических партий – посредством активного заимствования белорусским президентом их лозунгов и программных положений.

Четвертый констатирует любопытную закономерность. С одной стороны, белорусские социологи на протяжении последних лет указывают на то, что, по меньшей мере, треть населения страны придерживается проевропейских отношений [12, с. 13–14]. Но, с другой стороны, эта многомиллионная часть граждан Беларуси отказывается в поддержке политическим партиям, артикулирующим подобные настроения и ценности.

Пятый парадокс связан с тем, что вызывает определенное удивление сам факт существования немалого числа оппозиционных политических партий в чрезвычайно агрессивных по отношению к ним рамочных условиях.

Таким образом, на основании вышеизложенного материала можно сделать вывод о том, что в условиях авторитарного режима и подданническо-партиципаторной политической культуры, утвердившихся в современной Беларуси, партийная жизнь все больше профанируется, имея тренд в сторону правозащитной деятельности и формата политических клубов.

Наряду с этим, партийная деятельность как таковая не исчезает, а просто трансформируются ее базовые функции. Вместо непосредственной борьбы за власть и активной электоральной деятельности, направленность действий оппозиционных политических партий сфокусирована вокруг повышения профессиональной компетентности (стажировки, семинары, тренинги) своих членов и пропагандистской деятельности с помощью лояльных к ним СМИ.

Многолетний опыт поражений белорусских политических партий, естественным образом порождая психические фрустрации его лидеров, настоятельно требует «перемены декораций» как в виде кадровых революций, так и активности по изменению рамочных условий их деятельности. Особое значение при этом имеет практика построения коалиций между политическими партиями, консолидация ограниченных партийных ресурсов, а также эффективность использования ими новейших коммуникативных технологий.

1. Круглашов А.Н. Политическая наука в Украине и Беларуси: проблемные вопросы развития// Белорусская политология: многообразие в единстве. Республика Беларусь в глобализирующемся мире: в 2 частях / Круглашов А.Н. – Гродно : ГрГУ, 2010. – Ч. 1. – С. 200–203.

2. Котляров И.В. Белорусские политические партии: состояние бифуркации и неопределенности// Белорусская политология: многообразие в единстве. Республика Беларусь в глобализирующемся ми-

ре: в 2 частях / Котляров И.В. – Гродно : ГрГУ, 2010. – Ч. 1. – С. 183–186.

3. Navumava S. Parteien ohne Macht. Harmlose Dornen im Auge der Autokratie / Navumava S. // Osteuropa. – 2004. – Heft 2. – С. 31–38.

4. Класковский А. До исторического минимума// Свободные новости. – 2011. – № 39. – С. 4.

5. Политические партии: Беларусь и современный мир / М.Ф. Чудаков [и др.]. – Минск : Тесей, 2005. – 416 с.

6. Мониторинг общественного мнения Беларуси. Июнь – 2011// Новости НИСЭПИ. – 2011. – Выпуск 2 (60). – С. 21–60.

7. Мониторинг общественного мнения. Декабрь – 2009// Новости НИСЭПИ. – 2009. – № 4. – С. 3–57.

8. Соколова Г.Н. Трансформационные процессы как предмет социологического анализа// Социология. – 2009. – № 3. – С. 57–69.

9. Мониторинг общественного мнения Беларуси. Май – 2011 // Новости НИСЭПИ. – 2011. – Выпуск 2 (60). – С. 3–20.

10. Мониторинг общественного мнения Беларуси. Октябрь – 2010 // Новости НИСЭПИ. – 2010. – Выпуск 4 (58). – С. 15–57.

11. Беларусь: дорога в будущее – книга для парламента / под. ред. Л. Заико и Я. Романчука. – Минск : АЦ «Стратегия», 2005. – 472 с.

12. Манаев О.Т. Беларусь и «большая Европа»: выбор пути// Беларусь и «большая Европа»: в поисках геополитического самоопределения. – Новосибирск : Водолей, 2007. – С. 12–30.

II. УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ, У РОБОТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Олексій Валеvський

ДИНАМІКА ЗМІН ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ВЛАДНИХ ЕЛІТ

Досліджуються мотиви схвалення різних виборчих систем від мажоритарної до пропорційної впродовж 1997–2011 рр. Обґрунтовується, що пріоритетними в цьому процесі для суб'єктів політичного процесу були переважно корпоративні політичні та бізнесові інтереси. Міркування встановлення збалансованої виборчої системи, яка б сприяла утвердженню демократичних стандартів, завжди були другорядними.

***Ключові слова:** мажоритарна виборча система, змішана мажоритарно-пропорційна виборча система, пропорційна виборча система, конфлікт інтересів.*

Valevskiy Oleksii. Dynamics of changes in the electoral system in Ukraine in the context of the conflict of interest ruling elites. The reasons for the choice of different electoral systems from the majority to proportional type during 1997–2011 are explored. It is argued that the priority in this process were mainly political and corporate business interests of the subjects of the political process. Consideration of establishing a balanced electoral system that would promote democratic standards have always been secondary.

***Keywords:** majority electoral system, mixed majority-proportional system, proportional system, conflict of interest.*

Нині на порядку денному стоїть питання модернізації чинної виборчої системи. Основні дискусії розгортаються між прихильниками повернення до змішаної пропорційно-мажоритарної системи та пропорційної системи з «відкритими»

списками. В контексті цих дискусій актуальним завданням є узагальнення негативного й позитивного досвіду функціонування різних виборчих систем упродовж останнього десятиріччя, зокрема визначення ступеня відповідності виборчих систем потребам суспільства. *Метою статті* є з'ясування ролі корпоративних інтересів правлячої політичної еліти у виборі тої або іншої електоральної моделі.

З перших років демократизації посттоталітарного суспільства одним із напрямів його реформування вважалося створення інституту багатопартійності. Підставою для цього було переконання в тому, що діяльність політичних партій, які повинні бути легітимними виразниками інтересів різних верств населення, створює основу для конкуренції різних ідеологічних і соціально-економічних моделей розвитку суспільства. Як вважалося, внаслідок конкуренції цих моделей виникає узгоджена концепція вирішення соціально-економічних та політичних проблем, яка повинна користуватися максимальним суспільним авторитетом.

Реальний перебіг історичних подій вніс суттєві корективи у таке схематичне уявлення про сутність багатопартійності в умовах посттоталітарного суспільства.

У перші роки державної незалежності в Україні діяла мажоритарна виборча система, яка дісталася в спадок від радянського минулого. За цією системою були обрані дві каденції Верховної Ради – 1 скликання (1990–1994 рр.) і 2 скликання (1994–1998 рр.).

У цей період в середовищі політикуму сформувалися установки, що інститут багатопартійності може стати ледве не панацеєю від усіх проблем пострадянського суспільства. Вважалося, що це дало б можливість проводити державну політику в напрямі пом'якшення розколу між прихильниками прокомуністичних і ліберальних орієнтацій, подолання децентралізації економічних відносин в період економічної кризи, що виникла після розпаду СРСР і формування «політичного центру» як відповідального суб'єкта в структурі громадсько-державних відносин.

В середовищі експертів і політиків на той час була поширена думка, що в умовах мажоритарного принципу

формування вищого законодавчого органу, становлення загальнонаціональних суб'єктів політичного процесу було неможливим. Вважалося, що політики загальнонаціонального масштабу можуть сформуватися тільки в організації, яка працювала б у всеукраїнському політичному просторі. Саме це давало б можливість політикам зосереджуватися не лише на проблемах окремого виборчого округу, а й на перспективах розвитку всього суспільства. Наступним мотивом, яким керувалися противники мажоритарної моделі, був негативний вплив на виборчий процес «тіньового» капіталу й адміністрацій місцевої влади. Вважалося (як згодом виявилось, помилково), що партії, які функціонують у загальнонаціональному просторі, не пристосовані для купівлі і будуть позбавлені адміністративного тиску.

Важливим чинником, який сприяв відмові від мажоритарної моделі, було помітне зростання ролі партій у політичному процесі. Так, якщо на виборах до Верховної Ради України в 1989 р. за умов монополії КПРС позапартійність була вагомим, якщо не вирішальним, чинником для перемоги кандидатів, то вже у виборчій кампанії 1994 р. змагання партійних висуванців було більш відчутним. За підрахунками, у складі Верховної Ради другого скликання близько 46 % депутатів було обрано як представники партій. Належність кандидата до партії сприймалася виборцями, якщо і не як вирішальний, то принаймні як вагомий аргумент. Так, кожен дев'ятий кандидат-партієць став депутатом. Водночас із позапартійних кандидатів до Верховної Ради України вдалося потрапити лише одному з 23.

Більшість політиків і політологів погоджувалася з тим, що після прийняття Конституції в 1996 р. необхідна була зміна виборчого закону. Водночас не було єдиного погляду на те, що саме слід робити: модернізувати мажоритарну систему чи впроваджувати іншу – змішану або пропорційну, позаяк у разі якісної модернізації існуючої на той час мажоритарної системи можна було б досягти всіх цілей – кардинального зменшення адміністративного впливу, унеможливлення комерціалізації депутатського

корпусу, зміцнення зв'язку депутатів із інтересами виборців тощо.

У тодішній дискусії щодо типу виборчої системи перемогла точка зору прихильників мажоритарно-пропорційного принципу. Вирішальне значення мали позиції парламентських фракцій КПУ, СПУ та Руху, тобто партій з прямо протилежними ідеологічними поглядами. Позиція цих партій головним чином була сформована під впливом соціологічних опитувань населення, що свідчили, що саме вони мають у громадській думці певну перевагу, що давало їм надії в умовах змішаної системи отримати набагато більше мандатів, ніж при мажоритарній. Суттєве значення у відмові від мажоритарної виборчої системи мали амбіції тодішньої Народно-демократичної партії, яка на той час володіла майже всіма ознаками «партії влади», зокрема до її складу входили вищі посадовці адміністративної системи.

За всіма ознаками рішення про перехід від мажоритарної до змішаної виборчої системи мало характер картельної змови між політичними силами протилежних ідеологічних орієнтацій. У питанні вибору найбільш вигідної для них виборчої системи вони досягли консенсусу, хоча боролися між собою у сфері ідеології. Корпоративні інтереси взяли гору над інтересами суспільними. Це стало *першою картельною змовою* в політичному розвитку України й, як засвідчить історичний поступ, наступні зміни виборчих систем також мали ознаки корпоративних змов.

В умовах змішаної пропорційно-мажоритарної виборчої системи була обрана Верховна Рада третього (1998–2002 рр.) і четвертого (2002–2006 рр.) скликань. Досвід цих виборчих кампаній засвідчив, що багатьох із тих позитивних змін, що планувалися, досягти не вдалося.

Позитивним чинником є те, що впродовж дії змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи спостерігалось поступове зменшення кількості партій і блоків, яким вдалося подолати виборчий бар'єр. У кампанії 1998 р. брали участь 30 партій і виборчих блоків, але змогли подолати бар'єр 8, у 2002 р. із 33 партій і виборчих блоків – тільки 6. До речі, ця тенденція збе-

ріглася й у 2006 р., коли вибори відбувалися виключно на пропорційній основі, коли із 45 партій і блоків, що конкурували, до Верховної Ради вдалося потрапити всього 5 суб'єктам виборчого процесу.

Зменшення кількості парламентських партій вказувало на поступовий процес політичної структуралізації парламенту і стало свідченням того, що до парламенту мали шанс потрапити лише ті партії та блоки, які володіли потужними організаційними, фінансовими й інформаційними ресурсами. Це можна вважати позитивною ознакою, оскільки вона вказувала на поступове подолання дрібно-партійності.

Позитивною тенденцією також стало те, що так звані «технологічні проекти», тобто штучно створені під кон'юнктуру виборчої кампанії партії, практично не мали шансів потрапити до парламенту. Єдиним «технологічним проектом», якому це вдалося зробити, стала перемога на виборах 1998 року Партії зелених, яка зуміла подолати виборчий бар'єр за рахунок вдалої реклами. Згодом ця віртуальна партія дуже швидко зійшла з політичної сцени. В цілому ж досвід зазначених кампаній довів безперспективність створення віртуальних або технологічних політичних проектів.

Виправдалися надії щодо послаблення впливу місцевих регіональних еліт на результати виборчого процесу. Незважаючи на використання адміністративних важелів, опозиційні партії як у 1998 р., так і в 2002 р. зуміли показати цілком задовільні результати, тоді як на мажоритарних округах, як правило, перемагали провладні представники. Зокрема, за результатами виборів 1998 р. опозиційні КПУ і НРУ набрали на багатомандатному окрузі, відповідно, 24,6 % і 9,4 % голосів. У компанії 2002 р. лідерами в багатомандатному окрузі виявилися опозиційні партійні структури – блок «Наша Україна» (23,5 %) і КПУ (19,9 %).

Зазначені виборчі кампанії змусили переглянути роль так званої «партії влади» у політичному процесі. Адже, незважаючи на використання адміністративного ресурсу, ні Народно-демократичній партії в 1998 р., ні блокові «За

єдину Україну!» в 2002 р., які уособлювали «партії влади», не вдалося посісти домінуючих позицій у парламенті. Блок «За єдину Україну!» після потрапляння до парламенту швидко розпався на декілька депутатських груп згідно з особистими та груповими інтересами. Досвід створення «партій влади» та їх участі у виборчому процесі довів безперспективність штучного утворення політичних організацій на базі управлінського апарату.

Водночас, впровадження змішаної виборчої моделі не змогло розв'язати низку важливих макрополітичних проблем.

По-перше, зміцнилася залежність переможців виборчого процесу від харизми їхніх партійних вождів та інтересів фінансово-промислових груп. Пропорційна складова засвідчила, що плани звільнити політичні партії від впливу фінансово-промислових груп виявилися примарними. З'ясувалося, що партії не гірше пристосовані до їх «купівлі» капіталом, ніж окремі кандидати.

По-друге, суттєвим недоліком пропорційної складової став закритий механізм формування виборчих списків. Предметом уваги виборців зазвичай була перша, так звана іміджева п'ятірка виборчого списку. Водночас прихована «прохідна» частина виборчого списку будувалася виходячи з інтересів фінансових донорів і партійної верхівки. Досвід виборів довів, що модель «закритих виборчих списків» не здатна забезпечити автентичну репрезентацію інтересів соціальних прошарків українського суспільства.

По-третє, впровадження змішаної виборчої системи не сприяло нейтралізації негативних наслідків регіоналізації політичного простору. Як показує досвід, навіть великі партійні структури залишились суто регіональними організаціями, які не змогли подолати політичний регіоналізм за ознаками «Схід – Захід». Згодом, як засвідчили президентські вибори 2004 р. і парламентські – 2006 і 2007 рр., учасники виборчого процесу за рахунок роздмухування міжрегіональних суперечок і створення образу «регіонального» ворога намагались мобілізувати якомога більше прихильників.

По-четверте, одним із аргументів на користь впровадження змішаної мажоритарно-пропорційної моделі був

той, що начебто з'явиться можливість сформувати дієздатну парламентську більшість, яка стане запорукою реалізації системної державної політики. Ці надії не виправдалися. Депутатська більшість у парламентах 3-го і 4-го скликань формувалася під тиском президентської сторони і тому була не стійкою. Президентській стороні необхідно було регулярно застосовувати або силові методи до збереження більшості, або занурюватися у пошук консенсусу інтересів окремих депутатських груп. Предметом торгів виступали привабливі посади у виконавчій владі та надання економічних преференцій бізнесовим структурам депутатів. Отже, практика засвідчила, що тільки за допомогою маніпуляції з виборчими моделями не можна забезпечити дієздатність і відповідальність парламенту.

По-п'яте, змішана виборча система є конфліктогенною моделлю формування депутатського корпусу, що також мало негативний вплив. «Мажоритарники» прагнули передусім відстоювати інтереси своїх округів і були більш пов'язані з інтересами місцевої виконавчої влади. Натомість депутати, обрані за партійними списками, реалізовували, насамперед, інтереси своїх партій. У практиці парламентської діяльності це були часто не сумісні за своїм змістом інтереси.

Загальна тенденція корпоратизації політичного процесу та посилення впливу партій на виконавчу владу сприяли збільшенню кількості прихильників відмови від змішаної мажоритарно-пропорційної моделі й переходу до пропорційної.

Прийняття пропорційної моделі виборів слід розглядати в контексті намірів Президента Кучми провести конституційну реформу. Перехід до парламентсько-президентської моделі, а відтак і зміна способів формування уряду та центральних органів влади актуалізувала проекти впровадження пропорційної моделі виборів. Ключовим фактором, завдяки якому була схвалена пропорційна виборча система, стала необхідність реалізації конституційної реформи 2004 року. А саме – вимога лівих фракцій тодішнього складу Верховної Ради підтримати проект конституційних змін в обмін на прийняття пропорційної ви-

борчої системи. Отже, схвалення пропорційної виборчої системи стало *другою картельною змовою* між провідними суб'єктами політичного процесу для реалізації власних корпоративних інтересів.

Зазначимо, що впродовж 2002–2004 рр. у парламенті обговорювалися різні варіанти пропорційної системи, зокрема й ті, що базувалися на моделі регіональних або «відкритих» виборчих списків. Однак ці альтернативи не знайшли необхідної кількості прихильників. Загроза, що пов'язувалася з упровадженням пропорційної моделі, яка базується на так званих «закритих списках», усвідомлювалася багатьма учасниками політичного процесу. Однак, незважаючи на наявність альтернатив, був схвалений найгірший для суспільства і найкращий для партій варіант виборчої моделі.

За цією моделлю був обраний депутатський корпус 5-го скликання Верховної Ради (2006–2007 рр.) і нині діючий склад парламенту 6-го скликання на дострокових виборах у 2007 р.

Проведення за такою моделлю виборчої кампанії в 2006 р. повністю підтвердило побоювання її критиків. Така модель формування виборчих списків безпосередньо сприяла олігархізації партій й унеможливила розвиток внутрішньопартійної демократії. Як наслідок, масовою стала практика купівлі/продажу місць у так званій «прохідній» частині виборчого списку. Оскільки в координатах Конституції 2004 року фракції парламентської більшості набули пріоритетного права формування уряду, то зазначені негативні чинники мали деструктивний вплив на якість виконавчої влади. Пропорційна виборча система сприяла виникненню так званого партійно-квотного принципу формування центральних і регіональних органів виконавчої влади. Згідно з цим принципом керівні посади в органах влади розподілялися між партіями-переможцями відповідно до тінювих домовленостей. Це сприяло політизації державної служби й руйнуванню цінностей професіоналізму серед державних службовців, позаяк кар'єра керівників органів влади залежала не від їхнього професіоналізму та компетенції, а від політичної лояльності.

Виходячи з цих негативних чинників, на порядок денний постала проблема модернізації виборчої системи, над якою активно працював депутатський корпус і експертне середовище. Варто зазначити, що впродовж 2007–2011 рр. у Верховній Раді було зареєстровано більше п'ятдесяти законопроектів щодо внесення змін до чинного виборчого законодавства [1].

Із запропонованих альтернатив, на нашу думку, найбільш оптимальним було б повернення в рамках пропорційної моделі до елементів мажоритарної системи. Таке повернення могло б забезпечити, з одного боку, обмеження безконтрольної влади партійних вождів, з другого – заклало б умови для наближення партій до потреб виборців і розвитку внутрішньопартійної демократії. Реалізувати це можна було б через схвалення пропорційної виборчої системи, яка базується на моделі територіальних (або «відкритих») виборчих списків, що викладена в проекті Виборчого кодексу [2].

Впровадження виборчої моделі за «відкритими» списками дозволило б унеможливити деперсоналізацію голосування виборцями за партійних кандидатів. Ця модель пропонує створення регіональних виборчих округів і, водночас, сприяє збереженню загальнонаціонального статусу політичних партій й перешкоджає їх регіоналізації. Це сприяє зменшенню політизації міжрегіональних конфліктів. Варто також зазначити, що цей законопроект був визнаний багатьма вітчизняними та міжнародними експертами як такий, що найбільш підходить до реалій сучасного українського суспільства.

Однак парламентська більшість Верховної Ради 2011 р. не була зацікавлена в зазначеній модернізації виборчої системи. На противагу проекту пропорційній виборчій системі із «відкритими» списками парламентська більшість разом із опозиційними фракціями БЮТ і НУНС підтримала законопроект, який повертав виборчу систему до змішаної пропорційно-мажоритарної системи [3]. Схвалення Закону про вибори народних депутатів України № 9265-1 від 10.10.2011 р. стало проявом *третьої картельної змови* політикуму заради захисту корпоративних інтересів.

Визначимо стисло інтереси учасників цієї картельної змови.

Домінуючими інтересами було прагнення розв'язати для Партії регіонів так звану «проблему 2012 року», тобто створення умов, за яких президентська партія змогла б отримати більш-менш пристойний електоральний результат. Нагадаємо, що соціологічні опитування фіксували стійку тенденцію зменшення популярності Партії регіонів серед населення. Так, за даними Київського міжнародного інституту соціології, електоральний рейтинг Партії регіонів з 35–38 % у квітні–червні 2010 року впав до 14 % у червні 2011 року [4]. Відтак, основним мотивом для Партії регіонів було прагнення за допомогою використання адміністративного ресурсу «добрати» на мажоритарних округах лояльних до неї депутатів для збереження «ручної» парламентської більшості.

Мотиви підтримки повернення до змішаної виборчої системи в опозиційних фракцій також були вельми меркантильними. На той час у політичному просторі існували дві політичні сили, які позиціонували себе як опозиційні, – БЮТ і «Фронт змін», які, відповідно, були володарями пристойних рейтингів електоральної підтримки. На момент схвалення закону, згідно з даними КМІС, у БЮТ було 11 %, у «Фронту змін» – 8 %. Для «Фронту змін» парламентські вибори 2012 р. виконували функцію підготовки його лідера А. Яценюка до президентської кампанії 2015 р. Яценюку важливо було сформувати свою фракцію в парламенті як уособлення «третьої сили» та забезпечення позиціонування «Фронту змін» як партії майбутнього Президента. Для «Батьківщини» принциповим було забезпечити депутатською недоторканістю максимально можливу кількість своїх прихильників і зберегти можливість використання парламентської трибуни у критики влади.

Для обох зазначених політичних сил важливим було збереження домінування в опозиційному спектрі та недопущення посилення інших партій. Зацікавленість опозиційних фракцій полягала в тому, що новий «старий» закон ускладнював потрапляння до парламенту дрібних опозиційних сил. Зокрема, законом підвищувався прохідний

бар'єр до 5 %, заборонялася участь у виборах партійних блоків, у виборчих комісіях перевагу мали представники парламентських фракцій, скасовувалася графа «проти всіх». Досить привабливою була норма закону, що мала ознаки антиконституційної, яка дозволяла «подвійне» балотування: і за списками партії, і за мажоритарним округом. Таким чином, третю картельну змову в змінах виборчої моделі по праву можна назвати змовою великих політичних сил проти дрібних і середніх.

Домінуючим мотивом повернення до змішаної пропорційно-мажоритарної виборчої системи стало прагнення побудови інституційних засад, які матимуть наслідком монополізацію в політичній сфері. Ці мотиви, зокрема, популяризувалися за допомогою реклами створення двопартійної системи в Україні. Ось яку характеристику дав представник Партії регіонів О. Єфремов: «Виходячи з практики, держава розвивається нормально там, де встановилася так звана система «2+1», коли на політичній арені є дві великі партії, які ведуть боротьбу за голоси виборців. Але є й низка дрібніших партій, які в разі помилок великих політичних сил відбирають у них голоси, беручи таким чином участь у формуванні політики. Як правило, при такому політичному розкладі зберігається стабільність еліт у державі. І боротьба ведеться не один проти одного, а за голоси виборців» [5].

Отже, владна верхівка ідеальною моделлю вважає ту, за якою на виборах (парламентських і президентських) конкурують дві політичні сили. Ці дві гіпотетичні партії, мабуть, будуть знаходитися на утриманні великого бізнесу та репрезентувати його корпоративні інтереси. Власне, це й забезпечує «збереження стабільності еліт», тобто недоторканності інтересів олігархії та великого капіталу. А те, що представник Партії регіонів називає «+1», маючи на увазі дрібні партії, фактично, є так звані «технологічні» партійні проекти, мета яких полягає в імітації політичної конкуренції.

Аналіз динаміки змін виборчої системи дозволяє зробити висновок, що у схваленні різних виборчих моделей політична еліта мала на меті переважно власні корпоративні

цілі. За всіма ознаками ці зміни мали характер картельних змов між провідними політичними силами заради посилення монополізму в політичній сфері. Отже, можна визначити три картельні змови, які забезпечили перехід від мажоритарної моделі до змішаної та пропорційної і, відповідно, повернення до змішаної.

Мотиви вибору електоральної моделі, яка б забезпечувала адекватне волевиявлення громадян і сприяла б зменшенню політичної корупції, а також впливу олігархічного капіталу на партії, не були пріоритетними.

1. Законопроекти щодо внесення змін до виборчого законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2_5_1_J?ses=10007&num_s=2&num=&date1=&date2=&name_zp=%E2%E8%E1%EE%F0%E8&out_type=&id=

2. Проект Виборчого кодексу України № 4234-1 від 23.03.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35014

3. Проект Закону про вибори народних депутатів України № 9265-1 від 10.10.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41437

4. Електоральні настрої населення України, червень 2011. Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.kiis.com.ua](http://www.kiis.com.ua)

5. Єфремов О. Про вибір і «радянське мислення»/ Олександр Єфремов // День – Щоденна всеукраїнська газета – 2011. – 11 вересня – № 182 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/216982>

Олександр Висоцький

ЛЕГІТИМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ

Розглядаються технології легітимації, які здійснювалися Партією регіонів для здобуття та утримання влади. Визначається сутність технологій легітимації політичної влади, встановлюються сутнісні ознаки Партії регіонів, виокремлюються та аналізуються технології

легітимації, які використовувала Партія регіонів під час виборчих кампаній.

Ключові слова: Партія регіонів, політичні партії, технології легітимації політичної влади, громадська думка, суспільне визнання, легітимність політичної влади.

Vysotskyi Olexander. The technologies of legitimating the Party of Regions. The technologies of legitimation, which were used by the Party of Regions to obtain and retain power, are considered. The essence of the technologies of legitimating political power is determined, the essential features of the Party of Regions are clarified, technologies of legitimation, which the Party of Regions applied during election campaigns, are highlighted and analyzed.

Keywords: The Party of Regions, political parties, the technologies of legitimating political power, public opinion, social recognition, legitimacy of political power.

Мета та завдання. Мета статті – з'ясувати особливості застосування технологій легітимації Партією регіонів. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити сутність технологій легітимації політичної влади; 2) встановити сутнісні ознаки Партії регіонів; 3) виокремити та проаналізувати технології легітимації, які використовувала Партія регіонів під час виборчих кампаній.

Партія регіонів сьогодні є правлячою партією в Україні. Для здобуття влади нею застосовувалися різноманітні технології, в тому числі легітимаційні. Легітимаційні технології або технології легітимації політичної влади є ключовим чинником сучасної політики. Вони застосовуються політичними суб'єктами для отримання суспільного визнання, довіри та підтримки з метою здобуття, утримання та реалізації влади.

Формування Партії регіонів розпочалося з жовтня 1997 р., коли була створена Партія регіонального відродження України (ПРВУ). У листопаді 2000 р. до Партії регіонального відродження приєдналися Партія труда, Політична партія «За красиву Україну», Партія солідарності України та Всеукраїнська партія пенсіонерів. Унаслідок об'єднання кількісного та організаційного потенціалу п'яти партій виникла Партія регіонального відродження

«Трудова солідарність України». З березня 2001 р. вона була перейменована на Партію регіонів.

З самого створення Партія регіонів функціонувала, поперше, як одна з «партій влади», по-друге, як партія донецьких олігархів, політичний бізнес-проект фінансово-промислових груп донецького регіону. Вже на момент установчого з'їзду 22 жовтня 1997 р. до неї входило 35 депутатів Верховної Ради, голова податкової адміністрації М. Азаров та багато регіональних керівників, серед яких були мер Сімферополя В. Єрмак, мер Запоріжжя В. Головка, мер Донецька В. Рибак. Останній і очолив партію, яку неформально тоді називали «партією мерів». Після парламентських виборів 1998 р. у Верховній Раді була створена депутатська група «Відродження регіонів», яка вважалася пропрезидентською. У червні 1999 р. «партія мерів» увійшла до виборчого блоку на підтримку Л. Кучми на виборах Президента України «Наш вибір – Леонід Кучма!», об'єднавшись для цього з іншими «партіями влади».

У листопаді 2001 р. Партія регіонів на чолі з М. Азаровим разом із чотирма іншими «олігархічними» партіями увійшла до пропрезидентського виборчого блоку «За Єдину Україну!».

Отже, Партія регіонів з самого початку свого існування розвивалась як «партія влади», тобто фактично як легітимацийна технологія правлячого режиму, що була спрямована на мобілізацію суспільної підтримки на його користь, в основному в період виборів. Разом з тим, українські, переважно донецькі олігархи (донецькі політико-економічні групи), бачили в ній структуру, яка буде лобіювати їх інтереси. Вже в передвиборчій платформі партії, що була прийнята установчим з'їздом у жовтні 1997 р., акцент був зроблений на фінансовій самостійності регіонів [1, с. 145]. З Партією регіонів пов'язували та пов'язують реалізацію своїх інтересів на державному рівні декілька політико-економічних груп, які одночасно становлять її потужні фінансові ресурси. Це т. зв. «Старша донецька група» (Ю. Звягільський, Г. Скудар, М. Янковський, В. Бойко, В. Ландик), група або бізнес-імперія Р. Ахметова, до неї також зараховують групу АРС (І. Гуменюк) та компанії Б. Колесни-

кова, окрему групу становить концерн «Енерго», потужною групою виступає Індустріальний союз Донбасу (В. Гайдук, С. Львовчкін, С. Тарута, О. Мкртчян), однією з найбільш впливових є група братів Ключових, також треба назвати структури «Укрінтерпродукт» О. Лещинського та АТ «Радон» В. Скубенка. Останнім часом помітну роль серед олігархів, пов'язаних із Партією регіонів, відіграють Д. Фірташ (Росукренерго) та В. Хорощковський.

Функціонування будь-якої «партії влади» в Україні багато в чому характеризує опора на адміністративний ресурс. Повною мірою це властиве і Партії регіонів. Можна стверджувати, що адміністративний ресурс був важливою складовою технологічного арсеналу її політичної боротьби, починаючи з практик добровільно-примусового поповнення кадрового складу та закінчуючи адміністративними заходами щодо забезпечення належного результату на виборах.

Про легітимаційні технології Партії регіонів, що ефективно працювали, можна говорити лише з парламентських виборів 2006 та 2007 рр., на яких Партія регіонів як опозиційна сила вимушена була робити ставку не стільки на методи адміністративного примусу, скільки на засоби переконання.

Однією з основ організації легітимаційного впливу Партії регіонів на свідомість громадськості України стала орієнтація на емоції та почуття виборців. Варто наголосити, що більшість населення країни й нині схильна більше робити вибір «серцем», тобто на основі емоцій і почуттів, ніж виходячи з раціональних аргументів. Як наслідок, перемогу за симпатії громадян здобувають ті політичні сили, які знаходять найбільш дієві засоби психологічного впливу на них. Іншими словами, українська політика будується на постійній маніпулятивній грі, де кожна зі сторін намагається уникнути відповідальності за політичні рішення, переклавши її на інших. Це передбачає, що суперництво між партіями за голоси та довіру виборців йде не на рівні ідейних програм, детально розроблених планів-стратегій розвитку країни, а на рівні іміджів. Звичайно, наявність партійної програми обов'язкова, але лише як незначна, формальна складова партійного іміджу. Набагато важливішу роль у побудові партійного іміджу віді-

грають теми, які ініціюються партією відповідно до почуттів, бажань і цінностей громадян певного регіону. Ключове ж значення для формування та підтримування іміджу партії відіграє імідж її лідера.

Для масової свідомості властива, як зауважує Г. Ділігенський, персоніфікація різноманітних об'єктів та процесів політичного світу, ототожнення їх з образом того чи іншого політичного лідера [2, с. 21–22]. Цей вчений підкреслює «схильність масової свідомості до образно-емпіричного типу пізнавальної активності», коли «безпосередньо сприймані образи є «будівельним матеріалом» картини суспільної дійсності, що конструюється нею. Політичний лідер, який перебуває в наші дні завдяки телебаченню в сфері сенсорного сприйняття своїх співгромадян, володіє якостями «образності» й «емпіричності» набагато більшою мірою, ніж політичні інститути й течії...» [2, с. 37]. Отже, завдяки вдало сформованому та ефективно функціонуючому іміджу політичний лідер здатен наділяти легітимністю ті об'єкти та процеси політичного світу, з якими він ототожнюється в масовій свідомості як їх керівник. Наприклад, привабливий імідж політичного лідера може наділяти легітимністю державний орган або партію, яку він очолює. І навпаки, негативація іміджу політичного лідера може потягти за собою занепад партії чи кризу державної влади. Виходячи з цього, обрання доволі успішного Прем'єр-міністра В. Януковича головою Партії регіонів у квітні 2003 р. було вдалим кроком на шляху посилення її легітимності в очах потенційних прихильників. На той момент повністю його підтримували 12,7 % населення України, частково – 26,5 % [3, с. 18].

З парламентських виборів 2006 р. однією із головних легітимаційних технологій Партії регіонів стає технологія негативної легітимації. Її суть полягає у викритті та випинанні очевидних прорахунків чинної влади опозиційними силами (чи колишньої влади, якщо опозиційні сили тільки-но здобули владу) для використання їх як тла позиціонування власних достоїнств. Так, у передвиборчих текстах Партії регіонів вказувалось на негативні наслідки дій «помаранчевої влади»: «Обіцянки, що давались на Майдані,

не виконані. Ціни на продукти харчування та послуги катастрофічно зростають щодня. «Помаранчева влада» розпалася сама та приводить до розвалу все, за що бореться. Політика влади – суцільні помилки та прорахунки». Замість цього Партія регіонів у власній рекламі пропонувала «покращення життя вже сьогодні», пов'язуючи це покращення з собою. Посилювачем дії технології виступало те, що про «погіршення життя» розповідали «люди з вулиці», беззастережні особи, з якими виборець Партії регіонів мав себе асоціювати. Технологія «люди з вулиці» являє собою ефективну зчіпку технологій **візуалізації думки громадськості, міфологізації соціальної реальності** (зрозумілість, штучність та упередженість образів, які викривляють справжню реальність), **емоціоналізації** (невдоволення, відчай) та **об'єктивації сконструйованої реальності** (через часте повторення та впевнене промовляння).

Значну роль у діяльності Партії регіонів відіграє легітимаційна технологія **формування порядку денного**. Як відомо, діяльність політичних суб'єктів громадськості схильна оцінювати через ті чи ті важливі для себе теми (проблеми), тому політичні сили, які громадськість пов'язує з вирішенням важливих питань, мають більше шансів на досягнення успіху. Разом з тим, за допомогою «розкручування» вигідних для себе тем політичні сили здатні контролювати громадську думку.

Однією із ключових тем, на фоні яких можна отримати максимальну підтримку громадян України, Партія регіонів обирає соціально-економічну. Так, у політичній рекламі цієї партії на виборах 2006 р. можна було почути: «Життя у людей, у звичайних робочих людей, стало набагато гірше. Ціни зросли, пенсії зменшилися. Все тільки гірше і гірше. Зараз настільки інфляція захопила наше буденне життя».

Сама економіка України знаходиться зараз у періоді застою...». Виходячи з результатів опитування громадської думки Центру О. Разумкова, важливість соціально-економічних питань для жителів України превалює над іншими [4, с. 6]. Тому можна вважати, що вибір соціально-економічної тематики як ключової був вдалим.

Іншими темами, які були взяті на озброєння Партією регіонів, виступали проблеми російської мови та зв'язків із Росією. Відповідно до В. Хмелька, російський чинник є одним із вирішальних у виборчих кампаніях в Україні. За його розрахунками, прихильність виборців політичним силам, які беруть на озброєння теми російської мови та близьких відносин з Росією, визначається не етнічним, а їхнім мовним складом, тобто схильністю спілкуватися російською мовою [5]. І таких виборців в Україні, за оцінкою В. Хмелька, не менше 33 % [5]. Виходячи з такого стану справ, тодішній Президент В. Ющенко, борючись з політичними противниками, намагався «заборонити» теми російської мови та зближення з Росією [6, с. 516]. Багато в чому саме завдяки цьому, «розкручуючи» теми російської мови та близьких відносин з Росією, Партія регіонів змогла успішно позиціонувати себе як головна опозиційна сила.

На позачергових парламентських виборах 2007 р. Партія регіонів розширює спектр технологій легітимації, в основному, за рахунок ціннісно-мобілізуючих і комунікативних. Аналізуючи ціннісно-мобілізуючі технології Партії регіонів, слід зазначити, що ставка технологами цієї партії робилася на виборця з патерналістськими очікуваннями, тобто такого, який між свободою від державної опіки та соціальними гарантіями обирає останнє. Для такого виборця більш привабливою та цінною є стабільність, ніж постійні зміни в пошуках більш вільної, демократичної моделі організації суспільного життя. Тому ставка технологами Партії регіонів була зроблена на стабільність як ключову цінність («Гарантуємо стабільність!» або «Стабільність – це основа добробуту»), яка поряд із гаслом «покращення життя» зможе притягнути виборців.

Серед комунікативних технологій легітимації слід, насамперед, відзначити їх багатоманітність. Під комунікативними технологіями легітимації влади можна розуміти будь-які способи та процедури інформування з метою породження потрібних для суб'єктів їх здійснення інтерпретацій реальності у сприйнятті громадськості. Іншими словами, комунікативні технології легітимації – це способи та процедури конститування, генерування та детер-

мінації інтерпретацій у громадській думці з метою досягнення, забезпечення, зміцнення чи позбавлення влади суб'єктів політики.

Комунікативні технології легітимації партії мають забезпечувати ефективну передачу повідомлень щодо переваг цієї партії над іншими та мобілізувати громадян на її підтримку. До комунікативних технологій легітимації, які активно використовувалися Партією регіонів під час виборчої кампанії 2007 р., можна віднести: 1) рекламні технології, які були покликані за допомогою поширення інформації мотивувати виборців проголосувати за Партію регіонів. Так, 57,3 % партійного бюджету, передбаченого на медіа-забезпечення кампанії, планувалось витратити на рекламу на телебаченні; 25,14 % – на рекламу на радіо; 9,8 % – на рекламу в пресі; 6,19 % – на зовнішню рекламу; 0,7 % – на рекламу в інтернеті [7]; 2) PR-технології: замовні журналістські матеріали – 0,59 % партійного медіа-бюджету; проведення партійного з'їзду під час виборчої кампанії, участь у ток-шоу; 3) дірект-мейл (пряма поштова розсилка, іноді з вказуванням імені адресата), зокрема, розсилка вітальних листівок «від лідера Партії регіонів» до днів визволення областей від німецько-фашистських загарбників [7].

Застосовані Партією регіонів технології легітимації дали позитивний ефект, порівняно з попередніми парламентськими виборами (35,5 % проти 32,14 %).

Для участі у президентських виборах 2010 р. Партія регіонів висунула В. Януковича. Як і в парламентських виборчих кампаніях Партії регіонів, політтехнологами В. Януковича була успішно застосована технологія негативної легітимації. Її особливостями було використання очевидних прорахунків, недоліків, слабкостей політики правлячих «помаранчевих» сил, різноманітних причин невдоволення ними з боку громадськості як сприятливого тла для переключення та зв'язування надій більшості суспільства з досвідченим, орієнтованим на потреби людей претендентом на вищий пост у країні, який візьме на себе відповідальність подолати наслідки невдалого правління політичних суперників. Так, наприклад, у передвиборчій

програмі В. Януковича заявлялося: «Вірю в те, що народ України дасть свою категоричну оцінку всій «помаранчевій» владі, цим бездарним політиканам, через вибори очистить українську владу від популістів, політичних авантюристів і корупціонерів. Впевнений, що у цей складний час народ України довірить мені відповідальну справу подолання катастрофічних наслідків їх злочинного правління. Я готовий використати свій багаторічний досвід та знання на благо людей і країни» [8, с. 3]. Зауважимо, що термін «негативна легітимація» пов'язаний з поняттям «негативна легітимність», який запровадив С. Хантінгтон для позначення підтримки більшістю громадськості нового політичного режиму на початковому етапі його функціонування внаслідок невдач попереднього режиму й очевидних відмінностей між ними [9, с. 61].

Можна стверджувати, що негативною легітимністю успішно скористався Президент В. Янукович на початковій стадії свого правління для забезпечення позитивної легітимності своїй політичній владі. Фактично, велику кількість найбільш помітних політичних кроків Президента В. Януковича та його адміністрації можна розглядати як технології легітимації президентської влади та політичного режиму в цілому. Серед найбільш значних із них варто назвати створення пропрезидентської більшості у Верховній Раді, повернення до Конституції президентсько-парламентської республіки «кучмівських часів» зі значними президентськими повноваженнями, призначення «пропрезидентських» кадрів на ключові владні посади в державі, проведення адміністративної реформи, спрямованої на «очищення» органів влади від прибічників попередніх правлячих сил і встановлення контролю над діяльністю чиновників. Зауважимо, що всі ці технології багато в чому впливають із теоретико-практичних напрацювань стосовно проблеми легітимації влади таких відомих науковців, як Е. Лутвак, Дж. Шарп та С. Хантінгтон. Так, наприклад, спеціаліст із державних переворотів Е. Лутвак аргументовано вказував, що в добре організованих державах, де бюрократичний апарат працює на основі жорстких принципів, які передбачають,

що є належним, а що ні, важко організувати переворот [10, р. 6]. За Дж. Шарпом, внутрішня неефективність, інституційна неефективність, особиста ворожнеча та конфлікти між організаціями й відомствами є основними вразливими точками багатьох політичних режимів, які можуть використовуватися для їх повалення [11, с. 31–32]. Відповідно, максимальне усунення цих вразливих місць є запорукою легітимації будь-якого політичного режиму. С. Хантінгтон запропонував у цьому зв'язку декілька технологій легітимації влади, спрямованих на подолання вказаних «ахіллесових п'ят» політичних режимів. На його думку, правлячі політичні суб'єкти мають: по-перше, забезпечити політичну базу через швидке розміщення прибічників на ключових владних постах; по-друге, зберігати легітимність минулого шляхом здійснення змін за допомогою визнаних процедур і за добровільності прихильників попереднього режиму символічними поступками; по-третє, змінити структуру соціальної бази через зменшення залежності від противників змін в урядових інститутах та притягнення підтримки опозиційних груп, які прихильно ставляться до курсу змін; по-четверте, спровокувати, за можливості, радикальні сили на переворот, щоб потім «безжалісно розтрити, ізолюючи та дискредитуючи тим самим найбільш крайніх противників змін» [9, с. 155]; по-п'яте, захопити та утримувати ініціативу в процесі реформ, завжди зберігати перевагу в силі та ніколи не застосовувати жодних заходів під явним тиском радикальних опозиційних сил; по-шосте, не будити надто великих надій щодо глибини реформ, замість цього акцентуючи увагу на постійному характері процесу змін; по-сьоме, сприяти складанню поміркованої та незагрозливої для правлячих сил опозиційної партії, яку б сприймали як можливу альтернативу ключові групи в суспільстві; по-восьме, створити почуття неминучості процесу змін, щоб «у найширших колах суспільства на нього стали дивитися як на необхідний і природний хід речей, хоч для когось, як і раніше, небажаний» [9, с. 155–156]. Наголосимо, що необхідність і природність змін для масової свідомості фактично означає

їх легітимність. Таким чином, технології легітимації у процесі укріплення влади мають бути спрямовані на ефективне здійснення завдань, від яких залежить довготривала підтримка правлячих сил більшістю суспільства, що є запорукою успішного проведення ними реформ і повноцінної реалізації їх політико-програмного потенціалу.

Слід зазначити, що політичний режим В. Януковича щодо забезпечення своєї легітимності, випадково чи за чиєюсь підказкою, багато в чому прагне діяти відповідно до пропозицій С. Хантінгтона. При цьому, на нашу думку, попри достатню дієвість запропонованих С. Хантінгтоном політичних практик щодо забезпечення легітимності політичного режиму їх результативність може виявитися сумнівною в умовах, коли ефективність режиму стане проблематичною, скажімо, завдяки прорахункам в економічній чи соціальній політиці. Справа в тому, що в умовах надмірної централізації влади у разі прикрих прорахунків у державній політиці та потрапляння їх до уваги громадськості ефективно застосовування, зокрема, технології перекладання відповідальності на окремі державні органи чи посадових осіб стає проблематичним. Уся відповідальність за будь-які зловживання чи недбайливість представників владних структур автоматично покладається громадськістю на першу особу в державі. Можливо, застосування технології недопущення прийнятної альтернативи вибору через дроблення опозиції (за принципом «розділяй і володарюй») чи через сприяння посиленню позицій маргінальних політиків, наприклад, О. Тягнибока, як страхаючої альтернативи для значної частини виборців – ефективно для збереження мінімально необхідної легітимності політичного режиму чи персонального втілення президентської влади за умови відмови опозиційних політичних суб'єктів від дієвих і цілеспрямованих технологій делегітимації влади, але явно є недостатнім при їх зверненні до таких технологій.

Що стосується місцевих виборів 2010 р., то їх дуже важко розглядати з точки зору застосування технологій легітимації. Проте можна стверджувати, що провідне значення під час проведення цих виборів набула легі-

тимаційна технологія недопущення прийнятної альтернативи вибору через посилене використання адміністративного ресурсу Партією регіонів. Так, під різними приводами до участі у виборах не допускалися кандидати від опозиційних сил. Наприклад, у поданих документах (зокрема, в деклараціях про доходи) замінювались окремі аркуші, що слугувало причиною для відмови у реєстрації, в співбесідах посадових осіб з кандидатами-підприємцями пояснювалося, що участь у виборах буде несумісною з їх бізнесом, з держслужбовцями – що їм важко буде надалі працювати. Для тиску на кандидатів залучалися правоохоронні органи [12].

Легітимаційні технології (технології легітимації політичної влади) є ключовим чинником сучасної політики. Вони застосовуються політичними суб'єктами для набуття суспільного визнання, довіри та підтримки з метою здобуття, утримання та реалізації влади. Вагому роль легітимаційні технології відіграють у функціонуванні Партії регіонів.

Партія регіонів нині є правлячою партією в Україні. Її виникнення наприкінці 1990-х рр. було пов'язане з прагненням донецьких олігархів і чиновників верхньої ланки репрезентувати свої інтереси у вищих органах влади, зокрема, в парламенті. З самого початку свого існування Партія регіонів була типовою «партією влади». З 2003 р. Партія регіонів формується як лідерська партія, легітимність якої складається під впливом іміджу її першої особи – В. Януковича.

До легітимаційних технологій, які успішно використовувалися Партією регіонів, можна віднести технологію негативної легітимації, технологію «люди з вулиці», технології візуалізації думки громадськості, міфологізації соціальної реальності, емоціоналізації, об'єктивації сконструйованої реальності, легітимаційну технологію формування порядку денного, ціннісно-мобілізуєчі та комунікативні технології, а також технологію недопущення прийнятної альтернативи вибору, яка останнім часом фактично стає основою здійснення легітимаційного впливу Партією регіонів.

1. Хроники современной Украины. – Т. 3: 1997–1998. – К.: Основные ценности, 2002. – 380 с.
2. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология / Г.Г. Дилигенский. – М.: Новая школа, 1996. – 351 с.
3. Ставлення громадян до інститутів влади, політиків, політичних сил // Національна безпека і оборона України. – 2006. – № 11. – С. 13–20.
4. Загальні оцінки стану справ у країні: проблеми та очікування // Національна безпека і оборона України. – 2006. – № 11. – С. 3–7.
5. Хмелько В.Є. Через що політикам вдається розколювати Україну / В.Є. Хмелько // Дзеркало тижня. – 2006. – 24–30 червня (№ 24 (603)).
6. Стоякин В. Повестка дня выборов 2006 года / В. Стоякин // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Сост. М. Погребинский, А. Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С. 516–518.
7. Григораш А. Секрети виборчих технологій Партії регіонів / А. Григораш // Українська правда. – 2007. – 15 серпня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2007/08/15/3270862/>. – Назва з домашньої сторінки інтернету.
8. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України В.Ф. Януковича «Україна для людей». – К.: Новий друк, 2009. – 8 с.
9. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
10. Luttwak E. Coup d'etat, a practical handbook / E. Luttwak. – New York: Knorf, 1969. – XXIV, 209 p.
11. Шарп Д. От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения / Д. Шарп / Пер. с англ. Н. Козловской. – М.: Новое издательство, 2005. – 84 с.
12. Самар В. Ерзац-вибори / В. Самар // Дзеркало тижня. – 2010. – 16 жовтня.

Олена Рибій

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ПАРТІЯМИ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ З ВИБОРЦЯМИ: НА ПРИКЛАДІ ПАРТІЙНОЇ ПРЕСИ ТА ІНТЕРНЕТ-САЙТІВ

У статті розглядаються особливості використання сучасними українськими партіями таких засобів комунікації з виборцями, як партійна друкована преса та партійні інтернет-сайти, аналізується їхня якість і потенціал у впливі на виборців.

Ключові слова: політична партія, партійна преса, партійні інтернет-сайти, комунікація з виборцями.

Rybiy Olena. Peculiarities and perspectives of communication facilities between modern Ukrainian parties and voters: the case of the party press and websites. The article examines how modern Ukrainian parties use such communication facilities with voters as party press and party websites, analyzes their quality and potential impact on voters.

Keywords: political party, party press, party websites, communication with voters.

Якість комунікації політичних партій зі своїми виборцями є своєрідним індикатором ступеня підзвітності та прозорості партійної діяльності. Партії, які активно підтримують зв'язок із громадськістю за допомогою медіа засобів комунікації, демонструють свою відкритість, доступність і служіння інтересам громадян. Більш того, враховуючи, що медіа конституюють простір, де вирішується питання влади [15, с. 242], ефективне позиціонування партій в медіа-просторі здатне призвести до значних електоральних переваг під час виборчих перегонів. У цьому контексті виникає питання, яку увагу приділяють сучасні українські партії розвитку різноманітних засобів партійно-суспільної комунікації, що потенційно здатні суттєвим чином вплинути на рівень їхньої підтримки з боку населення.

Доступ до різноманітних джерел політичної інформації (радіо, ТБ, Інтернет, друкованих) не тільки допомагає громадянам визначитися зі своїм вибором, але й підвищує громадський інтерес до виборчих кампаній, стимулює політичну активність і мірою своїх можливостей запобігає політичному абсентеїзмові [21, с. 579]. Суспільно-політичні ефекти розвиненої системи поінформування населення не зводяться лише до вищезазначеного. Наприклад, цікавим фактом є те, що в Індії уряди штатів оперативніше реагують на проблеми з продуктами харчування там, де тираж газет більший та, відповідно, вища відповідальність депутатів (*англ.* electoral accountability) перед своїми виборцями [13, с. 1415].

У свою чергу, електронні медіа – новий і ефективний спосіб налагодження міцних зв'язків між партіями та виборцями. Можливості, що відкриваються завдяки спілкуванню на сторінках електронних партійних ресурсів, дозволяють зробити партійну політику більш зрозумілою та респонсивною, прокладають шлях до регулярних і легких у проведенні дискусій, творять нові групові ідентичності та сприяють зміцненню існуючих зобов'язань між партійними членами [22, с. 10].

Власне, можна стверджувати, що у сучасних демократіях, більшість населення яких має доступ до Інтернету, паперові партійні ЗМІ неухильно поступаються альтернативним джерелам політичної інформації. А дослідники партійних систем все частіше акцентують на важливості електронних медіа як засобів політичної комунікації у сьогоdnішньому світі [19, с. 16]. Однак у той час, як у розвинених країнах інтернет-доступ має у середньому 71 % населення, в Україні, за офіційними даними Держкомзв'язку, чисельність інтернет-аудиторії станом на 1 січня 2010 р. налічувала близько 15,3 млн – приблизно третину населення України, серед яких віком від 15 років – 12,6 млн [4]. Зазначене дозволило Міністерству Юстиції України у своєму роз'ясненні щодо проблем реєстрації друкованих засобів масової інформації зробити висновок: «Враховуючи обмежений доступ більшості населення до Інтернету, друковані ЗМІ, поряд з телебаченням і радіомовленням,

залишаються найдоступнішими джерелами масової інформації» [4]. Іншими словами, для українських громадян у ХХІ ст. друкована преса залишається одним з основних засобів інформування щодо подій у партійному житті держави.

За статистикою Мін'юсту України, з 1993 р. в Україні було зареєстровано показово велику кількість друкованих ЗМІ – 30482; з них у 2010 р. – 2047; за 3 місяці 2011 р. – 361 друкованих ЗМІ [4]. Проте згідно з повідомленням у 2007 р. міністра юстиції О. Лавриновича з близько 30 тис. друкованих засобів масової інформації в Україні політичним партіям офіційно належить лише 41 газета та журнал, які, до того ж, глобально поступаються загальнополітичним друкованим виданням за накладом і сферою розповсюдження [5]. Таким чином, зважаючи на те, що деякі партії мали по декілька друкованих партійних ЗМІ, у 2007 р. серед 141 зареєстрованої діючої партії лише 29 партій мали у своєму розпорядженні партійну газету або журнал. Значна кількість з таких ЗМІ виходить нерегулярно, невеликими накладками, нерідко активізується лише «до виборів» або «під подію» тощо.

У той час, як в Україні партійні друковані ЗМІ вважаються одними з основних «агітаційних платформ» партій, у світовій практиці взаємодії з виборцями через друковану пресу зазвичай не надається значної ваги. Адже загалом партійна преса значно поступається в популярності незалежним суспільно-політичним виданням і потребує цілеспрямованих зусиль на підтримку свого функціонування.

Як приклад, загальноамериканська тенденція ХХ ст. у інформаційних медіа полягала у відході від популярного в ХІХ ст. прямого агітування за одну з двох основних політичних партій, а також у тому, щоб якомога більше знизити використання заангажованої риторики на своїх сторінках [17, с. 219]. Причина постання незалежної інформаційної преси полягала передусім у зростаючій конкуренції між ЗМІ та потребою завойовувати прихильність серед ширших верств населення [17, с. 219]. Адже ті ЗМІ, які зловживають термінами з ідеологічним забарвленням («ми», «брехня», «правда», «чесний», «наклеп»,

«злочинницький» [17, с. 118]) і спеціалізуються на публікації агітаційних матеріалів, розраховані на вузьке коло постійних партійних прихильників. Як наслідок, в основному не мають потенціалу до значного збільшення своєї аудиторії, не є масовими, популярними та конкурентоспроможними в інформаційному просторі.

Є й інші причини низької популярності партійної преси, що спеціалізується на односторонніх політичних матеріалах. Згідно з економічною теорією політичної дії в демократіях Е. Даунса, для політично свідомого громадянина існує два рішення, для яких потрібна інформація: по-перше, це питання, за яку партію голосувати; по-друге, яку саме політику підтримувати та лобіювати [16, с. 146]. Парадокс полягає в тому, що, на думку Е. Даунса, прагнення бути політично поінформованим є нераціональним для більшості виборців, адже вони розуміють – ймовірність того, що їхній вибір вплине на політику, є мінімальною, отже, немає сенсу витрачатися на пошук та обробку інформації [16, с. 147]. Іншими словами, раціональна тенденція для більшості населення – залишатися політично непоінформованими.

Характерно, що для боротьби з вищезазначеним раціонально обґрунтованим небажанням населення витрачати кошти на придбання політично заангажованих ЗМІ за часів радянської влади використовувалися різні методи – від зобов'язань членів партії здійснювати передплату до, власне, створення спеціальних осередків, що всіма силами сприяли поширенню потрібних друківаних матеріалів. Так, В. Мотуз звертає увагу на те, що в колишньому СРСР партійна заідеологізована преса, що мала перелік обов'язкових агітаційних тем для друку, переважно розповсюджувалася серед населення у примусовому порядку: кожен партієць був зобов'язаний виписувати хоча б одну з партійних газет, а також організувати групу безпартійних передплатників [8, с. 4]. Практика «обов'язкової передплати» як метод популяризації партійної преси в Україні подекуди використовується і сьогодні. Так, навесні 2011 р. Черкаська обласна рада розіслала на всі районні ради лист-рекомендацію щодо передплати та сприяння

поширенню серед виборців Черкащини низки газет, серед яких значилася не тільки офіційна газета Верховної Ради України «Голос України», але й провладна обласна партійна газета «Черкащина регіональна» [9]. Окрім того, у вересні 2010 р. в Асоціації незалежних регіональних видавців України викликала занепокоєння інформація щодо примусу вчителів, лікарів, працівників культури до передплати газети «Молодь Черкащини», яка спеціалізується переважно на публікації провладних ідеологічних матеріалів [17].

Характерним є й той факт, що зростання кількості політичної інформаційної пропозиції в інтернет- та інших медіа-ресурсах не означає автоматичного збільшення рівня політичної поінформованості громадян [21, с. 578]. У свою чергу, вплив українських партійних ЗМІ – ресурсу, який традиційно максимально мобілізується до чергових виборів, – на формування громадської думки навряд чи можна назвати значним. Так, незважаючи на те, що у 2004 р. про підтримку кандидатури В. Януковича на пост Президента України заявили, зокрема, газети «Україна і світ сьогодні» (Народна Демократична Партія), «Наша газета+» (СДПУ(о)), «З жінками за майбутнє» (Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє»), «Досвітні вогні» (Прогресивна соціалістична партія України), більшість населення підтримало В. Ющенка, за якого агітувала газета «Без цензури», яка, до того ж, не мала статусу партійної [1].

Окрім проблем з розпосюдженням та ефективністю, слабким місцем партійної друкованої преси в Україні є якість матеріалів. Загалом, на відміну від телебачення, розрахованого на масову аудиторію, друкована преса покликана продукувати оригінальну інформацію [15, с. 240]. Власне, атрибутом демократичного процесу є не лише *вільна*, але й *інформативна* преса [17, с. 188]. Партійна ж преса в Україні продукує в переважній більшості односторонню політично забарвлену інформацію. Її можна віднести до того типу преси, яка виробляє велику кількість заангажованих політичних матеріалів, не працює на формулювання консенсусного порядку денного для держави та нагнітає

конфліктну атмосферу через принципові питання [14, с. 21]. Так, опозиційні ЗМІ в Україні традиційно насичені емоційно-негативними термінами, а провладні медіа використовують позитивно-заспокійливу лексику [1]. Як приклад, центральними темами № 41 від 4 листопада 2011 р. обласної газети провладної Партії регіонів «Черкащина регіональна» були «турбота», «співпраця» та «допомога», підтверджені такими заголовками: «Україна буде з м'ясом», «люди будуть з хлібом», «захист уразливих верств населення є пріоритетом влади», «середня пенсія чорнобильців зросте», «молодим вченим надаватимуть пільгові кредити» тощо [12]. Прикладом найбільш радикального у своїх судженнях та агітаційній стратегії партійного ЗМІ є газета Комуністичної партії України «Комуніст» у період опозиційності КПУ до влади. Показово, що в 2004 р. у одному з номерів «Комуніста» на 4 тис. мовних одиниць припало 405 емотивів (емоційно забарвлених слів), 350 з яких – з негативним значенням (серед них: іменники-жаргонізми («наволоч», «гідота», «вошва»), епітети-прикметники («енергійні крикливці», «буйне божевілля», «шизоїдні радикали», «бурякова мордяка»), просторіччя («повний голяк», «погнав тюльку») [1].

Однак слід зазначити й те, що українські партійні газети «нового покоління» намагаються уникати відверто агітаційного змісту або ж політичних закликів і, як наслідок, обирають стримано-поміркований стиль подання матеріалу. Так, лексика газети Народної партії «Народна» достатньою мірою нейтральна й аналітична, визнання певних проблем на державному рівні межує з загальною позитивною оцінкою діяльності влади на шляху до реформування країни [10]. У свою чергу, матеріали газети «Зміни майбутнє» опозиційної Політичної партії «Фронт Змін» уникають пропагандистсько-критичного стилю, натомість повністю сфокусовані на законодавчих ініціативах партії, позитивних наслідках її діяльності щодо конкретних проблем у різних українських регіонах [2]. Газета ж Конгресу українських націоналістів «Нація і держава» вирізняється серед іншої партійної преси тим, що публікує не тільки інформацію про діяльність партії, але й аналітичні статті

на наукову, соціально-економічну та історичну тематики. Virізняється серед партійної преси щотижнева газета ВО «Свобода», яка має багато ознак популярної незалежної преси (за накладом, різноплановістю матеріалів, кількістю сторінок, регулярністю виходу, сферою розповсюдження), окрім того, повна збірка її номерів за два останні роки є у вільному Інтернет-доступі [3].

Щоб відповісти на питання, чи партійна преса має сьогодні потенціал до здійснення вагомого та широкомасштабного впливу на виборця, варто звернутися до її ролі в партійній пропаганді у минулому. Так, історично, партійна преса була одним з основних інструментів саме *масових* партій [19, с. 10]. Останні, як правило, створювали розгалужену систему додаткових вигод для своїх партійних членів: від спеціалізованих рекреаційних програм до власних ЗМІ, які виконували роль не лише мобілізації прихильників до конкретних виборів, але й перманентного продукування атмосфери братерства [18, с. 178]. Проте з поширенням нових партійних типів (у першу чергу, партій «хапай усіх» («catch-all parties») почали посилено практикуватися інші, більш «оперативні» та дієві стратегії залучення нових і утримання старих партійних прихильників.

Як приклад, у Радянському Союзі, з огляду на різні причини, друковані ЗМІ широко й успішно використовувалися в масовій агітаційній роботі з населенням. Однак уже в незалежній Україні ця практика, яку за інерцією політичні партії намагалися продовжити, втратила свої традиційні позиції в системі партійної агітації. Так, у 90-х роках так звані «партії влади» – НДП і СДПУ(о), що здебільшого були організаційно побудовані за принципом республіканських партійних організацій КНРС, – критерієм успішності власної діяльності вважали передплату центрального друкованого органу («Україна і світ сьогодні» – НДП; «Альтернатива», «Наша газета +» – СДПУ(о)) [7, с. 316]. Однак виявилось, що в умовах доступності альтернативних і незалежних джерел політичної інформації, важливість партійних ЗМІ значним чином принизилася. За переконанням Е. Іпатова та В. Павловського, сучасна

партійна преса в Україні здебільшого імітує активність роботи серед громадян і є обмеженою у своїй ідеологічній та просвітницькій роботі, зокрема через те, що фінансується спорадично, «від виборів до виборів» [6, с. 18].

Р. Кац і П. Меїр вказують на те, що за допомогою партійної преси масові партії досягали того, що не видавалося можливим через незалежну комерційну пресу [19, с. 10]. Сучасні українські політичні партії зазвичай не мають такої проблеми. В Україні доволі поширеною є практика публікації в загальноукраїнських газетах політичних матеріалів «на замовлення», які виконують функцію прихованої агітації населення. Окрім того, найбільш впливові українські партії мають вплив на незалежні друковані ЗМІ через їхніх власників, партійна належність яких доволі часто призводить до формування редакційної політики на користь того чи інакшого трактування подій. Таким чином, потреба в окремому друкованому партійному органі, який до того ж, зазвичай, є менш ефективним і масовим інструментом у здобутті нових прихильників, здебільшого не виникає та не є раціонально обґрунтованою.

О. Кірхаймер називає огидною стратегію, яка спрямована не на підвищення внутрішньої ефективності, а на широку аудиторію та негайний електоральний успіх [20, с. 184]. Останнє широко практикується українськими партіями, які орієнтуються швидше на здійснення прямого, цілеспрямованого, але короткотермінового впливу безпосередньо на виборців через телебачення, аніж на тривалу комунікацію зі своїми постійними симпатиками на газетних та інтернет-сторінках. Зазначене повною мірою вписується в модель сучасних партій «хапай усіх», які, зокрема, мають за мету, в першу чергу, залучення до піар-кампаній окремих професіоналів і медіа експертів, аніж на покращення власних незалежних каналів комунікації з виборцями [19, с. 20].

Отже, можна відзначити факт значного переміщення поля агітації від спеціалізованої друкованої преси до телебачення. В той же час, є сенс стверджувати про виникнення потужних «агітаційних арен» нового покоління, що мають значний потенціал впливу на вибір громадян.

Таким чином, занепад партійної преси можна пояснити тим, що інформація на паперових носіях є не на часі в сучасному світі. Натомість, нові інформаційні та комунікаційні технології (зокрема, Інтернет) пропонують політикам одну з найефективніших форм прямого зв'язку з виборцями та є найбільш вагомими для малих, слабко інституціоналізованих партій, що не володіють достатніми фінансовими ресурсами та не отримують достатньої уваги з боку традиційних ЗМІ [22, с. 9]. Цікаво звернути увагу на те, що в Україні ситуація кардинально інша – лише великі, потужні партії докладають зусиль до належного наповнення своїх інтернет-порталів, у той час як дрібні партії або не мають взагалі, або ж регулярно не оновлюють свої сайти.

Станом на 15 листопада 2011 р. серед 192 зареєстрованих Мін'юстом діючих політичних партій трохи більше 50 % (102 партії) мають власні веб-сайти, на яких можна ознайомитися принаймні з базовою інформацією щодо програмних документів і діяльності партії. Серед існуючих партійних сайтів активних близько 65,7 % (67 сайтів); неактивних – тих, що не оновлювалися як мінімум останній рік або містять лише статутні документи, – 34,3 % (35 сайтів). 35 % неактивних сайтів – це ті, які взагалі не мають рубрики новин або ж час від часу публікують політично незмістовну інформацію на кшталт привітання зі святами. Близько 8 % діючих українських партій зареєстрували в Мін'юсті свої сайти, які наразі не функціонують з різних причин.

У розвинених демократіях політичні партії використовують власні веб-портали для залучення тих громадян, які не мають змоги брати участь у більш традиційних формах партійного членства [22, с. 9]. Процес інтеракції між партією та виборцем зазвичай включає електронне листування, відкриті онлайн-обговорення, періодичну розсилку електронних інформаційних бюлетенів, спеціальні сесії «запитань-відповідей» [22, с. 10]. Сайти ж українських партій зазвичай містять більш традиційні та менш інтерактивні рубрики – статутні та програмні документи, історію партії, контактну інформацію, інформацію про керівництво та

регіональні осередки, політичні новини; рідше – партійні заяви, петиції, запити та звернення. Про якість та інтенсивність комунікації українських партій з виборцями в інтернет-просторі яскраво свідчать такі цифри: відносно активні форуми є лише на 9 з 67 активних партійних сайтів; рубрика «запитання-відповідь» – на 2 сайтах; на 9 сайтах ведуться політичні блоги; опитування відвідувачів проводяться на 5 сайтах; інформація про партійні ЗМІ є на сторінках 10 партійних сайтів. Така статистика достатньою мірою підтверджує нездатність партій викликати пошвавлення та інтерес у читачів і, таким чином, налагодити активний обмін думками на своїх сторінках. Характеристикою партійних сайтів в Україні значною мірою є також їхня атрибутивність, звичка працювати в «односторонньому режимі» та запозичати інформацію з загальноукраїнських новинних ресурсів тощо.

Усе вищезазначене свідчить, зокрема, про те, що переважна більшість українських політичних партій не орієнтована на формування стабільного електорату, адже зазвичай не прикладає достатніх зусиль для налагодження постійних, якісних і різнопланових каналів комунікації зі своїми симпатиками. Зважаючи на низьку інформативність матеріалів, політичну заангажованість, недостатнє фінансування тощо, партійна преса в Україні не має особливого потенціалу для розвитку, однак залишається традиційним засобом підтримки зв'язку з постійним колом партійних прихильників. У свою чергу, здійснення комплексної роботи зі збору пропозицій поліпшення українського законодавства та проведення предметних дискусій зі своїми відвідувачами не є практикою жодного з активних партійних сайтів в Україні. Отже, можна зробити висновок, що низька якість і частка партійної преси у загальній кількості періодичних видань в Україні, а також неактивне використання значного потенціалу нових інформаційних і комунікаційних технологій свідчать, з-поміж іншого, на користь недотримання українськими партіями основних принципів цивілізованого партійного функціонування, у першу чергу, прозорості, респонсивності та регулярної підзвітності перед виборцями.

1. Белецька А. Емотивність полеміки партійної преси України / А.В. Белецька // Наукові записки Інституту журналістики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1605>

2. Газета «Зміни майбутнє». – 2011. – № 1 (1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frontzmin.ua/mediafiles/pdf/Party-Newspaper-FZ-01.pdf>

3. Газета ВО «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frontzmin.ua/mediafiles/pdf/Party-Newspaper-FZ-01.pdf>

4. Друковані засоби масової інформації: проблеми реєстрації [Роз'яснення Міністерства Юстиції України від 13.04.2011]; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0025323-11>

5. З близько 30 тисяч друкованих засобів масової інформації в Україні політичним партіям офіційно належить лише 41 газета та журнал [Новини Міністерства юстиції України]; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/10525>

6. Іпатов Е. Реалії та суперечності партійного лідерства в українському суспільстві: політологічний аспект / Е.Ф. Іпатов, В.В. Павловський // Вісник НТУ КПП: Політологія. Соціологія. Право. – 2010. – № 1 (5). – С. 13–17.

7. Мороко В. Феномен «партії влади»: традиції радянської партійної роботи в діяльності сучасного українського політикуму / В.В. Мороко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – С. 315–325.

8. Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. / В. Мотуз // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 15. – 10 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_15/vpluv%20radyanskoi.pdf

9. Обласна влада рекомендує районам передплатити газету Партії регіонів [новини]. – 13.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://procherk.info/news/7-cherkassy/2441-oblasna-vlada-rekomendue-rajonom-peredplatiti-gazetu-partiyi-regioniv>

10. Суспільно-політична газета «Народна» – 2011. – № 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.narodna.in.ua/35.html>

11. Черкашан змушують передплачувати «вісник влади». Влада і «вісник» про це не знають [новини]. – 24.09.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://procherk.info/resonance/jeans-tonic/573-cherkaschan-zmushujut-peredplachuvati-visnik-vladi-vlada-i-visnik-pro-tse-ne-znajut#Scene_1

12. Черкащина регіональна. – 2011. – № 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ckpr.com.ua/site/data/upimages/g1/41.pdf>

13. Besley T. The Political Economy of Government Responsiveness: Theory and Evidence from India / Timothy Besley, Robin Burgess // *The Quarterly Journal of Economics*. – 2002. – Vol. 117 (4). – P. 1415–1451.

14. Blumler J. The crisis of public communication / J.G. Blumler, M. Gurevitch. – New York: Routledge, 2005. – 240 p.

15. Castells M. Communication, Power and Counter-power in the Network Society / Manuel Castells // *International Journal of Communication*. – 2007. – № 1. – P. 238–266.

16. Downs A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy / Anthony Downs // *The Journal of Political Economy*. – Apr. 1957. – Vol. 65, № 2. – P. 135–150.

17. Gentzkow M. The Rise of the Fourth Estate: How Newspapers Became Informative and Why It Mattered / Matthew Gentzkow, Edward L. Glaeser, Claudia Goldin // *Corruption and Reform: Lessons from America's Economic History*. – University of Chicago Press, 2006. – P. 187–230.

18. Gunther R. Species of Political Parties : A New Typology / Richard Gunther, Larry Diamond // *Party Politics*. – 2003. – Vol. 9, № 2. – P. 167–199.

19. Katz R. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party / Richard S. Katz, Peter Mair // *Party Politics*. – 1995. – Vol. 1, № 1. – P. 5–28.

20. Kirchheimer O. The transformation of West European party systems / O. Kirchheimer // *Political Parties and Political Development* / [ed. by J. LaPalombara, M. Weiner]. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966. – P. 177–200.

21. Prior M. News vs. Entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout / Markus Prior // *American Journal of Political Science*. – Jul. 2005. – Vol. 49, № 3. – P. 577–592.

22. Rommele A. Political Parties, Party Communication and New Information and Communication Technologies / Andrea Rommele // *Party Politics*. – 2003. – Vol. 9 (1). – P. 7–20.

Аліна Зуйковська

СТРУКТУРНІ ВИМІРИ ПАРТІЙНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН

Стаття присвячена проблемі поширення масової політичної участі громадян у контексті політичного розвитку. Проаналізовано структурні параметри функціонування політичних партій як каналу масової політичної участі, пояснено взаємозв'язок структурних і культурних факторів партійної діяльності, виявлено інституційні та мотиваційні механізми залучення громадян до діяльності політичних партій.

Ключові слова: політичні партії, політична участь, масова політична участь, громадянин, партійна діяльність.

Zuikovska Alina. Structural dimensions of partisan participation of citizens. The article is devoted to extension of mass political participation in the context of political development. The author considers structural features of political parties as a channel of mass political participation, explains the interconnection of structural and cultural factors of partisan activity, reveals the institutional and motivational mechanisms of citizen activity in this field.

Keywords: political parties, political participation, mass political participation, citizen, party activity.

Одним із визначальних показників політичного розвитку суспільства вважається масовий характер політичної участі. Зокрема, американський політолог Л. Пай зазначає, що поряд із зростаючою структурною диференціацією політичного життя, підвищенням ефективності політичної системи щодо управління суспільними справами політичний розвиток характеризується зростанням кількості громадян, які взаємодіють у сфері політики. Поширення масової політичної участі дослідник пояснює як зміну всеохоплюючого статусу суб'єктності, що пов'язано з підвищенням чутливості пересічних громадян до принципу рівності [5, с. 13]. Р. Інглгарт і К. Вельзель виокремлюють активну участь громадян у політичному та соціальному

житті як одну з базових орієнтацій, що разом із толерантністю, задоволенням власним життям, міжперсональною довірою і ліберальними настановами становлять культурні засади політичного розвитку. На думку дослідників, розвиток зазначених компонентів неминуче приводить до розвитку демократії, оскільки в них знаходиться своє відображення притаманна кожному суспільству «віра в людський потенціал» [6, с. 79].

Отже, політичний розвиток характеризується поширенням масової політичної участі – залученням все більшої кількості прошарків населення до управління суспільними справами. В ціннісному контексті такий кількісний приріст нових груп впливу на процес прийняття політичних рішень означає відтворення у суспільстві принципів свободи та рівності; у структурному – сприйняття політичною системою тих змін, що відбулися в соціокультурній системі. Своєчасне несприйняття політичною системою соціокультурних змін спричиняє накопичення критичної маси суперечностей, які рано чи пізно руйнують ті сегменти політичного життя, які ускладнюють процес політичного розвитку. Це є своєрідним імпульсом для структурних змін політичної системи. Як приклад, хотілось би привести деякі тенденції соціокультурного розвитку, які виконують роль «запитів» для політичних систем. Досліджуючи зміни в політичній культурі розвинутих демократій, Р. Далтон, В. Берклін і Е. Драмонд зафіксували тенденції поступового зниження легітимності репрезентативної моделі демократії та підтримки прямих форм участі в політичному житті [3, с. 141]. Інші американські дослідники С. Фленаган і А. Лі виявили тенденцію заміни авторитарних настанов особистості ліберальними, що, за висновками вчених, призводить до зміни пріоритетів між репрезентативною та прямою участю у політиці на користь останньої [4, с. 266]. Таким чином, у процесі політичного розвитку влада авторитету традиційних політичних структур поступово замінюється бажанням особистості самостійно брати участь у політичному житті, внаслідок чого особистісні цілі підпорядковуються не конкретній політичній силі, а більш широкій суб'єктності, що спричиняє пошук адекватних форм самовираження особистості в політиці.

Можна погодитись і з тим, що у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, розширенням комунікаційних мереж конструювання ознак політичної реальності у найближчій перспективі все більше залежатиме від принципів існування Інтернет-простору, що дозволяє констатувати існування нового типу залежності для людини від можливостей доступу до технічних засобів здійснення комунікації і вмінь користуватись ними. Це інша тенденція соціокультурного розвитку, вона пов'язана із формуванням нового типу суспільства й означає, що з появою нових форм політичної комунікації змінюється якість зворотного зв'язку в політиці, що зумовлює необхідність переосмислення класичної схеми артикуляції потреб суспільства «громадянське суспільство – політичні партії – держава».

Тому цілком закономірним буде висновок, що поширення масової політичної участі як ознака демократизації подібним чином буде зумовлювати реструктуризацію політичної системи. Водночас, виникає запитання, що в умовах перманентного політичного розвитку сучасних суспільств здатне утримувати масову політичну активність громадян на рівні, який виявляється достатнім для підтримки стабільності демократії й за межами якого наступають радикальні зміни політичного ладу?

За логікою демократичного життя, пересічний громадянин, маючи певну потребу й усвідомлюючи обмеженість ресурсів щодо її задоволення, має право сказати про це, і залежно від реакції політичної системи отримує спектр можливостей подальших дій:

- визнати ефективність діючого уряду в розподілі суспільних благ і у подальшому підтримувати (на ґрунті здобутого позитивного досвіду співпраці з органами державної влади) правлячу політичну партію на наступних виборах;

- визнати неефективність діючого уряду в розподілі суспільних благ і використати можливості демократичних інститутів для задоволення своїх запитів;

- визнати неможливим задоволення запиту, «надмірність» своєї вимоги, залишаючи ситуацію не зміненою й у подальшому ігнорувати будь-які вимоги з боку системи.

Громадянин може стати або не стати учасником політичного життя. Міра активності політичної участі залежить від можливості набуття політичного досвіду. В інституційному вимірі кожна політична дія є перевіркою на ефективність норм і правил, що пропонуються політичною системою, наслідки якої у вигляді політичних настанов і суджень осідають у свідомості громадянина й у подальшому визначають його спосіб політичної поведінки. В психологічному, суб'єктивному вимірі кожна політична дія індивіда є перевіркою власної спроможності до політичної участі шляхом усвідомлення свого місця та ролі в політичному житті та водночас місця і ролі політики у своїй життєвій стратегії.

Демократична політична система, зі свого боку, надає громадянину можливості не тільки бути почутим серед багатоманітності думок і суджень, а і через активну політичну участь отримати доступ до суспільно важливих ресурсів. І в даному випадку політичні партії виконують роль своєрідного каналу масової політичної участі. Таким чином, маємо два взаємопов'язані сутнісні аспекти політичної участі: інституційний і мотиваційний. Специфіка структурних аспектів функціонування політичних партій дозволяє розглядати останні як механізм, що підтримує масову політичну участь на задовільному для стабільного функціонування політичної системи рівні, захищаючи останню від різких радикальних змін. Для детального розгляду структурних обмежень, що накладаються на участь «мас» у сфері політичної боротьби за владу через інститут політичних партій, зробимо декілька методологічних зауважень. Пояснення специфіки політичних партій як каналу масової політичної участі передбачає урахування низки чинників, зокрема:

- інституційних чинників участі в партійній діяльності. Саме вони визначають репертуар ролей і функцій громадянина як члена партії. Оскільки політичні партії розглядаються через призму політичної участі, і тим більше масової політичної участі, то у фокус уваги потрапляють масові політичні партії, а отже дослідженню підлягають умови партійного членства, процедури внутрішньопартійної

демократії, а також механізми, що забезпечують постійну рекрутацію її членів;

- соціально-психологічних чинників залучення до партійної діяльності. Будь-яка дія передбачає наявність мотиву. Формуванню мотиву передують наявність певної потреби, а також бажання її задовольнити, що зумовлює наявність інтересу до того чи іншого об'єкта задоволення потреби. Оскільки однією з ключових функцій політичних партій є мобілізація громадян до політичної участі, розгляд підстав мобілізації – умов збігу індивідуальних потреб у спільний інтерес має доповнювати пояснення особливостей політичних партій як каналу політичної участі. Пояснення мотиваційної сфери, у свою чергу, зумовлює звернення до соціокультурних факторів політичної діяльності суб'єкта, зокрема політичних цінностей і практик, що були ним засвоєні у процесі політичної соціалізації, а також урахування структури можливостей політичної участі, яка залежить від місця суб'єкта в стратифікаційній системі суспільства, і визначає міру його залученості до політичного життя;

- специфіки емпіричної бази дослідження політичних партій у цьому контексті. Німецький дослідник О. Нідермайер окреслив чотири джерела інформації про участь громадян у діяльності партії [2, с. 27]:

1) з архівних матеріалів партій і їхніх підрозділів (наприклад, списки учасників зборів);

2) шляхом спостереження за подальшим розвитком цих даних;

3) отримання даних про участь у партійному житті шляхом опитування членів партії;

4) отримання даних про оцінку активності членів партії шляхом опитування партійних працівників.

Варто погодитись із вченим, що така інформація є важкодоступною, може бути неповною та специфічною (обмежена діяльністю окремих політичних партій, що може викликати складнощі узагальнення) [2, с. 28]. Отже, індуктивна логіка міркувань не надає достатніх підстав для пояснення взаємовпливу політичних партій і масової політичної участі. Міркування на зазначену тематику є

умогоглядними за своєю природою, що зумовлено характером емпіричної бази дослідження. Результати соціологічних досліджень, які можуть бути використані, мають високий рівень валідності, однак відображають загальну картину залучення до політичних партій громадян, що дає можливість скоріше описувати, ніж пояснювати структурний вимір партійної діяльності. У свою чергу, інформаційна база політичних партій, хоча і висвітлює деякі внутрішньопартійні явища, однак викликає серйозні сумніви з приводу достовірності зібраних даних. Натомість, проблема взаємовпливу перших двох чинників – «можливостей» і «бажання» участі в партійній діяльності – дає цікавий привід для роздумів.

Віддаючи належне сформованій американською політичною думкою традиції дослідження структурного та соціально-психологічного вимірів політичної участі, зосередимо увагу на двох нормативних вимірах партійної участі. Зміст першого нормативного рівня визначається нормами конституції та відповідними (профільними) нормативно-правовими актами країни. Призначення цього рівня – загальна регламентація політичних дій і упорядкування політичних відносин у сфері конкурентної боротьби за владу. Суб'єкт цього рівня має колективний характер і позиціонує себе як носій чітко визначеного та визнаного як спільного в межах певної соціальної групи інтересу. Так, Конституція України визначає загальні параметри функціонування політичних партій (статті 36 і 37), а Закон України «Про політичні партії в Україні» від 2001 р. конкретизує структурні вимоги до діяльності політичних об'єднань і їх членів (наприклад, визначає всеукраїнський статус політичних партій, характер, можливості й обмеження членства в політичних партіях та інше [1]). Другий нормативний рівень – це внутрішньопартійні принципи субординації діяльності членів партії. Хоча цей рівень є похідним і підпорядкованим першому, однак має суттєве значення для підтримки якості інституту політичних партій у суспільстві. Суб'єктом політичної діяльності на цьому рівні є член партії – «пересічний громадянин», який виявив волю щодо залучення до партійної діяльності, а

політична партія представлена як передусім організація, що скеровує діяльність своїх членів на досягнення спільної мети. Дослідження цього рівня викликає найбільший науковий інтерес. Специфіка рівня проявляється в декількох аспектах, зокрема у:

- діалектичному поєднанні індивідуальної та колективної природи політичного суб'єкта;
- співіснуванні формальних і неформальних норм взаємодії;
- взаємовпливу психологічних і культурних факторів політичної активності.

Поєднання індивідуальної та колективної природи політичних дій суб'єкта найбільш яскраво відображено у відомій формулі Г. Ласвелла, яка відображає логіку перетворення особистісних мотивів на суспільний інтерес. Все ж таки, аналізуючи роль структурного виміру політичної партії в мотивації політичної активності громадян, у жодному разі не зменшуючи значення політичного лідерства в об'єднанні громадян навколо певної ідеї, розглянемо дещо інший механізм згуртування, а саме – партійну ідентичність. Партійна ідентичність пов'язана із формуванням спільної для певної групи системи політичних маркерів, упізнання яких дозволяє індивіду відчувати себе членом певного колективу. Конструювання партійної ідентичності передбачає визнання примату певних цінностей і норм над своєю поведінкою, нівелюючи конкуренцію між власним інтересом і його інтерпретацією на користь останньої. Як наслідок, індивід як носій певного набору потреб і громадянин як носій певних політичних прав стають співвласниками специфічної партійної ідентичності, яка дає змогу людині ідентифікувати себе як члена партії і на цих правах брати участь у політичному житті, через призму ідеологічної системи сприймати та діяти в політиці. Механізм партійної ідентичності дозволяє політичній партії втримувати соціальну базу незалежно від міри активності тих чи інших громадян, впливати на вибір громадянами ЗМІ, інтерпретації політичних, економічних, соціальних та інших подій, що відбуваються в суспільстві.

Присутність норм взаємодії всередині політичної партії є обов'язковою вимогою існування партії як організації.

Якщо формальні норми складають зміст її установчих документів і в більшості випадків є однаковими для ідеологічно відмінних політичних об'єднань, то неписані правила та процедури участі визначають її специфіку та безпосередньо впливають на мотивацію її членів. Формальні правила другого нормативного рівня визначають внутрішньопартійні події, наприклад, партійні з'їзди, участь у формуванні внутрішньої політики партії, функціональний розподіл завдань (подібно до штатного розкладу) та рекрутації кадрів до органів державної влади і до самої партії.

Формалізація відносин всередині партії дає можливість громадянину взяти на себе певну роль, ідентифікуватися з політичною силою, підтримуючи, водночас, існування ієрархічної структури панування/підкорення – вертикальної вісі політичної партії. У свою чергу, неформальні правила та норми діяльності членів партії створюють її горизонтальну вісь: з одного боку, вони відкривають додаткові можливості діяльності її членам; з іншого – сприяють сегментації політичної партії, збільшуючи внутрішню диференціацію її структури. Як зазначає Р. Ліннеман, кожний член партії автоматично належить до певних регіональних одиниць партії відповідно до свого місця проживання, однак зі зростанням індивідуальної мобільності та диференціації системи групових інтересів, члени партії набувають змогу взаємодії з тими членами, яких пов'язує невеликий спільний займенник, що розширює змогу діяльності в межах однієї політичної партії [2, с. 49]. Інакше кажучи, наявність горизонтальних зв'язків у партійних осередках створює додатковий канал взаємодії для її членів, що дає змогу автономно від партійної бюрократії вирішувати свої питання. У певних межах доповнення системи формальних норм неформальними зміцнює партійну організацію, створюючи змогу впливу колективного суб'єкта на суспільні процеси.

Зв'язок психологічного та культурного фактора політичної активності відображає психологічну готовність людини до членства в соціальній групі, що робить неминучим вплив колективно створених норм на індивідуальні потреби і, як наслідок, – поведінку, яку вони спричиняють.

У цьому випадку спрацьовує диспозиція: людина підкорюється впливу культури, оскільки через культуру відбувається усвідомлення людиною власних потреб. Зв'язок виявляється через механізм інкорпорації індивіда до колективних відносин – групи й прийняття зовнішнього контролю над поведінкою. Посилаючись на концепцію соціокультурної життєздатності політичних цінностей А. Вілдавськи, відмітимо, що прихильність до тієї чи іншої політичної партії, залучення до активної партійної діяльності є способом, яким особистість підтверджує свою прихильність до певної моделі культури [7, с. 9]. Збереження певної соціокультурної дійсності є визначальним фактором вибору тієї чи іншої стратегії політичних дій.

Таким чином, розгляд політичних партій як каналу масової політичної участі дає можливість виявити низку структурних обмежень, які закономірно накладаються на масову участь громадян у сфері боротьби за владу. Конструктивність структурації цього типу політичної взаємодії зумовлена значимістю владного ресурсу для суспільства та комплексу привілеїв для громадянина, які можна отримати внаслідок політичної боротьби. Це і визначає необхідність механізмів селекції в демократичній системі, одним із яких є політичні партії. Участь громадян у діяльності політичних партій підтримується культурними, соціально-структурними і психологічними чинниками, які конкретизуються у вигляді двох нормативних рівнів. Їх конструювання вимагає потужних зусиль з боку громадян, однак саме ці рівні, підтримуючи стабільність функціонування інституту політичних партій, опиняються перед обличчям сучасних викликів соціокультурної системи.

1. Закон України «Про політичні партії України» від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс] / Офіційний інформаційний портал Верховної Ради України <http://zakon.rada.gov.ua>. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>.

2. Політичні партії в демократичному суспільстві / Ред. М. Іл'яш. – К.: Фонд Конрада Аденауера в Україні, 2001. – 127 с.

3. Dalton R.J. Public Opinion and Direct Democracy // Journal of Democracy / R.J. Dalton, W. Burklin, A. Drummond. – 2001. – Vol. 12. – No. 4. – P. 141–153.

4. Flanagan S. The New Politics, Culture Wars, and The Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Democracies / S. Flanagan, A.-R. Lee // Comparative Political Studies. – 2003. – No. 36. – P. 235–270.

5. Pye L. Political Culture and Political Development / L. Pye, S. Verba. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1965. – 565 p.

6. Welzel Ch. Emancipative Values and Democracy: Response to Hadenius and Teorell / Ch. Welzel, R. Inglehart // Studies in Comparative International Development. – 2006. – Fall, No. 41 (3). – P. 74–94.

7. Wildavsky A. Choosing Preferences by Constructing Institutions: a Cultural Theory of Preference Formation / A. Wildavsky // American Political Science Review – 1988. – Vol. 81. – No. 1. – P. 3–21.

Петро Козум

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ПОЛІТИКО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті робиться спроба теоретико-методологічного осмислення місця та ролі персонального фактора політико-владних відносин в українському виборчому процесі, а також розкриваються характерні особливості розуміння, сприйняття та функціонального використання політико-владних прагнень персони у сучасних виборчих технологіях в Україні.

Ключові слова: персоніфікація, політична влада, виборчий процес, політичні технології, лідерство.

Kohut Petro. The peculiarities of the personification of political-power relations in Ukrainian election process: theoretical-methodological aspect. The attempt to make theoretical-methodological analysis of a place and a role of the personal factor of political-power relations in Ukrainian

election process is done. Specific features of comprehension, perception and functional use of political-power aspiration of the person in contemporary election technologies in Ukraine are revealed.

Keywords: *personification, political power, election process, political technologies, leadership.*

Формування та здійснення політико-владних відносин у виборчому процесі тісно пов'язані з персональним фактором. Зовні цей зв'язок проявляється у тому, що виборчий процес асоціюється з виборами конкретної особи – лідера або з політичною підтримкою певної політичної групи, що особливо наочно демонструє сучасна політична ситуація в Україні. Однак, з погляду відносин громадянського суспільства, змістове наповнення персонального фактора в політико-владних відносинах повинно включати не лише лідерство та політичну корпоративність, але й персональне самого суспільства. Вужче, для виборчого процесу – персональне наповнення електорату. Необхідність таких підходів зумовлена, по-перше, тим, що єдиним джерелом влади в умовах демократії виступає народ не як безособове узагальнююче утворення, а як певна індивідуалізована цілісність, у якій представлена кожна персону зокрема. По-друге, громадянське суспільство утверджує пріоритетність особи, що впливає із розуміння особи як цілі, а держави – як засобу для досягнення мети [24, с. 144]. Проголошення в ст. 1 Основного закону положень про те, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою [12, с. 4] й, одночасно, наявність значних проблем для реального втілення цих положень у політико-владні відносини, вимагають серйозного наукового осмислення цілого комплексу важливих політологічних проблем, у тому числі й особливостей персоніфікації політико-владних відносин в українському виборчому процесі.

Посилення тенденції зростання соціальної напруженості та суспільно-політичної пасивності в Україні, поглиблення розчарувань щодо дієвості системи політичної влади диктують необхідність пошуку та використання таких елементів у політико-владних відносинах, які б сформуливали

надійну основу їх якісно нової ефективності. У цьому контексті вивчення особливостей персоніфікації політико-владних відносин в українському виборчому процесі як його широкої соціальної бази вимагає осмислення виборчих механізмів включення у політико-владні відносини максимально широкої кількості виборців, а в ідеалі – всіх політично дієздатних персон як суб'єктів громадянського суспільства з високим рівнем демократії.

Філософську основу дослідження становлять праці Е. Муньє, Ж. Лакруа, М. Бердяєва, М. Лосского, у яких розкриваються фундаментальні засади персоналізму [20; 13; 2; 19]. Теоретико-методологічним підґрунтям статті є дослідження: політичних відносин, які провели В. Горбатенко, М. Хевеші, Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг [8; 28; 6]; відносин влади, що здійснили І. Воронов, В. Трипольський, А. Чемшит [7; 26; 30]; а також розробки вчених, які досліджували соціологічні аспекти (П. Сорокін) [25], проблеми політичної конфліктології (І.О. Воронов, А.Т. Ішмуратов) [7; 11]. Джерельну базу статті становлять також праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема В. Желтова [9], І. Левіна [14], В. Ледяєва [15], А. Лисяка [16], К. Поппера [22], Л. Преснякової [23], А. Фатенкова [27], В. Холода [29], присвячені проблемам кратології та політичної філософії. Однак наукових праць, які б на основі аналізу сучасних тенденцій в українському виборчому процесі розкривали особливості персоніфікації політико-владних відносин, на жаль, небагато. Це й зумовило вибір теми статті.

Розкриття проблеми персоніфікації політико-владних відносин в українському виборчому процесі вимагає, в першу чергу, осмислення її в двох основних площинах: ідеологічній і функціональній. На жаль, в українському політичному житті та в політичній науці персоніфікація не набула однозначного трактування. Вона оцінюється здебільшого як персональне політичне лідерство. Зокрема, Н. Лікарчук вважає: «...особливістю політичного лідера є його глибока персоніфікація. Політичні лідери – оригінальні та самобутні особистості, оскільки кожен висловлює чийсь інтереси і водночас свої. Внаслідок зазначених

якостей політичний лідер водночас є системним символом, неперевершеним взірцем, якого прагнуть наслідувати» [18, с. 5]. Таким чином, персоніфікація як особливість політичного лідерства представлена як щось підпорядковане, залежне, характерне для чогось важливішого, вищого, потрібнішого, тобто – лідерства. У такому загальноприйнятому в українській політичній науці теоретичному трактуванні відображено домінування функціонального аспекту персоніфікації як політико-владного явища виборчого процесу. На це прямо вказує В. Березинський, який заявляє, що персоніфікація – це орієнтація виборців на особистості політичних лідерів [3, с. 8]. Однак поза увагою учених залишається сутнісний, глибинний аспект персоніфікації всіх учасників політико-владних відносин у виборчому процесі, що є одним з наріжних каменів справжньої, а не позірної виборчої демократії.

Персоніфікація як функціональне політико-владне явище також сприймається неоднозначно. Так, відомий український соціолог І. Бекешкіна вважає, що головна помилка Майдану – це персоніфікація політики, уособлення своїх прагнень у якійсь постаті, поділ політиків на «наших» і «не наших» [1]. Спікер українського парламенту В. Литвин, навпаки, вважає, що треба порушувати питання персоніфікації влади. А тому він виступає за повернення до мажоритарної системи виборів до парламенту, адже виборці повинні знати «...кого вони обирають, що це за людина, чи знає він проблеми виборців, чи заслужив бути народним представником і носити високе звання народного депутата» [17]. Політична позиція глави українського парламенту зумовлена, очевидно, реаліями суспільно-політичної практики, адже фактично під час останніх виборчих кампаній в Україні, вже починаючи з 2002 року, посилюється тенденція функціональної персоніфікації, що виражається в персоніфікації політичних партій і виборчих блоків (у тому числі й у вигляді т. зв. «іменних») і суб'єктів виборчих перегонів загалом. Проте посилення специфічної української «персоніфікації» виборчого процесу зовсім не означає запровадження, а тим більше посилення персоніфікації в контексті відпові-

дальності за політичні гасла, заяви чи за пропоновану суспільству політичну ідеологію та за владну діяльність обраних представників.

Отже, ідеологічне трактування персоніфікації лише як лідерства чи як властивостей лідерства входить у протиріччя з її сутністю. За такого підходу закономірно виникає питання про те, що є основою власне самого лідерства. Безумовно – це персональне. А тому воно не може бути подібним. Якщо ж персональне становить основу політико-владного лідерства, то, виходячи з демократичних засад, воно має бути й основою політико-владних складових усього народу загалом та електорату на виборах зокрема. Помилки на ідеологічному рівні осмислення персоніфікації створюють методологічні передумови для формування штучних бар'єрів між політичним лідерством і джерелом політичної влади – народом, точніше, тією його переважною більшістю, яка не належить до політичного істеблішменту. В кінцевому підсумку це суттєво звужує соціальну основу політичної влади в Україні, особливо під час проведення виборчих кампаній, що вдало використовується багатьма політичними силами для вибору політичних технологій.

У функціональному аспекті українська персоніфікація зводиться до політичної боротьби іміджів особистостей, а це апріорі нівелює боротьбу політичних ідей і перешкоджає конкуренції політичних програм у виборчому процесі. Натомість з'являється надзвичайно широке поле для застосування політичних технологій. На основі узагальнення практики останніх виборчих кампаній в Україні можна зі значним ступенем достовірності стверджувати, що виборчий процес звівся, по суті, до вироблення та найбільш вдалого з політтехнологічного погляду застосування адекватних для конкретних суспільно-політичних умов політико-технологічних стратегій й тактики. Звичайним явищем українського виборчого процесу стала конкуренція політичних виборчих технологій за домінування у певній частині держави, у певному регіоні, і, навіть, в окремих, цікавих у політико-владному аспекті, містах. За таких умов персоніфікація фактично втрачає своє значення як політико-владне уособлення та перетворюється

на політтехнологічний інструмент формування ситуативно-привабливого для електорату іміджу політика. А імідж, у свою чергу, виступає інструментом завоювання політичної влади у ході виборчих кампаній. Тому функціональна персоніфікація в українському виборчому процесі є, головним чином, інструментом політичної технології і націлена на завоювання влади через застосування демократичних виборчих механізмів.

Виходячи з сучасних українських умов проведення виборчого процесу, головними завданнями персоніфікації задля демократизації виборів, на нашу думку, є: в ідеологічній сфері – сприйняття персоніфікації як найширшого (в ідеалі – всезагального) і, головне, позитивного для гармонізації політичної системи суспільного явища; у функціональній сфері – подолання негативів інструменталізму та надання персоніфікації її первинного, сутнісного характеру. Вирішення зазначених завдань, безумовно, становить тривалий процес, який потребує системного подолання значних перешкод на шляху утвердження реальної демократії у виборчому процесі в Україні.

Функціонально-декларативна демократичність багатьох виборів в умовах транзиту політичної системи України спричинила виникнення специфічних політико-владних явищ, які міцно укоренилися у нинішніх суспільних умовах і сьогодні деструктивно впливають на український виборчий процес. Одним із таких явищ є тривале посилення корпоративності. Це особливо яскраво проявляється у діяльності політичних партій і блоків під час виборів. Сформовані партійні списки кандидатів, особливо в рейтингових політичних силах, є відображенням визначеного лідером внутрішнього корпоративного статусу персони, а не її політичного авторитету чи то серед виборців, чи серед рядових членів цих же політичних сил. Така корпоративність не дозволяє утвердитися відноsinам позитивної кооперантності як між політичною силою й електоратом, так і всередині самої політичної сили. Як наслідок, виникають авторитарні відносини, які входять у протиріччя з персональним фактором і внутрішньопартійної, і електоральної демократії, культивуючи політико-владну пасив-

ність. Тому політичні партії як виразники впливових, але корпоративно вузьких чи закритих фінансово-економічних або політико-владних груп, а то й окремих лідерів, не виконують покладеної на них місії забезпечення політичної участі у виборах громадян чи соціальних верств суспільства. Це зумовлює дефіцит довіри до політико-владних інститутів з боку виборців і викривлення їх участі у самих виборах [4, с. 145].

Визріваючи на рівні завоювання влади, корпоративність передається й на рівень її здійснення. На фоні суспільної пасивності та культивування корпоративності розгортається боротьба в самому корпоративному владному середовищі. Вона проявляється у тому, що великі політико-економічні угруповання, які володіють загальнодержавною владою чи її частиною, з одного боку, ведуть боротьбу за її ж збереження чи розширення між собою, а з іншого – конкурують за сфери впливу з міцніючими регіональними корпоративними групами. Це деструктивне для суспільства явище у ході виборчого процесу задовольняє політичні інтереси та владні прагнення вузького кола осіб, створює їм сприятливі умови для ситуативного політичного маневрування на різних рівнях політичної корпоративності, але назовні, стосовно суспільства, – спрямовується на зміцнення політичної кастовості.

Поглиблення політичної корпоративності в Україні призводить до виникнення таких елементів у політико-владних відносинах, які спрямовані проти інтересів персони як громадянина держави. Це властиве як столичній політичній корпоративності, ознакою якої виступає кастова централізація влади, так і регіональній політичній корпоративності, головною метою якої є владне утвердження на місцях шляхом отримання перемоги на місцевих виборах і створення політичного плацдарму в регіоні для майбутнього завоювання центральної влади чи отримання впливових позицій у ній. Проте жоден з цих видів політичної корпоративності не спроможний забезпечити належну роль персони у виборчому процесі, тому перешкоджає формуванню широкої соціальної основи з громадян для утвердження демократії та формування громадян-

ського суспільства в державі. Політична корпоративність як не закріплений юридично інструмент здобуття влади і забезпечення певного владного становища суперечить сутності громадянства України як правового зв'язку між фізичною особою та державою, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах і обов'язках [10]. Отже, юридично неформалізована політична корпоративність нівелює юридично визначену демократичну політико-владну систему, яка конституційно втілена у взаємних правах та обов'язках громадян і держави.

Домінування вузького кола персон на будь-якій стадії організації чи рівні здійснення виборчого процесу означає відхід від ідеологічних засад демократії. Тому персональна складова виборчого процесу в Україні в панівній нині ідеологічній основі його здійснення містить недемократичні елементи, що проявляються назовні як PR-вождизм з сильним ухилом у бік авторитаризму. Для сучасної динаміки української партійної системи це виражається у тенденції перетворення її на систему середніх партій із домінуванням великих партій [5, с. 13], що засвідчує посилення тенденції поступового звуження сегмента політичної своди навіть у самій політичній корпоративності.

Найбільш небезпечним, на наше переконання, явищем українського виборчого процесу, що принципово суперечить персоналізації політико-владних відносин, є зростання ступеня відчуження політичної влади від її демократичного носія – народу, при якому людина сприймає політику, державу, владу як сторонні, чужі сили, що панують над нею, пригнічують її. Політичне відчуження показує наявність розриву між суспільством та людиною і, як наслідок, демонструє спотворення характеру взаємин між ними, їх дегуманізацію [21, с. 79]. Політичне відчуження посилюється з кожними проведеними в Україні виборами. Фактично відбувається відчуження носіїв політичної влади від її джерела, яким, у кінцевому підсумку, завжди виступає персона. В електоральному контексті персона використовується, головним чином, як засіб приходу до влади, а у політико-владному та державно-управлінському – як об'єкт відповідної діяльності. Тому український виборчий процес супроводжується використанням недемократичних форм і методів.

Відхід від демократичності в характері здійснення політичної влади зумовлений функціональними особливостями українського перехідного періоду. Однією з них є своєрідне зрощення бізнесу періоду стартового нагромадження капіталу з політикою. При цьому політична складова виконує обслуговуючі функції переважно для великого капіталу. Однак процес зміцнення її відносної самостійності зумовив у останні роки використання виборчого процесу як передумов для майбутнього майнового перерозподілу і в середовищі великої власності. Зазначені тенденції викликані функціональною зацікавленістю дуже вузького правлячого соціального прошарку, персоніфіковані політичні інтереси та владні прагнення якого посідають пріоритети в технології виборчих кампаній і здійснення влади українським політикумом.

Функціональні особливості політичної технології приходу до влади та реалізації політичної влади в Україні надають їй ознак ситуативності, яка впливає з тимчасовості політичного правління її носіїв. Політична ситуативність і, відповідно, невпевненість правлячого істеблшменту, з одного боку, та фактична функціональна відчуженість від влади основної маси політично дієздатних персон, що є основою соціально-політичної пасивності, з іншого боку, створюють передумови для нестабільності українського виборчого процесу, існування перманентних, часто радикальних змін в умовах і характері його проведення.

Демократична за формою, але слабка в практично-функціональному застосуванні складова українського виборчого процесу, на жаль, значно поступається його реальній недемократичній, проте домінуючій «тіньовій» складовій. Це надзвичайно негативно відображається на всіх елементах політико-владного механізму й, особливо, на системі виховання, підготовки, відбору та розподілі політичних кадрів. Її головним критерієм виступає належність чи неналежність до тієї або іншої впливової політико-владної групи. Погіршує ситуацію й те, що нинішні обставини здійснення українського виборчого процесу не сприяють появі в середовищі таких груп потреби в залученні

кандидатів із позитивними персоніфікованими властивостями та високим рівнем фаховості.

Функціональна відчуженість і фактична політико-владна ізолюваність виборчого процесу в Україні від його демократичної основи – персоні зумовили тотальне поширення системи політичної безвідповідальності перед суспільством. У обмеженому вигляді вона існує фактично лише перед лідерами рейтингових політичних сил і керівниками впливових у регіонах чи державі політико-владних структур, і то лише на час наявності у них реальної політико-владної ваги.

Отже, панування персоніфікованої політичної кастовості сприяє зміцненню консерватизму в сучасному виборчому процесі в Україні. Тому подолання цих негативів і формування сучасного, прогресивного українського виборчого процесу вимагає утвердження новітніх демократичних цінностей, на основі яких стане можливим створення стабільної соціальної основи для нього. В ідеологічному та функціональному аспектах це передбачає: утвердження політико-владних відносин, джерелом яких виступатиме персоні; створення передумов для оптимального політичного балансу між персоніальним у соціальному середовищі, на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях; утвердження відносин громадянського суспільства як основи демократичної політичної системи держави.

Перспективою подальшого наукового опрацювання проблеми може бути дослідження політико-владних механізмів формування широкої персоніфікованої основи виборчого процесу в Україні як передумови його демократизації.

1. Бекешкіна Ірина. Поки ми живі, ніщо не вирішено остаточно / Ірина Бекешкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vybory.pravda.com.ua/articles/4b0a5a88bd892/>

2. Бердяев Н.А. Философия свободы / Николай Александрович Бердяев. – М. : Изд-во АСТ, 2007. – 699 с.

3. Березинський В.П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України / Володимир Павлович

Березинський : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2005. – 19 с.

4. Бортніков В.І. Деякі аспекти підвищення соціальної ролі політичних партій / Валерій Іванович Бортніков // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К. : «ІНТАС», 2007. – Вип. 25. – С. 145–155.

5. Бортніков В.І. Парламентські вибори в контексті демократичної трансформації / Валерій Іванович Бортніков // Віче. – 2007. – Спецвипуск № 12. – С. 13–14.

6. Веймер Девід Л., Вайнінг Ейден Р. Аналіз політики: Концепції і практика / Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг. – К. : Основи, 1998. – 654 с.

7. Воронов І.О. Політична конфліктологія: діалектика соціальних суперечностей і суспільної злагоди / Ігор Олексійович Воронов. – К. : Генеза, 2005. – 320 с.

8. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / Володимир Петрович Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 395 с.

9. Желтов В.В. Теория власти : учебное пособие / Виктор Васильевич Желтов. – М. : Флінта; МПСИ, 2008. – 584 с.

10. Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.

11. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода: Основи когнітивної теорії конфліктів / Анатолій Теміргалієвич Ішмуратов. – К. : Наук. думка, 1996. – 190 с.

12. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.

13. Лакруа Жан. Избранное: Персонализм / Жан Лакруа. – М. : РОССПЭН, 2004. – 606 с.

14. Левин И. Средний класс, малый бизнес и власть (к некоторым злободневным идеям Г. Дилигенского) / Илья Левин. – М. : МЭиМО. – 2006. – № 8. – С. 47–59.

15. Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ / Валерий Георгиевич Ледяев. – М. : РОССПЭН, 2001. – 384 с.

16. Лисюк А. Комунікативний аспект політичного лідерства: культурологічні засади / Анатолій Лисюк // Політичний менеджмент. – 2006. – Спеціальний випуск. – С. 99–108.

17. Литвин: треба піднімати питання персоніфікації влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/11/5/5547481/>

18. Лікарчук Н.В. Формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії / Наталія Василівна Лікарчук : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. – 14 с.

19. Лосский Н.О. Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция / Николай Онуфриевич Лосский. – М. : Республика, 1995. – 399 с.
20. Мунье Эммануэль. Манифест персонализма / Эммануэль Мунье. – М. : Республика, 1999. – 560 с.
21. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза. – 736 с.
22. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: пер. з англ. / Карл Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 494 с.
23. Преснякова Л.А. Структура личностного восприятия политической власти / Людмила Александровна Преснякова // Полис. – 2000. – № 4. – С. 135–140.
24. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник: пер. з рос. / Ольга Федорівна Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
25. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
26. Трипольський В.О. Демократія і влада / Всеволод Олексійович Трипольський. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 174 с.
27. Фатенков А.Н. Кто должен править: люди или законы, массы или личности? Апология экзистенциальной автократии / Алексей Николаевич Фатенков // Полис. – 2005. – № 2. – С. 158–171.
28. Хевеши М.А. Толпа, массы, политика: ист.-филос. очерк : монография / Мария Акошевна Хевеши. – М. : РАН Ин-т философии, 2001. – 222 с.
29. Холод В.В. Феномен парapolитики: идеи, свершения, социальные результаты : монография / Владимир Васильевич Холод. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. – 504 с.
30. Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие / Александр Александрович Чемшит. – К. : Украинский Центр духовной культуры, 2004. – 527 с.

В'ячеслав Яремчук

ЯВИЩЕ МІЖПАРТІЙНИХ БЛОКІВ У ВИБОРЧІЙ ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемі виборчих блоків політичних партій, які стали вагомим фактором на парламентських виборах України в 1998–2007 рр., дискусіям

щодо їх доцільності в умовах прийняття нового виборчого законодавства у 2011 р. На основі узагальнення матеріалу автор доходить висновку про те, що усунення виборчих блоків із виборчого процесу не зняло проблем у сфері вітчизняного виборчого законодавства, що створює умови повернення до цієї практики в майбутньому.

***Ключові слова:** виборчі блоки політичних партій, політичні партії, вибори до Верховної Ради України.*

***Jaremchuk Vjacheslav. Phenomenon of interparty blocs in election practice of Ukraine: reality and prospects.** The article is dedicated to the problem of election blocs of political parties which became a great factor during the elections to Parliament of Ukraine in 1998–2007, debates about their necessity at the conditions of accepting of new election legislation in 2011. On the basis of generalization of information the author comes to the conclusion that removal of election blocs from election process fo not eliminate the problem in the sphere of national election legislation and create the conditions for turning back to this practice in future.*

***Keywords:** election blocs of political parties, political parties, elections to Verkhovna Rada of Ukraine .*

Метою статті є аналіз сутності виборчих блоків політичних партій (далі – ВБПП), їх ролі в парламентському виборчому процесі 1998–2007 рр., аналізу перспектив ВБПП у ході наступної зміни виборчого законодавства України. Загалом, проблемі виборчої системи, її теоретичної та практичної складових, становленню та еволюції вітчизняної виборчої системи, в тому числі зв'язку партійної та виборчої систем, присвятили свої роботи дослідники України – А. Білоус, І. Варзар, Д. Видрін, О. Дергачов, М. Томенко, О. Гарань, В. Горбатенко, М. Кармазіна, Л. Кочубей, І. Кресіна, А. Круглашов, М. Михальченко, А. Романюк, Ф. Рудич, М. Примуш, А. Пахарев, Ю. Шведа та інші.

У сучасній Україні вибори до всіх рівнів влади виступають як вагомий інструмент реалізації права громадян на

участь у владі, динамічного розвитку національної партійної системи. Досить поширеною практикою формалізованих міжпартійних стосунків під час виборів стали ВБПП, які широко застосовувалися на виборах до Верховної Ради України III–VI скликань упродовж 1998–2007 рр.

У світовій практиці ВБПП вже тривалий час стали не лише невід'ємною складовою парламентських виборів у різних країнах, але й відігравали в них суттєву роль. Наприклад, у Великобританії успіх Ліберальної партії на загальних виборах у 1983 р., в яких вони брали участь у альянсі з Соціал-демократичною партією й набрали майже стільки ж голосів, як і Лейбористська партія, дало відчутний поштовх до трансформації класичної британської «двопартійної партсистеми» (Консерватори-Лейбористи) до «двополовинної», що продовжує еволюцію до «багатопартійної» системи [1, с. 2–36]. Свою багаторічну ефективність на виборах до Бундестагу Німеччини та як єдина парламентська фракція проявляє й об'єднання двох політичних партій – ХДС (Християнсько-демократичний союз Німеччини) та ХСС (Християнсько-соціальний союз) – блок ХДС/ХСС.

ВБПП довели свою ефективність і на пострадянському просторі. Так, у Латвії на останніх (дострокових) виборах до 11-го Сейму (вересень 2011 р.) депутатські мандати отримали представники 5 партій, причому лідерство захопило об'єднання політичних партій «Центр згоди» (Saskanas centr) (29,5 % голосів), у складі 3-х політичних партій.

Деяко інша ситуація, яка в загальних рисах починає нагадувати й українську, спостерігається у Російській Федерації. Справа в тому, що виборче законодавство РФ до парламенту (Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації) за останні два десятиріччя характеризувалося посиленням обмежувальних заходів (у руслі «керованої демократії»), вилученням з політичної практики ВБПП (які потенційно створювали ризики для «партії влади», особливо в регіональному вимірі), що у кінцевому результаті суттєвим чином вплинуло на розвиток багатопартійності, її конфігурацію.

Наведемо деякі «маркери» основних вимог виборчої системи в Росії та її еволюції:

1) до 1998–1999 рр. у парламентських виборах за пропорційною системою мали право брати участь (як суб'єкт виборчого права) як політичні партії, ВБПП, так і будь-які громадські об'єднання, а також профспілки;

2) згідно з Федеральним законом «Про політичні партії» (2001 р., вступив у силу в 2003 р.) єдиним суб'єктом у виборчій пропорційній системі були визначені лише політичні партії. У той же час громадські об'єднання дістали можливість входити до складу ВБПП. Але в 2004 р. це право для громадських об'єднань було скасоване;

3) згідно ж із Федеральним законом «Про вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів» (травень 2005 р.) ВБПП були вилучені з виборчого процесу, а єдиним правом щодо висунення кандидатів у депутати Державної Думи (у федеральних списках кандидатів) наділені лише політичні партії [2].

Очікуваним наслідком цих змін стало різке зменшення чисельності політичних партій. Так, у 2003 р. в парламентських виборах у Росії брали участь 32 суб'єкти виборів. На останніх виборах до Державної Думи Федеральних зборів Російської Федерації VI скликання (4 грудня 2011 р.) взяли самостійну участь, як відповідний «антирекорд за кількістю учасників», лише 7, тобто всі офіційно зареєстровані в країні партії – «Единая Россия», КПРФ, «Справедливая Россия», ЛДПР, «Яблоко», «Патриоты России», «Правое дело», з яких парламентськими партіями (яким вдалося перетнути 7 % виборчий бар'єр) стали перші чотири політичні партії.

В українській практиці під ВБПП розуміється тимчасове добровільне об'єднання двох або більше партій з метою спільної участі у виборах Президента України, центральних і місцевих представницьких органів влади. ВБПП є рівноправним суб'єктом виборчого процесу. Право на його утворення мають партії, зареєстровані Міністерством юстиції України не пізніше, ніж за рік до дня виборів. Утворення та функціонування ВБПП регламентується законодавчо-нормативною базою України, передусім Кон-

ституцією України, Законом України «Про об'єднання громадян» (від 16 червня 1992 р. із наступними змінами та доповненнями, внесеними в 1993–2010 рр.), Законом України «Про Центральну виборчу комісію» (від 17 грудня 1997 р. із наступними змінами та доповненнями, внесеними в 2003–2010 рр.), Законом України «Про політичні партії в Україні» (від 5 квітня 2001 р. із наступними змінами та доповненнями, внесеними в 2003–2009 рр.), Законом України «Про вибори Президента України» (від 5 березня 1999 р. із наступними змінами та доповненнями, внесеними в 1999–2010 рр.), Законом України «Про вибори народних депутатів України» (від 2 листопада 2001 р. із наступними змінами та доповненнями, внесеними в 2004–2010 рр.).

Характерним для нинішньої України, яка знаходиться на етапі «демократичного транзиту», є доволі динамічний розвиток виборчого законодавства, який (на рівні декларації) проводиться в руслі сприяння побудови держави з режимом народовладдя, використання кращих цивілізаційних зразків. Натомість, як визнають дослідники, цей процес удосконалення виборчого законодавства відбувається не без суперечностей і супроводжується «тенденціями нестабільності», на який накладають відбиток суспільно-політичні реалії України. Останнє ж значною мірою спричинилося до того, що для нашої країни процеси вдосконалення виборчого законодавства (у т. ч. його якість, періодичність зміни) стало подібними до «хаотичного», малопрогнозованого внесення несистемних змін і доповнень, для яких довгостроковість не стала характерною.

Так, Закон УРСР «Про вибори народних депутатів Української РСР» (1989 р.) втратив чинність у 1993 р. Така сама доля спіткала наступний Закон України «Про вибори народних депутатів України» (1993 р.) у вересні 1997 р. Одноійменний виборчий Закон України зразка 1997 р. втратив чинність у жовтні 2001 р. У свою чергу, Закон 2001 р. втратив чинність у липні 2005 р. Натомість, до останнього Закону, який регулював виборчий парламентський процес у 2006–2007 рр., також постійно вносилися

редакційні зміни. Так, починаючи з 1994 р. до 2011 р., тип виборчої парламентської системи в Україні змінювався тричі (мажоритарна двотурова абсолютної більшості, змішана, пропорційна), під час чого ВБПП брали участь у трьох виборчих кампаніях – 1998 р. (мажоритарно-пропорційна система) та у 2006, 2007 рр. (пропорційна система).

Уже традиційною стала практика зміни виборчого законодавства напередодні чергових виборів. Часто-густо ці зміни зумовлюються «політичною доцільністю», що, у свою чергу, вступає у суперечність з «нормальним» державотворчим процесом. Як зазначають дослідники, світовий досвід свідчить, що найбільш оптимальним шляхом у руслі систематизації та стабілізації виборчого законодавства є готовність представників політичних еліт дійти обоюдної згоди, консенсусу, взаємної погодженості стосовно запровадження взаємоприйнятної моделі виборчої системи, її періодичності тощо. Однак практика України здебільшого свідчить про зворотнє – прагнення провладних політичних сил («партії влади») утвердити саме ту модель, яка «стабілізує» (тобто консервує) ситуацію в її інтересах [3, с. 27, 19].

Натомість, незважаючи на те, що зміна виборчого законодавства в Україні, яка обґрунтовувалася необхідністю її удосконалення та наближення до кращих світових стандартів (демократичності, прозорості тощо), у практичному житті, про що засвідчували як міжнародні, так і вітчизняні експерти ще в 2010 р., тобто до останньої зміни, призвела до зворотного процесу – «демократичний потенціал виборчих моделей в Україні дедалі більше стискався. Виборча система... в Україні нестабільна та демонструє виразну тенденцію до домінування прав політичного класу порівняно з можливістю для вираження політичних прав громадянами» [4, с. 40].

Так, доволі суперечливими виявилися наслідки застосування в Україні пропорційної виборчої моделі (ЗУ «Про вибори народних депутатів» від 7 липня 2005 р. № 2777-IV). З одного боку, вона знизила ступінь побічного втручання (адмінфактор) у виборчий процес. Але через надання тотально-монопольного права у виборчому процесі партіям і ВБПП (виключне право висування кан-

дидатів у депутати від партій та блоків, «закриті списки») не лише деперсоніфікувало вибори, позбавляючи права виборців на формування й контроль над депутатським корпусом, але й, зрештою, ставило під сумнів легітимність виборів як базового інституту демократії у формуванні законодавчого представницького органу, перетворивши його у «закритий інститут» державної влади. Згадані норми виборчого законодавства, гіпертрофічно посилюючи роль політичних партій і ВБПП (у наступному – їх парламентських фракцій) у політичному житті, сприяли й такому негативному явищу, як посиленню олігархічних тенденцій в їх діяльності тощо.

Не випадковою в Україні виявилася й практика, коли у руслі вдосконалення та наближення до світових стандартів (демократичності, прозорості тощо) виборчого законодавства її зміна здебільшого відбувалася напередодні чергового виборчого циклу, а головним рушієм у її застосуванні виступала (не громадянське суспільство, політичні партії, особливо її опозиційне крило), ані чинна влада. Натомість, необхідно враховувати, що будь-які прагнення надмірного адміністративного регулювання існуючої партійної системи України, у т. ч. у руслі «керованої демократії», запровадження вмотивованих «політичною доцільністю» обмежень, які стосуються й виборчої сфери, можуть призвести до того, що сучасна українська багатопартійність, яка має перехідний характер від атомізованої до більш прогресивних форм (поляризованого та поміркованого плюралізму), може піти й регресивним шляхом – скоочування до однопартійної чи гегемоністської систем. Це може призвести до згортання демократії й, у кінцевому рахунку, не буде відповідати ані інтересам громадянського суспільства, ані самої держави [5, с. 317].

Свою ефективність ВБПП продемонстрували, починаючи з чергових виборів до Верховної Ради України III скликання (29 березня 1998 р.), які вперше відбувалися за мажоритарно-пропорційною системою. У цих виборах взяла участь 21 партія самостійно та 9 ВБПП (у складі 19 партій). Тобто у виборах взяла участь переважна більшість – 40 з 52 зареєстрованих на той час партій. 4 %-й виборчий

бар'єр подолали 7 партій і 1 виборчий блок (12,5 % серед переможців виборів). Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» (СПУ, СелПУ) став першим успішним ВБПП, який, набравши 8,55 % голосів виборців у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, зайняв у виборчому рейтингу 3-тє місце після КПУ та НРУ. Інші ВБПП, окрім блоків «Трудова Україна» (3,06 %), «Національний фронт» (2,7 %), зайняли відчутно маргінальні позиції, здобувши в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі підтримку переважно в межах 1 %.

Вирішальну роль ВБПП відіграли в наступних парламентських виборах 2002–2007 рр., наслідком чого стала помітна зміна у структуруванні партійної системи України, що значною мірою зберігалось до початку другого десятиліття ХХІ ст. Передусім, це було пов'язано з остаточним відстороненням від провідної ролі в парламентському процесі КПУ, а також «виходом» на перші ролі у політичному житті нових політичних сил – Партії регіонів (ПР) та опонуючих їй політичних сил на чолі з В. Ющенком і Ю. Тимошенко, які виступали до 2010 р., тобто до зміни національного виборчого законодавства у форматі міжпартійних об'єднань.

Так, у чергових виборах до Верховної Ради України ІV скликання (31 березня 2002 р.), які відбулися за мажоритарно-пропорційною системою, взяли участь 21 партія та 12 ВБПП, що дозволило взяти участь у виборах понад 80 політичним партіям. З них 4 % -й виборчий бар'єр подолали 3 партії та 3 блоки (50 % серед переможців виборів). Уперше перемогу на виборах здобув «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (23,57 %); 3-тє – Виборчий блок «За Єдину Україну!» (11,77 %); 4-тє – «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) – 7,26 %. Особливістю згаданих виборів стало залучення не лише значної кількості ВБПП, але й те, що відображало загальний стан розвитку національної партійної системи, «іменних» ВБПП (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, Н. Вітренко та ін.), розраховуючи на їх електоральну привабливість, що надалі стало тенденційним [6, с. 7; 7, с. 51–59].

Вибори 2002 р. засвідчили про відчутну зміну принципів об'єднання партій у ВБПП. Якщо в 1998 р. блокування відбувалося переважно за принципом ідеологічної близькості, спорідненості партійно-політичних капіталів партій, які укладали виборче об'єднання, то у 2002 р. на чергу дня вийшли «суб'єктивно-прагматичні» міркування домінуючих партійних агентів, до яких приєднувалися партії, що посідали у політичному просторі позиції, досить віддалені одна від одної [8, с. 28–31, 33, 36].

Практично, у 2002 р. на парламентських виборах боротьбу між собою вели не класичні суб'єкти виборчого права – партії, але й ВБПП, а також нашвидкуруч створені «квазіпартійні об'єднання», в основі яких були фінансово-промислові групи. Типовим серед них був пропрезидентський блок «За Єдину Україну!», який фактично представляв симбіоз президентської й урядової чиновницької вертикалі (об'єднання вищої бюрократії та лідерів кланово-олігархічних угруповань, «вивіска об'єднання кланів») й займав помітно відмінне місце серед інших учасників виборів, базуючись на застосуванні адмінфактора. Перші ж наслідки виборів 2002 р. засвідчили те, що учасники блоку «За єдину Україну!» оформилися у владу ще задовго до виборів і ставили перед собою ціль утримання цієї влади. Натомість створення та функціонування згаданого виборчого блоку знаменувало собою новий якісний щабель самоорганізації правлячої верхівки, що суттєвим чином вплинуло й на подальший розвиток партійної системи загалом.

Ще в 2002 р. оглядачі робили вмотивований висновок, що у блоці, а згодом у фракції різко скорочується ніша для партій-сателітів, вимальовуючи для них двозначну перспективу – або розчинитися у єдиній партії, або перетворитися у другорядні партії [9, с. 18, 19]. Як бачимо, таке передбачення вповні справдилося, коли невдовзі після виборів 2002 р. з лона блоку «За Єдину Україну!» виокремилася Партія регіонів, яка вповні використала блок як відповідний трамплін для того, щоб через декілька років стати найпотужнішою партією України, остаточно партією влади, починаючи з 2010 р.

Так, участь у пропрезидентському блоці «За Єдину Україну!», до якого увійшло п'ять партій, стало стрімким проривом для ПР на шляху до «політичного олімпу», враховуючи те, що вона на той час ще помітно поступалася за впливами іншим учасникам згаданого виборчого об'єднання – АПУ (в наступному – Народна Партія), НДП, ПППУ. Про її рейтингові спроможності в блоці вказувало й те, що лідер ПР В. Семиноженко зайняв у виборчому списку блоку 8-му позицію, а в загальному списку кандидатів у народні депутати, які взяли участь у балотуванні, – 204 особи, представники ПР склали 35 (передостання позиція). У подальшому боротьба між ПР (як провідної опозиційної сили проти «помаранчевої влади») та ВБПП – пропрезидентського (В. Ющенко) й Ю. Тимошенко стала основною «інтригою» на наступних парламентських виборах України в 2006 та 2007 рр.

На чергових виборах до Верховної Ради України V скликання (26 березня 2006 р.), які вперше проходили за пропорційною виборчою системою, взяли участь 45 суб'єктів виборчого процесу – 28 партій і 17 ВБПП (включали у себе 50 партій). У цих виборах взяла участь найбільша чисельність політичних партій України – 94. За результатами голосування 3 %-й виборчий бар'єр подолали 3 партії та 2 виборчі блоки (40 % серед переможців виборів). За результатами виборів БЮТ (22,29 %) та Блок «Наша Україна» (13,95 %) впевнено зайняли, відповідно, 2 і 3 позиції, значним чином поступаючись основному своєму опоненту – ПР (32,14 % голосів виборців).

На позачергових виборах до Верховної Ради України VI скликання (30 вересня 2007 р.), які також проходили за пропорційною виборчою системою, з 10 партій та 10 ВБПП (що включали в себе 32 партії), 3 %-й виборчий бар'єр подолали 2 партії та 3 блоки (60 % серед переможців). В умовах гострої боротьби створити конкуренцію ПР, яка спромоглася зміцнити свої позиції, здобувши підтримку 34,37% виборців, як і очікувалося, змогли лише два блоки – БЮТ (30,71 %) та НУ–НС (14,15 %), які, знову ж таки, зайняли 2–3 позиції у виборчому рейтингу.

**Виборчі блоки політичних партій (ВБПП)
у виборах до Верховної Ради України III–VI скликань
(1998–2007 рр.)**

(складена на основі офіційних даних
Центральної Виборчої Комісії)

Вибори до Верховної Ради України (скликання)	Кількість ВБПП (їх частка серед суб'єктів виборчого процесу, у %)	Відсоток голосів виборців, набраних ВБПП	ВБПП у складі парламенту (місце в рейтингу)	Кількість партій у складі ВБПП
1998 (1998–2002 рр., III скликання)	9 (30 %)	20,35 %	Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» (III)	2
2002 (2002–2006 рр., IV скликання)	12 (36 %)	51,3 %	«Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (I)	10
			«За Єдину Україну!» (III)	5
			«Виборчий блок Юлії Тимошенко» (IV)	7
2006 (2002–2007 рр., V скликання)	17 (37 %)	48 %	«Блок Юлії Тимошенко» (II)	2
			Блок «Наша Україна» (III)	6
2007 (2007–2012 рр., VI скликання)	10 (50 %)	49,7 %	«Блок Юлії Тимошенко» (II)	3
			«НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА» (III)	9
			«Блок Литвина» (V)	2

Про вагому роль ВБПП у сучасній партійній системі України вказувалося й у Доповіді Центру Разумкова (2010 р.). Останнім відводилася консолідуюча роль у міжпартійних взаєминах («блоковий» формат), які в останні роки стали рів-

нозначними партіям суб'єктами партійної системи [10, с. 11]. У той же час, збільшення кількості ВБПП, їх ролі серед депутатського корпусу, особливо в складі Верховної Ради України V та VI скликань в умовах біполярного протистояння «біло-помаранчевих» та «біло-голубих» набуло здебільшого деструктивного характеру, коли на початковому етапі, особливо в 2006, 2007 рр., діяльність національного парламенту тривалий час була заблокована конфліктними сторонами. Поряд з цим переобтяжені значною кількістю партій, внутрішніми протиріччями такі «мегаблоки», як «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (2002 р. – 10 політичних партій), особливо НУ–НС (2007 р. – 9 політичних партій), виявилися малоспроможними до швидкої зміни тактики, а в несприятливих обставинах (особливо після 2010 р., опинившись в опозиції) стрімко втрачали чисельність своєї парламентської фракції, що, зрештою, дискредитувало ідею ВБПП у цілому.

Значної гостроти проблема ВБПП набула у Верховній Раді України V та VI скликань (по лінії біполярного протистояння: «біло-помаранчеві» – «біло-голубі»), особливо якщо врахувати ту обставину, що ПР, отримавши найбільшу кількість депутатських мандатів (однак, поступаючись сукупній кількості депутатів «помаранчевого» табору, їх ВБПП), змогла подолати опір своїх суперників і очолити парламентську більшість лише після створення ситуативної Антикризисової коаліції разом із фракціями КПУ та СПУ (липень 2006 р.), а також Коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи» (березень 2010 р.), до якої, крім ПР, увійшли фракції КПУ, «Блоку Литвина», депутати з інших фракцій.

Враховуючи наростаюче протистояння між «помаранчевим» та «біло-голубим» політичними таборами, що відбувалося на парламентських виборах у 2006 та 2007 рр., які мали відверто реваншистський характер і в яких проглядався намір завдати своєму супернику «останнього» і «вирішального» удару, неважко було спрогнозувати, що особливу роль обидві ворогуючі сторони надавали парламентським виборам 2012 р.

У зв'язку з цим цілком логічно видавалася ініціатива щодо усунення ВБПП з виборчого процесу (а похідною – і зникнення парламентських фракцій ВБПП), яка постійно мусувалася передусім з боку речників ПР, особливо в 2010–2011 рр. Серед них – з ВБПП пов'язувалася можливість потрапити до «великої політики» маргінальним партіям, узурпації влади з боку союзу потужних партій, «безвідповідальність» блоків стосовно виконання передвиборчих обіцянок тощо. Зокрема, перший заступник голови фракції ПР у Верховній Раді України VI скликання М. Чечетов трактував виборчі блоки не інакше, як «найбільший обман» виборців, пророкуючи, що у новому виборчому законі, підготовка якого тривала в 2011 р., ВБПП більше «не зможуть обманювати виборців». На його переконання, за блоковою схемою до парламенту потрапляли сили, які не мали достатньої підтримки у суспільстві, що створювало передумови для «політичної безвідповідальності» [11]. Однак, у цьому випадку згаданий активіст ПР обходив стороною ту невідрадную ситуацію, що на зламі I–II десятиліття XXI ст. через невиконання «передвиборчих обіцянок» стрімко наростала серед громадян України загальна недовіра до всіх політичних партій, а не лише до окремих ВБПП [12, с. 120–122; 13, с. 32–34; 14].

Критику стосовно формування та діяльності у виборчій практиці ВБПП ініціювали й представники «помаранчевого» табору (зокрема, Ю. Ключковський), незалежні експерти. Так, уже в квітні 2011 р. з актуалізацією дискусії про вилучення з виборчого процесу ВБПП відгукнувся директор політико-правових програм Центру Разумкова Ю. Якименко, який висловив думку про доцільність відмовитися від виборчих об'єднань партій, що мало призвести до позитивів як у роботі парламенту, так і партійної системи в цілому. Свою позицію вчений обґрунтував тим, що, на відміну від об'єднання декількох партій, які мають схожі цілі та підсилюють одна одну (тобто світовий досвід), практика партійного життя, яка віддзеркалювала всі вади існуючої національної партійної системи, полягала у тому, що ВБПП в Україні здебільшого являли собою формальне об'єднання партій, коли певного рейтингового лідера оточували лише віртуальні партії [15].

Наступна зміна виборчого законодавства, починаючи з 2010 р., відбувалася у тісному контексті з проблемою політичного протистояння в Україні. Суттєву роль у цьому протистоянні не на користь «помаранчевої» опозиції, особливо після перемоги В. Януковича на президентських виборах 2010 р., вибудування в країні нової вертикалі влади, яка суттєвим чином зміцнила позиції ПР, стали чергові зміни в національному виборчому законодавстві, які відверто «грали» на користь «партії влади». У загальнонаціональному масштабі початок був покладений зміною формату виборів до місцевих органів влади, прийнятий Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» № 2487-VI від 10 липня 2010 р. (зі змінами від 30 серпня та 2 грудня 2010 р.), тобто менше, ніж за рік до проведення виборів, який практично вилучив з місцевих виборів ВБПП. Чим було завдано удару передусім партіям «помаранчевого» табору, які останнім часом діяли (й отримували суспільну підтримку) саме через діяльність у блоковому форматі.

Результати виборів (31 жовтня 2010 р.) виявилися вельми прогнозованими. Політичні партії (як суб'єкт висування), належні до «партії влади», передусім союзники по парламентській більшості здобули значного виборчого успіху: ПР – 33,74 % депутатів усіх рівнів (1-ше місце); Народна Партія – 4,16 % (3-тє місце); КПУ – 3,36 % (4-тє місце); натомість лідер опозиційних сил – ВО «Батьківщина» – лише 6,05 % (2-ге місце); Політична партія «Наша Україна» (відтепер типова партія «другого ешелону») – 1,1 % (8-ме місце) [16]. До речі, вилучення ВБПП на місцевих виборах «вивело» з гри не лише «багатоваговиків» – БЮТ, НУ–НС, але й багатообіцяючий «Лівий блок» (створ. на чолі з КПУ у 2009 р.), інші політичні сили, які мали реальний шанс потрапити до «великої політики» – Блок Сергія Тігіпка «Сильна Україна» (створ. у 2009 р.), «Громадянський блок «Нова Україна» (створ. у 2009 р. на чолі з В. Семиноженком).

Уже через декілька днів після завершення місцевих виборів на початку листопада 2010 р. речниками з боку ПР був оприлюднений намір Президента України В. Януковича провести парламентські вибори 2012 р. на зміша-

ній мажоритарно-пропорційній основі. Тоді ж, щоб «встановити «довгострокові та єдині правила проведення виборів», була створена Група з питань удосконалення виборчого законодавства при Президенті України на чолі з міністром юстиції України О. Лавриновичем [17]. Завдання її полягало у приведенні діючого законодавства «у відповідність до загальноновизнаних міжнародних демократичних стандартів».

Перші обриси нового виборчого законодавства були окреслені в щорічному посланні Президента В. Януковича до Верховної Ради України (7 квітня 2011 р.) під назвою «Модернізація України – наш стратегічний вибір» (підрозділ «Реформа виборчої системи»). Серед пріоритетних завдань «вдосконалення виборчої системи», що розглядалося доповідачем як «необхідна умова подальшого розвитку політичної системи», національної партійної системи та парламентаризму, сприяння у реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами, окрім деяких процедурних питань, полягало у поверненні до попередньої мажоритарно-пропорційної системи. Окрім цього, передбачалося запровадити збільшений диференційований прохідний бар'єр для партій і ВБПП, забезпечити втілення принципу «відкритих списків», вирішити питання про доцільність використання блоків на виборах. На переконання Президента, ці зміни мали запобігти потраплянню до парламенту маргінальних політичних сил, надати нових стимулів у партійному будівництві [18].

Однак у другій половині квітня 2011 р. Мін'юстом України був оприлюднений проект нового Закону «Про вибори народних депутатів України», в якому (обійшовши проблему «відкритих списків») вже у категоричній формі були прописані норми щодо запровадження мажоритарно-пропорційної виборчої системи, вилучення з виборчого процесу ВБПП, підвищення прохідного бар'єра для партій до 5 %. Хоча автори законопроекту наполягали на тому, що його запровадження має сприяти поглибленню європейського курсу України, розвитку демократії, партбудівництва тощо, однак згадані інновації були розцінені опозицією як такі, що мають надійно убезпечити «партію

влади», передусім ПР (яка на електоральному полі не мала монопольних впливів), від виборчих ризиків і гарантувати їй безумовне лідерство в наступному парламенті. До цієї точки зору схилилися й експерти, вбачаючи у нормі, яка вилучала з виборчого процесу ВБПП політичну складову. Згідно з їх прогнозами, саме таким способом «партія влади» прагнула усунути єдину на той час конкурентоспроможну силу – БЮТ на виборах 2012 р. [15].

Незважаючи на те, що проти законопроекту Мін'юсту України виступили не лише опозиційні партії, але й учасники парламентської коаліції – фракції КПУ та «Народної Партії» (колишній «Блок Литвина»), цей «робочий проект» практично до кінця 2011 р. залишався безальтернативним. Про це засвідчили й безрезультатні дебати провладного та опозиційного таборів у ході роботи дев'ятої сесії парламенту VI скликання. Так, на засіданні Верховної Ради України 4 жовтня 2011 р. парламентською більшістю були рішуче відхилені 13 законопроектів, запропоновані переважно з кола опозиційних депутатів, що стосувалися зміни виборчого законодавства. Серед них – збереження пропорційної виборчої системи з різними видами відкритих списків, повернення до мажоритарно-пропорційної системи, запровадження виборів у два тури, запровадження вікового цензу кандидатів у народні депутати, посилення прозорості виборчого процесу тощо. Симптоматично, однак, серед згаданих законопроектів не актуалізувалася проблема ВБПП [19].

Натомість, внаслідок досягнення консенсусу 17 листопада 2011 р. Верховна Рада України ухвалила новий Закон України «Про вибори народних депутатів» (№ 9265-д), згідно з яким наступні парламентські вибори в жовтні 2012 р. мають проводитися за мажоритарно-пропорційною системою, «закритими списками», 5 % виборчим бар'єром. ВБПП були остаточно вилучені з виборчого процесу. Незважаючи на те, що за згаданий закон проголосували 366 народних депутатів, невдовзі після цього з боку депутатського корпусу, навіть представників парламентської більшості, висловлювалося переконання в тому (через задіяні у ньому суперечливі норми, обмежувальний ха-

рактер тощо), що він виявиться недовготривалим і буде обов'язково змінений наступним складом Верховної Ради України [20].

Прийняття нового виборчого парламентського закону, який, окрім нових норм, поклав край десятирічному циклу участі в політичних процесах ВБПП, як і передбачалося, став одним з каталізаторів загострення суспільно-політичної ситуації в країні. Одночасно з цим, позбавивши опозицію важливих важелів у виборчому процесі, він викликав очікувану хвилю консолідації та мобілізації сил з її боку, пошук найбільш оптимальної тактики й стратегії, які б дозволили «обійти» норми нового виборчого законодавства, винайти «замінник» ВБПП.

Таким чином, автор доходить висновку, що в Україні, яка перебуває в умовах складної суспільно-політичної трансформації, надмірне адміністрування галузі партійної системи не може бути ефективним і сприяти як загальній демократизації країни, так і розвитку громадянського суспільства, сучасної багатопартійності. Повною мірою це стосується й виборчого законодавства, основні зміни якого мають відповідати не інтересам правлячої політичної еліти, а базуватися на принципах демократичності, прозорості, альтернативності, головне – захищати та підтримувати політичну активність громадян, а не підміняти її адміністративними методами.

1. Громько Ал.А. Модернизация партийной системы Великобритании. – М.: «Весь Мир», 2007. – 344 с.

2. Федеральный Закон «О выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации» // Центральная Избирательная Комиссия Российской Федерации. 18.05.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cikrf.ru/law/zakon_51.html

3. Богашов О. Кодифікація виборчого законодавства України: окрема думка // Вибори та демократія. – 2009. – № 3. – С. 17–24.

4. Сфремова М. Виборча система як фактор впливу на представницьку функцію українського парламенту // Часопис «ПАРЛАМЕНТ». – 2010. – № 3. – С. 39–42.

5. Примуш М.В. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 338 с.

6. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції (Доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–30.

7. Кресіна І.О., Перегуда Є.В. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 368 с.

8. Рожкова І. Тенденції та особливості структурування українського політичного поля (Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів за партійними списками 1998 і 2002 років) // Політична думка. – 2002. – № 2–3. – С. 2–39.

9. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 3–23.

10. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції (Доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–30.

11. У новому законі виборчі блоки не зможуть обманювати виборців – М. Чечетов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unn.com.ua/news/333224/

12. Хилько М. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1 (22). – С. 115–126.

13. Примуш М.В. Головне в партбудівництві, або Без чого не можна обійтися // Трибуна. – 2008. – № 7/8. – С. 32–34.

14. Когут І. Прийшов час парламентської реформи! // Часопис ПАРЛАМЕНТ. – 2010. – № 1. – С. 2; Результати соціологічного опитування щодо довіри громадян до Верховної Ради України // Часопис ПАРЛАМЕНТ. – 2010. – № 1. – С. 37–38.

15. Коваленко К. Україні варто відмовитися від виборчих блоків – експерт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.golosua.com/ua/main/article/politika/20110411

16. Результати виборів депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, міських, районних у містах, селищних, сільських рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wr001>

17. М. Чечетов: вибори до ВР відбудуться у 2012 році // www.unn.com.ua/ua/news/22-11-2010/209895/; Вибори до Ради будуть в жовтні 2012 р. – Чечетов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.ua/post/362219.

18. Послання Президента України до Верховної Ради України 2011 рік. Модернізація України – наш стратегічний вибір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: document.ua/modernizacija-nas-strategichni-vibir-doc53248.htm

19. Засідання Верховної Ради України (дев'ята сесія шостого скликання). 4 жовтня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/AWT/DR041011.htm>

20. Голуб Олександр: Новий парламент прийме новий закон про вибори / Комуністична партія України. 22.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpu.ua/oleksandr-golub-novij-parlament-prijme-novij-zakon-pro-vibori>

*Федір Медвідь,
Володимир Баран*

ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 1994–2007 РР.: ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ПОЛЕ ПАРТІЙНОЇ ТА ВИБОРЧОЇ СИСТЕМ

Розглянуто політико-правове поле виборів народних депутатів України крізь призму динаміки виборчої та партійної систем. Проаналізовано наслідки постійної зміни виборчого законодавства, неоднорідного представництва інтересів адміністративно-територіальних одиниць і спотворення результатів виборів після конвертації голосів.

Ключові слова: вибори, виборча система, партійна система, політична система, виборче законодавство, конвертація голосів.

Medvid Fedir, Baran Volodymyr. Elections of national deputies of Ukraine in 1994–2007 years: political-law field of the party and electoral systems. The political-law field of elections of deputies of Ukraine is considered through the prism of dynamics of the electoral and party systems. The consequences: permanent change of electoral legislation, heterogeneous representative office of interests of administrative-territorial units and distortion of results of elections after converting of voices, are analyzed.

Keywords: elections, electoral system, party system, political system, electoral legislation, converting of voices.

Вибори поряд з референдумом виступають формою безпосередньої демократії, народного волевиявлення, що

передбачає формування складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування [1, с. 32]. Формування нової моделі української політичної системи на засадах вільного політичного ринку потребує і нової якості виборчої системи. Саме в межах виборчої системи мають бути закріплені загальні «прозорі» правила електоральної конкуренції, які створюватимуть рівні стартові умови для всіх політичних гравців. З огляду на це, основними завданнями розвитку виборчої системи України є пошук оптимальних, з погляду сприяння демократичному розвитку суспільства, виборчих формул і забезпечення дійсно демократичного характеру виборів [10, с. 93; 9, с. 27–62].

Національні інтереси України у виборчій сфері полягають у підтримці забезпечення функціонування демократичних виборів як ключового механізму формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, держава, на думку експертів, повинна забезпечити: право на вільне волевиявлення всім громадянам України, рівність учасників виборчого процесу; запровадження варіанту виборчої системи, який гарантує представництво у ньому якнайширшого кола суспільних груп; постійне оновлення політичної еліти країни, формування дієвих органів державної влади; зрозумілість для переважної більшості громадян країни [12, с. 49; 11, с. 17–19].

Одними з головних суспільно-політичних досягнень у роки незалежності України, на наш погляд, слід визнати вибори, оскільки саме вони є чи не єдиним реальним містком, що на певний проміжок часу сполучає соціум (електорат) і політикум. Системний аналіз п'яти парламентських виборчих кампаній 1994–2007 рр. дає можливість теоретично виділити та емпірично обґрунтувати три найважливіші, на переконання авторів, електоральні проблеми.

Проблема перша.

Постійна зміна виборчого законодавства

Загалом, за роки незалежності виборчі кампанії до Верховної Ради України проходили за трьома різними системами: мажоритарною (1994 р.), змішаною (1998 та

2002 рр.) та пропорційною (2006 та 2007 рр.), які регламентувалися чотирма різними законодавчими актами.

Перші за роки незалежності України дострокові вибори до парламенту були призначені на неділю 27 березня 1994 р. відповідно до ЗУ «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» від 24 вересня 1993 р. [7]. ЗУ «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р., який регламентував усі складові електорального процесу 1994 р., мав низку унікальних для світового парламентаризму норм. До найбільш неординарних і водночас ключових положень цього законодавчого акта можна, на наш погляд, віднести такі:

- «Вибори проводяться по 450 одномандатних виборчих округах на основі абсолютної більшості» (Ст. 1, част. 3);

- «Вибори визнаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50 відсотків від числа виборців... Обраним вважається кандидат у депутати, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25 відсотків від числа виборців...» (Ст. 43, част. 3 та 4) [2];

- «Якщо по виборчому округу балотувалося більше двох кандидатів у депутати і жодного з них не було обрано, окружна виборча комісія приймає рішення про проведення в окрузі повторного голосування по двох кандидатах у депутати, які одержали найбільшу кількість голосів виборців...» (нова редакція Ст. 46, част. 1, згідно з відповідними законодавчими змінами 13 вересня 1995 р.) [3];

- «Встановлення результатів виборів при повторному голосуванні проводиться в порядку, передбаченому Статтею 43 цього Закону» (Ст. 46, част. 2);

- «Повторні вибори проводяться у виборчих округах у випадках, коли балотувалося не більше двох кандидатів у депутати і жодного з них не було обрано або вибори по виборчому округу були визнані такими, що не відбулися, чи недійсними... Кандидати, які зняли свою кандидатуру або не одержали необхідної кількості голосів і не були обрані на виборах, що відбулися і не були визнані недійсними, на повторних виборах балотуватися не можуть...» (Ст. 48, част. 1, 3 та 4) [2].

Наведені положення спричинили масштабний недобір народних депутатів України. В окремих мажоритарних округах вибори тричі були визнані такими, що не відбулися, або депутата не було обрано. На першому засіданні Верховної Ради України другого скликання голова ЦВК І. Ємець оголосив про визнання повноважень 338 депутатів [8]. Отже, було недообрано 112 депутатів або ж 24,89 % конституційного складу парламенту. Причому, до закінчення каденції цього скликання Верховної Ради України її чисельність суттєво не змінилась.

Через це природно, що наступні парламентські вибори 1998 р. вже регламентувалися принципово новим ЗУ «Про вибори народних депутатів України» (1997 р.), який, окрім запровадження змішаної (мажоритарно-пропорційної) виборчої системи, особливу увагу приділив й проблемі виборів у одномандатних виборчих округах. Враховуючи досвід недоукомплектування парламенту 1994 р., у Ст. 43, част. 4 та 5 Закону у цій частині запроваджувався значно лояльніший порядок обрання народних депутатів. Відтепер обраним вважався кандидат у депутати, який набрав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. У тому разі, коли до виборчого бюлетеня було включено лише одного кандидата в депутати, він вважався обраним, якщо кількість голосів, поданих за нього, перевищувала кількість голосів «не підтримую жодного з кандидатів у депутати» [4].

Наступний ЗУ «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року не містив особливих кардинальних змін до виборчого законодавства [6]. ЗУ «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. із внесеними численними змінами (зокрема, запровадження пропорційної виборчої системи та 3 %-го виборчого бар'єра) регламентував виборчий процес до Верховної Ради України у 2006 та 2007 рр. Доцільно зазначити, що обсяг кожного із згаданих виборчих законів України постійно збільшувався. Так, у відповідному нормативно-правовому акті від 18 листопада 1993 р. містилась 51 стаття; від 24 вересня 1997 р. – 53; від 18 жовтня 2001 р. – 86; від 25 березня 2004 р. – 118.

Проблема друга.

Неоднорідне представництво інтересів адміністративно-територіальних одиниць

Запровадження в Україні змішаної та особливо пропорційної виборчих систем оголили проблему: чисельність депутатів, які представляли адміністративно-територіальні одиниці, виявилася дуже неоднорідною. Підтвердження цієї тези дає аналіз статистичних результатів парламентських виборів 1998–2007 рр.

У таблицях № 1–4 (підготовлених авторами на основі офіційних результатів ЦВК) подано подолання виборчого бар'єра у регіонах, тобто, у скількох адміністративно-територіальних одиницях певна політична партія чи виборчий блок набрали не менше трьох (для 2006 та 2007 рр.) чи чотирьох (1998 та 2002 рр.) відсотків голосів.

У 1998 р. ВО «Громада» та СДПУ(о) потрапили до парламенту, перетнувши 4 %-й виборчий бар'єр лише в трьох і чотирьох областях України, відповідно. В той же час, НАПУ та Партія «Реформи і порядок», подолавши виборчий бар'єр у восьми та п'яти регіонах, не потрапили до парламенту.

Варто звернути увагу, що різниця місць за даним показником і результатами виборів у 1998 р. виявилася суттєвою. Наприклад, Партія Зелених України подолала виборчий бар'єр у 25 з 27 регіонів України, однак отримала тільки четверте місце за результатами в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Неспівмірною по регіонах виявилася й кількість виборців, які взяли участь у голосуванні. Так, співвідношення активного електорату між Донецькою та Закарпатською областями становила 397,29 %.

Починаючи з 2002 р., політичні сили, що найчастіше долали виборчий бар'єр у регіонах, неодмінно потрапляли до Верховної Ради України. Різниця місць за даним показником і результатами в багатомандатному виборчому окрузі була мінімальною. За історію проведення парламентських виборів в Україні лише «Блок Юлії Тимошенко» у 2007 р. подолав виборчий бар'єр в усіх 27 адміністративно-територіальних одиницях.

Таблиця 1

**Подолання виборчого бар'єра у регіонах
на парламентських виборах 1998 р.**

Місце (різниця місць*)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість регіонів
1 (0)	Комуністична партія України	25
1 (+3)	Партія Зелених України	25
3 (-1)	Народний Рух України	21
4 (-1)	Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	19
4 (+1)	Народно-демократична партія	19
6 (+1)	Прогресивна соціалістична партія України	11
7 (+2)	Народна аграрна партія України	8
8 (+2)	Партія «Реформи і порядок»	5
9 (-1)	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	4
10 (+2)	Виборчий блок партій «Національний фронт»	3
10 (+1)	Виборчий блок партій «Трудова Україна»	3
10 (-4)	Всеукраїнське об'єднання «Громада»	3
13 (+1)	Виборчий блок партій «Вперед, Україно!»	2
14 (-1)	Виборчий блок партій «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ»	1
14 (+7)	Партія «Союз»	1
14 (+5)	Партія регіонального відродження України	1
14 (+1)	Християнсько-демократична партія України	1

Примітки (тут і далі):

*1). Різниця місць = Місце за даним показником – Місце за результатами виборів.

2). Напівжирним курсивом виділені партії (виборчі блоки партій), що ввійшли до Верховної Ради України.

Таблиця 2

**Подолання виборчого бар'єра у регіонах
на парламентських виборах 2002 р.**

Місце (різниця місць)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість регіонів
1 (0)	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка "Наша Україна"»	24
1 (+1)	Комуністична партія України	24
3 (0)	Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	23
4 (0)	Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	19
5 (+1)	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	16
6 (-1)	Соціалістична партія України	15
7 (0)	Виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко»	9
8 (+1)	Виборчий блок політичних партій «Команда Озимого Покоління»	2
8 (+8)	Виборчий блок політичних партій «Руський блок»	2
10 (+3)	Виборчий блок політичних партій «Єдність»	1

Таблиця 3

**Подолання виборчого бар'єра у регіонах
на парламентських виборах 2006 р.**

Місце (різниця місць)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість регіонів
1	2	3
1 (+1)	«Блок Юлії Тимошенко»	26
2 (-1)	Партія регіонів	25
3 (0)	Блок «НАША УКРАЇНА»	24
4 (0)	Соціалістична партія України	20
5 (0)	Комуністична партія України	18

Продовження таблиці 3

1	2	3
6 (0)	Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	10
6 (+1)	«Народний блок Литвина»	10
8 (0)	Український Народний Блок Костенка і Плюща	5
9 (+1)	«Громадянський блок ПОРА-ПРП»	3
10 (-1)	Партія «Віче»	2
11 (+9)	«Блок Лазаренка»	1

Таблиця 4

**Подолання виборчого бар'єра у регіонах
на парламентських виборах 2007 р.**

Місце (різниця місць)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість регіонів
1 (+1)	«Блок Юлії Тимошенко»	27
2 (-1)	Партія регіонів	26
3 (0)	Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМООБОРОНА»	24
4 (+1)	«Блок Литвина»	20
5 (-1)	Комуністична партія України	19
6 (0)	Соціалістична партія України	5
7 (+1)	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	3
8 (-1)	Прогресивна соціалістична партія України	2

Ще одним важливим кількісним показником є потраплення політичних сил до п'ятірки кращих у регіонах, що подані в *таблицях 5–8* (система нарахування балів така: за перше місце – 5 балів; друге – 4; третє – 3; четверте – 2; п'яте – 1). Лише п'ять разів партії чи блоки набирали 100 і більше балів із 135 можливих. Рекорд у цьому рейтингу належить «Блоку Юлії Тимошенко», який у 2007 р. набрав 117 пунктів.

Таблиця 5
 Потрапляння в п'ятірку кращих у регіонах на парламентських виборах 1998 р.

Місце (різниця місць)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість місць					Сума балів
		1-х	2-х	3-х	4-х	5-х	
1 (0)	<i>Комуністична партія України</i>	18	3	3			111
2 (0)	<i>Народний Рух України</i>	5	3	8	2	3	68
3 (0)	<i>Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»</i>	2	7	3	3	3	56
4 (0)	<i>Партія Зелених України</i>		2	3	9	9	44
5 (0)	<i>Народно-демократична партія</i>		2	3	6	4	33
6 (+3)	Народна аграрна партія України		2	1	2	3	18
7 (0)	<i>Прогресивна соціалістична партія України</i>		2	2	1	1	17
8 (-2)	<i>Всеукраїнське об'єднання «Громада»</i>	1		1	2		12
9 (+3)	Виборчий блок партій «Національний фронт»		2	1			11
10 (-2)	<i>Соціал-демократична партія України (об'єднана)</i>	1		1		1	9
11 (0)	Виборчий блок партій «Трудова Україна»		2				8
12 (-2)	Партія «Реформи і порядок»		1			2	6
13 (+8)	Партія «Союз»		1			1	5
14 (0)	Виборчий блок партій «Вперед, Україно!»				2		4
15 (-2)	Виборчий блок партій «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ»			1			3

Таблиця 6
Потрапляння в п'ятірку кращих у регіонах на парламентських виборах 2002 р.

Місце (різниця місце)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість місць					Сума балів
		1-х	2-х	3-х	4-х	5-х	
1 (0)	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка "Наша Україна"»	15	2	2	4	3	100
2 (0)	Комуністична партія України	10	4	5	8		97
3 (0)	Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	1	8	7	3	7	71
4 (+2)	Соціал-демократична партія України (об'єднана)		4	6	2	6	44
5 (-1)	Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»		5	3	4	4	41
6 (-1)	Соціалістична партія України	1	4	2	4	2	37
7 (0)	Виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко»				2	3	7
8 (+8)	Виборчий блок політичних партій «Руський блок»			1		1	4
9 (+4)	Виборчий блок політичних партій «Єдність»			1			3
10 (-1)	Виборчий блок політичних партій «Команда Озимого Покоління»					1	1

Таблиця 7
Потрапляння в п'ятірку кращих у регіонах на парламентських виборах 2006 р.

Місце (різниця місце)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість місць					Сума балів
		1-х	2-х	3-х	4-х	5-х	
1 (+1)	«Блок Юлії Тимошенко»	14	9	1	2	1	114
2 (-1)	Партія регіонів	10	4	5	5	1	92
3 (0)	Блок «НАША УКРАЇНА»	3	10	7	3	3	85
4 (0)	Соціалістична партія України		1	5	9	5	42
5 (0)	Комуністична партія України			3	5	7	26
6 (0)	Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»		3	1	1	3	20
7 (+1)	Український Народний Блок Костенка і Плюща			4	1		14
8 (+2)	«Громадянський блок ПОРА-ПРП»			1	1	2	7
9 (-2)	«Народний блок Литвина»					5	5

Таблиця 8
Потрапляння в п'ятірку кращих у регіонах на парламентських виборах 2007 р.

Місце (різниця місце)	Партія (виборчий блок партій)	Кількість місць					Сума балів
		1-х	2-х	3-х	4-х	5-х	
1 (+1)	«Блок Юлії Тимошенко»	16	7	1	3		117
2 (-1)	Партія регіонів	10	5	10	2		104
3 (0)	Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА»	1	12	5	5	1	79
4 (0)	Комуністична партія України		2	7	5	8	47
5 (0)	«Блок Литвина»				9	14	32
6 (0)	Соціалістична партія України		1	1	1	2	11
7 (+1)	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»			2	1		8
8 (-1)	Прогресивна соціалістична партія України			1	1	2	7

Таблиця 9

*Міра спотворення результатів після процедури конвертації
на парламентських виборах 1998 р.*

Місце	Партія (виборчий блок партій)	Реальні результати		Результати після конвертації		Спотворення	
		% голосів	кіль- кість ман- датів	% голосів	кіль- кість ман- датів	% голосів	кіль- кість ман- датів
1	Комуністична партія України	24,65	62	37,47	84	12,82	22
2	Народний Рух України	9,40	24	14,29	32	4,89	8
3	Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	8,55	21	13,01	29	4,46	8
4	Партія Зелених України	5,43	14	8,26	19	2,83	5
5	Народно-демократична партія	5,01	13	7,62	17	2,61	4
6	Всеукраїнське об'єднання «Громада»	4,67	12	7,11	16	2,44	4
7	Прогресивна соціалістична партія України	4,04	10	6,15	14	2,11	4
8	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	4,01	10	6,10	14	2,09	4

Таблиця 10

*Міра спотворення результатів після процедури конвертації
на парламентських виборах 2002 р.*

Місце	Партія (виборчий блок партій)	Реальні результати		Результати після конвертації		Спотворення	
		% голосів	кіль- кість ман- датів	% голосів	кіль- кість ман- датів	% голосів	кіль- кість ман- датів
1	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка "Наша Україна" »	23,57	59	31,12	70	7,55	11
2	Комуністична партія України	19,99	50	26,38	59	6,39	9
3	Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	11,78	29	15,55	35	3,77	6
4	Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	7,26	18	9,59	22	2,33	4
5	Соціалістична партія України	6,87	17	9,07	20	2,20	3
6	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6,28	16	8,29	19	2,01	3

Таблиця 11

*Міра спотворення результатів після процедури конвертації
на парламентських виборах 2006 р.*

Місце	Партія (виборчий блок партій)	Реальні результати			Результати після конвертації			Спотворення	
		% голосів	кількість мандатів	кількість мандатів	% голосів	кількість мандатів	кількість мандатів	% голосів	кількість мандатів
1	Партія регіонів	32,14	145	186	41,35	186	9,21	41	
2	«Блок Юлії Тимошенко»	22,29	100	129	28,67	129	6,38	29	
3	Блок «Наша Україна»	13,95	63	81	17,95	81	4,00	18	
4	Соціалістична партія України	5,69	26	33	7,32	33	1,63	7	
5	Комуністична партія України	3,66	16	21	4,71	21	1,05	5	

Таблиця 12

*Міра спотворення результатів після процедури конвертації
на парламентських виборах 2007 р.*

Місце	Партія (виборчий блок партій)	Реальні результати			Результати після конвертації			Спотворення	
		% голосів	кількість мандатів	кількість мандатів	% голосів	кількість мандатів	кількість мандатів	% голосів	кількість мандатів
1	Партія регіонів	34,37	155	175	38,80	175	4,43	20	
2	«Блок Юлії Тимошенко»	30,71	138	156	34,67	156	3,96	18	
3	Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	14,15	64	72	15,97	72	1,82	8	
4	Комуністична партія України	5,39	24	27	6,09	27	0,70	3	
5	«Блок Литвина»	3,96	18	20	4,47	20	0,51	2	

Проблема третя. Спотворення результатів виборів після конвертації голосів

Пропорційна система виборів містить один недемократичний за своєю суттю елемент – конвертацію голосів, згідно з якою переможці парламентських виборів (партії та виборчі блоки) отримують за рахунок «втрачених» голосів виборців, відданих за суб'єктів виборчого процесу, які не перетнули виборчого бар'єра, додаткову чисельність (бонус) депутатських мандатів. Згадана проблема характерна не лише для України, але й для більшості держав світу.

Ця проблема висвітлена даними таблиць № 9–12, у яких подані як реальні результати виборів, так і результати, отримані після конвертації, що певним чином спотворює електоральні результати волевиявлення громадян. Так, у 1998 р. кількість голосів, відданих за КПУ після конвертації, збільшилася на 12,82 %, а кількість одержаних депутатських мандатів зросла з 62 до 84, тобто на 26,19 %. Найменше спотвореними після процедури конвертації результатів виявилися парламентські перегоони 2007 р.

Зазначені проблеми, що були емпірично підтвержені, залишаються актуальними й сьогодні. Через це автори висловлюють упевненість, що в умовах підготовки нового виборчого законодавства України, що розпочалося на початку 2011 р., повернення до модифікованої мажоритарно-пропорційної системи дозволить подолати існуючі «вузькі» місця вітчизняного законодавства, в тому числі щодо «прозорості» виборчого процесу, забезпечення представлення інтересів адміністративно-територіальних одиниць України, зменшення спотворення голосів після їх конвертації.

1. Конституція України. Текст Основного закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд і коментарі В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка. – К.: Наукова думка, 2006. – 211 с.

2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 3623-ХІІ від 18 листопада 1993 року.

3. Закон України «Про внесення змін до частини першої статті 46 Закону України «Про вибори народних депутатів України» № 316/95-ВР від 13 вересня 1995 року.

4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 541/97-ВР від 24 вересня 1997 року.

5. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 1665-IV від 25 березня 2004 року.

6. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 2766-III від 18 жовтня 2001 року.

7. Закон України «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» № 3470-XII від 24 вересня 1993 року.

8. Доповідь Голови Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України Івана Ємця (11 травня 1994 року).

9. Кармазіна М.С. Президентство: український варіант. – К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. – 365 с.

10. Медвідь Ф.М., Медвідь Я.Ф. Виборча система України: політико-правові засади генези і становлення // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – № 6 (50). – С. 92–100.

11. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

12. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2009. – 655 с.

Юрій Древаль

ПАРТІЙНИЙ ПАРЛАМЕНТ

У статті проведено аналіз впливу політичних партій на організацію роботи сучасних парламентів.

Ключові слова: парламент, парламентська партія, партійний парламент, політична партія.

Dreval Yuri. Party parliament. The analysis of influence of political parties on organization of work of modern parliaments was conducted in the article.

Keywords: parliament, parliamentary party, party parliamentary, political party.

Діяльність політичних партій тісно пов'язана з парламентами та парламентаризмом. На партійній основі, як правило, проводяться парламентські вибори та формуються парламентські фракції. На основі узгодження позицій парламентських фракцій утворюються коаліції, які в державах із

парламентською та парламентсько-президентською формами правління створюють уряди.

Взаємозв'язок інститутів політичних партій і парламентаризму вже традиційно становить предмет підвищеної уваги західноєвропейських та американських дослідників, які присвячують свої розвідки першочергово участі політичних партій у парламентських виборах (див., напр., праці, М. Дюверже, Дж.Т. Ішіями, Е. Лейкмана та Д. Ламберта, Дж. Сарторі, Р. Таагепери, Ф. Шміттера та Т.-Л. Карл). Партійний фактор у організації роботи парламентів розглядається переважно в руслі діяльності парламентських фракцій і коаліцій, які зазвичай формуються на партійній основі (див., напр., праці П. Бромхеда, Г. Кречмера, А. Лейпхарта, Дж.Б. Пауела, Дж. Прідема та Б. Шлоєра). Останнім часом зазначена проблематика аналізується й українськими дослідниками. Так, зокрема, ті чи інші сторони партійно-політичного структурування в українському парламенті розглядають Ю. Барабаш, О. Валецький, В. Журавський, В. Литвин, Є. Перегуда, І. Поліщук, А. Романюк, Ф. Рудич, В. Шаповал, Ю. Шведа та деякі інші вчені.

Проте категорія «партійний парламент» поки що застосовується переважно в полемічно-публіцистичній літературі й досліджується явно недостатньо. Це пояснюється як її формальною простотою («партії» та «парламенти», начебто все зрозуміло), так і наведеним вище акцентуванням дослідницької уваги на фракційному межуванні в парламентах.

Отже, з огляду на наведене, завданням статті визначено уточнення сутнісних характеристик категорії «партійний парламент», а також з'ясування партійної складової в організації роботи українського парламенту.

Політичні партії прямо причетні до здійснення найбільш значущих функцій політичної системи сучасного демократичного суспільства. Вони, зокрема, мають забезпечувати: виявлення, формулювання, обґрунтування й представництво інтересів великих соціальних груп; політичну соціалізацію; політичне рекрутування; опрацювання політичної ідеології й створення партійних доктрин; ство-

рення програм політичного, економічного та соціокультурного розвитку; формування громадської думки; участь у боротьбі за владу в державі; участь у здійсненні державної влади й реалізацію власних програм; політичне виховання суспільства в цілому чи його окремої частини.

Виконання всіх цих завдань слушно пов'язується першочергово з проходженням партій до парламенту та парламентською діяльністю. Не випадково сучасні політики та науковці все частіше використовують словосполучення «партійна держава», «партійний парламент» та «партійна демократія» [8, с. 221; 12, р. 55]. Найбільше підстав для такого тлумачення надає Основний закон ФРН, у ст. 21 якого конституційний лад країни визначається як «демократія з політичними партіями» [3, с. 587], і в цьому сенсі – як партійна демократія.

Значущість партійної складової у функціонуванні окремих парламентських фракцій і парламенту в цілому стала основою для використання категорії «парламентська партія». Такою категорією, як правило, охоплюють партійні угруповання в парламенті – парламентські фракції та групи, або ж, у більш вузькому вимірі, «політичні партії, що відзначаються широкою самостійністю в організаційній структурі парламенту» [11, с. 321].

Але, очевидно, такі визначення надміру звужені. Для того, щоб категорія «парламентська партія» стала повноцінним інструментом дослідження, необхідно не лише пов'язати діяльність партії з парламентаризмом, а й охопити нею всю партійну структуру. Таким чином, за нашим визначенням, *парламентська партія – це політична партія, яка постійно виборює право на представлення інтересів виборців у парламенті, підпорядковує свою партійну лінію парламентській діяльності та саме з парламентаризмом пов'язує реалізацію своєї програми.*

Змістовні показники категорії «партійний парламент» значною мірою залежать від ступеня ієрархії у відносинах партійних осередків і споріднених парламентських фракцій, стосовно чого в літературі немає якихось усталених підходів. У тлумаченні М. Дюверже (перший підхід), яке в

другій половині ХХ ст. вже стало хрестоматійним, «західний досвід дозволяє говорити про наявність трьох фаз в еволюції партій: панування парламентаріїв у партії, відносна рівновага між парламентаріями та партійними керівниками, нарешті, панування партій над парламентами» [2, с. 254]. Деякі вчені відмовляються від такого підходу й вважають за необхідне говорити про існування двох моделей (другий підхід): «британської» (з тісною зв'язаністю членів парламентських фракцій і жорстким підпорядкуванням партійній дисципліні) та «американської» (зі значно меншою підпорядкованістю конгресменів партійній лінії).

Утім, в умовах сьогодення грані між названими моделями поступово стають не такими жорсткими, як раніше. У парламенті Великої Британії, наприклад, підтримується належна партійна дисципліна й партійний батіг входить до колегіального складу верхівки тіншового кабінету, але за впливом на прийняття рішень він поступається іншим його членам. У повсякденній же роботі фракція досить часто діє самостійно, чому й завдячує виникненню терміна «парламентська партія». Окрім того, партії інколи надають своїм представникам у парламенті право голосувати згідно з власними уподобаннями. Такі обставини, за оцінкою П. Бромхеда, виникають у трьох випадках: 1) якщо на голосування ставляться так звані питання «совісті» чи «моралі»; 2) якщо обговорювані питання не входять у сферу урядової політики; 3) якщо за якихось причин вимагається голосування на індивідуальній основі [1, с. 169].

У парламентах деяких країн втілюються й своєрідно переплітаються обидві названі моделі («британська» й «американська»). Зокрема, Г. Кречмер, аналізуючи це питання, виходить з особливостей партійної ідеології та вказує на те, що в консервативних партіях важливі політичні рішення приймаються переважно у фракціях, аніж у партійних осередках, а в соціал-демократичних партіях – скоріше в партійних осередках, аніж у фракціях [4, с. 125].

Отже, сучасній парламентській практиці властиві гармонійні стосунки між політичними партіями та «спорідненими» парламентськими фракціями. Вона, зокрема, не підтверджує вислів М. Дюверже стосовно панування пар-

тій над парламентами, і лише частково підтверджує положення про «британську» та «американську» моделі. Окрім того, сьогоденню властива й спільна для більшості парламентів світу тенденція до посилення парламентських фракцій. Вона ґрунтується першочергово на принципі вільного депутатського мандату та загальнонародному статусі самого представницького органу. У демократичних країнах партійна дисципліна не має абсолютного характеру, адже виключені (чи не включені) з фракцій парламентарії не втрачають депутатського мандата. Не може бути й жорстких ієрархічних зв'язків між партіями та фракціями, адже фракції вправі формувати власні підходи як до поточних, так і в деяких випадках навіть до стратегічних питань. До того ж, у більшості країн партійні лідери намагаються безпосередньо очолити власну парламентську фракцію, слухно вважаючи її основним інструментом реалізації партійної стратегії.

Наведені показники суто формально властиві й українській парламентській практиці. Історія сучасного українського парламентаризму налічує вже більше двох десятиріч і шість скликань Верховної Ради України. За цей час було накопичено чималий досвід партійно-парламентського структурування, вивчення якого дозволяє говорити про основні тенденції та закономірності.

Насамперед слід відзначити зриму залежність внутрішньопарламентського партійного структурування від різновиду виборчої системи та форми державного правління. Відомо ж, що політичні партії найкращі умови для парламентської діяльності отримують в умовах пропорційної форми виборів і парламентської (з деякими обмеженнями – і парламентсько-президентської) форми державного правління. Отже, аналітичний матеріал статті доцільно ґрадувати відповідно до: (1) мажоритарної виборчої системи та президентсько-парламентської форми державного правління (діяльність Верховної Ради першого та другого скликань); (2) змішаної виборчої системи та президентсько-парламентської форми державного правління (діяльність Верховної Ради України третього та четвертого скликань); (3) пропорційної виборчої системи і парламент-

сько-президентської форми державного правління (діяльність Верховної Ради України п'ятого та частково шостого скликань).

Характер партійно-політичного структурування у Верховній Раді України першого скликання (1990–1994 рр.) визначався особливостями політичних процесів завершальної стадії перебудови та перших років незалежності. Виразно спостерігалось, зокрема, блокове протистояння, яке уособлювали блок «За суверенну Радянську Україну» (з часом був напівофіційно перейменований в «групу 239») та Демократичний блок, що об'єднував спочатку 79, а пізніше 125 депутатів національно-демократичного спрямування.

Таке, «дуалістичне», структурування неможливо оцінити якось однозначно. З одного боку, воно було виправдане з огляду на характер тодішніх політичних процесів («за» чи «проти» незалежності, ринку тощо). З іншого ж – воно не відображало усього спектра політичних устремлень українського народу. Окрім того, воно загалом не узгоджувалось і з процесами партійно-політичного структурування поза межами парламенту, адже на початок незалежності вже існувало більше десятка політичних партій.

На той час Верховна Рада ще не спромоглася опрацювати й ефективні засади діяльності парламентських фракцій. Тимчасовий регламент від 22 травня 1990 р., зокрема, фіксував можливість об'єднання народних депутатів у групи «за територіальним чи іншим принципом, обраним групою» [9]. Не сприяли політичному структуруванню й положення Закону України «Про статус народного депутата» (від 17 листопада 1992 р.), зокрема, у тій частині, де йшлося про можливість поєднання виконання депутатських повноважень з іншою роботою [8].

Деякі позитивні зрушення у питанні партійно-політичного структурування відбулися за часів функціонування Верховної Ради України другого скликання (1994–1998 рр.), у якій вже сформувався певний політичний спектр: ліві фракції нараховували 139 депутатів; центристські – 125; правочентристські – 60; праві – 58; позафракційні – 35 депутатів (станом на 1996 р.) [7, с. 188].

Але такі зрушення не слід перебільшувати, адже на той час позапартійні депутати становили більшість депу-

татського корпусу (пропорція між ними та партійцями коливалась у межах 51–53 % – 49–47 %, що ставило під сумнів можливість ефективного політичного структурування і в цій парламентській каденції). Не сприяли посиленню партійних впливів на роботу парламенту й чинні нормативно-правові акти. Відповідно до «Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України» (від 13 травня 1994 р.), наприклад, депутатські групи мали формуватися як на партійній, так і на позапартійній основі, за умови наявності в них не менш як 25 осіб [6].

З прийняттям Конституції України процеси політичного структурування в українському парламенті набули певного прискорення. На відповідні процеси позитивно впливав передусім сам факт прийняття Основного закону та зафіксовані в ньому норми, що стосувалися прав і свобод людини, інституалізації політичних партій, виборчої системи та функціонування парламенту.

На середину 90-х рр. вже діяло понад п'ятдесят політичних партій, що стало запорукою реалізації правової новели щодо змішаної системи виборів, на основі якої компонувався склад Верховної Ради України третього (1998–2002 рр.) та четвертого (2002–2006 рр.) скликань. Саме з цього часу бере початок традиція повноцінного функціонування українських парламентських партій, які йшли на вибори з власними партійними програмами й здобували перемогу у суперництві з іншими партіями. За підсумками парламентських виборів 1998 р. виборчий поріг здолали сім партій та один блок, 2002 р. – три партії та три блоки.

Політичні партії вже стали стверджуватися як повноцінні суб'єкти парламентського процесу. На партійній основі, зокрема, відбувалося переформатування парламенту під час політичної кризи кінця 1999 – початку 2000 рр. Від часів діяльності Верховної Ради України четвертого скликання бере початок традиція коаліційних урядів, яка в ідеалі має прямо залежати від повноцінного політичного структурування та реально існуючої парламентської більшості.

Проте повноцінному ствердженню «партійного парламенту» заважала низка обставин. Це, насамперед, наявна

форма державного правління з сильною президентською владою та несамотійність парламентських фракцій у прийнятті рішень, які першочергово залежали від позапарламентських центрів влади. До цього слід додати і низьку фракційну дисципліну. Адже саме в ті часи набула загрозливих масштабів практика міжфракційних переходів і перманентний процес створення нових депутатських фракцій та груп (Постановою Верховної Ради України від 13 травня 1998 р. «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» було встановлено, що фракції формуються виключно на основі партій і виборчих блоків партій, але згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 3 грудня 1998 р. наведену норму було визнано неконституційною [5, с. 162]).

Покінчити з неприродною для демократичних країн практикою функціонування політичних угруповань у парламенті мали запровадження пропорційної виборчої системи та перехід до парламентсько-президентської форми правління (запроваджені законами від 25 березня 2004 р. «Про вибори народних депутатів України» та від 8 грудня 2004 р. «Про внесення змін до Конституції України»).

Ефективність правових засад функціонування українського парламенту в нових умовах мала перевірити парламентська практика. На основі оновленої виборчої системи було проведено вибори до Верховної Ради України п'ятого та шостого скликань. Унаслідок парламентських виборів 2006 р. до парламенту пройшли три партії та два блоки, 2007 р. – дві партії та три блоки.

За цей час було створено та функціонувало чотири різних варіанти коаліцій депутатських фракцій (одна – у Верховній Раді України V скликання, три – у Верховній Раді України VI скликання), що дозволяє відзначити певні закономірності внутрішньопарламентського партійно-політичного процесу в нових умовах. Так, парламентські фракції активно долучалися до здійснення всіх парламентських функцій. Постійно створювалися малі коаліції з домінуючим учасником, які формували уряди та несли відповідальність за їх діяльність.

Проте і в цей час український парламент лише формально підпадає під критерії «партійного парламенту» та цивілізованого парламентаризму. Насамперед, слід відзначити значну заорганізованість «правил гри» (це і надміру деталізована парламентська процедура, і детально виписаний порядок утворення коаліцій, і досить жорсткі умови для функціонування парламентської коаліції), «портфельну дипломатію» (створення коаліцій заради посад, а не заради виконання програм), несамостійність парламентських фракцій, напружені стосунки між учасниками коаліцій, а також доволі часте балансування парламентських гравців між «політикою» та «правом» (це, зокрема, стосується політичної кризи квітня–травня 2007 р., а також шляхів її подолання).

На сьогодні, відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., Україна повернулася до президентсько-парламентської форми державного правління (комплексний аналіз партійно-політичного структурування за наявних умов має проводитися з урахуванням новопроведених парламентських виборів і принаймні однієї повної парламентської каденції). Але питання вдосконалення партійно-політичного структурування в українському парламенті не може вважатися ані принаймні задовільно вирішеним, ані достатньою мірою з'ясованим.

Отже, сутнісні риси та компоненти категорії «партійний парламент», з урахуванням наведеного вище аналітичного й емпіричного матеріалу, мають складатися з наступних показників:

- характеру політичного режиму (лише в умовах демократичного врядування політичні партії спроможні ефективно здійснювати власні функції, у тому числі й політичного представництва та реалізації власних програм);
- виборчого законодавства та форми державного правління (найкращі умови політичні партії отримують в умовах пропорційної форми виборів і парламентської форми державного правління);
- стану багатопартійності (залежно від її особливостей здійснюється й процес політичного структурування в парламентах);

– особливостей взаємозв'язків між партійними осередками та однойменними парламентськими фракціями (з посиленням ролі останніх).

Партійний парламент, з огляду на вищезазначене, це парламент, який функціонує в умовах демократії та форми державного правління з парламентською відповідальністю уряду, формується засобом пропорційного представництва та має розвинену політичну структуру з основою у вигляді «парламентських партій», які несуть повноцінну політичну відповідальність за здійснення всіх парламентських функцій.

Український парламент лише почасти може підпадати під наведені критерії. І мова йде не лише про форму державного правління та тип партійної системи, а й про загальну нерозвиненість демократичних інститутів і практик.

1. Бромхед П. Эволюция Британской конституции / Питер Бромхед ; [пер. с англ. Д.П. Карповой, Е.Н. Лисицыной]. – М. : Юрид. лит., 1978. – 336 с.

2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже ; [пер. с фр. Л.А. Зими́на]. – М. : Академ. проект, 2000. – 558 с. – (Серия «Концепции»).

3. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.

4. Кречмер Г. Фракції. Партії в парламенті / Геральд Кречмер. – К. : Заповіт, 1999. – 300 с.

5. Питання парламентського права в актах Конституційного Суду України / за заг. ред. А.П. Яценюка. – К. : Парлам. вид-во, 2007. – 472 с.

6. Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України : Постанова ВР України : від 13.05.1994 р., № 11/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 21. – Ст. 134.

7. Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2010. – 416 с.

8. Про статус народного депутата : Закон України : від 17.11.1992 р., № 2790-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.

9. Про Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання : Постанова ВР УРСР : від 22.05.1990 р., № 6-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 25. – Ст. 391.

10. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія : дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сарторі ; [пер. з англ. О.І. Мороз]. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.

11. Сравнительное конституционное право : учеб. пособие / отв. ред. В.Е. Чиркин. – М. : Междунар. отнош., 2002. – 448 с.

12. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis / G. Sartori. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1976. – 327 p.

Євген Касап

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ: ДОСВІД ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА ТА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

У статті аналізується діяльність Партії регіонів як інтеграційного центру українського партійного простору. Досліджуються подальші можливості інтеграційного потенціалу «регіоналів». Визначаються фактори, які впливають на розвиток цих процесів.

Ключові слова: *Партія регіонів, інтеграція, політична партія, блок політичних партій, партійна система, політична ідеологія, електорат.*

Kasap Ievgen. *Integration potential of the Party of Regions: practice of the presidential elections and the Parliament of Ukraine. The article provides the analysis of the activities of the Party of Regions as the integration center of Ukrainian party area. The capabilities of the integration potential of the «regionals» are explored. The author considers factors that affect the development of these processes.*

Keywords: *Party of Regions, integration, political parties, block of political parties, party system, political ideology, electorate.*

Розвиток партійної системи в Україні має свої особливості. Після довгої заборони об'єднуватись у масові полі-

тичні організації в українському суспільстві по сьогодні існує тенденція до зростання кількості партій, об'єднання в блоки. Одні партійні утворення змінюють інші в складі парламенту. Український науковець І. Поліщук пропонує називати партійну систему за часи незалежності – «воутингова партійна система» – «voting party system» (від англійського voting – голосувати) або «партійна система, за яку голосують». Адже сприйняття політичних партій виборцями може бути як позитивним, так і негативним. Тобто є формальна партійна система, яка складається з офіційно зареєстрованих політичних партій, а є реальна «воутингова» партійна система, яку утворює лише невелика кількість політичних партій, за які голосує електорат. Скажімо, зі 162 політичних партій, які є сьогодні в Україні, до парламенту на виборах 2007 р. потрапили 15, в тому числі й у складі блоків. Тож реальна партійна система, яку знає та за яку голосує електорат, становить не понад 100 «паперових» партій, а до 20 справжніх партій, що в десять (!) разів менше номінальної кількості. Всі інші партії – нікому не потрібний, за великим рахунком, баласт, який лише дезорієнтує виборців [9, с. 75].

На тлі цих процесів партійного існування та будівництва досить показовою для інших видається існування Партії регіонів як партії, яка вже стабільно функціонує та пробивається до «владного Олімпу» понад 14 років. Тим більше, показовим приклад цієї політсили постає на тлі останніх перемог на всіх виборах в Україні за 5 років. Цікавим досвід Партії регіонів споглядається із тієї позиції, що головні конкуренти партії в боротьбі за владу були виключно блоковими утвореннями (Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна – Народна самооборона»). Партія регіонів стала дійсно достатньо потужним і впливовим довгостроковим політичним проектом, стабільності якого може позаздрити будь-яка вітчизняна партія, а інтеграційному потенціалу – будь-який блок політичних партій.

Партія регіонів розпочала своє існування напередодні парламентських виборів 1998 р. 26 жовтня 1997 р. у Києві відбувся Установчий з'їзд, на якому делегатами з 21 регіону України було прийнято рішення про створення Пар-

тії регіонального відродження України. Першим головою став міський голова Донецька Володимир Рибак. Перший виборчий досвід був недостатньо вдалим, ПРВУ набрала 0,9 % голосів, далеко не подолавши 4 %-го бар'єра. Проте кандидати від партії пройшли по мажоритарних округах. Наступного року, напередодні президентських виборів, партія приєдналась до блоку «Наш вибір – Леонід Кучма!», підтримавши кандидатуру тогочасного Президента України. Позицію партії у Верховній Раді почала представляти депутатська група «Відродження регіонів» [5].

Інтеграційний потенціал майбутнього потужного партійного утворення вперше проявився у липні–листопаді 2000 р. – саме в цей період відбувається процес злиття 5 партій у одну. Лідерами політсил В. Рибак (ПРВУ), В. Ландиком (Партія праці), П. Порошенком (партія «Солідарність»), Л. Черновецьким (Партія «За красиву Україну») та О. Капустою (Всеукраїнська партія пенсіонерів) було спершу підписано угоду про намір об'єднатися в спільну партію, а згодом відбувся і кінцевий продукт інтеграції – Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України».

17 листопада 2000 року III позачерговий з'їзд Партії регіонального відродження України, розглянувши питання порядку денного, вирішив: реорганізувати Партію регіонального відродження України шляхом приєднання до неї Партії Труда, Політичної Партії «За красиву Україну», Партії Солідарності України, Всеукраїнської партії пенсіонерів, підтримавши рішення з'їздів цих партій щодо їхньої реорганізації шляхом приєднання до Партії регіонального відродження України; встановив, що Партія регіонального відродження України є правонаступником у здійсненні прав і обов'язків цих партій; затвердив відповідні зміни та доповнення до статуту Партії регіонального відродження України; надав назву об'єднаній партії – Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України» [5].

Очоловати партію став тріумвірат співголів – В. Рибак, В. Ландик та П. Порошенко. До Президії увійшли: М. Азаров, Г. Самофалов, Л. Черновецький, Є. Звягільський.

Згодом, у 2001 р., на позачерговому з'їзді було вирішено змінити назву на більш коротку – Партія регіонів; ліквідовано інститут співголовування – головою обрано очільника Державної податкової адміністрації України Миколу Азарова. Наступного року на прохання М. Азарова, головування в партії було призупинене, а головою обрано віце-прем'єр-міністра Володимира Семиноженка. Таким чином, вже на початку 2000-х років Партія регіонів перестає бути дрібним регіональним політичним проектом, все більше виказуючи за собою провладний характер загальнонаціонального масштабу та можливості отримання потужного адміністративного ресурсу.

У цей же час Партія регіонів, наряду з Аграрною партією України, Народно-демократичною партією, Партією промисловців і підприємців України, партією «Трудова Україна» увійшла до пропрезидентського виборчого блоку «За єдину Україну!», ознаменувавши цим у кінцевому варіанті свій провладний характер і прихильність до Президента Кучми. Першим номером передвиборчого списку політичного утворення став позапартійний голова Адміністрації Президента України В. Литвин. У першу п'ятірку жодного представника «регіонів» не включили, проте зі списку в 217 осіб, на партійну квоту припало 45 кандидатів у депутати [11]. За результатами виборів блок «За ЄдУ!» отримав третє місце на виборах. У парламенті Партію регіонів представляли фракція «Регіони України» та депутатська група «Європейський вибір», які в листопаді 2003 р. на спільному засіданні прийняли рішення про реорганізацію шляхом об'єднання в депутатську фракцію «Регіони України» [5].

Потужним стимулом для інтеграційного потенціалу Партії регіонів стала поява яскравого харизматичного лідера із «жорсткою хваткою» в особі Віктора Януковича. Політолог К. Бондаренко зазначає з цього приводу: «У 1999 році Янукович зумів переломити ситуацію в «червоному» регіоні – Донбасі – і забезпечити перемогу Кучми. У 2001 році Янукович – єдиний із губернаторів – не допустив напруги в Донецькій області: його область стояла осторонь від виступів опозиції. Більше того:

близькі до Януковича люди сприяли і падінню Юлії Тимошенко, і Віктора Ющенка. На виборах 2002 року Янукович став одним із факторів успіху блоку «За єдину Україну!». І після виборів депутати-донецчани створили у парламенті дві фракції – «Регіони України» (під виразним контролем Януковича і бізнесмена Ріната Ахметова) та «Європейський вибір» (близька до голови Державної податкової адміністрації Миколи Азарова). Так що в парламенті донецчани могли розраховувати на домінування в пропрезидентській більшості» [3, с. 494–495]. Новий лідер партії зумів згуртувати навколо себе однопартійців, але, разом із тим, суттєво відлякував представників інших політичних сил.

У 2004 р. Партія регіонів стає головною опорою кандидата у Президенти В. Януковича, на основі якої все-таки об'єднуються представники інших, як правило, провладних політичних утворень і громадських організацій. Передвиборчий блок В. Януковича формувався важко і в часі значно поступався організаційним заходам опозиції. Після численних консультацій і узгоджень, а іноді й силового тиску, який не знімав амбіційні плани деяких лідерів суспільно-політичних структур, до осені 2004 року сформувався передвиборчий блок В. Януковича. Ідейно-політичним і організаційним його центром стали Партія регіонів та СДПУ(о), а також парламентські фракції цих партій. Крім того, до альянсу увійшли Народно-демократична, Аграрна (опісля перейменована на Народну) партії, «Трудова Україна», прогресивні соціалісти, профспілки та інші більш дрібні суспільно-політичні організації централістського та лівоцентристського спрямування. Президент Л. Кучма робив неодноразові заяви про підтримку та симпатії до свого Прем'єр-міністра. До перевиборчої команди провладного кандидата у Президенти увійшли відомі в Україні громадські діячі: В. Тігішко, В. Пустовойтенко, В. Медведчук, В. Рибак, В. Богатирьова, Н. Шуфрич, В. Литвин, О. Стоян, Н. Вітренко, В. Коновалюк, регіональні лідери Донбасу, Криму, Харківщини, Дніпропетровська, Запоріжжя та ін. Як засвідчив післявиборчий період, деякі особи з цієї команди лише формально входили до коаліції [8, с. 29].

«Регіонали» завдяки своєму іміджу провладної політичної сили та протиставлення себе «помаранчевим», переважно в обличчі В. Ющенко та Ю. Тимошенко, (до яких також далеко не в усього населення держави існувало позитивне ставлення) постійно використовували свій інтеграційний потенціал як в особовому напрямі, шляхом залучення окремих політичних менеджерів, громадських і політичних діячів, так і в організаційному – поповнюючи свої лави шляхом вливання інших партійних структур у свої. Хоча досить часто вливання відбувалось неформально, шляхом залучення в свою структуру партійної еліти, з якою ототожнювалось те чи інше політичне утворення. Варто зазначити, що пошук нових партійних діячів відбувся у переважній більшості не для посилення функціональних потуг партії, а для розширення електорального простору (партійний центр рішень був вже достатньо давно сформованим), адже в очах багатьох «регіонали» залишались регіональним утворенням Донбасу.

Так, перед так званим «переголосуванням» під час подій 2004–2005 рр. Віктор Янукович провів перестановки в своєму штабі. Замість Сергія Тігіпка, який відмовився надалі співпрацювати з Януковичем і заявив про відхід із політики, новим керівником виборчого штабу став Тарас Чорновіл. Таким чином, оточення Януковича намагалось використати Чорновола для залучення голосів виборців Західної України, де прізвище «Чорновіл» було легендарним. Однак сам Тарас після переходу до Партії регіонів став більш ніж одіозним політиком у сприйнятті населення Західної України – його перехід розцінили як зраду. Тому навряд чи ставка Януковича на Чорновола спрацювала. Крім того, Тарас Чорновіл, попри всі його позитивні якості і людяність, мав слабкі організаторські здібності. Додайте ще те, що він практично не міг впливати на донецьких «товстосумів» і був змушений задовольнятися роллю «весільного генерала» [3, с. 610–611]. Це далеко непоодинокий випадок, коли у пошуках прихильності в електораті Західної та Центральної України в різний час «регіонали» залучили Г. Герман, О. Лавриновича та ін.

Після програних виборів Президента 2004 р. Партія регіонів перетворилась у такий собі «антипомаранчевий

стрижень», навколо якого інтегрувались усі політичні структури, які, м'яко кажучи, недолюблювали «переможців». А згодом були залучені й ті, хто виявився «ображеним» командою Ющенка чи Тимошенка. До часу нових президентських виборів 2010 р. в партію де-факто влились «Віче», «Трудова Україна», СДПУ(о), Партія промисловців і підприємців України. Кооптування чужих партійних еліт у свою структуру чудово демонструє приклад партії «Віче», яку політолог В. Фесенко називає – «своєрідний клуб шанувальників І. Богословської» [1, с. 319]. До «регіонів» із трьох найбільш відомих ораторів «Віче» перейшли двоє – Інна Германівна та Ірина Горіна (без яких реальне існування політутворення стало неможливе).

Постійні пошуки до розширення свого електорального простору, які проявляються і в ідеологічних трансформаціях, суттєво дозволяють інтегрувати у свою структуру різних політичних діячів та партійні утворення. Партія регіонів досить часто змінює свою ідеологічну платформу. Якщо спершу це була структура, яку визначали як партію, що бореться за розширення повноважень регіонів, федералізм, то згодом, будучи партією великого капіталу, заявляла про ліберальні цінності. Окрім того, дослідники вбачали в діяльності урядів «регіоналів» потяг до консерватизму [6, с. 16]. І разом з цим, ідеологічна «всеядність» дозволяла «регіонам» блокуватись із лівими КПУ та СПУ, більше того – загравати із їхнім електоральним простором. Усе це робить підстави говорити про Партію регіонів як масову партію універсального типу, так звану «партію виборця».

Постійну трансформацію ідейної платформи чудово демонструє те, про що відома дослідниця політичних партій М. Кармазіна кілька років тому писала: «...в останні роки ми вже отримали досвід «непокори регіонів» (згадаймо Северодонецьк), побачили реакцію деяких з них на звинувачення в сепаратизмі (і це попри те, що фундатори Партії регіонів свого часу закріпили в партійній програмі тезу про те, що визнають «право державної влади» вживати жорсткі заходи щодо регіональних властей, якщо вони порушують Конституцію України її закони, права і

свободи громадян)» [4, с. 37]. Якщо цей факт показував поглиблення біполяризації політичного простору в Україні, то після останніх виборів Президента України, дослідники зазначали: «Президентські вибори 2010 року виявили значні зрушення у виборчій культурі населення Заходу. Результати першого туру продемонстрували розмивання контурів електоральної біполярності в Україні – відбувся значний дрейф електоральних преференцій регіону у бік центру. Попри тріумф національно-демократичних сил перемога Януковича на Закарпатті і його «сине» забарвлення після першого туру – закономірне явище» [12, с. 97].

Такий розвиток подій дійсно виявився закономірним явищем, оскільки Партія регіонів суттєво посилювала свої позиції шляхом залучення авторитетних політиків Закарпаття. Достатньо довго «партійним рупором» був колишній «есдек» Н. Шуфрич. А найбільшого впливу надала співпраця на виборах із «Єдиним центром» і В. Балогою, який згодом влився в структуру Кабміну «регіоналів» і чия партія досить ймовірно поповнить ряди Партії регіонів у найближчому майбутньому. Подібна тенденція до розширення електорального простору посилювалась і надалі – вибори до місцевих рад 2010 р. продемонстрували лідерство партії в усіх областях Західного та Центрального регіону країни. Винятком залишається тільки Галичина та Волинська область (позиції партії на території яких все одно суттєво зміцніли).

Доцільним є визначення директора Київського центру політичних досліджень і конфліктології М. Погребинського Партії регіонів у класифікації українських політичних партій як партії центру (олігархічної) [1, с. 314]. Адже, незважаючи на те, що ситуація із наявністю потужних фінансових магнатів у передвиборчих списках і лобювання інтересів їхніх бізнес-структур стала трендом для всіх більш-менш популярних політичних сил в Україні, Партія регіонів за залученням фінансового капіталу в свої ряди є яскраво вираженим лідером. За підрахунками експертів, у 2006 р. «регіони» випередили всіх конкурентів за сумою формування виборчого фонду, залучивши 112,8 млн грн [10, с. 12]. У 2007 р. тижневик «Фокус»

видав рейтинг 100 найбагатших кандидатів у депутати. В ньому виокремили сотню кандидатів із найвищими доходами, які були офіційно задекларовані за 2006 рік. У цьому рейтингу – 51 представник Партії регіонів [9, с. 76].

Основна частина витрат у Партії регіонів припадає на власника компанії СКМ Р. Ахметова, тож зрозуміло, що 35 % списку ПР у Верховній Раді – люди Ахметова, серед яких далеко не всі є професіональними економістами, юристами, політиками. Основними спонсорами ПР також є: Б. Колесніков («КОНТИ»), віце-прем'єр А. Ключев, ряд промисловців: М. Янковський («Стірол»), Л. Клімов («Імекс-банк»), Г. Скудар (ЗАТ «НКМЗ»), І. Гуменюк (ЗАТ «АРС»), В. Хмельницький («Київська інвестиційна група»), Н. Мхітарян («Познякижилбуд»), О. Єдін («Інтер-контакт») [9, с. 76]. Треба відмітити, що політичні спонсори не просто наповнюють партійні каси, але і займаються конкретними регіонами. Наприклад, почесний президент «Укргазбанку» В. Горбаль, який очолював столичний штаб «регіоналів», забезпечував проведення заходів ПР у Києві [9, с. 76]. Таким чином, можемо констатувати і суттєвий інтеграційний потенціал Партії регіонів у залученні фінансового капіталу, що досить сильно дозволяє посилювати провладні позиції та розширювати власний електоральний простір.

Політичний простір України, досліджуваний із ракурсу відносин обміну владними ресурсами, все частіше розглядається як ринок, на якому здійснюються торги та комерційні операції. І через це, здавалося б, неможливий союз політичних опонентів БЮТ і Партії регіонів у ході спільного одноставного голосування за проект про тендерні закупівлі у Верховній Раді стає можливим. Це ринок, суб'єктами якого є представники політичної еліти України, що обмінюють одні ресурси на інші. Ресурсом в акумульованому та персоніфікованому вигляді є політичний капітал. Особливість політичної еліти України полягає в тому, що вона схильна до непрямого впливу більшою мірою з боку ділових кіл, які самі приходять у владу і стають політиками-депутатами [9, с. 76].

З огляду на те, що кількість членів середньої політичної партії в Україні у 2–10 разів менша, порівняно із

середньою партією в країнах з розвинутою демократією, близьких до України за кількістю населення (Франція, Італія, ФРН), де загальнонаціональні партії у згаданих країнах налічують від 200 до 800 тисяч членів [2, с. 31], Партія регіонів є яскравим винятком, оскільки станом на 1 жовтня 2011 року на обліку в партійних організаціях перебуває 1 375 549 членів [7]. Надалі ця цифра за умов політико-економічної стабільності повинна збільшитися – про вливання в структуру Партії регіонів уже оголосила партія С. Тігіпка «Сильна Україна».

М. Примуш вважає, що партії, які є політичними складовими провідних ФПГ (фінансово-промислових груп), до яких, у першу чергу, належать Партія регіонів, НСНУ і БЮТ, можуть вважатися запорукою формування двополюсної партійної системи. «За умов зникнення лівих і націонал-демократів, зараз визрівають два нових полюси партійної системи. Один формується інтенсивніше – це Партія регіонів. За інший полюс йде боротьба, але вже очевидний лідер – це БЮТ, який претендує на лідируючі позиції в Західній та Центральній Україні» [1, с. 318]. Проте, з огляду на можливий варіант проведення парламентських виборчих перегонів 2011 р. за змішаною системою, така ймовірність відпаде сама собою. А з урахуванням того, що останні вибори до місцевих рад продемонстрували потенціал партії «Фронт змін» на отримання статусу «третьої сили», на який існує стабільний попит в українському електоральному полі, достатньо ймовірними можуть виявитись інтеграційні можливості Партії регіонів, поглинути у свої лави Блок Литвина. Імовірним є і варіант становлення Партії регіонів, подібно до партій-побратимів «Єдиної Росії» та Комуністичної партії КНР як домінуючої партії влади.

Отже, Партія регіонів на сьогодні є наймасовішою партією вітчизняного партійного простору. Партійне будівництво постійно перебуває в прогресивному розвитку. Разом із тим, цілком справедливо «регіони» можна вважати і найбагатшим політичним утворенням за розмірами формування передвиборчого бюджету та кількістю багатіїв у депутатських списках. Не визначеною на сьогодні є ідеологічна платформа

ПР з кожним роком дедалі більше формується як «партія виборця». Окрім того, партійний імідж завжди носить характер провладності. Партія у своїх межах зосереджує вагомий фінансовий та адміністративний ресурс. Усі ці фактори впливають на розвиток Партії регіонів як потужного політичного об'єднання із серйозним інтеграційним потенціалом і можливостями.

На даний момент організаційна структура «регіоналів» поглинула в свої ряди ряд політиків і бізнесменів регіонального та загальнонаціонального масштабу, цілі партійні еліти в недавньому потужних і цілісних політичних утворень. Інтеграційні процеси в структуру партії відбуваються у двох напрямках – особовому (окремі політичні та державні діячі) та груповому (входженням партії в ряди «регіоналів»).

З огляду на посилення провладних позицій за останні роки можна констатувати факт того, що Партія регіонів ще далеко не вичерпала свій інтеграційний потенціал. Про це свідчить і недавня заява щодо входження в партійну структуру «Сильної України». Саме тому в подальшому розвиток ПР як потужного інтеграційного центру може вплинути, в кращому разі, на формування двопартійної системи, у гіршому – становлення фактичної однопартійності та диктату «регіоналів».

1. Polska i Ukraina – proba analizy systemu politycznego / Red. S. Sulowski, M. Prymusz, N. Minenkova, B. Zdaniuk. – Польша і Україна – спроба аналізу політичної системи / За ред. С. Суловські, М. Примуш, Н. Міненкова, Б. Жданюк. – Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2011. – 380 с.

2. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна: навч. посібник / Артур Олександрович Білоус. – К.: АМУПП, 2000. – 200 с.

3. Бондаренко К. Леонид Кучма. Портрет на фоне епохи / Костянтин Бондаренко. – Харків: Фолио, 2007. – 636 с.

4. Кармазіна М. Партійний вимір російського націоналізму в Україні / Марія Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6 (21). – С. 29–44.

5. Офіційний веб-сайт Волинської обласної організації Партії регіонів. – Режим доступу: <http://region.west-host.net/istoriya-partiyyi/>

6. Павленко І. Ідеологічні трансформації провідних політичних партій України / Ірина Павленко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1 (6). – С. 13–19.

7. Партія регіонів. Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.partyofregions.org.ua/ru/deputy_faction/activities/show/6356

8. Пахарєв А. Світа робить короля / А. Пахарєв // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 23–31.

9. Поліщук І. Процес становлення багатопартійності в Україні: ретроспективний та політико-режимний аспекти / Ігор Поліщук // Освіта регіону. – 2010. – № 4. – С. 73–79.

10. Склярєва Н. Формування та використання коштів виборчих фондів політичних партій – суб'єктів виборчого процесу з виборів народних депутатів України 26 березня 2006 року / Н. Склярєва // Вибори та демократія. – 2006. – № 2. – С. 11–18.

11. Український незалежний політичний центр // Медіа-навігатор: Блок «За єдину Україну!». – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=952>

12. Федчик Ю. Специфіка формування сучасної електоральної культури західного регіону України / Юрій Федчик // Освіта регіону. – 2010. – № 3. – С. 93–97.

Юрій Остапєць

МІСЦЕВІ ВИБОРИ 2010 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ПАРТІЙНА СКЛАДОВА

У статті аналізується специфіка організації та проведення місцевих виборів 2010 року в Закарпатській області, їх результати. Автор розглядає структурування партійно-політичних сил напередодні виборів, характеризує електоральний потенціал основних суб'єктів виборчого процесу.

Ключові слова: *місцеві вибори, політичні партії, Закарпаття, електоральний потенціал, електорат, кандидат, депутат, виборча кампанія.*

Ostapets Yuriy. The local elections of 2010 in Zakarpats'ka region: the party aspect. *The article analyzes the specific characteristics of the Zakarpats'ka region 2010 local elections organization, their practical implementation and*

results. The author deals with the mutual positions of the party political structures before elections. The main actors of the electoral process are described and conclusion is made about their electoral influence.

Keywords: *local elections, political party, Zacarpattia, electoral potential, electorate, candidate, deputy, election campaign.*

У вітчизняній політичній науці спостерігається постійний дослідницький інтерес до вивчення виборів, що зумовлений їх роллю у політичних процесах, які відбуваються в сучасному українському суспільстві. Аналіз вітчизняного електорального досвіду наразі дає змогу зробити однозначний висновок щодо специфіки організації та проведення парламентських виборів в окремих регіонах України. Саме з цієї причини важливими є дослідження регіонального електорального досвіду. Тож потребують суттєвого доповнення політичні знання про регіональні відмінності в електоральній поведінці громадян. Вивчення виборів актуалізується й наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів виборчого процесу, яким необхідні наукові знання про особливості поведінки виборців, способи мобілізації електорату, шляхи підвищення культури політичного вибору та механізм відносно достовірного прогнозування результатів виборчого процесу.

Об'єктом дослідження є місцеві вибори 2010 року в Закарпатській області. **Предметом дослідження** – особливості організації та проведення місцевих виборів у Закарпатській області, участь в них обласних осередків політичних партій.

Мета дослідження – виявити та дослідити регіональні закономірності та особливості місцевих виборів 2010 р. на Закарпатті. Досягнення мети дослідження реалізується через вирішення таких **основних завдань**:

1. Охарактеризувати передвиборче розташування політичних сил у регіоні.
2. Оцінити електоральний потенціал основних суб'єктів виборчого процесу в області.
3. Проаналізувати результати виборів і поствиборче позиціонування політичних сил.

4. Охарактеризувати партійний склад обласної, районних і міських рад народних депутатів.

Розташування партійно-політичних сил напередодні виборів. Відповідно до Закону початок виборчої кампанії припадав на 11 вересня, а завершення – на 4 жовтня 2010 року. Місцеві вибори в Україні проводилися незадовго після президентських виборів 2010 р., на яких перемогу отримав В. Янукович. Таким чином, фаворитом виборів автоматично ставала Партія регіонів.

Напередодні виборів в Україні, як показують статистичні дані, утворюється ряд нових політичних партій. Так, після «помаранчевої революції» заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська партія України», ВО «Свобода» та інші.

Напередодні президентських виборів 2010 р. з'являються такі політичні сили: ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Саме ці партійні організації та ряд усталених партійних брендів і будуть головними суб'єктами виборчого процесу на місцевих виборах в Україні.

Якщо на попередніх виборах у Закарпатті боротьба велася між уже усталеними 4 групами впливу (скорочено: БЮТ, Партія регіонів (до неї СДПУ(о)), група впливу С. Ратушняка та ПП «НСНУ» (В. Балоба)), то на нинішніх місцевих виборах головне протистояння – це боротьба за вплив у обласній, районних та місцевих радах між Партією регіонів та ПП «Єдиний Центр». Виключенням є місця компактного проживання угорців, які голосують за угорські партії. Доречним є у даному контексті пригадати лист до угорців краю лідера КМКС – ПУУ М. Ковача. В листі М. Ковач, звертаючись до угорців Закарпаття, просить їх не голосувати за українські партії, оскільки це послаблює відстоювання інтересів угорців, загрожує майбутньому, ускладнює життя кожного угорця. «Натомість, – пише у зверненні М. Ковач, – ми повинні будувати угорські школи, організувати Притисянський район і налагоджувати тісні зв'язки з Угорщиною». Інший лідер угорської меншини Закарпаття, мер м. Берегове

(голова ДПУУ) задля мобілізації останньої, став одним з ініціаторів проведення разом з місцевими виборами референдуму про перейменування м. Берегове в м. Берегсас (колишня назва).

Характеристика основних суб'єктів виборчого процесу. Основними суб'єктами виборчого процесу в Закарпатській області, які вели боротьбу за депутатські мандати, були:

1. Партія регіонів – одна з партій, яка має розгалужену структуру в області. Ця політична сила пройшла через «помаранчеву революцію» та постпомаранчевий період розвитку, при цьому не втративши кадровий потенціал. Партія у своєму складі має ряд яскравих лідерів, які і представляють її на рівні районів, міст і сіл області. Про це засвідчують партійні списки до органів влади різного рівня [10]. Партія має доступ до телебачення, радіо, газет («Закарпатська правда», частково «Новини Закарпаття»). Одними з найбільших є в неї фінансові ресурси. Крім цього партія є інкубентом (та, що знаходиться при владі), а це, в свою чергу, на виборах додає в межах 5–6 % голосів виборців.

2. ПП «Єдиний центр» – поствладна політична партія, яка утворилася шляхом виходу частини її членів із ПП «НСУ». Лідер партії экс-голова президентського секретаріату В. Балого. Партія має розгалужену структуру в усіх адміністративних одиницях Закарпаття. Оскільки партія була нещодавно при владі, то вона має у своїх рядах відомих особистостей, які і представляють її на всіх рівнях [10]. Списки політичної партії, з точки зору кадрового потенціалу, заслуговують на увагу і були чи не найкращими. В них – відомі лікарі, успішні підприємці, ректор УжНУ, викладачі, вчителі і т. д. Політична сила має власну газету «Старий замок», доступ до телеканалів. У своєму активі має інерційний (який зменшується) потенціал інкубента та частковий доступ до адмінресурсу. Потужними є фінансові можливості організації. Перш за все це підтримка В. Балого та фірми «Барва». 14 серпня у Києві відбувся III з'їзд ПП «Єдиний центр», який затвердив її передвиборну програму на місцевих виборах «Якісна Україна».

3. ВО «Батьківщина» – це політична сила, яка має чи не одну з найдавніших історій на теренах краю. В той же час політична партія не має суттєвого впливу на політичний процес у регіоні. Її лідер – свалаявський бізнесмен, народний депутат України О. Кеменяш. Після поразки на президентських виборах Ю. Тимошенко рейтинг партії в області суттєво понизився, багато членів покинули її лави. На сьогодні партія не має яскравих лідерів, які б могли її представляти. Така доля чекає на харизматично-популярні політичні партії, які діють лише за наявності лідера. Партія уособлює протестний, опозиційний електорат краю. Фінансові можливості партії обмежені (тому яскраве свідчення – відсутність біл-бордів). Має газету «Місцевий час», яка відновила свою діяльність напередодні виборів до місцевих органів влади.

4. ПП «Фронт змін» – партія, яка з'явилася на Закарпатті порівняно недавно, напередодні президентських виборів 2010 р. Лідером партії на Закарпатті є підприємець Р. Бровді. Під час президентських виборів він активно займався розбудовою організації і вона мала постійно зростаючий рейтинг. Після президентських виборів і від'їзду Р. Бровді до Києва про партію на Закарпатті стали забувати. Власних ЗМІ не має, у інформаційному просторі області останнім часом практично відсутня. Рекламної кампанії напередодні місцевих виборів майже не проводить, за винятком біл-бордів з А. Яценюком і його ж політичної реклами на місцевому та загальнонаціональному телебаченні. Партійні списки партії складаються з маловідомих жителям області політиків. Для діяльності характерна керована, обмежена опозиційність. Позиціонує себе як третя сила.

5. ПП «Сильна Україна» – політична партія також утворена її лідером С. Тігіпком для участі в президентських виборах. Основа партії – осередки ПП «Трудова Україна». Активної роботи після президентських виборів не проводить. Її рейтинг тримається на іміджі С. Тігіпка та місцевого лідера М. Поповича. Власних ЗМІ не має. Для агітації використовує відомі газети області.

6. ПППУ – після зміни лідера відновила свою роботу та потужно працює в області. Така організаційна, суспільно-

політична, благодійна робота в перспективі принесе свої дивіденди й вона зможе стати однією з потужних політичних сил області. Партія має свою газету, доступ до телеканалів, фінансовий потенціал. Позиціонує себе як провладна політична сила. Нею був висунутий С. Ратушняк на посаду міського голови м. Ужгорода.

7. Народна партія – політична сила, яку на загальнонаціональному рівні очолює В. Литвин. Оскільки рейтинг В. Литвина зменшується, то, відповідно, й рейтинг партії також. На Закарпатті політичну партію очолює підприємець М. Сятиня. До цієї партії входив і мер міста Ужгорода С. Ратушняк, але був виключений з неї під час президентської виборчої кампанії 2010 року. Партія має потужну фракцію в міській раді м. Ужгорода. Має доступ до ЗМІ (в основному газети) – «Трибуна», «РІО», «Моя Новинка».

8. «КМКС» – Угорська партія України та Демократична партія угорців України – це дві політичні партії, які представляють інтереси угорської національної меншини краю. Вказані партії підтримуються відповідними політичними силами в Угорщині: «КМКС»-ПУУ (М. Ковач) підтримують праві сили (ФІДЕС), які отримали перемогу на виборах до парламенту Угорщини в квітні 2010 року; ДПУУ (І. Гайдош) – ліві (соціалісти, які були при владі до квітневих виборів).

Слід відмітити, що кожен вибори «народжують» нові партійні структури та відроджують забуті. Не є винятком і місцеві вибори 2010 р. Якщо говорити про Закарпаття, то це, перш за все, **Українська партія**, яку на загальнонаціональному рівні очолює мер м. Калуш. В Закарпатті її очолює колишній член БЮТ П. Федака. До цієї партії перейшли багато його однопартійців. Саме вони й утворили першу п'ятірку на виборах до міської ради м. Ужгорода. Організація є новою в області, а отже, чисельність її незначна, як і не розбудована структура. Слід також відмітити участь у місцевих виборах таких партійних структур, як ПП «УДАР» (В. Кличко) та Молодіжної партії (М. Жолтані).

Інші політичні сили є маловідомими для закарпатського електорату, оскільки активної участі в суспільно-політичному житті краю вони не беруть. В той же час, слід відмітити і ряд відомих колись політичних брендів, які нині суттєвого впливу на політичний розвиток Закарпаття не мають, але участь у виборах будуть брати. Це, перш за все, УРП «Собор», ПРП, КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ, ГП «ПОРА» та низка інших.

Відповідно до думки експертів, найвищий рейтинг згідно з такими критеріями, як наявність доступу до ЗМІ, фінансових можливостей, кадрового потенціалу, участі в діяльності органів влади і т. д., мають політичні сили: Партія регіонів, ПП «Єдиний центр», ВО «Батьківщина», ПППУ, угорські партії.

Вибори до Закарпатської обласної та районних рад. Відповідно до нового закону про вибори до місцевих рад, 27 серпня 2010 року сесія обласної ради прийняла рішення про кількість депутатів рад різного рівня. Як наслідок, чисельність більшості районних рад була зменшена. Чисельність районних рад визначалась відповідно до нового закону з розрахунку: один депутат-мажоритарник від села, яке має сільську раду, плюс така ж сама кількість депутатів за партійними списками. Склад міських і районних рад, згідно з даним рішенням, поданий у таблиці 1 (у дужках вказано на скільки збільшено/зменшено депутатський корпус).

Після тривалих дискусій сесія прийняла рішення про збільшення кількості депутатів обласної ради з 90 до 108 чоловік. Загалом кількість міських депутатів по області збільшиться на 19 чоловік, а кількість депутатів районних рад зменшиться на 215 чоловік [4].

Таблиця 1

**Кількість депутатів районних і міських рад
Закарпатської області**

Район	К-ть депутатів	Місто	К-ть депутатів
Берегівський	62 (- 28)	Ужгород	60 (+ 10)
Великобerezнянський	40 (- 5)	Мукачево	42 (+ 1)
Виноградівський	64 (- 26)	Берегово	36 (+ 2)
Воловецький	30 (- 15)	Хуст	36 (0)
Іршавський	52 (- 26)	Чоп	30 (0)
Міжгірський	46 (-23)	Виноградів	38
Мукачівський	78 (0)	Іршава	30
Перечинський	30 (-15)	Перечин	30
Рахівський	42 (-21)	Рахів	30
Свалявський	28 (-14)	Свалява	32
Тячівський	74 (0)	Тячів	30
Ужгородський	66 (+ 4)		
Хустський	52 (-26)	Закарпат. обл. рада	108 (+ 18)

Напередодні виборів Закарпатським обласним управлінням юстиції було зареєстровано 152 обласні осередки політичних партій. Своім правом участі у виборах до обласної ради скористалися 31 осередок політичних партій.

Найпотужнішими електоральними гравцями в області були Партія регіонів, ПП «Єдиний центр» і ВО «Батьківщина». Від їх позиціонування у виборчій боротьбі мав залежати результат виборів.

До початку виборчої кампанії та в її ході ПП «Єдиний центр» знаходилася немов би між владою й опозицією, і навіть опозиціонувала Партії регіонів. ВО «Батьківщина», яка на загальнонаціональному рівні позиціонує себе як опозиційна сила, на Закарпатті самоусунулась від політичної боротьби. Про це свідчить виступ на місцевому телебаченні одного з лідерів цієї партії, заступника голови обласної ради А. Сербайла. У своєму виступі він звинуватив

ПП «Єдиний центр» у розкраданні державного майна області, тим самим показавши, що на рівні області ВО «Батьківщина» буде співпрацювати з регіоналами.

Серед 31 політичної партії, внесеної до бюлетеня для таємного голосування до обласної ради, можна виокремити групи:

1. Фаворити місцевих виборів: Партія регіонів, ПП «ЄЦ», ВО «Батьківщина», ДПУУ, ПУУ.

2. Партії, які позиціонували себе як третя сила: ПП «ФЗ», ПП «Удар», Українська партія.

3. Партії-сателіти Партії регіонів: ПППУ, ПП «СУ».

4. Колишні лідери виборчих перегонів, а нині напівзабуті партійні бренди: ПП «НУ», НП, ПЗУ, СПУ, ГП «Пора», КПУ, СДПУ(о).

5. Маловідомі для закарпатського електорату партійні структури: ПП «Зелені», Козацька українська партія, ПП «Народна влада», ПП «Правда» та ряд інших.

Загалом на Закарпатті у місцевих виборах взяли участь 54,8 % виборців. Це 519771 із 949185 виборців загалом. Найвищою була явка виборців у Перечинському (76,6 %), Воловецькому (71,5 %), В. Березнянському (70,9 %), Ужгородському (69,3 %) районах, а найнижчою – в м. Мукачеві (41,8 %), Тячівському (42,6 %) та Рахівському (44,7 %) районах.

Напередодні виборів 27 обласних осередків політичних партій оприлюднили заяву про дотримання вимог законодавства щодо організації та проведення виборчої кампанії, про невикористання фальсифікацій і брудних технологій. Заяву підписали практично всі партії, які були внесені в бюлетені для таємного голосування.

У день перед народним волевиявленням міськрайорганами внутрішніх справ Закарпатської області зареєстровано 93 повідомлення, пов'язані з порушенням виборчого законодавства. Найбільша кількість порушень зареєстрована по м. Ужгороду (21 заява) та Ужгородському району (15). Найпоширенішими порушеннями були: підкуп виборців (27 заяв), погроза фізичною розправою (6), пошкодження майна (8). За жодною з поданих заяв кримінальні справи не були порушені.

Аналізуючи результати виборів 2010 року до обласної ради, слід порівняти їх із результатами попереднього волевиявлення закарпатців у 2006 році. До обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 депутатів (23 % голосів виборців); БЮТ – 25 депутатів (19,2 %); ПР – 15 (11,5 %); Народний Блок Литвина – 7 (5,2 %); СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії Угорців України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5 депутатів), і Демократичної Партії Угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати) [12, с. 97].

Результати виборів до обласної ради в 2010 р. за партійними списками: ПП «Єдиний центр» – 24,3 %; Партія регіонів – 18,2; ВО «Батьківщина» – 8,6 %; ПП «Фронт змін» – 6,1 %; КМКС – ПУУ – 3,8; ПП «Сильна Україна» – 3,1 %; ДПУУ – 3,0 %; ПП «НУ» – 2,6 %; ПП «Удар» – 2,4 %; НП – 1,5 %; ВО «Свобода» – 1,5 %; ПП «Зелені» – 1,4 %; КПУ – 1,2 %; СПУ – 0,7 %; СДПУ(о) – 0,4 %. Разом із мажоритарниками політичні партії мають таку кількість мандатів у обласній раді: ПП «Єдиний центр» – 46 місць; Партія регіонів – 37; ВО «Батьківщина» – 8; ПП «Фронт змін» – 5; ДПУУ – 4; ПП Сильна Україна» – 4; КМКС – ПУУ – 3; СПУ – 1 [7; 8; 13]. Порівняльний аналіз представництва політичних партій у обласній раді V та VI скликань поданий у таблиці 2.

У 11 районах із 13 перемогу отримала ПП «ЄЦ». Партія регіонів здобула перемогу лише в Тячівському та Хустському районах. Найкращі електоральні показники політичних партій у районах області: ПП «ЄЦ» (Мукачівський район) – 52 %; Партія регіонів (Тячівський район) – 26,71 %; ВО «Батьківщина» (Свалявський район) – 15,78 %; ПП «ФЗ» (Хустський район) – 12,57 %; ПП «СУ» (Великоберезнянський район) – 4,86 %; ДППУ (м. Берегове) – 21,58 %; ПУУ (м. Берегове) – 11,13 %; ПП «НУ» (Рахівський район) – 9,24 %; ВО «Свобода» (м. Ужгород) – 3,24 %; НП (Ужгородський район) – 2,12 %.

Таблиця 2

*Порівняльний аналіз представництва
політичних партій у Закарпатській обласній раді
V та VI скликань*

Назва політичної сили	Обласна рада V скликання (2006 рік, 90 депутатів)	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів)
ПП «Єдиний центр»	–	46
БЮТ	25	–
ВО «Батьківщина»	–	8
Партія регіонів	15	37
НБ Литвина	7	–
«КМКС» – ПУУ	5	3
ДПУУ	4	4
СПУ	4	1
ВБ «Наша Україна»	30	–
ПП «Наша Україна»	–	–
ПП «Фронт змін»	–	5
ПП «Сильна Україна»	–	4

Таким чином, 3 %-й виборчий бар'єр у всіх районах області та містах обласного підпорядкування подолали лише 3 партії: ПП «ЄЦ», Партія регіонів, ВО «Батьківщина», ПП «ФЗ» не пододала виборчий бар'єр лише у м. Берегове.

Крім вищевказаних фаворитів виборчих перегонів ряд депутатів провели до місцевих рад за мажоритарними округами такі політичні партії: Українська народна партія, Народна партія, ПП «Удар». Колись рейтингова партія «Наша Україна» має своїх представників лише в Тячівській (1 депутат), Іршавській (5), Хустській (2) районних радах.

Знову, як і на попередніх виборах, праві партії не мали успіху на теренах краю. Перш за все, це ВО «Свобода», яке експерти назвали відкриттям місцевих виборів 2010, оскільки партія отримала перемогу в західних областях України.

Таким чином, до обласної, районних і міських рад міст обласного підпорядкування обрано 965 депутатів. Найбільше депутатських мандатів отримали такі політичні сили: ПП «ЄЦ» – 388 мандатів (40 %); Партія регіонів – 262 (26 %); ВО «Батьківщина» – 71 (7,3 %); ПП «Фронт змін» – 49 (5 %); ДПУУ – 38 (3,9 %); ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7 %); КМКС-ПУУ – 35 (3,6 %); ПП «Наша Україна» – 21 (2,1 %); Народна партія – 20 (2 %); ПП «Відродження» – 8 (0,8 %); ПП «Удар» – 8 (0,8 %); КПУ – 2 (0,2 %); СПУ – 2 (0,2 %). Інші політичні партії отримали по 1 мандату [7; 8; 13; 15; 16].

Із завершенням місцевих виборів в Україні збіглася ІХ Угорська постійна нарада з проблем закордонних співвітчизників. На ній було заявлено, що квітневі вибори 2010 року в Угорщині мають такі політичні та суспільні наслідки, які дозволяють, незважаючи на існування державних кордонів, згуртувати воедино угорську націю. На нараді було визначено, що стратегічною метою національної політики є досягнення угорцями в Карпатському басейні різних форм автономії. Для Закарпаття – це створення Притисянського району чи Угорського автономного територіального округу.

Що ж до референдуму про перейменування м. Берегове в м. Берегсас, то його результати виявились незадовільними, а отже, перейменування не відбудеться. Загалом же успіх угорських партій на місцевих виборах у Закарпатті дає можливість стверджувати, що автономістські устремління угорської національної меншини будуть проявлятися і надалі.

Після завершення виборчої кампанії та оприлюднення результатів волевиявлення С. Ратушняк озвучив текст звернення до Президента України, в якому говорилось, що на виборах у Закарпатті ПП «ЄЦ» була застосована технологія купівлі голосів виборців. Це, у свою чергу, суттєво змінило результат волевиявлення громадян області. Відтак він просив анулювати результати виборів. Текст звернення підписали лідери політичних сил: Ю. Бедь (Народна партія), О. Черепаня (НРУ), П. Федака (Українська партія), Є. Ясінський (УРП «Собор»), О. Сачко (КУН), П. Зуєв (УНП), Р. Натуркач (ПП «Сила і Честь»), М.

Байко (ПППУ), А. Синишин (ПП «Народна самооборона»), Ю. Келеман (ОУН) [6].

Про підкуп виборців краю ПП «ЄЦ» писали після завершення виборів ряд обласних газет. У той же час фінансовий ресурс у виборах застосовували й інші політичні сили, але менш вдало [3; 6; 16].

Це була основна причина того, що в м. Ужгороді тривалий час (до 18 листопада) не були офіційно оголошені результати виборів у трьох мажоритарних округах по виборах депутатів обласної ради (№ 7, 8, 9). Ужгородська ТВК 9 листопада у своїй постанові прийняла рішення провести переголосування у вказаних округах у зв'язку з неможливістю встановлення об'єктивних підсумків голосування через чисельні порушення вимог чинного законодавства. Але переголосування так і не відбулося. Після призначення В. Балогі (лідер ПП «ЄЦ») міністром з надзвичайних ситуацій і його домовленості з Партією регіонів поствиборча ситуація в Закарпатті стала зрозумілою: латентний конфлікт між Партією регіонів та ПП «ЄЦ» був вичерпаний і вони домовилися про співпрацю. Акцією примирення ключових політиків краю було висадження сакур 13 листопада на вул. Легоцького. Участь у акції взяли В. Балоба, голова Закарпатської ОДА О. Ледида, мер м. Ужгорода В. Погорелов, депутати обласної та міської рад. «Ця акція ще раз довела: вибори закінчились. І на цих виборах на Закарпатті ворогів не було. Були лише політичні опоненти», – сказав у своєму інтерв'ю О. Ледида [9].

Як результат такої угоди, 23 листопада на першій сесії обласної ради 6 скликання її головою був обраний рідний брат В. Балогі – І. Балоба. За нього проголосували 95 із 105 депутатів, присутніх на сесії. Першим заступником був обраний представник Партії регіонів В. Закурений [11]. А вже на другій сесії 30 листопада був обраний і другий заступник голови обласної ради – голова обласного осередку ВО «Батьківщина» А. Сербайло. Закарпаття в черговий раз продемонструвало Україні, що закони політичної боротьби тут не діють: якщо на рівні держави ВО «Батьківщина» опозиціонує Партії регіонів, то в Закарпатській області вона утворила з нею та ПП «ЄЦ» більшість у обласній раді.

Щодо результатів місцевих виборів у Закарпатській області можна зробити висновки:

1. Переможцями виборів до місцевих органів влади на Закарпатті стали ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів (разом 83 депутатські місця зі 108). На першій сесії обласної ради латентний конфлікт між Партією регіонів і ПП «Єдиний Центр» був вичерпаний і вони утворили більшість у обласній раді. Головою обласної ради був обраний голова обласного осередку ПП «Єдиний Центр» І. Балага. Такий результат – свідчення того, що головним політичним гравцем на теренах краю залишився В. Балага.

2. ВО «Батьківщина», яке представляло політичну силу Ю. Тимошенко, багато втратило порівняно з попередніми виборами, й отримало лише 8 депутатських місць у обласній раді. Слід також відмітити, що багато членів цієї партії перейшли у процесі виборчої кампанії до інших партійних структур.

3. Третє місце за результатами виборів мали ПП «Фронт Змін» та ПП «Сильна Україна». Такий результат на виборах – не ознака діяльності осередків на місцях, а скоріше рейтинг лідерів, які очолюють партійні структури на загальнонаціональному рівні.

4. Угорські партії (КМКС – ПУУ, ДПУУ), як і на попередніх виборах, розділили між собою голоси, як правило, угорськомовного електорату. Як одна, так і друга партії мають своїх представників у обласній раді та в деяких міських і районних радах.

5. Колись відомі та рейтингові обласні партійні структури КПУ, ПЗУ, СДПУ(о), ГП «ПОРА», ПП «Наша Україна», СПУ, УРП «Собор», Народна партія мали з різних причин досить слабку підтримку громадян краю. Не мало на Закарпатті підтримки й ВО «Свобода», яке отримало перемогу на місцевих виборах у західних областях України.

1. Бойко В. Ратушняк і Жолтані борються за друге місце // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 14–20 жовтня.

2. Влада мажорів (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Тиждень. – 2010. – 12–18 листопада.

3. Гроші вирішили долю виборів на Закарпатті // Закарпатська правда. – 2010. – 6–12 листопада.
4. Дембельська сесія // Трибуна. – 2010. – 28 серпня.
5. Депутатами ужгородського городского совета попередньо стали // Європа – Центр. – 2010. – 5 листопада.
6. Звернення до Президента з приводу фальсифікацій // РІО. – 2010. – 13 листопада.
7. Кого вибрали, того маємо... // Новини Закарпаття. – 2010. – 6 листопада.
8. Кому дісталась влада в радах (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Коментарі. – 2010. – 12 листопада.
9. Навесні на вулиці Легоцького вперше зацвітуть сакури, посаджені міністром МНС та головою Закарпатської ОДА // Новини Закарпаття. – 2010. – 16 листопада.
10. На посаду мера претендує 9 чоловік, а в міські депутати – аж 547 // Ужгород. – 2010. – 9 жовтня.
11. Нова обласна рада з новим головою // Новини Закарпаття. – 2010. – 27 листопада.
12. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
13. Результати виборів в Закарпатській області // Старий Замок. Паланок. – 2010. – 4–10 листопада.
14. Результати виборів міського голови та депутатів міської ради м. Ужгорода // Ужгород. – 2010. – 6 листопада.
15. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) // Тиждень. – 2010. – С. 18–20.
16. Ужгородські вибори – 2010: Жителі обласного центру проміняли розвиток та комфорт свого міста на 200 гривень // Трибуна. – 2010. – 6 листопада.

ІІІ. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Олена Любовець

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано особливості формування партійної системи на українських землях, виділено основні етапи цього процесу. З'ясовано чинники, які впливали на становлення та розвиток української багато-партійності.

***Ключові слова:** українські політичні партії, багато-партійність, партійний спектр.*

***Lyubovets Olena. The main features in forming of Ukrainian multi-party system: historical and politician analysis.** The article deals with the analysis of the main features of party system at Ukrainian territory; it is emphasized three stages in this process. The factors, which have influenced on the formation and development of Ukrainian multi-party system are determined..*

***Keywords:** Ukrainian political parties, multi-party, party spectrum.*

Однією з основних тенденцій сучасного політичного розвитку в світі є зростання ролі партій. У розвинутих демократичних країнах політичні партії активно впливають на формування напрямів державної політики, діяльність органів влади, економіку, соціальні процеси. Саме партії пропонують альтернативні шляхи суспільно-політичного,

економічного розвитку, і від адекватності їхніх програмних ідейно-теоретичних засад потребам окремих соціальних верств і суспільства в цілому багато в чому залежить рівень розвитку країни.

Україна сьогодні знаходиться на стадії формування власної багатопартійної системи. Однак, на відміну від західних держав, наша країна не має тривалого безперервного досвіду становлення та функціонування партійної системи. Особливістю України є те, що у попередні історичні періоди процес партогенезу на її землях проходив в умовах різних політичних систем (залежно від того, до якої країни належала певна територія) та був перерваний у часі (тривалий період однопартійності за радянських часів).

Процес оформлення українських політичних партій проходив на межі ХІХ–ХХ століть. Відмінні політичні системи Російської та Австро-Угорської імперій, до складу яких входили українські землі, зумовили особливості становлення вітчизняної багатопартійності.

Перші українські політичні партії виникли на терені Австро-Угорщини. Цьому сприяли реформи політичної системи імперії, проведені в 60-х роках ХІХ ст., зокрема, відновлення діяльності парламенту та крайових органів самоврядування. Загальна демократизація політичного режиму імперії створювала сприятливий ґрунт для політичного розвитку української нації та формування національної партійної системи.

Першою в 1890 р. у Львові оформилася Русько-українська радикальна партія (згодом – Українська радикальна партія – УРП). УРП являла собою першу політичну організацію європейського типу з програмою та реєстрованим членством. Програма партії орієнтувалася на ідеї етичного та наукового соціалізму, виступала за демократизацію політичної системи Австрії, розвиток крайової автономії, передачу селянським громадам землі, покращення соціально-економічного становища робітників і селян. Вперше у програмі партії висувалася вимога впровадження загального та рівного виборчого права [1, с. 8–12].

У 1899 р. лівими радикалами та представниками невеликих соціал-демократичних організацій, які виникли в

90-х роках, була створена Українська соціал-демократична партія (УСДП) як складова частина австрійської соціал-демократії. Її лідери орієнтувалися на теоретичні засади західноєвропейської соціал-демократії, легальні парламентські засоби досягнення мети. Партія намагалася поєднати вирішення соціальних проблем з національними прагненнями, відстоюючи гасло національно-державної самостійності всього українського народу. УСДП підтримала Брюнську національну програму АСДРП (1899 р.) перетворення Австрії на демократичну союзну державу національностей [2]. У контексті цього однією з основних вимог вважались поділ Галичини та утворення окремої адміністративно-територіальної української одиниці.

У 1899 р. виникла ще одна партія – Українська національно-демократична партія (УНДП). Її поява була підготовлена майже сорокарічною діяльністю народовців. До новоствореної УНДП приєдналося й багато представників радикалів, незгодних із соціалістичними пріоритетами своєї партії. Програма партії містила вимоги демократизації політичного життя Австро-Угорщини з використанням легальних парламентських методів, зміцнення позицій українців у політичній системі, поширення їх впливу на «законодавство і адміністрацію в державі, краю, повіті і громаді». Кінцевою метою діяльності вбачалася соборна самостійна Українська держава, першочерговим завданням – приєднання Північної Буковини до Східної Галичини й утворення окремого Коронного краю з «окремою адміністрацією і окремим національним соймом» [1, с. 23–24].

Саме ці партії й очолили суспільно-політичний рух українства в Східній Галичині. Найвпливовішою стала УНДП.

У Буковині процес оформлення українських партій розпочався на початку ХХ ст. і проходив під безпосереднім впливом громадсько-політичного руху Галичини. Центристський національно-демократичний напрям був представлений Національною Радою русинів на Буковині, яка утворилася в 1905 р., радикальний – Українською радикальною партією Буковини. В опозиції щодо цих двох партій стояла Українська соціал-демократична партія Буковини, що сповідувала класові погляди і так само, як і галицька УСДП, намагалася поєднати соціальні й

національні вимоги. Правоцентристський спектр займали москвофіли, які продовжували традиційну тактику цілковитого злиття піддавстрійських українців з великоросами. Однак на початку ХХ ст. вони остаточно втрачають вплив у суспільстві. Їхні організації або були розгромлені властями, або перебували в стані ідейної та організаційної кризи. Загалом за своїми формами й відносинами партійна система Буковини нагадувала галицьку. Провідними ідеями також були націонал-демократичні, а найвпливовішою партією – Національна Рада русинів на Буковині. Спільним було й те, що українські партії діяли легально, головними формами боротьби вважали парламентські методи.

У Закарпатті до 1918 р. так і не вдалося утворити жодної української партії. На заваді цьому стала політична система Угорщини, яка залишалася досить консервативною та нерозвинутою. Королівство розвивалося й зміцнювалося як унітарна держава. Офіційна влада діяла згідно з принципом, за яким усі громадяни Угорщини вважалися однією неподільною угорською нацією. Тому Закарпаття перебувало у найважчому становищі, порівняно з усіма українськими землями Австро-Угорщини.

Несприятливі умови для розвитку національної багатопартійності склалися й у Росії, де взагалі діяльність політичних партій була заборонена. Тому партії, які виникли наприкінці ХІХ ст., діяли нелегально й мали переважно радикальний характер. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що на терені українських земель значного поширення набули російські політичні організації та партії. З кінця ХІХ ст. тут діяли регіональні осередки Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), партія соціалістів-революціонерів, організації анархістів. Вони відтягували українські інтелігентські сили, виховуючи їх у загальноросійському дусі й у переконанні, що тільки разом можна здолати царизм і запровадити демократичні перетворення.

Вільно почували себе на території України й імперські праві сили. Після проголошення царем Маніфесту 1905 р., який дозволив діяльність політичних партій у Росії, в Україні розгорнули активну роботу новостворені партії кадетів і октябристів, Торгово-промислова партія. Актив-

но вели себе й правомонархічні російські чорносотенні організації, зокрема, «Русское собрание», «Союз русских людей», «Русское общество», Монархічна партія та ін.

Крім загальноросійських партій, наприкінці XIX ст. в Україні виникли єврейські та польські партії. З 1897 р. діяв Бунд – Всеросійський єврейський робітничий союз, з 1899 р. – Єврейська соціал-демократична партія (Поалей-Ціон), згодом з'явилися Сіоністсько-соціалістична робітнича партія (ССРП), Єврейська народна партія (ЄНП), відома під назвою Фолькспартай. Власні форми політичного життя культивували й поляки, утворивши в 80-х роках Лігу Польську (згодом – Ліга народів, перетворена 1896 р. у Народно-демократичну партію), в 1893 р. – Польську соціалістичну партію, від якої у 1894 р. відокремилася Соціал-демократія Королівства Польського і Литви. В Києві діяло Польське коло, від якого згодом виділився Союз польської соціалістичної молоді.

Наявність розгалуженої сітки загальноросійських, єврейських і польських партій загрожувала «розчиненням» українства в інонаціональних політичних об'єднаннях. З метою уникнення цього національна еліта, хоча й пізніше за інших народів, розпочала творення власне українських партійних структур. Першою українською партією в Росії стала Революційна українська партія (РУП). Характерно, що РУП об'єднала людей з різними ідеологічними орієнтирами – марксистським, національно-революційним, народницьким тощо. Це почасти пояснює той факт, що партія пережила низку розколів. У вирішенні проблеми державності РУП еволюціонувала від «самостійництва» до більш поміркованого «автономізму».

Майже відразу після РУП, із 1900 р., починає діяти Українська соціалістична партія (УСП), яка своєю метою проголосила демократичну Українську республіку, де народ би став джерелом влади, а влада будувалася б за принципом розподілу.

У 1902 р. внаслідок ідеологічного розмежування РУП і сепарування самостійницьки налаштованих елементів з ініціативи М. Міхновського утворилася Українська народна партія (УНП). Програма партії містила характеристику політичного устрою майбутньої України, яка мала стати

республікою з інститутами президентства й парламенту, обраними на основі всенародних, рівних, таємних, безпосередніх, пропорційних виборів [1, с. 58–59].

У 1903 р. РУП об'єдналася з УСП. До її лав вступили також деякі члени РСДРП, що й зумовило домінування соціалістичних гасел у партійній роботі. Загалом світогляд значної частини членів партії являв собою симбіоз соціалістичних і націоналістичних ідей.

У 1904 р. відбувся черговий розкол РУП на ґрунті неприйняття частиною членів партії гасла самостійної України, які утворили групу «Українська соціал-демократія» та заявили про своє приєднання до РСДРП. Проте на практиці розпочала діяти фактично нова партія – Українська соціал-демократична спілка. Партія намагалася поєднати соціал-демократичні погляди з національним питанням, хоча останнє було другорядним, вагомішими вважалися все ж таки соціально-економічні та політичні проблеми.

У грудні 1905 р. на своєму II з'їзді РУП трансформувалася в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). Взявши за основу Ерфрутську програму німецької соціал-демократії, УСДРП своїми головними цілями визначила встановлення в Росії демократичної республіки й «автономію України з окремим представничим зібранням (сеймом), котрому належить право законодавства у внутрішніх справах, що торкаються України» [1, с. 96].

Вслід за соціалістичними партіями в Наддніпрянщині почали оформлюватися й ліберальні. У 1897 р. на з'їзді громад у Києві була заснована Загальна безпартійна українська організація. Восени 1904 р. вона перетворилася в Українську демократичну партію (УДП). Через рік частина її членів утворила Українську радикальну партію (УРП). Ідеологічно партії були близькі, тому наприкінці 1905 р. вони об'єдналися в єдину Українську демократично-радикальну партію (УДРП). Програма партії відстоювала загальнолюдські права, розподіл влади між загальнодержавним парламентом і краєвими сеймами. Не визнаючи монархії, УДРП орієнтувалася на республіканський устрій [1, с. 89–90].

Вибух російської революції 1905–1907 рр., проголошення Маніфесту від 17 жовтня 1905 р. пожвавили та активізували партійну діяльність і національно-визвольний рух. Водночас, перебуваючи на початковій стадії розвитку, українські партії виявилися неспроможними охопити ідейно й організаційно широкі кола українства. Тому реальні поступки царизму стосовно українців були обмеженими та швидкоплинними.

Поразка революції негативно відбилася на діяльності всіх політичних партій Російської імперії, в тому числі й українських. Партії соціалістичної орієнтації перестали бути масовими, їхні керівні центри, друковані органи змушені були емігрувати. УДРП припинила своє існування. Лише в 1908 р. українські ліберали створили Товариство українських поступовців (ТУП). Метою його створення було об'єднання українських політичних сил у блок на міжпартійній основі. Однак на практиці реалізувати це не вдалося, ТУП являло собою своєрідну форму існування УДРП, хоча формально до його складу входило ряд лідерів УСДРП. Певне пожвавлення і поновлення партійної діяльності спостерігалось в 1911–1912 рр., але це піднесення національного суспільного руху було перервано Першою світовою війною.

Таким чином, менш сприятливі умови для формування національної багатопартійності існували в Російській імперії. З огляду на це, більшість українських партій діяла нелегально або напівлегально, що значно обмежувало їхні можливості щодо організації та згуртування українства навколо своїх політичних платформ, а також робило майже неможливим вплив на урядову політику в українському питанні.

Загалом, на межі XIX–XX століть на українських землях почався процес формування національних партій соціалістичного, ліберального та національно-демократичного спрямувань. У своїй діяльності вони спиралися на масову легальну пресу, кооперативний рух, мережу «Просвіт». Відмінність політичних умов у двох імперіях зумовила й пріоритетність ідеологічних напрямів. На західноукраїнських землях провідну роль відігравали ліберальні партії, які діяли легально й все більше перетворювалися на

партії парламентського типу. В Наддніпрянщині домінували соціал-демократи, політична ідеологія та ментальність яких більше відповідали умовам нелегального існування. Виняткове значення мала діяльність парламентських фракцій у законодавчих органах Росії та Австрії, що значно розширяло політичний досвід партій щодо методів боротьби та компромісів.

Лютнева революція 1917 р. зруйнувала стару політичну систему Російської імперії, започаткувала докорінні зміни всіх державно-правових, політичних, національних і суспільних відносин. Проголошені нею демократичні свободи сприяли активізації громадсько-політичного життя, відкрили реальні можливості щодо розвитку багатопартійної системи в усіх регіонах країни, в тому числі й в Україні.

Буремні революційні роки стали періодом, коли вперше в Наддніпрянській Україні оформився весь партійний спектр. Категорія «політичний спектр» дозволяє охопити всі наявні на кожному конкретному етапі революції українські партії. Західний політолог Е. Хейвуд розрізняє лінійний політичний спектр «зліва направо» і політичний спектр, представлений у вигляді кола [3, с. 313–314]. Відповідно до історичної епохи нас цікавить лінійний політичний спектр. Він дозволяє схематично розташувати зліва направо політичні ідеї та переконання, ідеологічні позиції партій і рухів.

Аналіз політичних доктрин і практики українських партій, які діяли в різні періоди революції, дозволяє класифікувати їх за лінійним партійним спектром таким чином:

Ліви	Центр	Праві
УСДРП УПСР УНП (М. Міхновського) УПЛСР УКП(б) УПЛСР(б) УСДРП(нез.) УСДРП(нез.-лів.) УКП	УПСФ УТП УФДП УПСС УНРП ССП	УДХП Всеукраїнський Союз земельних власників Протофіс Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян) УНП

Як видно з таблиці, протягом усієї революції найчисельнішим був лівий фланг, що зумовлювалося тогочасною популярністю соціалістичних ідей і гостротою соціальних протиріч. Після перемоги Лютневої революції першими організаційне оформлення завершили саме партії соціалістичної орієнтації – Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) та Українська партія соціал-революціонерів (УПСР). Перша мала дореволюційний досвід партійного життя, що дозволило їй швидко відродити погромлені царатом партійні осередки та закласти нові. Наявність у партії яскравих лідерів із досвідом теоретичної та пропагандистської роботи – В. Винниченка, М. Порша, Д. Антоновича, С. Петлюри та ін. – дало можливість партії з самого початку зайняти провідні позиції у владних структурах спочатку Центральної Ради, а згодом і Директорії УНР. УСДРП слід віднести до найвпливовіших партій революційної доби, загальновідомо, що на певних етапах саме вона визначала основні напрями суспільного розвитку, корегуючи їх відповідно власної партійної програми.

Друга соціалістична партія – УПСР, будучи найчисельнішою політичною партією, маючи найбільшу фракцію в Центральній Раді, разом із тим не була «основною діючою особою» при визначенні національно-державного курсу. Цьому заважала слабкість організаційної структури партії; постійна наявність всередині неї різних політичних течій і груп; часті коливання партійних лідерів щодо визначення провідних засад державотворення, їх невміння організувати партійний загаль при прийнятті відповідальних рішень. Все це зумовило те, що протягом майже всього періоду революції есери змушені були йти в фарватері політики УСДРП, вступаючи з нею в партійні союзи.

На думку автора, до лівих партій слід відносити й Українську народну партію (УНП), утворену в 1902 р. за ініціативою М. Міхновського. В історичній літературі УНП частіше відносять до правого флангу з огляду на її самостійницькі позиції. Однак партія визнавала необхідність перебудови суспільства на соціалістичних засадах, про що наголошувалося в її програмі [1, с. 75]. А визнання соціалістичних постулатів є одним із основних критеріїв поділу

на лівих і правих. Після Лютневої революції УНП проіснувала всього кілька місяців – з березня до грудня 1917 р., ставши згодом основою для формування нової партії – УПСР і частково УДХП.

На початку революції нечисленною соціалістичною партійною групою була Українська національно-революційна партія. Вона мала свою фракцію в Центральній Раді та представника в Малій Раді – партійного лідера М. Любинського (в майбутньому відомий есерівський діяч). Позиція партії під час розгляду деяких питань на засіданнях Центральної Ради відрізнялася більшою радикальністю, порівняно з іншими партіями. Вона оформилася в липні 1917 р. і проіснувала всього 2–3 місяці, злившись згодом із УПСР, бо її програмні орієнтири відповідали позиції цієї партії.

На лівих позиціях стояла й Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР). Ініціаторами її створення на початку 1918 р. виступила частина російських есерів, які прагнули врахувати у своїй діяльності особливості та специфіку українського села. Незважаючи на своє фактично російське коріння, партія вважала себе українською. Новостворена партія однією з перших в Україні стала на радянську платформу.

З поглибленням революційних процесів в Україні поступово став оформлюватися ліворадикальний політичний спектр, який був представлений націонал-комуністичними партіями. На націонал-комуністичні позиції перейшло ряд українських партій – Українська комуністична партія (боротьбистів) (УКП(б)), УСДРП (незалежні), УСДРП (незалежні-ліві), УПЛСР (борьбистів), Українська комуністична партія (УКП). Названі партії утворилися унаслідок розколів провідних соціалістичних партій – УПСР, УСДРП, УПЛСР. Визнавши у загальних рисах платформу більшовизму, ці партії вбачали своїм завданням захист національних інтересів українського народу шляхом відстоювання ідеї необхідності побудови самостійної соціалістичної Української республіки або входження її на рівноправних засадах до Всесвітньої Соціалістичної Федерації.

Підводячи підсумок аналізу лівого політичного спектра в Україні, можна констатувати, що партії цього напрямку були найчисельнішими, наймасовішими й найвпливовішими партіями доби Української революції. Саме вони на різних її етапах формували напрями державної політики. Такий стан речей пояснювався, насамперед, об'єктивними причинами – гостротою соціальних протиріч у країні, радикалізацією настроїв значної частини населення та потребою негайного розв'язання економічних проблем. Не останню роль у цьому відіграв й так званий «більшовицький чинник».

Український центр був представлений, насамперед, Українською партією соціалістів-федералістів. УПСФ утворилася внаслідок певної організаційної еволюції Товариства українських поступовців. Протягом усієї революції УПСФ була однією з провідних політичних сил, її представники брали участь у формуванні урядів Центральної Ради, Директорії УНР, а також були у складі коаліційного гетьманського уряду. В період Центральної Ради партія тяжіла більш до лівих, поділяючи тогочасне загальне захоплення соціалістичними ідеями, тому на цьому етапі її слід відносити до лівоцентристського флангу. За добу гетьманату партія займала чітку центристську позицію, намагаючись знайти рівновагу та компроміс між владою та опозицією. За правління Директорії УНР УПСФ схиляється більш вправо, не поділяючи радикального курсу її лідерів і підтримуючи завжди так звану «праву опозицію», з огляду на що її можна визначити як правоцентристську партію. Фактично, за відсутності на той момент традиційного правого флангу, разом із іншими поміркованими партіями УПСФ виконувала його роль і функції.

До лівоцентристських партій слід віднести Українську трудову партію (УТП), яка утворилася навесні 1917 р. з ініціативи групи колишніх членів ТУП. Серед її лідерів були такі відомі діячі Центральної Ради – Ф. Крижанівський, В. Коваль, М. Грушевська. Політична платформа партії в цілому була близькою до УПСФ, а в питанні вирішення аграрної програми – до УПСР [4, с. 4–5].

За доби Центральної Ради український центр був представлений й Українською федеративно-демократичною

партією (УФДП). Восени 1917 р. її заклала частина членів УРДП, що не погодилася зі зміною назви партії. Лідером партії був В. Науменко (майбутній міністр освіти в уряді П. Скоропадського). УФДП вважала себе наступницею та продовжувачем ідей М. Драгоманова, Української радикальної партії, послідовно відстоювала федералістську позицію [5, с. 4–5]. В цілому партія не піднялася вище рівня «політичного клубу» й не відіграла помітної ролі в політичному житті України, проіснувавши лише кілька місяців.

На думку автора, до центристських партій слід віднести й Українську партію самостійників-соціалістів (УПСС). В історичній літературі поширеним є погляд на УПСС як на праву партію, яка тільки декларувала соціалістичну прихильність у назві. Однак ретельний аналіз програмних партійних документів і діяльності партії дає підстави все-таки віднести її до центру. Аргументами на користь зазначеної думки є наявність соціалістичних вимог у програмі [1, с. 157–158], опозиційність правому гетьманському режиму та активна участь в антигетьманському повстанні. За часів Директорії УНР партія стояла в опозиції щодо політики деяких її урядів, виступаючи проти радянської форми влади. Як і УПСФ, самостійники-соціалісти фактично виконували роль правої опозиції.

Український центр у період Директорії УНР був представлений ще двома маловпливовими партіями, зокрема, Українською народно-республіканською партією (УНРП) та Селянською соціалістичною партією (ССП).

Український правий фланг оформився найпізніше. Однією з причин цього була особливість соціальної структури України напередодні революції, коли поміщицькі, підприємницькі, фінансові прошарки (як основа правих консервативних партій) переважно були інонаціональними за своїм складом. Наслідком стала відсутність національних правих партій і активна діяльність загальноросійських (кадетів, октябристів, чорносотенців та ін.), через які представники українського капіталу та поміщицтва репрезентували власні політичні та соціальні інтереси. Тому, на відміну від лівих українських партій, які в більшості

формувався на основі дореволюційних партійних груп і гуртків, українські праві партії виникали або на базі осередків загальноросійських партій, або внаслідок ініціативних заходів українських поміщиків і підприємців.

Оформившись пізніше лівого та центристського, правий український фланг був найменшим у кількісному відношенні (про що свідчать наведені дані таблиці). Однією з найвпливовіших правих партій був Всеукраїнський союз земельних власників (назва прийнята на II партійному з'їзді у жовтні 1918 р.), що створився на основі регіональних осередків Всеросійського союзу землевласників. У період правління Центральної Ради Союз стояв у опозиції, не поділяючи соціалістичної орієнтації тогочасного проводу. З приходом в Україну австро-німецького війська він активізував свою діяльність, підтримуючи невдоволення частини селянства скасуванням приватної власності на землю. Його представники ввійшли до складу створеної П. Скоропадським Української народної громади, метою якої було усунення від влади Центральної Ради. Союз підтримав державний переворот П. Скоропадського і на партійному з'їзді 29 квітня 1918 р. проголосив його гетьманом України. В добу гетьманату члени партії займали міністерські посади у всіх урядах, крім коаліційного (жовтень 1918 р.). З падінням гетьманату за доби Директорії УНР партія припиняє своє існування.

Іншою впливовою правою партією був Протофіс, який оформився навесні 1918 р. Як і Союз землевласників, новостворена партія підтримала гетьмана П. Скоропадського, її члени входили до складу всіх гетьманських урядів. Разом із тим обидві партії мали спільний погляд на Гетьманську державу. Вони сприймали її як тимчасовий історичний етап, розцінюючи її лише як найменше зло, порівняно з більшовицькою Росією. Часом функціонування Протофісу був період гетьманату, з моменту його повалення партія також припиняє своє існування. З огляду на національний партійний склад і політику, Союз землевласників і Протофіс лише умовно можна вважати українськими політичними партіями, хоча вони діяли на терені України і на певному етапі визначали основний державний курс країни.

Суто українською правою політичною партією була Українська демократично-хліборобська партія (УДХП). За весь час існування партія ніколи не була урядовою, при всіх режимах вона стояла в опозиції, яка зумовлювалася різними причинами. В періоди Центральної Ради та Директорії УНР партія не поділяла радикального соціалістичного курсу правлячих партій, у добу гетьманату – проросійську орієнтацію урядових партій. Але в усі часи партія незмінно відстоювала позицію підтримки української влади незалежно від її соціальної основи. Діяльність партії на терені України припиняється з поразкою визвольних змагань.

Ще однією правою українською партією був Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян), який з'явився внаслідок розколу на II партійному з'їзді Всеукраїнського союзу земельних власників [8]. Новостворений союз виступав за суверенну Українську державу, скликання сейму та проведення аграрної реформи в інтересах селян. Згодом союз перейменувався на Українську народну партію. Програмні постулати новоствореної УНП були близькі до УДХП.

Загалом, як свідчить аналіз, праві партії не відігравали суттєвої ролі (за винятком доби гетьманату) у політичному житті України. На фоні загострених соціальних проблем їхні програми не знаходили широкої підтримки серед народних мас. Водночас, саме в період Української революції 1917–1920 рр. були закладені основи українського консервативного руху.

Крім традиційного поділу на «лівих», «правих» і «центр», щодо українського партійного спектра революційної доби 1917–1920 рр. можна застосувати й деякі принципові критерії класифікації політичних партій, які використовуються в сучасній науці. До них належать: теоретико-ідеологічне підґрунтя та політична платформа; специфіка генези та характер організаційних структур; особливості соціальної бази; особливості статусу й ролі в політичній системі та ін. Класифікацію партій за різними критеріями слід розглядати як теоретичний інструментарій, який використовується для пізнання змісту, цілей діяльності, соціальної структури та інших ознак партій. На вибір типологізації партій впливають, насамперед,

конкретна історична доба та тогочасний рівень політичного розвитку суспільства, в яких діють партії.

Виходячи з особливостей теоретико-ідеологічного підґрунтя та політичної платформи, досліджувані українські партії можна поділити за такими ознаками:

- Залежно від специфіки офіційної ідеології: консервативні (УДХП, Всеукраїнський союз землевласників, Протофіс), ліберальні (УПСФ, УПСС, УФДП, УПРП, УНП), соціалістичні (УСДРП, УПСР, ССП), комуністичні (УКП(б), УСДРП(нез.), УСДРП(н.-л), УПЛСР(б), УКП).

- Залежно від специфіки генези та характеру організаційних структур найбільш часто вживаною на сьогодні є типологізація на кадрові та масові партії. Однак стосовно тогочасних українських партій такий тип класифікації не може бути застосованим, бо тоді взагалі не існувало кадрових партій (у сучасному розумінні – зі встановленими досить жорсткими вимогами до членства). Щодо тогочасних партій у межах даного підходу можна використати лише деякі з сучасних типологій, зокрема, за загальною чисельністю та особливістю членства.

- За загальною чисельністю – нечисленні та масові. Загалом усі тогочасні партії прагнули стати масовими партіями, однак стати такою вдалося лише УПСР (й то на певному етапі революції), що зумовлювалося особливістю соціальної структури українського суспільства – перевага сільського населення. Певною мірою масовою партією можна вважати й Всеукраїнський союз земельних власників, який за своєю чисельністю займав друге місце після УПСР. Щодо інших партій, то вони мали вплив лише у межах певних категорій населення та певних регіонів. Тут слід підкреслити, що належність партії до першої чи другої категорії в межах цієї класифікації не завжди прямо відповідає визначенню їх як впливових і не впливових, з огляду на те, що іноді нечисленні партії можуть бути дуже впливовими та навпаки. Яскравим прикладом невідповідності чисельності партії рівню її впливу на формування напрямів державної політики у період Української революції 1917–1920 рр. може бути УСДРП, яка, не будучи масовою партією, протягом усього цього часу займала фактично домінуюче становище в уря-

дових і державних структурах. Певною мірою це торкається й УПСФ у період Центральної Ради. З іншого боку, УПСР, яка мала найчисельніші партійні ряди, за браком досвідчених кадрів, часто в процесі формування урядів і розробки урядового курсу поступалася іншим партіям, зокрема, УСДРП і УПСФ.

- За особливостями членства – з індивідуальним членством; з колективним членством; зі змішаним членством (поєднання індивідуального та колективного). Протягом 1917–1920 рр. принцип членства деяких партій змінювався. В 1917 р. деякі з них, зокрема УПСР, УСДРП, Союз земельних власників) застосовували змішаний принцип, коли до партії записувалися як поодинці, так і цілими колективами (селами, цехами, заводами тощо). Згодом вимоги до кандидатів на вступ до партій змінювалися і основним принципом ставав індивідуальний принцип.

З позиції іншого принципового критерію – особливості соціальної бази партій – можна застосувати такі типи класифікацій:

- За класовою належністю членів – класові, міжкласові, верстові. У процесі визначення цих типів слід враховувати такі аспекти: хто входив до складу партії та на кого вона спиралася у своїй діяльності, з якими соціальними групами були пов'язані керівники партії, які соціальні кола мали найбільшу користь від партії. Загалом, українські партії представляли практично всі прошарки суспільства, які через них намагалися відстояти свої суто класові інтереси й реалізувати своє бачення розв'язання нагальних політичних і економічних проблем. Інтереси селянства представляло відразу кілька українських партій – УПСР, УДХП, Всеукраїнський союз земельних власників, Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян), який згодом трансформувався в УНП, ССП. Разом із тим, загальноселянською партією можна вважати тільки УПСР, основна програмна вимога якої – розподіл поміщицьких земель – приваблювала й влаштовувала всі верстви селянства, тому підтримувалася ними. Інші партії відбивали інтереси тільки певних верств селянства, зокрема, УДХП і Союз земельних власників репрезентували вимоги частини заможних і середніх селян, які не поділяли ідею УПСР щодо необхідності скасування приватної власності на

землю. Партією поміщиків і заможного селянства був Союз земельних власників. Робітничою партією була УСДРП. Інтереси підприємців і промисловців представляв Протофіс.

- За територіальними межами фактичної діяльності українські партії розрізнялися: загальнонаціональні, регіональні, локальні, столичні. Більшість українських партій були загальнонаціональними, бо мали партійні осередки по всій території України. До регіональних партій слід віднести УДХП, УТП, УНРП з огляду на те, що їх партійні організації діяли не скрізь. Класичною столичною партією була УФДП, бо її вплив далі Києва реально не йшов.

Особливості статусу та ролі українських партій у політичній системі й у суспільстві дають підстави для виділення таких класифікацій:

- За правовим статусом – легальні, напівлегальні, нелегальні.

- За місцем у системі державної влади – правлячі (самостійно або у коаліції); певною мірою залучені до здійснення влади; такі, що частково підтримують сили, що правлять у країні; опозиційні.

- За ступенем впливу в суспільстві – впливові, мало-впливові, майже зовсім невпливові. Найвпливовішими партіями Української революції були УСДРП, УПСР, УПСФ, УПСС. Саме ці партії формували керівні державні структури та визначали основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики країни.

Найсприятливішим періодом для діяльності українських політичних партій був період Центральної Ради – саме тоді спостерігався активний процес розширення партійних рядів, активна пропагандистська й агітаційна робота партій серед населення. Партії на той момент мали найбільший авторитет та підтримку народних мас, найбільшу кількість членів. У подальші періоди революції партійні лідери більше захопилися боротьбою за владу, зосередивши основну увагу не на розбудові власних партійних організацій та залученні на свій бік широких верств населення, а на намаганнях «творити високу політику». Майже повне зосередження уваги виключно на питаннях державотворення спричинило відрив керівних партійних структур від первинних організацій, втрату зв'язків із міс-

цями, внаслідок чого значно скоротилася як кількість партійних осередків, так і загальна чисельність партій. Реалії політичного життя примусили партійних лідерів пожертвувати перспективами організаційної розбудови власних партій задля реалізації невідкладних державних інтересів.

Сучасні науковці вважають, що на основі діяльності політичних партій у суспільстві формується партійна система як частина (підсистема) політичної системи, яка являє собою певну єдність політичних інституцій, норм, свідомості та відносин. Нині існують різноманітні визначення партійної системи (С. Ньюмен, Е. Каак, Є. Вятр, М. Дюверже та ін.). Спільною для всіх цих визначень є теза, що партійні системи виникають на основі стійких зв'язків і відносин партій різного типу між собою, тобто для того, щоб у країні склалася партійна система, необхідне оформлення та функціонування протягом тривалого часу усталених норм співіснування різних партій, унормування стосунків «держава – партія». Застосування цих тез відповідно до досліджуваного періоду дає підстави визнати, що з огляду на низку внутрішньополітичних і зовнішньополітичних обставин в Україні протягом революції 1917–1920 рр. так і не склалася повноцінна партійна система. Відповідно до існуючих класифікацій партійних систем, її можна визначати: як нестабільну; молоду; як таку, що перебувала на стадії оформлення; що діяла в надзвичайній обстановці. Тому, на нашу думку, для даного періоду більш точним буде використання замість категорії «партійна система» терміна «багатопартійність». Під останнім розуміється наявність у суспільстві оформлених і діючих партій, які намагалися шляхом досягнення влади або впливу на неї реалізовувати власні альтернативні програми. Такий підхід слід вважати більш доцільним з огляду на те, що на той момент в Україні так і не була до кінця втілена в життя жодна із запропонованих українськими партіями моделей державно-політичного устрою, всі вони так і залишилися лише на стадії формування та пошуку оптимальних варіантів.

Восени 1920 р. на терені України припинили свою діяльність більшість українських політичних партій, частина їхніх членів іммігрує за кордон, частина залиша-

ється в Україні (більшість з них згодом була репресована). УКП стала останньою партією, яка діяла в умовах більшовицького режиму, з її ліквідацією у 1925 р. розпочався тривалий період однопартійності.

За межами Радянської України досвід партійного будівництва в міжвоєнний період тривав на західноукраїнських землях, які входили до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини. Українські політичні партії у цих країнах поділялися на три течії: 1) легальні партії; 2) націоналістичні; 3) комуністичні.

У Польщі найбільшою та найвпливовішою легальною партією було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Партійна програма передбачала боротьбу за самостійність і соборну Україну легальними засобами, автономію українських земель у складі Польщі та нормалізацію україно-польських відносин. За специфікою офіційної ідеології партію можна трактувати як ліберальну. Її лідерами були відомі діячі Д. Лівіцький і В. Мудрий. Останній у 1935 р. був обраний віце-маршалом польського сейму.

Другою за впливовістю серед легальних партій Польщі була Українська соціалістично-радикальна партія (УРСРП), яка з 1931 р. була членом Соціалістичного Інтернаціоналу. Партія виступала за незалежність України, головними ворогами української незалежності вважалися СРСР та Польща. Серед соціально-економічних вимог УРСРП відстоювала обмеження приватної власності.

Загалом у Польщі в міжвоєнний період діяло 12 легальних політичних партій, які брали участь у парламентських виборах і мали своє представництво у польському сеймі. Політична орієнтація українських парламентаріїв була тривекторною – пропольською, самостійницькою та прорадянською.

Поряд із легальними партіями в Польщі діяли нелегальні організації. Їхня поява була зумовлена неефективністю парламентської діяльності у питаннях захисту та відстоювання національних інтересів українців. У 20-х роках, крім Української військової організації (УВО), діяли інші націоналістичні групи. У 1929 р. вони об'єдналися в

єдину партію – Організацію українських націоналістів (ОУН). Ідеологія ОУН ґрунтувалася на засадах українського інтегрального націоналізму, ідеологом якого став Д. Донцов [6]. Лідери ОУН були переконані, що тільки суверенна держава найбільше відповідає національним інтересам українського народу, та націлювали своїх членів на безкомпромісну революційну боротьбу за незалежність і соборність України. Основними формами боротьби вважався індивідуальний терор проти польських урядовців і проведення актів саботажу розпоряджень влади. Партія діяла нелегально.

На початку 20-х років на терені Польщі спостерігалось поширення радянофільських настроїв. Це зумовлювалося, з одного боку, антиукраїнською політикою Польщі, з другого – політикою українізації в УРСР. Найпоследовніше прорадянську орієнтацію підтримувала Комуністична партія Західної України (КПЗУ). Під значним комуністичним впливом знаходилася Українська соціал-демократична партія (УСДП), яку розглядали як своєрідну легальну «прибудову» КПЗУ.

Схожою була ситуація політичного життя українців Буковини у складі Румунії, яка, як і Польща, проводила жорстку антиукраїнську політику. Тому, більшість українських партій, які виникали в 20-х роках у Буковині, до певної міри намагалися співпрацювати з урядовими колами на крайовому рівні або проголошували себе надпартійними організаціями [7, с. 330–342]. Найвпливовішою легальною партією була Українська національна партія (УНП), на чолі якої стояв В. Залозецький. Завдяки її діяльності українці здобули кілька місць у румунському парламенті, а в уряді створили відомство у справах національних меншин.

Комуністичний і націоналістичний напрями в Буковині були слабше розвинуті, ніж у Польщі. Комуністи не мали окремої партії, а приєдналися до Компартії Румунії. Націоналісти також не були організаційно оформлені у вигляді партії, використовували для поширення власних поглядів спортивне товариство «Мазепа» та студентське «Залізник».

У 1938 р. унаслідок встановлення військової диктатури на терені Румунії всі політичні партії було розігнано.

Більш сприятлива для українців ситуація спостерігалася в Чехословаччині. Наявність конституційної системи в країні стимулювала політизацію закарпатського суспільства, прискорила виникнення політичних партій. Уже в 1921 р. у Закарпатті діяло 18 партій, у 1922 р. – 22, а напередодні перших для закарпатців парламентських виборів – 30. Частина з них були дочірними організаціями або філіями чеських і словацьких партій, інші діяли як організаційно самостійні, регіональні партії, що захищали інтереси населення Закарпаття та формувалися в основному за національною ознакою та соціальним станом. За своєю національно-культурною орієнтацією партії можна поділити на: 1) русинські (автохтонні); 2) «мадярські»; 3) проросійські; 4) проукраїнські [8, с. 318–323].

Отже, попри всі негаразди, українці в межах політичних систем Польщі, Румунії та Чехословаччини у міжвоєнний період мали можливість легальної опозиції до влади й завдяки цьому їхнє становище вигідно відрізнялося від ситуації в УРСР. Із приєднанням західноукраїнських земель до УРСР у процесі радянізації діяльність усіх партій була заборонена, єдиною партією залишилася комуністична. Таким чином, була перервана традиція багатопартійності на українських землях, її відродження розпочалося тільки наприкінці 80-х років ХХ ст.

Підсумовуючи, слід констатувати, що складний попередній досвід вітчизняного партогенезу негативно позначився на сучасному процесі становлення партійної системи в Україні. До найсуттєвіших варто віднести те, що, крім КПУ, жодна з сучасних партій не має довготривалого досвіду функціонування, практики розбудови організаційних структур і державотворчої діяльності. Саме цим можна пояснити популярність КПУ в перші роки незалежності України та її лідерство на парламентських виборах. Перервана традиція парламентаризму та його партійної структуризації призвела до того, що сучасні партії не можуть виробити спільної позиції щодо захисту національних і державних інтересів країни, ставлячи вище вузько-

партійні інтереси. Відсутність сталої ідеологічної основи, розмитість соціальної бази призводять до частих розколів партій, зникнення їх із політичної арени, до створення партій під особисті амбіції певних політиків.

Негативним наслідком попереднього історичного досвіду є й погляди та настрої загальної частини суспільства, яка не довіряє партіям. З огляду на тривалий період однопартійності, лише тепер поступово з'являється усвідомлення того, що без сильних політичних партій, альтернативних політичних рухів неможливе демократичне функціонування влади, що за їх відсутності посилюється загроза виникнення авторитарного режиму та порушення демократичних свобод, що саме партії забезпечують зв'язок між народом і владними структурами, підтримуючи на виборах ту чи іншу партію, населення має шанс змінити, скерувати політичний курс відповідно до власних інтересів.

1. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – 336 с.

2. Програма соціалістичної партії в Австрії. Організаційний статут Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини. – Львів, 1910. – С. 8.

3. Хейвуд Ендрю. Политология: Учебник для студентов вузов. – М.: Юнити-ДАНА, 2005. – 544 с.

4. Нарис програми Української Трудової Партії. – К., 1917. – 14 с.

5. Програма Української федеративно-демократичної партії. – К., 1918. – 27 с.

6. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упор. В. Муравський. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2006. – 420 с.

7. Буковина, її минуле і сучасне. – Детройт-Париж, 1956.

8. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1945) / М. Токар. – Ужгород, 2006. – 375 с.

Сергій Рибачок

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ, ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАБОРОНИ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ДЕРЖАВАХ
ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ:
КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ

У статті зроблено спробу вироблення критеріїв оцінки демократичності законодавства про політичні партії в країнах посткомуністичного простору. Автор розглядає моделі міжінституційної взаємодії держави та політичних партій, аналізує європейську практику правового регулювання статусу політичних партій і пропонує критерії оцінки законодавства про політичні партії посткомуністичних держав.

***Ключові слова:** політична партія, конституційно-правове регулювання, фінансування політичних партій, реєстрація політичної партії, демократичність, інтереси громадянського суспільства.*

***Rybachok Serhiy. Constitutional-legal regulation of the establishment, operation and prohibition of political parties in post-communist countries: evaluation criteria of democracy.** The article is an attempt to develop criteria for assessing democratic legislation on political parties in post-communist countries. The author considers the models of inter-institutional cooperation between the state and political parties, examines European practice of legal regulation of status of political parties and provides criteria for evaluation of legislation on political parties in post-communist states.*

***Keywords:** political party, constitutional-legal regulation, financing of political parties, registration of political party, democracy, civil society interests.*

Конституційно-правове регулювання діяльності політичних партій є одним із необхідних елементів становлення демократії в державах посткомуністичного простору.

З огляду на те, що саме політичні партії забезпечують демократичний розвиток суспільства, дослідження правового поля діяльності політичних партій є надзвичайно важливим, особливої актуальності ця проблема набуває при розгляді держав із тоталітарним минулим. Аналіз моделей взаємодії між державою та політичними партіями потребує вироблення специфічного дослідницького інструментарію, тому метою цієї статті є визначення індикаторів демократичності конституційно-правового регулювання статусу політичних партій. Виходячи з поставленої мети, ми визначили такі завдання:

- розглянути підходи до конституційно-правового регулювання статусу політичних партій і виокремити основні моделі взаємовідносин між державою та політичними партіями;
- дослідити досвід регламентації діяльності політичних партій у країнах Європи;
- запропонувати критерії оцінки демократичності законодавства про політичні партії.

Для написання статті було використано праці українських і зарубіжних дослідників, зокрема В. Кафарського, А. Романюка, С. Заславського, К. Джанди. Потрібно зазначити, що предметом дослідження більшості науковців є нормативно-правовий аспект регулювання статусу політичних партій і надзвичайно мало уваги приділяється відповідності положень законодавства міжнародним демократичним стандартам та інтересам громадянського суспільства.

Право на асоціацію – одна із базових свобод людини, внесене до Загальної декларації прав людини та інших джерел міжнародного права. Зокрема, стаття 20 цього документа стверджує, що кожна людина має право на свободу зборів і асоціацій, а також не може бути змушена до вступу в асоціацію [2, с. 523]. Ті ж норми, але в ширшому тлумаченні, є в статті 11 Європейської конвенції про права людини, де зазначено: «...Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві для забезпечення національної або суспільної безпеки...» [6].

Розвинені країни світу, які мають тривалі традиції демократії та стабільні партійні системи, досить часто взагалі не врегульовують на законодавчому рівні порядку створення та діяльності політичних партій. Аналізуючи результати дослідження цього аспекту експертами Венеціанської комісії, можемо виокремити чотири основні підходи до питання конституційно-правового регулювання статусу політичних партій:

- Відсутність регуляції. Прикладом може бути досвід Австрії та Ірландії, у яких відсутні згадки про політичні партії навіть у Конституції.

- Конституційне регулювання. Продемонструвати цю модель можна на прикладі Швеції, де політичні партії діють, керуючись лише нормами Конституції. А право на асоціацію розуміється настільки широко, що законодавча гілка влади свідомо відмовляється приймати будь-які акти, які регламентували б діяльність політичних партій, тому що ухвалення спеціального закону сприйматиметься як обмеження вищеназваних свобод.

- Регулювання за допомогою закону про асоціації. В окремих країнах Європи питання, що стосуються політичних партій, регулюються законом про об'єднання громадян, як, наприклад, у Фінляндії, без прийняття закону про політичні партії.

- Регулювання за допомогою закону про партії. Наприклад, досвід України, Польщі чи Російської Федерації, де статус політичних партій визначається відповідним законом [15].

Але якщо демократичні держави Європи можуть собі дозволити не регулювати окремі аспекти діяльності політичних партій, то це не обов'язково повинно бути прикладом для держав, які ще перебувають у процесі демократичних трансформацій. Також варто відзначити, що часто навіть дуже ретельно розроблене законодавство не гарантує формування дієвої партійної системи, яка здатна ефективно функціонувати. Директор Національного демократичного інституту (США) Скотт Кірін у одній зі своїх доповідей слушно зауважив: «...закон про політичні партії, який ефективно діє в країнах розвинутої демократії, не

завжди дає аналогічні результати в державах, які тільки стали на шлях демократичного розвитку, оскільки йдеться не лише про сам закон, а й про його розуміння та застосування» [1].

Розглядаючи питання конституційно-правового регулювання статусу політичних партій у посткомуністичних державах, потрібно також враховувати той факт, що в республіках, які входили до складу Радянського Союзу, і державах, які після Другої світової війни були включені до зони військово-політичного впливу московського центру, було штучно сформовано однопартійні системи або квазі-багатопартійні системи з гегемонічною позицією комуністичних партій. Наприклад, в Українській РСР існування альтернативних політичних партій було заборонене, а пануюче положення Комуністичної партії закріплювалося в Конституції [7]. Причому приклад Конституції Польської Народної Республіки від 1976 року свідчить, що практика законодавчої заборони опозиційних партій активно використовувалася і в країнах так званої «народної демократії». Зокрема, у статті 3 зазначалося:

«1. Керівною політичною силою суспільства в будівництві соціалізму є Польська об'єднана робітничка партія.

2. Союз і співпраця Польської об'єднаної робітничої партії з Об'єднаною селянською партією і Демократичною партією утворюють Фронт Єдності Народу». [13]

Також потрібно зазначити, що оскільки в країнах «народної демократії», крім партій влади і їх сателітів, інших політичних партій не існувало, то, відповідно, й не існувало потреби в розробці системи конституційно-правового регулювання діяльності політичних партій. Саме тому після розвалу СРСР законодавці зіштовхнулися з проблемою вироблення принципів правового регулювання порядку створення та діяльності політичних партій.

Оскільки одним із найважливіших аспектів партогенезу є процес створення політичної партії, потрібно розглянути існуючі моделі регулювання порядку реєстрації державними органами нових партійних організацій.

Перша з них – модель легалізації – не передбачає жодних обмежень з боку держави для створення політичних

партій. Згідно з принципом легалізації, питання створення партії залежить виключно від політичної волі громадян, а орган реєстрації має дуже обмежені можливості для відмови.

Модель реєстрації. Політичні партії можуть бути зареєстровані за умови дотримання формальних вимог законодавства, шляхом подачі відповідного пакета документів до органу, який здійснює реєстрацію. Орган реєстрації в такому разі стежить за дотриманням вимог закону і може відмовити в реєстрації лише в разі їх недотримання.

Третя модель – адміністративна. Реєстраційному органу надаються широкі повноваження для відмови політичній партії в реєстрації. Причому відмова в реєстрації може бути застосована не лише за порушення процедури реєстрації, оскільки реєстраційному органу надається право здійснювати оцінку цілей і діяльності партії.

Модель концесії. Сутність моделі полягає в тому, що політична партія для здійснення діяльності повинна отримати згоду відповідного державного органу. Причому рішення реєстраційного органу може залежати не від виконання політичною партією певних вимог, а винятково від волі державного органу [14, с. 24].

Крім етапу реєстрації політичної партії, досить важливим предметом законодавчого регулювання є політична діяльність партійних організацій. Досліджуючи цей аспект, відомий американський політолог К. Джанда виокремлював такі моделі взаємодії держави та політичних партій:

- Модель заборони – характерна для недемократичних режимів і полягає в забороні діяльності певних політичних партій, наприклад, опозиційних.

- Дозвільна модель – закон про політичні партії надає можливість політичним партіям здійснювати свою діяльність, обмежуючи можливості втручання держави у внутрішньопартійне життя. Це мінімалістська модель регуляції, яка є характерною для розвинених держав із тривалими традиціями демократії та високим рівнем політичної культури громадян.

- Модель сприяння – для цієї моделі характерне прийняття законодавства про політичні партії, згідно з яким

партії наділені особливими можливостями, такими як ексклюзивне право брати участь у виборах або доступ до державного фінансування статутної діяльності. На думку дослідників, це може призвести до формування політичних партій картельного типу, які, контролюючи законодавчу гілку влади, забезпечують собі подальше перебування при владі за допомогою протекціоністського законодавства.

- Модель захисту – характерна для недемократичних держав. Нею надаються законодавчі преференції для окремо взятої партії або групи партій. Не наважуючись на формування однопартійної системи, держава все ж захищає певну партію шляхом пом'якшення щодо неї вимог закону або специфічного їх трактування.

- Модель розпорядження – прийняття відповідними державними органами розпоряджень, метою яких є виправлення тих недоліків партійної системи, які, на їхню думку, заважають ефективно їй функціонувати. У крайньому вигляді ця модель де-юре дозволяє існування багатопартійної системи та водночас де-факто контролювати процес формування партій і їхню діяльність [12].

Також варто розглянути і принципи фінансування політичних партій як особливий предмет регулювання закону про політичні партії. Партія, як і будь-яка інша організація, не може здійснювати своєї діяльності без фінансових ресурсів і питання їх походження дуже важливе для визначення рівня фінансової незалежності політичних партій, а отже, і для подальшої політичної ефективності. Питання фінансової незалежності політичних партій надзвичайно актуальне для партійних систем держав посткомуністичного простору з огляду на те що, партії, які не мають власних незалежних джерел фінансування, приречені на співпрацю з бізнес-структурами [3]. Унаслідок цього політична партія з агента громадянського суспільства перетворюється в лобіста фінансово-промислових груп.

Питання фінансування діяльності партій досить складне і вимагає зваженого підходу з боку законодавців, адже для держав з тоталітарним минулим характерне недостатньо розвинене громадянське суспільство, низький рівень політичної культури, а часто й повне нерозуміння

громадянами суті політичних процесів. Саме тому основне завдання закону про політичні партії – забезпечити ефективний механізм фінансування партій, а тому слід зважити всі можливі джерела фінансування діяльності політичних партій та оцінити їх позитивний і негативний вплив на ефективність виконання політичними партіями їхніх функцій. Досвід європейських країн демонструє, що найефективнішою моделлю фінансування діяльності партій є поєднання різних джерел залучення коштів [9, с. 312–316]. Окрім того, надзвичайну вагу має питання контролю держави за походженням коштів із метою недопущення політичної корупції. Слушним у цьому контексті є зауваження групи українських дослідників, які стверджують, що фінансування політичних партій, незважаючи на максимальну увагу до себе, все ще залишається найтемнішою плямою у політичній практиці, без огляду на демократичність і розвиненість країни, про яку йдеться [10, с. 85].

Детальний перелік принципів взаємодії держави та політичної партії в демократичній державі наводить згаданий дослідник С. Кірін, зокрема він зазначає:

1. Право на асоціацію має бути задекларованим, гарантованим і ліберальним.

2. Реєстрація політичних партій потрібна лише для того, щоб гарантувати партіям їх права і не може використовуватися для тиску на партію.

3. Мінімальний поріг кількості членів політичної партії не має бути високим і обтяжливим. Питання підтримки партії повинне вирішуватися громадянським суспільством і не має бути предметом регуляції закону.

4. Внутрішньопартійні питання повинні регулюватися засновницькими документами політичної партії, а не законом.

5. Закон не повинен втручатися в питання вироблення політичними партіями своєї політичної платформи.

6. Списки членів політичних партій не мають бути загальнодоступними.

7. Законодавство не повинне ставити вимоги щодо регіонального представництва політичних партій, це питання повинне вирішуватися виборцями [1].

Наведені вище принципи підштовхують нас до висновку, що законодавець, розробляючи закон про політичні партії, повинен чітко усвідомлювати, що закон про політичні партії повинен мати лише одну мету – захищати та підтримувати політичну активність громадян. Якщо законодавство про політичні партії обмежує політичне життя або право громадян на асоціацію, то це недопустимо для демократичної держави. Як стверджує український дослідник М. Примуш: «...будь-які спроби детермінування (надмірне регулювання – С. Р.) будуть марними та призводять лише до нагромадження норм, вартих лише порушення» [8, с. 23].

Водночас, потрібно зазначити, що законодавство про політичні партії часто передбачає санкції щодо політичних партій і певні випадки, у яких вони можуть застосовуватися. Цей аспект варто розглянути окремо, адже принципи, якими керується держава для припинення діяльності політичних партій, дають нам можливість точніше визначити межі правового поля, в якому взаємодіють держава та політичні партії.

Важливими в цьому контексті є рекомендації Венеціанської комісії «Керівні принципи заборони і розпуску політичних партій». Провівши дослідження в 40 країнах світу, Комісія дійшла висновку, що в більшості держав існують законодавчі норми, які дозволяють органам влади припиняти діяльність або забороняти політичну партію. Тому вона наголошує на визначальному значенні політичних партій для розвитку демократії та стверджує, що право на вільний вислів політичних переконань і право на асоціацію є засадничими правами людини. Саме тому Венеціанська комісія рекомендує державам, які входять до Ради Європи, дотримуватися низки принципів:

1. Держави повинні визнавати та гарантувати право громадян на об'єднання в політичні партії.

2. Будь-які обмеження вищеназваного права повинні відповідати Європейській конвенції про права людини та іншим міжнародним договорам як за звичних, так і надзвичайних обставин.

3. Заборона або примусовий розпуск політичної партії можуть бути виправданими лише в разі, коли партія

веде пропаганду насильства або повалення демократичного ладу, порушуючи тим самим права та свободи, гарантовані Конституцією. Пропаганда зміни влади чи Конституції мирним шляхом не може бути підставою для заборони або розпуску політичної партії.

4. Політична партія не повинна нести відповідальності за індивідуальну поведінку окремих її членів, якщо вона не була санкціонована партією в рамках її політичної діяльності.

5. З огляду на те, що заборона та примусовий розпуск політичних партій – це крайній захід, держави повинні застосовувати його з максимальною стриманістю. Потрібно тверезо зважити, чи відповідає така дія тому рівню небезпеки для демократичного ладу, яку створює політична партія своєю діяльністю.

6. Рішення про заборону або примусовий розпуск політичної партії повинна мати надзвичайний характер і базуватися на достатніх доказах того, що політична партія використала або готова використовувати неконституційні методи політичної боротьби.

7. Санкції проти партії повинні прийматися Конституційним судом або іншим компетентним судовим органом у ході процедури, яка гарантує прозорий і справедливий судовий процес [11].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що від специфіки конституційно-правового регулювання діяльності політичних партій значною мірою залежить конфігурація партійної системи. Саме за допомогою законодавчих обмежень будь-яка багатопартійна система може бути штучно трансформована в однопартійну й, навпаки, дуже м'які вимоги можуть підштовхнути партійну систему до надмірної атомізації. Тому під час дослідження законодавства про партії, на нашу думку, потрібно аналізувати нормативно-правові акти на предмет відповідності таким принципам:

1. Чи відповідає законодавство про політичні партії принципу свободи асоціації?

2. Чи не є процес створення політичної партії занадто ускладненим і чи не може він вплинути на рівень політичної соціалізації громадян?

3. Чи наявні в законодавстві додаткові обтяжуючі вимоги до політичної партії, як наприклад, мінімальна кількість членів або наявність представництв у більшості регіонів держави?

4. Чи є принципи фінансування політичних партій достатньо збалансованими та здатними забезпечити незалежність політичних партій від впливу держави та фінансово-промислових груп?

5. Чи мають органи державної влади право втручатись у внутрішні справи політичних партій, впливаючи тим самим на рівність можливостей партій у політичній діяльності?

6. Чи не є процедура заборони політичної партії або її примусовий розпуск занадто спрощеною і чи не може це бути використано органами влади для здійснення тиску на партію.

Відповіді на ці питання дозволяють нам визначити рівень впливу конституційно-правового регулювання на процеси трансформації партійних систем, що є надзвичайно важливим під час дослідження політичних процесів у державах посткомуністичного простору й оцінці їх відповідності інтересам громадянського суспільства.

1. Выступление Скотта Кирина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kenesh.kg/.f/a96d4cdd-1e17-4d88-b7bf-dee17535a617/Vystuplenie_Skotta.doc.

2. Всеобщая декларация прав человека // Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – С. 519–525.

3. Європейський досвід фінансування політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/9.htm.

4. Заславский С. Политические партии России: Проблемы правовой институционализации / С. Заславский. – М.: Институт права и публичной политики, 2003. – 300 с.

5. Кафарський В. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності: Монографія / В. Кафарський. – К.: Логос, 2008. – 560 с.

6. Конвенция о защите прав человека и основных свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6AE69C60-8259-40F8-93AF-8EF6D817C710/0/RUS_CONV.pdf.

7. Конституція УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 18.

8. Примуш М. Право і утворення політичних партій // Право України. – 2004. – № 1. – С. 22–25.

9. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. Романюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.

10. Романюк А. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна / Романюк А., Шведа Ю., Шумельда О. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 162 с.

11. Guidelines on prohibition and dissolution of political parties and analogous measures [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-INF%282000%29001-e.pdf.

12. Janda K. Political parties and democracy in theoretical and practical perspectives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Mode of access: URL: www.ndi.org/files/1948_polpart_janda_110105.pdf.

13. Konstytucja PRL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://konstytucja.wieszjak.pl/teksty-polskich-konstytucji/76580,Konstytucja-PRL-Akt-jednolity-z-1976-roku.html>.

14. Migalski M. Polski system partyjny / M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur. – Warszawa: PWN, 2007.

15. Report on the establishment organization and activities of political parties [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-INF%282000%29001-e.pdf.

Лілія Гонюкова

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО РИНКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена з'ясуванню умов формування політичного ринку в Україні. Функціонування політичного ринку розкрито через політичний процес, його принципи та суб'єктів у сучасній Україні. Показано механізм формування партій через перетікання капіталу в пошуках інвестицій. Окреслено шляхи вдосконалення діяльності партій і демократичного політичного ринку.

Ключові слова: політичні партії, політичний ринок, політичний процес, політичне поле.

Honiukova Lily. The formation of the political market in modern Ukraine. Article is devoted to the conditions of the

political market in Ukraine. The functioning of the political market is revealed through the political process, its principles and subjects in contemporary Ukraine. The mechanism of formation of parties is shown through the flow of capital in search of investment. The ways of improvement of democratic political parties and market outlined/.

Keywords: *political parties, political market, political process, political field.*

Удосконалення процесів управління державою на демократичних принципах є важливою проблемою реформування політичної системи України. Щодо концепції реформування політичної системи України політичні сили ніяк не можуть дійти згоди. При цьому ігноруються об'єктивні реалії існування політичного ринку в Україні.

Мета статті – визначення основних суб'єктів функціонування політичного ринку в сучасній Україні та місця політичних партій у ньому.

Завдання статті:

- визначити основних гравців функціонування сучасного політичного ринку України;
- розкрити суб'єктність політичних партій на політичному ринку сучасної України;
- з'ясувати шляхи удосконалення політичних партій України.

Ринкові підходи до вивчення політичних процесів застосовували В. Парето, Й. Шумпетер, Р. Б'юкенен, П. Бурдьє. Достатньо популярним подібний підхід є і в Україні.

Основою моделі демократичної політичної системи а те, що ми будемо демократичну державу – ні у кого сумнівів не викликає (Конституція України, ст. 1) є відкритий політичний ринок, важливими суб'єктами та дійовими особами якого є політичні партії. Суб'єктами політичного ринку також є органи державної влади (законодавчі, виконавчі та судові, інститут Президента), місцевого самоврядування, такі інститути, як вибори, референдуми, громадські організації і, врешті, громадяни, які є споживачами. Умовою повноцінного функціонування ринку є можливість його суб'єктів задовольнити потреби споживачів. За аналогією з

економічним ринком, політичний базується на незалежності та самостійності політичних суб'єктів, обмеженні монополій. Поняття ринку пов'язане з уявленням про високий ступінь свободи, упорядковану конкуренцією між його дійовими особами, яка базується на відкритій змагальності та можливості вирішення конфліктів, що виникають у процесі ринкових відносин, правовим шляхом, використовуючи прозорі процедури.

Отже, для демократичних процесів політичного ринку характерні відкритість і змагальність. Історичні витоки державної, громадянської, політичної відкритості, її структури та функції вивчав Ю. Габермас. Однією із функцій відкритості він визначає «завдання урівнювати інтереси, що далеченько відходять від класичних форм парламентського єднання та домовляння» [1, с. 250]. Ю. Габермас виділяє нові форми ухвалення політичних рішень, зокрема торгівлю, разом зі старими формами здійснення влади, таким як ієрархія та демократія. У нових умовах і компетенції відкритості змінюються. З одного боку, зрівнювання інтересів орієнтується на ліберальні вимоги самої відкритості, тоді як пошуки компромісу переходять у позапарламентські сфери, зокрема через делегування повноважень державних органів суспільним організаціям, через фактичне зміщення компетенцій, не передбачене нормами. З політичними партіями Ю. Габермас пов'язує політичну ефективність, яка визначається формуванням довіри або використанням капіталу вирішального голосу потенційних виборців. Він вважає, що сьогодні зросла взаємопов'язаність політично актуальних подій, що приводить до втрати значення відкритості як організаційного принципу політичного ринку, який втрачає прозорість і передбачуваність. Це пояснюється тим, що партії перетворились на зняряддя формування волі, але не в руках громадян, а в руках тих, хто скеровує партійний апарат (тобто, бюрократів). Це пов'язано і зі зміною статусу депутатів і появою ідеї імперативного мандата. Вирішальним для партій є «хто саме володіє засобами примусу і переконання, аби демонстративно, чи там маніпулятивно, впливати на поведінку населення на виборах», тобто на політичному ринку [1, с. 256].

В Україні ефективність як інститутів громадянського суспільства, так і політичних партій, як показують дані соціологічних досліджень, соціальних моніторинрів, дуже низька. Не належать до жодної з громадських або політичних організацій 83,6 % населення України, і ця цифра майже незмінна з 2000 р. [2, с. 488]. При цьому лідерів політичних партій вважають одними із найвпливовіших у державі – їм відводять головну роль у житті українського суспільства [2, с. 489]. Але довірили б владу політичним партіям всього 29,9 %, а 33,1 % – ні [2, с. 490]. Це пояснюється як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами, зокрема, недостатнім ресурсним забезпеченням самодіяльної ініціативи громадян і їх об'єднань. Як наслідок, можливість громадсько-політичних організацій взяти на себе виконання окремих державних функцій – обмежена, що призводить до ситуації, коли функції громадянського суспільства підміняються діяльністю «структур-си-мулянтів».

Під час використання поняття ринку у політичній сфері виникає необхідність з'ясувати ступінь впливовості його суб'єктів, їх повноважень і доступу до ресурсів. Уявлення про процеси на політичному ринку формуються на основі характеру розподілу політичної влади. Власне картину сучасного політичного ринку України описав О. Дем'янчук: «Згідно з моделлю політичного ринку, ми можемо змалювати політичну систему з марксистським розподілом політичної влади як наявність монополіста на політичні послуги, що знищує чи придушує конкурентів. У випадку плюралістичної політичної системи політичний ринок радше нагадує «базар» – велику кількість дрібних провайдерів політичних послуг, контроль за діяльністю яких утруднений через багатозначність і багатоманітність структур, що утворюються за участю окремих підприємців. «Товар», який вони пропонують, тобто представницькі, політичні й управлінські послуги, значною мірою ситуативний і непостійний, часом сумнівної якості, попит на нього також непевний, а тому стан плюралістичного ринку значною мірою залежить від «сезонних» і випадкових коливань – віддаленості виборів, прийняття

щорічного бюджету, змін у зовнішньому (міжнародному) середовищі тощо» [3, с. 102].

Модель політичного процесу допоможе зрозуміти розподіл влади в державі та роль політичних партій на політичному ринку України. Політичний процес – це є форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі та часі. А. Пойченко зазначає, що саме різноманітність і суперечливість інтересів учасників політичного процесу зумовлюють його складну структуру, рухливість стадій і напрямів, непослідовність вияву в кризових ситуаціях. У кінцевому результаті процес владарювання складається зі взаємодії державного управління та громадянського тиску, політичної участі, іншими словами, процесів, що йдуть зверху і знизу [4, с. 10–14].

Модель, що описує функції інститутів у політичному процесі (Г. Алмонда та Г. Пауела), виокремлює п'ять основних функціональних фаз політичної динаміки й відповідних їм носіїв у вигляді інститутів, що переважно здійснюють ту чи іншу функцію в політичному процесі.

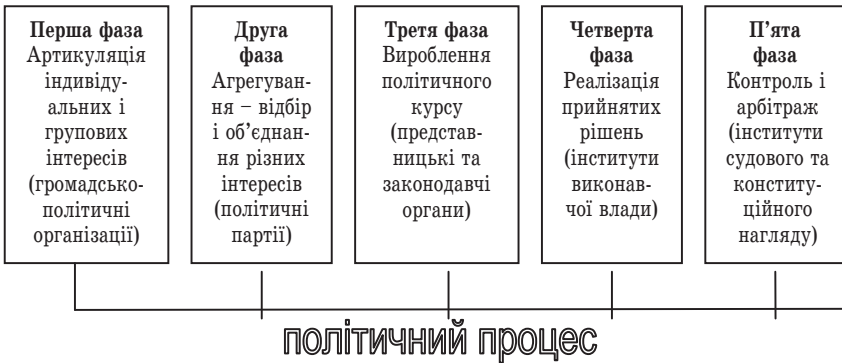

Рис. 1. Функціональні фази політичної динаміки за Г. Алмондом і Д. Пауелом

Використовуючи системний підхід до аналізу функцій політичних партій, Г. Алмонд і Д. Пауелл розглядають партії як суб'єкт політичного процесу, який забезпечує життєздатність соціальної системи завдяки ефективному

реагуванню на запити зовнішнього середовища. Вони відводять їм пріоритетну роль на другому етапі політичного процесу, коли ті відбирають і об'єднують у свою партійно-політичну програму різні інтереси та бачення індивідів і груп з тим, щоби потім втілити їх у державну політику.

Але, аналізуючи цю модель, можна побачити, що в Україні політичні партії стають причетними до здійснення всіх етапів політичного процесу прямо чи опосередковано, виконуючи не притаманні їм функції. Це можна пояснити пострадянським синдромом.

Однією із головних функцій партій є представництво інтересів своїх прихильників і тих прошарків суспільства, які їх підтримують. А значить – вони відіграють значну роль у здійсненні першої фази політичного процесу. Е. Хейвуд також відносить до головних функцій політичних партій артикуляцію інтересів і їх агрегування, своєрідно поєднавши два етапи політичного процесу за Г. Алмондом і Г. Пауелом. На його думку, визначення мети партії потребує виокремлення та врахування інтересів різних прошарків суспільства. Досить часто партійні структури розвиваються як організації, за посередництва яких ділові кола, релігійні общини, професійні спілки та інші групи проводять у життя свої інтереси (наприклад, партія Трудова Україна – виразник інтересів великого капіталу). У кінці XIX – на початку XX століття Лейбористська партія Великобританії була заснована профспілками за підтримки ліберальної партії та інших політичних сил. Інші партії самі шукали ті електоральні групи, які могли б створити їм базу, зокрема, американські партії кінця XIX – початку XX століття намагалися повернути до себе потоки іммігрантів.

Оскільки суспільство різнопланове і має багато різних груп, інтереси яких відрізняються, партії агрегують ці інтереси, поєднують їх у єдине ціле, знаходячи спільний знаменник для них. Правлячим партіям це доводиться робити, щоб зберегти свої електоральні позиції, а опозиційним – щоб здобути владу.

Е. Хейвуд підкреслює, що іншим чином, як через партії, ніякі суспільні інтереси й не висловлюються, бо саме партії мають найтісніші стосунки з державою, будучи

джерелом формування різноманітних органів влади. Разом з тим, навіть багатопартійні системи всіх суспільних інтересів не висловлюють. Інтереси маргінальних прошарків, як правило, залишаються без уваги [5, с. 316–317]. Але вони також є учасниками політичного ринку, які формують попит і реагують на пропозицію.

У процесі виборів політичні партії отримують певну кількість місць у представницьких органах. Так, в українському парламенті першого скликання працювало трохи менше 30 % партійних депутатів; у 1994 р. – 43 % [6]; у 1998 р. він вже на 68 % складався з представників політичних партій; 2002 р. – на 67 %; а 2006 р. – 75 %, 2007 р. – 82 % [7, с. 90–101; 8]. Отже, опосередковано, через своїх представників у парламенті політичні партії виконують функцію вироблення політичного курсу. Хоча, необхідно наголосити, що специфікою України є те, що політичний курс досить часто виробляється Президентом і його адміністрацією (секретаріатом), а не законодавчим органом, як це записано у Конституції.

Наступний етап політичного процесу – здійснення прийнятих рішень. Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України, відповідно до редакції Конституції (2004 р.), вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України та кандидатур до складу Кабінету Міністрів України [9]. Отже опосередковано через свої фракції в парламенті, політичні партії впливали з 2006 р. до 2010 р. і на реалізацію прийнятого політичного курсу держави. За Конституцією 1996 р. більший вплив на уряд отримав Президент, який також є висуванцем і представником партії [10].

Ю. Шведа відзначає, що метою політичної партії є керівництво суспільством через організовані для цього суспільні групи та відповідним чином налагоджені механізми діяльності державного апарату. Саме виконання цих функцій визначає місце та роль політичних партій у політичній системі суспільства [11, с. 193]. Власне, виконання названих функцій впливає на формування попиту та пропозиції на політичному ринку та суб'єктність партій під час встановлення його правил і норм функціонування.

Щодо етапу контролю, необхідно пам'ятати про парламентський контроль, який здійснюється за допомогою депутатських запитів, рахункової палати, за посередництвом бюджетного процесу та звітності уряду, впливу партій на призначення суддів тощо. Навіть на етапі контролю та арбітражу політичні партії опосередковано впливають на його суб'єктів, що яскраво підкреслює пострадянський синдром сучасного українського політичного процесу та окреслює проблеми формування повноцінного політичного ринку.

М. Головатий вважає, що активними суб'єктами політичного процесу партії стають за наявності трьох важливих ознак: солідарність, що базується на усвідомленні колективної належності до однієї організації; спільна мета, що записана в програмних документах і деклараціях; загальна згода (домовленість) щодо засобів досягнення визначеної мети [12]. На нашу думку, сьогодні скоріше варто говорити про корпоративізм і залученість до суспільно-політичної сфери, а через неї – до державного управління членів політичних партій.

Таким чином, політичні партії відіграють якщо не провідну, то принаймні значну роль на всіх етапах політичного процесу, а отже, посідають провідне місце серед політичних інститутів не тільки у державному управлінні сучасної України, а й у світі. Але українська модель політичного процесу яскраво показує його пострадянський характер, коли політична партія, що здобула владу, намагається її узурпувати та впливати на всі етапи політичного процесу. Отже, конче необхідно на законодавчому рівні розмежувати повноваження гілок влади та розробити правові запобіжники втручання партій у діяльність судової гілки влади.

У переважній більшості демократичних країн політичний процес відтворює відкритий політичний ринок, що відіграє важливу стабілізаційну суспільну функцію завдяки унормованим процедурам ротації та зміни владних політичних груп з метою створення оптимальних умов для сталого розвитку країни. Переможений знає, що завжди зможе спробувати знову прийти до влади, дотримуючись відповідних процедур. Переможений завжди знайде своє

місце на політичному ринку, де діють правила регламентованої політичної конкуренції, що дозволить йому існувати та розвиватись. Ринок сприяє встановленню ефективних взаємовідносин між опозицією й владою, адже завтра вони можуть помінятися місцями.

Взагалі, кожен учасник ринку прагне максимального прибутку за мінімальну ціну. Уявити природу політичних гравців на сучасному українському ринку допоможе концепція політичного поля – ринку П. Бурдье, де є свій попит і пропозиція для обміну специфічним товаром політичних партій – програм, думок, позицій [13]. Існуюча система позицій поля створює передумови для практик індивідуальних і колективних агентів. Практики змінюються відповідно до законів-тенденцій поля та своїх власних. Унаслідок змін можуть з'явитися нові соціальні відносини. Конкурентна боротьба в політиці, владі спонукає агентів або суб'єктів політичного ринку до пошуку ефективніших інвестицій своїх капіталів, створювати та брати участь у нових політичних, владних відносинах. Оскільки ці відносини є новими, їхні суб'єкти є нечисленними. Беручи в них участь, можна порівняно швидко досягнути збільшення політичного капіталу просто за рахунок екстенсивної стратегії, наприклад – урядовці або парламентарі. Ю. Качанов, Н. Шматко вважають, що таким способом зробили кар'єру в Росії члени різноманітних комітетів і комісій із приватизації, по земельній реформі, тобто, використовуючи ресурси та переваги державної влади [14, с. 93], що можна сказати і про Україну та інші пострадянські держави.

Метод конструювання суспільних груп є продуктивним для розуміння природи представництва та можливостей груп, які діють на політичному ринку України. Так, групи, що володіють незначним обсягом культурного капіталу, значно більше схильні до відчуження практики представництва і більше покладаються на інституції, ніж групи, що володіють культурним капіталом: асоціації (партії), ініціативні групи, групи тиску тощо. Що, власне, характеризує сьогоденний стан українського політичного ринку: ірраціональність, звернення до емоцій, посилення на авторитет.

Якщо розглядати характерні для пострадянського суспільства принципи диференціації, то можна побачити головну відмінність між соціалістичним і капіталістичним суспільствами: економічний капітал при соціалізмі офіційно не мав великого значення. За такої ситуації вага культурного капіталу суттєво виростає, але різниця в шансах отримати блага або послуги не співвідносяться з цими типами капіталів. Значить, існує інший тип диференціації, інший тип капіталу, нерівний розподіл якого лежить в основі існуючої відмінності при соціалізмі. Цей тип диференціації П. Бурдьє називає бюрократичним капіталом, який сьогодні в Україні трансформувалася в політичний або партійний капітал, частково – економічний. Бюрократичний капітал важко піддається управлінню, тому що він не має юридичних гарантій. Він створюється та накопичується на практиці через діяльність соціальних груп. Цей капітал неможливо передати у спадок. Нестійкість його зумовлена тим, що як тільки партійний функціонер залишає посаду, то позбавляється доступу до ресурсу. Відповідно до П. Бурдьє, держава є завершенням процесу концентрації різних видів капіталу: засобів примусу, економічного, культурного або інформаційного, символічного тощо. Бюрократичний капітал може бути, з огляду на його природу, перетворений в інший вид капіталу. Сьогодні ми бачимо інтенсифікацію процесу переходу бюрократичного капіталу в економічний і навпаки.

Дослідження НІСД функціонування політичних партій в Україні переконливо доводять, що сучасне партійне поле України складається з акторів, які не є повною мірою політичними партіями, а скоріше партійними субститутами, тобто організаціями партійного типу, що не виконують належні їм функції представництва громадян, реалізуючи вузькогосподарські інтереси власної організації. «При цьому слід брати до уваги, що спиратися на впливовість партійних субститутів вигідно як окремим політичним лідерам, так і великому бізнесу. Бізнес не мотивований на вкладання фінансів у розвиток партійної системи, зокрема у розвиток тієї чи іншої партії, оскільки ефект фінансу-

вання проявляється лише через 1–2 або більше електоральних циклів, тоді як фінансування партійних субінститутів завдяки їх інкорпорованості в неформальну мережу розподілу владних ресурсів дозволяє отримати вигоду в тому ж самому електоральному циклі» [15].

Зміцненню партій і зменшенню їх залежності від одного або групи фінансистів сприяє державне фінансування партійної діяльності. Метою фінансового регулювання діяльності політичних партій з боку держави є заохочення громадян до участі у політичній діяльності. А метою фінансового регулювання виборчої діяльності є заохочення вільної конкуренції суб'єктів виборчого процесу, розвиток політичного ринку. Але держава має фінансувати конкретні суспільнозначущі проекти партій, заохочувати громадян до фінансової підтримки партій шляхом надання податкових пільг. Для України важливим є дотримання принципів прозорості, відкритості, підзвітності в процесі фінансування як виборчих кампаній, так і статутної діяльності партій.

Отже, можемо констатувати поступовий спонтанний розвиток політичного ринку в Україні, де суттєво впливають радянські традиції та звичаї. Зокрема, політичні партії є чи не найвпливовішим гравцем цього ринку. Вони формують владні інституції, попит та пропозиції. Їхня кількість зростає (189 на 30.11.2011). Але ринок тоді стає справжнім, коли попит може задовольнити пропозиція. Пропозицію створюють політичні партії. Важливо демократизувати такий інститут як політичні партії.

Для демократичного розвитку інституту політичних партій потрібно законодавчо зобов'язати включити до статутів політичних партій такі індикатори, як термін перебування на керівних посадах, накопичення в одних руках керівних посад, гендерні квоти, формування порядку денного з'їздів і конференцій у первинних осередках партій. Для демократизації процедур виборчого ринку необхідно переглянути виборче законодавство відповідно до висновків Венеціанської комісії (важливою проблемою є механізми комунікації обранців і громади, механізм відкликання депутатів, їх відповідальності перед виборцями).

Прийняти закони про парламентську більшість та опозицію з чітким унормуванням відповідальності як партій у цілому, так і їх функціонерів; внести зміни до Регламенту Верховної Ради України, гарантуючи права опозиції. Внести до класифікатора посад посаду політичний службовець.

Головна мета політичної діяльності в межах інституціональних структур – досягнення політичної стабільності, яка проявляється через громадянську злагоду, легітимність та ефективність влади. Цього можливо досягнути врегулюванням політичних відносин, що сприятиме формуванню повноцінного політичного ринку. При неврегульованості політичних відносин знижується рівень захисту особи, дискредитується авторитет не тільки партій, а і політичної влади, й держави в цілому. Все це породжує непевненість і суспільну напругу.

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.

2. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

3. Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти : монографія. / О.П. Дем'янчук. – К. : Факт, 2008. – 272 с.

4. Пойченко А. Політичний процес в сучасній Україні : [навч. посіб.] / А.М. Пойченко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 56 с.

5. Хейвуд Э. Политология : [учеб. для студ. вузов] / Э. Хейвуд ; пер. с англ. под ред. Г.Г. Водолазова, В.Ю. Бельского. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 544 с.

6. Рагозін М.П. Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рагозін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV21_2003_polityk/09_ragozin_mp.pdf

7. Гонюкова Л. Політичні партії в системі парламентсько-президентської республіки / Л.В. Гонюкова // Політична реформа – гарантія демократичного розвитку українського суспільства : [наук.-метод. матеріали на допомогу лекторам] / за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – С. 90–101.

8. Народні депутати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/site/p_deputat_list

9. Конституція України. – Х. : Фоліо, 2006. – 45 с.
10. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
11. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем : [навч. посіб.] / Ю. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с.
12. Головатий М. Соціологія політики / М.Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 504 с.
13. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко / – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
14. Качанов Ю. Как возможна социальная группа? (К проблеме реальности в социологии) / Ю. Качанов, Н. Шматко // Социс. – 1996. – № 12.
15. Крисенко О.В. Особливості функціонування українських політичних партій як акторів українського політичного ринку : аналітична записка / Регіональний філіал НІСД у м. Харкові / І.В. Работягова, У.І. Мовчан, Т.С. Мосенцева, О.В. Крисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/329/>

Олександр Дем'ячук

КВАЗІПАРТІЙНІ УЧАСНИКИ ПРОЦЕСУ УХВАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Теорія колегіального вибору й ухвалення рішень визнає повноважними суб'єктами процесу державного управління носіїв політичної влади, до яких належать не лише політичні партії та окремі політики, а й групи впливу – «адвокати», «спільноти» та «мережі» державної політики. Аналіз участі в цьому процесі «неполітичних» у нормативному розумінні акторів, зокрема виконавчої влади, свідчить про використання ними суто політичних важелів і підходів, а отже, дає підстави вважати цих суб'єктів «квазіпартіями» зі своїми пріоритетами, цінностями, групами підтримки, від імені яких вони виступають для вироблення й ухвалення політичних рішень. Врахування участі таких акторів у політичному процесі дає змогу чіткіше пояснити його особливості та спрогнозувати можливі наслідки.

Ключові слова: політико-управлінські рішення, державна влада, політична влада, розподіл політичної влади, виконавча влада, бюрократично-організаційна система.

Demyanchuk Oleksandr. Quasi-party actors of making political decisions processes. *Theory of collegial choice and making decisions recognizes political power bearers as the authorized actors of the public administration processes. These are not only political parties and individual politicians but also «groups of influence» – policy advocacies, communities, networks. In this process there might be found «non-political» in a normative sense actors, namely the executive power institutions which use essentially political means and instruments. It allows to consider these actors as «Quasi-parties» with their priorities, values, groups of support. Such consideration of «quasi-parties» helps to better understand the features of the processes of making political decisions and forecast their possible outcomes.*

Keywords: *political-administrative decisions, state/political power, political power, political power distribution, executive power, bureaucratic organizations system.*

Джерела та носії політичної влади

Український дослідник Сергій Рябов фактично операціоналізував поняття державної й політичної влади стосовно вироблення й ухвалення управлінських рішень усіх рівнів. Він прямо зазначив: «...владою називають не лише систему державних та інших органів і установ – інституцій здійснення примушуючого впливу на людей, а ще й форму «соціальних відносин», що характеризуються спроможністю впливати на характер і напрям діяльності й поведінки людей, соціальних груп і класів засобами економічних, ідеологічних і організаційно-правових механізмів, а також за допомогою авторитету, традицій, насильства... Сутністю влади є відносини керівництва, панування й підкорення. **Найбільш важливим видом влади є політична влада, тобто реальна здатність певного класу, групи, індивіда проводити свою волю, що визначається в кінцевому рахунку об'єктивними потребами й інтересами**» [1, с. 29] (виділення моє – О. Д.). «Це можливість і

здатність людини, групи людей чинити визначальний вплив на діяльність, поведінку мас, спроможність суб'єкта здійснювати вплив на іншого суб'єкта, здатність одних нав'язувати свою волю іншим, «здатність людей або груп людей нав'язувати свою волю іншим, незважаючи на опір, через погрози або у формі регулярно видаваних винагород, або у формі покарань» (Блау)» [2, с. 83] (обидві цитати наведені за дисертацією С. Рябова [3]).

Об'єднавши, таким чином, поняття влади як форми соціальних відносин з поняттям влади як системи державних та інших установ, функція яких – примушувати населення до певного типу поведінки, С. Рябов водночас розділив державну та політичну владу, зазначаючи:

«Суб'єктом *державної влади* (виділення мої – О. Д.) є суспільство в цілому, оскільки вона постає інституційним вираженням певної загальної для всіх людей волі, інтегруючого й узгоджуючого начала, що скріплює суперечливі фрагменти соціуму в сталу цілісність...

Політична влада теж має ознаки верховенства. Однак це верховенство не відносно усього населення країни, а лише відносно членів відповідної політичної організації та осіб, які їй співчують. Звідси політична влада не є цілком суверенною, оскільки легальна діяльність політичних партій і організацій регламентується конституцією країни та законодавством. Авторитет політичної влади, так само як і державної, походить від певної об'єднуючої громадян ідеї, сукупності чеснот та цінностей, які поділяють усі або ж переважна більшість. Однак тут вони мають обмежене, часткове значення, належать не всьому суспільству, а тільки якійсь його частині, соціальній групі, яка є суб'єктом політичної влади» [4, с. 19–21].

За такою логікою, державна влада у будь-якому суспільстві виступає як діалектичне поєднання влад політичних, оскільки саме політична влада конкретизує потреби певних соціальних груп, подає державним інститутам для вироблення, ухвалення та впровадження відповідних управлінських рішень, що покликані встановити необхідні стандарти поведінки населення. Тобто, політичні влади (саме так – у множині, оскільки в державній владі можуть

бути присутні принаймні декілька носіїв політичної влади) конкретизують зміст функцій, виконуваних органами державного управління, вносячи до них ціннісні, матеріальні й моральні очікування та інтереси тих суспільних груп, що визнають і підтримують (а отже, підкоряються) політичну владу того чи іншого носія.

Згідно з неінституційними підходами до дослідження системи вироблення й ухвалення управлінських рішень (див., наприклад, [4]), політичними інститутами в цій системі слід вважати не лише формально легітимовані елементи політичної системи за їхнім функціональним призначенням, а й формальні та неформальні утворення, що за своїм статусом можуть виконувати і часто виконують децю інші функції, порівняно з нормативно визначеними.

Погляньмо на інституційну структуру системи вироблення, ухвалення та виконання управлінських рішень. За класичною схемою поділу влад, держава складається з трьох основних політичних інститутів, кожен з яких також є глибоко структурованим: представницької/законодавчої гілки, органів виконання рішень (адміністративно-управлінської гілки) і органів контролю за формуванням, ухваленням і виконанням управлінських рішень (судова система). Прямими носіями політичної влади, дотримуючись підходу С. Рябова, слід вважати структурні елементи лише законодавчого органу – політичні партії та їхніх представників, які обираються членами суспільства відповідно до своїх політичних програм, ідеологічних засад, намірів і принципів наступної політико-управлінської діяльності, тоді як дві інші гілки за нормативною теорією повинні бути поза політичною діяльністю, а отже, не можуть бути наділені політичною владою.

Емпіричний підхід до аналізу інституційної структури вироблення й ухвалення управлінських рішень дає змогу виявити прямі суперечності реальних ситуацій з нормативною теорією. Так, підготовка проектів управлінських рішень для законодавчого/представницького органу здійснюється здебільшого органами виконавчої влади. Фахівці з окремих галузей суспільного життя на основі свого аналізу суспільної ситуації та своїх (як правило,

галузевих) уявлень про можливі наслідки та впливи певних управлінських дій пропонують вельми обмежений набір варіантів рішень. При цьому, у повній відповідності до теорії обмеженої раціональності (*bounded rationality*), запропонованої Гербертом Саймоном [5], з усього майже необмеженого набору можливих альтернатив обираються зазвичай лише ті, що відповідають інтересам і уявленням пропонентів, тобто задовольняють певні критерії економічного й адміністративного характеру.

Одразу виникає наступне питання про джерело таких критеріїв, оскільки вони радикально впливають на зміст альтернатив управлінських рішень. Герберт Саймон як один з авторів нормативної теорії ухвалення управлінських рішень в основу цих критеріїв поклав міркування економічної раціональності, що керують поведінкою людини в масштабі мікроекономіки (у межах індивідуальної економічної й суспільної діяльності) й одночасно визначають основні правила поведінки суспільних груп у макроекономічних масштабах, виступаючи нормами публічних політик стосовно окремих галузей суспільного життя [6].

Коли ми маємо справу з політико-управлінськими рішеннями, тобто тими рішеннями, що встановлюють загальні правила для поведінки великих суспільних груп або суспільства в цілому, ми повинні брати до уваги, що ці рішення ухвалюються обмеженим колом індивідів, які керуються принаймні трьома аспектами:

- *технічним*, що передбачає визначення «об'єктивної» здійсненності намічених заходів і можливості виконання населенням встановлених правил поведінки;
- *організаційним*, у рамках якого організації й структурні елементи системи ухвалення рішень намагаються через ці рішення максимізувати вигоду від наявних і перспективних ресурсів (матеріальних, фінансових, владних, людських, інформаційних тощо) для забезпечення існування й розвитку самих себе;
- *особистісним*, який передбачає прагнення конкретних осіб з їхніми особистими (економічними, політичними, культурними тощо) потребами й інтересами максимально задовольнити ці інтереси [7].

У динаміці політичного процесу (процесу вироблення, ухвалення та виконання політико-управлінських рішень), відповідно до цього підходу, можна виділити три рівні:

- *Суспільно-об'єктивований*, що відповідає «об'єктивно» існуючим *суспільним* проблемам, потребам та інтересам і мало залежить від змін політичної кон'юнктури. Цей рівень, як правило, не має галузевого структурування згідно з уявленнями про комплексність і погану структурованість суспільних проблем [8] і є відносно сталим стосовно рішень і дій політико-управлінської системи.

- *Бюрократично-адміністративний*, на якому структуровані за галузевим принципом управлінські інститути діють згідно з нормативними та неформальними процедурами, що склалися протягом тривалого часу їх існування й розвитку. На цьому рівні існують і активно діють обмежувальні норми зумисно-раціонального характеру, тобто, норми «обмеженої раціональності», про яку вже йшлося вище. Цей рівень мало залежить від змін у політичній системі.

- *Політико-ідеологічний*, де в дію вступають політичні інтереси конкретних носіїв політичної влади. На відміну від перших двох, актори цього рівня мають менш жорсткі рамки «обмеженої раціональності», оскільки, поперше, термін їхньої активності, як правило, визначається виборчим процесом, а по-друге, на позицію кожного актора впливають позиції й інтереси інших політичних акторів, а отже, за теорією суспільного вибору, сумарна дія колективу цих акторів ухвалення політичних рішень, як правило, відрізняється від інтенцій кожного актора окремо.

Таким чином, організаційна (значною мірою бюрократична) складова інституційної структури ухвалення політико-управлінських рішень може виступати частково самостійним актором у політичному процесі, вносячи в нього свої цінності, цілі, інтереси та переконання. Існування цієї складової надає всьому процесу необхідної стабільності, до певної міри – передбачуваності й дозволяє ефективно операціоналізувати рішення, що ухвалюються ще на етапі їхньої підготовки. Політико-ідеологічна компонента процесу може вносити корективи в ці рішення, проте ступінь

«втручання» значною мірою залежить від моделі розподілу політичної влади в конкретний момент.

Місце бюрократично-організаційної структури у розподілі політичної влади

У попередніх публікаціях я детально розглядав чотири основні моделі розподілу політичної влади [9]. Тут варто зупинитися на тій ролі, яку відіграє виконавча влада, а з нею і вся бюрократично-адміністративна система, в ухваленні політико-управлінських рішень за різного розподілу політичної влади. Для аргументації скористаймося схемою стилів політики, що була запропонована Дж. Річардсоном [10, с. 173] (Рис. 1).

	Виробники політики прагнуть досягти консенсусу		
Виробники політики запобігають виникненню проблем	2	4	Виробники політики реагують на проблеми, що виникають
	1	3	
	Виробники політики схильні нав'язувати рішення		

Рис. 1. Стили розробки та здійснення публічної політики

Для подальшого обговорення зручно шукати відповідність між стилями публічної політики та характером розподілу політичної влади.

Цифрою 1 позначено квадрант, у якому виробники політико-управлінських рішень нав'язують ці рішення суспільству й прагнуть запобігти виникненню проблем. Такий стиль найхарактерніший монополістському розподілу політичної влади. *Монополізм* (у світовій літературі прийнято вживати термін «*марксизм*» [11, с. 229]) – крайній випадок політичної системи, в якій політична влада зосереджена в руках лише однієї політичної сили. В такому разі ця єдина політична влада практично пов-

ністю збігається з владою державною. У такій політичній системі поділ влад на три гілки є вельми умовним і має лише функціональний характер. Відповідно, в структурному відношенні законодавча, виконавча й судова влади являють собою лише компоненти цілісної державно-політичної влади. Вейн Парсонс, посилаючись на праці Карла Оффе і Нікласа Лумана, вказує на замкнутість таких політичних систем. Відповідно, монополістська політична система відкидає «зовнішні» сигнали, породжуючи сигнали «внутрішні», тобто, формулюючи проблеми для вирішення на основі *власних* потреб і уявлень про «необхідне», а не потреб і уявлень *суспільства* («запобігання» виникненню «проблем» якраз і означає штучне формування вхідного сигналу до системи ухвалення політико-управлінських рішень) [там само, с. 134]. Цілком логічно вважати ключовою ланкою в політичному процесі ухвалення рішень виконавчу владу, що завдяки своїй організованості, з одного боку, і здатності до креативу, з іншого, може послідовно виробляти когерентні між собою рішення, які сама й впроваджуватиме. Свідченням цього може слугувати те, що в СРСР і В. Ленін, і Й. Сталін, і М. Хрущов формально і фактично очолювали саме виконавчу гілку влади, реалізуючи через неї ідеологічні принципи й норми.

Квадрант 2 відповідає ситуації, коли виробники політики прагнуть, з одного боку, запобігти виникненню проблем, що потребуватимуть ухвалення політико-управлінських рішень, а з іншого – ухвалити в разі потреби рішення шляхом досягнення якого-небудь консенсусу. Серед моделей розподілу політичної влади найближчою є *плюралістська*, що описує політичну систему з великою кількістю носіїв політичної влади. За теоремою К. Арроу, в системі з більш ніж трьома акторами досягти консенсусу в ухваленні рішень неможливо. Крім того, така система є неминуче нестабільною і за складом учасників, і за їхніми ідеологічними/ціннісними пріоритетами. У цій ситуації необхідність ухвалення рішень диктується функціональними характеристиками акторів, серед яких своєю стабільністю, компетентністю й послідовністю вирізняється виконавча влада. Діючи за принципами інкременталізму [12], ста-

більший бюрократично-організаційний компонент політичної системи має матеріальні, інформаційні, людські й (що дуже важливо!) ідейні ресурси для прощтовхування потрібних, з її точки зору, рішень через весь політичний процес.

Слід зазначити, що наявність ідейних (можна вжити термін «ідеологічних» у сенсі визначення Карла Мангайма) ресурсів у виконавчій владі логічно впливає з особливостей її функціонування. Бюрократично-організаційна структура виникає й розвивається в межах певної панівної ідеології (що формулюється в Конституції відповідної держави), і доки ця Конституція чинна, більшість управлінських рішень ухвалюється в полі цієї ідеології. Принцип інкременталізму (або обмеженої раціональності, про що йшлося вище) означає вкрай малу можливість ухвалення рішень, що радикально відрізнялися б від попередніх рішень стосовно певної галузі чи проблеми. Крім того, згідно з Максом Вебером, бюрократія формує і намагається реалізувати свої власні інтереси, серед яких можна побачити і політичні, оскільки їх реалізація дає змогу цій групі утриматися при владі.

Квадранту 3 відповідає ситуація, коли, з одного боку, спостерігається прагнення тих, хто ухвалює рішення, нав'язати ці рішення суспільству, а з іншого – неможливість запобігти виникненню проблем і, отже, необхідність реагування на проблеми, що виникають. Ця ситуація може бути віднесена до випадку такого розподілу політичної влади, за якого система ухвалення рішень виступає відносно суспільства як єдине ціле (директивний спосіб управління), але всередині неї відсутня єдність акторів між собою – вони нездатні ухвалювати послідовно скоординовані рішення на основі єдиної ідеології. Це – випадок **елітистської** політичної системи, в якій акторами виступають не стільки політики чи політичні партії, скільки представники еліт. У такому разі, найбільший вплив на процеси ухвалення рішень мають ті (політичні) сили, які розпоряджаються найбільшим обсягом суспільних ресурсів, тобто, знову ж таки – органи виконавчої влади.

І, нарешті, **квадрант 4** відображає той випадок, що приваблює все більше уваги дослідників з усього світу.

Згода на ухвалення рішень консенсусом і відкрито означає високий ступінь демократичності системи. З іншого боку, реагування на проблеми, що виникають, замість запобігання «сконструйованим» всередині системи суспільним проблемам, означає брак одностайності в акторів політики і, водночас, їхню здатність до ухвалення рішення. Такий випадок розподілу політичної влади відомий під назвою «корпоративізм».

На відміну від перших трьох моделей, в умовах корпоративізму політичні влади змушені взаємодіяти одна з одною задля ухвалення політико-управлінських рішень (умова – консенсус) і для досягнення максимальної ефективності обмежувати інших акторів. Це означає, що ті актори, які формально не є носіями політичної влади, не можуть відігравати значної ролі в процесах ухвалення рішень.

Іншим висновком з цих міркувань є підпорядкування виконавчої влади інтересам основних акторів процесу ухвалення політико-управлінських рішень шляхом паритетного, пропорційного чи якогось іншого представництва в ній цінностей, цілей, інтересів цих акторів (наприклад, утворення коаліційного уряду, який діє під вирішальним впливом політичних сил, що здобули повноваження на ухвалення політико-управлінських рішень). У такому разі бюрократично-організаційна система втрачає самостійність і змушена виконувати свої нормативні функції «обслуговування» виробників рішень.

Наявність домінуючого актора в процесі вироблення й ухвалення політико-управлінських рішень принаймні у трьох моделях розподілу політичної влади з чотирьох додає логіки в розуміння взаємодії політичних сил, уповноважених на здійснення управління суспільним життям. Справді, явне чи приховане нав'язування свого бачення кінцевого варіанта політико-управлінського рішення властиве бюрократично-організаційній системі в тих випадках, коли це рішення походить із монопольних інтересів однієї політичної сили, є результатом нездатності політичної системи ухвалити «своє» політичне рішення через брак компетенції чи надмірну кількість акторів або нав'язується

формальним розпорядником суспільних ресурсів. При цьому бюрократично-організаційна система набуває певних ознак політичної партії.

Стаття 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» так визначає поняття «політична партія»:

«Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [13].

За класифікацією Моріса Дюверже, можуть існувати кадрові й масові партії [14]. І ті, й інші очолюються й керуються представниками еліти, але в першому випадку лише еліта має членство у своїх партіях. Якщо припустити аналогію між бюрократично-організаційною системою та кадровою політичною партією, то можна пояснити такі факти, як «адміністративний ресурс», купівля голосів членів законодавчого органу, призначення на вищі виконавчі посади осіб не стільки за здібностями, знаннями й досвідом, скільки за ступенем політичної відданості очільникам партії. Причому формування кадрового складу «партії влади»^{*} відбувається по-різному в умовах різного розподілу політичної влади в політичній системі: ретельним відбором за ідеологічними ознаками – в монополізмі; за меритократичним принципом з-поміж вузьких галузевих фахівців – за плюралістичної системи; за принципом належності до «касти виняткових» – в елітизмі; і за принципом певної пропорційності представництва – за корпоративістської політичної системи.

^{*} Термін «партія влади» вживався багатьма політичними коментаторами для позначення групи людей у владних сферах, об'єднаних не стільки ідеологіями в класичному розумінні, скільки ідеями розширення доступу до суспільних ресурсів і задоволення особистих, групових, партійних чи/і кланових інтересів. Це уявлення цілком придатне і для охарактеризування всієї сукупності органів виконавчої влади як політично організованої спільноти (О. Д.).

У політичній історії України можна виділити етапи, коли реалізовувалася та чи інша модель розподілу політичної влади в політичній системі (див. [15], розділ 3 та [16]). Можна навести численні приклади того, як в Україні виконавча влада, виходячи зі своїх політико-організаційних інтересів, нав'язувала Верховній Раді рішення, що не відповідали інтересам більшості й очікуванням виборців: найсвіжіші випадки – Податкова та Пенсійна реформи (проте аналіз емпіричних фактів буде предметом наступних публікацій).

Таким чином, спосіб функціонування виконавчої гілки влади як бюрократично-організаційної системи дає підстави охарактеризувати її як «квазі-партію»: попри формальну відсутність таких ознак, як формалізована добровільність об'єднання громадян навколо певної державної політики та самостійна участь у політичних виборах, вона прямо впливає на дії легітимно обраних політичних сил у виробленні, ухваленні й виконанні політико-управлінських рішень.

1. Краткий словарь по социологии / под общей ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. – М.: Политиздат, 1988. – 479 с.

2. Егоров С.А. Политическая система, политическое развитие, право: критика немарксистских политологических концепций. / С.А. Егоров. – М.: Юридическая литература, 1983. – 327 с.

3. Рябов С.Г. Легітимація влади як соціально-філософська проблема. (Концептуально-методологічний аналіз): Дис. ...доктора філософських наук: 09.00.03. / Сергій Геннадійович Рябов. – К., 1997. – 407 с.

4. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. / Сергій Геннадійович Рябов. – К.: Тандем, 1996. – 240 с.

5. Blondel, Jean. About Institutions, Mainly, but not Exclusively, Political. In: The Oxford Handbook on Political Institutions. Eds. Rhodes R.A.W. et al. / New York: Oxford University Press, 2006. Pp. 716–730.

6. Simon, Herbert A. Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization. / New York: McMillan, 1961.

7. Simon, Herbert A. Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. // The American Economic Review. – June 1959. Reprint [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diva>.

library.cmu.edu/webapp/simon/item.jsp?q=/box00064/fld04889/bd10001/doc0001/

8. Linstone, Harold A. Multiple Perspectives for Decision-Making: Bridging the Gap Between Analysis and Action. / New York: North-Holland – Elsevier Science Publishing Company, 1984.

9. Ackoff, Russell L. Redesigning the Future: A Systems Approach to Societal Problems. / New York: Willey, 1974.

10. Дем'янчук О.П. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти. / Олександр Петрович Дем'янчук. – К.: Факт, 2008. – 272 с.

11. Richardson, J.J. Policy Styles in Western Europe. / London: Allen and Unwin. 1982.

12. Парсонс Вейн. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики. / Вейн Парсонс; Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.

13. Lindblom, Charles. 'The Science of Muddling Through'. // Public Administration Review, 19, 2. 1959. pp. 79–88. 'Still Muddling, Not Yet Through'. // Ibid, 39, 6. 1979. pp. 517–526.

14. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 23. – Ст. 118.

15. Duverger Maurice. Political Parties. / London: Methuen, 1954.

16. Дем'янчук О.П. Модель «політичного ринку» в процесах формування державної/публічної політики в Україні. // Олександр Петрович Дем'янчук. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 56. – Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 40–45.

Томахів Володимир

ДЕПАРТИЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розглядається питання створення політично нейтрального інституту державної служби України; обґрунтовується думка про департизацію як необхідну норму в контексті перспективи прийняття нового Закону України «Про державну службу».

Ключові слова: *політична нейтральність, державна служба, деполітизація, департизація, політична партія.*

Volodymyr Tomakhiv. Departization as a factor of optimization of Ukrainian public service functioning. This

article deals with a problem of creation of politically neutral public service institution in Ukraine. The idea of departization as a necessary standard in the context of adaption in prospect of the new law "About Public Service" is proved in the article.

Keywords: *political neutrality, public service, depoliticization, departization, political party.*

Свого часу Джордж Фрост Кеннан, американський політик, дипломат, зазначав: «...Віддайте мені кадрову політику, і я поставлю під свій контроль усю політику...» [4, с. 174]. У квітні цього року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні законопроект «Про державну службу». Необхідність прийняття нового закону про державну службу обговорювалась тривалий час як політиками, так і науковцями [6; 7; 11]. Останній законопроект включає в себе ряд нових положень щодо функціонування державної служби. В політологічному контексті вартими уваги є ті норми, що могли б стати реальною основою для створення політично нейтрального інституту державної служби в Україні. Зокрема, це стосується пункту законопроекту, у якому йшлося про заборону державним службовцям членства в політичних партіях [10]. Але в ході обговорення і голосування вони були вилучені парламентом з законопроекту за вимогою як правлячої більшості, так і частини опозиції. Залишається надіятись, що їх, у тому чи іншому варіанті, повернуть в законопроект після доопрацювання. Виходячи з цього, ми поставили за мету з'ясувати сутність зазначеної проблеми у контексті функціонування органів державної служби України. Завданнями є проаналізувати зміст таких понять, як «деполітизація», «департизація» крізь призму дії принципу політичної нейтральності в практиці функціонування державних служб демократичних країн, акцентувати увагу на актуальності проблеми департизації державної служби України в сучасних політичних реаліях.

На відміну від ще чинного закону про державну службу, прийнятого в Україні в 1993 р., який забороняє організацію державними службовцями страйків та участь у

них, новий законопроект, що важливо, виключав їх членство в політичних партіях, що означає департизацію державної служби. Акцентуємо увагу власне на цьому терміні та правомірності його вживання для аналізу цієї важливої норми законопроекту. У низці публікацій на зазначену тематику він замінюється поняттям «деполітизація» [9; 12]. Ми вважаємо, що в теоретико-політологічному аспекті необхідно розмежовувати поняття «деполітизація» та «департизація». Так, наприклад, «Політологічний енциклопедичний словник» у загальному значенні дає визначення політики як напряму, характеру діяльності держави, певного класу або політичної партії [4, с. 258–259]. Враховуючи це, слід визнати, що від політики повністю відокремити державних службовців неможливо, і власне «деполітизація» – явище фактично умовне в процесі функціонування сучасних органів державної влади. Органи державної влади, як і органи місцевого самоврядування, є інструментом держави як базового елементу політичної системи та її основної функції – управління суспільством. Тому органам державної влади завжди притаманна політизація, що впливає з державних функцій, покладених на них. Вони призначені для вирішення загальнодержавних суспільно-політичних завдань як у сфері внутрішньої, так і зовнішньої політики. Необхідно врахувати і те, що державний службовець є, перш за все, громадянином, і демократичні закони забезпечують йому право поділяти ті чи інші політичні погляди, брати участь у виборах та обиратись, що вже, значним чином, означає його політизацію. Отже, твердження про те, що органи державного управління можуть бути поза політикою, необхідно сприймати перш за все як ідеал, а не реальність. Державна служба є логічним продовженням політичних процесів і, відповідно, віддзеркаленням політичної ситуації в країні. Проблема в тому, що державна служба має функціонувати на засадах принципу політичної нейтральності. Його суть полягає в тому, що державні службовці, незалежно від політичних поглядів, виконують програму будь-якої політичної сили, котра проводить урядову політику. Через це, на наш погляд, такий принцип у деяких публікаціях із зазначеної проблематики ототожнюється з поняттям «деполітизації» [9; 12].

Принцип політичної нейтральності став важливою нормою під час реформування державної служби в країнах Центральної та Східної Європи в процесі підготовки їх вступу до ЄС [8, с. 103]. Для прикладу, «Модельний кодекс поведінки державного службовця» для органів державної влади та місцевого самоврядування, рекомендований державам-членам ЄС Комітетом Міністрів Ради Європи, стверджує, що державний посадовець повинен дотримуватись усіх обмежень політичної діяльності, встановлених у законному порядку для певних категорій державних службовців із причин, зумовлених характером їх посад і обов'язків. Відповідно до нього службовці повинні користуватися такими правилами:

- діяти політично нейтрально;
- не порушувати законну політику, рішення або дії державних органів;
- бути лояльними до національного, місцевого чи регіонального органу влади, встановленого відповідно до законодавства;
- за умов дотримання основоположних і конституційних прав дбати про те, щоб їх політична діяльність не послабила впевненості суспільства та роботодавців у здатностях службовців неупереджено й лояльно виконувати свої обов'язки;
- не дозволяти використовувати себе для будь-яких прихованих політичних цілей [6, с. 20–21].

Проте зазначені пункти, як показує подальший аналіз, відзначають лише основні вимоги щодо відносин службовців і політичних інститутів і не є універсальними принципами участі державних службовців у політичному житті демократичних країн. Так, наприклад, у багатьох країнах Європейського Союзу державні службовці стають членами парламенту, зберігаючи за собою посади в державній службі. У Великобританії державні службовці щодо політичної діяльності поділені на три категорії: одна категорія «політична вільна», тобто може займатися політичною діяльністю на національному та місцевому рівнях; друга категорія «політична обмежена» і не може брати участь у національних виборах, а лише з дозволу в міс-

цевих виборах; третя категорія може одержати дозвіл на участь у виборах, але не може балотуватися до парламенту чи Європейської асамблеї. У США політична діяльність обмежена на всіх рівнях державної служби, тобто державні службовці не можуть претендувати на політичну посаду, брати участь у політичних кампаніях. Чиновники можуть бути членами політичних партій, брати участь у партійних з'їздах, голосувати на зборах партії, але не мають права на активну участь в керівництві партії [3, с. 308]. У Федеральному законі ФРН про статус чиновників передбачено, що державний службовець здійснюючи політичну діяльність повинен дотримуватись тієї поміркованості та стриманості, які випливають з його положення щодо суспільства з урахуванням обов'язків його посади. Відповідно до закону про держслужбу, чиновники мають право бути членами політичних партій, але на службі зобов'язані дотримуватись політичного нейтралітету. Крім того, є принцип пропорційного представництва партій в органах державного управління [6, с. 243]. Таким чином, у розвинутих демократичних країнах Заходу немає жорсткого підходу до партійності державного службовця. Але необхідно враховувати, що це держави з усталеними демократичними традиціями, високим рівнем правової та політичної культури, розвинутої системи органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

Щодо поняття «департизації», то воно означає заборону для державного службовця членства в політичній партії. В умовах багатопартійності, перехідних політичних режимів це обмежує можливість правлячій партії перетворити органи державної влади з інструменту загальнодержавної політики на засіб реалізації інтересів цієї партії. Особливо це актуально для країн, які знаходяться в процесі демократичної трансформації, з нестабільними політичними режимами, несформованими демократичними традиціями та інститутами громадянського суспільства, а в нашому випадку – і для України. Варто, наприклад, використати політичний досвід Польщі, де заборонено членство держслужбовців у політичних партіях [12]. Отже, в Україні як державі з перехідним політичним режимом існує

потреба на рівні закону врегулювати конституційне право громадян, які перебувають на держслужбі, щодо їх членства у політичних партіях. У перспективі це може створити умови, за яких будь-яка посадова особа держави не зможе підпорядкувати собі державні управлінські органи для задоволення владно-партійних інтересів.

Як показує ретроспективний політологічний аналіз, перший етап департизації державної служби в Україні розпочався після проголошення незалежності. Але, як визнає Начальник Голодержслужби Т. Мотренко, всупереч цьому, наступний етап відзначився практичними спробами ряду політичних партій використати державну службу задля власних партійних інтересів [11]. Це привело до протилежного – процесу партизації державної служби, зрощування провладних партій і органів державного управління в умовах президентсько-парламентської республіки. Так, під час першої каденції Л. Кучми була створена Народна демократична партія (НДП), що можна розглядати як першу спробу створити партію влади вже в період незалежності України. З другої половини 90-х рр. активно утворюються партії не на ідеологічній основі, а для захисту та просування через участь у владі бізнес-проектів кланово-олігархічних груп, які в цей період активно формувалися («Громада», СДПУ(о), «Трудова Україна», «Регіони України», АПУ та інші). Розпочався процес, коли через партії (які швидше можна визначити як політичні бізнес-групи) та їхніх представників у органах влади визначалися ті чи інші преференції в ході приватизації, відбувалось поєднання влади та капіталу. Спостерігався масовий добровільно-примусовий вступ державних службовців у партії влади на місцевому та загальнодержавному рівнях. Для службовців різних рівнів і рангів це створювало додаткові можливості для кар'єрного зростання, впливу на приватизаційні процеси, а для провладних партій – можливість підпорядкувати й контролювати державне управління. Все це нагадувало недалеко тоталітарне минуле, роль і місце КПРС у суспільстві, а точніше, його потворне копіювання. Варто пригадати тільки епоху всевладдя СДПУ(о), коли її лідер В. Медведчук очолював адмініст-

рацію Л. Кучми. Разом з тим, зазначимо й інший негативний момент – у 2005-му, після президентських виборів, в Україні відбулось масове звільнення державних службовців через політичні чинники (близько 9800 державних службовців). Плиньність кадрів у цілому по державній службі наблизилася до 20 %, а кадрів вищих категорій зросла на 100 %. Протягом року після виборів були замінені майже всі вищі державні службовці [11]. На їх місце призначались нерідко випадкові, малокомпетентні особи лише за принципом політичної лояльності та належності до партійної коаліції, яка підтримувала переможця президентських перегонів. Погоджуємось із думкою політолога В. Фесенка, що партійність українських чиновників стала причиною масштабних деформацій державної служби і в період парламентсько-президентської системи, коли керівні посади у виконавчій владі – від міністерств до районних адміністрацій – стали розподілятися за партійно-квотним принципом. Кожному учаснику коаліції, а це блоки з десятками партій, необхідно було дати керівне місце на всіх рівнях виконавчої влади, що, у свою чергу, привело до збільшення штату державного апарату [13]. Зважаючи на повернення президентсько-парламентської форми правління в Україні, цілковиту рацію має вже згадуваний нами В. Фесенко, наголошуючи на тому, що якщо не заборонити партійність в державній службі, то в недалекому майбутньому більшість українських держслужбовців буде в Партії регіонів. Відбудеться так, як з партією «Єдина Росія» в РФ, яка тепер є не просто партія влади, а партія чиновників [13]. Необхідно врахувати і те, що вже стало аксіомою в українській політології – незважаючи на більше як 20 років існування багатопартійності, політичні партії в Україні все ще перебувають в зародковому етапі свого розвитку. Вони користуються низькою довірою населення, мають на меті свої власні вузько-корпоративні інтереси, ігнорують політичну відповідальність перед своїми виборцями. Іншими словами, не відповідають своїм класичним політологічним ознакам, функціям, а основне – своєму призначенню як одному з головних інститутів громадянського суспільства.

Таким чином, можна зробити висновок, що департизація нового закону України «Про державну службу» є необхідною умовою оптимізації функціонування органів державного управління на сучасному етапі суспільно-політичних трансформацій в Україні. В перспективі це сприятиме формуванню стабільного, професійного корпусу державних службовців, даватиме їм можливість зосередитись на безпосередньому виконанні функцій державних органів, а не на обслуговуванні тих чи інших партійних замовлень і завдань. Ще в 1919 р М. Вебер наголошував на тому, що: «...дійсною професією справжнього чиновника... не повинна бути політика. Він повинен управляти, передусім, неупереджено...» [2, с. 665].

1. Браун М. Пол. Посібник з аналізу державної політики / Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 243 с.

2. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения: Пер. с нем./ Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденоко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

3. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія: Навч. посіб. – 3-тє вид. – К.: Знання, 1999. – 427 с.

4. Душенко К.В. Универсальный цитатник политика и журналиста. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 784 с.

5. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

6. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К.: Конус-Ю, 2007. – 735 с.

7. Свірін М. Європейські стандарти участі державних службовців у політичному процесі // Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування: Матеріали наук.-практ. конф./ За заг. ред. О.Ю. Оболенського, В.Л. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – Т. 2. – 344 с.

8. Шіммельфенніг Франк, Зедельмаєр Ульріх. Європеїзація Центральної та Східної Європи: Наук. вид. – К.: Юніверс, 2010. – 288 с.

9. Дебенко І. Державна служба: диктат деполітизації / Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/04/19/6093523/>

10. Закон України «Про державну службу» Проект // Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу [Електрон-

ний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.center.gov.ua/ byurokrat-statti/timofiiy-motrenko-politichna-neiytralnist-poukrayinski.html](http://www.center.gov.ua/byurokrat-statti/timofiiy-motrenko-politichna-neiytralnist-poukrayinski.html)

11. Мотренко Т. Політична нейтральність по-українськи // Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.center.gov.ua/byurokrat-statti/timofiiy-motrenko-politichna-neiytralnist-poukrayinski.html](http://www.center.gov.ua/byurokrat-statti/timofiiy-motrenko-politichna-neiytralnist-poukrayinski.html)

12. Пастухова А. Держслужба для Януковича // Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.tyzhden.ua/Politics/20949](http://www.tyzhden.ua/Politics/20949)

13. Фесенко В. Чому необхідна деполітизація державної служби?/ Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/04/26/6140642/>

*Михайло Нагорняк,
Михайло Стефурак*

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ БАЗИ ТА ВПЛИВОВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПРИКАРПАТТІ

Здійснено аналіз чисельного складу політичних партій, їх соціальної бази та рівня впливовості на населення регіону та його електорального настрою.

Ключові слова: політична партія, офісні приймальні, впливовість партій, електоральні настрої.

Nahornyak Myhailo, Stephurak Myhailo. Analisis of social base and influence of political parties in Precarpathian region. The number of political parties, their social basis and level of influence on population of the region and its electoral preferences are analyzed.

Keywords: political party, offices, party influence, electoral opinion.

Напередодні нового коректування виборчого законодавства варто підвести певний підсумок і поглянути, якими є наслідки вже проведених перетворень у виборчому законодавстві і як вони вплинули на партійно-політичну ситуацію в регіоні.

За офіційними даними Головного управління юстиції в Івано-Франківській області, станом на 20 жовтня 2011 ро-

ку було зареєстровано 185 політичних партій, які налічують 147 обласних осередків, 901 районний, 323 міських у містах обласного значення та 249 у містах районного значення. Першою зареєстрованою політичною партією на Прикарпатті 05.11.1990 р. стала Українська республіканська партія «Собор», а станом на жовтень цього року ще близько трьох політичних сил проходять процедуру реєстрації та творення місцевих осередків [1].

Ідеологічний спектр партій украї широкий від крайньо-правих до лівих, комуністичних. Створені також осередки партій, котрі не відображають електоральних настроїв населення краю, серед них: Української морської партії, політичної партії «Союз анархістів України», «Інтернет-партії України». Зареєстровано дві партії угорців: Обласна організація політичної партії «КМКС» Партія угорців України» й Обласна організація Демократична партія угорців України. Існують партії з назвами: «Русь», політична партія України «Русь єдина», партія «Київська Русь», політична партія «Русичі», партія «Руська Єдність». У Івано-Франківській області також представлені 8 екологічних партій: «Партія Зелених України», Зелена екологічна партія України «Райдуга», «Народна Екологічна Партія», Всеукраїнська політична партія – «Екологія та соціальний захист», «Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%», Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль», Українська партія «Зелена планета», Політична партія «Зелені». Існують молодіжні, робітничі, селянські, проросійські, жіночі та козацькі політичні партії [5]. Якщо говорити про кількість членів партій, слід зауважити, що такі підрахунки є досить умовними, оскільки відбуваються процеси переходу членів одних партій у інші, призупинення з певних причин членства, не говорячи вже про існування певних його видів – активного, пасивного, умовного та ін.

Яскравими свідченнями є показники партії «Наша Україна», чисельний склад якої від парламентських виборів 2006–2007 рр. скоротився приблизно з 10000 членів до 700–800; протилежну позитивну динаміку демонструє Партія регіонів, котра за цей же відрізок часу збільшила кількість своїх членів із 300–400 до 20000, станом на жовтень 2011 р. Таке збільшення чисельності партії в краї

яскраво демонструє ефективність поєднання пропаганди та фінансово-адміністративного ресурсу. Що ж стосується ВО «Батьківщина», то ця політична сила демонструє відносну стабільність членства на рівні 7–8 тис. осіб, маючи перспективу зростання кількості членів у світлі подій, пов'язаних з арештом свого політичного лідера.

Позитивну динаміку демонструє і ВО «Свобода», яке заявляє про 1,5 тис. перевірених членів партії і ще близько 7 тис. симпатиків, перспективних кандидатів на вступ. Також відзначимо і найвищий ступінь мобілізованості членів «Свободи». Про збільшення кількості партійців заявляють нові політичні сили – Фронт змін (приблизно 1200) та УДАР – В. Кличка (біля 700–800). Стабільністю в питаннях членства характеризуються Народний Рух, УНП, УРП «Собор», КУН, кількість членів у яких в середньому не перевищує 700–800 осіб.

Динамікою зниження кількості членів унаслідок вікових та ідеологічних змін характеризується КПУ (не більше 180 осіб). Приблизно ще 10–15 політичних сил мають в своєму складі від 50 до 120 осіб. Решта ж політичних партій є маргіналізованими, з погано розбудованою організаційною структурою та підпадають під визначення «диванних» партій [8].

На підставі наведеного матеріалу можна стверджувати про досить умовну кількість членів політичних партій на Прикарпатті, яка встановлюється на рівні 33–35 тис. осіб, що становить приблизно 3 % (по Україні 2%) від загальної кількості виборців.

Що ж до соціальної структури партій, покажемо є проведений нами аналіз даних заяв на прийняття в члени політичних сил «Нашої України», «Батьківщини» та «Фронт-у Змін». Переважна більшість (75 %) надходить від безробітних осіб, з яких 55 % мають середню освіту, 15 % заяв надходить від працівників бюджетної сфери (переважно вчителі та лікарі), решту 10 % – це переважно представники малого та середнього бізнесу, рідше державні службовці. Отже, щодо соціального складу, то партії не мають адресної базової соціальної групи, тому в них представлені представники різних соціальних груп. Цікавим є факт, що більше 85% таких заяв надходить на початку та під час виборчих кампаній.

Дещо вищі вимоги для прийняття у партію ставляться перед кандидатами в Конгрес Українських Націоналістів. Члени Конгресу у своїй суспільно-політичній діяльності керуються ідеологією українського націоналізму, декалог українського націоналіста та посвята є етичними зобов'язаннями члена Конгресу перед українською нацією. Прийом до складу кандидатів у члени Конгресу здійснюється на основі письмової заяви, рекомендації двох членів Конгресу і співбесіди з головою секретаріату, головою або заступником голови місцевих осередків партії. Термін кандидатства може тривати до трьох місяців. Член Конгресу складає посвяту і йому вручається посвідчення партії.

Організаційно переважна більшість партій складається з місцевих партійних організацій, які практикують організацію громадських приймалень у своїх офісах. Розвинуту структуру офісно-громадських приймалень мають близько 35 партій, з них добре розвинену – близько 21. Серед них лідерами є найбільші політичні партії України та ті, які мають значний рівень підтримки на Прикарпатті (див. Таб.1). Тоді як інші політичні утворення зберігають за собою формальну юридичну адресу або ж створюють імпровізовані громадські приймальні в приватних помешканнях членів партії, переважно голів місцевих осередків.

Що ж до процедури фінансування, то наразі політичні партії знаходяться на стадії формування як повноцінні суб'єкти політичного життя, не винятком є і Прикарпаття. Хоча статuti партій передбачають сплату членських внесків, ці кошти є доволі незначними, їх кількість є недостатньою для проведення виборчих кампаній. Про автономність партій, перш за все у фінансовому плані, можна говорити умовно, оскільки для забезпечення своєї діяльності керівники політичних сил змушені вдаватися до підтримки з боку певних фінансово-олігархічних груп. За таким принципом фінансуються всі великі партії, такі як ВО «Батьківщина», «Фронт Змін», «Наша Україна», Партія регіонів, КПУ, Партія промисловців і підприємців, «Відродження», «Сильна Україна», Народна партія.

Таблиця 1

**Кількість офісно-громадських
приймалень політичних партій на Прикарпатті**

Назва партії	Обласних	Районних	Міських, міст обласного значення	Міст районн. значення
ВО «Батьківщина»	1	14	5	11
ВО «Свобода»	1	13	5	6
«Фронт змін»	1	12	5	
«Наша Україна»	1	12	5	7
Партія регіонів	1	14	6	6
КПУ	1	12	4	4
«Сильна Україна»	1	11	4	1
Партія промисловців і підприємців	1	14	5	2
УНП	1	14	5	15
Народний Рух	1	14	5	10
КУН	1	14	5	9
УРП «Собор»	1	14	5	4
«УДАР» В. Кличка	1	11	3	3
«Громадянська позиція»	1	6	3	1
Партія «За Україну»	1	10	4	
«Відродження»	1	14	5	5
Українська партія	1	14	5	1
Європейська партія	1	8	4	1
«Третя сила»	1	13	3	3
Народна партія	1	14	5	10
Партія захисників Вітчизни	1	11	3	4
Соціалістична партія	1	12	5	8

Для фінансування регіональних осередків залучаються представники місцевого малого та середнього бізнесу, яким голови обласних організацій партій пропонують місця в списках до обласної, районних, міських рад в обмін на фінансову підтримку. Така схема фінансування характерна і для менших політичних сил (УНП, Українська партія, «Третя сила», Народний Рух, КУН, УРП «Собор», Європейська партія, «УДАР» В. Кличка, Соціалістична партія, партія «За Україну» та ін.).

Поряд із фінансовою складовою важливим є питання проведення масових заходів обласними осередками партій Івано-Франківської області. Організація культурно-масових заходів є одним з головних елементів PR-у політичних партій, особливо в часи передвиборчих кампаній, важливих подій у житті країни та регіону. Найпоширенішими типами масових заходів, організованих на Прикарпатті, є організація концертів, фестивалів, ярмарків, виставок, спортивних змагань, тематичних лекцій і конференцій, презентація книг, фільмів. Так, наприклад, цього року до 20-ї річниці незалежності України Народною Партією організований фестиваль карпатської кухні «Смачний спас», партією «Свобода» – концерт українських виконавців до річниці створення УПА. За підтримки «Фронту Змін» відбувалися екологічні акції: «Вдихни повітря змін!», – масовий сплав по р. Дністер, на території Івано-Франківська активістами цієї партії організовуються прибирання русел рік. Спортивні змагання з міні-футболу на кубок ВО «Свобода»; за підтримки Партії регіонів – боксерська зустріч між збірними України та Франції. Літературний конкурс «Проба пера» організований регіоналами та благодійний книжковий ярмарок – ВО «Свобода».

Жителі Прикарпаття, як і Західного регіону України загалом, традиційно відзначаються високим рівнем політичної активності, довірою до державних інституцій, стійкою підтримкою національно-демократичних сил і європейського вектора розвитку держави. Відповідні усталені моделі політичної поведінки сформувалися під впливом цивілізаційних, культурних, етнічних особливостей регіону, стійкості історичної пам'яті, специфіці розвитку української

мови та релігійно-конфесійних традицій, що в сукупності дає підстави стверджувати про особливості електоральної субкультури регіону.

За даними соціологічної групи «Рейтинг», якби вибори до Верховної Ради України відбувалися в липні 2011 року, перемогу на них загалом по Івано-Франківській області здобула б партія «Батьківщина», по місту Івано-Франківськ – партія «Свобода». Отже, тенденції, які були помітні ще на місцевих виборах-2010, збереглися.

Таким чином, «Батьківщину» на парламентських виборах в області готові підтримати 30,8 % опитаних; «Свободу» – 20,9 %; «Фронт змін» – 16 %; «Нашу Україну» – 3,5 %; партію «УДАР» – 3 %; Партію регіонів – 3 %; Громадянську позицію – 2,1 %; Українську партію – 1,4 %; «Сильну Україну» – 1,3 %; Народний Рух – 1,1 %. Решту партій підтримують менше 1 % (загалом – 7,1 %); не підтримали б жодну – 5,1 %; не визначились – 5,9 % виборців (похибка 2,4 при значенні 30 % і 1,7 – при 10 %) [10].

На виборах Президента України Ю. Тимошенко по області підтримали б 30 %; А. Яценюка – 23,4 %; О. Тягнибока – 14,5 %; В. Кличка – 7,2 %; В. Ющенко – 3,3 %; А. Гриценка – 3,1 %; В. Януковича – 3,1 %. Решту кандидатів обрали б близько 9 % виборців; не підтримали б жодного – 2,6 %; не визначились – 4,1 % виборців.

Децю інакші дані електоральних настроїв можна спостерігати по місту Івано-Франківськ. «Свободу» на парламентських виборах у обласному центрі готові підтримати 26,5 % опитаних; «Батьківщину» – 21,8 %; «Фронт Змін» – 17,7 %; «Нашу Україну» – 4,1 %; Партію регіонів – 3,4 %; партію «УДАР» – 2,7 %; «Сильну Україну» – 2,7 %; «Громадянську позицію» – 1,4 %; КПУ – 1,4 %; Народний Рух – 1,4 %. Решту партій підтримують менше 1 % (загалом 4,1 %), не підтримали б жодну – 6,1 %; не визначились – 6,8 % виборців.

Отже, порівняно з місцевими виборами, «Свобода» продовжує користуватися значною підтримкою на Прикарпатті, як і в жовтні 2010 р. Партію в обласному центрі підтримують близько 27 % виборців. Проте розрив між рейтингом О. Тягнибока і партії залишається, для обласного центру – 18 проти 27 %, для області загалом – 15 проти 21 %.

Разом з цим, рейтинг лідера «Свободи» на президентських виборах 2010 р. в області становив лише 5 %. Також О. Тягнибок є лідером довіри в обласному центрі (48 %) та другим загалом по області (52 %). Покращив позиції А. Яценюк, підтримка якого становить 23 %, що майже вдвічі вище результатів президентських виборів (14 %), збільшився рейтинг і партії «Фронт змін». А. Яценюк є лідером довіри в області загалом (58 %) і в селах, зокрема, (63 %). Також додала Ю. Тимошенко (30 %) і наблизилась до результату президентських виборів (39 %). Ю. Тимошенко довіряють 47 % опитаних загалом по області (50 % – у селах; 39 % – в обласному центрі). Динамічно додає В. Кличко, який третій у рейтингу довіри (48 %) і четвертий у президентському (7 %). Разом з тим, рейтинг партії більш ніж удвічі відстає від рейтингу лідера.

«Наша Україна» та Партія регіонів втратили в підтримці порівняно з місцевими виборами до 3–4%, при цьому ПР – більш ніж удвічі. В. Юценку довіряють 18 %, а В. Януковичу – лише 7 %. Не довіряють, відповідно, 77 та 87 % мешканців області. А. Гриценку довіряють 30 % опитаних; С. Тігіпку – 14 %. Особисті рейтинги цих політиків становлять 3 % (на президентських виборах отримали підтримку 1 %) та 1 %, відповідно, (на президентських виборах – 4 %).

Область також характеризується досить високим рівнем протестних настроїв: 50 % опитаних готові особисто відстоювати свої права та інтереси шляхом участі в акціях протесту; не готові – 37 %.

Протестні настрої практично однакові як у містах, так у селах області. Найбільш протестно налаштовані прихильники «УДАРу», «Свободи», «Батьківщини», «Фронту змін» та «Нашої України». Найменше таких настроїв у симпатиків Партії регіонів, виборців, які голосують проти всіх і які не визначилися. До протестів більше готові чоловіки, переважно це люди середнього віку, з відносно вищим рівнем освіти та доходів. Передусім, це стосується економічно активних людей, які мають роботу. Таким чином, можлива втрата роботи є куди сильнішим стимулом до протестів, ніж її відсутність. На місцевих виборах «проти всіх» голосували переважно чоловіки та молодь

(18–29 років). Більш активними на виборах були люди старшого та похилого віку. Тоді як значна частина молоді (щонайменше чверть) не голосували, що, врешті-решт, вплинуло на підсумкову явку виборців.

Згідно з опитуваннями, у структурі виборців ВО «Свободи» переважають чоловіки. Порівняно з результатами всіх попередніх досліджень у структурі виборців ВО «Свободи» значно зросла кількість людей старшого віку – як правило, це перетоки колишніх прихильників В. Юценка та Ю. Тимошенка. Також найбільше чоловіків у структурі виборців Народного Руху. У свою чергу, «Наша Україна», а також партія «За Україну!» орієнтовані переважно на жінок. Наймолодший електорат мають партії «ПОРА» та «УДАР» В. Кличка. У структурі прихильників «Фронту Змін» значна частина молоді, але переважають виборці середнього віку. Також серед них значна кількість жінок. Схожий електорат у «Третьюї Сили» (Івано-Франківськ). Найстарший електорат у Партії регіонів та «Нашої України». Цікавим є й те, що в Івано-Франківську за Партію регіонів, передусім, голосували жінки, а для порівняння у Львові та Тернополі – чоловіки [3].

Проте, незважаючи на таку кількість зареєстрованих політичних сил в Івано-Франківській області, повномасштабну участь у політичному житті беруть близько 15–20, а у виборчому процесі – до 40 партій.

Так, на виборах депутатів місцевих і сільських рад, селищних і міських голів, які відбулися 31 жовтня 2010 р. за змішаною пропорційно-мажоритарною виборчою системою, до обласної ради було обрано 114 депутатів з-поміж 1 тисячі 137 кандидатів, запропонованих від 36 обласних організацій політичних партій [9].

За партійними списками на 57 місць претендував 601 кандидат. За інші 57 мандатів змагалися в мажоритарних округах 537 кандидатів. Івано-Франківська обласна ТВК визнала (по багатомандатному округу) переможцями 9 партій на виборах, які подолали 3 %-й бар'єр: ВО «Свобода» – 16,46 % (13 депутатів); ВО «Батьківщина» – 14,49 % (11); «Фронт змін» – 12,98 % (10); «Наша Україна» – 7,59 % (6); Партія регіонів – 8,19 % (6); «Українська партія» –

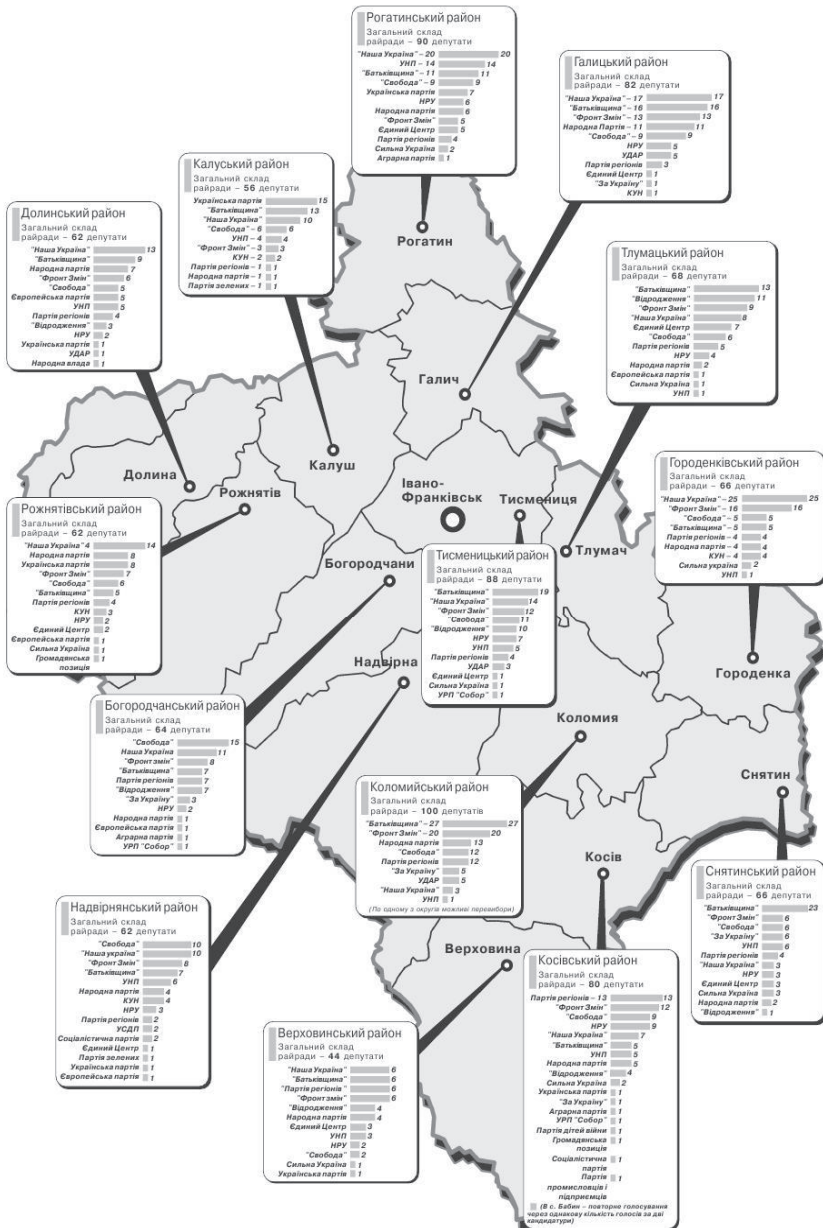
3,68 % (3); «УНП» – 4,15 % (3); «Народний Рух України» – 3,49 % (3); «УДАР» Віталія Кличка – 3,40 % (2) [6]. У мажоритарних округах перемогли 11 партій, а саме: «Народна Партія» (9 депутатів), «Наша Україна» (9), «Українська партія» (9), «Відродження» (5), Партія регіонів (5), ВО «Свобода» (5), ВО «Батьківщина» (5), УРП «Собор» (4), «Фронт Змін» (3), УНП (2), «За Україну!» (1) [4].

Таким чином, за результатами виборів до обласної ради увійшли 13 партій: ВО «Свобода» – 15,8 % (18 депутатів); ВО «Батьківщина» – 14 % (16); партія «Наша Україна» – 13,2 % (15); політична партія «Фронт Змін» – 11,4 % (13); Українська партія – 10,5 % (12); Партія регіонів – 9,6 % (11); Народна Партія – 7,9 % (9); партія «Відродження» – 4,45 % (5); УНП – 4,4 % (5); УРП «Собор» – 3,5 % (4); Народний Рух України – 2,6 % (3); партія «УДАР» (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка – 1,8 % (2); партія «За Україну!» – 0,9 % (1).

В Івано-Франківську міську раду на 60 депутатських мандатів претендувало 1198 кандидатів від політичних партій. З них 600 мажоритарників і 598 – за списками 41 партії. Проте більшість балотувалася як і в багатомандатних, так і одномандатних виборчих округах. Вибори виграла ВО «Свобода», привівши до міської ради 34 депутатів (10 – по багатомандатному і 24 – по мажоритарних округах), мандати також отримали «Фронт Змін» – 9, «Батьківщина» – 5, Партія регіонів – 4, «Третя Сила» – 3, «УДАР» – 2, «Наша Україна» – 2, «Собор» – 1.

Результати виборів у районах помітно відрізняються від ситуації в обласному центрі, в якому перемогу отримала ВО «Свобода», здатна самотужки сформувати більшість у Івано-Франківській міській раді. Жителі райцентрів, міст, сіл і селищ Прикарпаття у своєму політичному виборі керувалися не стільки програмною ідеологією чи партійною належністю кандидатів, скільки їхніми особистими якостями. Тому до складу деяких районних рад потрапило від 10, як у Калуську, до 18, як у Косівську, партій найрізноманітнішого політичного спектра (див. Табл 2).

Таблиця 2.

Така атомізація політичних сил у представницьких органах на місцях має свої причини це і дискредитація власними діями політичних партій «Нашої України» й «Батьківщини», розчарованість у результатах «помаранчевої революції», невиконання вищезазначеними партіями своїх політичних гасел тощо. Варто зазначити і про те, що змішана мажоритарно-пропорційна виборча система та заборона самовисування призвели до того, що в ради по мажоритарних округах були обрані кандидати від уже призабутих або маргінальних політичних партій, як-от НДП, Партії дітей війни, Народної влади чи Партії зелених [2].

Зауважимо що жодна з партій-лідерів не здобула переконливу перемогу бодай у якійсь частині з 14 районних рад Прикарпаття. Найбільшим успіхом провідних партій є здобуття третини мандатів, як – то «Нашої України» в Городенківському чи «Батьківщини» в Коломийському і Снятинському районах.

Отже, з 1230 депутатів 14 районних рад і 5 рад міст обласного значення (Івано-Франківськ, Болехів, Калуш, Коломия, Яремче) найбільше мандатів здобули «Батьківщина» – 191, «Наша Україна» – 190, «Свобода» – 163, «Фронт Змін» – 158. Поява нових політичних сил – «Свободи» та «Фронту Змін» – підкреслює стрімку втрату електорату партіями «Батьківщина» та «Наша Україна», який тепер вагається у виборі між радикальними та поміркованими політичними силами.

Значних успіхів у політичній боротьбі на Прикарпатті добилася Партія регіонів, здобувши 84 мандати в місцевих радах за рахунок депутатів-мажоритарників. Такі результати пояснюються активною роботою первинних осередків партії, вдало проведеною агітацією передвиборчими штабами, котрі у роботі з виборцями успішно використали як адміністративний, так і фінансовий ресурси.

Успішно провели передвиборчі кампанії і, як наслідок, 70 мандатів у УНП, Народної партії – 69, Української партії – 59, НРУ – 54, «Відродження» – 43. До того ж групи депутатів «Відродження» та Народної партії вважаються політичними союзниками Партії регіонів, через що партія «Відродження» не сформувала партійних списків

на вибори. Усі кандидати балотувалися виключно в мажоритарних округах, щоб не відібрати частину голосів у списку Партії регіонів. Українська партія місцевого бізнесмена Ігоря Насалика мала успіх у Калуському районі (15 депутатів) і самому Калусі (32), де Насалик виграв і вибори мера [7].

Решта партій на місцевих виборах здобули від 1 до 5–6 депутатських мандатів, що є радше винятком, ніж законодавчим явищем.

Цікавим є порівняння активності виборців, які взяли участь у місцевих виборах жовтня 2010 та президентських січня цього ж року.

Так, на Івано-Франківщині в місцевих виборах 31 жовтня 2010 р. взяло участь 638,7 тис., або 58,2 % виборців із 1068,768 тис. громадян, занесених у реєстр виборців (для порівняння – в 2006 р. явка становила 696,435 тис., або 64,66 %, відповідно). На президентських виборах січня 2010 р. явка дорівнювала 774,147 тис., що становило 69,94 % (всеукр. показник – 66,76 %) від загальної кількості виборців регіону.

Таку диспропорцію в активності виборців Прикарпаття можна пояснити кількома причинами. По-перше, порівняно з президентською кампанією знизився політичний ажіотаж по лінії протистояння Схід–Захід. Цей фактор виявився більш відчутний на Сході, де місцеві виборці були впевнені в перемозі Партії регіонів через відсутність серйозної конкуренції з блоку колишніх помаранчевих сил. Отже, значна частина виборців не мала особливого стимулу до участі у виборах. По-друге, неефективно працював місцевий адміністративний ресурс у частині активізації населення перед виборами. У той же час виборці Прикарпаття та західних областей в цілому продемонстрували більш активну позицію щодо небажання допустити представників Партії регіонів у місцеві ради порівняно з виборцями Сходу та Центру України.

Підводячи підсумок, зазначимо, що політичні партії на Прикарпатті є слабкими, а їх вплив на політичний процес – мінімальний. Проте завдяки партійним механізмам відбувається структурування місцевих еліт, вироблення ними узгоджених стратегій поведінки, кристалізація інтересів різ-

них груп. Під впливом комерціалізації партій ціннісно-ідеологічний фактор, без якого не можуть існувати партії в традиційному їх розумінні, втрачає своє вирішальне значення, а тому ми скоріше маємо справу з імітацією партійності, ніж із реальною партійною системою.

1. Головне управління юстиції в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obljust.if.ua/ediniy-reestr-gromadskih-formuvan/reestr-strukturnih-utvoren-politichnih-partiy/>

2. Гримаси демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.galychyna.if.ua/index.php?id=single&tx_ttnews\[pS\]=1288562400&tx_ttnews\[pL\]=2591999&tx_ttnews\[arc\]=1&tx_ttnews\[pointer\]=12&tx_ttnews\[tt_news\]=12787&tx_ttnews\[backPid\]=41&cHash=6f8f443241](http://www.galychyna.if.ua/index.php?id=single&tx_ttnews[pS]=1288562400&tx_ttnews[pL]=2591999&tx_ttnews[arc]=1&tx_ttnews[pointer]=12&tx_ttnews[tt_news]=12787&tx_ttnews[backPid]=41&cHash=6f8f443241)

3. Екзит-пол «Галичина-2010»: результати, демографічна структура виборців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/13937/>

4. Перелік депутатів обласної ради, які обрані в мажоритарних округах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ifcity.in.ua/news/perelik_deputativ_oblasnoji_radi_jaki_obrani_v_mazhoritarnikh_okrugakh/2010-11-12-3662

5. Політична екзотика на Прикарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ankontr.if.ua/?page=zahid_post&p_id=26563

6. Результати виборів депутатів ради в багатомандатному виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WM02815?PID112=30&PID102=6442&PF7691=6442&rej=0&pt00_t001f01=800&pxto=2

7. Сова А. Політична картографія Прикарпаття / А. Сова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gk-press.if.ua/node/3949>

8. Специфіка формування сучасної електоральної культури Західного регіону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/290/political_culture

9. Список обласних організацій політичних партій Івано-Франківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=457>

10. Стан та розвиток місцевого самоврядування на Франківщині: громадська думка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/13964/>

Павло Гай-Нижник

СТВОРЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПОЗИЦІЯ ЩОДО ПУТЧУ ГКЧП (1990–1991 рр.)

У статті висвітлюється процес заснування Демократичної партії України (ДемПУ) в 1990 р., її основні тогочасні ідеологічні засади та позиція партії щодо спроби державного перевороту ДКНС (ГКЧП) у 1991 р.

Ключові слова: Демократична партія України, ДемПУ, ДКНС, ГКЧП, політичні партії України.

Hai-Nyzhnyk Pavlo. Creation of the Democratic Party of Ukraine and its position on the coup GKCHP (1990–1991). The article highlights the process of founding of the Democratic Party of Ukraine (DemPU) in 1990, its basic ideological principles and party positions on the attempted coup GKCHP in 1991.

Keywords: Democratic Party of Ukraine, DemPU, GKCHP, political parties in Ukraine.

Політика «перебудови» в СРСР у другій половині 1980-х рр. привела до швидкого поширення демократичних процесів у радянському суспільстві й, водночас, послаблення тотального контролю над політичною ситуацією Комуністичною партією Радянського Союзу. Поступово в країні почали утворюватися, а деякі й легалізуватися, різного роду політичні групи, організації, а згодом й формуватися політичні партії. Так, із 1987 р. по 1989 р. в УРСР утворилося понад 125 громадсько-політичних клубів, груп та об'єднань [1]. 1989–1990 рр. породили в Україні близько 20 українських опозиційних до КПРС політичних партій і близько 10 парторганізацій, керівні органи яких знаходилися поза межами України. Найчисельнішою та найвпливовішою політичною силою серед них став Народний Рух України, який, однак, у той час ще не являв собою політичну партію. Згодом НРУ став тим джерелом, з якого почалися витoki багатьох

українських політичних партій, у тому числі й Демократичної партії України (ДемПУ).

Народний Рух України за перебудову (такою була його назва до II Великих Зборів НРУ, які відбулися у жовтні 1990 р.), на той час об'єднав у своїх лавах не лише громадян різного віку та фаху, але й численні новоутворювані організації, групи та партії, які протиставляли себе диктатурі КПРС. 16 лютого 1989 р. у газеті «Літературна Україна» був опублікований проект програми Народного Руху України за перебудову (НРУ), який набув великого резонансу в суспільно-політичному житті Республіки. Організаційно НРУ оформився на Установчому з'їзді у Києві 7–10 вересня 1989 р.^{*}, на якому було обговорено всі спектри політичного, соціально-економічного, міжетнічного життя в Республіці, розглянуто знакові для українського народу події історичного минулого та перспективи майбутнього державотворчого життя, ухвалено програму і статут, а також обрано керівні органи НРУ (головою організації було обрано І. Драча) [3]. У статуті головною метою своєї діяльності НРУ визначав «побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу й умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української

* Витоки організаційної роботи щодо створення НРУ сягають жовтня 1988 р., коли на екологічному семінарі в Спільці письменників України письменник Ф. Бурлачка у своєму виступі вкотре висловив думку щодо створення Народного фронту України на зразок аналогічних неформальних об'єднань, які виникли в Прибалтиці та інших регіонах СРСР [2]. Невдовзі при партійному комітеті (КПРС) Спільки письменників України сформувалася ініціативна група сприяння перебудові. Водночас подібна група виникла й в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, і незабаром на партійних зборах у цьому Інституті було прийнято рішення про об'єднання обох груп та розробку документів щодо створення Народного фронту України. Організаційну роботу очолили І. Драч і В. Брюховецький. Згодом була досягнута домовленість про те, що нове громадське об'єднання буде мати назву Народний Рух України (НРУ) [6, с. 4]

нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки та перетворення республіки у дійсно суверенну Українську державу» [4; 5]. Незабаром НРУ став найпотужнішою політичною опозиційною силою в УРСР, і вже 9 лютого 1990 р. його статут було зареєстровано Постановою Ради Міністрів УРСР [4].

Цьому сприяв не лише тиск з боку українського громадянства, але й загальні події в Радянському Союзі. В СРСР розпочалися відцентрові процеси, які в багатьох союзних республіках супроводжувалися насиллям і кровопролиттям*. За таких умов й під тиском демократичної громадськості на лютому 1990 р. Пленумі ЦК КПРС компартійне керівництво було змушене вилучити 6-ту статтю з тексту Конституції СРСР про керівну роль КПРС**, а вже у вересні 1990 р. Президія Верховної Ради

* У листопаді 1988 р. в столиці Азербайджану Баку, на фоні міжнаціональних зіткнень у Карабаху, проходить 700-тисячний мітинг, Естонія приймає Декларацію про суверенітет і проголошує верховенство республіканських законів над союзними, в грузинському Тбілісі біля Будинку уряду починають голодування студенти. 9 квітня 1989 р. у Тбілісі радянський ОМОН саперними лопатками розганяє демонстрацію і вбиває при цьому 20 безневинних людей. 21 травня в Москві, в Лужниках, проходить мітинг за участі приблизно 200 тис. людей. 27 травня 1989 р. подібний мітинг відбувається в Ленінграді. На початку червня розпочинаються міжнаціональні сутички в Узбекистані, у яких гинуть більше 100 турків-месхетинців. У липні 1989 р. в Абхазії відбуваються збройні сутички між грузинами та абхазцями, а в листопаді в Кишиневі (Молдавія) демонстрації перетворюються на масові безлади. 19 січня 1990 р. під час введення військ у Баку гинуть 125 осіб. У відповідь на проголошення 11 березня парламентом Литви незалежності Республіки 23 березня у Вільнюс було введено радянські війська й танки, Москва розпочала еко-номічну блокаду республіки. 12 червня Верховна Рада РРФСР також проголошує суверенітет Росії, після чого починається «парад суверенітетів» інших республік [7].

** 6-ту статтю з тексту Конституції СРСР було внесено до неї у 1977 р. (а невдовзі – й до Конституції УРСР). У ній наголошувалося, що керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і суспільних організацій є Комуністична партія Радянського Союзу [8]. Остаточо ж рішення про скасування 6-ї статті Конституції СРСР ухвалив III поза-черговий з'їзд народних депутатів СРСР (11–15 березня 1990 р.).

УРСР ухвалила Постанову «Про порядок реєстрації громадських об'єднань», що створило відповідну юридичну базу для існування багатопартійності в Республіці.

У цей же час після березневих виборів 1990 р. до Верховної Ради УРСР в її складі утворилася опозиція національно-демократичних і державницьких сил у формі Народної Ради на чолі з І. Юхновським. Прокомуністична ж більшість народних депутатів об'єдналася в депутатську групу «За Радянську Україну», або так звану «групу 239» (за кількістю депутатів). Тоді ж, виборчий процес загострив протиріччя як у націонал-демократичному таборі взагалі, так і в лавах НРУ зокрема, які почали простежуватися вже наприкінці 1989 – початку 1990 рр. у поглядах не лише на тактику та стратегію політичної боротьби, а й на ідеологічному та концептуальному ґрунті державного будівництва [9].

Так, зокрема, 8 березня 1990 р., у проміжку між першим і другим турами виборів до Верховної Ради УРСР, на шпальтах «Літературної України» з'явилася заява «До членів Руху та до всіх громадян України» (відома також як «звернення 23-х»). Заяву підписали І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, П. Кислий, С. Головатий, В. Дончик, С. Конєв, Л. Скорик, Л. Лук'яненко та М. Горинь. Автори звернення закликали «негайно провести позачерговий з'їзд НРУ, на якому виробити концепцію Руху та його діяльності як політичної партії» [10]. Однак вже наприкінці березня IV сесія Великої Ради Руху, що відбулася у Хусті, відхилила ідею перетворення НРУ в партію. У відповідь І. Драч і Д. Павличко заявили про намір створити Демократичну партію України [11, с. 89].

З того часу фактично розпочався тривалий процес дроблення Народного Руху України. В практичній площині він почав втілюватися вже за місяць, коли на Установчому з'їзді в Києві 29–30 квітня 1990 р. було створено Українську республіканську партію (УРП) на чолі з Л. Лук'яненком (була зареєстрована Міністерством юстиції УРСР 5 листопада 1990 р.) [12; 13], хоча й основу партії склали члени Української Гельсінської спілки (УГС).

Практично паралельно з оформленням УРП відбувалася організація й Демократичної партії України, основу

якої становили рухівці. 14 травня 1990 р. у Києві відбулося засідання ініціативної групи зі створення ДемПУ, де було схвалено, доповнено та доопрацьовано текст «Маніфесту Демократичної партії України», який був написаний Ю. Бадзьом і під яким підписалося 86 осіб (з них 31 народний депутат Верховних Рад УРСР і СРСР). 31 травня 1990 р. «Маніфест Демократичної партії України» з'явився в «Літературній Україні» [14]. У документі детально обґрунтовувалася необхідність незалежності України, і він майже одночасно був надрукований у еміграційній пресі [15, с. 140–160]. У Маніфесті проголошувалося, що головною метою ДПУ є побудова незалежної «Самостійної Соборної Української Держави», будь-яка форма федеративного устрою в рамках СРСР відкидалася. Автором «Маніфесту» був В. Бадзьо, якого 22 вересня 1990 р. на спільному засіданні підготовчого комітету й уповноважених від областей у Теробовлі (Тернопільська обл.) було обрано головою Демократичної партії України. Тоді ж було ухвалено й проект статуту партії, а цю дату було оголошено днем заснування ДемПУ.

Один із тогочасних лідерів ДемПУ Д. Павличко визначав мету та завдання новоствореної партії так: «Ми хочемо поставити за ідеологічну основу нової партії бажання Тараса Шевченка та його колег створити партію в формі Кирило-Мефодіївського братства, ми хочемо взяти на озброєння радикалізм Івана Франка та соціал-демократизм Лесі Українки. Ми хочемо взяти у свою програму і своє національне мислення, державні програми Михайла Драгоманова і Михайла Павлика, Володимира Винниченка і Михайла Грушевського... Ми будемо шукати в діяльності кожної партії, у тому числі і Комуністичної партії України, добрих намірів і добрих мотивів» [16].

Партія готувалася до скликання установчого з'їзду. Оргкомітет (його очолював Д. Павличко, а згодом Ю. Бадзьо) складався з осіб, які належали до національно поміркованої частини Народного Руху України й Спільки письменників України (І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, В. Дончик, Ю. Цеков, М. Швайка) [17, с. 267]. Провідним теоретиком партії став дисидент Ю. Бадзьо, який був відомий ще й тим, що у 1989 р. склав проект програми

Української партії демократичного соціалізму та державної незалежності.

Установчий з'їзд українських демократів відбувся в Києві 15–16 грудня 1990 р. На той час у партії налічувалося 2,7 тис. членів, у Верховній Раді УРСР вона мала 25 народних депутатів. З'їзд затвердив програмові принципи і статут партії, обрав керівні органи*. В статуті зазначалося, що у своїй діяльності партія виходить із пріоритету прав людини, виступає за необхідність формування правової держави, поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову. Ідеологією було проголошено «соціальну демократію»: «Побудову економіки вільного підприємництва партія пов'язує з проблемами соціального становища та національно-державного самоутвердження українського народу, тому вона виступає за соціальну ринкову економіку й ґрунтує свою економічну політику на теоретичних засадах сучасної соціальної демократії, яка намагається узгодити інтереси праці та капіталу й у низці країн утворила систему, що успішно поєднує стимулюючу роль приватної власності й підприємництва з доцільним державним регулюванням розподілу результатів виробництва та з соціальною захищеністю населення від негативних проявів вільного ринку» [17, с. 267].

ДепПУ також прагла домогтися відродження та вільного розвитку культури українського народу, всіх національностей та етнічних груп, які мешкають на території України. Особливо наголошувалося, що здійснення цих завдань можливе лише в умовах державної незалежності України. Партія виступила за повну незалежність України й висловилася категорично проти підписання нового союзного договору (він оцінювався як крок назад навіть порівняно з договором 1922 р.). На з'їзді було виголошено вимогу щодо виходу КПУ зі складу КПСР і, таким чином, вона мала б позбутися тоталітаризму в ідеології та практиці, майно ж КПУ повинно б підпасти під націоналізацію. Голо-

* Центральні статутні органи ДемПУ: з'їзд, національна рада та президія національної ради, секретаріат, скарбнича комісія, ревізійна комісія, контрольно-апеляційна комісія. Керівні особи – голова партії, перший заступник голови партії по Національній раді, заступники голови партії.

вою Національної Ради ДепПУ було затверджено Ю. Бадзя [11; 18]. 28 червня 1991 р. ДемПУ була зареєстрована Міністерством юстиції УРСР. На момент реєстрації партія налічувала 3015 членів [19].

Згодом вже було вироблено символіку партії. Емблема: еліпсоподібна Земна куля зі схематичним зображенням паралелей і меридіанів, на фоні якої стоїть лелека зі складеними крилами, одна його нога стоїть на обрисі сучасних зовнішніх меж суходільної території України, друга – зігнута в коліні, дзьоб лелеки нахилений донизу. Зверху надпис: «Демократична партія України», – знизу скорочений надпис: «ДемПУ». Прапор: дві рівновеликі діагональні смуги синього та жовтого кольорів. У лівому верхньому куті прапора зображено емблему партії. Нагрудний знак: синьо-жовтий прапор з відмітним знаком партії в лівому верхньому куті, внизу на білій стрічці напис: «ДемПУ». Головні партійні гасла того періоду: «За вільну людину, за незалежну Україну!» (прийняте на I з'їзді партії), «Ні, союзному договору!».

Тим часом наближався час проведення референдуму щодо збереження СРСР. Зміст питання, що виносилося на голосування 17 березня 1991 р. і яке було затверджене Верховною Радою СРСР 16 січня 1991 р., було таким: «Чи вважаєте ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуються права та свободи людини будь-якої національності?»* [20, с. 3].

* На IV з'їзді народних депутатів СРСР М. Горбачов виступив з ініціативою прийняття постанови про проведення референдуму щодо майбутнього СРСР. 24 грудня 1990 р. з'їзд прийняв дві постанови про проведення референдуму СРСР: перша передбачала проведення референдуму про приватну власність на землю; друга – про проведення загальносоюзного референдуму з питання збереження оновленого СРСР як федерації рівноправних суверенних соціалістичних республік, оскільки «збереження єдності союзних держав становить важливу проблему державного життя, що зачіпає інтереси кожної людини, всього суспільства Радянського Союзу» [20, с. 3]. 27 грудня 1990 р. з'їздом народних депутатів СРСР було прийнято Закон СРСР «Про всенародне голосування (Референдум СРСР)» [21, с. 10]. При цьому Закон забороняв виносити на референдум

При цьому виникло питання про законність проведення всесоюзного референдуму в республіці після того, як Україною було прийнято Декларацію про державний суверенітет (16 липня 1990 р.). Зокрема, наголошувалося на тому, що він є зверненням до народу поза участю верховних органів влади республіки, до того ж в УРСР не було закону про референдум. Критики зазначали також і двозначність питання у бюлетені, зокрема відсутність юридичного змісту в таких формулюваннях, як «оновлена федерація», «повною мірою» тощо [22, с. 40–41]. Втім, прокомуністична більшість у Верховній Раді УРСР цілковито підтримала проведення всесоюзного референдуму. Однак були й пропозиції взагалі відмовитися від його проведення або ж провести власний референдум з приводу утворення незалежної Української держави (Д. Павличко – ДемПУ; М. Горинь – УРП) чи провести паралельно із всесоюзним республіканське опитування (Л. Лук'яненко – УРП) [22, с. 40]. В. Яворівський (ДемПУ) пропонував занести у бюлетень третє питання – про «суверенну, вільну, незалежну демократичну Україну» [23, с. 2]. Проте всі ці думки не знайшли істотної підтримки у Верховній Раді УРСР.

У свою чергу, УМА закликала бойкотувати референдум. Демократична партія України в коаліції з більшістю опозиційних політичних сил (Народна Рада, НРУ, ДемПУ, ПДВУ та ін.) створила спеціальний комітет «Референдум –

питання щодо кордонів СРСР і кордонів республік, зміни статусу та територіальної цілісності республік, автономних областей та автономних округів (ст. 4). Статтею 8-ю передбачалися республіканські та місцеві референдуми, порядок проведення яких визначався законами СРСР та законами республік. Вища юридична сила законів СРСР щодо республіканських, належність права призначення референдуму СРСР з'їзду народних депутатів СРСР і Верховній Раді СРСР, попри закріплення за вищими органами державної влади республік права на ініціативу проведення всесоюзного референдуму (ст. 9), ставила перепону для здобуття державного суверенітету республіками, позаяк вони вступали в суперечність із «законом про невихід» (ст. 2). Водночас громадянам СРСР надавалося («в необхідних випадках» (ст. 3) право започаткування референдуму на окремій території (ст. 9).

суверенна Україна» [24, с. 142]. Вони агітували громадян висловитися на підтримку республіканського бюлетеня та дати негативну відповідь на запитання союзного*.

Тим часом 1 квітня 1991 р. було розпущено Варшавський договір – військовий союз соціалістичних країн, на всьому ж терені СРСР економічне становище дедалі погіршувалося, а соціально-політична ситуація дедалі загострювалася. Країну захлинули демонстрації, страйки, злочинність і злидні. В цей час, 21 квітня 1991 р., комуністична група народних депутатів СРСР «Союз» висунула вимогу запровадження на всій території Радянського Союзу надзвичайного стану терміном на півроку. На цьому фоні 23 квітня Президент СРСР М. Горбачов провів у своїй заміській резиденції в Ново-Огарьово зустріч із головами дев'яти союзних республік*. Проект союзного договору був готовий

* У визначений для референдуму день (17 березня 1991 р.) на території України участь у голосуванні взяли 83,5 % тих, хто був внесений до списків. На питання всесоюзного референдуму відповіли «так» 70,2 %, «ні» – 28 % [25]. Питання республіканського бюлетеня в Україні підтримали 80,2 %, 18 % громадян відповіли «ні» [25]. 88,3 % мешканців трьох західних областей висловилися на користь української незалежності. Всі європейські (крім Білорусі й України) та закавказькі (крім Азербайджану) республіки відмовилися від референдуму. Парламент Литви вирішив замінити його опитуванням, а 9 лютого 1991 р. було проведено «виборчу консультацію», під час якої 90,4 % учасників висловилися за незалежну демократичну республіку. Подібний захід у Латвії, що відбувся 3 березня 1991 р., показав підтримку самостійності на рівні 73,6 %. На організованому того ж таки дня референдумі в Естонії, участь у якому взяли тільки «правонаступні громадяни» (нащадки тих, хто мав естонський паспорт до моменту окупації Радянським Союзом), 78 % також висловилися за цілковиту незалежність країни.

* У зустрічі не брали участь керівники Литви, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії та Молдови. На переговорах було досягнуто принципової згоди щодо розробки тексту союзного договору, проте й виявилися суттєві розбіжності, зокрема, про співвідношення повноважень між республіками та центром. Подальша робота над текстом Союзного договору дістала назву «Ново-Огарьовський процес».

уже 17 червня 1991 р., в серпні його було опубліковано у пресі^{**}, а підписання було призначено на 20 серпня 1991 р.

Проте до підписання нового союзного договору й, відповідно, утворення оновленого СРСР справа так і не дійшла. У переддень до призначеної дати, 19 серпня 1991 р., в Москві зчинилася спроба державного перевороту – так званий путч ГКЧП. Того дня, ізолювавши М. Горбачова в Криму, заколотники заявили, що владу у державі перебирає на себе створений ними Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС; рос. – ГКЧП)^{***}.

З початком заколоту ДКНС ДемПУ вже 19 серпня звернулася до Президії Верховної Ради УРСР з вимогою денонсувати союзний договір 1922 р. Керівництво партії твердо визначило свою позицію щодо подій у Москві, називаючи ГКЧП самозванним органом, а його дії – антиконституційним актом і державним переворотом. Президія національної ради ДемПУ закликала Верховну Раду УРСР «рішуче відмежуватися від заколотників і вжити всіх заходів для захисту державного суверенітету України», додаючи, що «цинічна узурпація центральної влади в СРСР групою авантюристів дає підстави законно обраній Верховній Раді України денонсувати союзний

^{**} Згідно з ним, союзні республіки ставали самостійними суб'єктами міжнародного права, їх повноваження були суттєво розширені, вони могли вільно входити і виходити зі складу СРСР, а центр у Москві перетворювався з керуючого в координуючий. Реально в руках союзного керівництва залишалися лише питання оборони, фінансової політики, внутрішніх справ, частково – податкової та соціальної політики. Нова назва об'єднання держав звучала як «Союз Радянських Суверенних Республік» (таким чином абревіатура зберігала стару назву держави, при чому як російською (СССР), так і українською (СРСР) мовами.

^{***} До складу ГКЧП увійшли 8 осіб: О. Бакланов – перший заступник голови Ради оборони СРСР; В. Крючков – голова КДБ СРСР; В. Павлов – прем'єр-міністр СРСР; Б. Пуго – міністр внутрішніх справ СРСР; В. Стародубцев – голова Селянської спілки СРСР; О. Тізяков – президент Асоціації державних підприємств і об'єктів промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку СРСР; Д. Язов – міністр оборони СРСР; Г. Янаєв – віце-президент СРСР.

договір 1922 року і проголосити повну державну незалежність України» [26]. Україна, говорилося в заяві, як член ООН повинна була звернутися до світового співтовариства за дипломатичною та політичною підтримкою. Крім того, ДемПУ вважала за необхідне, аби «Верховна Рада України оголосила нечинними на території України будь-які акти комітету з надзвичайного стану і встановила кримінальну відповідальність посадових осіб за виконання ними розпоряджень самозваного комітету путчистів» [26].

Обласні осередки ДемПУ виступили солідарно із керівництвом партії, як, власне, й єдиним фронтом з іншими демократичними партіями, проти заколотників із ГКЧП. Так, наприклад, голова Харківської обласної організації ДемПУ В. Щербина спільно з місцевими очільниками інших національно-демократичних партій (НРУ, УРП, ПДВУ та ОСДПУ) також у перший же день путчу (19 серпня 1991 р.), від імені об'єднаних демократичних сил Харкова, звернувся до співвітчизників, назвавши путчистів державними злочинцями та злочинною хунтою, а сутність перевороту – спробою «провідних діячів партійної (КПРС – П.Г.-Н.) бюрократії, репресивного апарату, армійської верхівки та військово-промислового комплексу зберегти свою владу в країні» [27]. Громадян закликали підпорядковуватися лише розпорядженням законних органів влади України. «Усі посадові особи міста та області, включно з керівництвом гарнізону, КДБ і МВС, – наголошувалося у зверненні, – повинні розуміти, що підтримка ними путчистів законом кваліфікується як державна зрада з усіма витікаючими звідси наслідками» [27]. Співвітчизників закликали дати рішучу відсіч усілякій спробі поширення діяльності ГКЧП «на територію суверенної України» аж до оголошення безстрокового всезагального страйку.

Путч було придушено протягом трьох днів, після чого контроль над усіма силовими структурами перейшов до президента Росії Б. Єльцина, а президент СРСР М. Горбачов фактично втратив верховну виконавчу владу. 24 серпня 1991 р. Україна проголосила себе незалежною самостійною державою, а Біловезькі домовленості від 8 грудня 1991 р. між президентами Б. Єльциним (Росія),

Л. Кравчуком (Україна) та С. Шушкевичем (Білорусія) юридично ліквідували СРСР*.

1. Білоус А. Політичні об'єднання України / А. Білоус. – К., 1993.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2658. – Арк. 20–27.

3. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). – Ф. Р-8842. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3–4.

4. ДАЧО. – Ф. Р-8842. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.

5. ЦДАГО України. – Ф. 270. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 48–48 зв.

6. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / Національна Академія наук України, Інститут історії України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.

7. Одним із підмурівоків незалежності України стала горбачовська «перестройка» // Україна молода. – 2005. – № 75. – 23 квітня.

8. Кукушкин Ю.С. Очерк истории Советской Конституции / Ю.С. Кукушкин, О.И. Чистяков. – М.: Политиздат, 1987.

9. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності / О.В. Гарань. – К., 1992.

10. Літературна Україна. – 1990. – 8 березня.

11. Гарань О.В. Убити Дракона (3 історії Руху та нових політичних партій України) / О.В. Гарань. – К., 1993.

12. Установчий з'їзд Української Республіканської Партії. – К.: Вид-во “РУХінформ”, 1990.

13. ЦДАГО України. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

14. (Юрій Бадзьо) Маніфест Демократичної партії України // Літературна Україна. – 1990. – 31 травня.

15. Бадзьо Ю. Маніфест Демократичної партії України / Ю. Бадзьо // Сучасність (Мюнхен). – 1990. – № 7–8.

* Вже за два дні після розпаду СРСР, 10 грудня 1991 р., новообраний Президент України Л. Кравчук підписав угоду про створення Союзу Незалежних Держав (СНД), але в подальшому Україна так і не ратифікувала статут цієї організації, залишившись у статусі держави-спостерігача й лише беручи участь у зустрічах голів держав-членів СНД, керівників урядів та інших відомств.

16. Вісник Руху. – 1990. – № 4. – Част. 2.
17. Бадзьо Ю. Демократична партія України / Ю. Бадзьо // Політологічні читання. – 1994. – № 1.
18. Базів В.А. Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія / В.А. Базів. – Л.: Світ, 1999.
19. Політичний компас виборця 2002: Демократична партія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://party.civicsua.org/d0034439.htm>.
20. Постановление Верховного Совета СССР «Об организации и мерах по обеспечению проведения референдума СССР по вопросу о сохранении СРСР» // Известия. – 1991. – 19 января.
21. Закон СССР «О всенародном голосовании (референдум СССР)» // Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 1.
22. Бойко О. Еволюція суспільних поглядів та процесів: від ідеї оновленого Союзу до проголошення незалежності України (січень-серпень 1991 р.) / О. Бойко // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 41–44.
23. Вибір, але який? // Голос України. – 1991. – 21 лютого. – С. 2–3.
24. Діяк І. Україна – Росія (історія та сучасність) / І. Діяк. – К., 2001.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 28. – Спр. 120. – Арк. 4.
26. ЦДАГО України. – Ф. 272. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 13.
27. ЦДАГО України. – Ф. 272. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 11.

Віталій Лебедюк

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Досліджено особливості діяльності політичних партій в Україні на місцевому рівні. Проаналізовано мережу регіональних осередків політичних партій в Україні, а також кількість і чисельність осередків політичних партій на місцевому рівні.

Ключові слова: *політична партія, член партії, мережа первинних осередків політичних партій.*

Lebediuk V. Political parties in Ukraine: activity peculiarities on the local level. The article deals with the

investigation of the activity peculiarities of the political parties of Ukraine on the local level. The network of political parties' regional offices, as well as the number and quantity of regional offices of political parties on the local level has been analysed.

Keywords: *political parties, party member, network of political parties' regional offices.*

Політичні партії є центральними інститутами у трансформаційному процесі в Україні. Від їх розвитку залежить якість політичної еліти та управлінських рішень, які вона ухвалює. Більш того, бачення інституційних змін відповідатиме розумінню політичною елітою сучасних стандартів демократичного врядування. На відміну від багатьох досліджень, які, в основному, вивчають нестійкість нових партій і партійних систем у країнах колишнього соцтабору, ми зосереджуємо свою увагу на місцевий рівень партійної діяльності в Україні. Це пов'язано, перш за все, з тим, що діяльність політичних партій на місцевому рівні зазвичай розцінюється як один з найменш відомих аспектів життя партій. Брак досліджень із цього ключового питання створює перешкоди в розумінні того, як політичні партії функціонують та організовані на місцевому рівні.

Формування політичних партій в Україні зазвичай розглядають з точки зору демократизації, незважаючи на те, що розвиток політичних партій має формальний характер і не пов'язаний з процесом переходу. Як результат, партійна поведінка суттєво відрізняється від аналогічної поведінки в ліберальних демократичних країнах та інших демократичних країнах третьої хвилі. Ми висуваємо гіпотезу, що політичні партії в Україні мають нерозгалужену мережу первинних осередків, залежну від лідера партійну організацію з незначною членською базою.

Недостатня увага українських дослідників до місцевого рівня партійної діяльності пояснюється, насамперед, тим, що українська теорія політичних партій перебуває в періоді свого становлення, внаслідок чого маємо тільки фрагменти складових елементів цієї теорії. Серед авторів-

дослідників партійних організацій в Україні на місцевому рівні доцільно назвати таких, як: К. Меркотан, М. Обушний, М. Примуш, А. Романюк, Ю. Шайгородський, Ю. Шведа, які частково розкривають особливості діяльності політичних партій на місцевому рівні. Проте відчувається нестача досліджень, які б проливали більше світла на місцевий рівень діяльності політичних партій в Україні.

Метою роботи є розгляд особливості діяльності політичних партій в Україні на місцевому рівні. Мета роботи розкривається у завданнях: 1. Дослідити мережу регіональних осередків політичних партій в Україні. 2. Проаналізувати динаміку кількості та чисельності осередків політичних партій на місцевому рівні. Об'єктом аналізу будуть усі політичні партії в Україні. Емпірична основа аналізу включає доступні дані щодо кількості членів і мережі первинних осередків політичних партій в Україні.

Становлення та розвиток політичних партій в Україні зумовило необхідність розбудови та регламентації діяльності їх організаційних одиниць. У свою чергу, партія може стати ефективною та дієвою, якщо вона виступить організованою та цілеспрямованою силою. Для просування своїх ідей і цінностей, з метою отримати владу через участь у виборах партія створює певну організаційну структуру із властивими їй правилами та нормами внутрішньопартійного життя, формує власний стиль керівництва та механізми взаємодії структурних одиниць партії з суспільством.

Станом на 1 січня 2001 року Міністерством юстиції України було зареєстровано 109 політичних партій. Наші підрахунки показали, що у всіх регіонах України свої осередки легалізували лише 12 партій (або 11 % від загальної кількості): АПУ, ВО «Батьківщина», ВО «Громада», ДемПУ, КПУ, КУН, НДП, НРУ, партія «Демократичний Союз», партія «Соціал-демократичний Союз», СДПУ(о), СПУ (рис. 1).

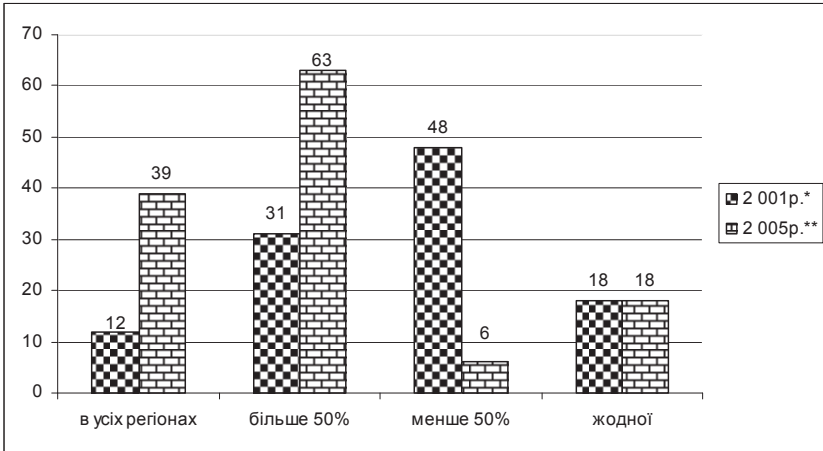

Рис. 1. Кількість легалізованих регіональних осередків політичних партій в Україні*

Джерело: Політичні партії в Україні: інформаційно-довідкове видання / М. Рябець. – К.: ЦВК, 2001. – 360 с.; Політичні партії в Україні: інформаційно-довідкове видання / Я. Давидович (голова ред. колегії). – К.: Атіка, 2005. – 440 с.

**Станом на 1 січня 2001 року Міністерством юстиції було зареєстровано 109 політичних партій.*

***Станом на 26 березня 2005 року Міністерством юстиції було зареєстровано 126 політичних партій.*

З одержаних даних видно, що станом на 1 січня 2001 р. 31 політична партія (або 28,4 % від загальної кількості) мала зареєстровані регіональні осередки в більшості регіонів України, 48 (44 %) партій мали зареєстровані ре-

* У всіх регіонах – мають зареєстровані організації в усіх регіонах, АРК, м. Києві та Севастополі; більше 50 % – мають зареєстровані організації в більшості (14) регіонах, АРК, м. Києві та Севастополі; менше 50 % – мають зареєстровані організації в менше як 14 регіонах, АРК, м. Києві і Севастополі; жодної – не мають зареєстрованої жодної організації в регіонах, АРК, м. Києві та Севастополі.

гіональні осередки менш ніж у половині регіонів України, тоді як зовсім не мали зареєстрованих осередків 18 (16,5 %) політичних партій. У свою чергу, лише сім політичних партій мали легалізовані свої осередки в переважній частині районів, міст, міських районів: СДПУ(о) – 767 партійних осередків; партія «Демократичний Союз» – 714; ВО «Батьківщина» і КПУ – по 594; ВО «Громада» – 589; СПУ – 563; НДП – 506 [1].

Подібна ситуація простежується і в наступний період. Станом на 26 березня 2005 року Міністерством юстиції України було зареєстровано 126 політичних партій. У всіх регіонах України зареєстровані осередки вже мали 39 партій (або 31 % від загальної кількості), 63 політичних партій (або 50 %) мали зареєстровані регіональні осередки в більшості регіонів України, і лише 6 партій (4,76 %) мали зареєстровані регіональні осередки менше ніж у половині регіонів України. Не мали зареєстрованих осередків у жодному регіоні 18 політичних партій (14,3 %). Наприклад, політична партія «Партія за військових» має 18 легалізованих регіональних осередків, а мережа місцевих партійних організацій по Україні складає 22 осередки. Найбільшу кількість зареєстрованих обласних, міських, районних, районних у містах організацій політичних партій мали: ВО «Батьківщина» – 964 партійних осередків; СДПУ(о) – 954; партія «Демократичний Союз» – 896; Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє» – 886; СПУ – 882; УНП – 872; КПУ – 871; ПР – 861; НДП – 859; Народна партія – 798; партія «Відродження» – 745; НРУ – 730; ПНЕРУ – 728; Партія промисловців і підприємців України – 712; Політична партія «Трудова Україна» – 710 [2].

Значна частина місцевих осередків політичних партій є фіктивними. Прикладом може бути Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ) активно створювалася регіональними відділеннями «Промінвестбанку» і, як наслідок, маючи одну з найбільших мереж місцевих осередків (728), на виборах 26 березня 2006 року не домоглася жодного мандата у ВРУ, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласних і міських радах м. Києва та Севастополя.

Про нерозвиненість організаційної мережі політичних партій свідчать результати соціологічного опитування,

проведеного Центром ім. О. Разумкова. У грудні 2001 р. менше третини опитаних (27,7 %) щось чули про діяльність місцевих осередків політичних партій у своїх регіонах, тоді як 66,9 % респондентів нічого не чули про їх діяльність. Тоді як у грудні 2009 р. 42,1 % респондентів щось чули про діяльність місцевих осередків партій у своїх регіонах, а 50,6 % – нічого не чули про їх діяльність [3, с. 64]. Хоча простежується тенденція до зростання частки респондентів, які щось чули про діяльність місцевих осередків партій, що пояснюється запровадженням пропорційної виборчої системи до рад усіх рівнів. Однак більше половини респондентів все одно нічого не чули про їх діяльність. Слабкість діяльності партій на регіональному рівні підтверджують результати дослідження організаційної мережі політичних партій у межах певного регіону.

Для прикладу, розглянемо реєстрацію організацій політичних партій у районах і містах Рівненської області. Кількість партій, які мали зареєстровані організації в усіх районах і містах у 2006 р. порівняно з попередніми виборами 2002 р., збільшилася в 1,7 раза (рис. 2).

Кількість партій, які мають зареєстровані організації в менш як у 50 % районах і містах, значно зросла (з 18 у 2003 р. до 33 на час виборів 2006 року), чого не можна сказати про партії, що мають зареєстровані організації в більше як 50 % районах і містах [5, с. 2–4; 6, с. 4–6]. Це свідчить, що наше припущення про формальність процесу розбудови партійних організацій на місцях справджується, оскільки партії намагаються показати себе масовими, не розбудовуючи в реальності свою організаційну мережу. Варто зауважити, що з політичного поля зникли як повноцінні суб'єкти ті політичні сили, які свого часу були основними лобістами прийняття пропорційної виборчої системи, а саме: Рух та КПУ. Це склалося тому, що вони розраховували на тверду ідеологічну електоральну базу та розвинену мережу партійних осередків. Проте реалії сучасного суспільно-політичного життя підпорядковуються іншим закономірностям, які зумовлені розвитком інформаційних технологій і застосуванням новітніх виборчих технологій.

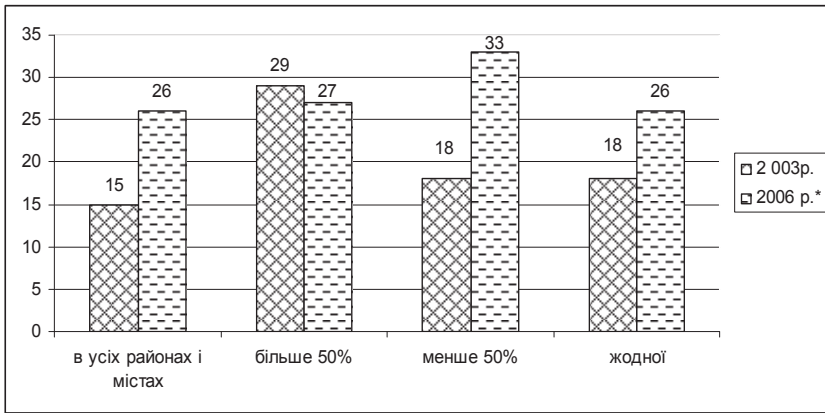

Рис. 2. Кількість обласних організацій, що мають зареєстровані організації в усіх районах і містах*

Джерело: дані поточного архіву відділу внутрішньої політики Рівненської обласної державної адміністрації.

*Станом на 31 березня 2006 р..

Згідно з внесеними змінами до Закону «Про політичні партії в Україні» з 6 липня 2005 р. було введено спрощений порядок формування первинних осередків партій. Тобто, було запроваджено новий механізм легалізації первинних організацій партій, які не мають статусу юридичної особи. Міське управління юстиції відповідно до закону має видавати довідку про легалізацію первинної організації упродовж трьох годин після прийняття документів [4]. За задумом така норма закону мала сприяти поживленню партійного будівництва на місцях, але в реальності створення таких партійних осередків, як правило, є штучним, а їх існування – формальним. Тому

* В усіх районах і містах – мають зареєстровані організації в усіх районах і містах; більше 50 % – мають зареєстровані організації в більше як 50 % районах і містах; менше 50 % – мають зареєстровані організації в менш як 50 % районах і містах; жодної – не мають зареєстрованої жодної районної чи міської організації.

ми стверджуємо, що така норма закону не стимулювала розвиток партійних осередків у районах, містах і селах, а навпаки, виконувала функцію штучного створення образу масових партій, особливо напередодні виборів.

У свою чергу, кількість членів осередків політичних партій центриського спрямування порівняно з попередніми парламентськими виборами 2002 р., зросла у 1,6 раза, разом з тим перевищуючи кількість членів усіх опозиційних сил області в 2 рази. Кількість членів партій правої ідеології зросла у 2 рази, чого не можна простежити щодо решти партій центристського та лівого спрямування (лише в 1,4 раза). Усього в області формально налічується майже 128 тис. членів усіх партій, що становить 14,9 % від загальної кількості виборців (таблиця 1), тоді як у межах країни лише 2,5–3 %.

Таблиця 1

*Динаміка зростання кількості та чисельності
обласних осередків політичних партій
у Рівненській області в період 2002–2006 рр.*

Ідеологічне спрямування партій	На час виборів 2002 року		На час виборів 2006 року	
	Кількість місцевих осередків політичних партій		Чисельність членів місцевих осередків політичних партій	
Лівого спрямування	4	6	1255	1764
Лівочентристського спрямування	11	13	5079	7540
Центристського спрямування	31	49	54241	84712
Правоцентристського спрямування	12	30	12105	23408
Правого спрямування	8	14	5018	10715
Всього	66	112	77298	128139

Джерело: таблиця сформована на основі даних поточного архіву Рівненського обласного управління юстиції.

Таким чином, партії мають свій усталений електорат, кількість якого постійно коливається залежно від реагування партії на події як всеукраїнського, так і місцевого характеру.

Вплив політичних партій в органах місцевого самоврядування не можна назвати достатнім. Основна причина доволі низького рівня представництва політичних партій в органах місцевого самоврядування – слабкість місцевих партійних організацій. Політичні партії відчувають брак кадрових ресурсів, а це позначається на результатах місцевих виборів (що свідчить про регіональну обмеженість впливу партій). Наприклад, на виборах 2006 р. у списки кандидатів у депутати до Рівненської обласної ради була включена значна кількість безпартійних. Лише 5 партій із 35 учасників виборчих перегонів (на регіональному рівні) представили у своїх списках лише членів відповідної партії (блоку). За результатами виборів до Рівненської обласної ради 31 жовтня 2010 р. 25 мандатів (або 31,25 %) від загального складу обласної ради (з 80 місць) отримали позапартійні члени. Наприклад, усі 5 мандатів отримали позапартійні кандидати в депутати від «Всеукраїнського патріотичного Союзу». Партії зосереджують свої зусилля на парламентських виборах, де відбувається конкуренція за доступ до більш суттєвих ресурсів. За умов слабкості кадрового потенціалу місцевих партійних організацій органи місцевого самоврядування, по суті, структуруються на досить формальній основі.

Прийняті зміни до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р. передбачають застосування на місцевих виборах 31 жовтня 2010 року – мажоритарно-пропорційної виборчої системи [7]. Таким чином, Партія регіонів, як ключовий актор правлячої коаліції «Стабільність і реформи», повернула напрацьований механізм, який діяв під час президентства Л. Кучми, коли провладні кандидати в одномандатних округах здобували більшість голосів (проводячи в такий спосіб значну кількість кандидатів до парламенту), чого не вдавалося досягнути за партійними списками. Це підтвердили і результати місцевих виборів

2010 року. В свою чергу, вплив адміністративного ресурсу і добре профінансована й інформаційно підкріплена кампанія сприяла проведенню кандидата в депутати. Тут діє принцип: якщо виборчий суб'єкт широко присутній у медіа просторі, то його шанси на отримання (чи утримання) влади значно зростають. З іншого боку, робиться акцент на медійному зв'язку з виборцями, на протигагу роботі на локальному рівні. Політичні партії у виборчих кампаніях зосереджуються лише на інформаційній присутності у політичному просторі, що і свідчить про незнання ними власного електорального поля. Як наслідок, політичні партії не працюють на розвиток організаційної мережі первинних осередків, наявність останніх виконує лише «ілюзорну» функцію масових партій у прямому розумінні цього поняття. Закономірно, що в Україні фактично не існує повноцінних політичних партій, які могли б дієво та ефективно виконувати свою виборчу функцію. Вони не мають чіткої, привабливої ідеології, розвиненої регіональної структури.

Вищеописана ситуація свідчить про те, що політичні партії в Україні переважно творилися згори – зсередини парламенту або радянською політичною елітою – і тому зазнають значних труднощів у вербуванні членів. Разом з тим, навіть на парламентському рівні їхні фракції є непостійними, а відмінності в поглядах (або прості амбіції) серед членів часто призводять до розколів у фракціях і, відповідно, організаційних структур партій. Єдиним винятком є дисциплінована фракція комуністів. Крім того, партії правоцентристського спрямування більше залежать від пожертвувань ділових груп, ніж партії лівого спрямування. Вони також мають менш складну організаційну структуру, менше членів і залежать більше від харизматичних лідерів з відносно невеликою автономією членів парламенту. Мета лідерів – сконцентрувати ресурси на проведенні виборчої кампанії, а не на вибудовуванні організації.

Існує думка, що партії, які не залежать від членів як основного джерела фінансових ресурсів, швидше поклададуться на державне фінансування [8, с. 78]. Однак таке припущення не підтверджується в Україні, оскільки фінансово-промислові групи з самого початку організаційного розвитку партій виступають їх основними донорами.

Крім того, ЗМІ забезпечують ефективніший канал комунікації між партією й електоратом, ніж розвинена партійна організація. Очевидним результатом цього процесу стає посилення позицій верхніх ешелонів партії, особливо тих членів партії, які займають пости в уряді.

Загалом, конкуренція політичних еліт в Україні організована навколо особистих мереж і потенційних ресурсів впливу, створених індивідуальними акторами. Іноді ця конкуренція переноситься у сферу політичних партій, але вона не похідна від партій. Політичні партії відіграють відносно периферійну роль у структуризації політичної конкуренції в Україні. Іншими словами, для політичних діячів партії виступають механізмом ідентифікації поточних союзників і є, водночас, засобами узаконення ролі лідерства політичних акторів, які не займають високих державних позицій. Їх також розглядають як засіб торгівлі у боротьбі за політичну владу і яку, у свою чергу, використовують для отримання особистих вигод.

Особливістю політичних партій в Україні є те, що влада зосереджена в руках їх лідерів, тоді як роль членства є другорядною. Причиною низького рівня партійного членства є не лише фінансовий бік питання, оскільки внески є незначними на противагу альтернативним внескам приватних донорів, а й незначна довіра населення до цих інститутів. Процес прийняття рішень, у свою чергу, забюрократизований і централізований, а представники партії знаходяться під контролем обраного лідера.

Політичні партії в Україні мають нерозвинену організаційну структуру і не охоплюють мережею своїх осередків усі регіони країни. Значна частина політичних організацій не має зареєстрованих місцевих осередків у всіх адміністративно-територіальних частинах країни, тобто не є такими партійними організаціями, що ведуть систематичну роботу безпосередньо з громадянами на місцях. Тому, вони навряд чи можуть вважатися загальнонаціональними партійними організаціями. Навіть найбільш розвинуті політичні партії змогли поширити свою організаційну мережу в кращому разі до рівня районів.

Процес політичного структурування, який прискорився на всеукраїнському рівні завдяки запровадженню

пропорційної виборчої системи, на місцевому рівні має штучний характер. Лише кілька партій створили мережу своїх бодай формально існуючих організацій на локальному рівні. Що ж до дієвості більшості низових партійних осередків, то їх назви переважно нічого не говорять пересічному громадянину, а чисельний склад раптово «зростає» перед виборами або перед приїздом столичного партійного керівника.

Таким чином, ми підтверджуємо гіпотезу, що політичні партії в Україні мають нерозгалужену мережу первинних осередків, залежну від лідера партійну організацію з незначною членською базою. Для успішної трансформації в новий організаційний тип політичним партіям в Україні необхідно виробити засоби електоральної мобілізації, альтернативні персоналізму й адміністративному тиску, одним із яких є ідеологія.

1. Політичні партії в Україні: Інформаційно-довідкове видання / [редколегія: М. Рябець (голова) та ін.]. – К.: ЦВК, 2001. – 360 с.

2. Політичні партії в Україні: Інформаційно-довідкове видання / [редколегія: Я. Давидович (голова), В. Завалевська, О. Вишневська та ін.]. – К.: Атіка, 2005. – 440 с.

3. Політичні партії і партійна система України очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 58–84.

4. Закон України «Про політичні партії в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>.

5. Суспільно-політична ситуація на Рівненщині у жовтні 2005 року // Поточний архів Рівненської обласної державної адміністрації. – 2005. – № 03/2097/10/01-02/5. – С. 1–28.

6. Суспільно-політична ситуація на Рівненщині у березні 2006 року // Поточний архів Рівненської обласної державної адміністрації. – 2006. – № 08/1934/03/01-02/06. – С. 1–31.

7. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2487-17>.

8. Wilson A. and Birch S. Political parties in Ukraine. Virtual and Representational / Andrew Wilson and Sarah Birch // Party politics in new democracies / [Ed. by Paul Webb and Stephen White]. – Oxford university press, 2007. – P. 53–82.

Павло Мяло

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджуються окремі аспекти діяльності регіональних осередків політичних партій, а саме – їх участь у місцевих виборах. Аналізуються результати виборів до Запорізької обласної ради в 2002, 2006 та 2010 рр. Характеризуються недоліки партійного будівництва, які притаманні абсолютній більшості партій.

Ключові слова: *політична партія, мажоритарна, пропорційна, мажоритарно-пропорційна (змішана) виборчі системи, органи місцевого самоврядування.*

Myalo Paulo. Party building in the Zaporizhzhia region: analysis of the problems and prospects. *This article explores some aspects of the activities of regional organizations of political parties, namely, participation in local elections. The results of elections in Zaporizhzhia Regional Council in 2002, 2006 and 2010 are analyzed. Disadvantages of party building in the absolute majority of parties are characterized.*

Keywords: *political party, regional council, majoritar and proportional electoral system, mixed system, municipal administration.*

Згідно з Законом України «Про політичні партії» останні мають за мету сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах та інших політичних заходах [6]. Виходячи з цього, мета, яку ставить перед собою автор статті, полягає у дослідженні того, наскільки ефективно партії справляються з налагодженням комунікативної взаємодії між владою та громадськістю, артикуляцією нагальних потреб громадян України. Об'єктом дослідження будуть регіональні партійні осередки Запорізької області. Предметом дослідження – окремі аспекти їх суспільно-політичної діяльності, а саме: участь у місцевих виборах 2002, 2006 та 2010 рр. На підставі цього

ми визначимо характеристику впливовості та активності місцевих осередків і типові проблеми, що притаманні абсолютній більшості партій на регіональному рівні.

Актуальність цієї роботи зумовлена посиленням на сучасному етапі державотворення ролі місцевих територіальних громад, а таким чином і значення регіональних партійних ланок. Розуміючи це, політичні партії в тій чи іншій формі декларують у своїх програмних документах положення про децентралізацію влади та посилення місцевого самоврядування. Як зазначається у програмі Партії регіонів, яка на сьогодні є правлячою силою: «...підсилення ролі місцевого самоврядування, розвиток у регіонах України демократії та ініціативи відповідає загальносвітовим тенденціям», – і трохи нижче: «побудова міцної демократичної держави, здатної ефективно відповідати на сучасні глобальні виклики, можлива лише за умов повноцінного представництва регіонів у вищих органах влади та ефективного розподілу повноважень між центральною владою і органами місцевого самоврядування» [7].

Поступово населення України також приходить до думки, що місцеві вибори є значно важливішими для життєдіяльності регіону, ніж вибори до парламенту. Кандидатів у депутати місцевих рад починають оцінювати не за красивими гаслами, а за реальними справами в окрузі. Тому результати, які набрала партія на виборах до Верховної Ради України, автоматично не надають їй аналогічну підтримку на виборах до обласної чи міської ради.

Однією з головних ознак впливовості та авторитетності партії є її участь у виборах та отриманий нею результат. Правила гри під час проведення місцевих виборів протягом 2002–2010 рр. неодноразово змінювалися. Адже у 2002 р. місцеві вибори проходили тільки за мажоритарною системою, в 2006 році виключно за пропорційною і, нарешті, в 2010 р. – за змішаною виборчою системою [3, 4, 5]. На нашу думку, в умовах несформованого громадянського суспільства застосування пропорційної системи виборів не сприяє зростанню кількості й авторитету низових, регіональних партійних організацій, оскільки в цьому абсолютне не зацікавлена партійна верхівка. Це замикає виборчий

процес виключно на партійних організаціях, які мають доволі низький рівень довіри. Така ситуація позбавляє можливості висування впливових людей, які для того, щоб їх обрали, змушені йти до виборчого списку тієї чи іншої політичної сили, втрачаючи свою самостійність. Адже в абсолютній більшості партій діє більшовицький принцип «демократичного централізму», коли рядові члени партії не впливають на процес прийняття рішень. Для розвитку внутрішньопартійної демократії та посилення зв'язку всіх обраних депутатів з виборцями більш доцільним, на нашу думку, є або змішана (мажоритарно-пропорційна) виборча система, або пропорційна з голосуванням за т. зв. «відкриті» списки кандидатів.

Як приклад, що яскраво характеризує рівень внутрішньопартійної демократії, можна навести ситуацію, яка в 2005 році склалася у Запорізькому регіональному осередку НСНУ, коли через амбіції новопризначеного голови облдержадміністрації Ю. Артеменка, який також очолив обласний осередок цієї партії, було виключено ряд авторитетних членів, які мали свою точку зору, що катастрофічно вплинуло на результати виборів до Запорізької обласної та міської рад. Так, керівник Запорізької міської організації НСНУ В. Тихонов призупинив своє членство в партії, звинувативши Артеменка в узурпації партійної влади. Замість пошуку компромісу та відкритої розмови, керівництво обласного осередку добилося виключення Тихонова з партії. Коли проти такої політики виступив керівник фракції «Наша Україна» в обласній раді, голова ВАТ «Запорізький абразивний комбінат» А. Береза, Ю. Артеменко також добився його виключення з партії. Понад 300 членів Запорізької міської організації НСНУ на знак протесту проти «кадрових чисток» написали заяви про вихід із партії. Як результат, на виборах до облради в 2006 році ця політична сила набрала 4,8 %, отримавши лише 8 депутатських мандатів із 120, а до Запорізької міської ради взагалі не потрапила [9].

Характеризуючи перебіг і підсумки місцевих виборів у Запорізькій області протягом останнього десятиріччя, можна дійти висновків:

- сутнісною прикметою виборчого процесу в області залишається його персоніфікований характер, оскільки кількість голосів, поданих за той чи інший партійний список, залежить не так від низових партійних структур, як від авторитету лідера партії, з іменем якого асоціюватиметься список. Так, у 2010 р. Запорізький міський осередок партії «УДАР» (Український демократичний альянс за реформи), існуючи лише на папері, завдяки популярності В. Кличка, набрав понад 2,5 % голосів на виборах до Запорізької міської ради);

- кількість регіональних партійних осередків постійно збільшується, проте їх «кількість не переходить у якість» (у 2002 році було зареєстровано 76 обласних осередків партій, а у 2010 – 163), проте в середньому кількість партій, які проходять до місцевих рад, залишається незмінною (близько 8–10);

- результати, які партії отримують на всеукраїнських виборах, безпосередньо не співвідносяться з місцевими (наприклад, у 2006 році партія «Віче» та блок Н. Вітренко впевнено подолали 3 %-й бар'єр на місцевих виборах, проте не змогли потрапити до ВРУ);

- окремі осередки політичних партій проводять місцеві виборчі кампанії самостійно, поза конфігурацією всеукраїнських виборчих блоків (на виборах 2006 року партії «Громадянського блоку ПОРА – ПРП» йшли на місцеві вибори окремо, обласні осередки партій блоку «Наша Україна» висунули окремі списки – НСНУ, ПППУ, НРУ);

- під час проведення місцевих виборчих кампаній спостерігається поступова відмова від ідеологічної складової. Головними тезами, на яких акцентують увагу всі політичні гравці, – покращання рівня життя, підвищення зарплат, боротьба з бідністю, стабільність цін. (За влучними словами одного з політиків – «каналізація партійності не має»);

- в умовах існування пропорційної системи партії виявилися не готові проводити послідовну та системну роботу зі своїми виборцями, лише 5–6 осередків займаються суспільно-політичною діяльністю у період між виборами;

- депутати місцевих рад є, по суті, глибоко аполітичними, відразу забуваючи про ідеологічні суперечки під час голосування щодо земельних питань, тендерів тощо. Вони легко змінюють партійну належність залежно від політичної ситуації (окремі депутати обласної ради встигають за строк каденції поміняти три-чотири партії).

Спробуємо довести ці твердження. Вибори 2002 року проходили винятково за мажоритарною системою. Серед 100 депутатів облради опинилося понад 70 кандидатів, яких підтримав блок «За Єдину Україну!» (серед них були члени Партії регіонів (9 чол.), Аграрної партії (8 чол.) та два члени НДП). Також у депутатську групу «За розвиток Запорізького краю, за єдину Україну!» входило по 4 члена СДПУ(о) та ВПО «Жінки за майбутнє». В обласній раді були представники КПУ (8 чол.), декілька депутатів від ПРП та НСНУ, два від СПУ. Проте більшість у раді становили позапартійні (понад 50 %) [1, с. 2–3]. Як ми бачимо, партії не відіграли значної ролі, виборці підтримували впливових та авторитетних осіб. За професійною належністю в обласній раді найбільшу частину становили керівники підприємств різних галузей промисловості – 21 депутат; 18 представників місцевих органів виконавчої влади та самоврядування; 13 – медиків; 13 – представників аграрної галузі. Жодної конфронтації між обласною державною адміністрацією та обласною радою не спостерігалось, оскільки була відсутня реальна опозиція. У 2006 р. ситуація вже кардинально змінилася. Після перемоги В. Ющенка на президентських виборах в органах виконавчої влади розпочалася «кадрова чистка», тисячі чиновників було звільнено, а на їх місце прийшли активісти Майдану, на жаль, не завжди професіонали. Це спричинило до численних конфліктів на місцях. А після місцевих виборів 2006 року ситуація ще більше погіршилася. У виборах до Запорізької обласної ради в 2006 р. взяв участь 41 суб'єкт виборчого процесу (з них 12 блоків), загальна кількість партій, що намагалися отримати депутатські мандати, становила 77, але 3 %-й бар'єр до обласної ради подолали тільки 7 політичних партій і блоків: Партія регіонів, БЮТ, Блок Н. Вітренко «Народна опозиція», НСНУ, КПУ, «Опозиційний блок НЕ ТАК!», «Народний блок Литвина»

та партія «Віче» [9]. Зі 120 депутатів лише 16 були позапартійними. Завдяки партійним спискам було обрано багато маловідомих широкому загалу осіб, які були простими «кнопкодавами». Так, до обласної ради потрапило дуже багато приватних підприємців, а п'ять депутатів взагалі задекларували, що вони тимчасово не працюють.

Слід зазначити, що за результатами виборів 2006 року найбільше представництво в органах місцевого самоврядування Запорізької області здобула ПР. «Регіонали» отримали 60 із 120 депутатських мандатів у Запорізькій обласній раді, 44 із 88 – в Запорізькій міській, більшість у всіх без винятку районних радах (20). Враховуючи те, що після президентських виборів 2004 року виконавча влада була в руках «помаранчевих», це призводило до постійних конфліктів між виконавчою владою та місцевим самоврядуванням. Апогеєм конфлікту стала спроба висловити недовіру голові облдержадміністрації Є. Червоненку 29.11.2007 р. на сесії обласної ради.

БЮТ отримав 14 місць в обласній раді, 15 – у Запорізькій міській, блок було представлено в усіх районних радах. НУНС здобув 8 мандатів у обласній раді, фракції блоку були в переважній більшості районних рад. КПУ мав представництво в обласній раді – 7 мандатів, Запорізькій міській – 7 і в усіх без винятку районних радах. Блок В. Литвина був представлений у обласній раді – 6 місць та у ряді районних (своєму успіху в області блок зобов'язаний головним чином колишньому меру м. Бердянська В. Баранову, обраному в 2007 р. до Верховної Ради України, та підтримці Пологівської райдержадміністрації, голова котрої В. Тоцький був членом Народної партії). У більшості рад регіону мав представництво блок Н. Вітренко, зокрема, в обласній – 13 мандатів, у Запорізькій міській – 9. Але рейтинг ПСПУ в області не перевищував 2 %. Цьому сприяло те, що Н. Вітренко протягом 2006 року двічі зі скандалом усувала з посади керівників обласної організації партії.

Цікавим утворенням на місцевих виборах був блок «Запоріжжя – наше місто». Хоча на виборах до обласної ради цей блок отримав лише 1,3 %, у Запорізькій міській

раді він впевнено подолав виборчий бар'єр. Оскільки висувати своїх кандидатів на виборах 2006 року мали право лише партії, цей блок був міжпартійним утворенням Демократичної партії та Ліберально-демократичної партії. Завдяки грамотній інформаційній підтримці (починаючи з кінця 2005 р. на ТРК «Алекс» регулярно виходила програма з однойменною назвою) та орієнтації на муніципальну агітацію блок набрав на виборах до міської ради понад 3 % голосів.

Іншим прикладом вдало проведеної виборчої кампанії є результат партії «Віче». Завдяки регулярним візитам лідера партії та оригінальній концепції – презентації проекту плану розвитку країни партія «Віче», будучи в Запорізькій області цілком віртуальною, пройшла в 2006 р. до Запорізької міської (3,831 %) та обласної (3,036 %) рад. Про те, що це було несподіванкою навіть для самих членів партії, свідчить те, що на шість отриманих депутатських мандатів у Запорізькій міській раді «Віче» мало лише п'ятьох зареєстрованих кандидатів у депутати. Отримавши непогані результати на місцевих виборах, на дострокових парламентських виборах 2007 року, лідер партії І. Богословська потрапила до прохідної частини ПР, а сама партія фактично припинила свою діяльність.

У липні 2010 р. Верховна Рада України прийняла новий закон, що в черговий раз змінив виборчу систему, за якою обираються депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, з пропорційної на змішану (мажоритарно-пропорційну) виборчу систему [5].

Аналізуючи підсумки виборів до обласної ради, ми бачимо, що до неї потрапило лише 6 партій: у багатомандатному виборчому окрузі 30 чоловік було обрано від Партії регіонів, по 8 місць отримали КПУ та ВО «Батьківщина», а 4 депутати пройшли від «Сильної України». У мажоритарних виборчих округах «Сильній Україні» та Народній партії вдалося провести по два депутати, СПУ і ВО «Батьківщина» лише по одному представнику, всі інші мандати (44) отримала Партія регіонів [8]. Порівняно з минулими виборами, кількість депутатів від ПР в обласній

раді зросла з 60 до 74, а число «бютівців» зменшилося з 13 до 9. З'явилися і нові політичні суб'єкти – партія «Сильна Україна» (6 депутатів). Дуже перспективний політичний проект «Фронт змін» не отримав жодного депутата обласної ради, хоча до початку виборчих перегонів за всіма підрахунками він впевнено долав прохідний бар'єр. Це пояснюється масованою інформаційною атакою з дискредитації керівника обласного партійного осередку Б. Шестопалова. Декілька вдало організованих акцій протесту, звинувачення у рейдерських схемах і причетності до наркоторгівлі, публікація компромату на місцевих інтернет-сайтах відчутно вдарили по рейтингу партії.

Оскільки в 2010 р. на виборах Президента України та місцевих виборах перемогли представники однієї політичної сили – Партії регіонів, стосунки між всіма гілками влади перейшли у конструктивне русло.

Взагалі слід відзначити, що після впровадження в 2010 р. змішаної системи на місцевих виборах у обласних «лідерів впливу» з'явилася певна свобода маневру. Деякі рейтингові кандидати примудрились використовувати послуги «паперових» партій, щоб не відчувати від них залежності. Яскравим підтвердженням цієї тези є проходження до складу Запорізької міської ради Г. Рекалова, директора ТОВ «Телерадіокомпанія "Контакт"». У 2006 р. він став депутатом міської ради від блоку «Запоріжжя – наше місто», а після зміни виборчого законодавства в 2010 р. успішно балотувався від маловідомої партії «Рідне місто». У Запорізькій міській раді він очолює постійну комісію з питань життєзабезпечення міста та прославився гострою критикою роботи житлово-комунального господарства. Завдяки цьому та володінню рядом медійних ресурсів він має стійку електоральну підтримку частини громади.

Підсумовуючи вищевикладене, зробимо декілька висновків:

По-перше, більшість партій у Запорізькій області не має розгалуженої структури, що свідчить про відсутність реальної підтримки на місцях (по районах області кількість осередків політичних партій вдвічі-втричі менша за кількість обласних) [2, с. 270–277].

По-друге, в період між виборами більш-менш активну роботу проводять лише осередки парламентських партій або з метою «розкрутки» новостворені проекти на кшталт «Фронту змін», «Сильної України» тощо.

По-третє, за гроші в прохідну частину списку потрапляють випадкові люди, які вирішують свої специфічні бізнесові проблеми. Це призводить до того, що, коли партія втрачає владу, відбувається масовий відтік кадрів. (Згадаймо ці партії, колись масові та потужні, коли їх керівники займали високі державні посади, а нині існуючі лише на папері: СДПУ(о), НДП, НСНУ, Єдиний Центр тощо).

По-четверте, сьогодні в регіонах «старі» партії вичерпали ресурс довіри виборців завдяки багатьом факторам:

- відсутності зрозумілої ідеології (лише КПУ з лівого флангу та ВО «Свобода» – з правового сприймаються більш-менш ідеологічними партіями);
- відсутності реального партійного будівництва та дієвої структури;
- «вождізму»;
- віддаленості центру від місцевих проблем, відсутності системної роботи, а не від виборів до виборів тощо.

По-п'яте, така ситуація призводить до політичного інфантилізму, ігнорування громадянами самих виборів. Спостерігається зниження явки виборців, зростання відсотка голосів, які проголосували проти всіх. Недаремно владою сьогодні активно обговорюється месидж про відміну у виборчих бюлетенях графи «проти всіх». Так, якщо у виборах до Запорізької обласної ради в 2002 р. взяло участь 66 % виборців, а проти всіх проголосувало 3,6 %, то у 2006 році ці цифри становили, відповідно, 60 % та 5,6 %. У 2010 р. ситуація вже стала катастрофічною – участь у виборах до обласної ради взяло лише 43,1 % від загальної кількості виборців, а проти всіх проголосувало 11,16 %.

Поступово розуміючи важливість регіонів як кадрового та фінансового ресурсу, політичні партії починають формувати власну муніципальну політику як самостійний напрям діяльності. Проте ця політика настільки аморфна й невизначена, що різниця між лівими та правими чи центристами в підходах до муніципальних проблем малопомітна.

Нині відмічається назріла потреба в створенні якісно нових партій, які здатні артикулювати нагальні потреби громади та захищати її інтереси. Майбутнє належить тим партіям, які вирости знизу, оформилися з громадських рухів і мають свою сталу електоральну базу (лобіюючи інтереси підприємців, вчителів, науковців тощо) та переймаються не «високими матеріями», а реальними громадськими справами.

1. Повідомлення Запорізької обласної (територіальної) виборчої комісії по виборах депутатів Запорізької обласної ради // Запорізька правда. – 2002. – 6 квітня.

2. Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. вид. – Друге, доповнене вид./ Редкол.: Я.В. Давидович (голова). – К.: Атіка, 2005.– 440 с.

3. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=14%2F98-%E2%F0>.

4. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 6 квітня 2004 року № 1667-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1667-15>.

5. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10 липня 2010 року № 2487-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2487-17>.

6. Про політичні партії: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?nreg=2365-14>.

7. Програма Партії регіонів / Партія регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/meet/program/>.

8. Про підсумки виборів та визнання повноважень депутатів Запорізької обласної ради шостого скликання: рішення першої сесії Запорізької обласної ради шостого скликання від 17.11.2010 № 1 / Запорізька обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.zp.ua/sessia_out.php?144.

9. Про результати виборів та визнання повноважень депутатів Запорізької обласної ради п'ятого скликання: рішення першої сесії Запорізької обласної ради п'ятого скликання від 21.04.2006 № 1 / Запорізька обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.zp.ua/sessia_out.php?106.

Сергій Полтавець

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПРОГРАМ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ І ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «НАША УКРАЇНА»)

У статті проаналізовані геополітичні пріоритети, що окреслені в програмах політичних партій. Програми цих парламентських партій розглядаються з точки зору їх електоральної привабливості.

***Ключові слова:** політична партія, політична програма, геополітика.*

***Poltavec S. Foreign policy priorities of political parties on the example of the programs of the Party of regions and the political party «Nasha Ukraina».** In article geopolitical priorities outlined in programs of political parties are analysed. Programs of these parliamentary parties are considered from the point of view of their electoral appeal.*

***Keywords:** political party, the political program, geopolitics.*

Політична риторика, до якої звик, а зазвичай просто «пристосувався», український громадянин, останнім часом сконцентрована навколо перетворень у економічній сфері. Така пріоритетність внутрішньої політики над зовнішньою не є дивною. Теза про те, що «економічна» та «соціальна» складові внутрішньої політики українського уряду мають пріоритетне значення, стала аксіомою сьогодення. В період світової економічної нестабільності вітчизняні політичні еліти намагаються сконцентрувати увагу потенційного виборця саме на проблемах «внутрішнього» ха-

рактеру. Нинішньому уряду М. Азарова необхідно довести свою перевагу над попередниками, перш за все, у вирішенні внутрішніх економічних питань. При цьому вже вкотре використовується сценарій, за яким у всіх економічних негараздах звинувачуються виключно представники з опозиційного табору.

Водночас риторика політичних діячів і партій, які вони представляють у період передвиборчих перегонів, суттєво змінюється. Немаючи можливості аргументовано довести свої успіхи в подоланні внутрішніх економічних і соціальних проблем, як провладні, так і опозиційні політичні партії звертають увагу виборця на зовнішньополітичні наявні та «потенційні загрози» та можливі конфліктні ситуації. При цьому вони намагаються досягти суттєвого збільшення кількості своїх прихильників за рахунок ескалації тієї чи іншої «актуальної» теми. За проблемами внутрішнього характеру питання: «Куди йдемо?», як правило, губиться або просто замовчується. Проблема зовнішньополітичного вибору України актуалізується майже виключно в ході парламентських виборів або виборів Президента. При цьому слід зауважити, що програми переважної більшості українських партій у своїй змістовній частині присвячені внутрішній і соціально-економічній політиці держави.

Програми політичних партій «Наша Україна» та Партії регіонів вибрані для порівняння, перш за все, тому, що вони (партії) позиціонують себе як опозиційні одна одній. У свідомості українських виборців сформовані певні «міфи» щодо кардинально протилежних позицій цих партій із таких актуальних політичних питань:

- надання російській мові статусу другої державної;
- зовнішньоекономічне співробітництво;
- геополітичні перспективи України.

Стосовно першого, яке об'єктивно є винятково питанням внутрішньої політики України, вітчизняні політичні експерти ще напередодні парламентських виборів 2006 року зазначали: «...список ПР, стратегія її виборчої кампанії, риторика виступів її лідерів, логіка поведінки фракції – все це говорить про те, що партія відверто орієнту-

ється на електорат східної та південної України» [1, с. 30]. Водночас «мовне питання» завжди використовується нашими північними сусідами для тиску на ту частину електорату, яка симпатизує Росії та сподівається на вступ України до Митного союзу або подібних структур. «Мовне питання», з нашої точки зору, стало певним об'єднуючим фактом, спільним знаменником для інтеграції тієї частини населення, яка кожні вибори віддає голоси за Партію регіонів. Навіть під час останніх президентських виборів 2010 року політтехнологи постійно актуалізували питання російської мови. Водночас його постійна експлуатація не сприяє консолідації українського соціуму, а навпаки, підтримує міфічні уявлення (до речі, створені також сучасними політтехнологами) про те, що українець з Луганська відрізняється від українця зі Львова. У цьому сенсі ставлення до цієї проблеми частини російського політикуму добре ілюструє позиція російського експерта, доктора політичних наук І. Панаріна. Він вважав, що Росія повинна зайняти жорстку дипломатичну та економічну позицію стосовно інформаційного простору України з метою витіснення з цього простору антиросійських проявів, котрі необхідно жорстко блокувати. «Адже є не тільки проблема російської мови, є випадки проти Росії, яким ніхто не перешкоджає. Немає системної державної політики в цьому відношенні» [2, с. 503]. На сьогодні не можна однозначно відповісти на питання про рівень впливу «фактора Росії» на політичну позицію Партії регіонів. Водночас ми не схильні, виходячи з цього, робити висновок про те, що «експлуатація мовного питання – не привід для того, щоб відносити ПР до проектів, які контролюються офіційною Москвою» [1, с. 31].

У свою чергу, у програмі партії «Наша Україна» стверджується: «Сьогодні українська мова та національні українські традиції є базовими ознаками і засобами утвердження української національної ідентичності. Одночасно ми виступаємо за розвиток і захист усіх мов національних меншин. Зміцнення статусу української мови як єдиної державної мови вважаємо одним із пріоритетних завдань своєї діяльності в гуманітарній сфері» [3]. Така

позиція, якою б політичною силою вона не підтримувалася, сприйматиметься в Росії як відверто ворожа. «Сама логіка укріплення єдності України передбачає рух до моноетнізації та дерусифікації країни. У «єдиній сильній Україні» російський етнос повинен буде розчинитися в українському. В інтересах Росії, навпаки, – федералізація України зі збереженням російської мови, російського етносу, що прискорюватиме та посилюватиме інтеграційні процеси між двома країнами завдяки їх переведенню на горизонтальний рівень» [1, с. 20–21]. Як бачимо, російські експерти вважають «мовне питання» важливою складовою геополітичної стратегії Росії щодо України.

Стосовно зовнішньоекономічного співробітництва позиції та підходи «Нашої України» та Партії регіонів багато в чому подібні. Більше того, відповідна частина програми Партії регіонів навіть за побіжного ознайомлення справляє враження більш «європейськоцентричної». Так, наприклад, у програмі «регіоналів» сказано: «...необхідно підвищувати транзитну роль нашої держави як головного та надійного транзитера енергоресурсів, товарів і послуг до Європейського Союзу. З цією метою Україна повинна пріоритетно розвивати європейські транспортні (критські) коридори, а також транзитну транспортну інфраструктуру та створювати ефективну систему її безпеки» [4].

Програма «Нашої України» орієнтує виборця на те, що формування активної зовнішньої стратегії дозволить використовувати світові ресурси розвитку на користь нашої держави та впливати на світові процеси, завдяки цьому нашу державу «сприйматимуть як регіонального лідера, рівноправного партнера...», «...як рівноправного впливового члена європейської спільноти; Україна побудує конструктивні взаємини з об'єднаною Європою, Росією, США та іншими державами» [3]. Як бачимо, навіть фахівцю складно встановити належність тієї чи іншої декларації до програми якоїсь конкретної партії (у нашому випадку «Нашої України» та Партії регіонів). Для звичайного громадянина, до того ж обтяженого щоденними життєвими клопотами, це практично неможливо. Бо для цього треба вміти розрізняти певні «акценти», які часто залиша-

ються майже невлотимими, навіть більше, залишаються «за кадром». У цьому контексті цікаво те, що ці питання в передвиборчій програмі блоку партій «Наша Україна» подавались у надзвичайно узагальненому трактуванні, наприклад: «...наші пріоритети – забезпечення політичних, економічних інтересів держави, захист наших громадян за кордоном, просування вітчизняних товарів на світові ринки, залучення інвестицій, утвердження досягнень України за кордоном» [5, с. 9]. Широта у формулюваннях, намагання уникнути конкретики створюють політикам можливість для риторичних маневрів під час спілкування з виборцями. Такі узагальнення, як бачимо, характерні для обох партій. «Характерною ознакою більшості політичних партій України є відсутність стратегічної поведінки, за якої партія повинна у своїй діяльності керуватися довгостроковими державними пріоритетами, а не вузькокорпоративними чи взагалі особистими інтересами її лідера», – вважає український експерт О. Корнієвський [6, с. 236].

Найбільш радикально відрізняються програми обох партій у баченні геополітичних перспектив України. І хоча у свідомості українців ці дві партії ототожнюються з протилежними геополітичними векторами: Партія регіонів – Схід (а саме – Росія); партія «Наша Україна» – Захід (а саме – Європа, США), аналіз програм цих партій показує, що така однозначність у трактуванні, як мінімум, не виправдана. Водночас у програмі Партії регіонів можна помітити намагання поєднати речі, які за своєю природою об'єктивно не можуть бути поєднаними ніколи. Так, наприклад, у ч. VI програми «Міжнародна безпека» сказано: «Україна розвиватиме всебічне співробітництво з НАТО як з найпотужнішим військово-політичним та оборонним союзом з урахуванням власних національних інтересів та основних принципів і норм міжнародного права, зафіксованих у Статуті ООН та документах ОБСЄ» і далі: «Партія регіонів наполягатиме на якнайшвидшому запровадженні безвізового режиму з Євросоюзом» [4]. Не виникає жодних сумнівів у тому, що цитати з програми Партії регіонів, наведені вище, однозначно свідчать про європейські перспективи

України. Але ця ж програма містить і такі слова: «...історична й культурна близькість України та Росії зумовлюють роль Росії як особливого партнера нашої держави. Розвиток економічного та культурного співробітництва з Російською Федерацією зумовлений як нашими стратегічними інтересами, так і віковічними традиціями наших народів» [4]. З нашого погляду, така невизначеність щодо геополітичних перспектив України нагадує спробу людини всидіти на двох стільцях одночасно. Звісно, таку двозначність у змісті програми легко пояснити тим, що політичній і бізнесовій еліті Партії регіонів одночасно потрібні й дешеві ресурси (це Росія), і валютні кредити та доступ на західні ринки (це Європа, США). Сьогодні Партія регіонів, критикуючи газові угоди, що їх уклав уряд на чолі з Ю. Тимошенко, не звинувачує у високій ціні на газ російську сторону. Головною причиною підписання не вигідного Україні контракту вони вважають непрофесійні дії своїх політичних конкурентів. При цьому «регіонали» не сприймають тези про те, що нинішня газова угода з Росією – це наслідок економічного та політичного тиску на Україну з боку північного сусіда.

Натомість голова партії «Наша Україна» В. Ющенко вважає: «...угоду 2009 року економічно пояснити неможливо. Аргументів ви не знайдете. Чому асиметрично піднімається ціна на газ найбільша в Європі, чому не чіпають, наприклад, тарифну ставку?» [7].

Партія «Наша Україна» зовнішньополітичний вектор розвитку країни пов'язує винятково з «впровадженням нових підходів до реформування Сектора безпеки з метою гарантування поступової інтеграції до європейських структур колективної безпеки та зміцнення конкурентоспроможності держави на світовому рівні» [3]. Представники партії вважають найбільшою перспективою поступове, але неухильне просування України на шляху зближення з Європейським Союзом, а відтак і вступ до НАТО. «...Розташування України на стику двох геоінтересів Сходу–Заходу, загострює взаємовідносини з Росією, не приносить дієвої співпраці з Європою та породжує реальні загрози національній безпеці», – вважав Б. Левик [8, с. 9]. У той

самий час «деякі партії підходять до питання забезпечення національної безпеки з позиції своєї розмиті ідеології. У більшості партійних програм взагалі немає розділу про національну безпеку» [8, с. 11]. У нашому випадку такого розділу немає в програмі «Нашої України».

З іншого боку, якщо аналізувати відповідність законодавчої роботи обох партій тим обіцянкам, які вони давали виборцям, то матимемо такі результати. «Стосовно змісту поданих законопроектів Партія регіонів приділяла рівномірну увагу і соціальним питанням, і розвиткові економіки й бізнесу, і врегулюванню прав власності та інших інститутів» [9, с. 256]. Програмні положення «Нашої України» були спрямовані «на створення соціально орієнтованої моделі ринкової економіки, відобразилися в законопроектах, які були спрямовані на поживлення економічної активності, вдосконалення податкового законодавства та покращення інвестиційного клімату, створення рівних умов для здійснення економічної діяльності» [9, с. 265].

Як бачимо, членів фракцій відповідних парламентських партій цікавили тільки питання покращення умов для ведення бізнесу через прийняття відповідних протекціоністських законопроектів і певною мірою соціально орієнтовані законопроекти. На жаль, питання геополітичної стратегії України не цікавили депутатів взагалі. Натомість якщо вони й приймали якийсь законопроект із питань, що стосуються зовнішньої політики держави, то робили це лише за ініціативи виконавчої влади.

У цілому узагальнюючи, варто сказати, що в жодній із програм проаналізованих нами партій не прослідковується єдиного стратегічного підходу до вирішення глобальних геополітичних завдань. Програми цих партій не дають відповіді на те, яким шляхом розвиватиметься країна в короткостроковій, а тим більше довгостроковій перспективі. З огляду на вищесказане, наші вітчизняні політичні партії вкотре підтверджують уже, на жаль, аксіоматичне твердження, що вони лише «вдалі» або «не вдалі» бізнес-проекти.

1. Политические партии Украины: подготовка к парламентским выборам 2006 года / Агентство моделирования ситуаций. – Вып. 5: российский вопрос / В. Бала, А. Голобуцкий, В. Якушик и др. – К., 2006. – 40 с.

2. Панарин И. Информационная война и геополитика. – М.: Издательство «Поколение», 2006. – 560 с.

3. Програма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/documents/443/>

4. Програма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/ru>

5. Партії та блоки: що у них в програмах. – К.: ГО Фонд «Європа ХХІ»; ГО «Молодіжна Альтернатива», 2006. – 40 с.

6. Корнієвський О. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави. – К.: Альтерпрес, 2010. – 396 с.

7. Програма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/news/12724/>

8. Левик Б. Розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій в період 1992–2009 рр. (воєнно-історичний аспект): автореф. дис. канд. істор. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія» / Б.С. Левик. – Л., 2010. – 17 с.

9. Аналіз законотворчої роботи партій, що прийшли до влади внаслідок виборів 2006 року: відповідність законотворчої діяльності передвиборчим обіцянкам та її вплив на економічний розвиток і добробут населення України: Збірник аналітичних висновків дослідження / Під заг. ред. О. Носової. – К.: ЛАТ&К, 2007. – 276 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баран Володимир Васильович – аспірант кафедри політології Міжрегіональної академії управління персоналом.

Бевз Тетяна Анатоліївна – доктор історичних наук, головний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Богашева Наталія Владиславівна – старший науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, директор Інституту виборчого права.

Бурдяк Віра Іванівна – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Валевський Олексій Леонідович – доктор наук з державного управління, керівник відділу політичного аналізу Інформаційного агентства «Контекст-медіа».

Василевська Тетяна Едуардівна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри філософії Академії управління при Президентові України.

Висоцький Олександр Юрійович – доктор політичних наук, професор Національної металургійної академії України (м. Дніпропетровськ).

Гай-Нижник Павло Павлович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Гонюкова Лілія Василівна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України.

Дем'янчук Олександр Петрович – доктор політичних наук, завідувач кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Древаль Юрій Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Зеленько Галина Іванівна – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Зуйковська Аліна Альбертівна – кандидат політичних наук, науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Кармазіна Марія Степанівна – доктор політичних наук, професор, завідувач відділом соціально-політичної історії ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Касап Євген Олександрович – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Козут Петро Володимирович – кандидат історичних наук, доцент Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Колесніков Олексій Володимирович – кандидат політичних наук, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Колодій Антоніна Федорівна – доктор філософських наук, завідувач кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Академії державного управління при Президентіві України.

Коргунюк Юрій Григорович – доктор політичних наук, керівник відділу політології Регіонального громадського фонду «Інформатика для демократії», член наукової

ради Російської асоціації політичних наук, співголова дослідницького комітету РАПН з порівняльного вивчення партійних і виборчих систем (м. Москва, Російська Федерація).

Лебедюк Віталій Миколайович – викладач кафедри політології Національного університету «Острозька академія», аспірант Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Лисюк Анатолій Іванович – доктор політичних наук, професор Брестського державного університету імені О.С. Пушкіна (Республіка Білорусь).

Любовець Олена Миколаївна – доктор історичних наук, завідувач відділу дослідження впливів державотворчих та цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті.

Макар Юрій Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Марушяк Юрай – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник, вчений секретар Інституту політичних наук Словацької Академії наук.

Медвідь Федір Михайлович – кандидат філософських наук, професор кафедри політології Міжнародної кадрової академії.

Мелешевич Андрій Анатолійович – доктор філософії (PhD), декан юридичного факультету Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Меркотан Катерина Пилипівна – кандидат політичних наук, вчений секретар Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

Мороко Владислав Валерійович – кандидат історичних наук, доцент Запорізького національного технічного університету.

Мяло Павло Іванович – кандидат історичних наук, начальник відділу зв'язків з політичними партіями та громадськими організаціями Запорізької обласної державної адміністрації, управління з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю.

Нагорняк Михайло Миколайович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Остапець Юрій Олександрович – кандидат політичних наук, доцент, декан факультету суспільних наук, завідувач кафедри політології ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Полтавець Сергій Васильович – кандидат історичних наук, докторант ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Примуш Микола Васильович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Донецького національного університету.

Рибачок Сергій Леонідович – здобувач кафедри політології Національного університету «Острозька академія».

Рибій Олена Володимирівна – кандидат політичних наук, науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Романюк Анатолій Семенович – доктор політичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ротар Наталія Юрївна – доктор політичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Стефурак Михайло Іванович – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Томахів Володимир Ярославович – кандидат політичних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету.

Шведа Юрій Романович – кандидат політичних наук, доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Чупрій Леонід Васильович – кандидат філософських наук, доцент, докторант відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень.

Якименко Юрій Віленович – директор політико-правових програм, провідний експерт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

Яремчук В'ячеслав Дмитрович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. І.Ф. КУРАСА**

**ПАРТІЙНА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:
ЕВОЛЮЦІЯ, ТЕНДЕНЦІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

**(Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції)**

Комп'ютерне макетування – Лисенко Л.І.

Підписано до друку 15.10.2012. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний
Гарнітура SchoolBook. Ум. друк арк. 34,2 Обл.-вид. арк. 28,6
Тираж 300 прим. Зам № 548

Віддруковано ПП Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20
Тел. (04631) 9-09-95, (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №2776 від 26.02.2007 р.